

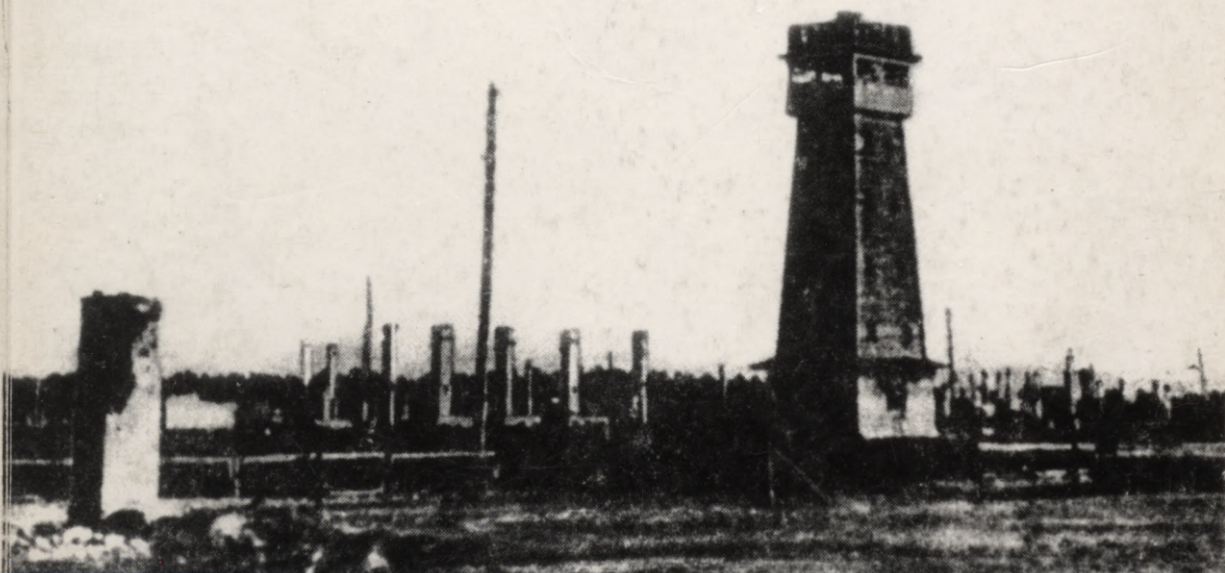
LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJS

GADAGRĀMATA

YEARBOOK

THE MUSEUM OF THE OCCUPATION OF LATVIA

2 0 0 0

KOMUNISTU UN NACISTU JŪGĀ
SUBJUGATION UNDER SOVIETS AND NAZIS

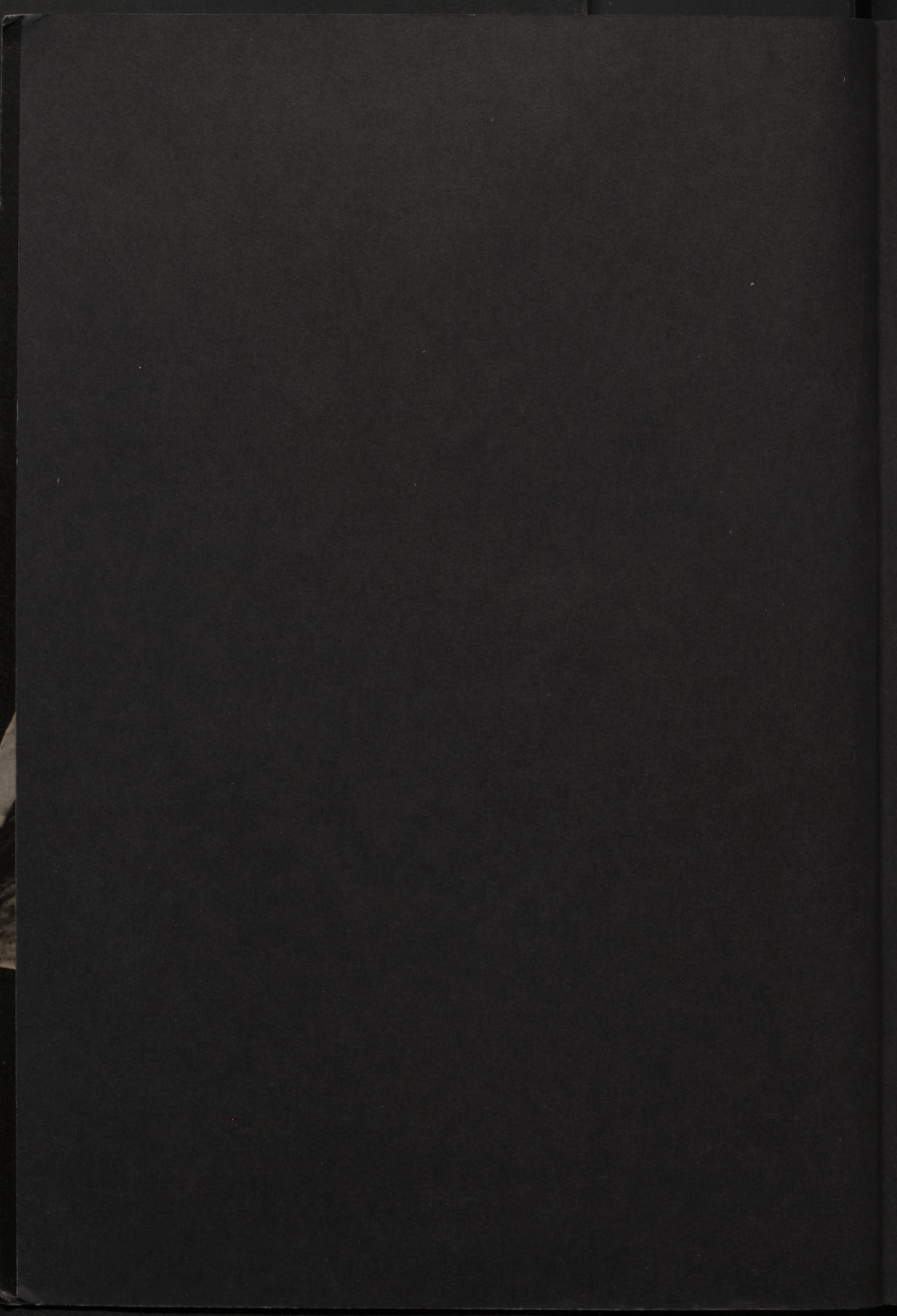

Omshla.
Ingali
En

Say

Sibīrijas sovhoza ēku makets

Maketā attēlotas Omskas apgabala Bolšvčenskas rajona Čeboklinskas sovhoza fermas Nr. 2 ēkas, kur noņemtajā no 1949. līdz 1956. gadam atradās Jāņa Papardes ģimene. Maketu Jānis Paparde izgatavojis pēc atmiņas 2000. gadā.

Un atvērās tumsības vārti – virszemē iznāca sarkanie, brūnie un vēlreiz – sarkanie mošķi ar svina zābakiem kājās. Kur spēra soli, tur neauga gadiem pat grīslis. Bija dzīslas tiem kārību pilnas, bet mutēs – ar zaimiem un lamām. „Labāk būt nedzimušam,” čukstēja mātes, badā mirstošos zīdaiņus spiežot pie tukšajām krūtīm. „Labāk mirušam būt,” domāja sievas, spilvenos slēpjot sejas, lai jādzird nav gūstīto vīru vaidi. „Pret naidu ar asinīm,” teica dēli, un ierocis kļuva brālis, bet meži – mājas.

Jodi ik sētā gāja un bailes viņiem – pa priekšu, meklējot mājvietu ļaužu sirdīs. To atrada daudzās – nodevēju vārdus vēl tagad saucam un saucam. Bet varoņu vārdiem sūnas un ķērpjus mīlestība berž nost un izgaismo tādus mūžus, ka aizcērtas elpa. Ij nodevēji, ij varoņi – mūsu, kaut sirdī paturēt gribas vien otros. Viss, kas ir bijis, – mūsu un nenotiks otrreiz.

Caur audžu audzēm pie tevis, brīvība, gājām, bet priekšā atkal ir purvs, neauglīgs klajums un mūsu nepārvarētais „es”. Kur vien skatienu pamet – vēstures atgādnēs, un dvēseļu krāsmatās negrib augt zāle. Un kā vienmēr – nav nekā cita, vien ticība nākamām audzēm, kuras ies tevī, brīvība, tālāk.

Anda Līce

191354

2000
YEARBOOK

OF THE MUSEUM OF THE OCCUPATION
OF LATVIA 1940–1991

2000
**SUBJUGATION
UNDER SOVIETS
AND NAZIS**

The Yearbook of the Museum of the Occupation of Latvia contains scholarly articles, reviews, new documents, and information about the latest acquisitions and activities of the Museum of the Occupation of Latvia. Articles are accepted in Latvian and in English, with corresponding summaries in the other language.

Editorial and subscription address:

Research Programme, The Museum of the Occupation of Latvia,
Strēlnieku laukums 1, Rīga, LV-1050, Latvia. Telephone: +371-7212715;
fax: +371-7229255; e-mail: omf@latnet.lv
www.occupationmuseum.lv

The Museum of the Occupation of Latvia in Riga, founded in 1993, is a learning, documentation, and research centre about the years of occupation by the Soviet Union (1940–1941, 1945–1991) and Nazi Germany (1941–1945) and their consequences. It is dedicated as a memorial to those whom the occupying regimes politically persecuted, imprisoned, exiled, executed, or allowed to die by cruelty and deprivation.

2-52
2000
2004-5
261

94K
LST
9

Latvijas
OKUPĀCIJAS MUZEJA

GADAGRĀMATA

2000

KOMUNISTU UN NACISTU JŪGĀ

© LATVIJAS 50 GADU OKUPĀCIJAS MUZEJA FONDS
RĪGA 2001

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA
GADAGRĀMATA

2000

Otrais gads

Rīga 2001, 342. lpp.

Autori: © Ainārs Bambals
© Aivars Beika
© Metjū (Matīss) Kotts
© Jānis Krēsliņš
© Indulis Kažociņš
© Anda Līce
© Ojārs Stepens
© Heinrihs Strods
© Inese Dreimane
© Dzintra Vīksna

Redaktore	Vija Kaņepe, Dzidra Paeglīte
Korektore	Dzintra Auziņa
Kopsavilkumu tulkojumi angļu valodā	Gundega Michele
Datorsalikums	Daina Aspere, Maira Andžejevskā
Datormaketēšana	Zane Baķe
Vāka dizains	Niluta Bahmane, Anitra Eglīte

Sastādītājs un zinātniskais redaktors prof. Heinrihs Strods

Redakcija: prof. Valters Nollendorfs
doc. Richards Pētersons
Metjū Kotts

Attēli no Latvijas Okupācijas muzeja (OM), Latvijas Valsts arhīva (LVA), Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA), Latvijas Kino un fotofonodokumentu arhīva (LKFFA), kā arī no A. Beikas, Dz. Vīksnas, H. Stroda personiskajiem krājumiem.

Gadagrāmatas izdošanu finansiāli atbalstījuši:
Amerikas Latviešu Apvienības Kultūras Fonds un
personas, kuras ziedojušas Okupācijas muzejam.

ISSN 1407 - 6330

ISBN 9984 - 9332 - 4 - 5

© Latvijas 50 gadu Okupācijas muzeja fonds (OMF) 2001

SATURS

Anda Līce
Un atvērās tumsības vārti
Priekšvārds

APCERĒJUMI

Aivars Beika, Dzintra Viksna
Latviešu skolas Krievijā un to sagrāve
(1917–1938)
Kopsavilkums angļu valodā

Juris Ciganovs
Pretošanās padomju okupācijas
režīmam Latvijā 1940.–1941. gadā
Kopsavilkums angļu valodā

Ojārs Stepens
Nacionālsociālistiskās Vācijas
vietējās varas politika okupētajā
Latvijā (1941–1945)
Kopsavilkums angļu valodā

Heinrihs Strods
Salaspils koncentrācijas nometne
(1941. gada oktobris –
1944. gada septembris)
Kopsavilkums angļu valodā

Lelde Ozola
Latvju Jaunatnes organizācija un ar to
saistītie nacistiskās Vācijas plāni Latvijā
1942.–1945. gadā
Kopsavilkums angļu valodā

Inese Dreimane
Latvijas Romas katoļu garīdzniecība
nacistu okupācijas periodā
(1941–1945)
Kopsavilkums angļu valodā

Viktors Šaškovs
Turīgās zemniecības likvidācijas pēdējais
posms Padomju Savienībā
(1945–1952)
Kopsavilkums angļu valodā

CONTENTS

Anda Līce
And the Gates of Darkness Opened
Foreword

RESEARCH ARTICLES

Aivars Beika, Dzintra Viksna
Latvian Schools in Russia from 1917 to
1938 and their Destruction
Summary in English

Juris Ciganovs
Opposition to the Soviet Regime in
Latvia 1940–1941
Summary in English

Ojārs Stepens
Nazi Germany's Policies of Local Admin-
istrations in Occupied Latvia
1941–1945
Summary in English

Heinrihs Strods
The Concentration Camp at Salaspils
October 1941 –
September 1944
Summary in English

Lelde Ozola
The Latvian Youth Organisation and
Nazi Germany's Plans for Latvia
1942–1945
Summary in English

Inese Dreimane
Roman Catholic Priesthood During the
Nazi Occupation of Latvia
1941–1945
Summary in English

Victor Shashkov
The Final Phase in the Liquidation of
Well-to-Do Farmers in the Soviet Union
(1945–1952)
Summary in English

DOKUMENTI 205 DOCUMENTS

I. Sarkanarmijas II pasaules kara dokumenti 209

1. dok.

LK(b)P CK 1. sekretāra J. Kalnbērziņa palīga K. Mahaņko pilnīgi slepenais ziņojums Maskavā LK(b)P CK sekretāram J. Kalnbērziņam un LPSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājam V. Lācim par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas stāvokli 1943. gada 3. janvārī.

209

2. dok.

2. Baltijas frontes Politpārvaldes priekšnieka ģenerālmajora Pigurnova 1945. g. 22. martā apstiprinātais slepenais pasākumu plāns frontē pretimstāvošo latviešu karaspēka daļu demoralizēšanai no 1945. g. 22. marta līdz 5. aprīlim.

215

II. Trešās okupācijas sākums 1944.–1945. gadā

3. dok.

Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes un LK(b)P CK 1944. gada 27. oktobra lēmums par limitu noteikšanu un pagaidu nomenklatūras apstiprināšanu uz papildu pārtiku Latvijas PSR tautas komisariātos, iestādēs, pilsētās un apriņķos.

219

4. dok.

LK(b)P CK izziņa ar pielikumiem LK(b)P CK birojam un Latvijas PSR TK Padomes 1944. g. 13. novembra lēmumam „Par LVU sagatavošanu jaunā mācību gada sākumam”.

225

I. World War II Documents of the Red Army

Doc. 1

Top secret report of K. Mahanko, Aide to the First Secretary of the Latvian Communist (Bolshevik) Party J. Kalnbērziņš, in Moscow, to First Secretary Kalnbērziņš and Chairman of the Council of Peoples Commissars of the Latvian Soviet Socialist Republic V. Lācis, concerning the status of the 43rd Guard Latvian Riflemen's Division on 3 January 1943.

Doc. 2

Secret plan authorised on 22 March 1945 by Major General Pigurnov, Head of the Political Administration of the Second Baltic Front, to undertake actions to demoralise Latvian military detachments on the opposing side from 22 March to 5 April 1945.

II. Beginning of the Third Occupation in 1944–45

Doc. 3

Decree of the Council of Peoples Commissars of the Latvian SSR and the Central Committee of the Latvian Communist (Bolshevik) Party on 27 October 1944 concerning limitations and the listing of a temporary nomenclature entitled to extra food rations in the People's Commissariats, agencies, cities, and districts of the Latvian SSR.

Doc. 4

Secret statement and attachments of the Latvian Communist (Bolshevik) Party's Central Committee to the Central Committee's Bureau for the 13 November 1944 decree of the Council of Peoples Commissars of the Latvian SSR: „Concerning Preparations of the Latvian State University for the Beginning of a New Academic Year”.

5. dok.
LK(b)P CK partijas atbildīgās organizatores Skuteļskas 1945. g. oktobra ziņojums LK(b)P CK sekretāram F. Titovam „Ziņas par pagastu partijas organizatoru mainīgumu Valkas apriņķī”.

Doc. 5
Report of the Responsible Organiser of the Latvian Communist (Bolshevik) Party Central Committee, Skutelska, to the Secretary of the Latvian Communist (Bolshevik) Party Central Committee, F. Titov, in October 1945: „Report Concerning the Frequent Changes of Local Party Organisers in the District of Valka”.

III. Latvijas Komunistiskās partijas speckaujnieku grupas cīņai pret nacionālajiem partizāniem 1945. gadā 233

III. Special Fighting Groups of the Latvian Communist Party against National Partisans in 1945

6. dok.
Latvijas K(b)P CK 1945. g. 28. maija sevišķi slepens lēmums par LK(b)P CK speckaujnieku grupas organizēšanu palīgā NKVD organizācijām cīņā pret nacionālajiem partizāniem Laiviņa un Oškalna vadībā.

Doc. 6
An especially secret decree of the Latvian Communist (Bolshevik) Party's Central Committee concerning the organisation of a special fighting group of the Party's Central Committee under the command of Laiviņš and Oškalns to assist NKVD organisations in battles against national partisans.

7. dok.
Latvijas K(b)P Valmieras apriņķa komitejas 1946. gada 6. septembra slepenais lēmums „Par iznīcinātāju bataljona partijas, komjaunatnes un padomju aktīva rotas izveidošanu Valmieras pilsētā”.

Doc. 7
A secret decree of the Latvian Communist (Bolshevik) Party's Committee of the Valmiera District on 6 September 1946: „Concerning the Formation in the City of Valmiera of a Company of Activists of the Party, Communist Youth, and Soviets as Part of a Battalion of Destroyers.”

IV. Latvijas PSR VDM cīņa pret šķiras ienaidniekiem un latviešu trimdu 249

IV. The Battle of the State Security Ministry against Enemies of the Proletariat and Latvian Exiles

8. dok.
Latvijas KP Ogres rajona Valsts drošības ministrijas daļas 1950. gada 16. marta kompartijas organizācijas sapulces protokols, apspriežot Ogres rajona kompartijas aktīva 1950. gada 4. marta lēmumu par uzdevumiem vadošo kadru izvietojumā un audzināšanā.

Doc. 8
Minutes of a meeting of the Latvian Communist Party's Local of the State Security Ministry's Branch of the Ogre District on 16 March 1950 regarding the discussion of the 4 March 1950 decree of Communist activists of the Ogre District concerning tasks of placing and educating leading cadres.

9. dok.
Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas biroja apstiprinātais slepenais Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs pasākumu plāns darba aktivizēšanai latviešu emigrantu vidū ASV 1971.–1972. gadā.

V. Latvijas pārkrievošana un jaunatnes pretošanās 259

10. dok.
LKP CK biroja 1956. gada 19. novembra lēmuma projekts (slepenis) „Par trūkumiem ģeņiniskās nacionālās politikas īstenošanā republikā”.

11. dok.
Latvijas PSR VDK priekšsēdētāja ģenerālmajora J. Vēvera 1956. gada 8. marta pilnīgi slepenā izziņa LPSR MP priekšsēdētājam V. Lācim par Latvijas jaunatnes pretpadomju darbību 1955.–1956. gadā.

RECENZIJAS 269 REVIEWS

Ainārs Bambals
Pārdomas par Viktora Berdinska grāmatu „Vjatlags”. 271

Jānis Krēsliņš
Rētu uzplēšana Latvijas vēsturē

Indulis Kažociņš
Latvijas nacionālo partizānu karš Dokumenti un materiāli (1944–1956)

Doc. 9
Confirmation by the Bureau of the Central Committee of the Latvian Communist Party of a secret action plan of the Latvian Committee for Cultural Relations with Countrymen Abroad to intensify activities among Latvian emigrants to the USA 1971–72.

V. The Russification of Latvia and Resistance of the Youth

Doc. 10
Secret proposal for a decree to be prepared by the Bureau of the Central Committee of the Latvian Communist Party on 19 November 1956: „Concerning Shortcomings in Instituting Leninist National Policies in the Republic”.

Doc. 11
Top-secret report of Major General J. Vēvers, Chairman of the the State Security Committee [KGB] of the Latvian SSR, to V. Lācis, Chairman of the Council of Ministers of the Latvian SSR, on 8 March 1956 concerning anti-Soviet activities of Latvian youth 1955–56.

Ainārs Bambals
Reflections on the Book *Vjatlag* by Victor Berdinskii.

Jānis Krēsliņš
Opening Recent Wounds in Latvian History [concerning Modris Eksteins's *Walking Since Daybreak*]. 276

Indulis Kažociņš
The War of the National Partisans: Documents and Materials (1944–1956) [by Henrihs Strods, 1999]. 284

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA DARBS**291 WORK OF THE MUSEUM OF THE
OCCUPATION OF LATVIA**

Metjū (Matīss) Kotts	Matthew (Matīss) Kott
Panākumi cīņā par „publisko vēsturi”: Latvijas Okupācijas muzeja darbs no 1999. gada jūnijā līdz 2000. gada jūnijam 293	Gaining Ground on the Battlefield of Public History: The Work of the Mu- seum of the Occupation of Latvia, June 1999 – June 2000
Kopsavilkums latviešu valodā 311	Summary in Latvian

Inese Dreimane	Inese Dreimane
Ieskats Okupācijas muzeja krājumos un jaunieguvumos (1998–2000) 313	A Brief Overview of the Museum’s Collections (1998–2000)
Kopsavilkums angļu valodā 339	Summary in English

AUTORI 340 CONTRIBUTORS

WORK OF THE MUSEUM OF THE
OCCUPATION OF LATVIA

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA DARBS

Matthew (Matīss) Kofis
Gaining Ground on the Battlefield of
Rabbit-History: The Work of the Mu-
seum of the Occupation of Latvia
1940-1945 and 1945-1991
Summary in Latvian
A Brief Overview of the Occupation
Collection (1945-1991)
Summary in English

Matīš (Matīss) Kofis
Pasaules daļu "pūķu vēsturē":
Latvijas Okupācijas muzeja darbs
1940-1945. gados un 1945-1991. gados
Kopējais raksts latviski
Kopējais raksts angļu valodā
1945-1991. gada kolekcija
Kopējais raksts angļu valodā

CONTRIBUTORS

AUTORS

CONTRIBUTORS

AUTORS

CONTRIBUTORS

AUTORS

PRIEKŠVārds

Latvijas tauta 20. gs. sākumā no trim iespējamām savas nākotnes alternatīvām 1918.–1920. gada Brīvības cīņās noraidīja divas: Latvijas muižnieciskotā vēsturiskā virsslāņa variantu (uz mūžu kopā ar Vāciju) un proletāriskā zemākā slāņa variantu – (uz mūžu kopā ar Sarkanu Krieviju), kaut arī tā vēl nebija paspējusi parādīt savus impēriskos nagus.¹ Latvijas tauta izvēlējās tās lielākajai daļai – viduslānim – pieņemamo demokrātiskas neatkarīgas valsts alternatīvu, nosargāja to Atbrīvošanās cīņās un saglabāja. Kopā ar ziemeļu kaimiņu Igauniju Latvija pirmo reizi pēc dažādām, gandrīz 700 gadu ilgām okupācijām nostājās uz patstāvīga attīstības ceļa – pēc īstām divu koloniālo impēriju okupācijām un divu, kas alka kļūt par impērijām, valstu okupācijām. Taču Latvijas likteni arī pirms 60 gadiem noteica nevis šīs valstis, kuras vēlējās kļūt par impērijām, bet īstas Eiropā lielākās impērijas, kuru konfliktu zonā atradās divdesmit divus gadus (1918–1940) saimnieciski, sabiedriski un garīgi plaukstošā Latvija. Pirms 60 gadiem sarkanā un brūnā impērija sadragāja ne tikai Baltijas valstis, bet arī vairākas citas 20. gs. sākumā izveidojušās nāciju valstis, kuras gribēja iznīcināt šo impēriju noziedzīgie triecieni ar mērķi „spiesties uz rietumiem” un „spiesties uz austrumiem”.

Būtu vienkāršoti attiecināt Latvijas valsts okupāciju tikai uz 1940. gadu, kaut arī oficiāli tā notika šajā gadā. Patiesībā, jau sākot ar 20. gadiem,² 1940. gada militārajai okupācijai pa priekšu gāja un vēlāk tai sekoja lienoša ideoloģiska, politiska un saimnieciska ietekmēšana gan starptautiski, gan iefiltrējoties demokrātiskās Latvijas struktūrās.

Latvijas valsts graušana gan no Austrumiem, gan no Rietumiem ar nolūku iekļaut to savā ietekmju sfērā un starptautiskā situācija 1940. gadā nekādā ziņā nevar mazināt mūsu pašu pamatnācības vainu savas valsts bojāejā 1940. gadā. Pirmām kārtām tā izpaudās, aizraujoties ar 30. gados populārajām autoritārisma idejām. Autoritārisma ideoloģijas dominānce ievērojami vājināja mūsu nelielās valsts spēju pretoties sarkanās un brūnās impērijas agresīvajiem plāniem jau tad, kad tās vēl līdz galam nepaguva neitralizēt Rietumu demokrātiju intereses Baltijā. Divu 20. gadsimta Eiropā lielāko noziedznieku – Hitlera un Staļina – 1939. gada 23. septembra nolīgums un tam sekojošie slepenie pielikumi, kas noteica Latvijas okupāciju 1940. gadā, protams, ir starptautiski tiesājams noziegums. Taču starptautiskā tiesiskā vara pašreiz vēl nepastāv un valdītājtautu noziegumi (izņemot vāciešus) praktiski netiek starptautiski tiesāti.

Lai gan viens noziedznieks atzinies tikai pēc 50 gadiem, pats savos plauktos atradis paša parakstīto starptautiski noziedzīgo dokumentu, starptautiskie noziedznieki netiek tiesāti ne juridiski, ne morāli. Tas nodrošina agresoru starptautiskas vienošanās iespēju uz mazo valstu rēķina arī nākotnē, iekams nepastāv starptautiskā tiesiskā vara.

1940. gada okupācija notika Staļina diktatoriskā režīma uzplaukuma posmā. Taču var saprast, ka – atkarībā no starptautiskās reakcijas – sākotnēji bija paredzēti trīs varianti Latvijas pakļaušanai – mongolizācija, Ulmaņa kabineta „reorganizācija” Muntera vadībā un latviešu „leļļu valdības” izveidošana. Nesastopot ne Rietumu demokrātiju, ne Latvijas tautas organizētu pretošanos, okupanti izvēlējās trešo variantu, Latvijā īstenojot Staļina režīmu ar masu deportācijām, bēdīgi slaveno 58. pantu, sodīšanu bez tiesas, „tefontiesībām” un savu iedomāto cerību uzvarēt pasaulē, līdzīgi kā tas notika Krievijā.

¹ H. Strods. Die drei Alternativen der Staatlichkeit Lettlands in den Jahren 1917–1920. – Acta Baltica 1993. Bd. XXXI. – 203.–213. lpp.

² O. Niedre, V. Daugmalis. Slepenais karš pret Latviju. – R., 1999.

1940. gada 17. jūnija okupācijas sarkanā terora rezultātā 1941. gada 14. jūnijā pirmo reizi Latvijas vēsturē notika latviešu tautas saimnieciski, sabiedriski un politiski aktīvākās daļas (14 194 cilvēku) administratīvā paslepēnā izvešana uz Sibīriju, pat nepaziņojot izsūtāmajiem izsūtīšanas iemeslus. Oficiāli šo drausmīgo pasākumu okupanti dēvēja par „šķiru cīņas” sastāvdaļu, bet faktiski tā, iespējams, bija piefrontes joslas tīrīšana paredzamajam karam ar Vāciju un plānotajai kolonizācijai. Izvešanām bija atbilstīgas sekas: tās ne tikai atrāva zemāko slāņu atbalstu komunistiskās partijas valdīšanai, ko oficiāli sauca par „padomju varu”, bet arī radīja pretošanās ķēdes reakciju attiecībā pret okupācijas iestenošanai, atbalstītājiem un viņu impērisko, par marksismu-ļeņinismu nosaukto ideoloģiju. 1940. gada okupācijas radītais posts un neredzētās varmācības, tuvojoties jaunai sarkano okupācijai, 1944. gadā spieda doties bēgļu gaitās uz Rietumiem gandrīz 280 000 Latvijas iedzīvotāju, no kuriem tur palika ap 150 000. Okupācijas dēļ latviešu tauta tika sašķelta trijās daļās, un visām draudēja bojāeja. Rietumos draudēja asimilācija, Sibīrijā – fiziska iznīcināšana, bet pamatdaļai dzimtenē – sovjetizācija un kolonizācija.

Jau minēju, ka Latvija pēdējos 700 gados pārdzīvojuši vairāku okupācijas varu maiņu, taču pirms 60 gadiem notikusi okupācija no agrākajām atšķīrās ar to, ka šī okupācija radikāli mainīja ne tikai politisko, bet arī agrāko ideoloģisko un sociāli ekonomisko iekārtu un kopumā Latvijas vēsturisko identitāti. Privātīpašumu, savrupsetu sistēmu, kristīgās konfesijas, kas mūsu valsti gadsimtiem saistīja ar Rietumiem, sarkanā okupācijas vara varmācīgi nomainīja ar sabiedrisko īpašumu, „ģerevnizāciju” (ciemu veidošana), oficiālo ateismu. Šī okupācijas infrastruktūra, pusgadsimtu ar varu deportējot Latvijas pamatiedzīvotājus un importējot valdītājtautas uzticamākos izdienējušos militāristus, tika iedibināta tā, ka nākotnē būs iespējams atgriezties Eiropā tikai bībeliskā laika spīdī – pēc garīgo vergu paaudžu izmiršanas.

Latvijas pamatnācijas deficitārā brīvības tradīcija atspoguļojās arī Latvijas latviešu komunistiskās elites rīcībā un uzvedībā okupācijas gados tā, ka sarkanās okupācijas noziegums pret pamatnāciju, kā arī fiziskā un garīgā kolonizācija Latvijā nebija smagāka nekā tautām, kurām vēsturiskajā atmiņā bija dzīvas agrākās valstiskās neatkarības idejas (lietuvieši) un stingrāks mugurkauls (igauņi).

Runājot par saimniecisko un garīgo anarhiju un atpalikšanu no līdzīgā situācijā dzīvojošām citām Eiropas tautām un apzinoties, ko latviešu tautai dzimtenē nodarīja okupācija, jāuzsver, ka no okupācijas varas cieta praktiski katra Latvijas ģimene, katrs trešais Latvijas pilsonis.

1940. gada Latvijas suverēnās valsts okupācija nebūtu salīdzināma ar anektētās valsts okupāciju 1941. gadā vai 1944.–1945. gadā, kaut arī šīs okupācijas nesa neapraķstāmas šausmas.

Šī Gadagrāmata, kuru izdod Latvijā vienīgais nevalstiskais okupācijas vēstures pētīšanas centrs, šodien, protams, vēl nespēj atbildēt uz visiem Latvijas okupācijas vēstures jautājumiem pirmām kārtām jau tādēļ, ka tā ir tikai otrā Gadagrāmata un mums vēl nav pieejama Maskavā visa zinātniskā informācija par okupāciju, aneksiju un tās veikto politiku. Taču Gadagrāmata arī turpmāk sniegs savu piensumu okupācijas laika cīņu un uzvaru, panākumu un zaudējumu, meklējumu un atradumu skaidrošanā.

Ar vienas paaudzes pusgadsimta laikā iemantoto negatīvo sociālistisko, ekonomisko, demogrāfisko un garīgo balastu diez vai mums desmit gados izdosies ekonomiski un garīgi pagriezties ar seju pret Eiropu, bet Gadagrāmata cer arī šai ceļā palīdzēt.

Sastādītājs

APCERĒJUMI

I NODAĻA

AIVARS BEIKA, DZINTRA VĪKSNA

LATVIEŠU SKOLAS KRIEVIJĀ UN TO SAGRĀVE (1917–1938)

JURIS CIGANOVŠ

PRETOŠANĀS PADOMJU OKUPĀCIJAS REŽĪMAM LATVIJĀ 1940.–1941. GADĀ

OJĀRS STEPENS

NACIONĀLSOCIĀLISTISKĀS VĀCIJAS VIETĒJĀS VARAS POLITIKA LATVIJĀ (1941–1945)

HEINRIHS STRODS

SALASPILS KONCENTRĀCIJAS NOMETNE (1941. GADA OKTOBRIS – 1945. GADA SEPTEMBRIS)

LELDE OZOLA

LATVIJAS JAUNATNES ORGANIZĀCIJA UN AR TO SAISTĪTIE NACISTISKĀS VĀCIJAS PLĀNI LATVIJĀ 1942.–1945. GADĀ

INESE DREIMANE

LATVIJAS ROMAS KATOĻU GARĪDNIECĪBA NACISTU OKUPĀCIJAS PERIODĀ (1941–1945)

VIKTORS ŠAŠKOVŠ

TURĪGĀS ZEMNIECĪBAS LIKVIDĀCIJAS PĒDĒJAIS POSMS PADOMJU SAVIENĪBĀ (1945–1952)

Pirmā no labās – Lilija Kains (dz. 1900), Smiltenes valsts ģimnāzijas skolotāja, izsūtīta 1949. gada 25. martā uz Tomskas apgabala Zirenskas rajona Maļinovskas sādžu. Ar Ragžu ģimeni savas mājas priekšā 1956. gadā izsūtījumā.

Latviešu skolas Krievijā un to sagrāve (1917–1938)

AIVARS BEIKA, DZINTRA VĪKSNA

Latviešu diasporas pastāvēšanā un nacionālās identitātes saglabāšanā arī pēc tās ilgstošas atrautības no tautas pamatmasas liela, pat noteicoša nozīme bija latviešu skolām. Padomju Savienībā 20. gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados latviešu skolas vienlaikus bija gan latviskuma glabātājas, gan padomju ideoloģijas nostiprināšanas līdzeklis, gan arī pret latviešu tautības iedzīvotājiem vērsta totāla genocīda mērķis un upuris.

Vēl šodien daudzi no Krievijā dzimušajiem un uzaugušajiem latviešiem savas skolas un skolotājus atceras kā latviešu valodas un latviskās sadzīves avotus trīsdesmitajos gados. Par šo skolu uzdevumiem un veikumu savulaik daudz materiālu bija ievietots avīzēs „Krievijas Cīņa” (1918–1930), „Latviešu Zemnieks” (1925–1930), „Komunāru Cīņa” (1931–1937), „Sibīrijas Cīņa” (1921–1936), „Taisneība” (1926–1937), žurnālos „Celtne” (1929–1937), „Sākums” (1923–1932) un citos Krievijā iznākušajos latviešu periodiskajos izdevumos, kuru publikācijām gandrīz vienmēr uzspiests skaidri saredzams ideoloģiskās virzības zīmogs konkrētajā vēsturiskajā situācijā. Savukārt pētījumā izmantotie materiāli no Latvijā izdotajiem laikrakstiem „Dzimtenes Vēstnesis”, „Balss”, „Pēdējā Brīdī” u. c. parāda latviešu skolas Krievijā no gluži cita skatpunkta, vērtējot tās kā tautas nacionālās kultūras sastāvdaļu.

Krievijas latviešu skolu izveidošanās, attīstība un bojāeja līdz šim vēsturiskajā literatūrā kā atsevišķa pētījuma tēma nav bijusi izvirzīta, taču šos jautājumus kaut kādā mērā savās publikācijās iekļāvuši gandrīz visi autori, kas vairāk vai mazāk izsmeloši rakstījuši par latviešu diasporu Krievijā. To skaitā kā nozīmīgākie vispirms jāmin V. Krasnais, A. Vecgailis un K. Šķilters jau 20. gadsimta trīsdesmitajos gados. Pēc pirmā politiskā „atkušņa” PSRS, kas sākās piecdesmito gadu otrajā pusē, sākotnēji galvenā uzmanība tika veltīta Krievijas latviešu devumam latviešu literatūrā un mākslā, bet vēlāk V. Rajeviskis, A. Beika, Dz. Vīksna, J. Brolišs, V. Štrauss un vēl daži vēsturnieki sāka pētīt arī citus šīs problēmas aspektus.

Visplašākais un objektīvākais materiāls par skolu dzīvi divdesmitajos un trīsdesmitajos gados iegūts daudzos PSRS Eiropas daļas arhīvos, kur pārlūkotas lietas par VK(b)P latviešu sekciju darbu un nacionālo minoritāšu komisijām Tautas izglītības nodaļās vairākās guberņās.

Laimīgas sagādīšanās dēļ Rīgā Latvijas Valsts arhīvā nonākusi un saglabāta latviešu kultūrizglītības biedrības „Prometejs” dokumentācija (1339. fonds), kurā īpaši detalizēti un vispusīgi aplūkotas skolu problēmas trīsdesmito gadu pirmajā pusē. Latvijas Valsts arhīvs pārņēmis arī kādreizējos LKP CK Partijas vēstures institūta Partijas arhīva materiālus, no kuriem šim rakstam izmantoti 240. fonda dokumenti. Plašaj sabiedrībai mazāk zināms

materiāls iegūts Sibīrijas arhīvos, līdz ar to rakstā analizētas tādas latviešu skolu attīstības šķautnes, kas bija īpaši raksturīgas šim tālajam novadam, kur esošās problēmas vēl vairāk sarežģīja lielie attālumi un sliktā satiksme, kā arī savdabīgā latviešu kolonistu vērtību uztvere un idejiskā noslāņošanās.

Latviešu skolu pirmsākumi Krievijas kolonijās

Skolas, kurās varēja mācīties Krievijas latviešu kolonistu bērni, sāka veidoties jau drīz pēc lielāko koloniju izveidošanās. Pirmā šāda skola radās par zemnieku nemieriem sodīto un uz Sibīriju izsūtīto latviešu kolonijā Toboļskas guberņas Rižkovā (dib. 1802. gadā), kur bērnus sākumā mācīja mācītājs Pundani un kāds no kolonistiem, bet ar 1861. gadu tur sāka strādāt skolotājs Anušs. Mācītājs E. Johansens rakstīja, ka latviešu bērni ļoti grib mācīties, ka viņi sagatavojuši jaukus priekšnesumus.¹ Tādā pašā kolonijā Jeņisejas guberņas Lejas Bulānā pirmais skolotājs 1864. gadā bija Ādolfs Freijs. Šī skola 1865. gadā no pagaidu telpām jau pārgāja uz jaunuzceltu ēku, kas reizē bija arī lūgšanu nams. Bet skolas apmeklētība bija sliktā, jo vietējā sabiedrībā par skolu pārsvarā bija noraidoši uzskati un bērniem lasītprasmi parasti centās iemācīt mājās.

Brīvprātīgie latviešu pārceļotāji centās arī Krievijā saglabāt jau Latvijā nostiprinājušās bērnu izglītošanas tradīcijas. Krievijas latviešu vēsturnieks K. Šķilters rakstīja, ka barons Vrangelis 1870. gada 27. novembrī iesniegumā Minskas skolu direkcijai lūdzis sameklēt latviešu skolotāju, kas mācītu uz Rudobelku atbraukušo 72 latviešu ģimeņu bērnus un svētdienās noturētu lūgšanas. Tāds ir bijis latviešu zemnieku pirmais priekšnoteikums viņu piekrišanai pārcelties. Barons bija apsolījis uzcelt skolu un uzdāvināt tai vairākas desetīnas zemes; solījumu viņš arī izpildīja.²

Novgorodas guberņā Kolomovas kolonijā skola darbojās no 1875. gada. 20. gadsimta sākumā tās un visas vietējās sabiedrības dvēsele bija skolotājs K. Brakmanis, vēlāk par tādu kļuva aktīvs 1905. gada revolūcijas dalībnieks J. Kroders. Šīs pašas guberņas Pustiniņ-Ostrovā luterāņu un baptistu draudze uzcēla katra savu skolas namu, un abas skolas darbojās ar panākumiem.

Dažu Latvijai tuvāko guberņu kolonisti sākumā pat centās bērnus sūtīt uz Latvijas skolām: ir zināmi gadījumi, kad latviešu zemnieku bērni no Kauņas guberņas mācījušies Kurzemē, bet bērni no Vitebskas un Pleskavas guberņām sūtīti uz Vidzemes skolām, taču parasti tas nebija iespējams naudas trūkuma dēļ.

It īpaši koloniju tapšanas laikā, kad visi līdzekļi tika novirzīti līdumu līšanai, tīrumu iekopšanai un saimniecību veidošanai, kolonisti pa lielākai daļai bija spiesti samierināties ar māj mācību vai bērnu sūtīšanu uz tuvākajām krievu skolām. Pleskavas guberņas Zemes bankas pārvaldnieka pasūtītajā latviešu un igauņu koloniju izpētes rezultātu rezumējumā norādīts, ka guberņā 19. gadsimta deviņdesmitajos gados latvieši un igauņi apmeklējuši krievu skolas krietni labāk nekā paši krievi un sūtījuši bērnus uz skolu, neraugoties ne uz saimnieciskajiem apstākļiem, ne attālumu. „Katrs te uzaudzis jaunās paaudzes locekli,” teikts ziņojumā, „prot krievu valodu un nesalīdzināmi literārāk runā krieviski nekā lasīt un rakstīt protošais krievu zemnieks, kurš te sastopams tikpat reti kā latvietis, kas nemāk lasīt un rakstīt.”³

¹ Mājas Viesis. – 1862. – 14. maijā.

² K. Šķilters. Latkoloniju vēsture. I. – Maskava: Prometejs, 1928. – 48. lpp.

³ Pēterburgas Avīzes. – 1902. – 10. nov.

Latviešu skolu izveidē pirms 1917. gada ievērojama loma bija mācītājiem, kas ne tikai stiprināja tieksmi pēc izglītības, bet daudzviet veica praktiskus pasākumus skolu organizēšanā. Saratovas guberņā Aleksandrovas kolonijā, kur divreiz gadā kalpoja mācītājs K. Blūms no Krasnojarskas, tieši pēc viņa ierosmes uzcēla prāvu skolas ēku ar torņveida izbūvi uz jumta, kur novietoja zvanu. Šī ēka ilgi tika izmantota kā skola un reizē arī dievnams. Arī pirmo skolotāju šajā skolā – F. Ņuzi – mācītājs atveda no Kurzemes.⁴

Latviešu skolas uzsāka darbību arī Baškīrijā – Ufas guberņas lielākajās kolonijās Austrumciemā, kur pirmais skolotājs bija rakstnieks Sudrabu Edžus, Baltijā un Arhangelē, kur 1903. gadā būvēja jau otro skolu.⁵

Novgorodas guberņas Teremces skolas skolotāji Freida un Brahmanis. 1911. gads.

*Уз дашу лави уз дашу
уојам тѣ*

⁴ Balss. – 1906. – 12. dec.

⁵ Пѣтербургас Авѣзес. – 1903. – 31. майс.

Jaunu skolas ēku būve un atbilstošu skolotāju meklēšana jo plaši izvērtās ar viensētu sistēmas nostiprināšanos Krievijā pirms Pirmā pasaules kara. Pieauga valdības atbalsts izglītībai un skolu izveidei, un tas pozitīvi ietekmēja skolu jautājuma risināšanu arī latviešu kolonijās. Sibīrijā ap gadsimtu miju dibinātajās latviešu kolonijās pirmās latviešu skolas izveidojās Toboļskas guberņas Saltikovas un Kukses kolonijās ap 1903. gadu, bet Austrumsibīrijā – 1907. gadā Suhonojā jeb tā dēvētajā Sibīrijas Alūksnē. Sākotnēji tā bija vienas klases ministrijas skola, kuras ierīkošanai valsts iedalīja mežu būvkokiem, kā arī piešķīra 300 rbļ. skolas iekārtošanai un līdzekļus skolotāja algai. Kolonistiem bija pašiem jārūpējās par skolas apkuri, apkopšanu un apgaismošanu.⁶

No 1910. līdz 1914. gadam darbu uzsāka latviešu skolas Jeņisejas guberņas Taiminskā, Borisovā, Kamenskā, Grjaznaja-Kirzā, Lejas Lebedjevā, Ostrovā, Toboļskas guberņas Bogdanovā, Augšbebras, Elizabetes un citās kolonijās, Latvijas un Aizupes kolonijās Tālajos Austrumos,⁷ kā arī daudzās latviešu kolonijās Krievijas Eiropas daļā.

Būtiska loma gan skolas, gan visas kolonijas garīgās dzīves veidošanā bija skolotāja personībai. Kolonijas nereti ievietoja sludinājumus Latvijas avīzēs, aicinot skolotājus no Latvijas, un šādi entuziasti atradās. Jau minētajā Suhonojā tikai ar skolotāja K. Gintera atbraukšanu 1909. gadā un otrā skolotāja J. Zilberta ierašanos nākamajā gadā sākās pilnvērtīgs skolas darbs un daudzpusīga kolonijas kultūras dzīve. Nodibināja bibliotēku bērniem un pieaugušajiem, par saziēdoto naudu pasūtīja grāmatas, laikrakstus un kalendārus no Latvijas. Skolotāju vadībā nodibināja kredītbiedrību un patērētāj biedrību. Abi skolotāji bija atturībnieki, tāpēc izvērtās pretspars dzeršanas netikumam.

Aktīvs izglītības un kultūras dzīves rosinātājs bija no Vidzemes uz Kamensku atbraukušais skolotājs O. Eglītis. Viņš ieguldīja daudz pūļu latvietības saglabāšanā un nacionālās pašapziņas kopšanā. Iesniegumā Kanskas apriņķa tautskolu direkcijai viņš lūdzta atļauju atvērt skolas bibliotēku ar literatūru latviešu valodā, bet pienāca noraidoša atbilde: „Kamenskas skolā vajag bērniem mācīt krievu valodu, nevis tos vingrināt latviešu valodā.”⁸ Tomēr ar laiku skolotājs atļauju izkaroja un par personiskajiem un kolonistu saziēdotajiem līdzekļiem bibliotēku ierīkoja. O. Eglītis izstrādāja arī statūtus Kamenskas Latviešu izglītības biedrībai, kas paredzēja garīgās dzīves veicināšanu un kopīgus pasākumus visām latviešu kolonijām Kļukvennajas stacijas tuvumā. Tomēr šādas biedrības organizēšanu gubernators neatļāva, lai gan iesniegumā bija norādīts, ka izglītības biedrību organizē par godu dzimtbūšanas atcelšanai Krievijā 1861. gadā. Atbildē bija teikts, ka biedrības nosaukums, tās mērķi un darbības rajons parāda, ka „...atklāšanai projektējamā biedrība, tiecoties pēc latviešu attīstības uz nacionālās pašapziņas pamatiem, neapšaubāmi radīs nacionālu nošķiršanos no Kanskas apriņķa krievu iedzīvotājiem”⁹

O. Eglīša neatlaidīgo pūļu rezultātā (viņš organizēja valsts finansiālo palīdzību un aicināja vietējos iedzīvotājus uz kopīgu darbu) 1913. gada 27. oktobrī Kamenskā atklāja jaunu un plašu divstāvu skolas ēku. Skolas iesvētīšanas svētkos apsveikumi pienāca ne tikai no vietējiem sveicējiem, bet arī no Jeņisejas guberņas pārvietošanas valdes priekšnieka, no Krasnojarskas latviešiem u. c. Avīze „Dzimtenes Vēstnesis” savā apsveikumā rakstīja: „Sveicam Kamenskas skolu, jaunā namā ieejot. Esam pārliecināti, ka mātes valoda viņā tiks svēti cienīta.”¹⁰ Pasākuma noslēgumā ar emocionālu pacēlumu Sibīrijas plašumos

⁶ Dzimtenes Vēstnesis. – 1913. – 11. apr.

⁷ Tēvija. – 1914. – 29. apr.; Jaunā Dienas Lapa. – 1914. – 27. jūl.

⁸ Jaunās Latviešu Avīzes. – 1913. – 17. maijs. Pielikums – Baznīca un skola. – Nr. 10.

⁹ Dzimtenes Vēstnesis. – 1913. – 20. apr.

¹⁰ Jaunās Latviešu Avīzes. – 1913. – 8. okt. Literārisks pielikums. – Nr. 81. – 188. lpp.

izskanēja sapulcējušos dziedātā tautas himna „Dievs, svētī Latviju!”. Skolā iekārtoja internātu, un tajā mācījās bērni pat no 125 verstu attāliem ciemiem, kur savu latviešu skolu nebija.

Tomēr latviešu skolu lielākajai daļai, it sevišķi Sibīrijas latviešu kolonijās, telpu jautājums bija ļoti sāpīgs. Jaunatvērtās skolas pārsvarā darbojās no zemniekiem iznomātās nelielās guļbūves mājās, kur vienā istabā skolēni gan mācījās, gan ieturēja maltītes, gan daļa arī pārgulēja. Skolotāji pa lielākai daļai dzīvoja atsevišķi, taču darbs viņiem bija nepārtraukti katru dienu visu nedēļu līdz sestdienai, kad skolēnus aizveda mājās. Tādēļ skolotāju slodze un arī viņu audzinošā ietekme uz bērniem bija ļoti liela. Lai gan algas bija lielākas nekā valsts finansētajās skolās Latvijā, tomēr tikai nedaudziem skolotājiem pietika izturības šajās skolās strādāt ilgstoši. Jāpiebilsts, ka Sibīrijā kopumā tautskolu direkciju inspektori un direktori bija liberālāki un pretimnākošāki sabiedrības prasībām skolu lietās nekā Krievijas Eiropas daļā.

Būtiskas izmaiņas latviešu skolu dzīvē ienesa Pirmā pasaules kara radītā bēgļu plūsma. Balstoties uz 1914. gada 1. jūlija privātskolu likumu, milzīgajam kara bēgļu pulkam tika veidota plaša izglītības sistēma ar mācībām latviešu valodā. Bēgļu apgādāšanas komitejas patstāvīgi noteica mācību programmu un latviešu valodu kā šo jaunizveidoto skolu mācību valodu, obligātie mācību priekšmeti tajās bija tikai krievu valoda un ticības mācība. Tās darbojās Pēterburgā, Maskavā, Kostromā, Nižņijnovgorodā, Samarā, Saratovā, Harkovā, Kijevā, Omskā, Tomskā, Krasnojarskā, Novosibirskā un citās pilsētās, kā arī daudzās latviešu kolonijās. Bēgļu skolas paplašināja jau esošo latviešu skolu bāzi un daudzviet deva papildu iespējas arī koloniju bērniem iegūt izglītības pamatus. Tomēr tās spēja aptvert tikai līdz 50% skolas vecuma bēgļu bērnu.

Gadu pēc 1917. gada oktobra apvērsuma tika pieņemts Krievijas PFSR Izglītības tautas komisariāta lēmums par nacionālo mazākumtautību skolu organizēšanu, kas

Jeņisejas guberņas Suhonojas (Sibīrijas Alūksnes), Kamenskas, Borisovas un Taimenskas skolu latviešu skolotāju grupa ap 1916. gadu. No kreisās: A. Bērziņa, J. Balodis, O. Galle, Tīmanis, K. Meisters, O. Eglītis, F. Ginters, A. Vīksne, P. Grasis.

Jēņisejas guberņas Kamenskas un Borisovas skolu skolēni un skolotāji ap 1915./1916. m. g.

paredzēja atvērt valsts finansētas pirmās un otrās pakāpes darba skolas¹¹ visos apvidos, kur koncentrētas kādas nācijas vai tautības lielākas kompakts iedzīvotāju grupas. Šajā lēmumā bija paredzēta iespēja dzimtajā valodā apgūt arī vidējo un augstāko izglītību¹².

Sākotnēji šo skolu darbs pilsoņu kara apstākļos ritēja visai haotiski, bet 1920. gadā publicēja pirmo padomju varas laikā sastādīto mācību plānu skolām, kas ieviesa lielāku vienveidību mācību un audzināšanas darbā, kam tajos apstākļos bija zināma pozitīva loma. Taču skolu darba saskaņošana nebija panākama īsā laika sprīdī, jo sevišķi pēcrevolūcijas un pilsoņkara juku gaisotnē. Audzināšanas praksē ieteiktā skolēnu pašpārvalde zināmā mērā veicināja skolēnu aktivitātes nostiprināšanos, bet tās nozīme parasti tika pārspīlēta, tādējādi likvidējot skolotāju autoritāti un samazinot disciplīnu. Divdesmitajiem gadiem bija raksturīga bērnu patstāvības pārvērtēšana ne tikai skolas organizatorisko jautājumu risināšanā, bet arī mācību procesā. Notika dažādu darba metožu, tai skaitā t. s. Daltonplāna, kompleksu un laboratorijas metožu ieviešana un izmēģināšana. Pakāpeniski visa jaunveidotā izglītības sistēma arvien jūtāmāk tika izmantota jaunās paaudzes ideoloģiskai ietekmēšanai. Tā kā latviešu skolas bija viena no šīs sistēmas sastāvdaļām, tad šis rūgtais malks arī tām negāja secen.

¹¹ Lēmums noteica obligātu bezmaksas izglītību ar piecgadīgu pirmo pakāpi bērniem vecumā no 8 līdz 13 gadiem un četrgadīgu otro pakāpi bērniem vecumā no 13 līdz 17 gadiem. 1921. gadā par obligātu atzina četrgadīgu pirmās pakāpes skolu un trīsgadīgu otrās pakāpes skolu jeb nepilno vidusskolu bērniem vecumā no 8 līdz 15 gadiem. Apzīmējums – darba skola – demonstrēja padomju varas vēlēšanos skolu jaunajos apstākļos politizēt un tuvināt sabiedrības ikdienas dzīvei.

¹² Narodnij komissariat po prosveščēniju. Sbornik dekretov i postanovleņij rabočego i krestjanskogo praviteļstva po narodnomu obrazovaniju. – Maskava, 1918. – 41. lpp.

Latviešu skolu attīstības ērkšķainais ceļš

Pirmajos padomju varas pastāvēšanas gados latviešu skolu skaits Krievijā nav precīzi dokumentēts. To skaits mainījās līdz ar iedzīvotāju izvietojuma izmaiņām, jo norisa strauja kara bēgļu atgriešanās Latvijā un pāreja no pilnīga valsts finansējuma skolām uz lielākās izglītības iestāžu daļas uzturēšanu par pašvaldību līdzekļiem. No 1920. līdz 1924. gadam, kad bēgļu atgriešanās bija visaktīvākā, uz Latviju no Krievijas pārbrauca apmēram 210 tūkstoši cilvēku. Vairākās lielajās pilsētās – Orlā, Kurskā, Tulā, Ufā un citur – latviešu iedzīvotāju skaits strauji samazinājās, un latviešu skolas tur beidza pastāvēt. Tā, piemēram, Ufas latviešu bērnu namā, kurā 1918. gadā bija ap 50 latviešu bērnu, 1921. gada aprīlī bija vairs tikai 5 bērni.¹³

1920. gada septembrī Kārļa Marksa vārdā nosaukto latviešu skolu atklāja Maskavā. Oficiālajos dokumentos to reģistrēja kā pilsētas otrās pakāpes skolu Nr. 22, vēlāk tās numurs bija 355. Šajā ēkā Novaja Basmannajas ielā 19, kur latviešu skola bez pārtraukuma strādāja 17 gadus, tagad atrodas daiļliteratūras izdevniecība. Blakus ēkā, kas līdz mūsdienām nav saglabājusies, bija bērnu nams un skolas internāts. Skolā mācības uzsāka 110 bērnu dažādās vecuma grupās, strādāja 15 skolotāju.¹⁴

Pilsētās un rajonos, kur latviešu skolu nebija vai tās atradās pārāk tālu, skolas vecuma bērni mācījās krievu vispārīgglītojošās skolās. Krievu valodas loma saziņā arvien pieauga, pastiprinājās asimilācijas process. Daļa vecāku jau no pirmajām klasēm ar nolūku savus bērnus sūtīja krievu skolās, jo to pabeigšana deva viņiem plašākas iespējas izglītības turpināšanai. Taču joprojām bija arī zināms skaits latviešu bērnu skolas vecumā, kam bija vitāli nepieciešamas skolas ar latviešu mācību valodu, lai zinību pamatus viņi varētu apgūt vienīgajā viņiem zināmajā mātes valodā. It sevišķi tas attiecināms uz latviešu kolonijām, kur latviešu ciemi nereti atradās tālu no citām apdzīvotajām vietām, – latviešu valoda tur ilgstoši saglabājās kā vienīgā saziņas valoda, un bērnu vecāki vēlējās saglabāt latvisko identitāti. Pēc nepilnīgām ziņām, pa atsevišķiem apgabaliem latviešu skolas 1921. gadā bija izvietotas šādi:¹⁵

Teritoriālais iedalījums	Četrgadīgās skolas	Septiņgadīgās skolas
Urālu apgabals, Baškīrija	21	1
Ukraina	10	–
Kubaņa, Kaukāzs	8	–
Ziemeļu apgabals	30	1
Sibīrija	37	–
Rietumu apgabals	39	1
Maskava ar apgabalu	10	1
Kopā:	155	4

¹³ Baškīrijas Valsts arhīvs, 801. f., 2. apr., 90. l., 34. lp. (turpmāk – BVA).

¹⁴ V. Štrauss. Moskovskaja latiškaja škola v sisteme latiškogo nacionalnogo obrazovanija v Rossii (1920–1937). // Etnokulturoje (nacionalnoje) obrazovanije v Moskve na poroge 21-go veka. Vipusk 7. – Maskava, 1999. – 49. lpp.

¹⁵ Darba kalendārs 1922. gadam. – Maskava, 1921. – 39. lpp.

Bez tam Ukrainā, Maskavas apgabalā, Rietumu apgabalā un Urālos darbojās vēl 10 latviešu bērnu nami, kuros dzīvoja un mācījās gan pirmsskolas, gan skolas vecuma bērni, kas bēgļu gaitās bija nokļīduši no vecākiem vai arī kuru vecāki bija gājuši bojā. Viskrievijas nacionālo mazākumtautību izglītības darbinieku kongresā 1923. gadā šo skaitli precizēja un atzina, ka Krievijā darbojas 120 četrklašu un 3 septiņklašu latviešu skolas, daļa no tām tikai ar daļēju slodzi un nepilnu skolēnu un skolotāju sastāvu. VK(b)P latviešu sekciju paplašinātais plēnums 1924. gada novembrī konstatēja, ka latviešu skolas spēj aptvert vairāk nekā pusi no visiem latviešu skolas vecuma bērniem un dod pietiekamu zināšanu apjomu tālākai izglītībai. Taču skolās bija nožēlojama materiālā bāze un katastrofāls mācību grāmatu trūkums. Latviešu valodu mācīja no vēl 19. gadsimtā iespīestās „Avota” ābece un „Skolas druvas”, izmantoja arī Latvijā LKP izdevniecībā „Daile un darbs” iznākušo L. Paegles „Ābeci” un „Vālodzes šūpuli”.¹⁶

1921. gada 21. decembrī Omskas guberņas Tautas izglītības nodaļas latviešu biroja pārstāvis J. Pumpurs rakstīja žurnāla „Jaunais Komunisti” (1920–1921) redakcijai: „Kā zināms, latviešu skolās ir absolūts lasāmgrāmatu trūkums. Pēdējos „Jaunā Komunistu” numuros ievietoti diezgan daudz beletristiski gabaliņi, kā skicītes, atmiņas utt. Visi šie gabaliņi kā radīti lasīšanai mūsu skolu vecākās grupās. Piem., „Virs galvas bija spoža saule un zila debess” ir kaut kas lielisks mūsu sādžas bērniem un paver viņiem veselu jaunu pasauli. Ar vārdu sakot, mēs ar labiem panākumiem izmantojam „J. K.” kā lasāmgrāmatu.”¹⁷

Latvijas konsulātā Omskā 1922. gada 8. decembrī saņemta vēstule no Suhonojas (Sibīrijas Alūksnes), kurā izteikta vēlēšanās abonēt laikrakstus no Latvijas un pasūtīt latviešu literatūru un mācību grāmatas. V. Krūzmeijers raksta, ka vietējā Ujāru pastā naudas pārskaitījumus uz Latviju nepieņem, nav zināms ne naudas kurss, ne pasūtāmo grāmatu izdevēji. Skolai būtu nepieciešamas „Jaunības tekas”, „Skolas druva” un izdevumu katalogs. Sevišķi vēlami ir kalendāri, pēc iespējas raibāki saturā, tos vajadzētu pat vairākus simtus. Vēstulē teikts, ka Suhonojas skolā mācās vairāk nekā 90 bērnu, bet pēc bēgļu aizbraukšanas palicis vienīgais skolotājs Indriksons. Ciema priekšniecība iecēlusi par otro skolotāju kādu „vietējo puīseli no aizpērnā gada skolas izlaiduma”. Suhonojā vēl pastāvošā izglītības biedrība, agrāk bijusi bibliotēka, darbojusies svētdienas skola, bet „juku laiki visu izputinājuši”.¹⁸

Dažviet latviešu kolonijās izcēlās ideoloģiskas nesaskaņas, kuru dēļ skolas tika pat slēgtas. Padomju iestādes, balstoties uz vietējo komjauniešu vai komunistu ziņojumiem, nepieļāva iepriekšējo skolotāju it kā „kontrrevolucionāro” darbu, bet koloniju sabiedrība savukārt nepieņēma no centra atsūtītos un pedagoģiskam darbam pa lielākai daļai nesagatavotos komjauniešus. Bija skolotāji, kas sāka streikot, izsakot savu attieksmi pret padomju jaunievedumiem skolu darbā, un daļa pedagogu pat atklāti izteica savu negatīvo vērtējumu padomju varai. Vairākumā gadījumu viņi skolā vairs nevarēja strādāt.

Par sarežģīto materiālo situāciju un šādām ideoloģiskām nesaskaņām liecina daudzi raksti periodikā. Korespondents A. Kurpnieks laikrakstā „Sibīrijas Cīņa” raksta par jaunā mācību gada sākumu Grjaznajas-Kirzas skolā, kur jauns skolotājs ieradies 1923. gada 1. novembrī. Skola ierīkota kādā bijušajā rijā, tajā ir viena neliela telpa bez priekštelpas un pieliekamā. Tā vairāk atgādina mednieka būdu. Skolā mācās tikai 26 bērni vecumā no 8 līdz 17 gadiem, no tiem 16 latviešu, 9 igauņi un 1 krievs. Zināšanu līmenis

¹⁶ Izdevniecības „Prometejs” grāmatu katalogs. – Maskava, 1924.

¹⁷ Latvijas Valsts arhīvs, 240. f., 3. apr., 198. l., 95. lp. (turpmāk – LVA).

¹⁸ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2575. f., 14. apr., 637. l., 180.–181. lp. (turpmāk – LVVA).

bērniem atšķirīgs, ir milzīgs grāmatu, papīra, karšu, krīta un citu mācību līdzekļu trūkums. Skolotājam nav ierādīts atsevišķs dzīvoklis, viņam jādzīvo kāda zemnieka saimes istabā.¹⁹

Sukinovā skola nedarbojās. No aprīļa izglītības nodaļas atsūtītas jaunas skolotājas, tad nu remonts vilcināts, „...viņas gar pakšiem ķengājot un lamājot, varbūt aizbrauks atpakaļ”. Galu galā 4. novembrī ar izsistiem logiem un nepabeigtu remontu skola tomēr atklāta. Petrolejas lampas bijušas bez daktīm un cilindriem. Ciema iedzīvotāji gan gādājuši skolotājam pārtiku, bet atteikušies maksāt algas, līdz ar to skola slēgta un šajā sakarībā kolonistu vidū bijušas pat urravas, sak, „bērni izrauti no komunistu velnišķīgajām ķetnām”.²⁰

J. Baloža rakstā „Izglītības darbs Sibīrijas lauku apstākļos” minēts, ka skolās trūkst vismaz 35 latviešu skolotāju. Galvenie iemesli, kāpēc skolotāji negribot strādāt šajās skolās, ir tie, ka kolonisti skatās uz skolotājiem kā liekēžiem, kā uz cilvēkiem, kas grauj viņu līdzšinējās tradīcijas.²¹ Skolotāji no tām skolām, kur darbs veicas salīdzinoši labi, avīzei raksta: „Dzīve mums te nejūtīga, izsūcoša, neierosinoša. Mums jācīnās ar nogurumu un apnikumu – ar izmisumu. Šodien, vecajā Jaunā gadā, skola tukša no malkas, bet pilna ar piedzērušiem.” Un citā vēstulē: „Daudzreiz pietrūkst gribas un spēka. Tad tu esi visnožēlojamākais cilvēks, dzīve tevī salauž. Bieži mūs pat neapgādā ar visu nepieciešamāko – malku un petroleju. Daudzreiz bērni tā iemesla dēļ bija jāatlaiž mājās.”²² Materiāli slikti nodrošinātām skolām ar vāji sagatavotiem un nepārliecinātiem skolotājiem jaunajos apstākļos bija grūti un dažkārt pat neiespējami kļūt par sabiedriskās dzīves centriem, kādi tie bija bijuši iepriekš.

Ar lielām grūtībām tika risināts jautājums par skolu apgādi ar padomju ideoloģijai pieskaņotām mācību grāmatām. Latviešu nacionālo lietu komisariāta izdevniecība jau 1918. gadā publicēja pirmo „Ābeci”, kas bija sagatavota tieši Krievijas latviešu skolu vajadzībām. 1923. gadā izveidoja pirmo redakcijas komisiju mācību grāmatu sarakstīšanai. Tās sastāvā bija šā pasākuma organizators un iedvesmotājs – rakstnieks E. Eferts-Klusais, kā arī P. Dauge, A. Vecgailis, K. Ozols-Priednieks un citi.²³ Tuvākajos gados bija plānota vismaz 15 mācību grāmatu izdošana, turklāt grāmatu metiens bija paredzēts līdz 2000 eksemplāriem. Šo darbu iecerēja realizēt izdevniecībā „Strēlnieks”, bet plāni izrādījās nereāli. Ar 1924. gadu aktīvu darbību izvērsa kooperatīvā kultūrizglītības biedrība un izdevniecība „Prometejs”, kura turpmākajos gados lielā mērā pārņēma arī latviešu skolu darba organizēšanu un pat daļēju finansēšanu, taču mācību grāmatu plānveidīgu izdošanu tā spēja uzsākt tikai divdesmito gadu nogalē.

Neraugoties uz katastrofālo latviešu mācību grāmatu trūkumu, ne minētajā, ne vēlākajā laikā mācību grāmatas no Latvijas iepirkt neatļāva. Latvijas ģenerālkonsuls Ļeņingradā A. Birznieks 1928. gada 13. janvārī rakstīja Latvijas Ārlietu ministrijas Administratīvi juridiskā departamenta direktoram R. Liepiņam, ka Padomju Savienība caur LKP izdevniecību „Daile un darbs” Rīgā izplata komunistisko agitācijas literatūru, bet „...Krievijā ir pilnīgi aizliegts izplatīt Latvijā iznākošos drukas darbus. Ne tikai Latvijas laikraksti, žurnāli un citi periodiski izdevumi ir pilnīgi aizliegti, bet pat tīri zinātniski darbi, skolas grāmatas, populāri zinātniskā literatūra, kalendāri un citi tamlīdzīgi, no politiskā viedokļa pilnīgi neitrāli izdevumi”. Autors turpina: „...latvi Krievijā, sevišķi mūsu

¹⁹ Sibīrijas Cīņa. – 1924. – 8. febr.; Turpat. – 7. marts.

²⁰ Turpat.

²¹ Turpat. – 1924. – 29. febr.

²² Turpat.

²³ LVA, 240. f., 3. apr., 11. l., 70. lp.

kolonisti uz laukiem, cieš lielu garīgās barības trūkumu, viņi nevar atļauties iegādāties no Latvijas pat to nevainīgāko skolas grāmatu vai kalendāru.²⁴

Jau 1918. gada augustā Maskavā notika pirmie latviešu skolotāju kursi, kuros lekcijas par vienotās darba skolas veidošanu nolasīja KPFSR Izglītības tautas komisariāta darbinieki N. Krupskaja²⁵, M. Pokrovskis un vairāki latviešu izglītības darba organizatori²⁶.

1921. gada vasarā notika pirmie četru mēnešu skolotāju kursi Smoļenskas gubernā.²⁷ Tā paša gada jūlijā Maskavā desmit dienas strādāja Viskrievijas latviešu skolotāju kursi ar 25 dalībniekiem no Maskavas un Sibīrijas, Pleskavas, Vitebskas un citām gubernām.²⁸ Mēģinājums tai pašā gadā uz vietas noorganizēt trīs mēnešu kursus Sibīrijas latviešu skolu darbiniekiem neizdevās, jo nevarēja savākt plānoto skolotāju skaitu.²⁹

1924. gada sākumā PSRS Tautas izglītības komisariāta Latvju centrālais birojs noorganizēja latviešu skolotājiem kursus ar plašu ekskursiju programmu Maskavā. Tajos piedalījās arī vairāki skolotāji no Sibīrijas skolām.³⁰ 1925. gadā šādi kursi notika Novonikolajevskā (tagad Novosibirska).³¹

1924. gada vasarā Kļukvennajas ciemā sanāca Krasnojarskas novada latviešu un igauņu izglītības darbinieku kopēja apspriede. Bez obligātā ziņojuma par starptautisko stāvokli apspriedes darba kārtībā bija arī jautājumi par skolu uzturēšanu, skolotāju atalgojumu, jaunākajām mācīšanas metodēm un ārpuskolas izglītību.³²

Tika uzsākta arī plānveidīga jaunu pedagoģisko kadru gatavošana. 1921. gadā Maskavā nodibināja Latviešu praktisko izglītības institūtu F. Silarāja vadībā³³, ko 1923. gada vasarā pārveidoja par Latviešu centrālo pedagoģisko tehnikumu.³⁴ Tehnikumā katru gadu plānoja noteiktu vietu skaitu audzēkņiem no dažādiem Krievijas reģioniem, taču ne vienmēr izdevās aizpildīt visas paredzētās vietas. 1925. gadā tehnikumu pārcēla uz Ņeņingradu, kur tas darbojās līdz 1937. gada represijām.

Divdesmitajos gados Krievijā liela uzmanība tika veltīta vispārējā analfabētisma likvidēšanai, kā arī dažādu tautību pārstāvju izglītošanai un pievēršanai sabiedriskai darbībai. Tādējādi arī nacionālo mazākumtautību izglītībai atvēlēja vairāk līdzekļu un pieauga šo skolu skaits. Dibinājās arī jaunas latviešu skolas, nostabilizējās darbs agrāk izjukušajās mācību iestādēs. 1926./1927. mācību gadā skolas ar latviešu mācību valodu atvēra Novogorelovā (Ņeņingradas apgabālā), Novoadamovā (Veļikije Luku apvidū), Krasnijdvorā un Ščeglovā (Smoļenskas apgabālā) un citur. 1925. gada 1. oktobrī atklāja Znamenskas apvienoto latviešu un igauņu lauku jaunatnes skolu ar 45 skolēniem latviešu grupā.³⁵ Tajā pašā laikā darbu uzsāka Smoļenskas apgabala 2. pakāpes skola bijušā latviešu bērnu nama telpās.³⁶

²⁴ LVVA, 2574. f., 2. apr., 4734. l., 1. lp.

²⁵ Ņeņina sieva N. Krupskaja bija viena no politiski nepieņemamu grāmatu masveida dedzināšanas iniciatorēm.// Čornaja kņiga komunizma. Prestupeņija, terror, repressiji. – Maskava, 1999. – 6. lpp.

²⁶ Krievijas Cīņa. – 1918. – 16. aug.

²⁷ Smoļenskas apgabala Valsts arhīvs, 19. f., 1. apr., 889. l., 13. lp. (turpmāk – SAVA).

²⁸ Krievijas Cīņa. – 1921. – 17. jūl.

²⁹ Turpat. – 1923. – 18. sept.

³⁰ Turpat. – 1924. – 14. febr.

³¹ Sibīrijas Cīņa. – 1925. – Nr. 23.

³² Turpat. – 1924. – 23. maijs.

³³ Krievijas Centrālais Valsts arhīvs, 1318. f., 1. apr., 1435. l., 237. lp.

³⁴ Turpat, 238. lp.

³⁵ SAVA, 265. l., 3. apr., 418. l., 13., 30. lp.

³⁶ Turpat, 174. f., 1. apr., 45. l., 65. lp.

Tomēr skolu materiālais stāvoklis vēl arvien bija visai bēdīgs. Pārbaudot latviešu skolu stāvokli Sibīrijā 1925. gadā, Krasnojarskas novada VK(b)P Latsekcijas sekretārs Blaums konstatējis, ka situācija skolās pa lielākai daļai ir neapskaužama. No 35 skolām, kas tolaik darbojās Sibīrijā, viņš pats apmeklējis 22 skolas. No tām 13 mitinājušās irētās un mācību iestādēm absolūti nepiemērotās pussabrukušās, nevēdināmās telpās. Ladogas, Zilovas, Okuņevas un citas skolas Ačinskas novadā, latviešu un latgaliešu³⁷ skola Kuzņeckas apgabala Latiševkā, latviešu un igauņu skola Kanskas novada Ļebedevkā, Grjaznaja-Kirzā un Borisovā Krasnojarskas apgabalā un vēl vairākas citas skolas bija nepietiekami apgādātas ar mācību līdzekļiem un nepiemēroto telpu dēļ nespēja normāli strādāt. Steidzami bija nepieciešama jaunu skolas ēku būve.

Dažas skolas izmantoja pirmskara posmā no 1910. līdz 1915. gadam tieši skolu vajadzībām celtās ēkas, tur telpas bija plašākas, taču arī šajās skolās bija jāveic kapitālais remonts. Pārbaudes materiālos citu vidū plašāk raksturota skola Minusinskas apgabala Lejas Bulānā. Skolu apmeklējot 88 bērni, no tiem 81 latvietis, 3 vācieši un 4 krievi. No mācību grāmatām skolā esot tikai 30 eksemplāru lasāmgrāmatas „Darbs”, kā arī 8 eksemplāri latviešu literatūras hrestomātijas.

Kā paraugs labām skolu ēkām, kam nepieciešams pavisam neliels remonts un kurās mācās līdz 100 latviešu bērni, minētas Kamenskas un Suhonojas skolas Krasnojarskas apgabalā.³⁸

Pēc 1927. gada datiem, no katriem 100 latviešu skolēniem Padomju Savienībā vidēji 62 mācījās skolās ar krievu mācību valodu, dzimtajā latviešu valodā mācījās tikai ap 20 bērnu, bez tam 15 bērni pamatizglītību apguva dzimtajā valodā vismaz pirmajās klasēs, bet trīs mācījās pārējās vietējās valodās.³⁹ Pleskavas apgabala nacionālo minoritāšu skolās ap šo laiku kopumā mācījās apmēram 30% mazākumtautību bērnu, pārējie apmeklēja krievu skolas.⁴⁰

No latviešu skolām tikai apmēram 50% šajā laikā bija kaut cik pieņemamas telpas, apmēram 40% skolu mācības notika bijušajos lūgšanu namos un zemnieku māju neapkurināmajās pusēs, bet līdz 10% latviešu skolu savu pastāvīgu telpu nebija vispār. Sevišķi grūts stāvoklis šajā ziņā bija Sibīrijā, kur kolonistu garīgais līmenis kopumā bija zemāks un kur darbā uz skolām nelabprāt devās pat vismazāk spējīgie pedagogi.⁴¹ Laikraksta „Pēdējā Brīdī” korespondents no Latvijas stāsta, ka viņš sava Maskavas brauciena laikā sastapis pazīstamu Krievijas latviešu izglītības darbinieci un pat viņa runājusi grūti saprotamā latviešu un krievu valodas sajaukumā, bet, uzrunājot kareivi pie Kremļa vārtiem, esot bijis jābrīnās, ka vispār kaut kas no viņa teiktā saprasts, lai gan kareivis stāstījis, ka viņš Sibīrijā beidzis trīsgadīgo latviešu skolu.⁴²

1930./1931. mācību gadā, pēc „Prometeja” skolu sekcijas savāktajām ziņām, Padomju Savienībā darbojās 101 četrgadīgā un 10 septiņgadīgās skolas ar latviešu mācību valodu.⁴³

³⁷ Divdesmitajos gados PSRS latvieši un latgalieši tika uzskaitīti kā patstāvīgas tautības, līdz ar to tām tika veidots atsevišķs skolu tīkls.

³⁸ Novosibirskas apgabala PSKP arhīvs, 2. fonds, 1. apr., 1021. l., 9.–14. lp. (turpmāk – NAPA).

³⁹ Nacionālā politika VK(b)P v. cifrah. – Maskava, 1930. – 278. lpp.

⁴⁰ Pleskavas apgabala Valsts arhīvs, 443. f., 1. apr., 235. l., 3.–5. lp.

⁴¹ Pēdējā Brīdī. – 1927. – 2. dec.

⁴² Turpat.

⁴³ LVA, 1339. f., 1. apr., 12. l., 5. lp.

Teritoriālais iedalījums	Četrgadīgās skolas	Septiņgadīgās skolas
Baltkrievija	21	1
Ļeņingradas apgabals	18	3
Rietumu apgabals	16	2
Maskava ar apgabalu	3	1
Vidusvolgas apgabals	2	–
Ziemeļkaukāzs	2	–
Baškīrija	10	1
Rietumsibīrija	21	1
Austrumsibīrija	7	1
Tālie Austrumi	1	–
Kopā:	101	10

„Prometeja” skolu sekcijas uzskaitē šajā laikā vēl bija apmēram 50 skolu, kurās mācības notika latgaliešu dialektā, tās darbojās galvenokārt Rietumsibīrijā un Ļeņingradas apgabalā.

Novosibirskas apgabala partijas komitejā 1930. gada februārī notika rietumtautu nacionālo minoritāšu apspriede, kurā daudz uzmanības veltīja tieši skolu darbam.⁴⁴ Tas bija laiks, kad visā Padomju Savienībā vēl īpaši akcentēja nacionālo valodu lomu iedzīvotāju pievēršanā sociālisma idejām, tāpēc jo nikni kritizēja vairākas skolas par latviešu skolotāju trūkumu un pāriešanu uz mācībām krievu valodā. Tika atzīts, ka latviešu, igauņu un vācu skolās uz katru skolēnu iztērējot vienu rubli, tai pašā laikā krievu skolās, kur izglītības līmenis esot krietni zemāks, tiek iztērēti vismaz 1,50 rubļu.⁴⁵

Elizabetes skola Omskas apgabalā izpelnījās asu kritiku par skolēnu sociālo sastāvu, jo skolā mācoties apmēram 50% pārtikušo zemnieku bērnu, bet tikai 12% pārstāvēt trūcīgo slāni un neesot neviena no kalpu kārtas, tāpēc nepieciešams pret šo situāciju cīnīties, un tas jau notiekot.⁴⁶ Acīmredzot skolēnu sastāvs atbilda kolonistu rocībai, un cīņa pret pārtikušo zemniecību arī te jau ritēja pilnā sparā.

Pēc turīgo zemnieku represēšanas viņu bērni vairs skolās nemācījās un to sociālais sastāvs tādējādi manāmi „uzlabojās”. Laikraksta „Taisneība” līdzstrādnieks A. Eisulis referātā par latgaliešu skolām norādīja, ka skolās mācās tikai apmēram 50% no tiem bērniem, kam to vajadzētu darīt, un dažkārt vienam skolotājam jāstrādā ar vairākām dažāda vecuma grupām un pāri par 60 bērniem.⁴⁷

Sibīrijas skolās bija pamatotas sūdzības par latgaliešu skolotāju vājo zināšanu līmeni. No 23 skolotājiem, par kuriem bija ievāktas ziņas, tikai trīs bija dažus gadus mācījušies Latviešu pedagoģiskajā tehnikumā, bet vairākums aprobežojās ar septiņu klašu, bet daži pat tikai ar trīs klašu izglītību, pēc tam pabeidzot viengadīgu vai divgadīgu partijas skolu.⁴⁸ Arī mācīties uz Pedagoģisko tehnikumu un Strādnieku fakultāti plānotais

⁴⁴ NAPA, 2. f., 1. apr., 4109. l., 273.–304. lp.

⁴⁵ Turpat, 288. lp.

⁴⁶ Turpat, 289. lp.

⁴⁷ Turpat, 290. lp.

⁴⁸ Turpat, 296. lp.

jauniešu skaits nav ticis nosūtīts. Tomēr visasākie pārmetumi skolotājiem izskanēja tieši par viņu idejisko nesagatavotību un neizturētību; jo sevišķi tas attiecās uz vācu skolām.⁴⁹

Ārpusskolas darbs un pedagogu kadri

Tomēr arī šajos nelabvēlīgajos apstākļos latviešu skolas bija ne tikai bērnu apmācības vietas, bet arī nozīmīgi kultūras un sabiedriskās dzīves centri visai latviešu sabiedrībai. Par to liecina, piemēram, latviešu skolu darbinieku metodiskā apspriede, kas notika 1926. gada maijā Maskavā.⁵⁰ Tās darba kārtībā bija arī šādi referāti: „Valsts Zinātniskās padomes programmas latvju skolu praksē”, „Latkoloniju pētīšanas darbs un skolas sakari ar iedzīvotājiem”, „Sabiedriski lietderīgais darbs latvju lauku un pilsētu skolās” u. c. Par mācību metodiku atsevišķos priekšmetos runāja skolotāji A. Pērle (latviešu valoda), A. Vecgailis (matemātika), P. Preiss (krievu valoda latviešu skolās). E. Žvīgure referēja par skolu darba uzskaiti un darba plānu sastādīšanu. Šajā laikā skolās vēl ieteica lietot kompleksu programmu, t. i., atteikties no mācību vielas sadalījuma pa atsevišķiem priekšmetiem un skolēnus sadalīt grupās nevis pēc vecuma, bet gan pēc viņu sagatavotības pakāpes, to nosakot ar shematisku testu palīdzību.⁵¹

Kopumā latviešu skolās šāda pieeja un projektu metodes nozīmība tika vērtēta samērā kritiski, un vairākums latviešu skolotāju praktiskajā darbā izmantoja sen pārbaudīto un laika gaitā sevi apliecinājušo mācību metodiku. Tā, piemēram, Tautas izglītības nodaļas atskaitē par skolu darbu Sibīrijā 1924./1925. mācību gadā norādīts, ka no 30 skolām tikai divās – Elizabetes un Kanskas – skolās tiek lietota centralizētajā programmā ieteiktā projektu metode, bet citās skolās mācību viela joprojām sadalīta pa atsevišķiem priekšmetiem.⁵² Atskaitē īpaši uzsvērts, ka pret jaunajām metodēm vērsas zemnieki, uzskatot tās un skolēnu pašvaldības ieviešanu par nevajadzīgām. Tieši šī saprātīgā attieksme un gadsimta sākumā latviešu kolonijās labi ievadītais izglītības darbs ļāva latviešiem saglabāt vienu no vadošām vietām iedzīvotāju vispārējā izglītības līmeņa ziņā. Visā Krievijā izvērstajai analfabētisma likvidēšanas kampaņai latviešu apdzīvotajās vietās lielas nozīmes nebija, jo praktiski visa darbaspējīgā paaudze prata lasīt un rakstīt.⁵³

Novosibirskas novada Tautas izglītības nodaļas pārskatā par 1926./1927. mācību gadu norādīts, ka Omskas apgabala Kaibinkas zemnieki īpaši augstu vērtējuši latviešu skolas un skolotāju darbu pirmsrevolūcijas laikā, bet uz Bogdanovku pārbaudītāji braucot nelabprāt, jo tur zemnieki parasti uzdodot grūti atbildamus un diskutējamus jautājumus.⁵⁴ VK(b)P Latsekcijas sekretārs Blaums vēstulē uz Maskavu Kominternes Latsekcijai raksta par Rižkovas un citu skolu pionieru izteikto vēlēšanos sarakstīties ar skolēniem Latvijā un lūdz atļauju, kā arī norādījumus, kā tas izdarāms. Skola ar MOPR⁵⁵ organizācijas starpniecību esot sākusi dibināt sakarus ar Ventspils cietumu.⁵⁶

Positīvi vērtējama divdesmito gadu otrajā pusē jaunievietā arvien ciešākā skolas sasaiste ar pieaugušo dzīvi un saimnieciskajām interesēm. Daudzās lauku skolās projektu

⁴⁹ Turpat, 280. lp.

⁵⁰ Krievijas Cīņa. – 1926. – 21. apr.; – 22. maijs; – 25. maijs.

⁵¹ Darbs. – 1925. – Nr. 5–6.

⁵² NAPA, 2. f., 1. apr., 1020. l., 110.–111. lp.

⁵³ LVA, 240. f., 3. apr., 82. l., 101. lp.

⁵⁴ NAPA, 2. f., 1. apr., 1637. l., 29., 35. lp.

⁵⁵ Meždunardnaja organizācija pomoščī revoljuционерam [zagraņici] – Starptautiskās palīdzības organizācija [aizrobežu] revolucionāriem.

⁵⁶ 1636. l., 70. lp.

metodes ietvaros iekārtoja sakņu dārzus; tas palīdzēja risināt arī saimnieciska rakstura jautājumus, jo papildināja krogalda pārtikas krājumus.

Maskavas K. Marksa septiņgadīgajai latviešu skolai bija pastāvīgs kontakts ar bijušo latviešu strēlnieku izveidoto ķēžu rūpnīcu „Sarkanā zvaigzne” un Maskavas elektromotoru rūpnīcu. Vecāko klašu skolēni reizi nedēļā pieredzējušu strādnieku vadībā praktizējās rūpnīcā, jaunākie apguva vienkāršākās iemaņas skolas darbnīcā. Daži skolēni strādāja izdevniecības „Prometejs” tipogrāfijā. Lai skolēnus tuvāk iepazīstinātu ar dažādām darba nozarēm, skola bija saistījies ar kolektīvo saimniecību „Iskra” Piemaskavā netālu no Serpuhovas. Tā bija latviešu zemnieku nodibināta komūna, ko vēlāk pārveidoja par kolhozu. Uz „Iskru” brauca skolas labākie skolēni, par tiesībām piedalīties šajos izbraukumos izraisījās pat sava veida sacensība. Skolēni palīdzēja dažādos lauku darbos, kā arī piedalījās vietējos kultūras pasākumos: izdeva sienasavīzes, kopā ar kolhoza bērniem un jauniešiem rīkoja koncertus.

Skolā bija izveidots jauno literātu pulciņš rakstnieka K. Upmaļa-Pelēkā vadībā, vokālo pulciņu vadīja komponists J. Ozoliņš, dramatisko pulciņu – teātra „Skatuve” aktrise Z. Boksberga, darbojās arī jauno korespondentu un grāmatniecības pulciņš. Jaunos māksliniekus audzināja „Prometeja” tēlotājmākslas sekcijas vadītājs gleznotājs P. Irbīts.

Tā kā K. Marksa skola bija apvienota un atradās vienās telpās ar bērnu namu, kur skolēni dzīvoja pastāvīgi, audzināšanā nozīmīga vieta tika ierādīta praktiskajam darbam. M. Čulītes vadībā meitenes rokdarbu pulciņā veica praktiskus uzdevumus bērnu nama vajadzībām – šuva kreklus, blūzītes, gatavoja rokdarbus dažādām loterijām. Loterijās iegūto naudu izmantoja mācību līdzekļu iegādei. Visi skolas vecuma bērni bija iesaistīti pionieru organizācijā, aktīvākie darbojās pionieru vienības padomē, skolēnu komitejā, bērnu nama padomē utt.⁵⁷

Iespaidīgs ideoloģiskās audzināšanas līdzeklis latviešu skolās bija pionieru kustība, kas veicināja ārpusskolas darba organizēšanu un bērnu sabiedrisko aktivitāti. Latviešu pedagoģiskajā tehnikumā sagatavotais pedagoģisko rakstu un citu materiālu krājums „Darbā” sniedza norādījumus skolotājiem par pionieru posmu organizēšanu un pasākumiem skolā un ārpusskolas darbā. Atbildība par šo darbu bija jāuzņemas kādam skolotājam, jo latviešu skolās īpaši sagatavotu pionieru vadītāju nebija.

Bija nepieciešams kāds Vissavienības mēroga periodisks izdevums, kas varētu regulāri publicēt jaunāko informāciju un palīgmateriālus skolām. Necīgā metiena dēļ neviena izdevniecība šādu izdevumu publicēt neuzņēmās. Latviešu centrālā pedagoģiskā tehnikuma pārzinis un vēlākais „Prometeja” skolu sektora vadītājs E. Stūrīts ierosināja laikrakstu latviešu skolu vajadzībām izdot sabiedriskā kārtā ar tehnikuma darbinieku un audzēkņu spēkiem. Tika sadabūta maza, ar roku darbināma iespaidmašīna un tipogrāfijas burtu komplekts. Par izdevuma redaktoru kļuva trešā kursa audzēkne L. Kalniņa. 1929. gada janvārī nāca klajā laikraksta „Darba Bērni” pirmais numurs. Abonenti divas reizes mēnesī to varēja saņemt par puscentu, jo izdevumos ieskaitīja tikai laikraksta pašizmaksu: tipogrāfijas krāsu, papīru, linoleju ilustrācijām.

Pēc diviem gadiem, sākot ar 1931. gada janvāri, tehnikums sāka izdot arī žurnāla tipa mācību grāmatu „Mazais Kolektīvisms”, kurā bez lasītāju korespondencēm un aktuālās informācijas bija ietverta papildu mācību viela pamatskolas vecākajām klasēm. Vēlāk abus šos izdevumus pārņēma apgāds „Prometejs”, un tie regulāri iznāca līdz 1937. gada vasarai, palīdzot risināt visai sarežģīto mācību grāmatu deficīta problēmu.⁵⁸

⁵⁷ Dz. Viksna. Latviešu kultūras un izglītības iestādes Padomju Savienībā 20.–30. gados. – Rīga: Zinātne, 1972. – 112.–114. lpp.

„Prometeja” paspārnē darbu turpināja mācību grāmatu un bērnu literatūras redakcija. Šajā jomā strādāja Maskavas un Ļeņingradas latviešu izglītības organizatori un skolu darbinieki E. Stūrīts, A. Zvaigzne, J. Plakans, E. Pučiņš, E. Plinka, E. Krūkle, F. Silarājs, F. Sproģis, L. Kalniņa, R. Gangnuss.⁵⁹ 1931. gadā apstiprināja mācību grāmatu izdošanas metodiskās komisijas sastāvu. Tajā iesaistīja M. Grīslī, A. Pērli, L. Kalniņu, M. Aizupieti, P. Preisu, E. Plinku, E. Žvīguri, E. Krūkli, E. Mizi, E. Grobiņu. Latviešu valodā tika tulkotas arī krievu valodā izdotās mācību grāmatas, saglabājot oriģinālizdevumu struktūru un metodiku, bet piemērojot tekstu nacionālajām īpatnībām un latviešu skolu apstākļiem.⁶⁰ Tika sastādītas un izdotas oriģinālas latviešu literatūras un gramatikas grāmatas dažādām klasēm.

Nostiprinājās skolotāju kadri, jo uz latviešu skolām nosūtīja strādāt Latviešu pedagoģiskā tehnikuma absolventus. Laikā no 1926. līdz 1933. gadam tehnikumu bija pabeiguši 173 jaunieši⁶¹, tajā turpināja mācīties pāri par 100. Tehnikuma audzēkņi ik gadu devās praksē uz kādu no latviešu skolām, bet vasarās organizēja atpūtu mazajiem bērniem t. s. bērnu laukumos.

Latviešu skolu darbā iekļāvās arī Hercena Pedagoģiskā institūta nacionālo mazākumtautību nodaļas latviešu sekcijas studenti, kā arī daži Strādnieku fakultātes un Rietumtautu komunistiskās universitātes audzēkņi, lai gan šīs mācību iestādes galvenais uzdevums bija gatavot kadrus komunistisko ideju izplatīšanai Latvijā.

Nacionālajās skolās strādāja arvien vairāk skolotāju, kam bija atbilstoša pedagoģiskā izglītība. Par to liecina „Prometeja” skolu sektorā savāktie dati, kuros apkopotas ziņas tikai par latviešu skolotājiem trīsdesmito gadu vidū.⁶²

Izglītība	1934. g.	1935. g.	1936. g.
augstākā	21	25	30
nepabeigta augstākā	20	16	22
Rietumtautu komunistiskā universitāte	11	8	7
Pedagoģiskais tehnikums	124	154	183
nepabeigts Ped. tehnikums	38	61	16
nenoskaidrota	53	11	12
Kopā:	267	275	270

1931. gadā Sibīrijā pedagoga I. Meikšāna vadībā darbu uzsāka Ačinskas Pedagoģiskā tehnikuma latgaliešu nodaļa, kurā mācības notika dialektā un mācījās galvenokārt jaunieši no Rietumsibīrijas latgaliešu kolonijām. 1933. gada aprīlī četrgadīgā tehnikuma pirmajā kursā bija nokomplektētas divas studentu grupas ar 69 audzēkņiem, 1934. gada sākumā – trīs grupas ar 58 audzēkņiem.⁶³ Ačinskas tehnikums ik gadu organizēja

⁵⁸ Turpat, 117.–119. lpp.

⁵⁹ LVA, 1339. f., 1. apr., 305. l., 28. lp.

⁶⁰ Turpat, 302. l., 48. lp.

⁶¹ Turpat, 45. l., 104. lp.

⁶² Turpat, 259. l., 23. lp.; dokumentā analizēts tikai skolotāju sastāvs skolās ar latviešu mācību valodu, piebilstot, ka latgaliešu skolās šajā laikā strādāja ap 80 skolotāju.

⁶³ Novosibirskas apgabala Valsts arhīvs, 47. f., 1. apr., 1865. l., 50. lp. (turpmāk – NAVA).

piecu mēnešu pedagoģiskos kursus, kuros uzņēma mācīties tikai strādnieku, kolektīvistu un trūcīgo zemnieku izcelsmes jauniešus. 1932. gadā šādosursos mācījās 15 latviešu un 25 latgaliešu skolu darbinieki, 1933. gadā – 16 latgaliešu skolu skolotāji.⁶⁴ Skolotājiemursos pasniedza ne tikai mācību metodiku, bet viņus mērķtiecīgi gatavoja par aktīviem kolektīvizācijas un padomju varas realizētās politikas atbalstītājiem un īstenotājiem.

Izglītības sistēmas politizēšana

Sistēmai bija vajadzīgi uzticami un politiski izglītoti darbinieki, kas veiktu Komunistiskās partijas politikas izskaidrošanas darbu, lauku kolektīvizācijas gaitā ziņotu par turīgajiem zemniekiem un viņu atbalstītājiem. Daļa skolotāju no šā uzdevuma centās izvairīties, mēģinot aiziet no darba, bet tam bija nepieciešama administrācijas un partijas organizāciju atļauja, ko tik viegli saņemt nevarēja. Norādot par iemeslu vēlēšanos mācīties augstskolā, trīsdesmito gadu sākumā no skolotāju darba gribēja atteikties J. Krampis un Cimermanis no Kamenskas skolas, Krustiņšons un Auziņš no Taimenskas u. c.⁶⁵

Viens no aizrautīgākajiem un deklarātīvākajiem komunistisko ideju atbalstītājiem – latviešu kultūras darbinieks K. Laukmanis – laikrakstā „Krievijas Cīņa” asi kritizēja latviešu skolu skolotājus: „Ir gadījumi, kur pat no jauniem tehnikumiešiem sulotu ābolu vietā iznāk satrunējuši kartupeļi, kolektīvam masu darbam nederīgi. Te vainojams vecās pasaules iespaids.”⁶⁶

Suhonojas skolotāja S. Slengmane korespondencē laikrakstam „Sibīrijas Cīņa” izteikusi pārliecību, ka tautskolotājiem jābūt visu sabiedrisko pasākumu priekšgalā. Viņa raksturo situāciju, ka pirms pieciem līdz sešiem gadiem latviešu skolās vecie skolotāji galveno vērību esot veltījuši bērnu audzināšanai kristīgā garā. Lielas cerības liktas uz to, ka no padomju mācību iestādēm nāks īsti padomju skolotāji, kas vadīs visus kompartijas un padomju valdības pasākumus. Tagad, kad strādā jau krietns skaits latvju pedtehtikumiešu, fakti liecinot, ka pat starp tiem ir savs procents ar veclaiķu skolmeistariskiem uzskatiem. Par galveno trūkumu autore atzīst viņu izvairīšanos no šķiru cīņas. Borisovā skolotāja Zīberga esot atvairījusies un atteikusies no MOPR pulciņa vadīšanas. Ievēlēta par komjaunatnes šūniņas vadītāju, bet naidojusies ar partijas organizācijas sekretāru un nācies viņu no šā amata atbrīvot. No sabiedriskiem pienākumiem izvairoties arī skolas pārzinis K. Gailītis.⁶⁷

Preses izdevumi liecina par daudzu skolotāju aiziešanu no skolas, un laikrakstā pat secināts: „Starp latviešu skolotājiem daudz ir tādu, kuri tikai domā par aizbraukšanu, tādā veidā izvairoties no kolektīvizācijas.”⁶⁸

Arī kultūrizglītības biedrības „Prometejs” komunistiskā vadība atskaitē par 1934. gadu kritizē Latviešu pedagoģisko tehnikumu, kurā ir nepietiekami pievērsta uzmanība politiskajam darbam. Tādējādi neapmierinoši norit latviešu pedagogu politiskā sagatavošana, necīgs procents no pasniedzējiem ir VK(b)P biedri, notikuši atsevišķu studentu pretpropagandas izlēcieni, nav izvērsts komjaunatnes darbs.

Toreizējais Latvijas sūtnis PSRS A. Bīlmanis 1933. gada 11. februārī ziņoja ārlietu ministram K. Zariņam par latviešu kulturāli nacionālo stāvokli Padomju Savienībā: „Latviešu

⁶⁴ Turpat, 52. lpp.

⁶⁵ V. Turlaja. Latviešu skolas Jeņisejas guberņā no 19. gadsimta vidus līdz 1937. gadam // Lejas Bulāna – latviešu ciems Sibīrijā. – Rīga, 1995. – 220. lpp.

⁶⁶ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5479. l., 56. lpp.

⁶⁷ Sibīrijas Cīņa. – 1930. – 22. marts.

⁶⁸ Turpat. – 1931. – Nr. 10.

nacionāli kulturālā dzīve, ko padomju valdība programmatiski apņēmusies izkopt saskaņā ar saviem politiskiem principiem attiecībā uz mazākumu tautībām, oficiāli koncentrējas zināmiem nolūkiem paredzētās iestādēs un organizācijās: sekcijās, klubos, sarkanajos stūrīšos, bibliotēkās u. c. Sūtniecībai aiz zināmiem un saprotamiem iemesliem nav iespējams nākt kaut kādā kontaktā ar šīm iestādēm, kurām pēc visas viņu būtības nepiemīt kulturāls, bet gan izteikti politisks raksturs. Ziņas par to darbību var iegūt no latviešu oficiālās preses vai latviešiem, kuri kārtu savus jautājumus konsulātā.⁶⁹

A. Bīlmanis uzsver milzīgo starpību starp oficiālajiem ziņojumiem un latviešu personīgo stāstījumu, lai gan, uzmanīgi lasot publikācijas presē, var saskatīt sūdzības par nolaistajām kultūras iestādēm, mācību līdzekļu trūkumu skolās u. c. Viņš raksta: „Maldīgs ir izplatītais uzskats, it kā latvieši Padomju Savienībā būtu izcili komunisti, spēlētu lielu lomu partijā utt. Latviešu vadošos politiskos posteņos ir tikai nedaudz, kā tādiem tiem nav arī nekādas izšķirošas nozīmes. Šiem nedaudzajiem maz rūp tautiskās intereses, kuras savā darbā tie jau sen aizmirsuši.” Un tālāk: „Latvieši Padomju Savienībā dzīvo līdzīgi visai pelēkai iedzīvotāju masai. Smagās rūpes par ikdienišķo maizes riecieni tos nomāc tāpat kā visus un citām interesēm paliek maz vietas. Ar to arī izskaidrojama pilnīgā vienaldzība, kuru padomju latvieši visumā izrāda iepretim tautiskiem jautājumiem. Ar to izskaidrojams skolu tukšums, jo bērnus sūta krievu skolās, – kur tie lai paliktu ar latvisku izglītību? Bez tam latviešu skolām ir tikai programmatiska nozīme: viņas ir izkārtnes, aiz kurām nekas neslēpjas. Ar šādu izkārtņu uzstādīšanu faktiski arī apmierinātas politiskās programmas prasības un tālākais nekam nerūp. Par skolām teiktais līdzīgā kārtā attiecas arī uz pārējām kultūras iestādēm.”⁷⁰

A. Bīlmanis piebilst, ka pārstāvniecībā ierodas arvien vairāk cilvēku ar latviskiem uzvārdiem, kas latviešu valodu vairs neprot vai runā ļoti slikti. Šī parādība liecina par to, ka tautas atzars Krievijā pakļauts lēnai iznīcībai.

Pirmo triecienu latviešu skolas Krievijā saņēma jau divdesmito un trīsdesmito gadu mijā, kad latviešu kolonijām pārvēlās vienlaidus kolektīvizācijas postošais vilnis. Tika sagrautas daudzas pārtikušo zemnieku saimniecības, represētas un izsūtītas veselas ģimenes ar bērniem. Vietumis represijas skāra arī skolotājus kā „budžu līdzskrējējus un atbalstītājus”.

1930. gadā tika apspriestas „atbudžoto” latviešu kolonistu bērnu izglītības iespējas Rietumsibīrijā. Tautas izglītības nodaļas inspektors Briedis pieļāvis domu par turīgo zemnieku bērnu mācīšanu skolās ar noteikumu, ka viņi jāpāraudzina komunisma garā. Inspektors Poļakovs ierosinājis pieņemt lēmumu, ka turīgo zemnieku bērni drīkst mācīties tikai tad, ja, sakomplektējot skolu no trūcīgās un vidējās zemniecības bērniem, ir palikušas brīvas vietas. Inspektors Manajevs esot paudis viedokli, ka „...budžu bērnus no skolām tomēr nevajag izslēgt, tikai no internātiem”.⁷¹ Sibīrijas ziemas apstākļos šāda rīcība liedza bērniem skolu apmeklēt. Daudzi dzīvoja tālu no skolas un nevarēja katru dienu kājām pa dziļo sniegu tālo ceļu izstaigāt. Lai arī internātu telpas nebija nekādas labās (piemēram, Borisovas skolas internāts Jeņisejas guberņā bija viena neliela telpa, kur kopā dzīvoja zēni un meitenes, bet nāras gulēšanai bija sabūvētas pat trijos stāvos), tomēr tie daudzviet palīdzēja sekmīgi risināt visai sarežģītās pamatizglītības iegūšanas iespējas.

Kolektīvizācijas procesa gaitā laukos veidoja Zemnieku jaunatnes jeb Kolektīvistu jaunatnes skolas, ko atzina par augstākā tipa nacionālajām skolām. Tās parasti organizēja

⁶⁹ LVVA, 2570. f., 1. apr., 342. l., 180. lp.

⁷⁰ Turpat.

⁷¹ V. Turlaja. Latviešu skolas. – 218. lpp.

vietās, kur bija izveidotas komūnas, jo šādu skolu uzdevums bija „...gatavot komunārus, nevis viensētniekus”. Mācību programmā vislielākais stundu skaits tajās tika atvēlēts lauksaimniecības kolektīvizācijas jautājumiem, šā procesa nepieciešamības pamatošanai un praktiskai ieviešanai latviešu kolonijās. Liela uzmanība šajās skolās tika pievērsta skolēnu sociālajam sastāvam, un nostāja pret turīgo zemnieku bērniem bija visai kategoriska: „Nevienam kulaku bērnam, vienalga, par ko viņš izliktos, mēs kolektīvistu jaunatnes skolās ielaist nedrīkstam.”⁷²

Lauksaimniecības kolektīvizācijas idejiskajā sagatavošanā tika pastiprināti propagandēta šķiriskuma principa prioritāte. Sevišķu lomu tam piešķīra, lai grautu rietumtautu nacionālo grupu vienotību. Padomju valdības pārstāvji atzina, ka „...uzdevums ir, neraugoties uz to, ko tas maksātu, diferencēt Rietumu mazākumtautību lauku iedzīvotājus, jo tur mums ir ļoti bīstams moments – vienota nacionālā fronte”.⁷³ Tāpēc visos latviešu preses izdevumos PSRS šajā laikā parādījās veselas rakstu sērijas par šķiriskuma izpausmēm latviešu kolonijās. Šajā virpulī tika ierautas arī skolas.

1930. gadā Krasnojarskas novadā darbojās Elizabetes latviešu un latgaliešu zemnieku jaunatnes skola. Tā kā tajā pietrūka skolēnu, tad no 54 uzņemtajiem skolēniem trīs nāca arī no turīgajām ģimenēm.⁷⁴ Tāda skola 1933. gadā darbojās arī Lejas Bulānā. Laikraksta „Sibīrijas Cīņa” 1933. gada 57. numurā rakstīts, ka tajā esot mācījušies 205 skolēni un strādājuši astoņi skolotāji, taču preses izdevumos minētie skaitļi parasti ir krietni vien pārspīlēti un neatbilst arhīvu dokumentos fiksētajiem rādītājiem. Arhīvā atspoguļojas trīs šādu skolu darbs, kurās 1933. gadā pavisam kopā mācījušies tikai 169 bērni.⁷⁵ Acīmredzot skaitļi periodikā tika uzpūsti, lai popularizētu šādas skolas un tās plašāk dibinātu arī citās latviešu kolonijās. Taču lielākā daļa kolonistu neatbalstīja šīs skolas, un tās neguva atbalstu arī ciemu padomēs un rajonu izpildkomitejās, kuru uzdevums bija sniegt finansiālo nodrošinājumu.

Visai augstu novērtējumu Maskavas nacionālo skolu vidū trīsdesmito gadu pirmajā pusē bija izpelnījusies Maskavas latviešu K. Marksa vārdā nosauktā II pakāpes skola, kurā mācījās ap 150 bērnu. Pavisam Maskavā šajā laikā bija 13 nacionālās skolas, no tām par labākajām Maskavas pilsētas tautas izglītības nodaļa atzina tieši latviešu skolu un tatāru skolu Nr. 17.⁷⁶

Pēc KPFSR Izglītības tautas komisariāta ierosinājuma, ar kultūrizglītības biedrības „Prometejs” un latviešu bērnu periodisko izdevumu „Mazais Kolektīvists” un „Darba Bērni” aktīvu līdzdalību, kā arī iesaistoties avīzēm „Komunāru Cīņa” un „Taisneība”, 1933. un 1935. gadā notika latviešu un latgaliešu skolu konkursi.

„Komunāru Cīņā” rakstā „Visām skolām jāstrādā labi”⁷⁷ uzsvērts, ka jau pirmais konkurss iezīmēja noteiktu lūzumu latvju skolu darbā. Uzlabojās skolēnu sekmes mācībās, labāka kļuva disciplīna, skolotāji rūpīgāk gatavojās stundām. Izvērtās sacensība par tīrību un kārtību, par klašu labiekārtošanu, mācību līdzekļu izgatavošanu, jaunu rotaļu izgudrošanu un to iemācīšanu citiem bērniem utt. Taču prasības vēl bija visai primitīvas, par to liecina presē publicētie konkursa noteikumi. Lai prēmijas varētu izpelnīties bērnu vecāki,

⁷² Turpat.

⁷³ A. Beika. Latvieši Padomju Savienībā – komunistiskā genocīda upuri (1929–1939) // Latvijas okupācijas muzeja gadagrāmata. 1999. Genocīda politika un prakse. – Rīga, 2000. – 50. lpp.

⁷⁴ Sibīrijas Cīņa. – 1930. – Nr. 17.

⁷⁵ V. Turlaja. Latviešu skolas. – 219. lpp.

⁷⁶ V. Štrauss. Moskovskaja latiškaja. – 50. lpp.

⁷⁷ Komunāru Cīņa. – 1936. – 1. janv.

viņiem bija jāiekārto skolēniem atsevišķas gulvietas, jānodrošina dvieļu un zobu suku iegāde, jā rūpējas par bērnu ikdienas higiēnas prasību ievērošanu, arī iknedēļas pirtī iešanu.⁷⁸ Ja šīs prasības bija tik detalizēti jāiekļauj konkursa noteikumos, tad acīmredzot vispārējā sadzīve no tām tālu atpalika.

„Prometeja” skolu metodiskās sekcijas materiālos saglabājušās daudzas liecības par saistībām, ko skolēni uzņēmas, gatavojoties skolu konkursam. No tām var secināt, ka līdzās obligāto zināšanu apguvei nozīmīgu vietu ierādīja skolēnu sabiedriskās aktivitātes palielināšanai, vērtēja arī viņu uzvedību mājās un ģimenē. Skolu konkursā analizēja arī skolu saimniecisko stāvokli un kopmītņu darbu. Skolu saimniecības ar savu aramzemes gabalu un mājlopiem, ko aprūpēja paši skolēni, toreiz bija vairākām latviešu koloniju skolām, tā nodrošinot daļu no koptgaldam nepieciešamajiem produktiem.

Laikrakstā „Sibīrijas Cīņa” raksturots Muromcevas rajona Daugavciema latviešu pamatskolas darbs. Skola dibināta 1921. gadā, bet 1923. gadā no tās esot padzīts dzērājs skolotājs un līdz 1927. gadam skola bijusi slēgta. 1928. gadā ar kolonistu kopīgiem spēkiem uzcelta divstāvu skolas ēka. Skolas pārzinis – Augusts Reņģe. Skolai gaiši logi, izbalsinātas sienas, pirmajā stāvā kluba telpas ar skatuvi, otrajā – klases. Ir kopmītne 30 bērniem. Skolas saimniecībā viena slaucama govys, divas cūkas, kopsaimniecība „Gaisma” skolas vajadzībām apsējusi vienu hektāru rudzu, 9,75 hektārus kviešu, 1,07 hektārus griķu, iestādīti 0,55 hektāri kartupeļu. Pilnīgi pārtraukta apmācība, pielietojot kompleksu metodi, kad skola „izlaida bērnus, kas it kā zināja visu, bet nezināja neko”.⁷⁹

Pie skolām izveidotās saimniecības bija dažādas pēc lieluma un rakstura. Tā, piemēram, Novosibirskas apgabala Borisovas nepilnās vidusskolas saimniecībā bija 60 hektāru aramzemes, 4 zirgi, 10 govju, 16 jaunlopu, 5 bišu stropi, Timofejevkas skolā – 12 hektāru sējumu un viens zirgs, Maličevskas skolā – 8 hektāri zemes, viens zirgs un divas govys, savukārt Novo-Adamovas skolā – tikai 3,2 hektāri sējumu un 50 trušu.⁸⁰

Pārbaudot Bakaldīnas skolas darbu Baškīrijā, „Prometeja” pārstāve E. Žvīgure un Baškīrijas APSR Arhangeļskas rajona Tautas izglītības nodaļas inspektors A. Rudzītis rakstīja: „Skolā mācās 67 skolēni. Rudenī bija 10, tagad 27 pionieri. Skolā un kopmītnē priekšzīmīga tīrība. Sakarā ar skolu konkursu izveidota bibliotēka – 177 grāmatas. Ir latviešu mācību grāmatas un kartes. Konkursā iekļāvušies 50% skolēnu, 23 iesnieguši rakstiskas saistības. Skola ieinteresējusi vecākus, tie aktīvāk iesaistījušies darbā, sarīkojuši saviem spēkiem bērniem Pirmā Maija svētkus. Darbojas seši pulciņi. Dramatiskais pulciņš sniedzis deviņus uzvedumus, par ieņemto naudu iegādātas grāmatas bibliotēkai un radio. Korespondentu pulciņš organizējis preses dienu un saaģitējis 13 abonētus laikrakstam. Modelistu pulciņš uzbūvējis piecus lidmašīnu modeļus. Jauno naturālistu pulciņš uzņēmis šefību pār teļiem un kumeļiem kolhozā „Bāka”, apkopj tur izmēģinājumu lauku. Darbojas fizikultūras pulciņš.”⁸¹ Arī šī skola bija konkursa uzvarētāju vidū.

Skolu konkursā savāktie materiāli deva vispusīgu ieskatu par skolu darba sāpīgākajām problēmām, ļāva plānot materiālo palīdzību un radīja dzīvas saites starp atsevišķiem skolu kolektīviem, aktivizējās sarakste. Tomēr šādiem konkursiem bija arī sava negatīva pieskaņa, jo daudzviet notika tik pierastā rezultātu izskaistināšana un faktu viltošana.

Joprojām smaga situācija bija Sibīrijas latviešu skolās. Kalačinskas rajona Kovaļevas, Jermolajevkas, Vecrīgas skolās strādāja pa vienam skolotājam ar vairākiem desmitiem

⁷⁸ Sibīrijas Cīņa. – 1935. – 28. febr.

⁷⁹ Turpat. – 1935. – 2. okt.; turpat. – 29. okt.

⁸⁰ NAVA, 859. f., 1. apr., 52. l., 21.–22. lp.

⁸¹ BVA, 394. f., 2. apr., 1172. l., 7.–8. lp.

Kalnaskola Bakaldīnas kolonijā Baškīrijā 1930. gadā.

bērnu. Uzņemšana šo skolu pirmajās klasēs notika tikai ik otro gadu, jo nebija iespējams nokomplektēt pilnas klases.⁸²

Tomēr galvenā uzmanība tika pievērsta ne tik daudz mācību, cik politiskās audzināšanas darbam. Jegorovas skolas direktoram P. Jēgeram tika pārmests, ka viņš nemaz nedomājot par skolu, bet savu brīvo laiku pavadot medībās.⁸³ Graņiņņas skolā par sliktu jaunatsūtītās skolotājas Baumanes darbu liecinot tas, ka 3. klases skolēni nav pratuši nosaukt nevienu partijas un valdības vadītāju.⁸⁴ Jermolajevkas skolā par skolotāju norīkota no Latviešu pedagoģiskā tehnikuma izslēgtā A. Villava. Skolas inventārs esot izgaisināts, skolas nauda – izšķērdēta. Pati Villava vairāk esot domājusi par savu intīmo dzīvi nekā par bērnu mācīšanu un audzināšanu. Vecrīgas skolā pārzinis Kārklīņš nepietiekami gādājis par skolas sanitāro stāvokli. Skolas sienas nokvēpušas, pārklātas ar putekļu kārtu un zirnekļu tīkliem. Skolā notikusi kolonistu sapulce, pēc kuras nākamajā dienā mācības uzsāktas piespļaudītās, piemēslotās un tabakas dūmiem piekvēpinātās telpās.⁸⁵

Pirmajā latviešu un latgāliešu skolu konkursā 1933./1934. mācību gadā piedalījās 44 skolas. Rezultātus apkopoja 1934. gada oktobrī. Konkursa komisija secināja, ka vietējās tautas izglītības nodaļas nacionālo mazākumtautību skolām nevelta vajadzīgo vērību, un bažījās, vai skolām piešķirtā palīdzība un apbalvojumi vispār līdz tām nonāks.⁸⁶ Skolām šādos apstākļos nebija viegli realizēt visu iecerēto, it sevišķi tas neesot izdevies jaunatnes komunistiskās audzināšanas darbā, līdz ar to šajā konkursā pirmā prēmija netika piešķirta. Tika prēmētas 7 skolas, 8 klases, 30 skolotāju un 80 skolēnu. Šim nolūkam „Prometeja” valde bija atvēlējusi 15 tūkst. rbļ.⁸⁷

⁸² Sibīrijas Cīņa. – 1936. – 15. janv.

⁸³ Turpat. – 1935. – 18. febr.

⁸⁴ Turpat. – 6. apr.

⁸⁵ Turpat.

Otro latviešu un latgaliešu skolu konkursu, kas bija aptverošāks un rezultatīvāks, pozitīvi novērtēja PSRS Izglītības tautas komisariāta pirmmācības un vidusskolu pārvalde, kas 1935. gada 29. decembrī izdeva īpašu rīkojumu par inspektoru E. Stūrīša, V. Daškevičicas un E. Žvīgures prēmēšanu un izvirzīja jautājumu par finansējuma iespējām jaunas ēkas celtniecībai Maskavas K. Marksa nepilnajai vidusskolai, kā arī jaunu skolu būvei Krasnojarskas novadā, Rietumu un Omskas apgabalos.⁸⁶

Pēc ziņām periodikā, šajā konkursā par labāko skolu, labāko skolotāju, labāko pionieru grupu, labākajiem vecākiem un pārstāvjiem bija iekļāvušās 19 latviešu nepilnās vidusskolas (no 20, kas tajā laikā bija „Prometeja” uzskaitē), 30 pirmmācības skolas (no 97), 7 latgaliešu nepilnās vidusskolas, 6 latgaliešu pirmmācības skolas (no 40), 632 vecāki un 19 pārstāvju jeb skolu šefu (rūpnīcas un kopsaimniecības). „Prometejs” šim konkursam varēja atvēlēt jau 32 tūkstošus rubļu, bez tam lieli biedrības līdzekļi tika ieguldīti arī mācību grāmatu izdošanai, karšu un globusu izgatavošanai.⁸⁷

Uzvarētāju un prēmēto bija daudz, uzskaitījums vien aizņem gandrīz divas laikraksta „Komunāru Cīņa” slejas. Īpaši tika atzīmēta Maskavas K. Marksa nepilnā vidusskola, kurā tika prēmēta vesela virkne šīs skolas skolotāju: P. Preiss, J. Jušinskis, M. Keipenvarlica, L. Brinkmane, A. Plikauss, B. Roņsala, Lauberts, Virkstiņa u. c. Smoļenskā P. Stučkas septiņgadīgajā skolā prēmijas saņēma direktors Briedis, skolotāji A. Pureniņš un K. Avens. Bakaldīnas skolā Baškīrijā tika atzīmēts skolas pārziņa J. Upīša ieguldījums. Taču pavisam drīz šie prēmēto skolotāju un vecāku uzvārdi gandrīz tādā pašā secībā tika ierakstīti represējamo sarakstos, jo, 1937. gada nogalē uzsākot masveida represijas pret latviešiem, par noziedzīgu atzina jebkuru saistību ar „Prometeju”, kur nu vēl no tā līdzekļiem saņemtās prēmijas.

Mācību stunda Bakaldīnas Kalnaskolā 1935. gadā.

⁸⁶ NAVA, 859. f., 1. apr., 52. l., 5. lp.

⁸⁷ LVA, 1339. f., 1. apr., 63. l., 76. lp.

⁸⁸ Komunāru Cīņa. – 1936. – 1. janv.

⁸⁹ Turpat.

Latviešu skolu ierobežošanas un iznīcināšanas gaita

Trīsdesmito gadu vidū izglītības iespējas latviešu bērniem vēl vairāk samazinājās, jo pamatskolu darbs bija atkarīgs no krieviskajām ciemu padomēm un kolhozu valdēm, to materiālajām iespējām un dažkārt arī labas gribas. Notika skolu pakāpeniska pārkrievošana. Mazāku pretestību šādai rīcībai izrādīja latgaliešu skolas, jo tajās jau visu laiku bija salīdzinoši vājāks nodrošinājums ar nacionālajiem pedagogu kadriem un mācību grāmatām.

II Viskrievijas latgaliešu kultūras darbinieku konferencē, kurā kopējo latgaliešu skaitu PSRS vērtēja ap 40 tūkstošiem, tika analizēts skolu stāvoklis 1935./1936. mācību gadā. 54 latgaliešu skolās strādāja 97 skolotāji, no viņiem pedagoģisko tehnikumu bija pabeiguši 14 cilvēki, Rietumtautu komunistisko universitāti – četri, partijas skolas izglītība bija 10 cilvēkiem, 34 no skolās strādājošiem bija ar septiņklašu izglītību, pārējiem bija tikai pamatizglītība un īslaicīgi kursi Ačinskas Pedagoģiskajā tehnikumā.⁹⁰ 1935. gadā ar „Prometeja” finansiālo palīdzību tika izdotas sešas tieši šo skolu vajadzībām sagatavotas mācību grāmatas. Tā kā tautas izglītības nodaļās un grāmatu sadales centros nebija precīzu latgaliešu skolu adrešu, tad mācību grāmatas nereti tika nosūtītas uz nepareizām skolām vai pat iegūla noliktavās.⁹¹ Latgaliešu skolas jau bija nolemtas iznīcībai, un šis process vairs nebija apturams.

1936. gada 7. augustā Krasnojarskas novada izpildkomitejas prezidijs pieņēma lēmumu Nr. 3026, kurā noteica, ka sakarā ar mācību literatūras trūkumu dzimtajā valodā visām latgaliešu skolām jāpāriet uz mācībām krievu valodā un skolotājiem no šīm nacionālajām skolām jāstājas darbā krievu skolās. Novada Tautas izglītības nodaļas atskaitē ierakstīts šāda lēmuma pamatojums: „Iedzīvotāji puda uzskatu, ka nepieciešams visās skolās pāriet uz apmācību krievu valodā, jo bērniem bija grūti vienlaicīgi apgūt divas valodas.”⁹² Taču būtībā šis lēmums turpināja realizēt mērķtiecīgu latviešu minoritātes ierobežošanas un iznīcināšanas politiku.

Nostiprinājās aizdomīguma un denunciāciju gaisotne, kas bija raksturīga visai komunistiskā totalitārisma sistēmai kopumā. Represijas un izvērsta totālā demagoģija atstāja drausmīgu iespaidu uz jaunajām, nenobriedušajām personībām, kas kļuva spējīgas parādīt „politisko modrību”, pat nosūdzot savus biedrus.

„Prometeja” ienākošajos dokumentos 1937. gada janvārī iegrāmatota Novgorodas apgabala Berezovas latvju nepilnās vidusskolas skolēnu vēstules kopija ar lūgumu to katrā ziņā publicēt avīzē „Komunāru Cīņa” vai „Darba Bērni”. Vēstulē vietējie „patrioti” raksta: „19. janvārī 1937. gadā bija Berezovas latvju skolas komjauniešu sapulce. Sapulcē mēs apskatījāmies, kā kurš skolnieks uzvedas skolā un arī kolektīvistu kolektīvā. Sapulcē izrādījās, ka 7. klases skolnieki Tiļuk Roda, Ozoliņ Livija un 5. klases skolniece Alma Štern slepeni uzstājas pret padomju valdību. Piemēram, Alma Štern (viņa dzīvo kolektīvā Tružeņik), nākot mājās ar citiem skolniekiem, visiem atklāti pasacīja: „Tas maz, ka Kirovu nošāva, vajadzēja vēl Staļinu nošaut!” Zināms, kāpēc Alma Štern tā runā, tikai tāpēc, ka viņas vecāki ir bijušie budži un baznīcu piekritēji. Štern Almas vecāki stāsta mājās savā starpā, bet Alma Štern stāsta skolnieku aprindās. (...) Tālāk vēstulē rakstīts par aģitāciju pret pionieriem un slikto darbu kolhozā, bet vēstules nobeigumā teikts: „Mēs varam pievest ļoti daudz piemēru, kuri visi liecina, ka šie biedri iet pret mūsu

⁹⁰ NAVA, 859. f., 1. apr., 87. l., 5. lp.

⁹¹ Turpat, 52. l., 4. lp., 22. lp.

⁹² Krasnojarskas novada Valsts arhīvs, 1383. f., 1. apr., 202. l., 9. lp. (turpmāk – KNVA).

sabiedrību un mīlo vadoni bied. Staļinu." Uz kopijas stūra ir lakoniska un reizē tragiska piezīme: „Origināls nodots lekšlietu tautas komisariātā 31.1.”⁹³

Daži Lejas Bulānas latviešu skolas skolotāji nosūtījuši vēstuli Staļinam, kurā cildināta Staļina loma latviešu skolu izaugsmē, stāstīts par Lejas Bulānas nepilno vidusskolu, norādot uz skolas trūkumiem un citu skolotāju zemo izglītības līmeni. Vēstules beigās apsolīts, ka vēstules autori „paliks uzticīgi komunistiskās partijas un padomju valdības nosprausto uzdevumu īstenotāji: audzinās idejiski pārliecinātus sociālisma cēlājus, kas būtu uzticīgi Ļeņina–Staļina partijas lietai”.⁹⁴

Tā laika politiskajā situācijā latviešu skolotāji bija kļuvuši par sīku zobratīņu lielajā totalitārās varas mehānismā. Tie, kas bija pieņēmuši komunistiskās dogmas, strādāja ar pārliecību, bet pārējiem bija jāizdara izvēle – aiziet no skolotāja darba vai pielāgoties padomju sistēmai, nonākot arvien lielākā diskomfortā ar savu sirdsapziņu.⁹⁵

Šo draudīgo laiku Latviešu pedagoģiskajā tehnikumā iezīmē rakstu, dokumentu un materiālu krājumā „Latviešu saraksti” publicētās D. Puķīša atmiņas: „...Pienāca 1937. gada 1. septembris. Kaut kur bija „pazudis” tehnikuma direktors Eduards Pučiņš. Paslepus runāja, ka esot apcietināts. Par direktori iecēla Strombergu. Tad „pazuda” divi tehnikuma audzēkņi – Dronis un vēl viens, kura uzvārdu vairs neatceros. Tad tālēs „nozuda” jaunā direktore Stromberga un viņas vietā atnāca Eizenšmits. Pēc tam tāds pats liktenis piemeklēja Eizenšmitu (Ernests Eizenšmits nošauts Ļevašovas mežā pie Ļeņingradas 1938. gada 18. janvārī. – aut.), viņa vietā atnāca bijušais streļķis Mārtiņš Virsis. Vēlāk „pagaisa” arī Mārtiņš Virsis un citi skolotāji, pat īstentīgo partijas vēsturnieci Cecīliju Cekuliņu ieskaitot.

1937. gads arī mani iegrūda bezdibenī gan morāli, gan fiziski. Vēl biju tikai otrā kursa students, kad nošāva bijušo latviešu strēlnieku un dzejnieku Robertu Eidemani. Es viņu cienīju, daudzus dzejoļus varēju norunāt pēc atmiņas. Bet toreiz, kad tehnikumā pienāca rīkojums iznīcināt visas „tautas ienaidnieka” Eidemaņa sarakstītās grāmatas, manā lādītē glabājās viens viņa dzejoļu krājumiņš. Paņēmu to, pārlasīju un, muļķis būdams, skaļi izteicos, ka nesaprotu, kā šāds gaišs cilvēks un talantīgs literāts varētu būt „tautas ienaidnieks”. Bet puiši skatījās manī lielām acīm un klusēja: visus bija pārņēmušas bailes.

Grāmatu sadedzināju, kā jau bija likts. Tomēr drīz vien tehnikuma sienasavīzē parādījās rakstiņš, kura būtība bija šāda: „Vai cilvēks, kurš apšaubā partijas un valdības cīņu pret tautas ienaidniekiem, var būt topošais jaunatnes audzinātājs?”

Tās jau bija beigas. Mani no tehnikuma izslēdza. Tā nu Dāvids Dāvja dēls Puķītis, kļuvis pa pusei „īstens tautas ienaidnieks”, atgriezās Bakaldinā. Ejot kājām tālo ceļu no Ufas līdz mājām, mani nomāca tāds izmisums par zaudēto iespēju iegūt izglītību, ka vai uz galvas upē mesties.”⁹⁶

M. Viegliņas atmiņās spilgti saglabājušies notikumi Bitcas Lauksaimniecības tehnikumā, kur 1936. gadā uzsāka darbu latviešu nodaļa: „Es, lauku meitene būdama, aizbraucu mācīties uz Bitcas Lauksaimniecības tehnikumu Piemaskavā. Cik man zināms, tehnikumā nodaļu latviešu jauniešiem atvēra ar latviešu sabiedrisko darbinieku un izdevniecības „Prometejs” gādību un atbalstu. Sākumkursā no trim paralēlām grupām viena bija mūsējā – latviešu. Mācījāmies latviešu valodu un literatūru, arī matemātiku. Tā kā vēl nebija

⁹³ LVA, 1339. f., 1. apr., 404. l., 40. lp.

⁹⁴ Turpat, 267. l., 5. lp.

⁹⁵ V. Turlaja. Latviešu skolas. – 221. lpp.

⁹⁶ Latviešu saraksti. – Rīga, 1998. – 269. lpp.

salūkoti visi latviešu tautības pasniedzēji, tad agronomijas priekšmetus pagaidām vajadzēja apgūt krieviski. Solīja, ka tehnikumā drīz vien visu mums mācīšot latviski. (..)

Taču rudens pusē un ziemā sākās nelaimīgs laiks. Toreiz es no visa tā neko daudz nesapratu, taču vairākus arestēja. Par ko? – nezinājām. Apvietināja tehnikuma latviešu valodas skolotāju Pētersoni, matemātikas pasniedzēju, studentus – Treisu, Ģērmani un Krastiņu, arī vienu meiteni, kuras uzvārdu neatceros. No mūsu kursa paņēma Vili Āboltiņu. Vilis viņam piespriedos gadus izcieta Magadanā un atgriezās. No ieslodzījuma atgriezties izdevās arī Pētersonei.

Tad Bitcā sākās citu „raganu medības”. Šoreiz par raganām bija kļuvušas grāmatas. Bija rīkojums sadedzināt visu latviešu literatūru: Raini, Upīti, brāļus Kaudzīšus, Eidemani, Jokumu un vēl, un vēl, un vēl. Sāpēja sirds, iedomājoties, kā ugunsmeles apvis grāmatu vākus, tad pašķīrs grāmatu lapas un pārvērtīs tās melnās pelnu vērpētēs. Zinājām, ka glābjams nav nekas, jo tepat līdzās bija modras acis, kas uzmanija šīs inkvizīcijas sākumu un beigas.⁹⁷

Par represiju formālo pamatu tika izmantots jebkurš, reizēm pat ar veselu saprātu neiedomājams iegansts. Piemēram, 1937. gada sākumā Omskas apgabala Vengerovas rajona partijas komitejas komisija, pārbaudot sūdzību par Timofejevkas ciema latviešu nepilno vidusskolu, konstatēja, ka skolas direktors Antons Jurēvičs 1935. gadā apprecējies ar kādreizējā tirgotāja Salenieka meitu, kuras tēvam veikals esot piederējis līdz 1919. gadam; tad tēvs nomiris. 1937. gada 22. maijā pieņemtajā rajona VK(b)P biroja lēmumā lasāms, ka: „VK(b)P biedra kandidāts, kas 1935. gadā apprecējies ar bijušā tirgotāja meitu, kopš tā laika dzīvo sievas mātes ģimenē, ar to izraisot kolhoznieku taisnīgu nosodījumu.” Tāpēc birojs nolēma: „Uzskatīt par neiespējamu atstāt biedru Antonu Jurēviču darbā Timofejevkas skolā sakarā ar viņa kompromitējošiem sakariem ar sievas māti, bijušo tirgotāju.” Šāds lēmums tika pieņemts, neraugoties uz A. Jurēviča iepriekšējiem darba un politiskajiem nopelniem padomju varas labā, kas tāpat atzīmēti komisijas materiālos. Proti, viņš „kolektivizācijas periodā aktīvi piedalījās kulaku likvidēšanā un atklāja tādu cilvēku sazvērestību, kuri gribēja izbraukt uz Latviju. Par to Jurēvičs laikus paziņoja AVPP⁹⁸ orgāniem, un šī banda tika arestēta”.⁹⁹ Bez tam viņš par pedagoģisko darbu laikā no 1932. līdz 1936. gadam bija vairākkārt prēmēts ar naudas prēmijām un ceļazīmēm uz atpūtas namu un kūrortu. 1937. gada nogalē A. Jurēviču arestēja kopā ar sievu.¹⁰⁰

Pazīstamo Omskas apgabala izglītības darbinieku Jāni Skaubīti, ar kura iniciatīvu un pašai izveidotu darbu izveidotas vairākas Rietumsibīrijas latviešu skolas, apsūdzēja un arestēja kā „tautas ienaidnieku”. Skolās tika sasauktas klašu sapulces, kurās bērnus piespieda izteikt savu nosodošo attieksmi pret viņu.

Tāpat kā citus masveida represiju upurus, arī latviešu izglītības darbiniekus arestēja, toreiz pēc nacionālās piederības principa uzsāktajās vajāšanās plaši izmantojot tipveida apsūdzību par piederību kontrrevolucionārai sazvēnieciskai pretpadomju un spiegošanas organizācijai. 1937. gada decembrī ar šādu apsūdzību arestēja Borisovas nepilnās vidusskolas direktoru Riekstiņu, skolotājus Alksni, Pētersonu, Irbiņu, Gailīti, skolas saimniecības vadītāju Vīndedzi, skolotājus Sili un Puzulu no Taimenskas pamatskolas.

⁹⁷ Turpat, 266. lpp.

⁹⁸ Apvienotā valsts politiskā pārvalde – VČK (čēkas) darba tiešā turpinātāja un NKVD priekštece.

⁹⁹ NAVA, 859. f., 1. apr., 274. l., 54.–55.; 63. lp.

¹⁰⁰ A. Beika. Sibīrijas latvieši 30. gadu politiskā terora apstākļos. // Lejas Bulāna – latviešu ciems Sibīrijā. – 247.–248. lpp.

1938. gada janvārī arestēja Ačinskas tehnikuma pasniedzējus Lustiku un Grāveru, apvainojot viņus tautas nodevībā.¹⁰¹

Arhangeļskas rajonā Baškīrijā netaisni notiesāto cilvēku rehabilitācijas sarakstā, kurā ietverti kopskaitā 260 latviešu, citu vidū ir minēti Arhangeles nepilnās latviešu vidusskolas skolotāji K. Ābols un J. Sniķeris, šīs skolas sargs J. Bērziņš, Kalnaskolas pārzinis J. Upītis no Bakaldīnas, kuriem visiem uz safabricētu apvainojumu pamata piespriests un tūlīt pat izpildīts augstākais soda mērs – nošaušana.¹⁰²

Kādreizējais Smoļenskas bērnnunama audzēknis R. Lūsis atceras, ka tika arestēti bērnnunama direktors Briedis, mācību daļas vadītāja un fizikas un matemātikas skolotāja Rozenberga, zīmēšanas skolotājs A. Pureniņš, dziedāšanas skolotājs K. Avens, bioloģijas skolotāja Eikmane, pamatskolas skolotājs Krēsliņš un vēl citi. Pēc trim mēnešiem, stipri novārgusi, bet atzīta par nevainīgu, atgriezies tikai viena – latviešu valodas un literatūras skolotāja Velta Sīpola.¹⁰³

Par jauno attieksmi pret visām nacionālo minoritāšu skolām liecina, piemēram, stenogramma no Novosibirskas apgabala un pilsētas tautas izglītības nodaļu vadītāju sanāksmes, kuras notika divas dienas 1937. gada janvārī un kuras gaitā nacionālo skolu attīstībai veltīti tikai divi un tie paši noniecinoši teikumi.¹⁰⁴

Uzsākot izvērstu genocīdu pēc nacionālās piederības, par nevajadzīgām un kaitīgām nacionālās skolas tika atzītas visas valsts mērogā. VK(b)P CK Politbirojs 1937. gada 11. decembrī apstiprināja ar 1. decembri datētos CK Orgbiroja sagatavotos priekšlikumus par nacionālo ciemu padomju likvidāciju un nacionālo skolu reorganizēšanu. Lēmuma konstatējošā daļā norādīts: „... īpaša pārbaude apstiprinājusi, ka šos nacionālos veidojumus daudzviet organizējuši tautas ienaidnieki. Buržuāziskie nacionālisti un spiegi tikuši vadošos amatos un veikuši pretpadomju darbību iedzīvotāju vidū, aizlieguši mācīt skolās krievu valodu, kavējuši krievu preses izdošanu utt.”¹⁰⁵ Lēmumā kā kaitīgas uzskaitītas somu, igauņu, latviešu, vācu, angļu, grieķu skolas, piebilstot, ka tādas ir vēl arī citām minoritātēm. Ar šo lēmumu (protokols Nr. 56) tika uzdots tautas izglītības komisariātiem republikās „...reorganizēt norādītās skolas par parastā tipa padomju skolām”, kā arī likvidēt nacionālos pedagoģiskos tehnikumus, izglītības namus un citas kultūrizglītības iestādes.¹⁰⁶ Te jāpiebilst, ka latviešu kultūrizglītības biedrība „Prometejs” ar īpašu PSRS Tautas Komisāru Padomes lēmumu jau bija slēgta 1937. gada 16. jūlijā.¹⁰⁷

Pie nacionālo skolu jautājuma VK(b)P CK Orgbirojs atgriezās vēlreiz 1938. gada 24. janvārī, atzīmējot, ka nacionālās skolas „... tautas ienaidnieki pārvērtuši par atbalsta punktiem buržuāziski nacionālistiskai un kontrrevolucionārai ietekmei uz bērniem”. Šo skolu reorganizācija latviešu skolām nozīmēja pilnīgu likvidāciju.¹⁰⁸ Balstoties uz šo lēmumu, atbilstoši secinājumi tika izdarīti, piemēram, Arhangeļskas apgabala Oparinskas rajonā, kur VK(b)P birojs kopā ar rajona izglītības nodaļu 1938. gada 13. februārī atzina par likvidējamām sešas igauņu pamatskolas un vienu jaukto igauņu un latviešu nepilno vidusskolu Malomā. Arī šajā lēmumā ar niknu nosodījumu ierakstīts, ka visas „... nacionālās skolas iespaidojušas bērnus buržuāziski nacionālistiskā un pretpadomju garā”. Skolas

¹⁰¹ NAVA, 859. f., 1. apr., 277. l., 33. lp.

¹⁰² Latviešu saraksti. – 97.–110. lpp.

¹⁰³ Turpat. – 254.–255. lpp.

¹⁰⁴ NAVA, 61. f., 1. apr., 1552. l., 50. lp.

¹⁰⁵ H. Sabbo. Nevozmožno molčatj. – Tallina, 1996. – 378. lpp.

¹⁰⁶ Turpat.

¹⁰⁷ LVA, 1339. f., 1. apr., 518. l., 76.–77. lp.

¹⁰⁸ V. Štrauss. Moskovskaja latiškaja. – 51. lpp.

esot kultivējušas nacionālo norobežošanas, krievu valoda tikusi ignorēta un noniecināta. Taču vienlaikus atzīts, ka igauņu un latviešu bērni līdz skolas vecumam dzīvo viensētās un mājās sarunājas dzimtajā valodā, līdz ar to uz skolu viņi parasti atnākot bez krievu valodas zināšanām. Tika apsvērta iespēja reorganizētajās skolās atvērt vismaz sagatavošanas klases, kurās šo mazākumtautību bērni varētu iepriekš pamācīties krievu valodu¹⁰⁹, taču šī ideja praksē realizēta netika.

Lai gan nacionālo mazākumtautību skolu statistikā vēl ir atspoguļota latviešu skolu darbība 1937./1938. mācību gadā, tomēr tieši šai laikā tās visas tika likvidētas. Pēc latviešu skolotāju aresta vai padzīšanas no darba viņu vietā atsūtītie krievu skolotāji nekavējoties pārgāja uz krievu mācību valodu, un dokumentācija skolā tika pārkārtota krievu valodā pat tad, ja izdevās skolu pasargāt no tūlītējas slēgšanas.

1939./1940. mācību gadā Omskas apgabala skolās vēl reģistrēti 967 skolēni, kas sevi atzinuši par latviešiem, taču latviešu valodu par savu dzimto valodu no tiem minējuši tikai 16. Uzskaitīti vēl arī 24 latgalieši, no tiem latviešu valodu par savu dzimto atzinuši 12 bērnu.¹¹⁰ No 1379 igauņu bērniem igauņu valodu par dzimto atzinuši 72.¹¹¹ Tik niecīgi dzimtās valodas prasmes rādītāji šajā apgabalā, ņemot vērā, ka 1926. gada tautskaitē savu dzimto valodu bija atzinuši 85% latviešu un gandrīz visi – 97% – igauņi¹¹², drīzāk bija izskaidrojami ar represiju iedzītajām bailēm atzīt sevi par baltiešiem, lai gan daudzās ģimenēs pāreja uz krievu valodu arī sadzīvē pakāpeniski tiešām notika.

Apgabalā vēl turpināja pastāvēt nacionālās kazahu, tatāru un čuvašu skolas, bet izglītības nodaļu atskaitēs tās vairs neiekļāva. Turpmākajos gados manāmi samazinājās arī šo skolu skaits, tādējādi padomju impērija praksē apliecināja savu noraidošo attieksmi pret citām tautām, mēģinot īstenot dzīvē demagoģisko ideju par internacionālā „homo sovieticus” radīšanu, kas faktiski nozīmēja totālu pārkrievošanu. Latviešu skolas, pat ar visām savām attīstības problēmām, kļūmēm un trūkumiem, bija šķērslis šajā notikumu gaitā, tāpēc tās tika likumsakarīgi un nesaudzīgi iznīcinātas.

Pazīstamais krievu sabiedriskais darbinieks Aleksandrs Jakovļevs uzrakstījis plašu ievadrakstu ar nosaukumu „Boļševisms – 20. gadsimta sociālā slimība” apjomīgā pētījumu apkopojuma „Komunisma melnā grāmata” krievu izdevumam. Tajā visu komunistiskās partijas un padomju valdības politiku – boļševismu – viņš vērtējis kā noziegumu. A. Jakovļevs raksta: „Marksisma ideoloģija pārauga pārliecībā, ka morāls un tikumīgs ir viss, kas atbilst revolūcijas, proletariāta un komunisma interesēm. Vadoties no šādas morāles, šāva ķīlniekus pilsoņu karā, iznīcināja zemniecību, būvēja koncentrācijas nometnes, pārvietoja veselas tautas. Iluzorās nākamības prioritāte pār cilvēciņu deva iespēju, nekautrējoties līdzekļu izvēlē, lietot varmācību un represijas, cīņā par varu ignorēt labā un jaunā kategorijas. Patiesās vērtības – brīvība, likumība, sadarbība, labestība, mīlestība – izrādījās liekas, jo tās tikai vājināja šķirisko apziņu.”¹¹³

Arī Krievijas latviešu skolu liktenis ir viens no šā 20. gadsimta pirmās puses asiņainākā nozieguma pierādījumiem.

¹⁰⁹ H. Sabbo. Nevozmožno molčatj. – 451.–453. lpp.

¹¹⁰ Omskas apgabala Valsts arhīvs, 1111. f., 1. apr., 37. l., 21. lp.

¹¹¹ Turpat, 1272. f., 1. apr., 46. l., 27. lp.

¹¹² NAPA, 2. f., 1. apr., 4109. l., 246. lp.

¹¹³ A. Jakovļev. Boļševizm – socialnaja boļezn XX veka // Čornaja kniga kommunizma. – 9. lpp.

Summary

Latvian Schools in Russia from 1917 to 1938 and their Destruction

AIVARS BEIKA, DZINTRA VĪKSNA

The establishment, development, and destruction of Latvian schools in Russia has not yet been studied as a separate topic, but has been mentioned in the publications of many authors who have written about the Latvian diaspora in Russia after 1917.

Information about the Latvian schools in the 1920s has been primarily obtained from the archives of European Russia. They contain the records of activities of the Latvian section of the All-Union Communist Party and those of the National Minority Commissions of the Peoples' Education Departments of several provinces (*gubernii*). Extensive documentation is also available in the Latvian State Archive. Rare material has been obtained from archives in Siberia, and therefore this article also analyses aspects of Latvian school development which are characteristic of that distant region. The discussion of political controversies of the period is well illustrated by contemporary periodic publications.

Latvian schools in Russia played an essential role in the preservation and long-term survival of Latvian identity among the Latvian diaspora in Russia before World War I. Even in the 1920s and 1930s the Latvian schools in the USSR were the guardians of Latvian culture, although they also became instruments used to strengthen Soviet ideology. Finally, they fell victim to the genocide aimed at ethnic Latvians.

Latvian farmers, who moved to distant provinces of Russia during the second half of the nineteenth century, brought with them educational traditions which had been practised in Latvia, and which they attempted to continue and enhance. During the establishment of the colonies the colonists usually had to be satisfied with home schooling, or sending children to the nearest Russian schools. For example, in the Pskov Province during the 1890s more ethnic Latvians and Estonians than Russians attended Russian schools in spite of economic considerations and great distances.

The flow of refugees created by the First World War brought significant changes in Latvian schools in Russia. A comprehensive education system in the Latvian language was developed for the huge number of war refugees. The number of Latvian schools functioning during the first years of Soviet power has not been recorded precisely. The number varied as many refugees returned to Latvia. It is estimated that during this time there were more than 100 schools providing primary education in Latvia.

To provide needed educators, the Latvian Applied Education Institute was established in Moscow in 1921. This was later renamed the Latvian Central Pedagogic Technical School and moved to Leningrad in 1925. It continued its work until the repressions of 1937. Systematic publication of Latvian textbooks was possible with the financial support of the cooperative Latvian cultural society Prometejs, established in 1924.

According to the data from 1927, of every 100 ethnic Latvian school children in the USSR, 62 attended schools with Russian as the instructional language, 20 attended schools with Latvian as the instructional language, 15 learned Latvian in the first few grades, and 3 attended schools which used another language for instruction.

Data of the Latvian cultural society Prometejs show that during the 1930–1931 school year the USSR had 101 four-year and 10 seven-year schools with Latvian as the language of instruction. In addition, there were about 50 schools where instruction was in the Lettgallian dialect of the Latvian language. These schools were mainly in West Siberia and the Leningrad region. These, and other non-Russian schools, were constantly required to prove themselves and struggled with insufficient funding.

Since the Communist regime needed reliable and politically informed workers who could explain the policies of the Communist party to the farming population, the work of the schools was politicised. Teachers were recruited as informers who could identify farmers opposed to collectivisation. Some teachers tried to avoid such tasks by leaving their teaching jobs, but even that needed permission by Communist authorities. An atmosphere of suspicion and denunciations was established, which was characteristic for the whole totalitarian system of Stalin. Massive arrests of teachers began with the accusation that they belonged to a „counterrevolutionary conspiratorial anti-Soviet spying organisation“. Prosecution followed immediately, and frequently the verdict was a death sentence, which was carried out without delay. By the end of the 1930s, all Latvian cultural activities had been stopped in the USSR, all cultural establishments abolished, all schools closed or reorganised.

When genocide was started on the basis of ethnic origin in the Soviet Union in the mid-1930s, non-Russian schools were officially declared to be unnecessary and detrimental in the whole USSR. On 11 December 1937, the Politburo affirmed directives concerning the abolishment of non-Russian local village councils and the reorganisation of non-Russian schools.

In this way the Soviet empire demonstrated its intolerance of non-Russian nationalities as it was trying to create an international *homo sovieticus*, which actually meant total russification of the whole population. Latvian schools were considered a hindrance and were mercilessly destroyed.

Pretošanās padomju okupācijas režīmam Latvijā 1940.–1941. gadā

JURIS CIGANOVŠ

Jautājums par pretošanos padomju okupācijas režīmam t. s. „pirmās okupācijas” laikā 1940.–1941. gadā Latvijas demokrātiskajā historiogrāfijā ir pētīts maz, tikai kontekstā ar citiem notikumiem. Tādējādi saglabājās okupantu propagandas veidotie aplamie priekšstati par Latvijas tautas it kā „brīvprātīgo” pakļaušanos padomju okupācijai, kas dod augsni dažādām politiskām spekulācijām. Nopietns pētījums ir prof. T. Vilciņa monogrāfija „Skolu jaunatne nacionālajā cīņā (1940–1941)”¹. Atsevišķi problēmas aspekti ir skarti Lietuvā izdotajā rakstu krājumā „Pretpadomju pretošanās kustība Baltijas valstīs” (*The Anti Soviet Resistance in the Baltic States*)², kā arī rakstu krājumā „Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990”³.

Šajā pētījumā mēģināts skaidrot, kā veidojās organizētas pretošanās kustība padomju okupācijas režīmam pēc Latvijas valsts nelikumīgās inkorporācijas Padomju Savienībā, apzināt lielākās un organizētākās nacionālās pretošanās grupas, grupu mērķus, darbības metodes un pagrīdes cīņas rezultātus.

Pēc Polijas iekarošanas Baltijas valstis tika „iespiestas” starp Vāciju un Padomju Savienību. Eiropā jau plosījās Otrā pasaules kara vētras, un Latvijai, kā arī pārējām Baltijas valstīm gaidīt palīdzību no Rietumu lielvalstīm – Lielbritānijas un Francijas – bija nereāli. Latvijas politiskajās aprindās tomēr vēl pastāvēja cerība, ka ar smalku, labi pārdomātu ārpolitiku, ejot uz dažādiem kompromisiem ar iespējamajām agresorvalstīm, būtu iespējams saglabāt ja ne pilnīgu, tad vismaz daļēju valstiskumu.⁴ Latvijas oficiālās aprindas īstenoja praksē nacionālā romantisma ideoloģijas garā veidotu iekšējo politiku, kuras spilgtākā izpausme bija vadoņa kults; tādējādi tika proponēta ideja par Latvijas sevišķo lomu un vietu pasaules politiskajā arēnā. Lielas cerības radīja 1939. gada 2. septembrī izsludinātā Latvijas neitralitāte Otrajā pasaules karā.⁵ Lai gan Eiropā notiekošā karadarbība radīja dažus apgrūtinājumus, tomēr Latvijā bija samērā sabalansēta ekonomika, teicami funkcionējoša izglītības sistēma un atzīstams sabiedrības vispārējais dzīves līmenis.⁶

Taču Padomju Savienība Latvijas Republiku no politiskās kartes jau bija izsvītrojusi. 1940. gada 17. jūnijā padomju karaspēks, neguvis nekādu pretestību, okupēja Latviju. Valsts un Ministru prezidents Kārlis Ulmanis (1877–1942), nespēdams uzņemties atbildību par valsti un tās pilsoņu dzīvībām, bija spējīgs tikai dot padomu visiem palikt savās

¹ T. Vilciņš. Skolu jaunatne nacionālajā cīņā (1940–1941). – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 1997.

² The Anti Soviet Resistance in the Baltic States/Ed. A. Anušauskas. – Vilnius: Genocide and Resistance Centre of Lithuania, Du Ka, 1999.

³ Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990: Rakstu krājums / Red. T. Puisāns. – Toronto: Dauvagas Vanagu Centrālā valde; Stokholma: Memento, 2000. – 591. lpp.

⁴ A. Bērziņš. Lielo notikumu priekšvakarā. – [Ņujorka]: Grāmatu Draugs, 1976. – 234.–235. lpp.

⁵ Valdības Vēstnesis. – 1939. – 2. sept., – 1. lpp.

⁶ T. Vilciņš. Skolu jaunatne nacionālajā cīņā. – 5. lpp.

vietās. Padomju Savienības atsūtītā emisāra, PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieka Andreja Višinska (1883–1954) uzraudzībā sastādītā marionešu „Tautas valdība” ar mikrobiologu profesoru Augustu Kirhenšteinu (1972–1963) priekšgalā solīja Latvijas tautai demokrātiskas Saeimas vēlēšanas un valsts Satversmes ievērošanu. Tomēr ilūzijas drīz izgaisa: 14.–15. jūlijā notika sasteigtas „Tautas Saeimas” vēlēšanas, kurās atļāva tikai vienu – Maskavas akceptēto Latvijas darba tautas bloka – sarakstu. Visi mēģinājumi iesniegt alternatīvus sarakstus cieta neveiksmi. Jaunā „Tautas Saeima”, rupji pārkāpjot valsts Satversmi, nobalsoja par Latvijas pievienošanos Padomju Savienībai. Tas viss notika ar formālu Valsts prezidenta K. Ulmaņa piekrišanu, kurš bija kļuvis par padomju varas gūstekni. 5. augustā pēc Kirhenšteina „Tautas valdības” lūguma Latvija formāli tika iekļauta PSRS „brīvajā tautu saimē” kā 14. padomju republika.

Nepilnos divos mēnešos valsts tika sagrauta, tās teritorija pievienota svešajai impērijai un pilsoņu pamattiesības likvidētas. Okupācijas vara sagrava tiesības uz privātīpašumu, organizējot materiālo vērtību izlaupišanu. Okupanti likvidēja visas demokrātiskās brīvības: vārda, preses, sapulču, kā arī reliģisko uzskatu brīvību, uzsāka tradicionālo garīgo vērtību nopulgošanu; ieviešot naudas reformu, pazemināja dzīves līmeni.

Latvijas armija, kā arī Latvijas patriotiski noskaņoto pilsoņu daļa bija gatava cīņai par valsts neatkarību. 1940. gada sākumā tika pabeigta 5. aizsardzības plāna izstrādāšana. Saskaņā ar to plānoja aizstāvēšanos divos virzienos – uz Ventas upes līnijas pret padomju karabāzēs izvietotajām daļām, kā arī pret iespējamo sarkanarmijas agresiju no austrumu robežas puses.⁷ 1940. gada 30. aprīlī tika pieņemts un 15. maijā stājās spēkā „Likums par valsts aizsardzību”, kas paredzēja visu materiālo resursu, kā arī iedzīvotāju iesaistīšanu valsts aizsardzībā.⁸ Taču, nesaņemot pavēli par pretošanos agresoram, mūsu valsts bruņotie spēki bija spiesti noskatīties, kā Latvija pretēji oficiālajiem solījumiem tika okupēta. Armijas apakšvienību komandieri rīkojumus par nepretošanos saņēma 16. jūnijā, kad tika izsūtīts armijas komandiera ģenerāļa Krišjāņa Berķa (1884–1942) un štāba priekšnieka Hugo Rozenšteina (1892–1941) parakstīts „Apkārtraksts visiem divīziju un pulku komandierim un kara iestāžu priekšniekiem”.⁹ Apkārtrakstā bija uzdots „visiem palikt savās vietās un pildīt savus pienākumus kā līdz šim”, kā arī „ievērot vislielāko atturību attiecībā ar padomju karavīriem (..), lai nedotu iespēju ienest traucējumus mūsu un padomju karavīru lojalajā sadarbībā”.¹⁰

Tomēr ir zināmi gadījumi, kad atsevišķas militārpersonas mēģināja organizēt pretošanos padomju okupācijas karaspēkam. Vidzemes divīzijas komandiera palīgs ģenerālis Jānis Ezeriņš (1894–1944), kurš atradās pie divīzijas daļām Madonas un Pļaviņu rajonā, pavēlēja stāties pretī ienākošajai Sarkanajai armijai.¹¹ Analogisku pavēli no Ezeriņa bija saņēmis arī Latgales divīzijas 9. Rēzeknes kājnieku pulka komandieris pulkvedis Rūdolfs Ceplītis (1895–1941), kurš lika sava pulka bataljona komandierim pulkvežleitnantam Rūdolfam Opmanim (1899–1946) informēt armijas štābu par ģenerāļa Ezeriņa rīcību, kas bija pretrunā ar armijas komandiera pavēli par nepretošanos.¹² Ģenerāli J. Ezeriņu 19. jūnijā steidzīgi nosūtīja kārtējā atvaļinājumā, vēlāk – 30. jūnijā ar Valsts prezidenta

⁷ V. Bērziņš, A. Bambals. Latvijas armija. – Rīga, Zinātne, 1991. – 88.–91. lpp.; J. Ciganovs. Kā Latvija gatavojās aizstāvēties // Lauku Avīze. – 2000. – 14. martā – 8. lpp.

⁸ Valdības Vēstnesis. – 1940. – 3. maijs; Likums par valsts aizsardzību. Neoficiāls izd. Rīga, 1940.

⁹ Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 1474. f., 1. apr., 3086. l., 18. lp.

¹⁰ Turpat.

¹¹ LVVA, 1474. f., 1. apr., 175. l., 38. lp.

¹² Turpat.

v. i. A. Kirhenšteina pavēli atvaļināja no armijas.¹³

Pēc nepārbaudītām ziņām, Gulbenes apriņķī pie Ušūru ezera dislocētā 7. Siguldas kājnieku pulka daļas nebija saņēmušas K. Berža apkārtrakstu un bija izrādījušas īslaicīgu pretošanos.¹⁴ Nespēdams noraudzīties Latvijas valsts iznīcināšanā, pašnāvību izdarīja Robežsargu brigādes komandieris ģenerālis Ludvigs Bolšteins (1888–1940).¹⁵ Ģenerālis L. Bolšteins nošāvēs savā darba kabinetā Iekšlietu ministrijas ēkā 1940. gada 21. jūlijā plkst. 9.15, tūlīt pēc tam, kad bija spiests piedalīties oficiālajā ceremonijā, kurā Vilis Lācis (1904–1966) no Kornēlija Veidnieka (1889–1942) pārņēma ministrijas vadību. Pirmsnāves vēstulē viņš rakstīja: „Mēs, latvieši, sev uzcēlām jaunu, staltu ēku – savu valsti. Sveša vara grib piespiest, lai mēs to paši noārdām. Es nespēju piedalīties. Ģenerālis Bolšteins.”¹⁶ 24. jūlijā, pienākuma apziņas vadīts, nevēlēdamies izpaust okupācijas varas iestādēm Latvijas militārās izlūkošanas ziņas, kā arī labi zinot čekas „darba” metodes, savā dzīvoklī Elizabetes ielā nošāvēs armijas štāba Informācijas daļas priekšnieks pulkvedis Fricis Celmiņš (1896–1940).¹⁷ Viņa „vaina” bija arī, ka naktī pirms padomju tanku iebraukšanas Rīgā pulkvedis F. Celmiņš paguva likvidēt lielāko daļu Informācijas daļas do-

Pulkvedis Jānis Ezeriņš (1894–1946). 30. gadu vidus. 1940. gadā ģenerāļa dienesta pakāpē, būdams Vidzemes divīzijas komandiera palīgs, izteicis gatavību dot pavēli padotajām karaspēka daļām izrādīt bruņotu pretošanos ienākošajai Sarkanajai armijai. (Foto no Latvijas Kara muzeja krājumiem)

kumentācijas, tā izglābjot daudzus Latvijas militārā izlūkdienesta aģentus. Protestēdams pret padomju okupācijas sākšanos, 28. jūnijā Rīgas centrā pie Brīvības pieminekļa

¹³ Latvijas armijas augstākie virsnieki. 1918–1940/ Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis. – Rīga, 1998. – 162.–163. lpp.

¹⁴ E. Andersons. Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. 2. sēj. – Stokholma, 1984. – 448. lpp.; līdzīgu informāciju par kādas 7. Siguldas kājnieku pulka vienības pretošanos Sarkanajai armijai pie Ušūru ezera Latvijas Kara muzejam nodevis A. Jaunbelzējs.

¹⁵ Latvijas armijas augstākie virsnieki. – 42. lpp., 116. lpp.

¹⁶ LVVA, 1474. f., 1. apr., 1147. l., 113.–114. lp.

¹⁷ Latvijas armijas augstākie virsnieki. – 42. lpp., 132. lpp.

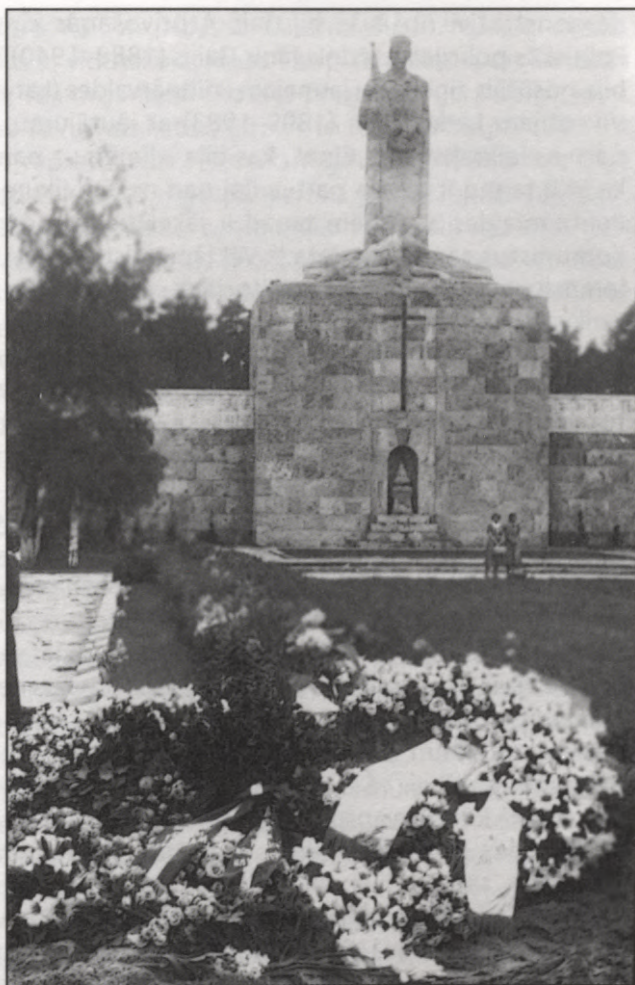

Latvijas armijas štāba Informācijas daļas priekšnieks no 1939. gada pulkvedis Fricis Celmiņš (1896–1940) ar ģimeni: sievu Annu, meitu Dzidru un dēlu Šalkoni. Rīga, 30. gadu vidus (fotogrāfijā F. Celmiņš redzams kā pulkvežleitnants, pulkveža pakāpi ieguvis 1939. gadā). (Foto no Latvijas Kara muzeja krājumiem)

Latvijas armijas štāba Informācijas daļas priekšnieka pulkveža Friča Celmiņa bēres. (Foto no Latvijas Kara muzeja krājumiem)

Latvijas armijas štāba Informācijas daļas priekšnieka pulkveža Friča Celmiņa bēres. Rīga, Brāļu kapi, 1940. gada 26. jūlijs. F. Celmiņš bija pēdējais Latvijas armijas virsnieks, kuru pirms padomju okupācijas apglabāja ar militāru godu. Bēres izvērsās par cieņas izrādīšanu Latvijas armijas virsniekam, kuram pietika drosmes izpildīt savu karavīra un patriota pienākumu pret Dzimteni. (Foto no Latvijas Kara muzeja krājumiem)

demonstratīvi nošāvās bijušais Atbrīvošanās cīņu dalībnieks, Iekšlietu ministrijas Politiskās policijas ierēdnis Jānis Gailis (1888–1940).¹⁸ J. Gailis dažas dienas pirms nāves bija nosūtījis ziņojumu jaunajam Politpārvaldes (Latvijas Drošības policijas) priekšniekam Vikentijam Latkovskim (1899–1983) ar jautājumu, ko darīt ar Latvijas Komunistiskās partijas laikrakstiem „Cīņa”, kas bija izlīmēti uz namu sienām. Latkovskis paskaidrojis, ka LKP tagad ir legāla partija (lai gan nekādi likumdošanas akti to neapstiprināja) un Politpārvaldes aģentiem tagad ir jāķer tie, kas darbosies pret komunistiem. J. Gailis komunistus sargāt neprata.¹⁹ Vēl jāpiebilst, ka 1941. gada sākumā Valmierā politisku iemeslu dēļ nošāvās 24. teritoriālā strēlnieku korpusa 295. strēlnieku pulka ārsts pulkvežleitnants Arnolds Dreikants (1892–1941).²⁰

Tātad Latvijas armijā novērojami trīs galvenie pretošanās virzieni 17. jūnija komunistu okupācijai – nepretošanās pavēles nepildīšana, karaspēka gatavošana robežas aizstāvēšanai un patriotiski noskaņoto virsnieku pašnāvība. Taču šie atsevišķie pretošanās gadījumi armijā bija tikai aisberga virsotne jaunajai civilpersonu pretošanās formai pret komunistu okupāciju un totalitārismu.

Jau 1940. gada vasaras beigās, kad Latvijas valsts bija oficiāli inkorporēta Padomju Savienībā kā „savienota republika” un mūsu valstī pilnā sparā bija sācies sovjetizācijas process, sabiedrībā bija vērojams aizvien pieaugošāks pretpadomju noskaņojums. Tas vispirms izpaudās emigrācijas pieaugumā un skolu jaunatnes pretošanās kustībā. Pieauga to personu skaits, kas meklēja iespēju atstāt valsti. Vācbaltiešu repatriantu straumei līdzī uz Vāciju izceļoja arī ap 10 000 latviešu. Vasaras beigās iezīmējās arī skolu un studējošās jaunatnes aktivitāšu sākumi. Jau septembrī visā Latvijā draugu un paziņu vidū sāka veidoties pretpadomiski un bieži vien pretkrieviski noskaņotu pilsoņu pulciņi, kas bija noskaņoti nelegālai darbībai.²¹ Šie pulciņi kļuva par savdabīgiem diskusiju klubiem, kuros šaurākā vai plašākā lokā tika apspriesti pēdējie jaunumi un ārvalstu radio raidītājos dzirdētās ziņas. Neatkarības gados nacionāli audzinātās skolu jaunatnes pretpadomju izpausmes gan bija plašas, taču tās bija stihiskas, pašdarbnieciski diletantiskas, tām bija izklaidēts raksturs, tāpēc šī darbība cieta ievērojamus zaudējumus. Aktīvākie, kā arī relatīvi prasmīgākie bija 20.–30. gadu Latvijas legālo jaunatnes patriotisko organizāciju biedri: skauti, mazpulcēni, „Latvijas Vanagi”, jaunsargi u. c., kas apliecina šo organizāciju būtisku ietekmi nacionāli darbīgas jaunās paaudzes audzināšanā.²²

Skolēnu un studējošās jaunatnes pretpadomju aktivitātes parasti izpaudās uzsaukumu izdošanā un izlīmēšanā redzamās vietās, kā arī nacionālā karoga izkarināšanā. Bieži vien šo grupu dalībnieki sanāca kopā, lai nodziedātu valsts himnu vai patriotiskas dziesmas.²³ Jaunā mācību gada sākumā 1940. gada 1. oktobrī daudzās Latvijas skolās notika stihiskas pretpadomju noskaņas demonstrēšanas izpausmes, pašdarinātu skrejlapu un uzsaukumu izplatīšana. Cēsu 1. vidusskolā tikko izliktajai propagandas sienasavīzei pāri tika uzlīmēts nacionālais karogs un uzraksts: „Nost nodevējus, lai dzīvo brīvā Latvija!”, kā arī klasēs izmētāti divi tūkstoši iepriekš sagatavotu uzsaukuma lapiņu:

¹⁸ Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri. Biogrāfiska vārdnīca / Sast. M. Šēnbergs, A. Bambals, G. Rauzāns, R. Romanovskis, E. Ruņģis, T. Treide. – Rīga, 1995. – 160. lpp.

¹⁹ I. Gore, A. Stranga. Latvija: neatkarības mīkstrēslis. Okupācija 1939. gada septembris – 1940. gada jūnijs. – Rīga, 1992. – 191.–192. lpp.

²⁰ Latvijas armijas augstākie virsnieki. – 149.–150. lpp.

²¹ J. Ozols. Latviešu nacionālās pretošanās kustība 1940–1945 // Kara Invalīds – 1983. – Nr. 2. – 28. lpp.

²² T. Vilciņš. Skolu jaunatne nacionālajā cīņā. – 74. lpp.

²³ J. Ozols. Latviešu nacionālās pretošanās kustība 1940–1945. – 29. lpp.

„Mēs prasām Latvijas atvienošanu no SPRS” un „Nost sarkanarmiešus!”.²⁴ Līdzīgi notika arī Jelgavas 1. vidusskolā, Daugavpils 1. vidusskolā, Rīgas Valsts tehnikumā un daudzās citās vietās. Daudzviet radās nelieli, vāji organizēti skolēnu pretpadomju pulciņi, kuru dalībnieki bieži vien nemaz neslēpa savus uzskatus, līdz ar to radot ātru precedentu aktīvāko dalībnieku atklāšanai un represēšanai. Neveiksmīgā skolu jaunatnes cīņa skaidrojama arī ar to, ka šīm stihiski veidotajām grupām trūka pieredzējušu vadītāju, turklāt, arestējot kādas grupas vienu dalībnieku, čekisti caur šo nelaimīgo drīz vien „izstrādāja” arī visus pārējos. Neraugoties uz visu, skolu jaunatnei izdevās arī viena kopēja akcija. 1941. gada 13. maijā noteiktā stundā Rīgā, Jelgavā, Cēsīs, Bauskā, Tukumā un citās mazpilsētās tika izdalīti ap 5 000 pretpadomju rakstura uzsaukumu.²⁵

Organizētas pieaugušo nacionālās pretpadomju pagrīdes veidošanās sākās 1940. gada rudenī, kad neatkarīgi cita no citas izveidojās vairākas pagrīdes grupas. Oktobrī tika likti pamati grupai, kuru vēlāk nosauca par „Tēvijas sargiem” („TS”). „TS” veidotājs bija divdesmit sešus gadus vecais Latvijas Universitātes students Vladimirs Kļaviņš (1915–1941) ar pieņemtu segvārdu „Vanags”.²⁶ „TS” izvirzīja mērķi cīnīties pret okupācijas režīmu un atjaunot Latvijas Republiku. Grupa sastāvēja no trim nodaļām: Agitācijas, Ārējo sakaru un Kara, kuru vēlāk pārdēvēja par Izlūkošanas nodaļu.²⁷ Agitācijas nodaļas uzdevums bija pavēstīt Latvijas iedzīvotājiem par „TS” esamību un uzturēt pārliecību, ka sastopami cilvēki, kuriem nav vienaldzīgas Dzimtenes ciešanas. „TS” izdeva arī savu nelegālo preses izdevumu, kuru nosauca par „Ziņotāju”. „Ziņotāju” pārraudzīja Agitācijas nodaļas vadītājs Juris Cālītis (1910–1941). Pavisam paguva izlaist sešus ar rotaprintu pavairotus „Ziņotāja” numurus, pirmos četrus 30–40 eksemplāros, pēdējos divus – 80 eksemplāros katru.²⁸ Nelegālā tipogrāfija atradās Matīsa ielā, 52. nama 3. dzīvoklī. Dzīvokļa saimniecei Elvirai Ābolai (1904–1941), kura strādāja Rīgas muitā par mašīnrakstītāju, bija rakstāmmašīna, otru rakstāmmašīnu atnesa V. Kļaviņš, kurš par saziēdotiem līdzekļiem nopirka arī rotaprintu. 1941. gada pavasarī V. Kļaviņš Limbažos nopirka arī tipogrāfijas šriftu, taču izmantot to nepaspēja.²⁹

Kara nodaļai „Tēvijas sargu” struktūrā piešķīra lielu nozīmi, jo grupas sākotnējais uzdevums bija bruņotā sacelšanās pret okupācijas režīmu un Sarkanu armiju Latvijā. Šo nodaļu vadīja bijušais Latvijas armijas virsnieka vietnieks, 24. teritoriālā strēlnieku korpusa jaunākais leitnants Laimonis Sala (1915–1941).³⁰ L. Sala „TS” iekļāvās 1940. gada novembrī, jo bija personiski pazīstams ar V. Kļaviņu. Kara nodaļa nodarbojās ar informācijas vākšanu par Sarkanās armijas objektiem Latvijas teritorijā, vāca ieročus eventūālajam partizānu karam, kā arī veidoja kaujas vienības pēc savstarpējās pazišanās principa: vienam cilvēkam bija jāatrod vēl divas uzticamas personas, katram no tiem savukārt vēl divas utt. Uzskatīja, ka tādas konspirācijas dēļ katrs „TS” kaujinieks pazina tikai divus grupas cilvēkus.³¹

„TS” vadītāji V. Kļaviņš, J. Cālītis, L. Sala un citi tomēr apzinājās, ka bruņotā cīņa tikai pašu spēkiem jebkurā gadījumā būs lemta neveiksmei. Tādēļ viņi meklēja

²⁴ T. Vilciņš. Skolu jaunatne nacionālajā cīņā. – 9. lpp.

²⁵ J. Ozols. Latviešu nacionālās pretošanās kustība 1940–1945. – 29. lpp.

²⁶ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk: LVA), 1986. f., 1. apr., 25691. l., 1. sēj.

²⁷ Turpat.

²⁸ „Tēvijas sargu” Agitācijas nodaļas vadītāja Jura Cālīša krimināllieta, LVA, 1986. f., 1. apr., 70779. P. I., lietai pievienoti visi „Ziņotāja” numuri.

²⁹ Elvīras Āboles krimināllieta, LVA, 1986. f., 1. apr., 10779. P. I., 2. sēj. 8.–10. lp.

³⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 25681. l., 45. lp.

³¹ Turpat.

palīdzību pie valsts, kuru šie cilvēki uzskatīja par Padomju Savienības dabisko ienaidnieku un tāpēc par Latvijas draugu – pie hitleriskās Vācijas. Lielā daļā Latvijas iedzīvotāju šajā laikā valdīja naiva cerība, ka ar vācu palīdzību kaut kad nākotnē varēs atjaunot savu valsti. Kontaktu veicināšanai ar Vācijas speciālajiem dienestiem tika izveidota „TS” Ārējo sakaru nodaļa, kurai izdevās kontaktēties ar vācu militārā izlūkdienesta Rīgas rezidentūras vadītāju Hansu Šinki. Vāciešus interesēja, pirmkārt, ziņas par Sarkanās armijas vienībām, otrkārt, ziņas par „TS” kaujinieku vienībām, kas jau bija izveidotas Rīgā, Ventspilī, Dobelē, Ludzā, Slokā, Limbažos.³² Par vērtīgu informāciju vācieši solīja naudu un ieročus. Šinke nodeva Kļaviņam radiatoraīdītāju ar norādi, ka instrukcijas par tā lietošanu sniegs vēlāk.

Vācijas izlūkdienesta rezidentūru Latvijā čeka atklāja 1941. gada marta sākumā.³³ Čekisti ieguva informāciju arī par „TS”, un 8. martā sākās grupas dalībnieku aresti. Maijā par līdzdalību šinī pretpadomju organizācijā bija arestētas 70 personas. Pārējie pārtrauca nelegālo darbību līdz padomju-vācu kara sākumam, kad daudzi brīvībā palikušie „TS” kaujas grupu dalībnieki aktīvi iekļāvās latviešu paš aizsardzības vienību uzsāktajā partizānu karā pret atkāpjošos Sarkanos armiju.

Gandrīz vienlaikus ar „TS”, 1940. gada rudenī, izveidojās „Kaujas organizācija Latvijas atbrīvošanai” („KOLA”), kas uzskatāma par vienu no vislabāk konspirētajām un organizētajām nacionālās pagrīdes grupām. „KOLA” veidotājs un idejiskā dvēsele bija Teodors Jūlis Gulbis (1917–1941).³⁴ „KOLA” mērķis bija bruņotā ceļā gāzt padomju varu Latvijā un atjaunot līdz 1940. gadam pastāvējušo valsts iekārtu. Grupai izdevās izveidot plaši sazarotu apakšgrupu jeb kaujas brigāžu tīklu. „KOLA” sastāvēja no vairākām brigādēm Rīgā, Jelgavā, Saldū, Tukumā, Dobelē, Daugavpilī. Koordinācijas centru veidoja Rīgā. 1941. gada pavasarī, pēc provizoriskiem aprēķiniem, „KOLA” varēja rēķināties ar 200 kaujiniekiem.³⁵ „KOLA” meklēja kontaktus ar vācu izlūkdienesta pārstāvi, ar jau minēto H. Šinki. Iespējams, ka vācu militārā izlūkdienesta rezidentūra pati kontaktējās ar T. Gulbi. Vēlāk, nopratināšanas laikā, T. Gulbis norādīja, ka Šinke viņu pārliecinājis par drīza vācu-padomju kara sākumu. Pēc karadarbības sākšanās „KOLA” kaujiniekiem būtu jāuzsāk partizānu cīņa Sarkanās armijas aizmugurē.³⁶ Šinke solīja ieročus, taču tikai pēc karadarbības sākuma.

Paralēli ieroču vākšanai eventuālajai partizānu vienību darbībai, ar ko nodarbojās „KOLA” dalībnieki, grupa mēģināja nodibināt sakarus ar citām nacionālās pagrīdes grupām gan Latvijā, gan abās pārējās okupētajās Baltijas valstīs. T. Gulbja nopratināšanas protokolā tiek minēts lietuviešu pretpadomju organizācijas „Gelžinis Vilks” („Dzelzs vilki”) pārstāvis Gribauskis, ar kuru „KOLA” stājusies kontaktos.³⁷ 1941. gada pavasarī „KOLA” pat plānoja Rīgā noorganizēt Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pretpadomju organizāciju nelegālu sanākumi. Taču arī „KOLA” tika atklāta. 1941. gada martā čekai izdevās arestēt T. Gulbi, kā arī virkni citu „KOLA” aktīvistu.

Uz 1940. gada oktobri attiecas arī nacionālās pagrīdes grupas „Jaunlatvieši” dibināšana. „Jaunlatvieši” vērtējama kā vislielākā un nopietnākā nacionālās pagrīdes grupa 1940./1941. gadā. Grupas dibināšanas iniciators bija LPSR Vietējās rūpniecības pārvaldes inspektors Edgars Rūja (1911–1941). 1941. gada pavasarī „Jaunlatviešos” bija

³² LVA, 1986. f., 1. apr., 70779. Pl.

³³ Kojunov V. *Rossija vek XX 1939–1941.* – Moskva, 1999. – 87.–93. lpp.

³⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 141247. l., 1. sēj.

³⁵ Turpat.

³⁶ Turpat.

³⁷ Turpat.

ap 600 cilvēku. Organizatoriski „Jaunlatvieši” dalījās blokos jeb vienībās. Pavisam tika izveidoti 20 bloku, katrā blokā – 20–30 dalībnieku, kuri savukārt bija sadalīti 2–3 apakš-blokos.³⁸ Atsevišķu bloku veidoja esošie un atvaļinātie bijušie Latvijas armijas, toreizējā Sarkanās armijas 24. teritoriālā strēlnieku korpusa karavīri atvaļināto pulkvežleitnantu Voldemāra Veisa (1899–1944) un Emīla Grapmaņa (1903–1989) vadībā.³⁹ Hipotētiski var pieļaut, ka caur Veisu un Grapmani „Jaunlatvieši” bija saistīti ar 24. teritoriālā strēlnieku korpusa virsnieku grupu, konkrēti ar korpusa štāba Operatīvās daļas priekšnieka vietnieku pulkvedi Jāni Upīti (1899–1941). Virsnieki gatavoja sacelšanos.⁴⁰ Šeit jāpiebilst, ka jautājums par korpusa virsnieku un karavīru pretpadomju cīņu līdz šim Latvijas historiogrāfijā nav pētīts.

„Jaunlatvieši” izdeva savu nelegālo laikrakstu „Tautas Balss”, kā arī nodarbojās ar padomju okupācijas varas pasākumu sabotēšanu un veica vairākus diversijas aktus. Pirmā lielākā diversija tika veikta 1940. gada 6./7. novembra naktī Liepājā, izraisot ugunsgrēku sērskociņu fabrikā „Vulkāns”.⁴¹

1940. gada vasaras beigās radās „Latvijas Nacionālais leģions” („LNL”), grupa, kuru tās organizatori bija iecerējuši veidot kā, tagad teiktu, jumta organizāciju visām pretpadomju grupām. „LNL” priekšgalā atradās bijušais Latvijas Aerokluba instruktors Jānis Tamanis (1911–1941), Latvijas armijas virsnieka ģimenē augušais vācbaltietis Alfons Bergs un bijušais Latviešu strēlnieku pulka dalībnieks Jānis Dāvis (1893–?).⁴² „LNL” bija plānota militāra struktūra – grupas, vadī, bataljoni, divīzijas, korpusi ar attiecīgu subordināciju un vadību no vienota centra. 1940. gada septembrī „LNL” pārstāvji izbrauca uz dažādiem Latvijas novadiem, no kuriem bija iegūta informācija par tur pastāvošām nacionālās pagrīdes grupām, cenšoties tās pakļaut savai vadībai.⁴³ „LNL” uzdevās par spēcīgu pretpadomju centru, spekulējot uz dažu pretpadomju kopu, pulciņu vai grupu (piemēram, Rīgas Valsts tehnikuma, Rēzeknes Skolotāju institūta, Rūjienas un Gaujienas aizsargu) vēlmi pakļauties kādam stiprākam centram.⁴⁴ Taču „LNL” vadībā nebija cilvēku, kuriem iecerētā vēriena darbībai būtu nepieciešamā prasme, autoritāte un sakari. Ar J. Dāvja starpniecību mudinātais atvaļinātais Latvijas armijas pulkvedis Roberts Briesma (1891–1941) no „LNL” militārās vadības atteicās, domājams, cilvēcisku baiļu vadīts par savu dzīvību.⁴⁵ Tiesa, tas nepaglāba R. Briesmu no apcietināšanas 1941. gada 21. janvārī. Viņam inkriminēja tieši darbību „LNL”, ievietoja Astrahaņas cietumā un piesprieda nāves sodu, kuru izpildīja 1941. gada 9. decembrī.⁴⁶ Nemākulīgi piedāvāto sakaru dibināšanas priekšlikumu noraidīja arī vācbaltiešu repatriācijas iestādes UTAG (*Umsiedlung Treuhand aktiengesellschaft*) oficiālais vadītājs Rīgā. Sakarus ar vāciešiem „LNL” nodibināja caur „KOLA” grupu, kuriem tie jau bija.

1940. gada 21. decembrī „LNL” čekai izdeva divi Rīgas Valsts tehnikuma audzēkņi, kuru nacionālajai pārliecībai nepieņemama likās „LNL” Vācijas orientācija un kuriem šķita, ka, ar čekas palīdzību likvidējot vāciešu „pakalpiņus”, viņi stiprinās nacionālo

³⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 34018. l., 1. sēj.

³⁹ Turpat; Latvijas armijas augstākie virsnieki. – 179. lpp.

⁴⁰ K. Augstkalns. Gatavība uzpurēties //Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1974. – Nr. 5. – 10.–20. lpp.

⁴¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 7. l., 1. sēj., 34. lp.

⁴² Turpat, 28562. l., 1. sēj., 12. lp.

⁴³ T. Vilciņš. Skolu jaunatne nacionālajā cīņā. – 40. lpp.

⁴⁴ Turpat.

⁴⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 28580. l., 1. sēj.

⁴⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 28562. l.

kustību.⁴⁷ „LNL” vadītājus apcietināja gandrīz nekavējoties. Grupa gāja bojā, vēl nespējusi izveidoties.

1940. gada beigās radās arī citas nelielas pretpadomju grupas: „Dzelzs gvarde”, „Jaunā Latvija”, „Vanagi”, „Latviešu Tautas apvienība”, kā arī citas. Daļa šo grupu dalībnieku paralēli darbojās arī kādā no iepriekšminētajām „lielajām” grupām. Tā kā grupas darbojās atsevišķi cita no citas, bija nepieciešams vienots koordinējošs centrs, kas aptvertu visu nacionālo pagrīdi Latvijā. Savu apsvērumu dēļ šāda centra izveidošanā bija ieinteresēti arī Vācijas izlūkdienesti, sevišķi militārais izlūkdienests, kas gribēja kontrolēt visas pretpadomju grupas Latvijas teritorijā.⁴⁸ Taču šo nodomu īstenot neizdevās, jo 1941. gada pavasarī čekai nacionālo pagrīdi Latvijā izdevās paralizēt. Arestēja un represēja lielāko daļu „Tēvijas sargu”, „Jaunlatviešu”, „KOLA” u. c. grupu vadītāju. Grupu konspiratīvais tīkls tika daļēji sagrauts, atlikušie pārtrauca nelegālo darbību. Diez vai šie cilvēki, palikuši bez savām „jumta organizācijām”, vispārējas apātijas, bezcerības apstākļos un bailēs par savu dzīvību būtu sākuši kādu aktīvu darbību.

Latvijas Republika 1940. gada 17. jūnijā tika okupēta bez pretošanās, lai gan Latvijas armija un patriotiski noskaņoto pilsoņu liela daļa bija gatava cīņai par valsts neatkarību. Nesaņemot pavēli par pretošanos agresoram, mūsu valsts bruņotie spēki bija spiesti noskatīties, kā tika zaudēta Latvijas patstāvība. Pēc Latvijas valsts nelikumīgās inkorporācijas Padomju Savienībā pastiprinājās pretpadomju noskaņojums. Vasaras beigās sākās skolu un studējošās jaunatnes pretpadomju kustība, kas parasti saistījās ar uzsaukumu izlaidīšanai un izlīmēšanu redzamās vietās, nacionālā karoga izkarināšanu un himnas dziedāšanu. Daudzviet radās skolēnu pretpadomju kopas un pulciņi. Neatkarības gados nacionāli audzinātas jaunatnes pretpadomju izpausmes gan bija plašas, taču tās bija stihiskas, pašdarbnieciskas, bez kopējas vadības un koordinācijas, tāpēc padomju drošības struktūrām ātri izdevās tās atklāt. Nacionālas pagrīdes veidošanās sākās 1940. gada rudenī, kad radās vairākas pagrīdes grupas: „Tēvijas sargi”, „Jaunlatvieši”, „Kaujas organizācija Latvijas atbrīvošanai”, „Latvijas Nacionālais leģions”. Visas grupas par mērķi uzskatīja Latvijas valsts atjaunošanu, taču bija skaidrs, ka ar saviem spēkiem to izdarīt bija nereāli. Tāpēc grupas mēģināja nodibināt kontaktus ar Vācijas militāro izlūkdienestu, naivi cerot, ka vācieši palīdzēs atjaunot Latvijas brīvvalsti. Nacionālajai pagrīdei trūka vienota centra un savstarpējās darbības koordinācijas. Padomju drošības iestādēm 1941. gada pavasarī izdevās atklāt visas lielākās nacionālās pagrīdes grupas un arestēt grupu vadītājus. Līdz ar to nacionālās pagrīdes darbība Latvijas teritorijā tika paralizēta. Pretošanās padomju okupācijas režīmam 1940.–1941. gadā liecina, ka PSRS inscenētā „sociālistiskā revolūcija Latvijā” un Latvijas brīvprātīgā pievienošanās Padomju Savienībai nebija ne brīvprātīga, ne tautas atbalstīta.

⁴⁷ T. Vilciņš. Skolu jaunatne nacionālajā cīņā. – 40. lpp.

⁴⁸ H. Biezais. Vācu okupācijas priekšvakarā // Kara Invalīds. – 1985. – Nr. 30. – 21.–30. lpp.

Summary

Opposition to the Soviet Regime in Latvia 1940–1941

JURIS CIGANOVŠ

Although the Latvian armed forces and a large fraction of the citizens of Latvia were prepared to fight to retain their independence, Latvia was occupied by the USSR on 17 June 1940. Following orders not to resist the aggression, the Latvian armed forces had to be observers of the loss of independence. However, there were individual cases of resistance and protest – from armed opposition to several suicides by Latvian officers.

After the illegal incorporation of Latvia into the Soviet Union on 5 August 1940, anti-Soviet sentiments amongst the Latvian population intensified. Anti-Soviet activities of students in schools and universities began by the end of the summer. These were usually publication and distribution of posters, raising the Latvian flag, and singing the Latvian national anthem at public gatherings. In many localities small anti-Soviet youth groups were formed. These anti-Soviet activities were widespread, but sporadic, lacking coordination and central leadership. The enforcers of the occupation power were able to uncover and terminate them very rapidly.

In the autumn of 1940, a number of underground opposition groups were established: Tēvijas sargi (Homeland Guards), Jaunlatvieši (Young Latvians), Kaujas organizācija Latvijas atbrīvošanai (Battle Group to Free Latvia), Latvijas Nacionālais leģions (Latvian National Legion). Each of these groups set as their goal the restoration of the independent Republic of Latvia, but they also realised that they could not achieve this aim by themselves. Therefore the opposition groups tried to establish contacts with the German military intelligence service as the only apparent alternative, hoping naively that the Germans would help in the renewal of independence. These opposition groups also lacked central leadership and coordination. Already by the spring of 1941, the Soviet secret police had uncovered all of the larger groups, arrested their leaders, and effectively paralysed underground opposition activities in the Latvian territory.

...with the ...

...1940 ...

Opposition to the Soviet Regime in Latvia

...1940-1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

...1941 ...

Nacionālsociālistiskās Vācijas vietējās varas politika okupētajā Latvijā (1941–1945)

OJĀRS STEPENS

Nacionālsociālistiskās Vācijas varas iestāžu darbība un politika okupētajā Latvijā (1941–1945) Latvijas 20. gadsimta vēsturē ir daudz pētīta. Te jāmin vairāku pazīstamu vēsturnieku vārdi: Andrievs Ezerģails, Haralds Biezais, Kārlis Kangeris – no trimdā dzīvojošajiem latviešu vēsturniekiem, Heinrihs Strods, Kara muzeja Otrā pasaules kara nodaļas vadītājs Uldis Neiburģs. Visvairāk pētītās tēmas par šo laiku ir holokausts, latviešu dalība Otrajā pasaules karā, kolaborācijas problēmas. Par vācu okupācijas varas pārvaldes politiku Latvijā savā darbā „Latvija kāškrusta varā” ir rakstījis trimdas latviešu vēsturnieks Haralds Biezais, pievēršoties galvenokārt kolaborācijas jautājumam.¹ Ļoti nozīmīgu devumu par nacistu okupācijas varas plāniem Latvijā ir sniedzis prof. H. Strods darbā „Zem melnbrūnā zobena: Vācijas politika Latvijā 1939–1945”.² Arī Dr. A. Ezerģails darbā „Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944” raksta par vācu okupācijas varas pārvaldes sistēmas izveidošanos Latvijā.³ Tomēr minētajos pētījumos mazāk ir skarts jautājums, kāda vācu okupācijas laikā bija okupētās teritorijas vietējo pārvaldes institūciju (apriņķu, pilsētu, pagastu pārvaldes) sistēma, bet vairāk aplūkotas centrālās okupācijas varas institūcijas, piemēram, Latvijas Pašpārvalde. Tādēļ vācu okupācijas varas vietējās pārvaldes politika ir joprojām izziņāšanai atklāta joma.

Manā rakstā izvirzītās tēmas nozīmīgums saistās ar iespējām parādīt to, kā Latvijas iedzīvotāju ikdienas dzīvi 1941.–1945. gadā ietekmēja vācu okupācijas vara, jo tieši vietējais pārvaldes līmenis bija tas, kurā katrs iedzīvotājs savā ikdienā saskārās ar okupācijas varu. Aplūkota vācu okupācijas varas vietējās pārvaldes sistēmas izveidošana 1941. gadā un tās vēlākā uzbūve. Uzskatīju arī par nepieciešamu pētījumā iekļaut nodaļu par administratīvi teritoriālo iedalījumu vācu okupācijas laikā 1941.–1945. gadā, jo arī par to ir maz zināms. Piemēram, 1999. gada Latvijas Vēstures institūta izdotajā rakstu krājumā par Latvijas administratīvi teritoriālā iedalījuma attīstību pēdējā tūkstošgadē „Latvijas zemju robežas 1000 gados” nav iekļauts neviens raksts par laiku no 1941. gada līdz 1945. gadam. Esmu arī konspektīvi aplūkojis vietējās pārvaldes attīstību Latvijā 20. gadsimtā līdz 1941. gada vasarai, jo vācu okupācijas laika norises nav skatāmas atrauti no iepriekšējo laika posmu norisēm. It sevišķi pirmās padomju okupācijas laikā veiktā bijušās Latvijas brīvvalsts vietējās pārvaldes sistēmas sagraušana atstāja ietekmi uz jaunās nacistu okupācijas varas izvēli, kā veikt vietējās pārvaldes sistēmas izveidošanu.

¹ H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. – Gauja, 1992.

² H. Strods. Zem melnbrūnā zobena: Vācijas politika Latvijā 1939–1945. – Rīga: Zvaigzne, 1994.

³ A. Ezerģails. Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999.

Tālāk, paplašināti skatot vācu okupācijas laika vietējās pārvaldes attīstību, būtu jāskaidro, kā tieši darbojās vietējās pārvaldes iestādes vācu okupācijas laikā. Kāda bija to ietekme uz tautas dzīvi un kādas bija iespējas iedzīvotājiem ietekmēt to darbību. Jāparāda, kāda bija vācu okupācijas laika vietējās pārvaldes iestāžu administratīvā un saimnieciskā darbība. Pētāmi ir arī vācu laika vietējās pārvaldes iestāžu personālsastāva komplektēšanas principi, personāliju sastāvs, šo cilvēku rīcības motivācija un likteņi.

Vietējās pārvaldes attīstība līdz 1941. gada jūnijam

Līdz 1941. gada vasarai izdalāmi divi vietējās pārvaldes attīstības posmi – neatkarīgās Latvijas valsts laiks (1918–1940) un pirmās padomju okupācijas laiks (1940–1941).

Latvijas Republikas pašvaldību sistēma sastāvēja no pilsētu, apriņķu un pagastu pašvaldībām. Latvija administratīvi bija sadalīta 19 apriņķos, kuros ietilpa 518 pagastu (1935).⁴ Valstī 1935. gadā bija 60 pilsētu.⁵

Līdz 1934. gadam pilsētu pašvaldības veidoja pilsētu iedzīvotāju ievēlētās pilsētu domes, kuras ievēlēja pilsētu valdes un pilsētu galvas. Pilsētu domju vēlēšanas notika ik pa 3 gadiem. 1918.–1920. gadā pagastu pašvaldības veidoja iedzīvotāju ievēlētās pagastu padomes, kuras izveidoja pagastu izpildu komitejas.⁶ 1920.–1934. gadā pagastu pašvaldības veidoja pagastu padomes, kuras ievēlēja pagasta valdes. Pagastu pašvaldības vadīja pagastu valžu priekšsēdētāji.⁷ 1934.–1940. gadā pagastu pašvaldības vadīja pagastu vecākie.⁸ 1918.–1922. gadā pagastu padomes ievēlēja pagastu iedzīvotāju sapulcēs.⁹ 1922.–1934. gadā pagastu padomes ievēlēja vēlēšanās, kurās piedalījās visi pilntiesīgie pagastu iedzīvotāji.¹⁰ 1918.–1931. gadā pagastu padomes ievēlēja uz trim gadiem, no 1931. gada – uz četriem gadiem.¹¹ Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma pagastu padomju pilnvaras tika ierobežotas, tomēr pagastu padomes pastāvēja līdz 1940. gadam. Apriņķu pašvaldība sastāvēja no vēlētām apriņķu padomēm un apriņķu valdēm. Apriņķa valdes priekšsēdētāju amatā iecēla iekšlietu ministrs. Laikā no 1920. līdz 1934. gadam vairākreiz mēģināja reorganizēt apriņķu pašvaldību sistēmu, pat vispār tās likvidēt (1923–1924).

Ar 1934. gada 15. maija valsts apvērsumu iesākās jauns posms Latvijas pašvaldību attīstībā. Tika likvidēta demokrātiskā pašvaldību iekārta. 1934. gada 25. maijā Kārļa Ulmaņa (1877–1942) valdība izdeva likumu, kas apturēja pilsētu domju darbību, ieviesa kārtību, pēc kuras pilsētu valdes un pilsētu galvas amatā iecēla iekšlietu ministrs. Ar 1934. gadu tika likvidētas apriņķu padomes un valdes un to vietā ieviesa iekšlietu ministra iecelta apriņķa vecākā amatu. 1934. gada 17. jūlijā izdeva likumu par lauku pašvaldību

⁴ Pašvaldības Latvijā /Atb. red. G. Kurlovičs. – Rīga: Valsts reformu ministrija, Apgāds „Izglītība”, 1994. – 36.–39. lpp.

⁵ Pilsētas //Latvju enciklopēdija/ Galv. red. Ed. Andersons. – 3. sēj. – Rockville, MD: Amerikas Latviešu Apvienības Latviešu Institūts, 1987. – 452. lpp.

⁶ Pagasta vecākais //Latvju enciklopēdija/Red. A. Švābe. – 5. sēj. – Stokholma: Apgāds „Trīs Zvaigznes”, 1950. – 1833. lpp.

⁷ Turpat.

⁸ Turpat.

⁹ Pagasta sapulce //Latvju enciklopēdija/Red. A. Švābe. – 5. sēj. – Stokholma: Apgāds „Trīs Zvaigznes”, 1950. – 1831. lpp.

¹⁰ Pagasta padome //Latvju enciklopēdija/Red. A. Švābe – 5. sēj. – Stokholma: Apgāds „Trīs Zvaigznes”, 1950. – 1830.–1831. lpp.

¹¹ Turpat.

darbības ierobežošanu. Tas noteica pagasta valdes un pagasta vecāko pilnvaru paplašināšanu un pagastu padomju pilnvaru sašaurināšanu.¹² Turpinot šo politiku, 1939. gadā pieņēma jaunu pilsētu pašvaldību likumu, kas noteica, ka pilsētas pašvaldību veido pilsētas vecākais, pilsētas valde un iekšlietu ministra iecelta pilsētas padome. Šāda vietējās pārvaldes sistēma pastāvēja Latvijā 1940. gadā, sākoties pirmajai padomju okupācijai.

Okupējot Latviju, padomju okupācijas vara mainīja arī valsts vietējās pārvaldes struktūras. Jau 1940. gada vasarā tika pilnīgi nomainīta varas sistēma apriņķos, pagastos un pilsētās. Pirmais solis bija visu apriņķu, pagastu un pilsētu pašvaldību vadošo amatpersonu nomainīšana. 1940. gada 24. jūnijā Latvijas Tautas valdības iekšlietu ministrs Vilis Lācis (1904–1966) izdeva rīkojumu „Par pilsētu pašvaldību turpmāko darbību”. Rīkojums noteica, ka pagaidām amatos tiek saglabātas vecās amatpersonas, uzliekot tām pienākumu vadīt darbu saskaņā ar okupācijas varas izveidotās Augusta Kirhenšteina (1872–1963) valdības norādījumiem.

Pašvaldībās varu pārņēma Latvijas Komunistiskās partijas izraudzītas personas. Parasti varas pārņemšana tika noformēta, sarīkojot mītiņus, kuros pēc „darba tautas pieprasījuma” izvirzīja amatos okupācijas varas pārstāvju izraudzītas personas.

Lai paātrinātu varas pārņemšanas procesu pilsētu pašvaldībās, 1940. gada 9. jūlijā Latvijas Tautas valdība pieņēma lēmumu „Par pilsētu pašvaldību reorganizāciju”, kas paredzēja atcelt visas bijušās valdības ieceltās pilsētu pašvaldību amatpersonas.¹³

Otrs posms vietējās varas iestāžu sovjetizācijā iezīmējās 1940. gada rudenī. Šajā laikā tika likvidētas 1940. gada jūnijā–jūlijā izveidotās pilsētu, apriņķu un pagastu varas institūcijas. To vietā ieviesa pilsētu, apriņķu un pagastu izpildkomitejas. 1940. gada 27. novembrī Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes Prezidijs izdeva dekrētu, kurš atcēla agrākās apriņķu un pilsētu valdes un to vietā izveidoja izpildkomitejas valsts piecās lielākajās pilsētās (Rīgā, Jelgavā, Ventspilī, Daugavpilī, Liepājā) un 19 apriņķos.¹⁴

1940. gada beigās un 1941. gada sākumā apriņķu izpildkomitejas nomainīja iepriekšizveidotās pilsētu valdes 54 mazajās Latvijas pilsētās ar ieceltām vietējām izpildkomitejām. 1941. gada sākumā 1940. gada jūnijā–jūlijā izveidotās pagastu valdes tika nomainītas ar apriņķu izpildkomiteju ieceltām pagastu izpildkomitejām.¹⁵

Pēdējais lielākais pārkārtojums tika veikts 1941. gada 12. janvārī, kad Rīgas pilsētā izveidoja sešu atsevišķu pilsētas rajonu izpildkomitejas.¹⁶ Ar to 1941. gada sākumā padomju okupācijas vara pamatā bija pabeigusi jaunas vietējās varas institūciju sistēmas izveidošanu okupētajā Latvijā.

Padomju okupācijas vara veica arī plašu represiju kampaņu pret bijušajām pašvaldību amatpersonām un viņu ģimenes locekļiem. Tā bija viena no 1940.–1941. gada represiju vissmagāk skartajām iedzīvotāju grupām. Vācu okupācijas laikā izdevumā „Baigais gads” ievietotajā sarakstā par padomju varas laikā 1940.–1941. gadā represētajiem Latvijas

¹² Turpat; Pašvaldības Latvijā. – 6.–11. lpp.

¹³ Vēsture: Padomju varas atjaunošana Latvijā. Lielais Tēvijas karš. Tautas saimniecības sociālistiskā rekonstrukcija. Sociālisma nostiprināšanās (1940–1961)// Latvijas Padomju enciklopēdija (turpmāk – LPE) / Galv. red. P. Jērāns. – 5₂. sēj.: Latvijas PSR. – Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984. – 216. lpp.

¹⁴ Ē. Žagars. Socialist Transformations in Latvia 1940–1941. – Rīga: Zinātne, 1978. – P. 200.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Turpat.

iedzīvotājiem uzrādīts, ka kopumā tikuši represēti 2556 valsts un pašvaldību darbinieki.¹⁷ Savukārt Alfreds Ceichners (1899–1987) savā pētījumā par padomju okupāciju 1940.–1941. gadā „Latvijas bolševizācija 1940–1941” sniedz šādus datus par represijām pret bijušajiem pašvaldību darbiniekiem: represēti 958 pašvaldību ierēdņi.¹⁸ Osvalda Freivalda (1905–1975) grāmatā „Lielā sāpju draudze” sniegti vēl citi skaitļi par represijām pret bijušajiem pašvaldību darbiniekiem. Represēti pavisam 993 pašvaldību darbinieki.¹⁹ Lai gan šeit minētie skaitļi nesakrīt, tomēr jāatzīst, ka represijas pret bijušajiem pašvaldību darbiniekiem 1940.–1941. gadā bija plašas.

Padomju okupācijas vara bija iepļānojusi okupētajās teritorijās veikt arī administratīvi teritoriālā iedalījuma reformu. Pastāvēja plāni izveidot Latvijas teritorijā esošo 19 apriņķu vietā 40–55 rajonus.²⁰ Tomēr tos īstenot līdz Padomju Savienības un Vācijas kara sākumam 1941. gada jūnijā padomju okupācijas vara nepaspēja.

Praktiski tika mainītas tikai piecu pagastu (Daugavpils un Rīgas apriņķos) robežas un trīs pilsētas (Krustpils, Gostiņi, Pļaviņas) tika atdalītas no Daugavpils apriņķa un iekļautas Jēkabpils apriņķī.²¹ Pie padomju okupācijas administratīvi teritoriālajām reformām jāmin arī Rīgas pilsētas sadalīšana sešos administratīvos rajonos.²² Piecas lielākās Latvijas pilsētas (Rīga, Jelgava, Daugavpils, Liepāja, Ventspils) tika izveidotas par t. s. republikāniskās pakļautības pilsētām, piešķirot tām apriņķiem līdzvērtīgu administratīvo statusu.²³ Citādi Latvijā 1940.–1941. gadā saglabājās iepriekšējais administratīvi teritoriālais iedalījums – 19 apriņķi, 60 pilsētas un 516 pagasti.

Tādējādi 1940.–1941. gadā padomju okupācijas vara pilnīgi bija likvidējusi iepriekšējo vietējās varas sistēmu un tās vietā izveidojusi jaunas vietējās varas institūcijas. Līdz ar to 1941. gada jūnijā–jūlijā Latvijā, mainoties okupācijas varām, vietējo iedzīvotāju mēģinājumus atjaunot bijušās (LR laika) vietējās varas institūcijas apgrūtināja ne tikai jaunās vācu okupācijas varas pretdarbība šādiem mēģinājumiem, bet arī padomju okupācijas sekas. Šāda situācija jaunajai vācu okupācijas varai ļāva vieglāk izveidot savu vietējās pārvaldes kārtību Latvijā.

Okupēto Austrumu apgabalu reihsmiņistrs A. Rozenbergs Rīgas dzelzceļa stacijā (centrā) pieņem policistu goda sardzes parrādi. Pa kreisi no A. Rozenberga – Ostlandes reihskomisārs H. Loze, pa labi – ģenerālkomisārs Kauņā T. Rentelns un ģenerālkomisārs Rīgā O. H. Drekslers. (Foto no žurnāla „Laikmets”. – Nr. 21. – 1942. – 22. maijs)

Vietējās pārvaldes institūciju izveide vācu okupācijas sākumā 1941. gada vasarā

Militārā vietējā pārvalde okupētajā Latvijā 1941. gada jūnijā–augustā

Latvijas teritorijā jau pirmajās okupācijas dienās sākās vietējās pārvaldes institūciju veidošana. Šajā procesā izdalāmi divi posmi: pirmais – 1941. gada jūnijs–augusts, kad Latvijas teritorijā pastāv Vācijas karaspēka (Vērmahta) militārā pārvalde, un otrs – no 1941. gada 1. septembra, kad okupētajā Latvijas teritorijā vara tiek nodota okupācijas civilpārvaldei. Latvijas rietumdaļā (uz rietumiem no Daugavas) jau no 1941. gada 18. augusta vara tika nodota okupācijas civilpārvaldei.

Pirmajā posmā visu varu īstenoja vācu karaspēka militārās pārvaldes iestādes – lauku un pilsētu kara komandantūras. Šai laikā norisinās arī pirmais lielais vācu okupācijas laika represiju vilnis. Okupācijas varas galvenais uzdevums bija nodrošināt iekarotajās teritorijās zināmu kārtību, lai karaspēks varētu netraucēti turpināt karadarbību. Vācu okupācijas varas militārā pārvalde sāka veidoties jau Vācijas–PSRS kara pirmajās dienās. Vācija uzbrukumu PSRS sāka 1941. gada 22. jūnijā. Pirmās vācu karaspēka daļas Latvijas teritorijā ienāca jau kara pirmajā dienā: 22. jūnijā vācu karaspēks ienāca Priekulē, 23. jūnijā ieņēma Grobiņas pilsētu.²⁴ 25. jūnijā vācu karaspēks ieņēma Ilūkstes apriņķi, 26. jūnijā – Daugavpili.²⁵ No 29. jūnija līdz 1. jūlijam notika kaujas par Rīgu.²⁶ 23.–29. jūnijā notika kaujas par Liepāju.²⁷ 29. jūnijā vācu karaspēks ieņēma Jelgavu.²⁸ Gandrīz vienlaikus ar lielākajām Latvijas pilsētām vācu karaspēks iegāja arī mazākos Latvijas centros. Līvānus ieņēma 29. jūnijā, Preiļus – 28. jūnijā,²⁹ Tukumu – 27. jūnijā³⁰, Saldu – 29. jūnijā.³¹ Ne daudz vēlāk, jūlija pirmajā nedēļā, vācu karaspēks nonāca Vidzemes teritorijā: 5. jūlijā ieņēma Cēsis.³² Līdz 8. jūlijam vācu karaspēka kontrolē bija nonākusi visa agrākā Latvijas

¹⁷ Baigais gads: Attēlu un dokumentu krājums par boļševiku laiku Latvijā no 17.VI 1940 līdz 1.VII 1941 / Red. P. Kovaļevskis, O. Norītis, M. Goppers. – Rīga: Zelta Ābele, 1942. – 96. lpp.

¹⁸ A. Ceichners. Latvijas boļševizācija 1940–1941. – Rīga: A. Ceichnera apgāds, 1944. – 463. lpp.

¹⁹ O. Freivalds. Lielā sāpju draudze. – Kopenhāgena: Imanta, 1952. – 66. lpp.

²⁰ I. Šķiņķe, P. Šķiņķis. Reģionālās politikas atspoguļojums administratīvi teritoriālā iedalījuma maiņās 1940.–1956. gadā // Latvijas Arhīvi. – 1997. – Nr. 1. – 51. lpp.

²¹ I. Šķiņķe, P. Šķiņķis. Reģionālās politikas atspoguļojums .. – 51. lpp.; Dz. Vīksna. Administratīvi teritoriālās izmaiņas Latvijā PSRS ietvaros (1940–1991) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – 241.–242. lpp.

²² I. Šķiņķe, P. Šķiņķis. Reģionālās politikas atspoguļojums .. – 51. lpp.; Dz. Vīksna. Administratīvi teritoriālās izmaiņas .. – 241.–242. lpp.; sk. arī Ē. Žagars. Socialist Transformations .. – P. 200.

²³ I. Šķiņķe, P. Šķiņķis. Reģionālās politikas atspoguļojums .. – 51. lpp.; Dz. Vīksna. Administratīvi teritoriālās izmaiņas .. – 241.–242. lpp.

²⁴ A. Ezerģails. Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999. – 241. lpp.

²⁵ Turpat, 438. lpp.

²⁶ I. Vārpa. LPE, Kā vācu karaspēks 1941. g. ieņēma Rīgu // Latviešu Strēlnieks. – 1995. – Nr. 7.

²⁷ Liepājas aizstāvēšana // LPE / Galv. red. P. Jērāns. – 6. sēj. – Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985. – 141. lpp.

²⁸ Vēsture: Padomju varas atjaunošana Latvijā .. – 221.–222. lpp.

²⁹ A. Anspaks. Preiļu novads. – 53., 80. lpp.

³⁰ Tukums. – 109. lpp.

³¹ Saldus: Kurzemes mazpilsēta gadu ritumā. – Saldus: Saldus pilsētas dome, 1996. – 56. lpp.

³² Cēsis senāk un tagad. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960. – 157. lpp.

Latvijas ģenerālapgabala ģenerālkomisārs O. H. Drekslers Vecgulbenē pieņem latviešu drošības sargu parādi. Blakus ģenerālkomisāram Vecgulbenes pagasta vecākais Gerhards. (Foto no žurnāla „Laikmets”. – Nr. 28. – 1942. – 10. jūlijs)

Ostlandes reihskomisārs H. Loze braucienā pa Latvijas ģenerālapgabala Liepājas apgabalu kopā ar komisāru V. Alnoru. (Foto no žurnāla „Ostland”. – Nr. 2. – 1942. – 16. lpp.)

valsts teritorija.³³ Tiešās kara darbības joslā Latvijas teritorija atradās apmēram divarpus nedēļas. Šajā laikā visa vara koncentrējās vācu karaspēka virspavēlniecības rokās. Arī pēc visas Latvijas teritorijas ieņemšanas kādu laiku saglabājās vācu karaspēka militārās virspavēlniecības vara, jo Latvija atradās karojošā vācu karaspēka tiešās aizmugures zonā. Militārās pārvaldes aizstāšana ar okupācijas civilajām varas iestādēm sākās 1941. gada 17. jūlijā, kad Vācijas diktators Ādolfs Hitlers (1889–1945) izdeva rīkojumu par Ostlandes reihskomisariāta izveidošanu un civilpārvaldes ieviešanu okupētajos Austrumu apgabalos, kurā noteica, ka agrāko Lietuvas, Latvijas un Igaunijas brīvvalstu teritorija, kā arī baltkrievu apdzīvotā telpa tiek pakļauta okupēto Austrumu apgabalu reihministra Alfrēda Rozenberga (1893–1946) vadītajai civilpārvaldei.³⁴ Vienlaikus ar minēto rīkojumu par

³³ Vēsture: Padomju varas atjaunošana Latvijā .. – 221.–222. lpp.

³⁴ Ā. Hitlera pirmais rīkojums par Ostlandes izveidošanu un civilpārvaldes ierīkošanu okupētajos Austrumu apgabalos // Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: vācu okupācijas laika dokumenti

Ostlandes reihskomisāru Ā. Hitlers iecēla Hinrihu Lozi (1896–1964).³⁵ Šai pašā dienā par Latvijas ģenerālkomisāru tika iecelts Oto Heinrihs Drekslers (1895–1945).³⁶ 30. jūlijā Drekslers izdeva pavēli par trīs Latvijas apgabalu komisāru iecelšanu amatā: par dienvidos no Daugavas esošā Rīgas apriņķa apgabala komisāru iecēla SA pulkvedi Joahimu Fustu ar amata sēdekli Rīgā; par Liepājas, Kuldīgas, Talsu, Aizputes un Ventspils apriņķu apgabala komisāru iecēla zemes padomnieku Valteru Alnoru (1892–1972) ar amata sēdekli Liepājā; par Jelgavas, Bauskas, Jēkabpils un Tukuma apriņķu apgabala komisāru iecēla SA pulkvedi brīvkungu Valteru Eberhardu fon Mēdemu (1887–1945) ar sēdekli Jelgavā.³⁷ Latvijas teritorijā uz ziemeļiem no Daugavas vēlāk izveidoja vēl divus apgabalus – Valmieras un Daugavpils, bet Rīgas apgabals tika sadalīts divos apgabalos – Rīgas pilsētās un Rīgas lauku.³⁸ Tomēr līdz reālai varas pārņemšanai un okupācijas civilpārvaldes izveidošanai Latvijas teritorijā pagāja ilgāks laiks. Tikai 1941. gada 18. augustā Ostlandes reihskomisārs H. Loze izdeva rīkojumu par pārvaldes pārņemšanu Ostlandē. Rīkojumā bija noteikts, ka vara okupētajos Austrumu apgabalos no vācu karaspēka militārās pārvaldes pāriet Ostlandes reihskomisāra civilās pārvaldes rokās.³⁹

Arī pēc tam lielā daļā Latvijas teritorijas saglabājās vācu karaspēka militārā pārvalde. 1941. gada jūlijā–augustā civilās pārvaldes vara attiecās tikai uz zemēm Daugavas kreisajā krastā. Latvijas teritorija uz ziemeļiem no Daugavas Ostlandes civilpārvaldes varā nonāca tikai 1941. gada 1. septembrī.⁴⁰ Dalījums starp teritorijām, kuras vēl atradās tiešā vācu karaspēka aizmugures daļu kontrolē, un teritorijām, kurās jau bija izveidota civilā pārvalde, noteikts 1941. gada 24. jūlijā Kauņā vācu karaspēka pavēlnieka Austrumu apgabalos kavalērijas ģenerālleitnanta Valtera Brēmera (1883–1955) izdotajā slepenajā apkārtrakstā, kurā norādīts, kādas teritorijas atrodas vācu karaspēka pavēlnieka pārvaldē: „... apgabals uz rietumiem no Daugavas (izņemot Rīgu, ieskaitot Jēkabpili, izņemot Daugavpili, ieskaitot Druju) un uz ziemeļiem no līnijas Druja–Molēti–Rumišķes–Vīšītis (...).”⁴¹

Šajās teritorijās vietējo varu īstenoja vācu karaspēka virspavēlniecības ieceltās lauku komandantūras (*Feldkommandanturen*). Militārās komandantūras veidoja sazarotu tīklu – apriņķu centros tika izveidotas apriņķu komandantūras, pilsētās – pilsētu komandantūras un pagastos – pagastu komandantūras.⁴² Par vācu militārās pārvaldes veidošanas sākuma norisēm, par pirmo vācu militāro komandantūru veidošanu 1941. gada

1941–1945. / Sast. V. Samsons. – Rīga: Zinātne, 1990. – 33. lpp.

³⁵ Turpat, 34. lpp.

³⁶ Par valsts komisāru Austrumu apgabaliem iecelts apgabala vadītājs Hinrich Lohse // Tēvija. – 1941. – 8. augusts. – 1. lpp.

³⁷ Dr. Drechsler. Drei Gebietskommissare eingesetzt // Tēvija. – 1941. – 8. augusts. – 1. lpp.

³⁸ Okupētās Latvijas administratīvi teritoriālais iedalījums: Vēsturiskās uzziņas un pārvaldes iestāžu arhīvu fondu rādītājs 1940–1941, 1944–1990: Zinātniska arhīvu rokasgrāmata / Izd. sagatav. D. Bērze u. c. – Rīga: Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija, 1997. – 10. lpp.; Dz. Viksna. Administratīvi teritoriālās izmaiņas .. – 242.–243. lpp.

³⁹ Turpat, 34. lpp.

⁴⁰ A. Ezerģailis. Holokausts .. – 152. lpp.

⁴¹ Izraksts no vēрмаhta pavēlnieka Ostlandē apkārtraksta Kauņā 1941. gada 24. jūlijā // Mēs apsūdzam: Dokumenti un materiāli par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzisko nacionālistu ļaundarbībām Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā 1941–1945. / Atb. red. A. Kadiķis. – Rīga: Liesma, 1965. – 30.–31. lpp

⁴² A. Ezerģailis. Pašaizsardzības komandantūru loma holokaustā // Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990: Rakstu krājums. – Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā valde; Stokholma: Memento, 2000. – 201. lpp.

jūnija beigās – jūlija sākumā ieskatu sniedz arī dokumentu kopijas no Vācijas Federālā arhīva militārā arhīva nodaļas Freiburgā RH – 24. fonda, kuras glabājas Okupācijas muzeja krājumos Alfrēda Žigura mapē. Minētajā fondā glabājas 1941. gada jūnijā–jūlijā vācu karaspēka daļu komandieru un augstāko pavēlnieku izdotās kaujas pavēles Lietuvas, Latvijas un Igaunijas teritorijā karojošajām vācu karaspēka daļām. No Okupācijas muzeja rīcībā esošajiem dokumentiem var secināt, ka pats pirmais solis, ko spēra vācu karaspēka pavēlniecība okupācijas varas nostiprināšanai vēl pirms militāro komandantūru dibināšanas, bija atsevišķu karaspēka daļu norīkošana palikt pārējā karaspēka aizmugurē ieņemtajās apdzīvotajās vietās. To uzdevums bija nodrošināt drošību un kārtību, veidot uzbrūkošā karaspēka apgādes bāzes, sākt iespējamo ienaidnieka pretestības punktu apspiešanu, iztīrīt teritoriju no ienaidnieka karaspēka atpalikušajiem karavīriem. Minēto pasākumu veikšanai paredzētās karaspēka daļas bija pakļautas vācu karaspēka aizmugures apgabalu komandierim. Latvijas teritorijā esošās vācu karaspēka daļas iekļāvās 101. vācu karaspēka aizmugures rajonā. Tā komandieris 1941. gada jūlijā–augustā bija ģenerālis Francs fon Roks (*Franz von Roques*, 1877–1967). 1941. gada 25. augustā par vācu bruņoto spēku pavēlnieku Ostlandē iecēla kavalērijas ģenerālleitnantu Valteru Brēmeru.⁴³ Muzeja krājumos Alfrēda Žigura mapē pieejamajā vācu karaspēka 26. armijas korpusa virspavēlnieka 1941. gada 1. jūlijā plkst. 12.20 korpusam izdotajā pavēlē „Par Daugavas pāriešanu” 8. punktā noteikts, ka pulkveža Zibera (*Sieber*) komandētajām vienībām ir jāpaliek aizmugurē un jāgādā par drošību Jelgavas pilsētā un ap to.⁴⁴ Savukārt 26. armijas korpusa virspavēlnieka 4. jūlijā izdotajā pavēlē „Par kaujas darbībām 1941. gada 5. jūlijā” 2. punktā noteikts, ka no karaspēka korpusa tiek izdalīta 291. kājnieku divīzija, kurai tiek uzdots uzdevums veikt operāciju „Kurzemes attīrīšana (*Säuberung Kurlands*)”. Pavēlē noteikts, ka kārtības un drošības uzturēšanai pa vienam bataljonam divīzijas karavīru jāatstāj Ventspilī un Liepājā. Ne vēlāk kā 7. jūlijā divīzijas daļām ir jāsaņem Tukums. Pulkveža Gurana komandētajām nodaļām ir jāpaliek Rīgas rietumu daļā un apkārtnē, tik ilgi, kamēr tās sasniegs 291. divīzijas daļas. Turpat atzīmēts, ka: „lietas no pilsētu komandantiem jāpārņem 196. lauku komandantūrai (*die Geschäfte des Stadtkommandanten übernimmt Feldkommandantur 196.*)” Tātad jādodomā, ka vēl pirms lauku komandantūru izveidošanas Latvijas pilsētās vara bijusi nodota okupācijas karaspēka pavēlniecības ieceltiem pilsētu komandantiem.⁴⁵ Praktiski jau tad, kad vēl ritēja kaujas darbība, vācu karaspēka vadība veica pasākumus, lai nodrošinātu savu pārvaldi uz vietām pilsētās, apriņķos un pagastos.

Līdztekus vācu karaspēka militārajām komandantūrām tika organizētas arī t. s. pašaizsardzības komandantūras, kuras veidoja pēc vācu okupācijas varas pārstāvju norādījumiem no Latvijas apdzīvoto vietu iedzīvotājiem, kuri piekrita sadarboties ar okupācijas varu. Tās bija bruņotas struktūras, un to galvenais uzdevums bija drošības un kārtības nodrošināšana, arī represiju veikšana pret jaunajai okupācijas varai nevēlamiem iedzīvotājiem. Šādas no vietējiem iedzīvotājiem veidotas komandantūras 1941. gada jūnijā–jūlijā darbojās visā Latvijas teritorijā. ASV dzīvojošais vēsturnieks profesors Andrievs Ezergailis rakstā „Pašaizsardzības komandantūru loma holokaustā” atzīmē, ka

⁴³ Ostlande // Latvju enciklopēdija / Galv. red. E. Andersons. – 3. sēj. – Rockville, MD: Amerikas Latviešu Apvienības Latviešu Institūts, 1987. – 303. lpp.

⁴⁴ Dokumenti par vērmahta kaujas darbībām 1941. g. jūnija beigās – jūlija sākumā kaujās par Rīgas ieņemšanu, 5. dokuments. – OM krājumi, Alfrēda Žigura mape.

⁴⁵ Dokumenti par vērmahta kaujas darbībām 1941. g. jūnija beigās – jūlija sākumā kaujās par Rīgas ieņemšanu, 7. dokuments. – OM krājumi, Alfrēda Žigura mape.

kopumā Latvijā pirmajās okupācijas nedēļās tika nodibināts ap 700 latviešu komandantūru.⁴⁶ Vācu okupācijas vara uzticēja latviešu vietējām komandantūrām veikt cietumu, tiltu un ceļu apsardzi, bēgulojošu sarkanarmiešu gūstīšanu, nepieciešamības gadījumos arī piedalīšanos okupācijas varai nevēlamo personu nogalināšanā.⁴⁷ Latviešu komandantūras atradās apriņķu paš aizsardzības komandantūru pakļautībā, kuras savukārt pastiprināti kontrolēja vācu armijas un SD (Drošības dienests, *Sicherheitsdienst*) amatpersonas.⁴⁸ Apriņķu paš aizsardzības komandantūras bija augstākā latviešu vara okupētajā Latvijā.⁴⁹ Tādējādi jau pašā okupācijas sākumā tika izveidota sazarota, īpatnēja okupācijas vietējās varas struktūra, kura sastāvēja no vācu militārajām komandantūrām. Jāatzīmē, ka paš aizsardzības komandantūru bija vairāk nekā agrāk pagasta valžu – to bija 516, bet tika nodibinātas ap 700 vietējās komandantūras, pilsētu bija 58, tātad jāsecina, ka atsevišķos Latvijas pagastos tika izveidotas vairākas komandantūras. Katrā apriņķī pastāvēja apriņķa paš aizsardzības komandantūra, kurai bija pakļautas pagastu un pilsētu komandantūras. A. Ezerģails atzīmē, ka šāda vietējās pārvaldes sistēma pastāvēja līdz 1941. gada augusta vidum, kad vācu varas iestādes izdeva pavēli slēgt latviešu paš aizsardzības komandantūras.⁵⁰ Tomēr ir liecības, ka vismaz atsevišķās Latvijas vietās latviešu paš aizsardzības komandantūras darbojās arī vēl 1941. gada augusta otrajā pusē un rudens sākumā. Tā, piemēram, Tukuma pilsētas paš aizsardzības komandantūras dalībnieks Ivars Lagzdiņš savās atmiņās, kas publicētas Tukuma muzeja izdotajā rakstu krājumā, atzīmē, ka pilsētā paš aizsardzības komandantūra beigusi darbību tikai 1941. gada rudenī.⁵¹ Militāro paš aizsardzības komandantūru veidošanā noteicošā loma bija vācu lauku kara komandantūru dotajiem rīkojumiem no vietējiem iedzīvotājiem veidot latviešu komandantūras. Tā, piemēram, laikrakstā „Tēvija” 1941. gada 8. jūlija numurā ir publicēts aicinājums „Visiem latvju karavīriem, aizsargiem, policistiem un patriotiem”, kurā bijušie karavīri, policisti, aizsargi aicināti nekavējoties dibināt sakarus ar vācu karaspēka vienībām un iestādēm. Norādīts, ka paš aizsardzības grupu dalībniekiem ir jāsaņem īpašas aproces, kas apzīmogotas ar vācu komandantūru, pagastu vai pilsētu valžu zīmogiem. Tāpat aicinājumā norādīti svarīgākie paš aizsardzības vienību uzdevumi: apsargāt mantu no noklīdušiem sarkanarmiešiem, apsargāt tiltus, dzelzceļus un svarīgus saimnieciskus objektus.⁵² Aicinājumu ar īpašu norādi: „Saziņā ar vācu armijas vadību” parakstīja paš aizsardzības spēku priekšnieks pulkvedis Aleksandrs Plensners (1892–1984)⁵³ un štāba priekšnieks pulkvežleitnants Viktors Deglavs (1902–1941).⁵⁴ Dokuments apliecina, ka latviešu paš aizsardzības komandantūru veidošana norisa vācu militārās pārvaldes pakļautībā. Tomēr ir ziņas par to, ka paš aizsardzības komandantūru veidošanā 1941. gada jūnijā, pašā vācu okupācijas sākumā, bija vērojami mēģinājumi vietējiem iedzīvotājiem pašorganizēties bez okupācijas varas pārstāvju akcepta. Tā, piemēram, Rīgā „Rotas”

⁴⁶ A. Ezerģails. Paš aizsardzības komandantūru loma .. – 201. lpp.

⁴⁷ Turpat, 205. lpp.

⁴⁸ Turpat, 202. lpp.

⁴⁹ Turpat, 202. lpp.

⁵⁰ Turpat, 201. lpp.

⁵¹ I. Lagzdiņš. Baiga vasara // Tukuma novada kultūrvēsture: Rakstu krājums / Atb. red. A. Ozola. – 3. sēj. – Tukums: Tukuma muzejs, 1998. – 110. lpp.

⁵² Visiem latvju karavīriem, aizsargiem, policistiem un patriotiem! // Tēvija. – 1941. – 8. jūl. – 1. lpp.

⁵³ Laikrakstā „Tēvija” publicētajā dokumentā A. Plensners parakstās kā „Paš aizsardzības spēku priekšnieks”, tomēr ir ziņas, ka viņa amata nosaukums varētu būt bijis arī savādāks – „Latviešu paš aizsardzības vadonis” (*Führer des lettischen Selbstschützes*).

⁵⁴ Turpat.

spiestuvē bijušie Latvijas Zemnieku savienības biedri A. Strautmanis un T. Mežmalietis izdeva laikrakstu „Brīvā Zeme“, nesāņemot atļauju no vācu okupācijas varas. Jau 2. jūlijā Rīgas lauka komandants pulkvedis Vilhelms Ullerspergers (1894) laikraksta izdošanu aizliedza.⁵⁵ Laikrakstā bez citiem materiāliem publicēts arī uzsaukums „Latvieši un latvietes! Visi Latvijas lojālie pilsoņi!“, kurā aicināts ieņemt visus svarīgākos punktus, tai skaitā bijušos milicijas iecirkņus pilsētās, telefonu centrāles un pagastu valdes laukos. Uzsaukumā arī aicināts tikai sagūstīt un atbruņot bēgošos sarkanarmiešus un padomju varas atbalstītājus, nevis tos nogalināt.⁵⁶ Par mēģinājumu neatkarīgi no vācu okupācijas varas izveidot latviešu pašaizsardzības grupu Rīgas apriņķa Daugmales pagastā un vācu okupācijas varas attieksmi pret to intervijā „Lauku Avīzes“ žurnālistam V. Kraujam 1999. gadā ir sniedzis liecību bijušais Daugmales pagasta pašaizsardzības grupas dalībnieks, pēc kara nacionālās pretestības kustības dalībnieks pret padomju okupāciju Kurts Grīnups (1919)⁵⁷. Viņš liecina, ka 1941. gada vasarā ap 20 Daugmales pagasta iedzīvotāju nolēmuši izveidot pagastā pašaizsardzības grupu. Grupas dalībnieki, apbruņojušies ar pašu iegūtiem ieročiem, centušies atbruņot un aizkavēt atkāpjošās Sarkanās armijas karavīru grupas, kuras mēģināja pārcelties pār Daugavu. Grupas dalībnieki ieņēmuši Daugmales pagasta namu un virs tā uzvilkuši Latvijas valsts karogu. Pagastā ienākušās vācu karaspēka daļas pašaizsardzības grupu atbruņojušas.⁵⁸ Arī A. Ezergailis savā rakstā „Pašaizsardzības komandantūru loma holokaustā“ atzīmē, ka vācu okupācijas iestādes centās jau iedīgli apspiest mēģinājumus veidot neatkarīgas varas struktūras. Vācu okupācijas vara jau pirmajās okupācijas dienās atbruņoja Vidzemē darbojošās pretpadomju partizānu grupas.⁵⁹ Plašāks apraksts par to, kā norisinājās šo vienību likvidācija, ir iekļauts rakstu krājuma „Latviešu karavīrs otra pasaules kara laikā“ 2. sējumā. Arī tajā uzsvērts, ka vācu okupācijas varas pārstāvji jau tūlīt pēc ienākšanas Latvijas apdzīvotajās vietās veica stingrus pasākumus latviešu spontāni izveidoto vienību atbruņošanai un radīja vācu kontrolei pakļautus militarizētus veidojumus.⁶⁰ Par to, kā norisa pašaizsardzības vienību un komandantūru veidošana un kāda loma tajā bija vācu militārās varas pārstāvjiem, liecina arī jau aplūkotās dokumentu kopijas, kuras glabājas Okupācijas muzeja krājumos Alfrēda Žīgura mapē. Starp citiem dokumentiem ir arī Rīgas pilsētas komandanta pulkveža Vilhelma Ullerspergera ziņojums vācu karaspēka 26. armijas korpasa komandierim par situāciju Rīgā 1941. gada 30. jūnijā – 1. jūlijā.⁶¹ Ziņojumā aprakstīta kaujas darbība Rīgā, dažādu vācu karaspēka daļu pārvietošanās. Savā ziņojumā V. Ullerspergers piemin arī latviešu pašaizsardzības spēku darbību. Viņš atzīmē, ka 1. jūlijā licis atbruņot kādu latviešu pašaizsardzības grupu, kura darbojusies rajonā pie Pontonu tilta. Tālāk V. Ullerspergers atzīmē,

⁵⁵ Latviešu periodika: Bibliogrāfisks rādītājs / Sast. E. Flīgere – 4. sēj.: 1940–1945. – Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1995. – 39. lpp.

⁵⁶ Latvieši un latvietes! Visi lojālie Latvijas pilsoņi! // Brīvā Zeme. – 1941. – 1. jūl.

⁵⁷ LVI izdotajā noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājā “No NKVD līdz KGB: Politiskās prāvas Latvijā” dotajā informācijā par Kurtu Grīnupu minēts arī uzvārds Priežkalns un vārds Kurts–Aleksandrs, Rolands.

⁵⁸ V. Krauja. Kurelieša Grīnupa dzīves sīkstums // Lauku Avīze. – 1999. – 27. febr. – 5. lpp.

⁵⁹ A. Ezergailis. Pašaizsardzības komandantūru loma .. – 202. lpp.

⁶⁰ Pirmo latviešu pašaizsardzības vienību likvidācija // Latviešu karavīrs otra pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums – 2. sēj.: Pirmās latviešu aizsardzības vienības Otrā pasaules kara laikā / Galv. red. O. Freivalds. – B.v. [Minstere]: Daugavas Vanagu Centrālā valde, 1972. – 25.–29. lpp.

⁶¹ Dokumentā pulkveža vārds vācu valodā rakstīts kā „Ullersperger“, savukārt laikrakstā „Tēvija“ 1941. g. 1. jūlijā publicētajā pavēlē Rīgas iedzīvotājiem lietots vārds „Ullersbergers“, arī A. Ezergailis darbā „Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944“ lieto vārdu „Ullersbergers“.

ka pēc tam, kad Sarkanās armijas daļas no pilsētas jau bija padzītas, viņu pie viesnīcas „Roma” sagaidījis Rīgas iedzīvotāju pārstāvis, kurš apsveicis viņu kā atbrīvotāju un vēlējies saņemt pavēles tālākai rīcībai.

V. Ullerspergers arī ir izdevis pavēles par svarīgāko lietu nokārtošanu – palīgpolicijas izveidošanu, komandantstundas (*Polizeistunde*) noteikšanu un veikalu slēgšanu. V. Ullerspergers atzīmē, ka pēc minētā Rīgas iedzīvotāju pārstāvja neatlaidīgiem lūgumiem viņš ir piekritis uzrunāt Rīgas iedzīvotājus radio pārraidē.⁶² 1. jūlijā V. Ullerspergera pavēle par palīgpolicijas dibināšanu tika publicēta laikrakstā „Tēvija”.⁶³ Tādējādi latviešu paš aizsardzības vienību un komandantūru veidošana, ienākot Rīgā vācu karaspēkam, notika ar vācu okupācijas karaspēka ieceltā pilsētas komandanta pavēli, lai gan paralēli tam bija arī vērojamas zināmas pašdarbības aktivitātes – minētais gadījums ar vācu nekontrolēto laikrakstu „Brīvā Zeme” un tajā publicēto aicinājumu. V. Ullerspergera ziņojumā arī minēts, ka laikā, kad Rīgā vēl notika kaujas darbība starp Vērmahtu un Sarkanā armiju, darbojušās kādas latviešu pašu veidotas paš aizsardzības vienības, kuras bijis nepieciešams atbruņot. Līdzīgi notikumi, veidojot vācu okupācijas varas militāro pārvaldi, risinājās arī citās Latvijas apdzīvotās vietās. Jau minētais Tukuma pilsētas paš aizsardzības komandantūras dalībnieks Ivars Lagzdiņš atmiņās par notikumiem Tukumā 1941. gada jūnijā stāsta, ka tikai vairākas dienas pēc vācu karaspēka ienākšanas pilsētā sākusies paš aizsardzības komandantūras veidošana (pilsētu vācu karaspēks ieņēma 1941. gada 27. jūnijā).⁶⁴

I. Lagzdiņš apgalvo, ka pilsētā starp Sarkanās armijas karaspēka daļu aiziešanu un pirmo vācu nodāju ienākšanu bijis dažu dienu ilgs bezvaras starposms.⁶⁵ Pilsētas paš aizsardzības komandantūras veidošana sākusies tikai vairākas dienas pēc 27. jūnija. I. Lagzdiņš arī sniedz ziņas par paš aizsardzības komandantūras darbību un uzdevumiem: pilsētas ielu, noliktavu, veikalu apsargāšanu, atpalikušo sarkanarmiešu aizturēšanu, pilsētas cietuma apsargāšanu, arestēto konvojēšanu.⁶⁶ Šie uzdevumi pārsvarā saistīti ar elementāru sabiedriskās kārtības nodrošināšanu pilsētā. Pilsētas paš aizsardzības komandantūra darbojās stingrā okupācijas varas kontrolē. Tas īpaši attiecās uz represīvajām komandantūras funkcijām.

I. Lagzdiņš gan neko nemin, ka pilsētā notikusi arī vācu okupācijas varai nevēlamo personu nošaušana, taču ir saglabājusies Ata Rutka, bijušā vācu okupācijas laika Tukuma policijas darbinieka, liecība par cilvēku nošaušanu Tukumā 1941. gada vasarā.⁶⁷ A. Rutks liecina, ka pilsētas komandantūrā bijusi sastādīta īpaša nevēlamo personu kartotēka. Pilsētā noteiktos laikos esot ieradies kāds vācu virsnieks (iespējams, SD virsnieks), kurš devis rīkojumus par apcietinātajām personām.⁶⁸

⁶² Dokumenti par Vērmahta kaujas darbību 1941. g. jūnija beigās – jūlija sākumā kaujās par Rīgas ieņemšanu, 13. dokuments. – OM krājumi, Alfrēda Žīgura mape.

⁶³ Rīgas komandanta pulkv. Ullersbergera pavēle Rīgas iedzīvotājiem // Tēvija. – 1941. – 1. jūl. – 1. lpp.

⁶⁴ I. Lagzdiņš. Baiga vasara. – 107.–108. lpp.

⁶⁵ Turpat, 107. lpp.

⁶⁶ Turpat, 108.–109. lpp.

⁶⁷ I. Lagzdiņš savās atmiņās piemin tikai vienu nošaušanas gadījumu, kad, mēģinot bēgt no pilsētas cietuma, nošauta kāda ebrejiete. Taču šinī gadījumā nav runas par apzinātu eksekūciju, bet cietuma apsarga mēģinājumu novērst bēgšanu (sk. I. Lagzdiņš. Baiga vasara. – 109. lpp).

⁶⁸ V. Vītols. Kandava: Pilsētas un tās apkārtnes dzīves fiksējumi laika ritumā. – Kandava: SIA “Zīle”, 1992. – 45. lpp.

I. Lagzdiņš vēsta arī par to, kā 1941. gada vasarā norisa pāreja no vācu militārās pārvaldes uz civilo pārvaldi. Viņš atceras, ka Tukumā 1941. gada vasarā (domājams, augusta vidū vai beigās) tikties ar pašaizsardzības komandantūras darbiniekiem ieradies Ostlandes civilpārvaldes Zemgales⁶⁹ apgabala komisārs V. E. fon Mēdems un pēc šīs tikšanās pašaizsardzības komandantūrā sākušās runas par to, ka brīvprātīgo komandantūra pilsētā drīzumā tikšot likvidēta. Tās vietā tikšot organizēta jauna policija. Rudenī komandantūru tiešām likvidēja.⁷⁰

Par latviešu pašaizsardzības komandantūru pakļautību to pastāvēšanas beigu posmā – 1941. gada augustā – Ostlandes civilās pārvaldes novadu komisāriem vēsta arī žurnālā „Latvijas Vēsture” publicētais Ostlandes reihskomisariāta Politiskās nodaļas vadītāja valdības padomnieka Fridriha Trampedaha (1907–?) ziņojums H. Lozem 1941. gada 16. augustā „Par politisko stāvokli Latvijā”.⁷¹ Ziņojumā Trampedahs pieskaras latviešu pašaizsardzības spēku organizēšanas jautājumam, atzīmējot, ka „...latviešu pašaizsardzības skaitlisko noteikšanu var atstāt novada komisāriem saskaņā ar vietējām vajadzībām, ja pašaizsardzība ir pakļauta tikai novada komisāriem un nekādai latviešu vadībai Rīgā”.⁷²

Tātad vācu okupācijas laikā vispirms tika izveidots vācu karaspēka vietējās pārvaldes komandantūru tīkls. Sākumā atsevišķas vācu karaspēka daļas tika norīkotas „iztīrīt” lielākās apdzīvotās vietas no tajās vēl esošajām Sarkanarmijas militārpersonām un nodrošināt kārtību. Pēc tam pilsētās tika norīkoti vācu militārie komandanti, veidotas kara lauka komandantūras. Līdztekus tam tika radīts plašs vietējo iedzīvotāju pašaizsardzības komandantūru tīkls. Jau pašās pirmajās okupācijas dienās tika apspiesti visi mēģinājumi izveidot jebkādas no okupācijas varas neatkarīgas institūcijas. Pašaizsardzības komandantūras bija organizētas apriņķos – apriņķa komandantūrai bija pakļautas vietējās komandantūras pagastos. Šāda pārvaldes sistēma Latvijas rietumdaļā pastāvēja līdz 1941. gada augusta vidum. 18. augustā H. Loze izdeva rīkojumu, ka militārās pārvaldes varu nodod civilajai Ostlandes pārvaldei. Latvijas teritorijā uz ziemeļiem no Daugavas militārā pārvalde saglabājās līdz septembra sākumam. 1941. gada 1. septembrī Vērmahta virspavēlnieks Baltijā izdeva rīkojumu par to, ka militārās pavēlniecības pārstāvjiem Latvijā, Lietuvā, Baltkrievijas rietumos jānodod vara civilai administrācijai.⁷³ Ar to beidzās pirmais posms vietējo pārvaldes struktūru veidošanā, kad vācu okupācijas varu īstenoja militārās komandantūras.

Vietējās civilās pārvaldes izveidošana 1941. gada vasarā

1941. gada vasarā līdztekus militāro pašaizsardzības komandantūru veidošanai nacistu okupācijas vara uzsāka arī civilās vietējās pārvaldes veidošanu. Tomēr pirmās nedēļas, līdz augusta vidum, noteicošie varas pārstāvji bija militārie komandanti un komandantūras. Pirmās iniciatīvas atjaunot vietējo civilo pārvaldi arī nāca no militāro varas iestāžu puses. Šis process sākās vēl pirms 1941. gada 17. jūlija, kad Ā. Hitlers izdeva rīkojumu par civilpārvaldes veidošanu Ostlandē. Jūlijā–augustā daudzviet tikko izveidotās civilās vietējās pārvaldes iestādes darbojās militāro komandantūru kontrolē. Tā, pie-

⁶⁹ Domāts Jelgavas apgabals, sk. Drekslera rīkojumu par trīs apgabalu komisāru iecelšanu. – Tēvija. – 1941. – 8. aug. – 1. lpp.

⁷⁰ I. Lagzdiņš. Baiga vasara. – 110. lpp.

⁷¹ Trampedaha 1941. gada 16. augusta slepenais ziņojums par politisko stāvokli Latvijā // Latvijas Vēsture. – 1991. – Nr. 1. – 45. lpp.

⁷² Turpat, 45.–46. lpp.

⁷³ Rīga sociālisma laikmetā 1917–1975 / Atb. red. A. Drīzulis. – Rīga: Zinātne, 1980. – 170. lpp.

1941. gada augusts. Zemgales novada komisārs brīvkungs V. E. fon Mēdems apmeklē Bausku. Attēlā V. E. fon Mēdems (otrais no kreisās) tiekas ar Bauskas pašvaldības darbiniekiem un apkārtējo pagastu vecākajiem. (Foto no žurnāla „Tēvija”. – Nr. 40. – 1941. – 15. 08. – 1. lpp.)

mēram, Rīgas pilsētas vecākā pagaidu vietas izpildītāja Pāvila Dreimaņa (1895) 1941. gada jūlijā–augustā izdotos rīkojumus Rīgas iedzīvotājiem vienlaikus parakstīja arī vācu kara lauka komandanta pārstāvis, kara pārvaldes padomnieks Nahtigals (*Nachtigall*).⁷⁴ Par to, kā savijās militārās un civilās vietējās varas veidošana, liecina arī notikumi 1941. gada vasarā Ludzas apriņķī. Vairāki bijušie Ludzas apriņķa vācu okupācijas laika pašvaldības darbinieki otrās padomju okupācijas laikā tika arestēti, pret viņiem tika uzsāktas krimināllietas. Latvijas Valsts arhīva 1986. fondā glabājas vairākas šādas krimināllietas. 1947. gada 11. aprīlī čeka arestēja Abrenes apriņķī dzimušo katoļu garīdznieku Jāni Gabrānu (1899–1965) un apsūdzēja viņu pretpadomju aģitācijas veiksānā.⁷⁵ J. Gabrāns 1941. gadā bija Ludzas dekanāta dekāns un Ludzas draudzes prāvests.⁷⁶ 1941. gada jūnijā–jūlijā viņš iesaistījās Ludzas apriņķa vietējās pārvaldes iestāžu veidošanā. Arī par šo J. Gabrāna darbību čeka interesējās krimināllietas izmeklēšanas laikā. Pēc krimināllietā sniegtajām liecībām izriet, ka 1941. gada vasarā Ludzas apriņķī iniciatīva veidot civilas vietējās pārvaldes iestādes nāca no Ludzas apriņķa militārās pašsardzības komandantūras. Pašvaldības veidošana sākusies apmēram piecas dienas pēc vācu karaspēka ienākšanas pilsētā, kad pie J. Gabrāna ieradās vietējās komandantūras pārstāvis leitnants Vasiļevskis⁷⁷ un izteica J. Gabrānam priekšlikumu iesaistīties pašvaldības iestāžu (apriņķa valdes un

⁷⁴ Sk., piemēram, Rīkojumi // *Tēvija*. – 1941. – 12. jūl. – 1. lpp.

⁷⁵ No NKVD līdz KGB.. – 221. lpp.

⁷⁶ Cakuls J. *Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995*. – Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja, 1996. – 69. lpp.

⁷⁷ A. Ezergailis pētījumam “The Holocaust in Latvia” pielikumā Nr. 2. pievienotajā Latviešu SD locekļu sarakstā min kādu Vasiļevski, nenorādot vārdu, iespējams, ka minētais Vasiļevskis varētu būt arī J. Gabrāna liecībās minētais leitnants Vasiļevskis (sk. Ezergailis A. *The Holocaust in Latvia, 1941–1944: The Missing Center*. – Rīga: The Historical Institute of Latvia; Washington, DC: United States Holocaust Memorial Museum, 1996. – P. 390.)

pagastu valžu) veidošanā.⁷⁸ 1946. gada 4. decembrī tika arestēts bijušais vācu okupācijas laika Ludzas apriņķa vecākais (1941. gada vasarā), katoļu garīdznieks, 1907. gadā dzimušais Aleksandrs Turks (1907–1982).⁷⁹ A. Turks pratināšanas laikā liecināja, ka apriņķa pašvaldības veidošana 1941. gada vasarā sākusies pēc Ludzas apriņķa policijas priekšnieka Pētera Saliņa rīkojuma. Kad jau minētais J. Gabrāns atteicies ieņemt Ludzas apriņķa vecākā amatu, P. Saliņš amatā iecēla A. Turku un izdeva rīkojumu viņam izveidot apriņķa valdi un pagastu valdes.⁸⁰ Līdzīgas liecības par civilo vietējās pārvaldes iestāžu veidošanu ir arī no Talsu apriņķa Kandavas pagasta. 1941. gada jūnija beigās Kandavas pagastā tika izveidota vietējā paš aizsardzības komandantūra. Tajā aktīvi darbojās Fricis Āboliņš, Klāškis (iespējams, Fricis), Neimanis, Ulpe, Ozols, Celmiņš (iespējams, Kārlis). Celmiņš tika iecelts par Kandavas pagasta vecāko.⁸¹ Arī Fricis Āboliņš vēlāk kļuva par pašvaldību darbinieku un 1944. gada decembrī – 1945. gada maijā bija pagasta vecākā vietnieks Kuldīgas apriņķa Raņķu pagastā.⁸² Arī Cēsu apriņķa Mārsnēnu pagastā par pagasta vecāko kļuva bijušais paš aizsardzības grupas dalībnieks Jānis Grigors (dz. 1905).⁸³ Paš aizsardzības komandantūru iesaistīšanās civilo vietējās pārvaldes iestāžu veidošanā bija vispārēja prakse, to apliecina 1941. gada 2. jūlijā laikrakstā „Tēvija” publicētais aicinājums visiem pilsētu, apriņķu un pagastu vecākajiem nekavējoties sākt pašvaldības iestāžu veidošanu. Aicinājumu parakstījis Palīgpolicijas priekšnieks Johans Voldemārs Skaistlauks (1892–1972) un bijušais K. Ulmaņa valdības Pašvaldības departamenta direktors Juris Zankevics (1884–1954).⁸⁴

Tādējādi civilo vietējo pārvaldes iestāžu veidošana 1941. gada jūnijā–augustā notika stingrā vācu okupācijas varas pārstāvju kontrolē. Tomēr jāatzīmē arī zināma vietējo iedzīvotāju pašdarbības tendence šajā ziņā. To, ka 1941. gada jūlija sākumā ir bijis mēģinājums neatkarīgi no vācu okupācijas varas veidot pilsētas pašvaldību, stāsta arī bijušais vācu okupācijas laika Valsts bibliotēkas direktors (1941–1944) un Pašpārvaldes Kultūras un sabiedrisko lietu departamenta direktors (1943–1944), publicists Žanis Unāms (1902–1989): „Tūdaļ pēc Rīgas atbrīvošanas daļēji pašorganizācijas veidā, bet saziņā ar vācu militāro pārvaldi Rīgā sāka organizēties vecās iestādes.”⁸⁵ Iespējams, ka Ž. Unāms stāsta arī par to pašu Rīgas pilsētas pārstāvju grupas darbību, kuru savā ziņojumā piemin pirmais Rīgas lauku komandants pulkvedis V. Ullerspergers. Ž. Unāms arī apliecina, ka vācu militārā pārvalde bija civilās vietējās pārvaldes veidošanas iniciatore, ka vācu militārās pārvaldes sastāvā darbojušies īpaši ierēdņi ar uzdevumu veidot vietējās pašvaldības iestādes. Šiem vācu militārās pārvaldes ierēdņiem bijis uzdevums vēlāk pāriet Ostlandes civilās pārvaldes rīcībā.⁸⁶ Veidojot pašvaldības iestādes 1941. gada vasarā, savijās vietējo iedzīvotāju pašiniciatīva ar okupācijas varas norādījumiem – to vēsta arī jau aplūkoti materiāli par Ludzas apriņķi. Jāņa Gabrāna krimināllietā ir iekļauta arī otra apsūdzētā – Aleksandra Turka – liecība, kurš stāsta: kad J. Gabrānam vietējās paš aizsardzības koman-

⁷⁸ Latvijas Valsts arhīva (turpmāk – LVA), 1986. f., 2. apr., 9400. l., 96.–98. lp.

⁷⁹ No NKVD līdz KGB .. – 793. lpp.

⁸⁰ LVA, 1986. f., 2. apr., 9041. l., 15.–24. lp.

⁸¹ V. Vītols. Kandava. – 44. lpp.

⁸² No NKVD līdz KGB .. – 41. lpp.

⁸³ Mārsnēnu pag. valdes ziņojums Cēsu apr. vecākajam. Mārsnēnos 1943. g. 24. martā // Mēs apsūdzam. – 235. lpp.; No NKVD līdz KGB .. – 251. lpp.

⁸⁴ Visiem pilsētu, apriņķu un pagastu vecākajiem // Tēvija. – 1941. – 2. jūl.

⁸⁵ Ž. Unāms. Melnā vara toreiz un tagad. – Rīga: Klāvs Radziņš, 1993. – 12. lpp.

⁸⁶ Turpat.

dantūras darbinieks leitnants Vasiļevskis uzdevis veidot apriņķa pašvaldības iestādes, J. Gabrāns piedāvājis savā vietā šo darbu uzņemties A. Turkam. Starp J. Gabrānu un A. Turku notikusi saruna, kuras laikā apspriesti principi, kā veidot apriņķa pašvaldības iestādes. Uzsvērts, ka pašvaldības jāveido no vietējiem iedzīvotājiem un katoļiem, nepieļaujot, ka amatus ieņemtu iebrāucēji.⁸⁷ Šāda politika neapmierināja vācu okupācijas varas pārstāvjus, un jau pēc trīs nedēļām A. Turks tika atcelts no Ludzas apriņķa vecākā amata.⁸⁸ Tāpat okupācijas vara nepieļāva pat šādas nelielas pašdarbības ieceres.

Lai iegūtu lielāku vietējo iedzīvotāju uzticību, vācu okupācijas vara 1941. gada jūnijā–jūlijā pieļāva, ka bijušie pirmspadomju okupācijas laika pašvaldības ierēdņi atgriežas savos amatos civilās pārvaldes iestādēs. Tas iedzīvotājos varēja nostiprināt domu, ka vietējā vara ir viņu pašu pārstāve. 2. jūlijā laikrakstā „Tēvija” tika publicēts bijušā valdības leklīetu ministrijas Pašvaldību departamenta direktora⁸⁹ Jura Zankevica aicinājums visiem bijušajiem pilsētu, apriņķu un pagastu vecākajiem u. c. pašvaldību darbiniekiem atgriezties darbā un uzņemties savus agrākos pienākumus. Par pašvaldības darbības uzsākšanu bija jāstādā akti, kuri līdz ar aprakstu par pašvaldības darbības gaitu jānosūta apriņķu vecākajiem un Pašvaldības departamentam Rīgā.⁹⁰ Ar līdzīgu aicinājumu Pašvaldību departamenta direktors J. Zankevics uzstājās jūlija sākumā arī radio.⁹¹ Tai pašā laikā savā aicinājumā J. Zankevics uzsvē: „Šis uzaicinājums neattiecas uz tām pašvaldībām, kur ar attiecīgu vācu militārās varas rīkojumu jau iecelta pārvalde.”⁹² Tas vēlreiz apliecina, ka pašvaldības iestāžu veidošana notika pēc vācu militārās pārvaldes iniciatīvas. Tāpat jādomā, ka uz vietām attiecīgo rīkojumu izdeva vietējā vācu militārā komandantūra, bet savukārt vietējā latviešu paš aizsardzības komandantūra šo rīkojumu izpildīja un sameklēja kadrus vietējām civilajām pārvaldes iestādēm. Līdz ar to gadījumi, kad vācu okupācijas laikā pašvaldības vadītāja amatu ieņēma bijušie K. Ulmaņa valdības laika ierēdņi, ir sastopami visā Latvijā. Bija gadījumi, kad tika atjaunoti bijušie pagastu vecākie. Piemēram, Rēzeknes apriņķī Silajāņu pagastā par pagasta vecāko 1941.–1944. gadā kļuva jau agrāk 1918.–1925., 1928.–1940. gadā šo amatu pildījušais Donāts Kuncāns (1884–?) 1944. gada rudenī D. Kuncāns mēģināja doties bēgļu gaitās, bet nevarēja izbraukt uz Rietumiem. Viņš slēpās līdz 1945. gada 26. janvārim, kad leklīetu Tautas komisariāta darbinieki viņu arestēja. Tālākais D. Kuncāna liktenis nezināms⁹³. Arī Saldus pilsētā vācu okupācijas laikā pilsētas vecākā amatu 1941.–1944. gadā ieņēma bijušais pilsētas galva Alberts Zandbergs-Zemdega (1931–1934).⁹⁴ Madonas apriņķī 1941. gada vasarā amatā atgriezās bijušais apriņķa vecākais (1938–1940) Eduards Līcis (dz. 1884. g.). E. Līcis bija Latvijas Zemnieku savienības biedrs, strādāja Liepājas apriņķa valdē. 1944. gadā devās trimdā. Apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni, Atzinības krustu, Aizsargu Nopelni krustu, Lietuvas Ģedimina ordeni. No amata viņš tika drīz atkal atbrīvots, pārcelts uz Liepāju, kur strādāja par pilsētas pašvaldības finanšu daļas vadītāju.⁹⁵ Tomēr šādi gadījumi nekļuva par izplatītu parādību, jādomā, arī tādēļ, ka padomju okupācijas laikā represijas bija ļoti

⁸⁷ LVA, 1986. f., 2. apr., 9400. l., 96.–98. lp.

⁸⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., 9041. l., 44.–50. lp.

⁸⁹ Juris Zankevics // Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. – Rīga: 1939. – 543. lpp.

⁹⁰ Visiem pilsētu, apriņķu un pagastu vecākiem // Tēvija. – 1941. – 2. jūl.

⁹¹ Ž. Unāms. Melnā vara .. – 12. lpp.

⁹² Visiem pilsētu, apriņķu un pagastu vecākiem // Tēvija. – 1941. – 2. jūl.

⁹³ A. Anspaks. Preiļu novads. – 121. lpp.

⁹⁴ Saldus: Kurzemes mazpilsēta. – 91. lpp.

⁹⁵ L. Alberings, E. Līcis. Rūjienu: Kultūrvēsturisks pārskats par Rūjienu pilsētu un novadu / Red. A. Johansons. – B.v. [Vesterosa, Zviedrija]: Ziemeļblāzma, 1978. – 253.–254. lpp.

smagi skārušas bijušos pašvaldību ierēdņus. Tāpat vācu okupācijas vara nevarēja droši pašauties uz kopumā latviski nacionāli noskaņotajiem bijušās Latvijas brīvvalsts pašvaldību ierēdņiem.

Vietējās civilās pārvaldes iestādes vācu okupācijas vara izveidoja jau pirmajās okupācijas dienās un nedēļās. Jau minējām, ka Ludzas apriņķī pašvaldības iestāžu veidošana tika uzsākta piecas dienas pēc vācu karaspēka ienākšanas pilsētā.⁹⁶ Rīgā pilsētas vecākā pagaidu vietas izpildītājs Pāvils Dreimanis tika iecelts amatā nedēļu pēc pilsētas ieņemšanas – 1941. gada 7. jūlijā.⁹⁷ Jau 4. jūlijā pilsētā bija izveidota darbotiespējīga pilsētas valde. Laikrakstā „Tēvija” ir publicēts „Rīgas pilsētas valdes iestāžu un amatpersonu saraksts”. Rīgas pilsētas valdes mītne 1941. gada jūlijā atradās Kr. Barona ielā Nr. 12. Pilsētas valdi vadīja Rīgas pilsētas pilnvarnieks, vienlaikus arī Palīgpolicijas priekšnieks pulkvedis Johans Voldemārs Skaistlauks, Rīgas pilsētas pilnvarnieka palīgs bija pulkvežleitnants Jēkabs Alberts, valdes sekretārs – K. Mīlenbahs, tehniskais padomnieks – arhitekts Pāvils Dreimanis, pilsētas valdes juriskonsultācijas vadītājs – L. Rezevskis. Pilsētas valdei bija pakļautas septiņas pilsētas saimniecības nozares pārraugošas pilsētas valdes nodaļas: Dzīvokļu saimniecības nodaļa (vadītāja vietas pagaidu izpildītājs M. Brinkens), Finanšu nodaļa (vadītājs H. Mielēns), Sociālās nodrošināšanas nodaļa (vadītājs Mārtiņš Bremmers), Tirdzniecības nodaļa (vadītājs J. Vāgners), Tirgus inspekcija un Veselības aizsardzības nodaļa (vadītājs J. Vītols). Bez valdes nodaļām darbojās virkne pilsētas valdei pakļautu organizāciju un iestāžu: Gāzes, elektrības un ūdens kantoris (vadītājs L. Gubenis), Rīgas projektēšanas kantoris (vadītājs Mangulis), Rīgas satiksmes un transporta kantoris (vadītājs A. Bulduris), Ceļu un tiltu būvniecības kantoris (vadītājs A. Mangulis), Zemes ierīcības pārvalde, Lauku saimniecības pārvalde, Mežsaimniecības kantoris u. c. iestādes. Tā kā visām organizācijām sarakstā ir uzrādītas gan adreses, gan kanceleju un grāmatvedību tālruņa numuri, var pieļaut, ka tiešām jau 1941. gada jūlija sākumā Rīgas pilsētas civilā pārvalde bija atsākusi savu darbu gandrīz pilnībā.⁹⁸ Arī citur Latvijā vietējo pašvaldību darbību pilnā mērā atjaunoja jau 1941. gada jūlijā. Par to liecina 23. jūlijā Saimniecības komandas (*Wirtschaftskommando*) Rīgā izdots rīkojums par budžetu projektu sastādīšanu valsts iestādēs un pašvaldībās, kurš tika attiecināts uz visu Latviju. Rīkojumā arī norādīts, ka par pašvaldībām „ir uzskatāmas 19 apriņķu un Rīgas, Liepājas un Ventpils pilsētu pašvaldības”.⁹⁹ Tātad jau jūlija beigās bija atjaunota vietējās civilās varas sistēma Latvijā. Jāatzīmē, ka šis dokuments sniedz arī liecību par to, ka 1941. gada jūlijā pilsētas pašvaldība atradās vācu karaspēka kontrolē – jau rakstīju, ka par pilsētas pilnvarnieku iecēla pulkvedi Johānu Voldemāru Skaistlauku, kurš vienlaikus bija arī Palīgpolicijas priekšnieks. Tādējādi 1941. gada jūlijā blakus militārajām pašaizsardzības komandantūrām Latvijā tika izveidota vietējā civilā pārvalde. Sākumā tā darbojās, vācu militārās pārvaldes iecelta un kontrolēta. 1941. gada augustā vācu okupācijas vara sāka okupētās teritorijas, kuras ietilpa 1941. gada 17. jūlijā izveidotajā Ostlandes reihskomisariātā, pārņemt no vācu militārās pārvaldes civilās Ostlandes pārvaldes institūciju pakļautībā. Šā procesa gaitā likvidēja vietējās militarizētās varas struktūras pašaizsardzības komandantūras, bet jaunizveidotās apriņķu, pilsētu un pagastu pašvaldības iestādes iekļāva Ostlandes reihskomisariāta civilās pārvaldes struktūrā. Pieturas punkti šai procesā bija 1941. gada 30. jūlijs, kad tika iecelti trīs apgabalu – Rīgas lauku, Liepājas un Jelgavas civilie apgabalu

⁹⁶ LVA, 1986. f., 2. apr., 9400. l., 96.–98. lp.

⁹⁷ Rīga sociālisma laikmetā. – 171. lpp.

⁹⁸ Rīgas pilsētas valdes iestāžu un amatpersonu saraksts // Tēvija. – 1941. – 4. jūl. – 3. lpp.

⁹⁹ Jāsastāda jauni budžeta projekti // Tēvija. – 1941. – 24. jūl. – 1. lpp.

No kreisās:
O. Drekslers,
H. Loze,
A. Rozenbergs,
V. E. fon Mēdems.
(Foto no Vācijas
Federālā arhīva.
Nr. 94/90/5A)

komisāri, 1941. gada 18. augusts, kad Ostlandes reihskomisārs H. Loze izdeva rīkojumu par civilās pārvaldes pārņemšanu Ostlandē, 1941. gada 1. septembris, kad visa agrākā Latvijas teritorija no vācu okupācijas militārās pārvaldes nonāca Ostlandes civilās pārvaldes pārziņā. Septembrī arī tika likvidētas pēdējās atlikušās vietējās vācu karaspēka komandantūras. Latvijas iedzīvotāju reakcija uz jauno pārvaldes iestāžu izveidošanu bija dažāda. No vienas puses, bija mēģinājumi aktīvi iesaistīties šajā procesā. Tomēr tai pašā laikā bija vērojama arī liela neuzticēšanās un aizdomīgums. Rakstu krājumā „Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos” ir publicēti vairāki dokumenti, kuri atspoguļo Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret okupācijas civilpārvaldes izveidošanu. 1941. gada 15. augustā tika sastādīts Vācijas Valsts drošības galvenās pārvaldes (RSHA) IV pārvaldes priekšnieka SS ģenerāļa Heinriha Millera (1900–1945) ziņojums augstākajām Vācijas amatpersonām „Par notikumiem PSRS”. Ziņojumā H. Millers pieskārās arī jautājumam par civilpārvaldes izveidošanu Ostlandē. Vispirms H. Millers atzīmēja, ka tās veidošanā nopietnas grūtības ir radījis iepriekš rūpīgi izstrādātu normatīvu aktu, direktīvu un plānu trūkums, arī ka pārvaldes izveidi kavē tas, ka daļā teritorijas vēl ilgu laiku paliek militārā pārvalde.¹⁰⁰ H. Millers ziņojumā analizēja arī iedzīvotāju attieksmi Latvijā pret 8. augustā publicēto paziņojumu par Latvijas ģenerālkomisāra Drekslera un trīs apgabalu komisāru iecelšanu amatos. H. Millers uzsver, ka dažādos iedzīvotāju slāņos attieksme ir atšķirīga. Kopumā pozitīvi izturas latviešu zemniecība. Strādniecībā vispār nav novērojama kāda īpaša reakcija uz apgabala komisāru darbību. Savukārt inteligences aprindās valda zināms apjukums un nepatika, zudušas cerības atjaunot pašu latviešu varu. Neapmierinātas ar pārāk lielo vāciešu noteikšanu esot pat Pērkonkrusta aprindās, arī personas, kuras agrāk bijušas saistītas ar K. Ulmaņa režīmu. Tomēr iedzīvotāji cerot, ka ar jaunās varas

¹⁰⁰ RSHA IV pārvaldes (gestapo) priekšnieka H. Millera ziņojums par notikumiem PSRS // Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. – 37. lpp.

izveidošanu tiks likvidēts kara radītais haoss saimniecībā un uzlabots iedzīvotāju ekonomiskais stāvoklis.¹⁰¹ 1941. gada 23. oktobrī tika sastādīts vācu karaspēka izlūkdieneša (Abvēra) ziņojums par iedzīvotāju noskaņojumu Latvijā. Ziņojumā atzīmēts, ka no visiem apgabalu komisāriem Latvijas iedzīvotājiem vispieņemamākais šķietot Jelgavas apgabala komisārs V. E. fon Mēdems, kurš izeļoties ar ļoti mērķtiecīgu attieksmi pret savu pienākumu pildīšanu un esot guvis simpātijas plašās latviešu aprindās. Savukārt Vidzemē apmierināto attiecība esot apmēram 3/5 pret 2/5.¹⁰² Tālāk ziņojumā attiecībā uz Ostlandes civilpārvaldi atzīmēts: „Organizatoriskā ziņā [iedzīvotājus.– O. S.] visvairāk kaitina civilpārvaldes ārkārtīgi gausā darbība. Tieši tā dēvētais haotiskais stāvoklis visdažādākajās latviešu iestādēs, ko vada vācieši, ir iedragājis paļāvību agrākām vācu garaspējām.” Atzīmēts, ka vācu varai draudzīgie latvieši uzskatot, ka labāk būtu bijis radīt tīri vācisku, nevis jauktu zemes pārvaldi.¹⁰³ Kopumā var secināt, ka jau 1941. gada rudenī Latvijas iedzīvotāji jauno varas sistēmu izjuta kā kopumā sev svešu un nepieņemamu.

Vācu okupācijas vietējās pārvaldes uzbūve

Ostlandes administratīvi teritoriālais iedalījums

Ostlandes reihskomisariāts okupētajās teritorijās tika izveidots ar 1941. gada 17. jūnija Ā. Hitlera rīkojumu „Par Ostlandes izveidošanu un civilpārvaldes ierīkošanu okupētajos Austrumu apgabalos”. Rīkojums paredzēja: „Agrāko brīvvalstu Lietuvas, Latvijas, Igaunijas, kā arī baltkrievu apdzīvotā telpa pāriet okupēto Austrumu apgabalu valsts ministram pakļautā civilpārvaldē. Viss šis apgabals sastāda vienu valsts komisariātu (..)”.¹⁰⁴ Rīkojums arī noteica, ka Ostlandes reihskomisariāta ārējās robežas kopumā, kā arī atsevišķu Ostlandes apgabalu robežas, noteiks Ā. Hitlers ar rīkojumiem – atbilstoši kauju stāvoklim frontē.¹⁰⁵ Par Ostlandes reihskomisāru ar šo pašu rīkojumu Ā. Hitlers iecēla H. Lozi.¹⁰⁶ Ostlande tālāk sadalījās ģenerālapgabalos, ģenerālapgabali – apgabalos, tie apriņķos, pilsētās un pagastos. Baltkrievijā bez tā visa pastāvēja arī virskomisariāti (*Hauptkommisariaten*), lielākas administratīvas vienības, kurās ietilpa vairāki apgabala komisariāti. Karam ritot, Ostlandes teritorija mainījās. 1941. gadā Ostlande ietvēra Lietuvu, Latviju, Igauniju, daļu Baltkrievijas. 1944.–1945. gadā tās teritorija bija samazinājusies līdz vienam Latvijas novadam – Kurzemei. No 1941. gada līdz 1944. gada rudenim Ostlandes reihskomisārs bija H. Loze, no 1944. gada rudens līdz 1945. gada maijam – bijušais Vācijas Nacionālsociālistiskās strādnieku partijas Austrumprūsijas gauleiters (1928–1933), Austrumprūsijas oberprezidents (1933–1941), Ukrainas reihskomisariāta reihskomisārs (1941–1944) Erihs Kohs (*Erich Koch*, 1896–1961).¹⁰⁷ Ostlandē pavisam ietilpa četri ģenerālapgabali: Rīgas, Kauņas, Tallinas, Minskas, kurus vadīja Ostlandes reihskomisāra iecelti ģenerālapgabalu ģenerālkomisāri.¹⁰⁸ Par Rīgas ģenerālapgabala ģenerālkomi-

¹⁰¹ Turpat, 39.–40. lpp.

¹⁰² Turpat, 41. lpp.

¹⁰³ Turpat, 42. lpp.

¹⁰⁴ Ā. Hitlera pirmais rīkojums par Ostlandes izveidošanu un civilpārvaldes ierīkošanu okupētajos Austrumu apgabalos // Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. – 33. lpp.

¹⁰⁵ Turpat.

¹⁰⁶ Turpat, 34. lpp.

¹⁰⁷ Dz. Vīksna. Administratīvi teritoriālās izmaiņas .. – 242. lpp.

¹⁰⁸ A. Kalnciema. Vācu okupācijas perioda dokumenti Latvijas Valsts arhīvā (Fondu apskats) // Starptautiskā konference “Latvija Otrajā pasaules karā”: Referātu tēzes. – Rīga: Vēstures komisija, LU

Ostlandes reihskomisārs H. Loze braucienā pa Latvijas ģenerālapgabala Valmieras novadu kopā ar Valmieras apgabala komisāru H. Hansenu.
(Foto no žurnāla „Ostland”. – Nr. 2. – 1942. – 15. lpp.)

Ostlandes reihskomisārs H. Loze braucienā pa Latvijas ģenerālapgabala Rīgas lauku novadu kopā ar novada komisāru J. Fustu.
(Foto no žurnāla „Ostland”. – Nr. 2. – 1942. – 15. lpp.)

sāru ar Ā. Hitlera rīkojumu 1941. gada 17. jūlijā iecēla bijušo Lībekas pilsētas lielvecāko, valsts padomnieku O. Dreksleru (*Drechsler*) (1895).¹⁰⁹

Ģenerālapgabali iedalījās apgabalos, kurus vadīja apgabalu komisāri. Rīgas ģenerālapgabalā 1941. gada 30. jūlijā ģenerālkomisārs Drekslers norīkoja amatos trīs apgabalu komisārus: par dienvidos no Daugavas esošā Rīgas lauku apgabala komisāru SA pulkvedi J. Fustu (*Fust*) ar amata sēdekli Rīgā, par Liepājas, Kuldīgas, Talsu, Aizputes un Ventspils apriņķu apgabala komisāru zemes padomnieku V. Alnoru ar amata sēdekli Liepājā, par Ilūkstes, Jelgavas, Bauskas, Jēkabpils un Tukuma apriņķu apgabala komisāru

LVI, LVA, LU VFF, 1999. – 55. lpp.; J. Lazdiņš. Nacistiskās Vācijas okupācijas periods Latvijas tiesībās (1941–1945) // Tiesību spogulis: Zinātnisko rakstu krājums tiesību teorijā un vēsturē. – Rīga: Biznesa augstskola “Turība”, 1999. – 26.–27. lpp.

¹⁰⁹ Par valsts komisāru Austrumu apgabaliem iecelts apgabala vadītājs Hinrich Lohse. // Tēvija. – 1941. – 8. aug. – 1. lpp.

¹¹⁰ Dr. Drechsler. Drei Gebietskommissare eingesetzt. – 1. lpp.

SA pulkvedi brīvķungu V. E. fon Mēdemu ar amata sēdekli Jelgavā.¹¹⁰ 1941. gada septembrī, attīstoties karadarbībai Austrumu frontē, visa Latvijas teritorija no vācu karaspēka militārās pārvaldes pārgāja Ostlandes reihskomisariāta civilajā pārvaldē.¹¹¹ Līdz ar to Rīgas ģenerālapgabala ietvaros tika izveidoti jauni apgabali. Kopumā Rīgas ģenerālapgabālā ietilpa seši apgabali – Rīgas pilsētas, Rīgas lauku, Jelgavas, Valmieras, Liepājas un Daugavpils.¹¹² Daugavpils apgabala komisārs 1942. gadā bija Švungs (*Schwung*),¹¹³ Valmieras apgabala komisārs – Hermanis Hansens (*Hermann Hansen*),¹¹⁴ Rīgas pilsētas apgabala komisārs un komisāriskais lielvecākais bija Hugo Vitroks (*Hugo Wittrock*, 1873–1958).¹¹⁵ Ir saglabājušās liecības par Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret Latvijas sadalīšanu apgabalu komisariātos. Jau 1941. gada vasarā iedzīvotāji pret šiem jaunajiem veidojumiem izturējās ar aizdomām un neuzticību. Ostlandes reihskomisariāta politikas nodaļas vadītājs valdības padomnieks Trampedahs 1941. gada ziņojumā Ostlandes reihskomisāram H. Lozem „Par politisko stāvokli Latvijā” atzīmē: „Boļševiku komisāru ienīstais nosaukums padara mūsu amata nosaukumu „Novada komisāri utt.” latviešiem politiski nepanesamu. Daudzi latvieši šo uzrunu riebuma dēļ pret boļševiku komisāriem nevar izteikt. Katrā ziņā ir jāievēro šī izjūta, mainot amata nosaukumu.”¹¹⁶ Apgabali dalījās apriņķos un apriņķi pagastos. To skaits un robežas Latvijā saglabājās tādas pašas kā 1941. gada vasarā pirms vācu okupācijas – 19 apriņķi un 516 pagasti.¹¹⁷ Kā īpašas administratīvas vienības apgabalu komisariātu ietvaros bija izdalītas lielākās pilsētas: Liepāja, Daugavpils, Jelgava un Ventspils, kuras neiekļāva nevienā no apgabālā ietilpstošiem apriņķiem.¹¹⁸ Vēlāk Ventspils zaudēja šo statusu, un 1942. gadā apriņķos neiekļautās pilsētas bija Liepāja, Jelgava un Daugavpils.¹¹⁹ Apriņķus vadīja apgabalu komisāru iecelti apriņķu vecākie ar vairākiem palīgiem – apriņķu saimniecības nozaru vadītājiem.¹²⁰ Pilsētas un pagastus attiecīgi vadīja pilsētu un pagastu vecākie. Tomēr šāda administratīvi teritoriālā iedalījuma kārtība ne Ostlandē kopumā, ne bijušās Latvijas valsts teritorijā neizveidojās uzreiz. Šī sistēma veidojās pakāpeniski kara norises gaitā atkarībā no stāvokļa frontē. Dokumentu krājumā „Mēs apsūdzam” ievietota Ostlandes reihskomisariāta karte, kurā attēlotas Ostlandes robežas 1942. gada 1. maijā. Kartes oriģināls glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, P-69. fondā.¹²¹ Tajā atzīmētas Ostlandes reihskomisariāta robežas: bijušo Latvijas un Igaunijas valstu un PSRS robeža, tālāk tā ievirzās Baltkrievijas teritorijā pa līniju Borisova (paliek ārpus Ostlandes) – Minska (iekļauta Ostlandē) – Slucka (iekļauta Ostlandē), tad dienvidos gar Pinsku (paliek ārpus Ostlandes) līdz bijušajam Polijas Bjalistokas apgabalam, kas paliek ārpus Ostlandes, tālāk pa Austrumprūsijas robežu. Profesors H. Strods savā darbā „Zem melnbrūnā zobena” par Vācijas politiku Latvijā

¹¹¹ A. Kalnciema. Vācu okupācijas perioda dokumenti.. – 55. lpp.

¹¹² Okupētās Latvijas administratīvi teritoriālais iedalījums.. – 10. lpp.

¹¹³ Paziņojums par deviņu operāciju ievēšanai Daugavpils apgabālā // Rīkojumu Vēstnesis. – 1942. – Nr. 16. – 74. lpp.

¹¹⁴ Apgabala komisāra Valmierā norādījumi // Rīkojumu Vēstnesis. – 1942. – Nr. 16. – 75. lpp.

¹¹⁵ Rīga sociālisma laikmetā. – 170. lpp.

¹¹⁶ Trampedaha 1941. g. 16. augusta slepenais ziņojums.. – 46. lpp.

¹¹⁷ I. Šķiņķe, P. Šķiņķis. Reģionālās politikas atspoguļojums.. – 51. lpp.

¹¹⁸ Jāsastāda jauni budžeta projekti // Tēvija. – 1941. – 24. jūl. – 1. lpp.

¹¹⁹ Izpildnoteikumi pie noteikumiem par komunālās pašpārvaldības ievēšanu // Rīkojumu Vēstnesis. – 1942. – Nr. 125. – 649. lpp.

¹²⁰ Dz. Vīksna. Administratīvi teritoriālās izmaiņas.. – 243. lpp.

¹²¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P-69. f., 1a. apr., 1. l., 300. lp.

1939.–1945. gadā ir ievietojis „Ostlandes telpas izkārtojuma skices” karti.¹²² Tās oriģināls glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Karte ataino Ostlandes stāvokli 1942. gada 17. novembrī.¹²³ Tajā ir norādītas Ostlandes reihskomisariāta iepļānotās robežas un reālās robežas. Ostlandes reihskomisariāta iepļānotā robeža paredzēta vilkt pa līniju: Volhova – Ilmeņa ezers – baltkrievu apdzīvotā apgabala austrumu robeža – bijušā Baltkrievijas PSR dienvidu robeža – bijušās Baltkrievijas PSR rietumu robeža – Austrumprūsijas robeža.¹²⁴ Savukārt reālā Ostlandes robeža uz 1942. gada 17. novembri aptvēra mazāku teritoriju – robeža gāja pa bijušo Igaunijas un Latvijas valsts robežu ar PSRS, tad no Latvijas robežas ievirzījās Baltkrievijas teritorijā, neiekļaujot Ostlandē Smoļensku, kura ietilptu Ostlandes iepļānotajās robežās, dienvidos tā sasniedza Gomeļu un tālāk virzījās uz Brestu, tomēr nesasniedzot dienvidos, kā bija plānots, bijušo Baltkrievijas PSR dienvidu robežu, tālāk tā gāja pa Austrumprūsijas robežu, iekļaujot Ostlandē arī bijušo Polijas Bjalistokas apgabalu.

Bez šīs kartes rakstu krājumā „Mēs apsūdzam” ir publicēta karte, kurā attēlots Ostlandes iepļānotais teritoriālais iedalījums. Kartes oriģināls publicēts žurnālā „Vorläufiger Generalplan der Ost-Faser-Gesellschaft m. b. H. für das Reichkommissariat Ostland, 1941”. Kartē norādītā Ostlandes austrumu robeža virzās vēl tālāk uz austrumiem nekā Ostlandes telpas izkārtojuma skicē uzrādītā iepļānotā Ostlandes austrumu robeža, sasniedzot austrumos Kaļiņinas (Tveras) pilsētu, atstājot to ārpus Ostlandes robežām un dienvidaustrumos iekļaujot Ostlandē Orlas pilsētu. Bez tam kartē norādīti arī iepļānotie ģenerālapgabali: 1. – Igaunijas, 2. – Latvijas, 3. – Lietuvas, 4. – Baranoviču (kādreizējie Polijas apgabali), 5. – Baltkrievijas, 6. – Ļeņingradas (Pēterburgas), 7. – Kaļiņinas (Tveras), 8. – Smoļenskas, 9. – Orlas. Tomēr šāds Ostlandes iedalījums netika realizēts, jo, attīstoties karadarbībai, neizdevās nodrošināt situāciju, ka Ostlandē iekļaujamie apgabali nonāktu pietiekami dziļā Vērmahta aizmugurē, lai tiktu nodoti no Vērmahta militārās pārvaldes civilpārvaldes rīcībā. Reāli tika izveidoti tikai 4 jau iepriekšminētie ģenerālkomisariāti. Lai gan Rīgas, Tallinas un Viļņas ģenerālapgabalu robežas pamatā sakrita ar bijušo brīvvalstu robežām, tomēr, plānojot Ostlandes izkārtojumu, vācu okupācijas vara iecerēja mainīt Igaunijas, Latvijas un Lietuvas robežas, pievienojot zemes no Krievijas un Baltkrievijas. Rakstu krājumā „Mēs apsūdzam” ir publicēts dokuments no vācu okupācijas laikā sastādītā „Austrumu okupēto apgabalu ministrijas nolikumu krājuma”, kura oriģināls glabājas LVVA P-70. fondā.¹²⁵ Dokumentā norādītas projektētās Ostlandes robežas un lielums. Kopējā Ostlandes teritorija plānota 512 000 kvadrātkilometru lielumā ar 19,2 miljoniem iedzīvotāju.¹²⁶ Ostlandes robežu paredzēts vilkt ziemeļos un rietumos līnijā: Somu jūras līcis – Baltijas jūra – gar Suvalku apgabala dienvidaustrumiem – gar Nemunu – Mostiem – Pružāniem (izņemot); austrumu robežu paredzēts vilkt līnijā: Somu jūras līča piekraste rietumos no Pēterburgas – Ilmeņa ezera austrumu krasts – pa Lovates upi līdz Holmai – Dorogobuša – Jeļna – Brjanska – Trubčevska – tālāk līdz Gomeļas–Brestas dzelzceļam un 20–30 km ziemeļos no tās līdz robežai ar ģenerālgubernatūru (okupēto Poliju).¹²⁷

¹²² H. Strods. Zem melnbrūnā zobena: Vācijas politika Latvijā 1939–1945. – Rīga: Zvaigzne, 1994. – 54. lpp.

¹²³ Turpat, 144. lpp.

¹²⁴ Turpat, 55. lpp.

¹²⁵ LVVA, P-70. f., 3. apr., 1. l., 6., 7. lp.

¹²⁶ Izraksts no „Austrumu okupēto apgabalu ministrijas nolikumu krājuma” Berlīnē 1941. g. // Mēs apsūdzam. – 25. lpp.

¹²⁷ Turpat, 25.–26. lpp.

Tālāk dokumentā norādīts teritoriju dalījums starp četriem ģenerālapgabaliem. Igaunijas ģenerālapgabalu plānots izveidot 112 550 kvadrātkilometrus lielu ar 2,8 miljoniem iedzīvotāju. Tajā paredzēts iekļaut bijušo Igaunijas valsts teritoriju – 47 550 kvadrātkilometrus ar 1,1 miljonu iedzīvotāju – un Ļeņingradas novada rietumdaļu – 65 000 kvadrātkilometrus ar 1,7 miljoniem iedzīvotāju. Ģenerālapgabalā paredzēts izveidot šādus apgabalus: Tallinas pilsētas, Tallinas lauku, Pērnavas, Tartu un Narvas. Paplašinot teritoriju ar zemēm no Ļeņingradas apgabala, paredzēts izveidot vēl citus apgabalus. Latvijas ģenerālapgabalu plānots izveidot 110 800 kvadrātkilometru lielumā ar 3,5 miljoniem iedzīvotāju. Ģenerālapgabalā paredzēts iekļaut bijušo Latvijas valsts teritoriju – 65 800¹²⁸ kvadrātkilometrus ar 2 miljoniem iedzīvotāju – un Kaļiņinas (Tveras) novada rietumdaļu – 45 000 kvadrātkilometrus ar 1,5 miljoniem iedzīvotāju. Paredzēts ģenerālapgabalā izveidot šādus apgabalus: Rīgas pilsētas, Rīgas lauku, Liepājas, Jelgavas, Valmieras, Daugavpils, Veļikije Luki, paplašinot ģenerālapgabala teritoriju, paredzēts izveidot vēl citus apgabalus. Lietuvas ģenerālapgabalu paredzēts izveidot 63 500 kvadrātkilometrus lielu ar 3,04 miljoniem iedzīvotāju. Tajā paredzēts iekļaut agrāko Lietuvas valsts teritoriju – 59 500 kvadrātkilometrus ar 2,9 miljoniem iedzīvotāju – un Viļeiku novadu – 4000 kvadrātkilometrus ar 140 000 iedzīvotāju. Lietuvas ģenerālapgabalā paredzēts izveidot Kauņas pilsētas, Kauņas lauku, Šauļu, Viļņas pilsētas un Viļņas lauku apgabalus. Baltkrievijas ģenerālapgabalu paredzēts izveidot 225 300 kvadrātkilometrus lielu ar 9,85 miljoniem iedzīvotāju. Ģenerālkomisariātā paredzēts iekļaut šādas teritorijas: bijušo Baltkrievijas PSR teritoriju, atdalot no tās Gomeļas, Poļesjes, Pīniskas un Brestas novadu dienvidu daļu, ko iekļauj Ukrainas reihskomisariātā, un Viļeiku novadu, ko iekļauj Lietuvas ģenerālapgabalā, 191 000 kvadrātkilometrus lielu ar 8,45 miljoniem iedzīvotāju, Orlas novada ziemeļrietumu daļu 10 000 kvadrātkilometrus lielu ar 0,5 miljoniem iedzīvotāju un Smoļenskas novada rietumdaļu ar Smoļenskas pilsētu – 24 300 kvadrātkilometrus ar 0,9 miljoniem iedzīvotāju. Atšķirībā no Igaunijas, Latvijas un Lietuvas, Baltkrieviju plānots sadalīt virskomisariātos, kuros ietilpst vairāki ģenerālkomisariāti. Paredzēts izveidot šādus virskomisariātus: Mīniskas, Baranoviču, Mogiļevas, Vitebskas, Smoļenskas.¹²⁹ Taču šis Ostlandes teritoriālais plānojums netika realizēts. Acīmredzot šo pašu dokumentu, aprakstot Ostlandes administratīvo iedalījumu, ir izmantojuši „Latvju enciklopēdijas” veidotāji, jo 1987. gada E. Andersona redakcijā izdotajā „Latvju enciklopēdijas” 3. sējumā ir minētas tādas pašas Ostlandes plānoto apgabalu teritoriju platības un iedzīvotāju skaits.¹³⁰ Ieskatu reālajā situācijā sniedz 1944. gada žurnālā „Ostland” publicētais ministru (*Ministerialrat*) padomnieka Dr. Vernera Essena raksts „Ostlandes reihskomisariāts: Telpa, stāvoklis un pārvaldes iedalījums”. Rakstam ir pievienota Ostlandes karte, kura rāda Ostlandes stāvokli uz 1944. gada 1. janvāri.¹³¹ Ostlande uz 1944. gada 1. janvāri sastāv no četriem ģenerālkomisariātiem – Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas. Igaunijas ģenerālkomisariāts aizņem 47 549 kvadrātkilometrus ar 1 017 811 iedzīvotājiem. Ģenerālkomisariātā ietilpst septiņi apgabali: Tallinas pilsētas, Tallinas lauku, Tērbatas lauku, Pērnavas lauku, Narvas lauku, Ārensburgas un Pečoru. Igaunijā kopumā pastāv 279 administratīvas vienības

¹²⁸ Minētajā dokumentā Latvijas valsts teritorija norādīta aptuveni 65 800 kvadrātkilometru, īstenībā Latvijas valsts teritorija bija nedaudz mazāka – 65 791,4 kvadrātkilometri (sk. Latvija // Latvju enciklopēdija / Red. A. Švābe. – 4. sēj. – Stokholma: Apgāds „Trīs Zvaigznes”, 1950. – 1349. lpp.)

¹²⁹ Izraksts no „Austrumu okupēto apgabalu ministrijas nolikumu krājuma” .. – 28. lpp.

¹³⁰ Ostlande // Latvju enciklopēdija / Galv. red. E. Andersons. – 3. sēj. – Rockville, MD: Amerikas Latviešu Apvienības Latviešu Institūts, 1987. – 303. lpp.

¹³¹ Essen W. Das Reichskommissariat Ostland: Raum, Lage und Verwaltungseinteilung an Hand Einer Verwaltungskarte // Ostland. – 1944. – Nr. 8. – S. 3.–8.

(*Gemeinden*): 248 pagasti (*Landgemeinden*) un 31 pilsētu kopiena (*Stadtgemeinden*). Igaunijas ģenerālkomisariāta iedzīvotāju skaits norādīts pēc datiem uz 1941. gada 1. decembri. Latvijas ģenerālapgabals aizņem 65 791 kvadrātkilometru ar 1 803 104 iedzīvotājiem. Ģenerālkomisariātā ietilpst seši apgabali: Rīgas pilsētas, Rīgas lauku (Rīgas un Madonas apriņķi), Valmieras lauku (Valmieras, Cēsu, Valkas apriņķi), Jelgavas lauku (Tukuma, Jelgavas, Jēkabpils, Ilūkstes apriņķi), Liepājas lauku (Ventspils, Talsu, Kuldīgas, Aizputes, Liepājas apriņķi) un Daugavpils lauku (Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas, Abrenes apriņķi). Latvijā kopā pastāv 574 administratīvas vienības: 516 pagastu un 58 pilsētas. Jāatzīmē, ka vēstures literatūrā ir sastopami nepareizi uzskati par Ostlandes administratīvo iedalījumu, tai skaitā arī attiecībā uz Latvijas ģenerālapgabalu. A. Ezergailis savā pētījumā par holokaustu Latvijā ir ievietojis arī nodaļu, kurā aplūko Ostlandes civilpārvaldi. A. Ezergailis uzsver, ka Latvijas ģenerālapgabals iedalījās sešos apgabalos, kuri savukārt tika sīkāk iedalīti pilsētās un pagastos (vācu val. *Gemeinde*).¹³² Tas nav pareizi, jo šāds apgalvojums rada iespaidu, ka Latvijas ģenerālapgabala administratīvā pamatvienība bija apgabali, lai gan īstenībā apgabali dalījās apriņķos, kuri savukārt iedalījās pagastos. Iedzīvotāju skaits uzrādīts pēc datiem uz 1943. gada 24. februāri. Lietuvas ģenerālkomisariāts aizņem 67 199 kvadrātkilometrus ar 2 797 840 iedzīvotājiem. Tajā ietilpst seši apgabali: Viļņas lauku, Viļņas pilsētas, Kauņas lauku, Kauņas pilsētas, Šauļu lauku un Paņevēžas lauku. Lietuvā kopā pastāv 324 administratīvas vienības: 290 pagastu un 34 pilsētas. Iedzīvotāju skaits norādīts pēc datiem uz 1942. gada 27. maiju. Dati par Baltkrievijas ģenerālkomisariātu rakstā sniegti pēc 1942. gada beigām un 1943. gada sākuma stāvokļa. Ģenerālkomisariāta teritorija aizņem 53 662 kvadrātkilometrus ar 2 411 333 iedzīvotājiem. Tajā ietilpst 11 apgabali: Minskas pilsētas, Minskas lauku, Slonimas lauku, Sluckas lauku, Viļeikas lauku, Lidas lauku, Barisovas lauku, Hancevices lauku, Glubokojes lauku, Baranoviču lauku, Novogorodekas lauku. Kopā pastāv 490 administratīvu vienību: 423 lauku kopienas un 59 pilsētas.¹³³ Rakstam pievienotajā kartē „Ostlandes pārvaldes karte (*Ostland: Verwaltungskarte*)” Baltkrievijas ģenerālkomisariāta situācija attēlota pēc stāvokļa 1944. gada 1. janvārī. Baltkrievijas teritorija ir daudz lielāka nekā rakstā norādītā. Baltkrievijas ģenerālkomisariātā atšķirībā no pārējiem pastāv vēl viena administratīvā iedalījuma pakāpe – virskomisariāti (*Hauptkommisariaten*). Kartē atzīmēti šādi virskomisariāti: Baranoviču, Minskas, Mogiļevas un Vitebskas. Baltkrievijas ģenerālapgabala teritorijā bez tam kartē atzīmēti 23 apgabalu komisariāti: Lidas lauku, Viļeikas lauku, Glubokojes lauku, Polockas lauku, Lepelas lauku, Vitebskas pilsētas, Vitebskas lauku, Oršas lauku, Barisovas lauku, Minskas pilsētas, Minskas lauku, Novogorodekas lauku, Slonimas lauku, Baranoviču lauku, Hancevices lauku, Sluckas lauku, Bobruiskas pilsētas, Bobruiskas lauku, Žlobinas lauku, Vetkas lauku, Mogiļevas pilsētas, Mogiļevas lauku un Kritčevas lauku. Vēl kartē Baltkrievijas ģenerālapgabala austrumos un dienvidos atzīmētas divas atsevišķas teritorijas – ap pilsētām Gorki, Mstislavi, Šklova austrumos un Kopatkevicēm dienvidos, kuras neiekļaujas nevienā apgabala komisariātā.¹³⁴ Kara darbībai attīstoties Vācijai nelabvēlīgi, Ostlandes teritorija 1944.–1945. gadā strauji samazinājās. 1944. gada rudenī – 1945. gadā tā aptvēra vairs tikai Kurzemi Latvijā. Šie procesi veicināja Ostlandes pārvaldes sistēmas sabrukumu. Izzuda arī nepieciešamība pēc sazarotās administratīvi teritoriālās pārvaldes struktūras. Tomēr, neraugoties uz to, ka visa Ostlande 1945. gada sākumā bija saspiesta viena paša Liepājas apgabala komi-

¹³² A. Ezergailis. *The Holocaust in Latvia ..* – P. 128.

¹³³ Turpat, 7. lpp.

¹³⁴ Turpat.

sariāta robežās, vēl arī tad saglabājās atliekas no vecās izvērstās Ostlandes pārvaldes struktūras. Stāvokli, kāds Ostlandes pārvaldē bija 1945. gada sākumā, raksturo 1945. gada janvārī sastādītais „Latviešu kartotēkas darbinieku grupas pārskats. Vācu-latviešu attiecības”: „Sarežģītais vācu civilpārvaldes aparāts, pilns lieku cilvēku (Ventspils apriņķī 3 gebitskomisāri), kārto pārraudzību pār izdarītājām – latviešu iestādēm un amatpersonām.”¹³⁵ Tātad vēl 1945. gada sākumā bija saglabātas vairāku apgabala komisāru amata vietas, kaut gan vācu kontrolētā teritorija aptvēra vairs tikai vienu bijušā Latvijas (Rīgas) ģenerālkomisariāta apgabalu.

Vietējās civilās pārvaldes iekārta

Nacistu okupācijas vara, veidojot okupētās Latvijas teritorijā vietējās pārvaldes institūcijas, īstenoja noteiktus, tālejošus mērķus. Par galveno uzdevumu tika izvirzīta visaptveroša kontrole pār zemi un tās iedzīvotājiem. Tādēļ okupācijas vara centās nepieļaut nekādu vietējo iedzīvotāju pašorganizēšanos okupētajās teritorijās. Nacionālistiskās Vācijas politikas mērķus okupētajā Latvijā savā grāmatā „Zem melnbrūnā zobena” labi raksturo Heinrihs Strods. Viņš uzsver, ka galvenais princips vācu okupācijas politikā bija t. s. „atgalvošana”, kas nozīmēja centienus nepieļaut no okupācijas varas neatkarīgu veidojumu pastāvēšanu, sadalīt un sašķelt Latvijas iedzīvotājus, panākt, lai okupētās zemes iedzīvotāji nespētu veidot nekādu vienotas politiskas apziņas telpu, tā paverot iespējas zemes kolonizēšanas īstenošanai.¹³⁶

H. Strods atzīmē arī, ka šī politika administratīvās pārvaldes institūciju veidošanā izpaudās centienos maksimāli decentralizēt administratīvo pārvaldi Latvijā.¹³⁷ Šādi uzskati par vietējās pārvaldes veidošanu redzami jau pašā vācu okupācijas sākumā izdotajos dokumentos. 1941. gada 16. augustā – Ostlandes reihskomisariāta politikas nodaļas vadītāja F. Trampedaha ziņojumā reihskomisāram H. Lozem apsprieda arī pašvaldību politikas jautājumus. „(..) jāizslēdz jebkura centrālā latviešu vadība (..) Vācu kundzība vismērķtiecīgāk saskaras ar novados sadalītiem latviešu iedzīvotājiem caur novada komisāru. Pāri apriņķu šefiem tad arī neparādās nekādas latviešu iestādes.”¹³⁸ Tādējādi vācu okupācijas vara savas programmas maksimumā paredzēja radīt galēji decentralizētu pašvaldību sistēmu, kura sastāvētu no apriņķu, pilsētu un pagastu pašvaldībām atsevišķu apgabalu ietvaros. Tomēr pilnā apjomā šos plānus neizdevās realizēt. 1942. gada 18. martā okupācijas vara bija spiesta izveidot visai Latvijai kopēju vietējo iedzīvotāju veidotu pārvaldes struktūru – Pašpārvaldi.¹³⁹ Tai daļēji tika pakļautas jau iepriekš izveidojušās apriņķu, pilsētu un pagastu pašvaldības iestādes. 1942. gada 20. martā oficiālajā vācu okupācijas laika izdevumā „Rīkojumu Vēstnesis” tika publicēts paziņojums par latviešu Pašpārvaldes dibināšanu – „Piešķirtas pašvaldības tiesības latviešu, igauņu un lietuviešu tautām”. Tajā tika norādīti galvenie Latvijas ģenerālapgabala pārvaldes uzbūves principi. Apgabala pārvaldi realizē Rīgas ģenerālkomisārs. Bez vācu pārvaldes ģenerālkomisariātā pastāv arī vietējo iedzīvotāju sastādīti pārvaldes orgāni. Latvijā tādas ir Pašpārvaldes ģenerāldirekcijas. Pašpārvaldei bija padotas vietējās pārvaldes iestādes – apriņķu, apriņķos

¹³⁵ Latviešu kartotēkas darbinieku grupas konfidencialais pārskats par attieksmi pret vācu okupācijas varu Latvijā 1943.–1944. gadā // Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. – 167. lpp.

¹³⁶ H. Strods. Zem melnbrūnā zobena. – 136. lpp.

¹³⁷ Turpat.

¹³⁸ Trampedaha 1941. gada 16. augusta slepenais ziņojums.. // Latvijas Vēsture. – 1991. – Nr. 1. – 47. lpp.

¹³⁹ Vācu civilā pārvalde // Latviešu kaŗavīrs.. – 2. sēj. – 21. lpp.

neiekļauto pilsētu, pilsētu un pagastu pašvaldības.¹⁴⁰ Tādējādi vācu okupācijas vara tomēr atkāpās no iepriekš plānotās Latvijas pārvaldes decentralizācijas.

Vietējās pārvaldes iestāžu darbība laikā no 1941. gada 1. septembra, kad tika likvidēta Vērmahta militārā pārvalde visā okupētās Latvijas teritorijā, līdz 1942. gada martam, kad tika izveidota latviešu Pašpārvalde, norisa bez juridiska pamatojuma, vadoties pēc Vērmahta pavēlniecības, ģenerālkomisāra Drekslera un apgabalu komisāru izdotiem norādījumiem. Līdztekus tiem tika lietotas arī bijušās Latvijas Republikas tiesību normas. Tikai 1942. gada vasarā šī neskaidrā situācija tika konkretizēta. 1942. gada 13. jūlijā Latvijas ģenerālkomisārs Drekslers izdeva rīkojumu: „Noteikumi par Latvijas ģenerālapgabālā esošām tiesībām un par rīcību ar spriedumiem un lēmumiem”. Saskaņā ar noteikumiem Latvijas ģenerālapgabālā no 1941. gada 2. jūlija spēkā bija tiesību normas, kuras tika pieņemtas Latvijas brīvvalstī līdz 1940. gada 17. jūnijam, ciktāl tās nebija grozītas ar vācu varas lēmumiem.¹⁴¹ Mēģinājumi izdot vietējās pārvaldes iestāžu darbu reglamentējošas normas bija jau 1941. gada rudenī. 23. oktobrī tika sastādīts Austrumu okupēto apgabalu ministrijas „Rīkojuma projekts par pārvaldes vadību Latvijas ģenerālapgabālā”. Tajā ir uzsvērts, ka visas „valstiskās suverenitātes tiesības” ir pārgājušas vācu civilpārvaldes institūciju pārziņā. Paredzēts, ka ģenerālapgabala iedzīvotājiem uzticēs realizēt zemes pārvaldi (pašpārvaldi), ko vadītu ģenerāldirektori.¹⁴² Rīkojuma projektā izvirzīti arī pašvaldību darbības principi. Paredzēts, ka visu pārvaldi aprīņķos īstēnos aprīņķu priekšnieki, kuri būs arī zemes pārvaldes (pašpārvaldes) vadītāji aprīņķos un reizē arī aprīņķu pašpārvaldes vadītāji. Aprīņķu priekšniekus iecels amatā ar iekšlietu ģenerāldirektora rīkojumu. Iecelšana notiktu ar ģenerālkomisāra piekrišanu. Tāpat rīkojuma projektā uzsvērts, ka „bez aprīņķa priekšnieka nevar pastāvēt nekāda zemes pārvaldes patstāvīga filiāle”.¹⁴³ Rīkojuma projekts tika pārstrādāts, līdz tā tekstu iekļāva Austrumu reihsministra A. Rozenberga 1942. gada 7. marta direktīvā par pašpārvaldi Latvijā. Direktīva noteica, ka pārvaldi aprīņķos realizē aprīņķu vecākie un ka ārpus aprīņķa vecākā institūcijas aprīņķa apmēros nedrīkst pastāvēt nekādas citas zemes pašpārvaldes iestādes, arī pilsētās, kuras nav iekļautas aprīņķos.¹⁴⁴ Aprīņķu vecākos amatos ieceļ ģenerālkomisārs, ja iepriekš pieprasīta apgabala komisāra un pirmā ģenerāldirektora atsauksme. Ģenerālkomisāram, pieņemot lēmumu, pirmā ģenerāldirektora un apgabalu komisāru priekšlikumi tomēr nav saistoši. Tādā pašā veidā tiek iecelti arī aprīņķiem nepakļauto pilsētu vecākie.¹⁴⁵ Tātad, veidojot Latvijas Pašpārvaldi, vācu okupācijas vara centās saglabāt iepriekš plānoto pašvaldības iestāžu nepakļaušanu centrālām latviešu pārvaldes institūcijām. Tomēr notika atkāpšanās no F. Trampedaha 1941. gada vasarā deklarētās vispārējās latviešu pārvaldes iestāžu administratīvās decentralizēšanas. Tas A. Rozenberga direktīvā tika aizstāts ar pilnīgas vācu varas kontroles pār latviešu iestādēm principu: „(..) pārvaldes darbu dara latvieši, bet vadība un uzraudzība piekrīt apgabala komisāriem.”¹⁴⁶

¹⁴⁰ Piešķirtas pašvaldības tiesības latviešu, lietuviešu un igauņu tautām // Rīkojumu Vēstnesis. – 1942. – Nr. 40. – 201. lpp.

¹⁴¹ J. Lagzdīņš. Nacistiskās Vācijas okupācijas periods.. – 24. lpp.

¹⁴² Austrumu okupēto apgabalu ministrijas 1941. gada 23. oktobra rīkojuma projekts par okupācijas pašpārvaldi Latvijas ģenerālapgabālā // Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991: Dokumentu krājums / Atb. red. E. Pelkaus. – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 1999. – 176.–178. lpp.

¹⁴³ Turpat, 177. lpp.

¹⁴⁴ A. Rozenberga direktīva par pašpārvaldi Latvijā // Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. – 48. lpp.

¹⁴⁵ Turpat, 49. lpp.

¹⁴⁶ Turpat.

1942. gada okupācijas varas iestādes pilnīgi noformulēja pašvaldību darbības principus, pašvaldību sistēmas uzbūvi un uzdevumus, izdodot virkni normatīvo aktu par pašvaldību darbu Latvijas ģenerālapgabālā. 1942. gada 15. maijā reihskomisārs H. Loze izdeva vispārējus noteikumus pašvaldību vadībai – „Noteikumus par komunālās pašpārvaldes ieviešanu”. Tie paredzēja, ka Ostlandes reihskomisariātā pastāv apriņķu, pilsētu un pagastu pašvaldības. To darbībai jānorisinās saskaņā ar vācu varas mērķiem. Galvenais pašvaldības institūts ir pašvaldības vecākā amats. Viņam ir visa atbildība par norisēm pašvaldībā un tiesības vienpersonīgi izlemt pašvaldības kompetencē esošas lietas. Lai pārstāvētu plašāku aprindu intereses, noteikts, ka ir arī iecelti pašvaldību vecāko padomdevēji, kuru viedokļi pirms svarīgu lēmumu pieņemšanas vecākajiem ir jāuzklausā, bet jautājumus tomēr izlemj vecākais vienpersonīgi.¹⁴⁷ Pašvaldību vecākie amatā tika iecelti. Tos pārraudzīja Pašpārvalde, bet tikai vācu virspavēlniecības noteiktās robežās. 1942. gada 15. maija noteikumi netika attiecināti uz Ostlandes Baltkrievijas ģenerālapgabalu. Rīgas pilsētai paredzēja izstrādāt atsevišķus noteikumus.¹⁴⁸ Papildinot šos noteikumus, 1942. gada 1. jūlijā Rīgas ģenerālkomisārs Drekslers izdeva „Izpildnoteikumus pie noteikumiem par komunālās pašpārvaldes ieviešanu”. Tie konkretizēja pašvaldību sistēmas uzbūvi un darbību Latvijā. Tika atjaunota Latvijas Republikas laika pašvaldību likumu darbība: 1927. gada 5. novembra likums par apriņķu pašvaldību 1934. gada 16. jūlija redakcijā, 1939. gada 30. jūnija pilsētu pašvaldības likums un 1922. gada pašvaldības likums 1940. gada 17. jūnija redakcijā.¹⁴⁹ Likumu darbība tika atjaunota tiktāl, cik tie nebija pretrunā ar Vācijas politiskām, militārām un saimnieciskām interesēm.¹⁵⁰ Izpildnoteikumi paredzēja, ka pašvaldību institūcijas ir apriņķu, pilsētu un pagastu vecāko amati.¹⁵¹ Pašvaldību vecāko rīcībā bija padomnieki, kurus pēc pašvaldības vecākā ieteikuma amatā ieceļ Pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektors, izraugoties tos no visiem pašvaldības iedzīvotāju slāņiem.¹⁵² Pamatojoties uz Lozes un Drekslera izdotajiem rīkojumiem, 1942. gada 30. jūnijā Ostlandes Latvijas ģenerālapgabala Pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektors Oskars Dankers izdeva normatīvus aktus pašvaldību darbības regulēšanai Latvijā: „Noteikumus par apriņķu pašvaldības darbību, Noteikumus par pilsētu pašvaldības darbību” un „Noteikumus par pagastu pašvaldības darbību”.¹⁵³ Šie rīkojumi noteica, ka apriņķu pašvaldības aptver pagastu un pilsētu pašvaldības apriņķu robežās, izņemot apriņķos neiekļautās pilsētas – Liepāju, Jelgavu un Daugavpili.¹⁵⁴ Apriņķa pašvaldības vadītājs bija apriņķa vecākais. Apriņķa vecākajam bija pakļauti vairāki vecākā palīgi (6–12) – atbildīgie par apriņķa saimniecības nozarēm, viens no tiem bija vecākā vietnieks jeb „pirmais palīgs”.¹⁵⁵ Vecākā padomniekus iecēla amatā uz sešiem gadiem iekšlietu ģenerāldirektors ar apriņķa vecākā piekrišanu. Apriņķa vecākie tika iecelti amatā ar ģenerālkomisāra rīkojumu, bet pārraudzību pār apriņķu vecāko darbu realizēja Pašpār-

¹⁴⁷ Noteikumi par komunālās pašpārvaldes ieviešanu // Rīkojumu Vēstnesis. – 1942. – Nr. 85. – 449. lpp.

¹⁴⁸ Turpat.

¹⁴⁹ Izpildnoteikumi pie noteikumiem par komunālās pašpārvaldes ieviešanu. – 649. lpp.

¹⁵⁰ Turpat, 649.–650. lpp.

¹⁵¹ Turpat.

¹⁵² Turpat.

¹⁵³ Noteikumi par apriņķu pašvaldības darbību // Rīkojumu Vēstnesis. – 1942. – Nr. 130. – 683. lpp.; Noteikumi par pilsētu pašvaldības darbību // Rīkojumu Vēstnesis. – 1942. – Nr. 129. – 678. lpp.; Noteikumi par pagastu pašvaldības darbību // Rīkojumu Vēstnesis. – 1942. – Nr. 131. – 690.–691. lpp.

¹⁵⁴ Noteikumi par apriņķu pašvaldību darbību.

¹⁵⁵ Turpat.

valdes iekšlietu ģenerāldirektors.¹⁵⁶ Pirms svarīgu pašvaldības dzīves jautājumu izlemšanas aprīņķa vecākajam bija jāuzklausā padomnieku domas.¹⁵⁷

Pilsētu pašvaldības vadīja pilsētu vecākie. Tiem, tāpat kā aprīņķu vecākajiem, bija palīgi un vietnieks – pirmais palīgs.¹⁵⁸ Liepājas, Jelgavas un Daugavpils vecākos amatā iecēla ģenerālkomisārs uz iekšlietu ģenerāldirektora priekšlikumu pamata un pēc apgabala komisāru uzklāusīšanas.¹⁵⁹ Pārējo pilsētu vecākos amatā iecēla iekšlietu ģenerāldirektors, vadoties pēc aprīņķa vecākā priekšlikuma. Tomēr „Noteikumos par pilsētu pašvaldības darbību” ir neskaidrības attiecībā uz pilsētu vecāko iecelšanu amatā, jo turpat blakus norādīts arī, ka „pilsētas vecāko (...) iecel iekšlietu ģenerāldirektors ar apgabala komisāra piekrišanu”.¹⁶⁰ Jādomā, ka šādu pretrunīgu noteikumu rašanos noteica vācu okupācijas varas centieni ievērot jau iepriekš minēto Latvijas administratīvās pārvaldes decentralizācijas principu, jo norma, ka pilsētu vecāko iecelšana amatā notiek ar apgabala komisāra piekrišanu, līdzsvaroja Pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektora iespējas kontrolēt vietējo pašvaldību darbu. Līdzīgi kā aprīņķu pašvaldībās, arī pilsētu vecākajiem bija uz sešiem gadiem iecelti palīgi (6–12), no tiem viens bija vecākā vietnieks jeb „pirmais palīgs”.¹⁶¹

Pagastu pašvaldības vadīja pagastu vecākie. Vecākajiem bija palīgi, no kuriem viens bija vecākā vietnieks jeb „pirmais palīgs”.¹⁶² Pagasta vecāko un viņa pirmo palīgu amatā iecēla aprīņķa vecākais ar apgabala komisāra piekrišanu.¹⁶³ Pagasta vecāko padomnieku skaitu noteica, vadoties pēc pagastu iedzīvotāju skaita – pagastos ar 1000 iedzīvotājiem bija seši vecākā padomnieki, ar 1001–4000 – deviņi padomnieki, pagastos ar iedzīvotāju skaitu virs 4000 – 12 padomnieku.¹⁶⁴ Uzraudzību pār pagastu pašvaldību darbību realizēja aprīņķa vecākais.

Īpašu stāvokli citu Latvijas pašvaldības vienību starpā ieņēma Rīgas pilsēta, kura veidoja atsevišķu apgabalu. Rīgas pilsētas apgabala komisārs un vienlaikus pilsētas pašvaldības vadītājs, Rīgas pilsētas komisāriskais lielvecākais bija H. Vitroks.¹⁶⁵ 1942. gada 15. maijā H. Lozes izdotajos noteikumos „Par komunālās pašpārvaldes ievēšanu” bija noteikts, ka par Rīgas pilsētas pašvaldības darbu tiks izdoti sevišķi noteikumi.¹⁶⁶ Tomēr šādas īpašas Rīgas pārvaldes normas netika izstrādātas, un 1942. gada 27. novembrī tika izdots norādījums, ka Rīgas pilsētas pašvaldībai savā darbībā jāvadās pagaidu kārtībā pēc vispārīgām Latvijas pilsētu pašvaldību tiesībām.¹⁶⁷

Veicot šos pasākumus, nacistu okupācijas vara 1942. gada vasarā nostabilizēja vietējās pārvaldes sistēmu okupētajā Latvijā. To veidoja aprīņķu, pilsētu, pagastu un aprīņķos neiekļauto pilsētu pašvaldības. Pārraudzība pār pašvaldību darbību bija uzdots Latvijas ģenerālapgabala iekšlietu ģenerāldirektoram, bet viņa darbību kontrolēja ģenerālkomisārs un atsevišķu apgabalu komisāri. Aprīņķu pašvaldībām pakļāvās pagastu un aprīņķos iekļauto pilsētu pašvaldības. Tādējādi, lai gan okupācijas varai nebija izdevies

¹⁵⁶ Turpat.

¹⁵⁷ Turpat.

¹⁵⁸ Noteikumi par pilsētu pašvaldības darbību..

¹⁵⁹ Turpat.

¹⁶⁰ Turpat.

¹⁶¹ Turpat.

¹⁶² Noteikumi par pagastu pašvaldības darbību..

¹⁶³ Turpat.

¹⁶⁴ Turpat.

¹⁶⁵ Rīga sociālisma laikmetā. – 170. lpp.

¹⁶⁶ Noteikumi par komunālās pašpārvaldes ievēšanu. – 449. lpp.

¹⁶⁷ J. Lazdiņš. Nacistiskās Vācijas okupācijas periods.. – 28. lpp.

pilnā mērā īstenot Latvijas administratīvās pārvaldes decentralizēšanu, kur augstākās latviešu amatpersonas būtu tikai apriņķu vecākie, bija radīta sistēma, kurā visu Latvijas vietējo varas struktūru darbību divos līmeņos – apgabala komisāra un ģenerālkomisāra – kontrolēja vācu okupācijas civilā pārvalde.

Summary

Nazi Germany's Policies of Local Administrations in Occupied Latvia 1941–1945

OJĀRS STEPENS

The formation of local administrative institutions occurred in two phases during the summer of 1941. The first was June–July, when local administration was in the hands of German military forces. They formed local command posts and organised local „self-protection” groups from among the population. The second phase was July to August, when the front line moved east and the formation of civilian administrations was started. By September 1941, the Nazi occupation power had in place a new local administrative system.

In establishing the new local administrations, the occupation power sought to maximise control over the occupied territory. Local administrations were staffed mostly by Latvians but under the command of the German civilian administrative authority for occupied territories. This policy of Nazi Germany was similar to that of the USSR during the 1940–1941 occupation of Latvia. It is important to note that the Soviet occupation had eradicated the local governments that had existed in independent Latvia so completely that the Nazis had to form entirely new bodies. Given this situation, the Nazis could easily select only persons whom they could trust as the new administrators. Thus the local administrations of Latvia underwent complete reorganisation twice during the year 1940–1941. The second reorganisation process was completed in 1942 when the German Commissioner General of the Latvian Region of the *Reichskommissariat Ostland*, Otto Drechsler, and the Director General for the Interior of the Latvian Self-Administration, Oskars Dankers, issued regulations to govern the activities of the local administrations. In spite of official declarations that legislation governing local administrations of independent Latvia would be restored, in fact, the activities of the local administrations were regulated by special decrees issued by the occupation powers.

The local Latvian administrative system consisted of district, town, and parish authorities headed by Elders. There were five districts and the City of Riga, which had district status. The District Elders were appointed by the German Commissioner General of the Latvian region, Drechsler. They selected the parish Elders who had to be approved by the German District Commissioners. The Elders of the large towns, Liepāja, Jelgava, and Daugavpils were appointed by the Commissioner General, and the Elders of other towns were selected by the Director General for the Interior, Dankers, with the approval from the respective District Elder. The local Elders had broad discretionary power. Assistants to the Elders were also appointed, and they formed the local boards and councils, but the entire responsibility rested on the Elders, who in turn were controlled by the Commissioner General, the District Commissioners, and the Director General for the Interior. A special administrative system was created for the City of Rīga: as a separate administrative entity but coequal with the five administrative districts. The head of the local administration of Riga, the Grand Elder, was also the Commissioner of the District of Riga.

In order to secure their power, the Nazis had planned complete reorganisation of the territorial administration of Latvia. The purpose was to eliminate the traditional regions and districts and create new territorial units. These plans could not be realised because the worsening war situation placed other priorities at the forefront. Thus the divisions of districts and parishes were retained, but the previously unified territory of Latvia was subdivided into six large administrative districts: Liepāja, Jelgava, Daugavpils, Valmiera, Rīga, and the City of Rīga, each governed by a German District Commissioner.

Salaspils koncentrācijas nometne (1941. gada oktobris – 1944. gada septembris)

HEINRIHS STRODS

Ievads

Salaspils koncentrācijas nometnes vārds zināms Latvijas iedzīvotāju lielākajai daļai un daudziem ārpus mūsu valsts. Taču ne visiem zināms, ka koncentrācijas nometnes bija 20. gs. abu totalitāro režīmu – vispirms komunisma, tad nacisma – tipiska parādība. Jau F. Dzeržinskis (1877–1926), kurš vadīja Krievijas Ārkārtējo komisiju cīņai pret kontrrevolūciju, drīz pēc boļševiku apvērsuma uzdeva organizēt „piespiedu darbus (katorgas darbus) – lāgerus ar neapdzīvotu vietu kolonizāciju un dzelzs disciplīnu. Vietas un teritorijas mums pietiekami”.¹ Šo priekšlikumu atbalstīja apvērsuma organizētājs V. I. Leņins (1870–1924). Jau 1928. gadā Valsts vispārējās politiskās pārvaldes (OGPU) nometnēs Solovkos un Višarā bija ieslodzīti ap 13 000 cilvēku. 1929. gada 11. jūlijā plašas pilnvaras piespiedu darba nometņu veidošanai piešķīra VK(b)P CK un PSRS TKP lēmums uzdot PSRS Valsts vispārējai politpārvaldei attīstīt saimniecisko dzīvi mazāk apdzīvotos PSRS apgabalos, „izmantojot izolēto bīstamo elementu darba spēku”.²

Tāpēc Osvencimas nāves nometnes priekšnieks R. Hess (*Höss*, 1900–1947) savā aizstāvēšanās runā tiesā nemeloja, apgalvojot, ka nacisti nometņu ierīkošanā esot mācījušies no komunistiem. Lai kāds neatcerētos, ka Padomju Savienība pilna ar koncentrācijas nometnēm, Lielajā Padomju enciklopēdijā ieviesa šķirkli „Vācu fašistu koncentrācijas nometnes”, kur apgalvoja, ka tajās ieslodzīti galvenokārt komunisti.³ Tā nacisti, pirms tie nonāca Latvijā, bija izveicīgi komunistu skolēni arī nometņu celtniecības jautājumos.

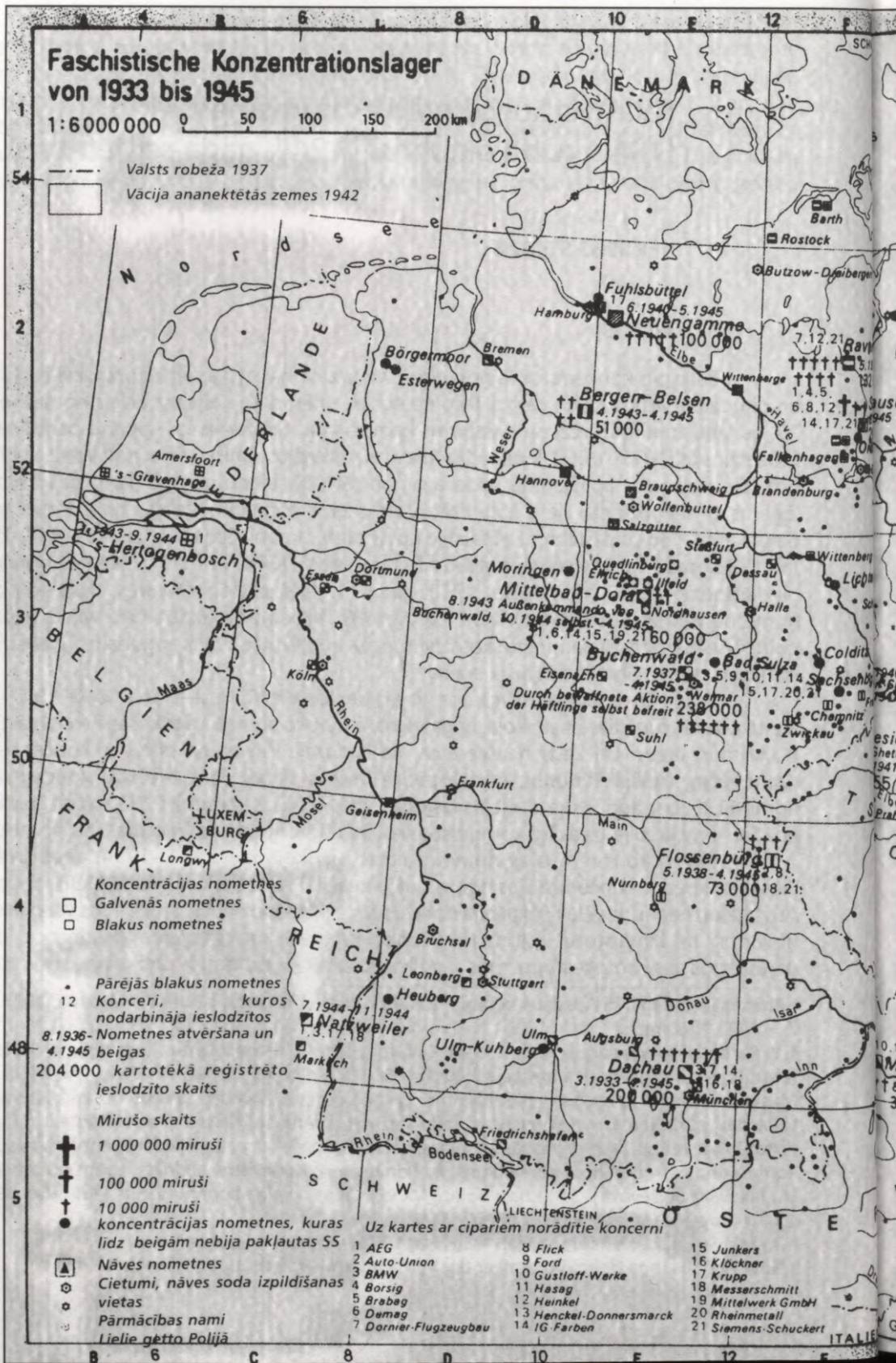
Pirmo koncentrācijas nometni nacisti ierīkoja jau 1933.–1934. gadā Dahavā. Plašāka pieredze koncentrācijas nometņu celtniecībā nacistiem bija kopš 1938. gada, kad Austrijā un nedaudz vēlāk Polijā bija noteikts tās celt neapdzīvotos smilšainos vai purvainos novados, lai izmantotu ieslodzītos akmeņlauztuvēs un citos smagos darbos, un to uzraudzībā iesaistīt gestapo.⁴ Visu policijas funkciju monopolizāciju nacisti veica jau

¹ Roždenije Gulaga: diskussija v verhņih ešelonah vlasti // Istoričeskij arhiv. – Moskva, 1997. – Nr. 7. – 142.–156. lpp.

² V. Berdinskih. Vjatlag. – Kirov, 1998. – 4. lpp. Totalitārisma režīma komunisma diktatūras raksturojumu visprecīzāk formulējis bijušais PSKP CK Politbiroja loceklis A. Jakovļevs 1999. gadā Maskavā izdotās grāmatas – „Komunisma melnā grāmata” ievadā: „Starptautiskā mērogā tā ir tāda pati parādība kā vācu nacisms, itāļu fašisms, spāņu frankisms, polpotiāde vai mūsdienu diktatūriskie režīmi, katram ir savas īpatnības, bet būtība paliek tā pati.” Akadēmiķis izvirza apsūdzību komunismam 14 punktos, norādīdams, ka komunisms, boļševisms nedrīkst izbēgt no atbildības. (A. Jakovļev. Boļševizm – socialnaja boļezņ XX v. // Černaja kniga komunizma. – Moskva, 1999. – 13.–14. lpp.)

³ Boļšaja Sovetskaja enciklopedija. – Moskva, 1973. – 13. sēj. – 90. lpp.

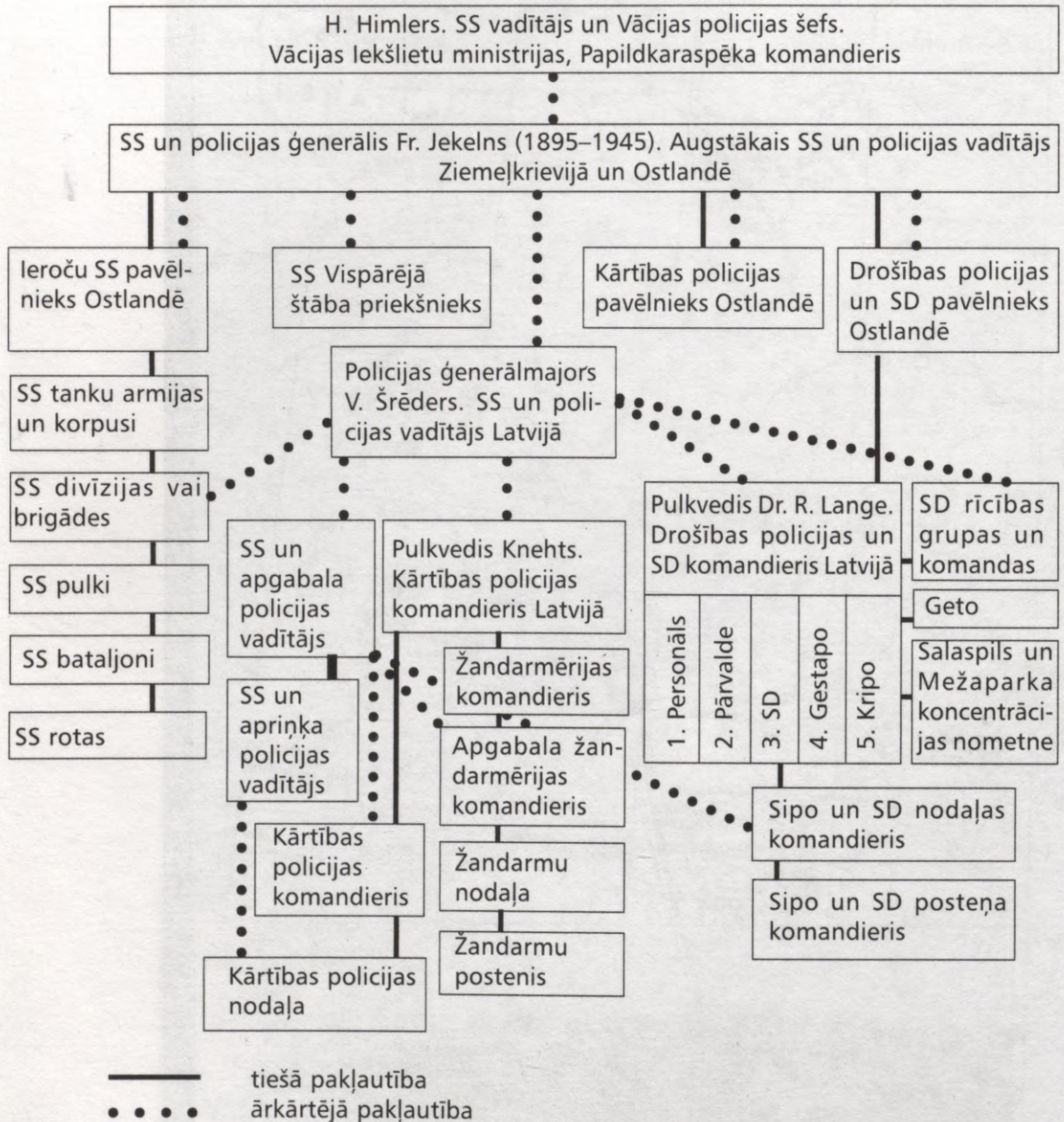
⁴ Götz Aly, Susanna Heim. Vordenker der Vernichtung. – Hamburg, 1991. – S. 40–41.

Skats uz barakām Salaspils koncentrācijas nometnē, kuras nodedzināja vācu karaspēkam atkāpjoties. 1944. gads. (Foto no KFFDA, inv. Nr. 17310-N)

SS un policijas organizācija Ostlandē (1941–1944)

Gestapo – valsts slepenpolicija

SD – drošības dienests

Sipo – drošības policija

Kripo – kriminālpolicija

1939. gadā. Drošības dienests un Drošības policija Vācijā 1939. gadā tika apvienoti vienā kopējā Valsts drošības galvenajā pārvaldē; tās ārzemju dienestu 1944. gadā pārņēma Vērmahts. Nirnbergas tribunālā SD notiesāja kā noziedzīgu organizāciju.⁵ Jau 1939. gada 26. oktobra rīkojums paredzēja Polijas ebrejus iekļaut spaidu darbos⁶ un lika tos apzīmēt ar Dāvida zvaigznes zīmēm (1939. gada 23. novembris).

Vācu nācijas stiprināšanai reihskomisariāts 1940. gada 11. novembrī uzdeva paplašināt Osvencimas koncentrācijas nometni, bet 1941. gada 1. martā H. Himlers pēc šīs nometnes inspicēšanas uzdeva to izbūvēt, lai būtu vieta 130 000 arestētajiem.⁷ Taču masveidīga nāves nometņu celtniecība notika no 1941. gada augusta līdz 1942. gada jūlijam. Šajā nacistu koncentrācijas nometņu celtniecības palielināšanas posmā, kā redzēsim, celta arī Salaspils koncentrācijas nometne.

Koncentrācijas nometne bija masu nometne ar darba, karagūstekņu un internēšanas nometnes elementiem. Galvenokārt koncentrācijas nometnēs ieslodzīja pretinieka puses civilpersonas. Nometnēm bija raksturīgi cietuma un geto elementi. Līdz 1944. gadam koncentrācijas nometņu skaits palielinājās līdz 20 nometnēm ar tām pakļautām 165 darba nometnēm. Līdz 1942. gada martam koncentrācijas nometnēs bija līdz 100 000, bet līdz 1945. gada janvārim – līdz 785 000 cilvēku.⁸ Koncentrācijas nometne bija ieslodzījuma un soda vieta. „Nāves nometnes (*Vernichtungslager*) ir Polijā SS ierīkoto lāgeru, kuri bija paredzēti tikai cilvēku iznīcināšanai, nosaukums.”⁹ Jaunākajos pētījumos minēts, ka bez nāves nometnēm reihā un tā okupētajās teritorijās pastāvēja 22 galvenās koncentrācijas nometnes (*Hauptlager*) ar 1202 ārpuslāgeriem (*Außenlager*) un ārpuskomandām (*Außenkomanden*).¹⁰

Salaspils koncentrācijas nometnes oficiālais nosaukums bija „Salaspils policijas cietums un darba audzināšanas nometne”.¹¹ Reiha drošības policijas galvenajā pārvaldē Salaspils akceptēta kā „policijas cietums un darba audzināšanas nometne”.¹² Salaspili par „nāves un šausmu nometni” nosauca Padomju informācijas birojs savā 1944. gada 15. novembra ziņojumā.¹³ Šo terminoloģiju vairākkārt atkārtoja sarkanarmijas frontes avīze „Suvorovietis” rakstā „Vāciešu asinssūcēju upuri”, kas bija domāts cīņas spara paaugstināšanai. Avīze iznāca ar saukli „Nežēlīgi atriebt vācu ļaundariem”.¹⁴

Salaspils koncentrācijas nometnes zinātniskas izpētes nolūks nav mazināt šīs nometnes izdarīto ļaunumu un postu; drīzāk tas ir mēģinājums Salaspils koncentrācijas nometnes veidolu attīrīt no komunistu un čekas uzslāņojumiem. Senāko laiku Latvijas vēstures pētniekiem, vērtējot okupācijas laika literatūru, jāstopas galvenokārt ar faktu noklusēšanas vai pārspīlēšanas rezultātu pārvarēšanu, turpretī okupācijas laika pētnie-

⁵ Lexicon Nationalsozialismus. – Hamburg, 1999. – S. 233.

⁶ Turpat. – 496. lpp.

⁷ Turpat. – 501.–503. lpp.

⁸ Konzentrationslager // Meyers Kleine Lexicon. Geschichte. 2. Auflage. – Mannheim, 1991. – 236237. lpp.

⁹ Lexicon Nationalsozialismus. – Hamburg, 1999. – S. 255.

¹⁰ Turpat. – 134. lpp.

¹¹ „Polizeigefängnisse und Arbeiterziehungslager Salaspils”. Šis nosaukums bija gan līdzīgs, gan atšķirīgs no citām nacistu soda vietām: Štuthofas koncentrācijas nometne (*Konzentrationslager Stutthof*), Dancigas – Mackavas soda izciešanas nometne (*Strafvollzugslager Danzig – Matzkau*).

¹² H. Krausnick, H. H. Wilhelm. Die Truppen des Weltanschauungskrieges. – Stuttgart, 1982. – S. 610.

¹³ „Lager użasov i smerti”. Savelija Dukaļska krimināllieta. – LVA, 1986. f., 1. apr., 41816. l., 85.a lp.

¹⁴ Žertvi ņemeckih krovososov // Suvorovec. – 1944. – 7. dec.; Žestoko mstitj zlodejam ņemcam. – LVA, 1986. f., 1. apr., 41816. l., 85.b lp.

kiem blakus minētajam jāsastopas arī ar komunistiskās mitoloģijas jaunveidojumiem, kuri, dziļi noslēpti, jāatklāj un jānojauc.

1. Literatūra

Nozīmīga loma vācu nacistiskās okupācijas laikā notikušo noziegumu pret cilvēku skaidrošanā ir nacistu ieslodzījuma vietu vēstures zinātniskai izpētei, kas jau tālu aizvirzījusies Polijā, Vācijā¹⁵ un citās valstīs. Turpretī Latvijā nacistu noziegumu vietu zinātniska izpēte patiesībā nav uzsākta un gandrīz pusgadsimtu atrodas žurnālistu un enciklopēdiu rakstu limenī. Šādu stāvokli radīja nacistu noziegumu slepenība un kara darbībā iznīcinātais Salaspils nometnes arhīvs, kā arī komunistu veiktā nacistisko noziegumu viltošana.

Zinātniski un politiski toreiz „neapšaubāmajā” „Latvijas PSR vēstures” III sējumā 1959. gadā Salaspils nometnes raksturošanai minēti ārkārtējās izmeklēšanas komisijas dati: Salaspilī nogalināti 56 000 cilvēku. Bojā gājušo padomju karavīru (nevis sarkanarmiešu, kā tos sauca līdz 1945. gadam) skaits sasniedzis 327 000, bet kopā – vairāk nekā 600 000 „mierīgu padomju pilsoņu un karagūstekņu”.¹⁶ Ebreji šeit minēti pusvārdā, ieskaitot tos „padomju cilvēkus”, bet nenorādot iznīcināto ebreju kopskaitu. „Akadēmiskā izdevuma” autori nekā jauna patiesībā nebija pateikuši, bet atkārtējuši A. Drīzuļa un R. Tizenbergas brošūrā minētos materiālus.¹⁷ Varbūt labākais, kas šeit publicēts, ir Salaspils nometnes žoga attēls pēckara laikā ar dažām barakām, kas vēl saglabājušās.

Latvijas Mazajā enciklopēdijā 1970. gadā Salaspils koncentrācijas nometne raksturota kā „plašākā ieslodzījuma un cilvēku masveida iznīcināšanas vieta hitleriešu okupētajā Baltijā”.¹⁸ „Ieslodzīto nometināšanai tika uzceltas 45 barakas,” lasām tālāk. „Katras barakas platība bija paredzēta 200–250 ieslodzītajiem. Parasti S. k. nometnē vienlaikus atradās 14–25 tūkstoši ieslodzīto.”¹⁹ Tātad katrā barakā atradās vidēji 311–555 ieslodzīto. Salaspils nometnē nogalināti 53 000 civiliedzīvotāju.²⁰ Kā vienīgo avotu par iznīcināto skaitu autori spēja minēt tikai Salaspils nometnes ieslodzīto atmiņas.²¹ Taču ne visas atmiņas autori ievēroja.

Bijušais Salaspils ieslodzītais Vilis Riekstiņš savās „Piezīmēs grāmatai „Salaspils nāves nometnē”” rakstīja: „Grāmatas nosaukums neatbilst patiesībai, jo Salaspils nometnē nenotika cilvēku masveidīga iznīcināšana. Tur nebija ne gāzu kameru, ne krāšņu liķu sadedzināšanai. Nāvei nolemtās personas tika nogādātas Rīgas Centrālcietumā [1943. g. 5.–6. maijā – H. S.] un no turienes ar cietumā esošajiem nāvei nolemtajiem aizvestas un iznīcinātas.”²² Tas nenozīmē, ka Salaspils nometnē no smagā darba, slimībām un sērgām, sodiem, grūtajiem dzīves apstākļiem nebūtu miruši cilvēki. Cilvēki tika sodīti ar nāvi par

¹⁵ Auschwitz 1941–1945. Studien zur Geschichte. – Auschwitz, 1995. – Bd. I–V; Die nationalsozialistische Konzentrationslager. Verf. Ulrich Herbert u. a. – Göttingen, 1998.

¹⁶ Latvijas PSR vēsture. – III sējums. – Rīga, 1959. – 431.–432. lpp.

¹⁷ A. Drīzulis, R. Tizenberga. Latvijas PSR Padomju Savienības Lielā Tēvijas kara laikā (1941–1945). – Rīga, 1954. – 32.–33. lpp.

¹⁸ E. Blumfelds, I. Strautmanis. Salaspils koncentrācijas nometne // LME. – III sējums. – Rīga, 1970. – 277. lpp.

¹⁹ Turpat. Osvencimas nometnē 1940./41. gada mijā bija tikai 10 000 ieslodzīto.

²⁰ Turpat.

²¹ Salaspils nāves nometnē. Atmiņu krājums. – Rīga, 1963, 1975. (Turpmāk saīsinājums – Salaspils nāves nometnē).

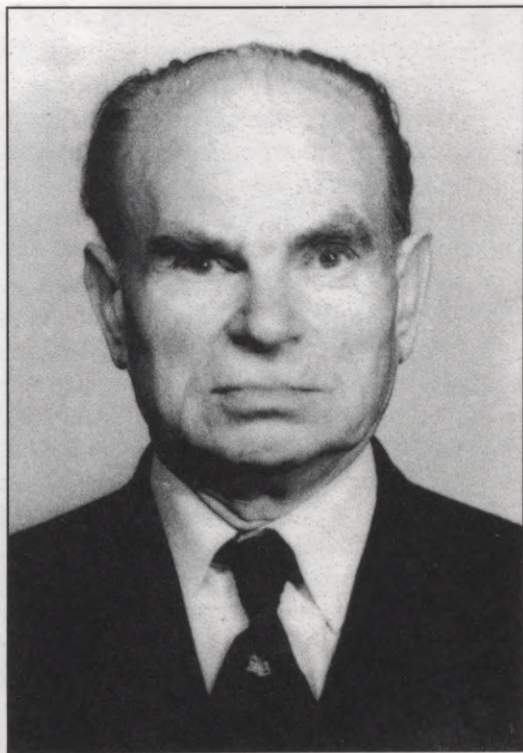
²² Okupācijas muzeja (turpmāk – OM) krājumi, V. Riekstiņš. Piezīmes grāmatai „Salaspils nāves nometnē”. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963., inv. 2153., 1. lpp.

bēgšanas mēģinājumiem, par rīkojumu neizpildīšanu, ko kvalificēja kā pretošanos, un citu iemeslu dēļ. R. Lange nošāvis vienu ebreju no mugurpuses tāpēc, ka, lasot avi-zi, nebija ievērojis ebreja sveicienu.²³

Raksturīgi, ka okupācijas gados Salaspils nometnes pētniecībai nav pievērsies neviens profesionāls vēsturnieks, kas strādātu ar pirmavotiem vai nodarbotos ar to meklējumiem. Kaut arī Salaspils nometnes tematika nepazuda no tā laika preses slejām, galvenie rakstītāji bija kādreizējie ieslodzītie, kas atkārtoja Ārkārtējās komisijas datus un no pirmā skata sniedza zināmu ticamību rakstītajam.²⁴

Žurnālistisko rakstītāju grupa centās Salaspils materiālu izmantot aktuālajā padomju propagandā.²⁵ Komunistu propagandā visi turīgie, nekomunistiski domājošie latvieši uzskatīti par fašistu sadarboņām, tāpat kā nacistu literatūrā visi ebreji par komunistiem. Abi šie viedokļi nav zinātniski pamatoti.

Latvijas PSR asu sensāciju kārojošie žurnālisti komunistu okupācijas laikā, kā redzējām, veicināja krimināllietu ierosināšanu VDK arī pret cilvēkiem, kuri nebija izdarījuši noziegumus pret cilvēci (piemēram, Salaspilī M. Kačerovskis). Tā kā cilvēks bija arestēts, atkārtojot un papildinot okupācijas varas radītos mītus, sevišķi, ja tie bija vērsti pret „latviešu buržuāziskajiem nacionālistiem”, žurnālisti veicināja bezpierādījumu „darbaļaužu prasību” inscenāciju, kas veicināja arestēto notiesāšanu. Ar sevišķu naidu pret „buržuāziskās Latvijas sapuvušo režīmu” un tā radītājiem – „buržuāziskajiem nacionālistiem”, „latviešu tautas niknākajiem ienaidniekiem” bija uzrakstīts vēlākā „Sovetskaja Latvija” atbildīgā sekretāra J. Dmitrijeva (dz. 1921. g.) raksts „Tas notika Salaspilī” četros turpinājumos. Kaut arī J. Dmitrijevam bija pieejami M. Kačerovska izmeklēšanas materiāli, rakstā pieminētie briesmu stāsti par divu ebreju pakāršanu maizes ēšanas dēļ, par Langes jaunās pistoles iemēģināšanu, par 56 000 cilvēku nomocīšanu Salaspilī, par M. Kačerovska nobendēto cilvēku kauliem, kas mētājas Salaspils nometnes vietā, u. c., ir slimīgi fantazējumi, kas tālu pārsniedz Gebelsa melus un izdomājumus.²⁶ Te atklājās žurnālistikas bezierunu sekošana tālaika politiskajām prasībām un žurnālistikas publicējumu vēstures avotu lielās pretrunas totalitārajā iekārtā un to apšaubāmā ticamība. Vērtējot okupācijas laika žurnālistu publicējumus kā vēstures avotu, nekad nedrīkst aizmirst, ka presi toreiz vadīja PSKP CK

Salaspilī ieslodzītais Vilis Riekstiņš (dz. 1907. g., ieslodzījumā 1943.21.01.–1944.28.09.).

²³ A. Neparta 2000. gada 24. maija vēstule autoram. Piezīmes. – 1. lpp.

²⁴ K. Bušs, St. Rozanovs. Salaspilī // Literatūra un Māksla. – 1967. – 25. okt.; K. Sausnītis. Tur, kur valdīja nāve // Cīņa. – 1967. – 31. okt.

²⁵ Bojā gājušo piemiņa – ierocis cīņā par mieru // Cīņa. – 1962. – 18. jūl.; E. Roja. Salaspils bērni // Rīgas Balss. – 1978. – 14. jūl.; Pieminekļa mācība // Cīņa. – 1966. – 17. jūl.

²⁶ J. Dmitrijev. Eto bilo v Salaspilse // „Sovetskaja Latvija”. – 1959. – 27., 30. sept., 1., 2. okt.

Preses daļa un attiecīgas struktūras Latvijas PSR, tostarp valsts cenzūra – „Glavļits”, kuram piederēja kompartijas CK daļas tiesības.²⁷

Pret Rietumiem vērstajai propagandai – „vācu fašistu zvērību” un viņu līdzskrējēju, „latviešu buržuāzisko nacionālistu” atmakošanai 60.–70. gados – komunistiskā propaganda plaši izmantoja nacistu okupācijas laika noziegumus, arī Salaspils nometni. Salaspils nometnes velnišķuma pārspīlēšana un komunistiskā mitoloģizācija, paceļot to līdz nāves nometnes statusam, bija viens no stūrakmeņiem okupantu pretrietumnieciskajā propagandā. Okupētajā Latvijā komunisti veidoja “nāves nometnes” tēlu, jo tādai nometnei bija jābūt katrā nacistu okupētajā valstī (9. forts Lietuvā, „Babij Jar” Ukrainā). Ja tādas nebija, tad tā bija jārada. Līdz ar cīņas zaudēšanu aukstajā karā pret ASV 60. gados pastiprinājās komunistu cīņa pret latviešu buržuāzisko nacionālismu. Par vienu no buržuāzisko nacionālistu apsūdzības pierādījumiem bija viņu sadarbība ar „fašistiskajiem iekarotājiem” un Salaspils nometnes iztēlošana par „plašāko ieslodzījuma un cilvēku masveida iznīcināšanas vietu fašistu okupētajā Baltijā”. 1975. gadā Lielajā Padomju enciklopēdijā apgalvots, ka Salaspils koncentrācijas nometnē „iznīcināts ap 100 000 cilvēku”.²⁸ 1986. gadā „Latvijas PSR vēstures” II sējuma visprominentākie autori Salaspils nometni min tikai kā vienu blakus citām nacistu ieslodzījuma vietām, neminot ne nonāvēto kopskaitu Latvijā, ne Salaspilī; netiek pieminēti arī ebreji, stāstot par nacistu zvērībām pret „padomju ļaudīm”.²⁹ Tas var liecināt par šīs nodaļas autora V. Savčenko labākām faktu zināšanām, kā arī par dažu komunistu autoru atturību faktu vērtējumā. Latvijas Padomju enciklopēdijā, 1986. gadā piešķirot Salaspils nometnei „Salaspils nāves nometnes” vārdu un palielinot nogalināto skaitu kopā ar filiālēm jau līdz 100 000 iedzīvotāju, tai skaitā 7000 bērnu,³⁰ droši gāja pa propagandas ceļu. No „koncentrācijas nometnes” 1970. gada Latvijas PSR Mazajā enciklopēdijā³¹ Salaspils tika pārdēvēta par „Salaspils nāves nometni”.³² Diemžēl komunistu propagandistu skaitļi un „nāves nometnes” nosaukums saglabājas gan valstsvīru runās, gan presē un pat skolas mācību grāmatās arī neatkarīgajā Latvijā. Tā G. Kurlovičs un A. Tomašūns grāmatā „Latvijas vēsture. Okupācijas gadi” vēl 1998. gadā vienā lappusē Salaspils nometni sauc par nāves nometni, bet otrā – par koncentrācijas nometni.³³

Tā kā komunistu okupācijas laikā latviešu trimdas un ebreju holokausta pētniecība patiešām bija pakļauta ideoloģiskam virszudēvam – cīņai pret Rietumu imperiālistiem, par PSRS ietekmes palielināšanu – gan holokausta, gan trimdas zinātniska izpēte varēja sākties tikai pēc antikomunistiskās revolūcijas 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Publicistiski tendētu rakstu vietā, kas arī pēdējos okupācijas gados bija hiperkritiski, stājās nosvērta zinātniska analīze. Tai vispirms pievērsās paši nekomunistiski domājošie Salaspils nometnes ieslodzītie. Te pirmām kārtām jāmin bijušā ieslodzītā Viļa Riekstiņa plašā un pamatotā, bet nepublicētā recenzija par komunistu laikā izdoto Salaspils vēsturei veltīto vienīgo grāmatu, kurā apkopotas Salaspils nometnē bijušo ieslodzīto atmiņas, arī paša V. Riekstiņa atmiņas, kuras, kā viņš raksta, līdz nepazīšanai izredīgētas.³⁴ V. Riekstiņa

²⁷ L.D. Dergačeva. Istočnikovedenije problemi sovetskoj žurnalistiki voennogo vremeni (1941–1945) // Vestnik Moskovskogo Uņiversiteta. – 1999. – Nr. 2. – 8. lpp.

²⁸ Boļšaja Sovetskaja enciklopēdija. – Moskva, 1975. – 22. sēj. – 510. lpp.

²⁹ Latvijas PSR vēsture. – II sējums. – Rīga, 1986. – 182. lpp.

³⁰ LPE. – 8. sēj. – Rīga, 1986. – 547.–548. lpp.

³¹ Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – III sēj. – Rīga, 1970. – 277. lpp.

³² LPE. – 8. sēj. – Rīga, 1986. – 547. lpp.

³³ G. Kurlovičs, A. Tomašūns. Latvijas vēsture. Okupācijas gadi. – Rīga, 1998. – 118.–119. lpp.

³⁴ OM krājumi, V. Riekstiņš. Piezīmes grāmatai „Salaspils nāves nometnē”. – Rīga: LVI, 1963., Nr. 2153, 3. lpp.

Ieslodzītais A. Neparts – nacionālās pretošanās kustības dalībnieks 1942. gada pavasarī un 80. gadu otrajā pusē.

recenzija ar viņa minētajiem faktiem apgāž daudzus komunistu minētos datus. Te minama arī V. Riekstiņa plašā 1988. gada 26. februāra vēstule A. Nepartam,³⁵ kuru gan A. Neparts neesot saņēmis.³⁶

Visplašākos materiālus par Salaspils nometni publicējis Salaspils ieslodzītais Artūrs Neparts (dz. 1921. g.) avīzē „Latvijas Vēstnesis” 1999. gadā ar vairākiem turpinājumiem.³⁷ Sevišķi nozīmīgas Salaspils vēstures izpētei ir A. Neparta atmiņas „Salaspils koncentrācijas nometnē”, kas publicētas kā papildinājums atmiņām „Latvijas Vēstnesī”.³⁸ A. Neparta atmiņu pieraksti glabājas gan Latvijas Okupācijas muzejā, gan Latvijas Valsts arhīvā A. Neparta fondā.³⁹ Autoram – nometnes vecākā A. Viduša kancelejas ieslodzīto kartotēkas pārzinim un sabiedriski aktīvam cilvēkam – bija pieejama samērā plaša un objektīva informācija, kas arī atspoguļota atmiņu III daļā⁴⁰, vairākos jautājumos sniedzot citur nesastopamus datus. Te minama R. Bangerska ierašanās nometnē, ap 2500 latviešu leģionāru nonākšana nometnē un vēlāka nosūtīšana uz būvbataljoniem,⁴¹ tikšanās ar ieslodzīto prof. Konstantīnu Čaksti,⁴² kā arī dati par nometnes evakuāciju.⁴³ „Mans darbs S. k. n. (Salaspils koncentrācijas nometnē – H. S.) bija reģistrēt visas pārmaiņas nometnes

³⁵ OM krājumi, Sveiks, Artur..., inv. Nr. 2597., 1.–14. lpp.

³⁶ A. Neparta vēstule autoram 2000. g. 24. maijā. Piezīmes. – 1. lpp.

³⁷ Artūrs Neparts. Pret svešām varām. Atmiņas par okupāciju laikiem, 1940.–1945. // Latvijas Vēstnesis. – 1999. – 4., 10., 11., 13., 18., 24., 25., 26., 31. aug.; 1., 2., 3., 7., 9. sept.

³⁸ Latvijas Vēstnesis. – 1999.

³⁹ Artūrs Neparts. Atmiņas par okupācijas laiku, 1940.–1945. – Milforda, Mičigana, ASV, 1998. – I – 27 lpp.; II – 39 lpp.; III – 72 lpp. – LVA, 2150. f., 1. apr., 1. l., 1.–6. lp.

⁴⁰ Turpat. – 18.–36. lpp.

⁴¹ Turpat. – 31. lpp.

⁴² Turpat. – 32. lpp.

⁴³ Turpat. – 34. lpp.

apcietināto sastāvā un novietojumā, kā arī biju atbildīgs par nometnes iemītnieku karto-tēku. Manā rīcībā bija arī dati un skaitļi par visu nometnes pastāvēšanas laiku." Jau 1990. ga-dā A. Neparts par Salaspils koncentrācijas nometni ievietoja plašāku rakstu un arī nometnes plānu „Latvju enciklopēdijā”. Taču šeit autora teksts vardarbīgi izmainīts, ievietojot komunistu publicētos datus par nometnē ieslodzīto un nogalināto, tai skaitā bērnu, kopskaitu,⁴⁴ autors pret to protestēja LE redakcijas vadībai.⁴⁵ „Salaspils k. n.,” raksta A. Neparts, „nebija cilvēku masveida iznīcināšanas vieta, kā minēts enciklopēdijā raksta sākumā. Protams, tā nebija nekāda sanatorija, bet to nevar salīdzināt ar iznīcināšanas vietām Vācijā un Padomju Savienībā.”

Plašāko un zinātniski nopietnāko pētījumu „Nacionālsociālistiskās ieslodzījuma vietas un nāves nometnes okupētajā Latvijā, 1941.–1945.” publicējis vēsturnieks M. Vestermanis. Darbs ir liels solis uz priekšu Latvijas nometņu pētniecībā, kaut dažkārt autors pieņem par patiesību arī Ārkārtējās izmeklēšanas komisijas „faktus”.⁴⁶

Krasas pretrunas sastopamas, salīdzinot daudzas padomju un vācu jaunākās publi-kācijas. Padomju laikā izdotajā „Politiskajā enciklopēdijā” apgalvots, ka nacistu koncentrācijas nometnēs no apmēram 18 miljoniem ieslodzīto iznīcināja aptuveni 11 miljonus,⁴⁷ turpretī vācu „Meijera Mazajā vēstures leksikonā” doti citi skaitļi: laikā no 1941. līdz 1945. gadam koncentrācijas nometnēs iznīcināti vismaz 5–6 miljoni ebreju un vismaz 500 000 neebreju apcietināto.⁴⁸

Salaspils nometnes vēstures zinātniska izstrādāšana nepieciešama, nevis lai mazinātu nacistu noziegumus, bet gan tādēļ, lai vēstures mēsainē aizslaucītu gan nacistu, gan komunistu melus par šo nometni un skatītu nometni patiesības gaismā. Mūsu presē, literatūrā un cilvēku vēstures apziņā līdz pat pēdējam laikam saglabājušos Salaspils nometnes darbības falsificējumu atklāšana ir tikai viena neliela daļa no Latvijas vēstures apzināšanas un attīrīšanas sastāvdaļām.

2. Vēstures avoti

Salaspils koncentrācijas nometnes izveidošanas, darbības un likvidēšanas vēstures zinātnisku izpēti lielā mērā traucē autentisku vēstures avotu trūkums.

Salaspils nometne, atšķirībā no Osvencimas, Treblinkas, Sobiboras, Belcešas u. c. nāves nometnēm (*Vernichtungslager*), neatradās VDGP (RSHA)⁴⁹ IV nodaļas pārziņā. Tādējādi par Salaspils nometni šīs iestādes arhīvā nav saglabājušies materiāli kā par nāves nometnēm – Zaksenhauzenu,⁵⁰ Aušvicu,⁵¹ Štuthofu,⁵² Mauthauzenu,⁵³ Dahavu⁵⁴ u. c. Salaspils nometnes arhīvs acīmredzot ir gājis bojā. Pēc ieslodzītā J. Stāla pašrocīgā atmiņu

⁴⁴ Latvju enciklopēdija, 1962.–1982. g. Ceturtais sējums. – Rokvila, 1990. – 199.–202. lpp.

⁴⁵ LVA, 2150. f., 1. apr., 2. l., 1.–3. lp.

⁴⁶ M. Vestermanis. Die nationalsozialistische Haftstätten und Todeslager im okkupierten Lettland 1941–1945 // Die nationalsozialistischen Konzentrationslager – Entwicklung und Struktur. – München, 1998. – S. 472–492.

⁴⁷ Politiskā enciklopēdija. – Rīga, 1987. – 312. lpp.

⁴⁸ Meyers kleines Lexicon. Geschichte. 2. – Auflage Mannheim, 1991. – 237. lpp.

⁴⁹ Valsts Drošības galvenā pārvalde – Reichssicherhauptamt (RSHA), turpmāk VDGP.

⁵⁰ Vācijas Federālais arhīvs (*Bundesarchiv*), turpmāk BA, R 58/264.

⁵¹ BA, R 58/1027.

⁵² BA, R 58/127.

⁵³ BA, R 58/1035.

⁵⁴ BA, R 58/264.

pieraksta, 1944. gada septembrī 25 Salaspils ieslodzītos nosūtīja uz Gramzdas muižu pie Priekules, lai tur ierīkotu Salaspilij līdzīgu nometni. Uz Gramzdas muižu aizveda arī Salaspils nometnes arhīvu. Tuvojoties sarkanarmijai, hitlerieši arhīvu sadedzinājuši, bet ieslodzītie izbēguši.⁵⁵

Svarīgākais vēstures avots Salaspils nometnes izpētei varētu būt 1944. gada 23. augustā ar Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas un Latvijas PSR Tautas komisāru padomes lēmumu Nr. 105 nodibinātā Ārkārtējā komisija fašistisko okupantu un viņu līdzskrējēju nodarīto zaudējumu izpētei.⁵⁶ Komisijas darbība notika, tā sakot, uz „karstām pēdām”. Komisijai bija uzdots ne tikai konstatēt, bet arī izpētīt nodarīto zaudējumu cēloņus. Komisiju vadīja Latvijas PSR augstākā vadība.⁵⁷ Apakškomisijas nodibināja 11 pilsētās, 13 apriņķos, 56 apdzīvotās vietās, 516 pagastos un 4960 rūpniecības uzņēmumos, tajās pavisam ietilpa 25 335 cilvēki, tai skaitā 3 500 komunistu un komjauniešu.⁵⁸ PSRS 1942. gada 2. novembrī nodibinātajā deviņu cilvēku Ārkārtējā komisijā piedalījās apmēram pieci akadēmiķi⁵⁹ un pat Kijevas un Galīcijas pareizticīgo metropolīts Nikolajs, tomēr Latvijas PSR Ārkārtējā komisija bija darbspējīgāka. Blakus kompartijas vadībai (J. Kalnbērziņš) un valdībai (V. Lācis) te bija pārstāvēti abu okupētās Latvijas PSR spēku komisariātu pārstāvji – A. Noviks (VDT komisārs) un A. Eglītis (leTK priekšsēdētājs). Akadēmiķus pārstāvēja tikai viens – K. Strazdiņš. Taču, spriežot pēc komisijas pirmās sēdes protokola 1944. gada 23. augustā, arī LPSR komisija sev atstāja tikai vadīšanas pienākumus. J. Kalnbērziņam uzdeva vispārējo vadību, V. Lācim – darba kontroli, A. Novikam un A. Eglītim – „nodrošināt dokumentālo datu savākšanas darbu”.⁶⁰ K. Strazdiņš un LPSR TKP Mākslas lietu pārvaldes priekšnieks Fr. Rokpelnis bija paredzēti „speciālajiem uzdevumiem”. Faktiskais darba darītājs bija atbildīgais sekretārs E. Ermansons, kuram pakļāva „aparātu” – 25 darbiniekus un 15 instruktorus.⁶¹ Komisija nolēma visos „atbrīvotajos” apriņķos un pilsētās organizēt apriņķu izmeklēšanas komisijas, instruēt tās un sākt dokumentu vākšanu par nacistu noziegumiem. Kaut arī ziņojuma kopsavilkums bija jāiesniedz 1944. gada 25. oktobrī, komisijas 1944. gada 17. septembra protokols Nr. 2 rāda, ka zaudējumu apzināšanas darbs tika veikts vāji.⁶² Lai darbu uzlabotu, 1944. gada 29. septembrī no darba atbrīvoja atbildīgo sekretāru E. Ermansonu un viņa vietā iecēla veco boļševiku J. Kļaviņu,⁶³ bet komisijas galīgā ziņojuma iesniegšanu pagarināja līdz 1944. gada 1. decembrim.⁶⁴ Lai komisijas darbu uzlabotu, tās darbā pastiprināti iekļāva leTK izmek-

⁵⁵ J. Stāls. Atmiņas. – Latvijas Kara muzejs – turpmāk LKM, inv. Nr. 8528, 4. lp.

⁵⁶ „Ob obrazovanii črezvičajnoj respublikanskoj komissii Latvijskoj SSR po ustanovļeniju i rassļedovaniju zlodejanij nemecko fašistskih okkupantov i ih soobščnikov, i pričinnim imi uščerba graždanam, seļskomu hozjaistvu, obščetsvennim organizacijam, gosudarstvennim predprijatijam i učreždenijam Latvijskoj SSR”. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, turpmāk LVVA, 132. f., 29. apr., 2. l., 1.–2. lp. Apstiprināts noraksts.

⁵⁷ Komisijas sastāvs: priekšsēdētājs – J. Kalnbērziņš, LK(b)P CK sekretārs; vietnieks – V. Lācis, LPSR TKP priekšsēdētājs; locekļi: A. Noviks, LPSR VDT komisārs; A. Eglītis, LPSR NKVD priekšsēdētājs; K. Strazdiņš; Fr. Rokpelnis; atbildīgais sekretārs – E. Ermansons. – LVA, 270. f., 1. s. apr., 129. l., 2.–2. a lp.

⁵⁸ LVA, 270. f., 1. s. apr., 129. l., 66.–162. lpp.; 132. f., 29. apr., 3. l., 6. lp.

⁵⁹ N. N. Burdenko, B. I. Vedenkovs, T. D. Lisenko, J. V. Tarle, I. P. Treilins.

⁶⁰ LVVA, P-132. f., 29. apr., 2. l., 3. lp.

⁶¹ Komisija atradās Rīgā, Valdemāra ielā 26, 5. un 6. stāvā.

⁶² LVVA, P-132. f., 29. apr., 2. l., 7. lp.

⁶³ Turpat. – 11. lp.

⁶⁴ Turpat. – 12. lp.

lētājus (Bundzi – Rīgā, R. Mūrmanu – Rīgas apriņķī). Taču darbs virzījās uz priekšu lēnām. Lai kaut cik parādītu aktivitāti, 1945. gada 20. janvārī komisija nolēma uzdot „speciālo uzdevumu” komisijas loceklim Fr. Rokpelnim sagatavot ilustrētu albumu par fašistiskajām ļaundarībām.⁶⁵ Neraugoties uz to, komisijas darbs, sevišķi ārpus Rīgas, joprojām virzījās uz priekšu ļoti lēni.

Komisijas darbu negatīvi ietekmēja objektīvu avotu trūkums, jo nacistu okupācijas laika iestāžu arhīvi bija izvesti vai iznīcināti. Ārkārtējās komisijas rīcībā bija vismaz 24 kastes ar okupācijas laika arhīvu dokumentiem. Taču, kā redzams no Ārkārtējās komisijas lietvedības, komisija nosūtījusi uz Maskavu vienreiz sešas kastes, bet pēc tam – 18 kastes ar dokumentiem.⁶⁶ Nav zināms, vai nosūtīšana notikusi pēc Maskavas rīkojuma vai pašas no Maskavas iesūtītās operatīvās grupas ierosinājuma un vai sūtījumos nav bijuši arī dokumenti par Salaspils nometni. Tajā pašā laikā čekisti komisijas uzdevumā aprobežojās tikai ar aculiecinieku nopratināšanu. Tā, piemēram, čekists R. Mūrmans, kā rakstīts pārskatos, esot nopratinājis pavisam 700 nacistu laika aculieciniekus. Taču visi aculiecinieki, kaut arī saglabājušies tikai daži nopratināšanas protokoli, atradās pratinātāju ietekmē un stāstīja to, ko viņiem lika.

Liela loma Salaspils koncentrācijas nometnes „fašistisko ļaundarību” mistifikācijā bija arī Latvijas Centrālā valsts vēstures arhīva direktoram Pekkeram un šā arhīva slepenās nodaļas vadītājam S. Levitanam. 1944. gada 15. decembrī, divus mēnešus pēc Rīgas ieņemšanas, Ārkārtējā komisija praktiski vēl nebija uzsākusi darbu. Taču tieši šajā datumā uz komisijas darbiniekiem vien zināmu avotu pamata viņi sagatavojuši oficiālu izziņu „Izraksts no akta par vācu fašistisko iebrucēju un viņu līdzvainīgo veiktajiem noziegumiem un postījumiem Rīgas pilsētā”.⁶⁷ Nodaļā „Mierīgo pilsoņu spīdzināšana un nogalināšana” izziņas autori, atsaucoties tikai uz dažu personu (A. Markova u. c.) liecībām, apgalvoja, ka vācieši no Rīgas Centrālcietuma aizveduši 2000 bērnus uz Salaspili nošaušanai. „Vācieši Salaspilī laikā no 1942. gada maija līdz 1943. gada maijam iznīcinājuši vairāk nekā 3000 bērnu.” Ja zinām, ka nometne pastāvēja vēl vairāk nekā gadu, sareizinot ar divi un pieliekot vēl vienu tūkstoši, rodas komunistu presē un pat enciklopēdijās vēlāk minētais skaitlis – Salaspilī iznīcināts ap 7000 bērnu. Šai arhīva izziņai arī pievienoti statistiskie dati par cilvēku iznīcināšanu Salaspils koncentrācijas nometnē: Salaspils koncentrācijas nometnē iznīcināti un desmit vietās 3043 kvadrātmetru platībā aprakti 43 700 civiliedzīvotāju.

1945. gada 10. marta sēdē Ārkārtējā komisija atzina, ka noziegumu izmeklēšanas komisijas apriņķos un apriņķu pilsētās ne tikai nav pabeigušas datu vākšanu, bet pat vēl nav noorganizējušas darba aparātus šā uzdevuma veikšanai. Tāpēc komisija nolēma atlikt kopziņojuma iesniegšanu līdz 1945. gada 25. martam. Datu savākšanas darba veikšanai komisija uzdeva A. Novikam un A. Eglītim pastiprināti sūtīt „uz vietām” savus darbiniekus⁶⁸, t. i., materiālus vākt ar čekistu metodēm. IeTK darbinieki kļuva par LPSR IeTK un Ārkārtējās republikāniskās komisijas pilnvarotajiem (R. Mūrmans, Borovojs, Bundzis u. c.)⁶⁹, tādējādi nododot vēstures pētīšanu čekas rokās. Par galveno materiālu vākšanas veidu kļuva tikai dažu, acīmredzot derīgu, liecinieku nopratināšana un viņu sniegto datu

⁶⁵ Turpat. – 23. lpp.

⁶⁶ Perepiska s raznim učreždenijam. Aprel' – avgust 1945 goda. – LVVA, P-132 f., 29. apr., 15. l., 1.–2. lpp.

⁶⁷ Vipiska iz akta o soveršennih zlodejanijah i razrušenijah nemecko-fašistskih zahvatčikov i ih soobščnikov v g. Rige. – LVA, 1986. f., 1. apr., 6217. l., 117.–122. lpp.

⁶⁸ LVVA, P-132. f., 29. apr., 2. l., 25. lpp.

⁶⁹ Mēs apsūdzam. – Rīga, 1965. – 163. lpp.

pierakstīšana. Runājot par cilvēku iznīcināšanu Salaspils koncentrācijas nometnē, balstoties uz liecinieku A. Jaškevica, K. Laukgalieša, J. Bubes un A. Gleizda liecībām, čekisti atzina, ka Salaspils „vecajā garnizona kapsētā hitlerieši nogalināja 56 800 cilvēkus un vēl citās vietās 15 000”.⁷⁰ Vēl 4–5 hitleriešu uzsaukumi iedzīvotājiem cīnīties pret sarkanajām bandām⁷¹ arī ir visi Ārkārtējās komisijas avoti. Sarkanarmijas 3. Baltijas frontes pretizlūkošanas pārvaldes „Smerša” materiāli liecina, ka šī organizācija 1945. gadā interesējusies par spiegiem un citām personām, nevis par stāvokli Salaspils nometnē.⁷² Pēc norādījumiem no augstākām instancēm, uz mutvārdu liecību pamata ar uzvarētāju skaidru nolūku iztēlot nacistus par iespējami lielākiem noziedzniekiem sastādītas komisijas izziņas par Salaspils nometnes darbību 1941.–1944. gadā.⁷³

Šo izziņu dati par Salaspils nometnē iznīcinātajiem 53 700 civiliedzīvotājiem atspoguļoti arī oficiālajā Ārkārtējās komisijas ziņojumā. Tas publicēts laikrakstā „Cīņa” 1945. gada 8. aprīlī.⁷⁴ Dati par 300 000 iznīcinātajiem cilvēkiem Rīgas apriņķī ar Rīgas apgabala kara prokurora justīcijas pulkveža Zavjalova parakstu publicēti arī 1946. gadā.⁷⁵

Par čekistu izšķirošo nozīmi Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas darbā liecina gan čekistiem pieejamo, gan arī viņus profesionāli interesējošo materiālu dominānce un pat sakārtojums šīs iestādes arhīvā. Kā pirmo materiālu grupu arhīvā tā sastādītāji izdalījuši noziedznieku sarakstus,⁷⁶ „fašistiskajā verdzībā aizdzīto pilsoņu sarakstus”,⁷⁷ pēc „aizdzīšanas verdzībā” Latvijas PSR atgriezušos pilsoņu sarakstus,⁷⁸ koncentrācijas nometnē ieslodzīto sarakstus.⁷⁹

1945. gada 3. oktobrī (protokols Nr. 12) Latvijas PSR hitleriešu noziegumu izmeklēšanas Ārkārtējā komisija nolēma iesniegt atskaites⁸⁰ un uzskata darbu par pabeigtu.⁸¹

Uz Baltijas republiku izmeklēšanas komisiju iesniegto datu pamata izstrādāja pārskatu „Vāciešu ļaundarības Baltijas sociālistiskajās republikās”.⁸² Šajos ziņojumos tad arī parādījās oficiālie dati, kas figurēja pēckara komunistiskajā literatūrā.

⁷⁰ Zlodejanija ņemcev v Pribaltijskikh socialističeskikh respublikah. – LVVA, P-132. f., 29. apr., 2. l., 37. lp.

⁷¹ LVVA, P-132. f., 30. apr., 4. l.

⁷² LVVA, p-132. f., 30. apr., 36. l., 1., 4., 17., 28. u. c. lp.

⁷³ Spravki ob uņičtoženii ņemecko-fašistskimi okkupantami sovetskih graždan i sovetskih vojennoņlennih na territorii Salaspil'skogo konclagerja za period 1941–1944 g. – LVVA, P-132. f., 30. apr., 38. l., 1.–3. lp.

⁷⁴ Fašistisko iebrucēju un viņu līdzdalībnieku pastrādāto noziegumu konstatēšanai un izmeklēšanai ieceltās Valsts Ārkārtējās komisijas ziņojums par vācu iebrucēju noziegumiem Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā // Cīņa. – Nr. 83. – 1945. – 8. apr.

⁷⁵ Cīņa. – 1946. – 27. janv.

⁷⁶ LVVA, P-132. f., 27. apr., 73., 74., 77., 79. l.

⁷⁷ Turpat, 30. apr., 6. l.

⁷⁸ Turpat, 27. apr., 1., 88., 89. l.

⁷⁹ Turpat, 27. apr., 75., 76. l.

⁸⁰ Otčot o zlodejanijah ņemecko fašistskikh zahvatčikov i ih soobščņikov i pričinenogo imi uščerba graždanam, obščestvennim organizacijam, gosudarstvennim predprijatijam i učreždenijam Latvijskoj SSR. – LVVA, P-132. f., 29. apr., 4. l., 1.–410. lp.

⁸¹ LVVA, P-132. f., 29. apr., 2. l., 33. lp.

⁸² Zlodejanija ņemcev v Pribaltijskikh socialističeskikh respublikah. – LVVA, P-132. f., 29. apr., 2. l., 34.–50. lp.

Cilvēku iznīcināšana un aizdzīšana fašistiskajā verdzībā Baltijas republikās 1941.–1945. gadā⁸³

Nr. p. k.	Republika	Nošauti un nomocīti civiliedzīvotāji		Nošauti un nomocīti sarkanarmieši		Aizvesti uz Vāciju		Kopā
		Skaitis	%	Skaitis	%	Skaitis	%	
1.	Latvijas PSR	313 798	38,7	330 032	52,9	279 615	88,4	923 445
2.	Lietuvas PSR	436 535	53,8	229 738	36,8	36 560	11,6	702 833
3.	Igaunijas PSR	61 307	7,5	64 000	10,3	Nav datu	?	125 307
	Kopā	811 640	100	623 770	100	316 155	100	1 751 565

Pašreiz autora rīcībā nav datu par Lietuvas un Igaunijas faktiskajiem civiliedzīvotāju zaudējumiem nacistu okupācijas laikā. Runājot par Latviju, jāteic, ka faktiski nacistu okupācijas laikā nošāva ap 80 000–100 000 civiliedzīvotāju, to vidū ir nogalinātie ebreji, t. i., trīs četras reizes mazāk, nekā minēts komisijas ziņojumā. Par fantastiku jāuzskata pārskatā minētā līdz 40 000 bērnu iznīcināšana un cilvēku šaušana 435 vietās.⁸⁴

Kaut arī pēckara gados bija pieņemts visus rakstījumus sākt un beigt ar Staļina runu citātiem, LPSR Ārkārtējās komisijas atskaite par nacistu okupantu postījumiem Latvijas teritorijā gan pēc formas, gan satura jau no pirmās lappuses, pirmkārt, bija komunistiskās politiskās propagandas darbs. Otrkārt, atskaite mudžēt mudžēja no faktiskām kļūdām, radot mītu par komunistisko okupantu varenību. Atskaite jau pirmajā lappusē sākās ar vārdiem: „1940. g. 21. jūlijā pēc sekmīgas plutokrātiskā un profašistiskā režīma likvidācijas Latvijā Latvijas Tautas Saeima pieņēma vienprātīgu lēmumu par iestāšanos PSRS.”⁸⁵ Sarkanarmijas pretošanās Vācijas armijai pārskatā pagarināta par nedēļu.⁸⁶

Treškārt, atskaite apgalvoja, ka aptaujāts 12 051 aculiecinieks,⁸⁷ taču saglabājušies tikai nedaudzti aptaujas protokoli.

Ceturtkārt, komisija apgalvoja, ka tā saņēmusi 103 599 iedzīvotāju iesniegumus⁸⁸ par aizdzīšanu fašistiskajā verdzībā uz Vāciju, taču, kā minēts, nevienu iesniegumu nav izdevies atrast.

Savā darbībā un gala atskaitē Ārkārtējā komisija pievērsa mazu uzmanību iedzīvotāju zaudējumu apskatam. No visas atskaites, izņemot pielikumus, no 119 lappusēm mašīnrakstā cilvēku zaudējumu apskatam veltītas tikai astoņas lappuses (6,7%). Pārējos 93,3% atskaites veidoja pārskati par zaudējumiem fabrikās, mašīnu-traktoru stacijās (MTS) un rūpniecības nozarēs. Tas izskaidrojams ar vēlmi saņemt lielākas reparācijas no Vācijas.

Ja pieņem, ka Latvijā iznīcināti 313 798 cilvēki, kuri aprakti 659 kapos 42 043 kvadrātmetru platībā, tad jāsecina, ka vienā kapu kvadrātmetrā nacisti apbedījuši vidēji 7,46 cilvēkus.⁸⁹ To laikam nacistiem nevarēs vis pierakstīt.

⁸³ Turpat. – 49. lp.

⁸⁴ Turpat. – 36. lp.

⁸⁵ Otčot o zlodejanijah nemecko fašistskih zahvatčikov.. – LVVA, P-132. f., 29. apr., 3. l., 1. lp.

⁸⁶ Turpat. – 4. lp.

⁸⁷ Turpat. – 5. lp.

⁸⁸ Turpat. – 12. lp.

⁸⁹ Otčot o zlodejanijah nemecko fašistskih zahvatčikov.. – T. I. – 6. lpp.

Visai tuvs īstenībai – čekistu aktīvas līdzdarbības rezultātā – ir Latvijas PSR „fašistiskajā verdzībā aizdzīto skaits” – 279 615 cilvēki, kur acīmredzot izmantoti pēc kara veiktās iedzīvotāju reģistrācijas dati, jo apmēram 250 000 iedzīvotāju bija devušies trimdā.⁹⁰ Ap 100 000 atgriezās Latvijā, ap 150 000 palika Rietumu zemēs. Vismaz 20 000 cilvēku Latvijā dzīvoja nelegāli.

1983. gada 1. janvārī izmeklēšanas komisijas arhīva materiāli bija apkopoti 3436 lietās un apzīmēti par slepeniem Latvijas Oktobra revolūcijas un sociālistiskās celtniecības arhīva materiāliem. Šā arhīva specfonda daļas vadītājs G. I. Gorbatihš rakstīja, ka „visiem Latvijas PSR republikāniskās Ārkārtējās komisijas materiāliem ir vēsturiska nozīme un tos var izmantot izziņu, zinātniskajā darbā un arī citiem mērķiem”.⁹¹ Nevienu no šīm vajadzībām Ārkārtējās izmeklēšanas komisijas materiālus to čekas izcelsmes dēļ izmantot nevar. Pēc iepazīšanās ar Ārkārtējās komisijas materiālu tapšanas gaitu kļūst skaidrs, ka fantastiskie kopskaitļi bez izņēmuma ir sniegti „no augšas”, bet konkrētas liecības čekisti ieguvuši no personām, kas atradās viņu ietekmē un sniedza „augšai” nepieciešamās liecības. Šīs komisijas materiālus to rupjā viltojuma dēļ varēja izmantot padomju impēriskās propagandas nolūkā, nevis zinātniskajā vai izziņu darbā.

Otra svarīgākā dokumentāro materiālu grupa ir Salaspils nometnes bijušo darbinieku liecības viņu krimināllietās. Te vispirms minama Salaspils kūdras fabrikas vadītāja M. Zālītes (dz. 1900. g.),⁹² ieslodzīto slepeno ziņotāju vadītāja O. Bērziņa (dz. 1902. g.),⁹³ nometnes feldšera J. Šalkovica (dz. 1896. g.),⁹⁴ nometnes celtniecības vadītāja M. Kačerovska krimināllietā 12 sējumos⁹⁵ u. c. krimināllietas. Šīs lietas sniedz svarīgu informāciju par Salaspils nometnes vēsturi, taču daudz mazāku, nekā tā bija apsūdzēto rīcībā. Čekistiem, kuri pratināja arestētos, neinteresēja stāvoklis Salaspils nometnē; viņu uzdevums bija pierakstīt apsūdzētajiem pēc iespējas lielākus noziegumus pret ieslodzītajiem, pat tādus izdomājot (piemēram, M. Kačerovska, J. Šalkovica u. c. lietas), lai varētu piespriest pēc iespējas lielākus sodus. Tāpēc Salaspils vēstures materiāli krimināllietās iegūstami tikai ļoti fragmentāri un izmantojami, salīdzinot tos ar citu liecinieku ziņām par attiecīgajiem jautājumiem. Šā darba izstrādāšanai izmantotas pāri par 30 Salaspils nometnes bijušo darbinieku un apsargu krimināllietu.

Mēs atrastos tālu no īstenības, ja neminētu, ka boļševiku okupācijas laikā prāvas pret Otrā pasaules kara dalībniekiem, kuri bija cīnījušies Vācijas pusē, komunisti ārkārtīgi politizēja. Šīs prāvas Latvijas kompartija un tiesas uzskatīja par PSRS permanentās cīņas sastāvdaļu pret „sapuvušajiem Rietumu imperiālistiem”. Šinī nolūkā, pirmkārt, okupācijas vara līdz 1953. gadam tiesāja nevis par nozieguma faktu, bet parasti par KPFSR Kriminālkodeksa 58. pantu (Dzimtenes nodevība), sevišķi vajājot bijušās militārās personas. Tikai pēc 1953. gada sāka tiesāt par nozieguma faktu. Otrkārt, lai diskreditētu Rietumu valstis, tika veikti vēstures faktu viltojumi un radīti mīti, kuri izplatīti vēl šodien. Tā, piemēram, komunistu propaganda apgalvoja, ka augstākais SS un policijas vadītājs Ostlandē kara noziedznieks Fr. Jekelns savā tiesas prāvā Rīgā esot teicis, ka latvieši bijuši Eiropā labākie ebreju šāvēji, tāpēc uz šejieni vesti ebreji no visas Eiropas. Patiesībā Latvijā bija ievests mazāk ebreju (ap 20 000) nekā, piemēram, Baltkrievijā. Turklāt Fr. Jekelna prāvas doku-

⁹⁰ J. Taurēns. Latvijas vēstures pamatjautājumi. – Rīga, 1996. – 117. lpp.

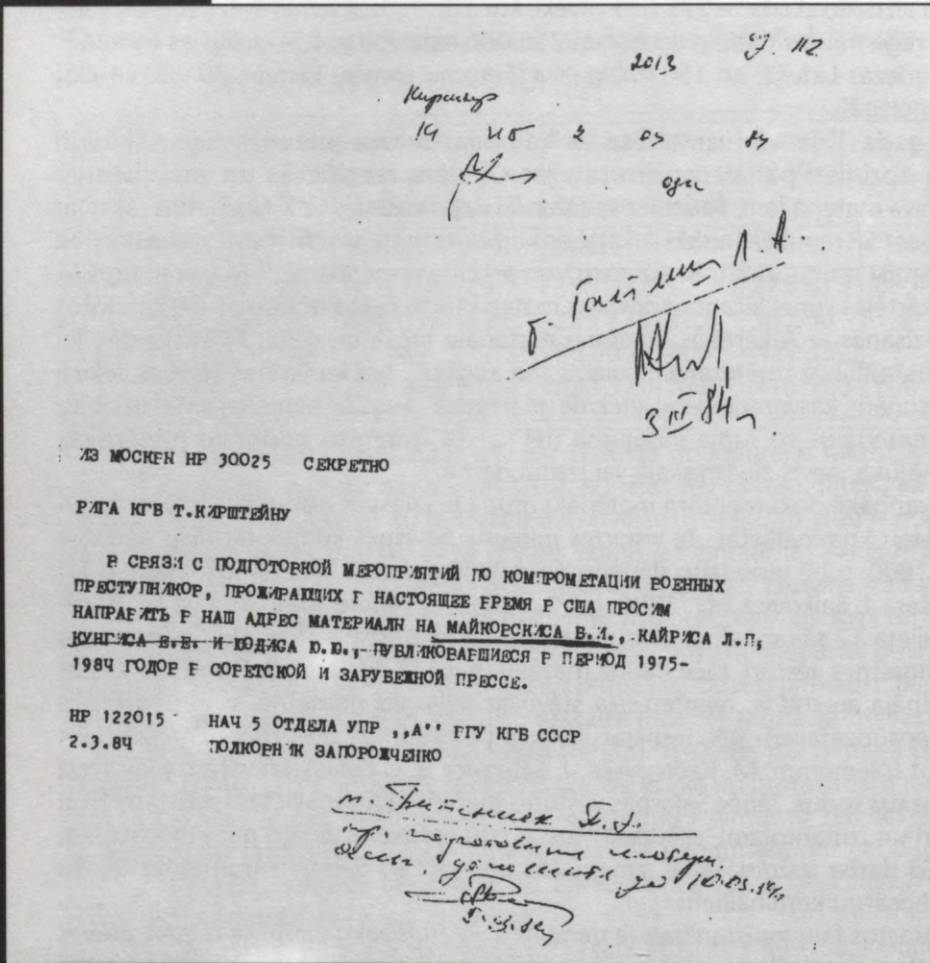
⁹¹ LVVA, P-132. f. Vēsturiska izziņa.

⁹² LVA, 1986. f., 1. apr., 667. l.

⁹³ Turpat. – 42952. l.

⁹⁴ Turpat. – 6217. l.

⁹⁵ Turpat. – 42918. l., 1.–12. sēj.

PSRS VDK 5. nodaļas „A” pārvaldes priekšnieka pulkveža Zapo-
 roženko 1984. gada 2. marta slepenais rīkojums LPSR VDK
 leitnantam Kiršteinaam nosūtīt kompromitējošus materiālus par
 ASV dzīvojošiem latviešiem. (Materiali proveri na roziskivajemih
 gosprestupnikov. – Latvijas Republikas Totalitāro sistēmu doku-
 mentēšanas centra arhīvs, Litera lieta Nr. 348, 25. sēj., 112. lp.)

mentos tādi Jekelna izteicieni nav sastopami; to pēdējos gados pierādījis vēsturnieks I. Ronis, kurš iepazinies ar Jekelna prāvas 20 sējumiem Maskavā. Treškārt, vairāki profesionāli čekisti A. Rupeiks (ar segvārdu J. Silabriedis), B. Borgs (ar segvārdu B. Arklāns) publicēja diskreditējošu pamfletu „Politiskie bēgļi bez maskas”⁹⁶ un kopā ar J. Dzirkali – „Viņi bez maskas”⁹⁷ šajos materiālos izmantojot toreiz viņiem vien pieejamās čekas apsūdzības lietas, minētie „autori” viltoja faktus. Ceturtkārt, PSRS VDK Maskavā pieprasīja LPSR VDK vēl 1984. gadā „sakarā ar pasākumu sagatavošanu kara noziedznieku kompromitācijai, kuri pašreiz dzīvo ASV, nosūtīt mums materiālus par šādām personām”. Šādi saraksti par emigrantiem, sevišķi, ja viņi bija aktīvi pretpadomju darbinieki, bagātīgi tika nosūtīti uz

Maskavu. Piektkārt, LPSR Kultūras komiteja un LPSR Komiteja darbam ar tautiešiem ārzemēs kopā ar LKP CK izstrādāja un apstiprināja LKP CK savus darba plānus Rietumu trimdas graušanai, kuros lielu lomu ieņēma „emigrācijas atmaskošana”.⁹⁸ Sestkārt, LKP CK vairākkārt lūdza PSKP CK Maskavā atļauju uzaicināt ciemos uz Latviju vairākus kreisāk noskaņotus latviešu trimdas darbiniekus, lai grautu trimdu no iekšienes un lai trimda „attīrītos” no „pretpadomju elementiem”. Septītkārt, šīnī pašā nolūkā uz Rietumiem sūtīja vairākas kultūras un mākslas darbinieku grupas iepriekš sagatavotu kultūras darbinieku vadībā. Sevišķu lomu ciņā pret „sapuvušajiem Rietumiem” un „latviešu buržuāziskajiem nacionālistiem” ieradīja Salaspils nometnei.

Priekšstatu par Salaspili kā nāves nometni aktīvi centās veidot Latvijas PSR VDK darbinieki. Atmiņu krājuma „Salaspils nāves nometnē”⁹⁹ plašā ievada „Fakti un dokumenti apsūdz” autori, kā arī sastādītāji un redaktori bija Latvijas PSR IeTK darbinieki Vladimirs Izvestnijs (dz. 1929. g.) un J. Bistrovs. V. Izvestnijs bija LPSR VDK izmeklēšanas daļas priekšnieks, vēlāk LPSR VDK Gulbenes rajona pilnvarotais un 1972. gadā LPSR VDK priekšsēdētāja vietnieks. Acīmredzot čeka neuzticējās pat saviem visuzticamākajiem 20. gadsimta vēsturniekiem un, kā parasti svarīgos jautājumos, pati ķērās pie spalvas vai uzaicināja čekai tuvu stāvošas personas.

Atmiņu krājuma „Salaspils nāves nometnē” V. Izvestnija un J. Bistropa uzrakstītajā 27 lappuses garajā ievadā „Fakti un dokumenti apsūdz” nav ne jaunu dokumentu, ne materiālu, ja neņem vērā ebreju nošaušanas trīs pazīstamos attēlus Šķedē,¹⁰⁰ nometnes plāna daļēju pārzīmējumu no Ārkārtējās komisijas materiāliem,¹⁰¹ viena dokumenta foto-faksimilu¹⁰² no M. Zālīša krimināllietas un pāris zināmu attēlu no Salaspils.¹⁰³ Protams, nekur nav profesionālu atsauču uz literatūru un avotiem. Turpretī ir atsauces uz viņiem pieejamajām grāmatām par Nirnbergas procesu, kas izdotas 1957.–1959. gadā. No tām citēti fakti, kas uz Latviju pilnīgi neattiecas (piemēram, Vācijas prezidenta 1933. gada februāra dekrēts „Par tautas un valsts aizsardzību”, kas sakarā ar reihstāga dedzināšanu atļāva apcietināšanu drošības interesēs).¹⁰⁴ Čekistu ievadraksts liecina, ka viņiem bijušas pieejamas noziegumos Salaspili apsūdzēto „buržuāzisko nacionālistu”, tai skaitā Salaspils kūdras fabrikas vadītāja M. Zālīša¹⁰⁵ un celtniecības vadītāja M. Kačerovska¹⁰⁶, lietas; čekisti gan uz toreiz šīm slepenajām lietām neatsaucās. Autori gan norāda, ka par M. Kačerovska notiesāšanu, sekojot pašas čekas organizētajiem rakstiem avīzē „Sovetskaja Latvija”,¹⁰⁷ bija iesniegtas nevis tūkstošiem, kā raksta autori, bet simtiem krievu valodā rakstītu vēstuļu, starp tām bijušo sarkano partizānu komandieru raksts¹⁰⁸ un pat vēstules no Maskavas.¹⁰⁹

⁹⁶ Rīga, 1963.

⁹⁷ Rīga, 1966.

⁹⁸ OM gadagrāmata, 2000. Dokumentu publikācija. Dokuments Nr. 9.

⁹⁹ Salaspils nāves nometnē. – Rīga, 1963, 1965; V Salaspilskom lagere smerti. – Rīga, 1964.

¹⁰⁰ Salaspils nāves nometnē. – Rīga, 1963. – 10., 11. lpp.

¹⁰¹ Turpat. – Ielīme starp 24. un 25. lpp.

¹⁰² Turpat. – 25. lpp.

¹⁰³ Turpat. – 18., 23. lpp.

¹⁰⁴ Turpat. – 6. lpp.

¹⁰⁵ M. Zālītis (1900). – LVA, 1986. f., 1. apr., 667. l.

¹⁰⁶ M. Kačerovskis. – LVA, 1986. f., 1. apr., 42918. l.

¹⁰⁷ Eto bilo v Salaspilse // Sovetskaja Latvija. – 1959. – 27., 30. sept., 1., 2. okt.

¹⁰⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 42918. l., 6. sēj., 10.–11. lp.

¹⁰⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 42918. l., 7.–9. sēj.

Atmiņu grāmatā jau no pirmās lappuses uzsvērts, ka tā vērsīsies ne tikai pret vācu fašistu, bet arī „viņu rokaspuīšu – latviešu buržuāzisko nacionālistu drausmīgajiem noziegumiem”.¹¹⁰ Tālākajās lappusēs čekisti arī uzskaita „vācu fašistu rokaspuīšus”, kuri, protams, esot atraduši patvērumu Rietumu valstīs.¹¹¹

Bez šaubām, grāmatai bija arī zināma kontrpropagandas loma. Piecdesmito gadu otrajā pusē no sarkanās katorgas nometnēm un izsūtījuma Latvijā sāka atgriezties tūkstošiem politiktorozdznieku. Visā Latvijā ik dienas kļuva vairāk zināms par sarkanās impērijas vergu darba nometnēm. Veidojot mītu par Salaspili, čeka cerēja šo ietekmi mazināt, liekot lietā pat viltojumus.

Grāmatā „Salaspils nāves nometnē” uz divām lappusēm publicētas jau minētā nometnes ieslodzītā Viļa Riekstiņa atmiņas „Brāļu tautu tragēdija”.¹¹² Vēlāk par raksta publicēšanu V. Riekstiņš rakstīja: „Materiāls stipri saīsināts, un lasītājam būs skaidrs, ka no teksta palikuši tikai daži vārdi, jo visa rakstītā saturs nebija pa prātam grāmatas sastādītājam.”¹¹³ Šādas čekistiem tradicionālas „zinātniskā darba metodes” novērojamas arī citu atmiņu „apdarē”. Salīdzinot Kārļa Sausniša M. Kačerovska lietā iesniegto samērā objektīvo nometnes tēlojumu¹¹⁴ ar čekistu apdarē publicētajām atmiņām, novērojama šīs publikācijas liela radikalizācija un pat viltojums. Jau V. Riekstiņš aizrādīja, ka K. Sausnītis nevarējis aprakstīt Jāzepa Kaņepa pakāršanu, kas notika 1944. gada augustā, jo tika no nometnes atbrīvots 1943. gada maijā.¹¹⁵ K. Sausnītis nevarēja arī noklausīties J. Kaņepa sarunu ar nometnes komandantu K. Krauzi. „Man personīgi,” rakstīja V. Riekstiņš, „nācās noskatīties šo eksekūciju. Kaņeps bija pilnīgi mierīgs, bet neko nerunāja. Šajā laikā apcietināto skaits nometnē bija sarucis... Kur gan te varēja būt kaut kāds vectēvs un Baltkrievijas kolhozniece ar puisīti. Tā ir tīra Sausniša fantāzija.”¹¹⁶

Uz Salaspils nometni absolūti nevar attiecināt Hitlera teicienu Raušingam par cilvēku iznīcināšanas tehnikas pielietošanu veselu rasu iznīcināšanā,¹¹⁷ jo tāda tehnika Latvijā nav izmantota.

Salaspils koncentrācijas nometnes ieslodzīto atmiņas grāmatā „Salaspils nāves nometnē” ļoti redīgētas boļševiku propagandas garā, izņemot M. Birzes un A. Rupeika atmiņas. Taču šīs atmiņas un okupantu veidotais Salaspils nometnes modelis ietekmējis ne vien Latvijas, bet arī trimdas latviešu uzskatus un literatūru.¹¹⁸ Čekistu redīgēto 20 bijušo ieslodzīto atmiņu krājumu „Salaspils nāves nometnē” plaši popularizēja LKP orgāns „Cīņa” vēl pirms grāmatas iznākšanas, publicējot fragmentus.¹¹⁹

Šā apcerējuma uzrakstīšanai izmantoti Latvijas Kara muzeja, Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja, LU Vēstures un filozofijas fakultātes savāktie Salaspils koncentrācijas nometnes ieslodzīto atmiņu pieraksti. Aculiecinieku atmiņās – atkarībā no laikmeta un

¹¹⁰ Turpat. – 5. lpp.

¹¹¹ Turpat. – 20.–21. lpp.

¹¹² Turpat. – 137.–141. lpp. (Ilustrācijas uz divām lapām)

¹¹³ OM krājumi, V. Riekstiņš. Piezīmes grāmatai „Salaspils nāves nometnē”, Nr. 2153, 3. lpp.

¹¹⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 42918. l., 3. sēj., 22. lpp.

¹¹⁵ OM krājumi, V. Riekstiņš. Piezīmes grāmatai „Salaspils nāves nometnē”, Nr. 2153, 2. lpp.

¹¹⁶ Turpat.

¹¹⁷ Turpat. – 7. lpp.

¹¹⁸ Aivars Ruņģis. Spēle uz skatuves trīs cēlienos ar ieskaņu un izskaņu. Trīs lugas // Ceļinieks. – Mičigana, 1980. – 7.–76. lpp.; Aivars Ruņģis. Latvieši. Bijušā Salaspils koncentrācijas nometnes iemītnieka stāsts // Aivars Ruņģis. Tik pie Gaujas, tik pie Gaujas. – Grāmatu Draugs, 1968. – 58.–83. lpp.

¹¹⁹ To nedrīkst aizmirst // Cīņa. – 1962. – 14. nov., 23. dec.

situācijas, kādā tās pierakstītas, – vairāk vai mazāk saglabājusies visa šī avota veida bagātība un trūkumi. Vairāki Salaspils nometnes ieslodzītie vai nu nekā neatceras, vai arī, spriežot pēc pierakstītajām atmiņām, tur nav bijuši.¹²⁰ Atmiņu pierakstos nereti sajauktas personas, fakti un laiks. Tā, piemēram, Jozefs Gertners par nometnes komandantu dēvēja oberšārfireru (feldfēbeli) Nikelu, bet V. Riekstiņš raksta, ka Nikels toreiz bijis nometnes komandanta palīgs. Nometnes komandants tai laikā esot bijis oberšturmfirmers (virsleitnants) Bīgners.¹²¹ Nometnes komandantūras ēku pabeidza tikai 1943. gada aprīlī.¹²² Arī Salaspils nometnes celtniecības vadītājs M. Kačerovskis un citi celtnieki liecināja, ka nometnes celtniecības darbi pabeigti 1943. gadā.¹²³ Taču, uzmanīgi attiecoties pret atmiņu pierakstiem kā ticamu vēstures avotu, salīdzinot atmiņu faktus ar citu avotu liecībām, atmiņu pieraksti, arī grāmatā „Salaspils nāves nometnē” publicētie, jāizmanto. Tikai apbruņojies ar visiem pieejamajiem avotu veidiem un literatūru, to visu pēc iespējas pilnīgāk izvērtējot patiesības gaismā, autors drīkst iedziļināties šīs nacistiskās soda un ciešanu nometnes norišu pētījumos.

3. Nometnes celtniecība un pārvalde

Koncentrācijas un iznīcināšanas (nāves) nometņu celtniecību un pārvaldi trešajā reihā noteica vesela rinda vispārējo un speciālo noteikumu, kas tika izdoti jau kopš Dahavas (*Dachau*) uzcelšanas 1933.–1934. gadā. Koncentrācijas nometņu celtniecības un iekārtošanas, kā arī specializācijas noteikumu klāsts palielinājās līdz ar Hitlera–Stalīna pakta noslēgšanu un Vācijas–Polijas un Vācijas un Krievijas kara sākumu. 1941. gada 28. maijā un 12. decembrī VDGP¹²⁴ izdeva vadošus norādījumus par darba audzināšanas nometņu iekārtošanu.¹²⁵ Katrā reihā koncentrācijas nometnē bija pieci iecirkņi pienākumu pildīšanai: 1) komandantūra ar komandantu, adjutantu un pasta cenzūras daļu; 2) politiskā nodaļa un pretizlūkošanas nodaļa (*Erkennungsdienst*), ko vadīja gestapo ierēdnis; 3) drošības apcietinājuma nometne (*Schutzhaftlager*), ko vadīja nometnes vadītājs, ziņojuma vadītājs (*Rapportführer*), baraku vadītājs, darbu vadītājs (*Arbeitsdienstführer*) u. c. ierēdņi. Nometnes pašpārvaldi vadīja nometnes vecākais, rakstveži, baraku vecākie; 4) pārvalde ar tās vadītāju, ieslodzīto mantu pārvaldi un nometnes inženieriem; 5) nometnes ārsts un slimnīca ar personālu.¹²⁶

Par nāves nometņu (*Vernichtungslager*) ierīkošanu Osvencimā, Helmnē (*Chelmno*), Belžecā ir speciāli H. Himlera (1900–1945) rīkojumi,¹²⁷ arī par gāzu automašīnu nometnes ierīkošanu Helmnē. 1941. gada 25. oktobrī Ostministrijas referents rasu jautājumos Erhards Vecels (*Wetzel*) ieteica ierīkot koncentrācijas nometnes Rīgā un Minskā.¹²⁸

¹²⁰ Sofija Staņislava m. Graholska, dz. 1925. gadā Kaunatas pagastā, 4 klašu izglītība – atmiņas pierakstījusi Latvijas Valsts universitātes (turpmāk LVU) Vēstures un filozofijas fakultātes studente V. Bautre.

¹²¹ Salaspils nāves nometnē. – Rīga, 1963. – 39. lpp.; OM krājumi, V. Riekstiņš. Piezīmes grāmatai „Salaspils nāves nometnē”, Nr. 2153, 2. lpp.

¹²² OM krājumi, V. Riekstiņš. Piezīmes grāmatai „Salaspils nāves nometnē”, Nr. 2153, 2. lpp.

¹²³ LVA, 1986. f., 1. apr.

¹²⁴ Reichssicherheitshauptamt (RSHA) – Reihā Valsts drošības galvenā pārvalde, turpmāk VDGP.

¹²⁵ Errichtung von Arbeitserziehungslager. – BAP, R 58/1027.

¹²⁶ Lexikon Nationalsozialismus. – Hamburg, 1999. – S. 137–138.

¹²⁷ Götz Aly, Susanna Heim. Vordenker der Vernichtung. – 509.–510. lpp.

¹²⁸ Turpat. – 510. lpp.; Errichtung der Konzentrationslager Herzogenbuch, Riga und Lublin. – BAP, R 58/1027.

Pēc SS reihsfirera H. Himlera 1941. gada 28. maija rīkojuma „darba audzināšanas nometnes” bija domātas „tikai darba kavētāju (*Arbeitsverweigerer*) un darba negribētāju elementu (*arbeitsunlustige Elemente*)” uzņemšanai, kuru izturēšanās līdzinās darba sabotāžai. 1941. gada 12. decembra redakcijā šis rīkojums noteica, ka darba un audzināšanas nometnē jāuzņem tādi policijas arestētie, kuri apdraud vispārējo darba morāli (*allgemeine Arbeitsmoral gefährden*). „Citi arestētie, sevišķi politiskie arestanti (*Schutzhäftlinge*), no uzņemšanas jāizslēdz.” Darba kavēšanas īstais iemesls bija zemā darba alga.

Darba audzināšanas mērķis bija sagatavot „darbu gribošus cilvēkus”. Darba audzināšanā bija paredzētas trīs pakāpes: 1) stingri pasākumi, smags darbs, smaga fiziska ietekmēšana; 2) smags darbs, labāka apiešanās un labāks darbs; 3) darbs ārpus nometnes, fermās u. c.

Komunisma un nacisma teroram kopējā raksturīgā īpašība bija tā, ka tas notika visstingrākās slepenības apstākļos.¹²⁹ Kaut arī pastāvēja publikāciju aizliegums par nacistu koncentrācijas nometnēm,¹³⁰ iespējams, ka minētie rīkojumi atradās Salaspils koncentrācijas nometnes arhīvā, kas gājis bojā. Pētnieku rīcībā pašreiz nav ne nometnes celtniecības plāna, ne rīkojumu par tās celtniecību.

Kā redzams no 1941. gada 10. oktobra R. Heidriha (1904–1942) vadītās apspriedes par „žīdu jautājuma atrisināšanu” Bohēmijas un Morāvijas protektorātā, Heidrihs ieteica žīdus transportēt uz Rīgu SS ģenerāļa Fr. Štālekera (1900–1942) rīcībā, kura pārraudzītā nometne iekārtota pēc Zaksenhauzenas parauga.¹³¹ Taču 1941. gada 10. oktobrī F. Štālekera rīcības grupai „A” Latvijā vēl nebija nevienas speciālas koncentrācijas nometnes. Rīcības grupas (*Einsatzgruppen*) bija Drošības policijas īpašas mobilas vienības „vadoņa speciālo uzdevumu izpildei”.¹³² Viens no šiem uzdevumiem bija pretvalstisku cilvēku iznīcināšana un nometņu celtniecība. Blakus Salaspils koncentrācijas nometnei, kuru, kā redzēsīm, sāka celt 1941. gada oktobrī, Latvijā sākumā bija paredzēta arī plašas ebreju iznīcināšanas (nāves) nometnes celtniecība, jo cietumi bija jāpārpildīti. Pēc ģenerāļa Štālekera datiem, 1941. gada 15. oktobrī Latvijas cietumos bija 9 901 ieslodzītais, no kuriem tikai 308 bija kriminālnoziedznieki (3,1%).

Latvijas Republikas 15 vecie cietumi tika jāpārpildīti jau nacistu okupācijas sākumā. Centrālcietumā bija ievietots gandrīz divas reizes vairāk ieslodzīto, nekā tas spēja uzņemt. Neraugoties uz cietumu „iztīrīšanas” pasākumiem, bija jāierīko papildcietumi (*Ersatzgefängnisse – EG*) un vietām jāceļ koncentrācijas nometnes.¹³³

Rīgas ģenerālkomisārs O. Drekslers (1895–?) atzina, ka par lielas nāves nometnes celtniecības vietu bija izraudzīta Rīga un Kurzeme, kur ebrejus bija iespējams no Eiropas nogādāt gan pa dzelzceļu, gan pa jūras ceļu. 1941. gada 11. oktobrī O. Drekslers saņēma no Berlīnes rīkojumu šādu nometni uzbūvēt. Šinī nolūkā ģenerālis F. Štālekera pat naktī vērsās pie O. Drekslera ar lūgumu sagādāt kokmateriālus¹³⁴ nometnes celtniecībai. Taču H. Lozem, kā viņš vēlāk norādīja savā prāvā, izdevās Berlīnē šīs nometnes celtniecību noraidīt, uzsverot nometnes vietas nepiemērotību nāves nometņu iekārtošanas apstākļiem. Literatūrā atzīmēts Berlīnes plāns pie

¹²⁹ Černaja knīga komunizma. – Moskva, 1999. – 58. lpp.

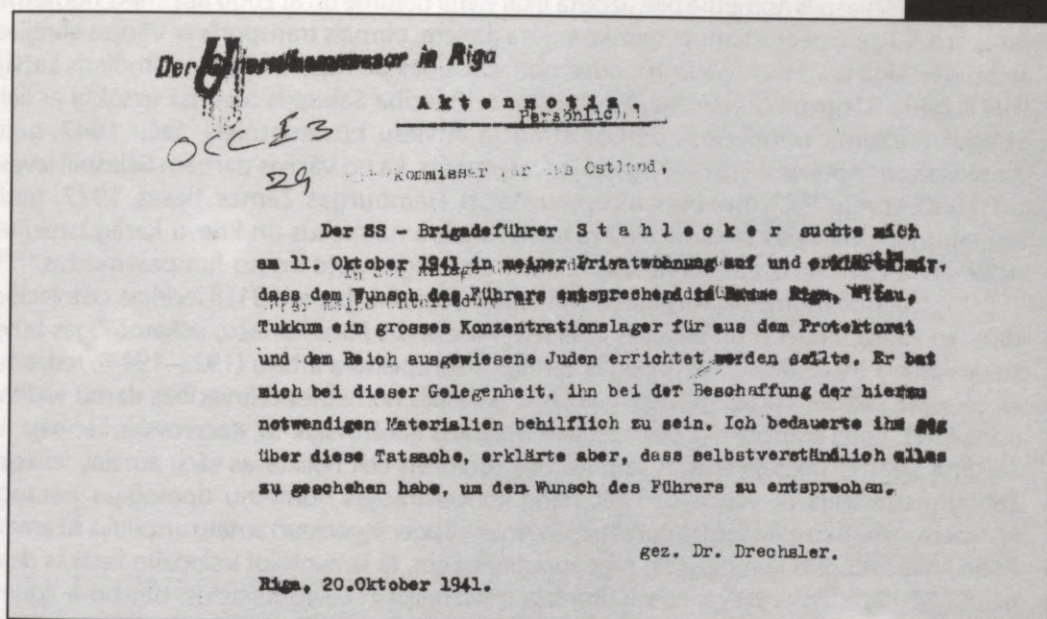
¹³⁰ Verbot einer Veröffentlichung über Konzentrationslager. – BAP, R 58/877.

¹³¹ BAP, Eichmann – Dokumente der israelischen Polizei, Nr. 1193.

¹³² International Military Tribunal (turpmāk IMT). – Bd. XXVI. Dokumente PS-444. – 54. lpp.

¹³³ M. Vestermanis. Die nationalsozialistische Haftstätten und Todeslager im okkupierten Lettland (1941–1945) // Die nationalsozialistische Konzentrationslager. – 1998, 472.–476. lpp.

¹³⁴ VFA MA, W 21/10.

Latvijas ģenerālkomisāra Dr. O. Drekslera (1985–?) 1941. gada 20. oktobra dienesta atzīme par SS ģenerāļa Štālekera (*Stahlecker*) 1941. gada 11. oktobra ziņojumu, ka Hitlers uzdevis Rīgas–Jelgavas–Tukuma apkārtnē ierīkot lielu koncentrācijas nometni Polijas un Vācijas ebrejiem. (VFA Freiburgā, W 21/10.)

2. tabula

Latvijas cietumos ieslodzīto skaits 1941. gada 15. oktobrī¹³⁵

Nr. p. k.	Ieslodzījuma vieta	Politieslodzītie	Kriminālieslodzītie	
			Skaitis	%
1.	Rīgas Centrālcietums	2 837	63	2,2
2.	Latvijas cietumi	7 064	245	3,5
	Kopā	9 901	308	3,1

Rīgas ierīkot nāves nometni ar gāzes kamerām. Pret šo plānu uzstājies gan H. Loze, gan F. Trampedahs (1907–?).¹³⁶ Tādējādi Rīgā ierīkoja tranzīta nometni. Izteiktas domas, ka Latvijā nāves nometni neierīkoja arī sarkanarmijas uzbrukuma dēļ.¹³⁷

1977. gadā ģenerāļa F. Štālekera rīcības grupas „A” virsleitnants G. Maivalds (*Maywald*, dz. 1913. g.) Hamburgas Zemes tiesā liecināja, ka 1941. gada oktobrī viņš no R. Langes (R. Lange vadīja Štālekera rīcības grupas IV (Gestapo) un V (Krijo) nodaļu) bija saņēmis ziņu, ka drīzumā Rīgā ieradīsies ebreju transports no reihā. Lange saņēmis rīkojumu ierīkot ebrejiem lielu nometni. Nometnes ierīkošanai R. Lange un G. Maivalds izvēlējušies Salaspili, uz kuru satiksme iespējama gan ar lidmašīnu, gan pa dzelzceļu. 1941. gada

¹³⁵ VFA, 175. filmu rullis, 513.

¹³⁶ Hans Saprian. Die Eichmann Männer. – Wien, 1993. – S. 145–146.

¹³⁷ Turpat. – 149. lpp.

17. oktobrī Salaspils nometnē bija uzcelta tikai viena nojume un ar žogu apzīmēts nometnes laukums, lai gan, pēc Ostlandes reihskomisāra datiem, pirmais transports ar Vācijas ebrejiem ieradās Rīgā jau 1941. gada 10. novembrī. Drošības policijas un SD komandieris Latvijā 1941. gada 8. novembrī rakstīja, ka „baraku celtniecība Salaspils tuvumā uzsākta ar lielu steigu”. Sākumā celtniecības darbos strādāja latviešu būvamatnieki. Taču 1942. gada ziņojumā par notikumiem 1942. gada janvārī minēts, ka no Vācijas darbam Salaspilī ievesti arī 1000 ebreji.¹³⁸ „Nometnes būvei,” rakstīts Hamburgas Zemes tiesas 1977. gada spriedumā, „Maivalds sākumā iekļāva latviešu būvamatniekus un krievu karagūstekņus, vēlāk arvien lielākā skaitā ebrejus, kurus dzina no Rīgas geto un no Jumpravmuižas.”¹³⁹

Salaspils nometni cēla Rīgas būvju valdes (Rīgā, Brīvības ielā 31) II iecirkņa celtniecības daļa, ko vadīja arhitekts un vecākais inženieris Aleksandrs Rāčenis. Taču, izskatot Rīgas būvju valdes arhīva materiālus,¹⁴⁰ kā arī Rīgas aprinķa būvinspektora arhīvu (1923–1944), redzams, ka Salaspils celtniecība tajā neatspoguļojas.¹⁴¹ Salaspils nometnes celtniecības darbu vadītājs kopš 1941. gada oktobra bija būvinženieris Magnuss Kačerovskis. M. Kačerovskis liecināja, ka sākumā Salaspilī bijušajā armijas šautuvē bija paredzēts celt noliktavas vācu armijai, ierīkojot speciālu dzelzceļa pievedceļu.¹⁴² Pēc reihkoncentrācijas nometņu tipoloģijas parauga M. Kačerovskis Salaspilī ieņēma nometnes inženiera (*Lager-Ingenieur*) amatu un pildīja šo amatu ar ārkārtīgu stingrību un nežēlību pret apcietinātajiem, tā iemantojot ieslodzīto lielākās daļas naidu. M. Kačerovska palīgs celtniecībā bija būvtehniķis Nikolajs Kiršteins, bet brīvā līguma strādnieki bijuši Zemzars, Kuks, Kalns, Stivriņš, Gailītis, Broks u. c.¹⁴³ Baraku celtniecībai nepieciešamos kokmateriālus gatavoja kokzāgētava Daugavas krastā iepretī Salaspils nometnei, kur jau 1941. gada oktobrī iekārtoja divus, bet vēlāk vēl divus zāģu gaterus.¹⁴⁴ Zāģbaļķus līdz Salaspilij pludināja pa Daugavu. Kokzāgētavas darbu vadīja brāķeris Gailītis.¹⁴⁵ Kokzāgētavā sākumā strādāja gan sarkanarmijas gūstekņi (ap 100 cilvēku), gan ebreji no Čehoslovākijas, Polijas, Austrijas.¹⁴⁶

Nacistu armijas virspavēlniecības šefa ģenerāļa Keitela 1941. gada 12. septembra direktīvā „Ebreji jaunienemtajos Austrumu apgabalos” bija noteikts: „Cīņa pret boļševismu prasa nesaudzīgu un enerģisku apiešanos vispirms ar ebrejiem, boļševisma galvenajiem balstiem.” Direktīva noliedza ebreju izmantošanu jebkurā armijas palīgdienestā un aizliedza karaspēka daļām izsniegt atļaujas šādai izmantošanai. „Izņēmums ir vienīgi ebreju izmantošana sevišķās slēgtās kolonnās, kuras darbojas tikai vācu uzraudzībā.”¹⁴⁷ Lai celtu Salaspils nometni, šādas „slēgtas kolonnas” organizēja rīcības grupas „A” SD virsleitnants G. Maivalds Rīgas geto un Jumpravmuižā.

Kokmateriālus uz muguras no zāģētavas uz nometni nesa ieslodzītie.¹⁴⁸ Tātad nometnes celtnieki bija dažādu tautību – galvenokārt ieslodzītie latvieši, bet arī krievi un ebreji. Par darbu celtniecībā maksāja tikai brīva līguma strādniekiem.

¹³⁸ Izraksts no Kanādas imigrācijas un bēgļu pārvaldes Arbitrārās nodaļas lēmuma Konrāda Kalēja lietā 1997. g. 18. augustā, 42. lp. (virsprokurora U. Strēļa tulkojums autora rīcībā).

¹³⁹ Hamburgas Zemes tiesas arhīvs, 126-a, 11. lp. (turpmāk LGZF (ZH)).

¹⁴⁰ LVVA, 3255. f., 1.–4. apr.

¹⁴¹ LVVA, 3837. f., 1. apr.

¹⁴² LVA, 1986. f., 1. apr., 42918. l., III sēj., 312.–313. lp.

¹⁴³ Turpat, I sēj., 168. lp.

¹⁴⁴ Turpat, 195., 211. lp.

¹⁴⁵ Turpat, 135. lp.

¹⁴⁶ Salaspils nāves nometnē. – 90., 93. lpp.

¹⁴⁷ Juden in den besetzten Ostgebieten. – LVVA, P-1026. f., 1. apr., 25. l., 17. lp.

¹⁴⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 42918. l., I sēj., 1., 18., 115. lp.; II sēj., 90. lp. Arī Štuthofā Dancigas

Befehlshaber der Sicherheitspolizei
und des SD, - Einsatzgruppe A,

Riga, den 8.11.1941.

- II - *12/11/41*

2.9.11.41

3-31

Geheim

Herrn Reichskommissar
für das Ostland
in R i g a .

Betr.: Judentransporte aus dem Reich in das Ostland.

Laut Mitteilung des Reichssicherheits-
hauptamtes Berlin wird der Transport von
50.000 Juden in das Ostland durchgeführt.

Es berichtet, werden hiervon 25.000
nach Riga und 25.000 Juden nach Weissruthenien
transportiert. Die Transporte kommen aus allen
grösseren Städten des Reichsgebietes und des
Schutzgebietes. Der 1. Transport von 1.000 Juden
trifft am 10.11.41 in Minsk ein. Bis zum 16.11.
1941 wird an jedem zweiten Tag je ein weiterer
Transport nach Minsk in Marsch gesetzt. Die
restlichen Transporte werden in der Zeit zwi-
schen dem 10. und 20.11.1941 durchgeführt.

Die Transporte nach Riga beginnen am 17.
11.41. Der erste Transport trifft am 19.11. hier
ein. Bis zum 17.12. trifft an jedem zweiten
Tag je ein weiterer Transport von 1.000 Juden
ein. Die restlichen Transporte werden in der
Zeit zwischen dem 11. und 29.1.1942 durchge-
führt.

Es ist vorgesehen, die ersten fünf
für Riga bestimmten Transporte in das Ghetto
in Kaunas einzusenden. Ob es fahrplantechnisch
möglich ist, diese ersten 5 Transporte
nach Kaunas zu leiten oder ob erst von den
späteren Transporten 5 nach Kaunas abgerollt
werden, steht noch nicht endgültig fest.

- 2 -

- 2 -

Ich werde hierüber noch berichten.

Der Bau von Baracken in der Nähe von
Salaspils wird mit grösster Beschleunigung wei-
tergeführt. Da wegen der vielfältigen Schwie-
rigkeiten bei der Materialbeschaffung und ange-
sichts des Mangels an Facharbeitern die Baracken
beim Eintreffen der ersten Transporte noch nicht
vollständig fertiggestellt sein werden, ist vor-
gesehen, für die ~~ersten~~ Transporte in ehemaligen
Truppenbaracken im Jungfernhof (rechts der
Strasse Riga-Dünaburg, zwischen Riga und Sales-
pils) Unterbringungsmöglichkeiten zu schaffen.
Der Gebietskommissar Riga-Land, dessen Stabs-
leiter, P g . B r u h n , die Oertlichkeiten
selbst besichtigt hat, hat sein Einverständ-
nis erklärt.

Wegen der Verpflegung der Juden sind
mit der Gruppe Landwirtschaft der Dienst-
stelle des Herrn Generalkommissars die wei-
teren Vereinbarungen getroffen worden.

J. A.

Sturmbannführer,

Bl.-

Drošības policijas un SD rīcības grupas komandiera Latvijā SS pulkveža Dr. R. Langes 1941. gada 8. novembra raksts Ostlandes reihskomisāram H. Lozem par 50 000 ebreju transportēšanu no Vācijas uz Ostlandi. (VFA, R 90, 290, 4234.-4235. lp.)

Ieslodzītais Pēteris Viksna – Nacionālās pretošanās kustības dalībnieks. (OMF, P. Viksnas lieta, 5925. kadrs)

komandanta, vēlāk SS ģenerālpulkveža un ieroču SS ģenerāļa Teodora Eikes (*Eicke*, 1892–1943) Dahavā ierīkotās koncentrācijas nometnes parauga.¹⁴⁹ Salīdzinot Salaspils nometnes ieslodzīto barakas un vairākas citas nometnes ēkas ar citu koncentrācijas nometņu ēkām, rodas iespaids, ka tās nav projektētas Rīgā, bet celtas pēc reiha koncentrācijas nometņu tipveida plāniem, kurus te piegādāja SS rīcības grupas „A” celtniecības pārvalde. Tāpat kā visur, arī Salaspilī par darba spēku izmantoja ebrejus un citus ieslodzītos.

Drošības policijas un SD rīcības grupas komandiera Latvijā SS pulkveža Dr. R. Langes 1941. gada 8. novembrī slepeni rakstīja Ostlandes reihskomisāram H. Lozem par Vācijas ebreju izvietošanas grūtībām: „Baraku būve netālu no Salaspils virzās uz priekšu ar lielu kavēšanos. Tā kā daudzu būvmateriālu iegādes un kvalificētu būvstrādnieku trūkuma dēļ barakas pirmo [Vācijas ebreju – H. S.] transportu ienākšanas laikā vēl nevar būt pilnīgi gatavas, ir paredzēts izveidot apmešanās iespējas pirmajam transportam agrākajās armijas barakās Jumpravmuižā (pa labi no Rīgas – Daugavpils šosejas starp Rīgu un Salaspilī). Rīgas apgabala (Riga-Land) komisārs, viņa štāba vadītājs, Vācijas Nacionālsociālistiskās strādnieku partijas (VNSSP) biedrs Brūns (Bruhn) personīgi apskatīja vietu un paziņoja savu piekrišanu.”

cietuma ieslodzītie SS vīru uzraudzībā vispirms cēla barakas (L. Siliņš. Koncentrācijas nometne Štuthofā // Arhīvs. – XXVII. – Melburna, 1987. – 141. lpp.).

¹⁴⁹ Latvijas PSR vēsture. III. – Rīga, 1959. – 432. lpp.

¹⁵⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 40563. l., II sēj., 141.–146. lp.

¹⁵¹ Lexikon Nationalsozialismus. – Hamburg, 1999. – S. 135.

Sevišķi daudz bija sarkanarmijas karagūstekņu. Gan Salaspils koncentrācijas nometnes celtniecībai, gan vēlāk arī darbam nometnes ražotnēs karagūstekņus ņēma no Rīgas karagūstekņu nometnes „Stalag-350” trim Salaspils filiālēm „Stalag-350-s”, kas atradās blakus koncentrācijas nometnei. Pirmā no tām 18,82 ha platībā atradās blakus dzelzceļam zem klajas debess. Gūstekņi dzīvoja pašierīkotās zemniecās. Otrā gūstekņu nometne 20,28 ha platībā atradās toreizējā Rīgas ceļa labajā pusē kādus 200 m no Salaspils luterāņu baznīcas. Trešā nometne (10,28 ha) bija domāta virsniekiem un atradās tagadējās Salaspils pilsētas teritorijā. Kopā Salaspils gūstekņu nometnes pavisam aizņēma 49,38 ha. Nepanesamo dzīves apstākļu, bada, smagā darba dēļ gāja bojā daudzi gūstekņi, sevišķi „atklātajā nometnē” un kara sākumā. Padomju okupācijas laika presē un literatūrā minēti fantastiski ieslodzīto un bojā gājušo skaitļi. „Latvijas PSR vēsturē” minēts, ka Latvijā bojā gājuši 327 000 sarkanarmijas gūstekņu, to vidū no „Stalag-350” un tās filiālēm vairāk nekā 130 000.¹⁴⁹ Pēc Latvijas Centrālā valsts arhīva 1944. gada 15. decembra izziņas, „Stalag-350-s” nonāvēti 43 000 gūstekņu, un tie aprakti 33 kapos.¹⁵⁰ Taču šie bojā gājušo skaitļi ir apšaubāmi.

Visas reiha koncentrācijas nometnes tika uzbūvētas pēc Dahavas koncentrācijas nometnes

Pēc plāna Salaspils nometnē bija jāuzbūvē 16 barakas "A" rindā, 18 barakas "B" rindā un 20 barakas "C" rindā – kopā 54 barakas, bet 1943. gadā bija uzbūvēta tikai neliela daļa¹⁵² – 15 barakas (27,7%). Bijušajā šautuves teritorijā grunti izlīdzināja, izmantojot ieslodzīto „karuseli”, kuri ar nestuvēm nesa granti.

Salaspils nometnes celtniecības darbus (30,43 ha) (barakas, pārvaldes ēkas, žogs, sargu tornis u. c.) kopumā pabeidza 1943. gada vidū,¹⁵³ kaut arī darbi pievedceļam Rīgas–Daugavpils šoseja – Salaspils nometne turpinājās vēlāk. Spriežot pēc LPSR Ārkārtējās komisijas uzdevumā 1945. gadā sastādītā Salaspils nometņu plāna, kas veidots, balstoties uz saglabājušos ēku un to pamatu izmēriem, nometnes teritorijā bija 48 ēkas. Tās pēc izmantošanas varēja iedalīt četrās pamatgrupās: 1) administratīvās ēkas (komandantūra, sardzes ēka); 2) ieslodzījuma barakas; 3) nometnes palīgtelpas (slimnīca, pirts, noliktava, virtuve); 4) ražotnes, kuras varēja atrasties lielākās ēkās vai speciālās barakās.¹⁵⁴ Teorētiski Salaspils nometnes iekārtojums atbilda citām nacistu koncentrācijas nometnēm. Salaspils koncentrācijas nometne bija tikai viena nometne no Salaspils apkārtnē izvietotajām četrām nometnēm un aizņēma 30,24 ha (40,0%) no šo nometņu teritorijas.

3. tabula

Salaspils koncentrācijas un gūstekņu nometņu platība (ha)¹⁵⁵

Nr. p. k.	Nometnes	Platība (ha)
1.	Salaspils koncentrācijas nometne	30,24
2.	Atklātā gūstekņu nometne	18,81
3.	Karagūstekņu nometnes	30,53
	Kopā	79,58

Otrā pasaules kara sākumā Vācijas VDGP (RSHA) sastāvēja no sešām pārvaldēm. Taču 1941. gada pavasarī VDGP izveidoja septiņas nodaļas; V nodaļa nodarbojās ar noziegumu apkarošanu (*Verbrecherbekämpfung*).¹⁵⁶ Tādā veidā VDGP V nodaļa saglabāja savus agrākos uzdevumus un kļuva par svarīgāko koncentrācijas un iznīcināšanas nometņu pārvaldītāju. Salaspils koncentrācijas nometne, kā jau minēts, nebija pakļauta šai nodaļai, bet atradās Krievijas Ziemeļu un Ostlandes augstākā SS un policijas vadītāja ģenerāļa Fridriha Jekelna (1895–1946) pakļautībā (1941. gada novembris). Drošības policijas un SD pavēlnieks Ostlandē ģenerālis F. Jekelns 1942. gada 2. decembrī rakstīja Drošības policijas un SD komandierim Latvijā policijas ģenerālmajoram V. Šrēderam (*Schröder*, 1902–?): „Nometne pakļauta vienīgi man. Tā ir iekārtota, lai atslogotu pārpildītos policijas cietumus. Nometnē ievietoti ne tikai politiskie arestētie, bet arī

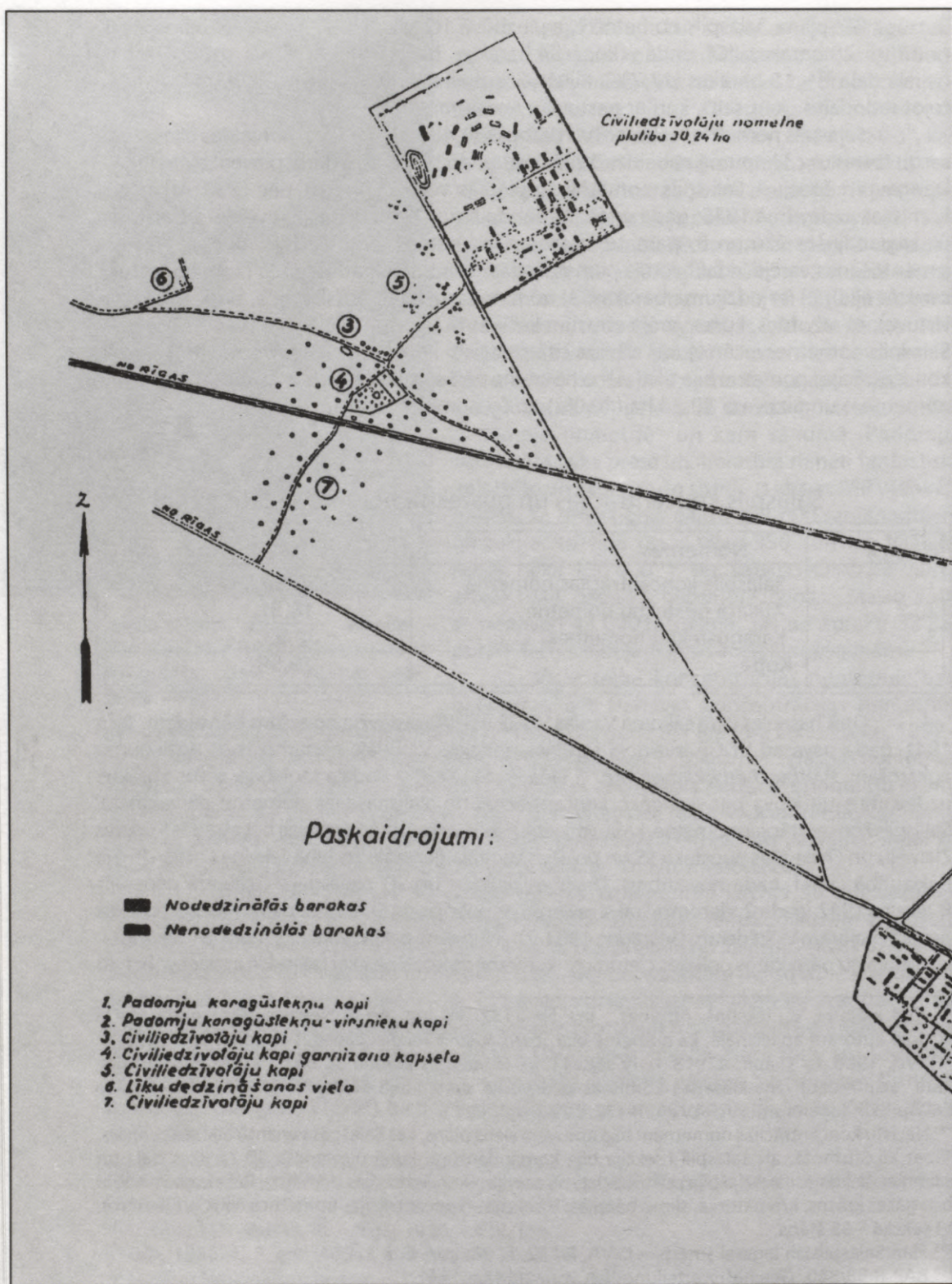
¹⁵² OM krājumi, V. Riekstiņš. Atmiņas..., inv. Nr. 2152, 15. lpp. Arī A. Neparts 2000. gada marta vēstulē autoram apliecināja, ka nometnē bija „četrpadsmit vai piecpadsmit dzīvojamās barakas”.

¹⁵³ LVA, 1986. f., 1. apr., 42918. l., IV sēj., 41. lp. Nometnes platība 30,84 ha konstatēta arī pēc kara, acīmredzot izmeklēšanas komisijas uzdevumā sastādītajā Salaspils nometņu kartē (Plan Salaspilskih lagerei smerti. – LVVA, P-132. f., 28. apr., 6. l.).

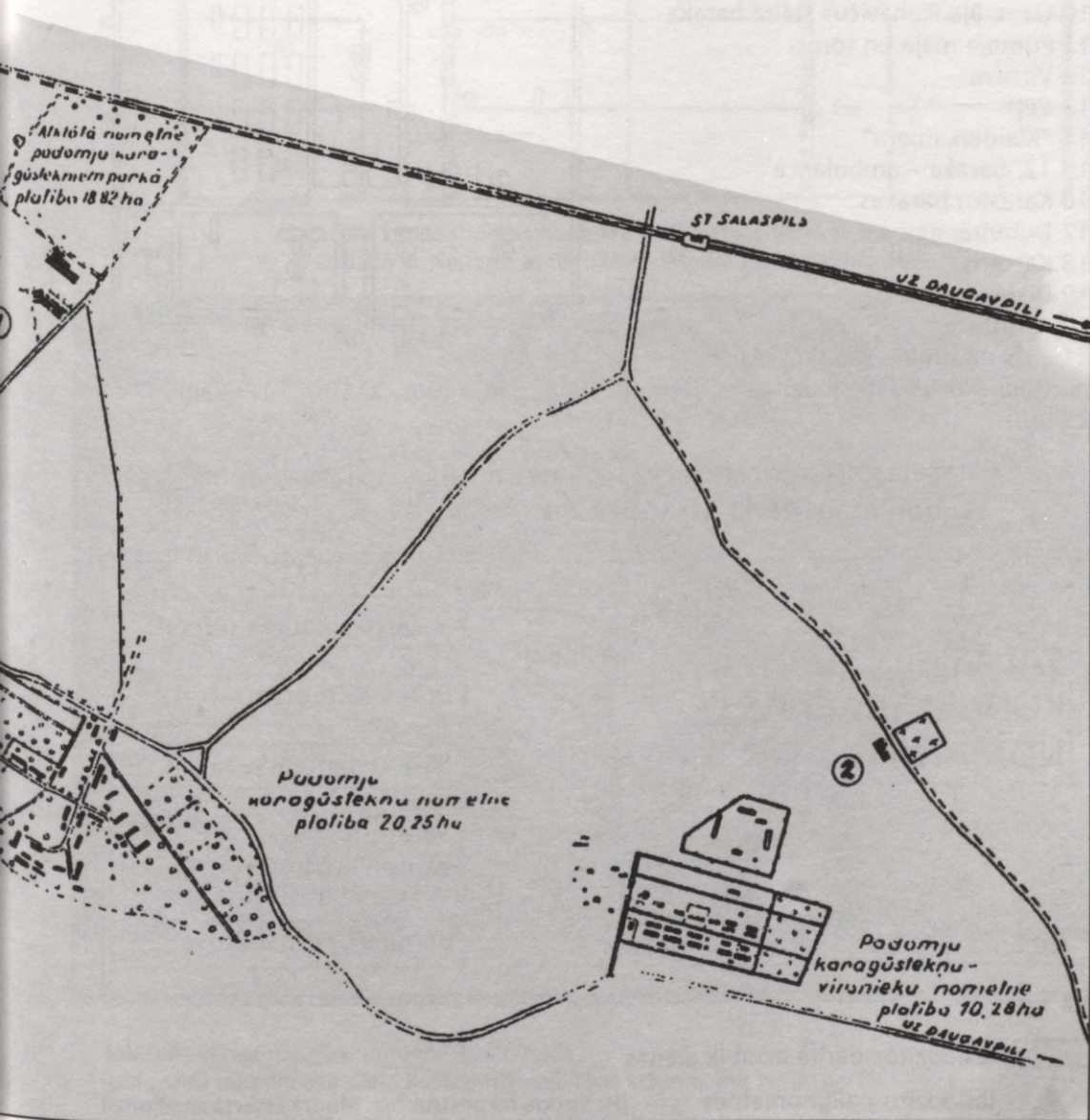
¹⁵⁴ Nacistu koncentrācijas nometnēm bija aptuveni viens plāns, kas Salaspils variantā bija sašaurināts. Tāpat kā Štuthofā, arī Salaspilī I sekcija bija komandantūra, kurai pievienota SD sardzes daļa un saimnieciskā daļa; II sekcija bija politiskā daļa; III sekcija – koncentrācijas nometne; IV sekcija Štuthofā bija gāzes krāsns, krematorija, slimo barakas; V sekcija – koncentrācijas nometnes ārsts un slimnīca; VI sekcija – SS štābs.

¹⁵⁵ Plan Salaspilskih lagerei smerti. – LVVA, P-132. f., 28. apr., 6. l.

¹⁵⁶ BAP, R 58/840. Gerchäftsverteilungplan vom 1. März 1941.

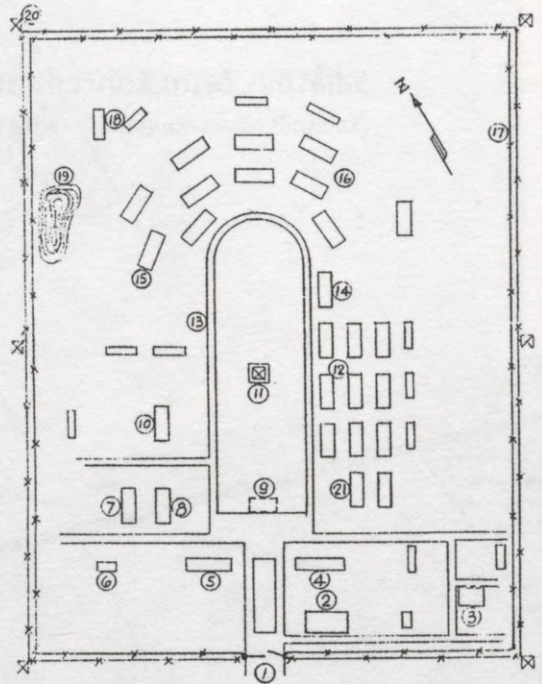

Salaspils četru koncentrācijas nometņu shēma
(Salaspils nāves nometnē. – Rīga, 1963. Ielime starp 24.–25. lpp.)

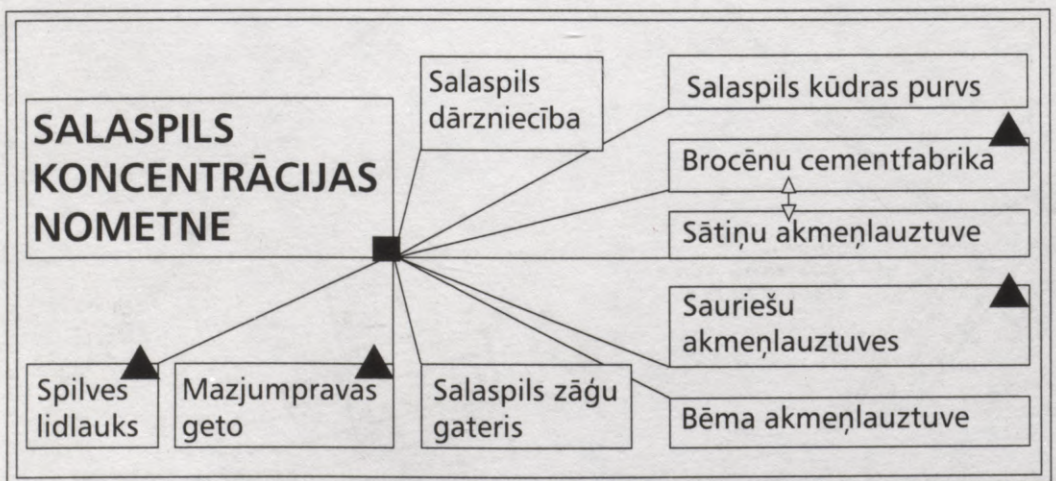

Salaspils koncentrācijas nometnes plāna skice

- 1 Vārti
  - 2 Komandantūra
  - 3 Slimnīca
  - 4 Sardze
  - 5 Nometnes vecākais
  - 6 Kokmateriālu zāgētava
  - 7 Galdnieku darbnīca
  - 8 Mehāniskās darbnīcas
  - 9 Karātavu vieta
  - 10 Ģenerāļa Pļehāvičus štāba baraka
  - 11 Pumpja māja un tornis
  - 12 Virtuve
  - 13 Ceļš
  - 14 "Kleiderkamera"
  - 15 12. baraka – ambulance
  - 16 Karavīru barakas
  - 17 Dubultžogs
  - 18 Karceris
  - 19 Dīķis
  - 20 Sargtorņi
  - 21 Pirts un drēbju sanitārizēšana
- (Sastādījis bijušais ieslodzītais A. Neparts 1988. gadā. (LVA, 2150. f., 1. v. apr., 2. l., 25.lp.))

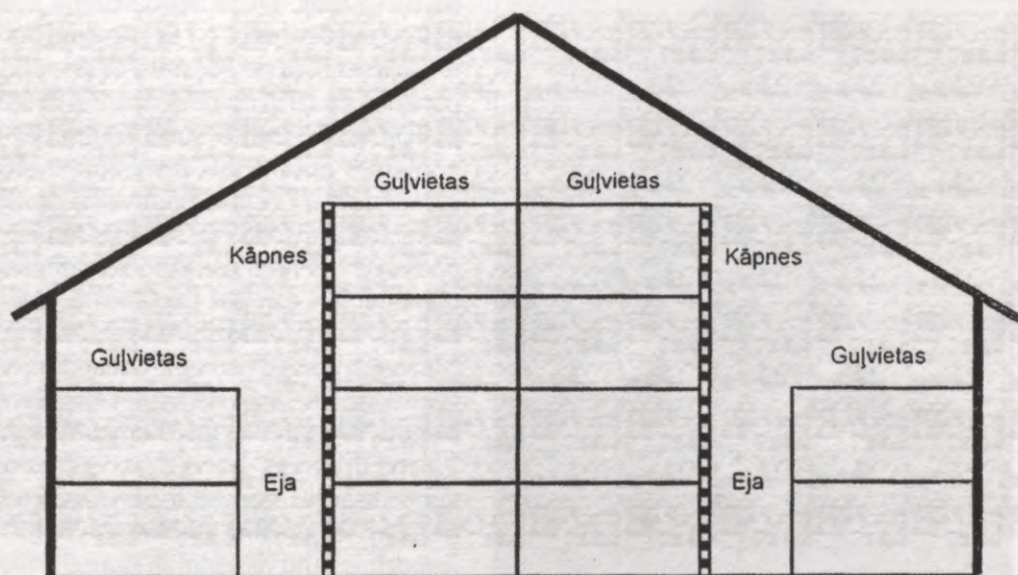
Salaspils koncentrācijas nometne un tās darba vietas ārpus nometnes 1941.10.–1944.09.

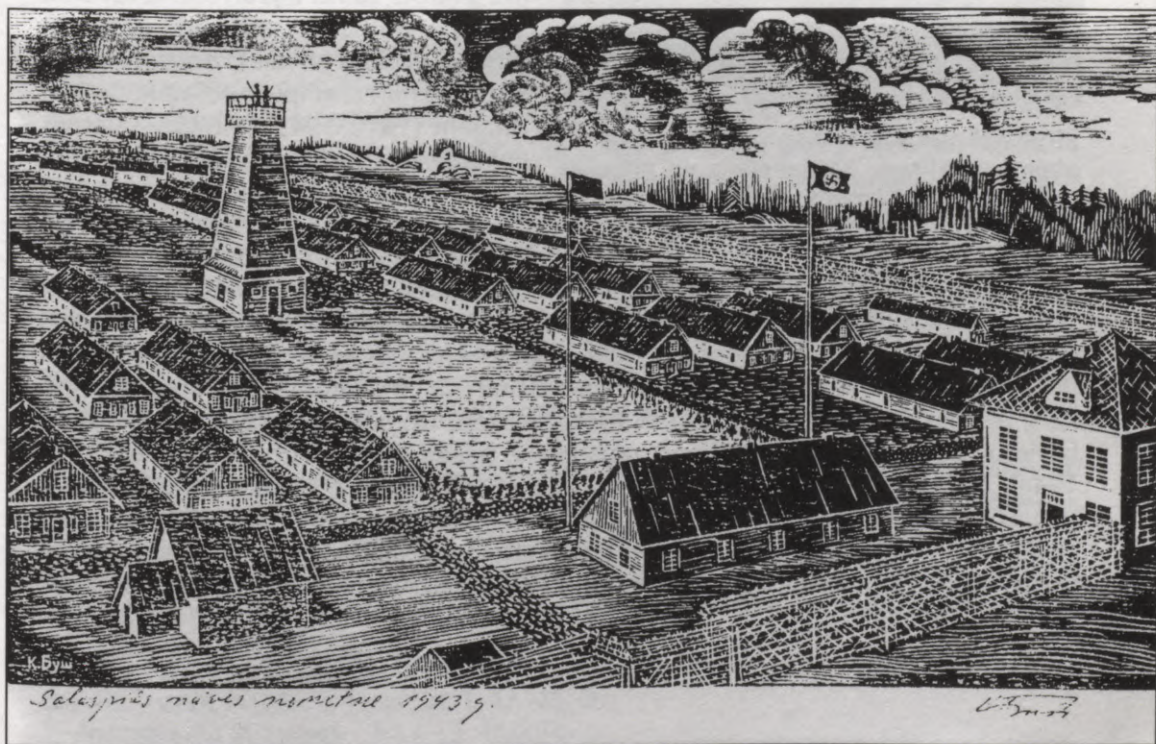
□ ieslodzītos darbā dien ik dienas

▲ ieslodzīto palīgnometnes

(H. Stroda rekonstrukcija. Modra Esserta zīmējums)

Salaspils koncentrācijas nometnes dzīvojamās barakas šķērsgrīzums.
(Ieslodzītā A. Neparta atmiņu skice. Modra Esserta zīmējums)

Salaspils koncentrācijas nometne 1943. gadā.
(Ieslodzītā mākslinieka Kārļa Buša zīmējums. (OM krājumi, inv. Nr. 3104/1))

SS un policijas augstākais vadītājs Ostlandē: SS obergruppenfīrers, SS ģenerālis un policijas ģenerālis Fridrihs Jekelns (1895–1946). (Foto no KFFDA, inv. Nr. 13661-P)

palīgi bija Bergers (kanceleja), Heijers (saimniecība un pasts), SS unteršturmfiirers (leitnants) O. Tekenmeiers (ārpusnometnes darbi) un SS oberšārfīrers (feldfēbelis) Čmatovs (nometnes drošība un apcietināto izspiegošana). Salaspils noietnes apsardze bija pakļauta Latviešu drošības palīgpolicijas priekšniekam SS šturbānfīreram (majoram) Viktoram Arājam,¹⁵⁸ kurš, pēc ieslodzīto liecībām, Salaspilī neesot redzēts. Nometnes vadībā strādāja vairāki latviešu SD vīri. Komandantūrā par komandanta palīgu strādāja Arturs Kanders (1904–1944), bet pēc A. Kandra nošaušanas – Uldriķis Sēlis. Nometnes vecākais bija Alberts Vidušs ar palīgiem Edgaru Purviņu, Vili Liepiņu un Robertu Gruduli. Nometni apsargāja latviešu SD vienība oberšturmfiirera (virsleitnanta) Bruno Tones,¹⁵⁹ vēlāk oberšturmfiirera (virsleitnanta) Konrāda Kalēja vadībā. Kopš 1943. gada decembra noietni apsargāja latviešu šucmaņi.¹⁶⁰

darba kavētāji, un tā izpilda darba audzināšanas uzdevumus. (..) Es pieņēmu, ka SS un policijas tiesa pie augstākā SS un policijas pavēlnieka ir izteikusi priekšlikumu, lai SS un policijtiesiski sodīto soda izciešanai un noietnes apsardzībai izmantotu vietējos šucmaņus. (..) Es lūdzu ziņot Valsts drošības galvenajai pārvaldei, ka Salaspils noietnes gadījumā nav runa par kādu koncentrācijas noietni, bet gan par paplašinātu policijas cietumu un darbaudzināšanas noietni. (..) Īsta koncentrācijas noietne Ostlandē nemaz neatrodas. Vai šādas noietnes ierīkošana ir plānota, es nezinu. (..) Ja šo noietni pakļautu Valsts drošības galvenajai pārvaldei, Koncentrācijas noietņu pārvaldei rastos grūtības, jo noietnē ievietotu citu teritoriju ieslodzītos. Būtu vajadzīgi arī igauņu un lietuviešu tulki. Tāpēc tas katrā ziņā jānovērš.”¹⁵⁷

Šis Jekelna lēmums, kā redzēsim, tika ievērots, tomēr bija arī daži izņēmumi. Salaspils noietne tālāk bija pakļauta Latvijas Drošības policijas komandierim SS štandartenfīreram (pulkvedim) Rūdolfam Langem (1910–1945). Pirmais Salaspils noietnes komandants bija SS unteršturmfiirers (leitnants) Zigfrīds Nikels (*Nickel*, 1913), bet otrs – SS oberšturmfiirers (virsleitnants) Kurts Krauze. Komandanta

¹⁵⁷ SY (Skotlendjarda arhīvs), Box 9, Of. 40, P. 449–450.

¹⁵⁸ Die lettische Sicherheitshilfspolizei, Hermann Göring Str. 19 (tagad K. Valdemāra 19).

¹⁵⁹ A. Neparts. Salaspils koncentrācijas noietnē // Latvijas Vēstnesis. – 1999. – 9. oktobris.

¹⁶⁰ A. Neparta 2000. gada 22. maija piezīmes. – 2. lpp.

4. Ieslodzīto sastāvs un kopskaits

Ieslodzīto skaita strauju palielināšanos noteica t. s. drošības apcietinājuma (*Schutzhaft*) legalizācija reihā jau kopš 1936. gada un aizliegums no šā apcietinājuma atbrīvot kara laikā. Politieslodzīto skaitu palielināja speciāli drošības noteikumi Ostlandei. 1941. gada 25. septembrī Ostlandes karaspēka pavēlnieks ģenerālleitnants (no 1942. gada – kavalērijas ģenerālis) Valters Brēmers (1883–1955) izsūtīja „Vadlīnijas miera un kārtības militārai nodrošināšanai Ostlandē”. Šajās vadlīnijās bija noteikts, ka boļševiku partizāni, „komunisti un citi radikāli elementi”, kā arī „ebreji un tiem draudzīgas aprindas”, kas traucē mieru un kārtību, jāiznīcina vācu karaspēkam un policijai ar vācu organizāciju un vācu privātpersonu palīdzību. „Labi domājoši vietējie iedzīvotāji jāiekārto palīgdienestā” (2. paragr.). Valdīnijas noteica arī, ka „īstie nolūki no iedzīvotājiem jātur slepenībā. Eventuāli nav jādod pat niecīgākais iemesls aizdomām par īstajiem nolūkiem”. Vadlīnijas papildināja I pielikums: „Katrā uzstāšanās gadījumā pret vācu okupācijas varu, vienalga, kādi atsevišķi apstākļi tiem varētu būt, viennozīmīgi jānorāda uz komunistiskiem cēloņiem.” Vadlīnijas uzdeva katras intrigas cēloņus iznīcināt pirmajā piegājienā. „Turklāt jādomā, ka viena cilvēka drošība šajos gadījumos nozīmē daudz mazāk un iebiedējoša ietekme var tikt sasniegta ar neparastu stingrību.”¹⁶¹

Ostlandes augstākais SS un policijas vadītājs ģenerālis F. Jekelns – viens no reihā okupēto zemju 30 augstākā ranga vadītājiem – viņam pakļautās Salaspils koncentrācijas nometnes ieslodzītos komplektēja ar viņam pakļautās drošības un kārtības policijas palīdzību, balstoties uz beztiesas, t. s. drošības, apcietinājumu. Tas bija paredzēts pret „tautu un valsti vērstām sodāmām darbībām”, kuras jau kopš 1936. gada nebija pakļautas civilās tiesas pārbaudēm,¹⁶² un arests kara laikā nebija atceļams.¹⁶³

Salaspils koncentrācijas nometnes ieslodzīto skaits un sastāvs līdz šim ir neskaidrs, jo ir dažādi skaitļi par nometnē ieslodzīto (arī ebreju un bērnu) skaitu. Padomju literatūrā atkārtoti uzsvērts, ka Salaspils koncentrācijas nometnē ieslodzīti tikai komunisti un 1940.–1941. gada padomju aktīvistu, tagad atzīst, ka liela daļa ieslodzīto, it sevišķi 1942. gada sākumā, bija ebreji. Pēc A. Neparta datiem, no 1942. gada sākuma pēc ebreju aizvešanas uz nošaušanu lielākā daļa ieslodzīto bija par „kreisu” darbību vai nostāju pamatoti vai nepamatoti sodīti. Nometnē bija ap 200 nacionālās pretestības kustības dalībnieku, tajā skaitā ap 100 Latviešu nacionālistu savienības biedru, t. s. tautbalsnieku, kas grupējās ap avīzēm „Tautas Balss” un „Brīvā Latvija”. Pēc nacionālās pretošanās dalībnieku aizvešanas uz Vāciju 1943. gada oktobrī lielākā ieslodzīto daļa nometnē bija karavīri. Taču noskaidrot ieslodzīto politisko pārliecību ir grūti.

Bijušais Salaspils nometnes rēķinvedis Otomārs Kuks (dz. 1906. g.) liecināja, ka par visām norisēm nometnē, tai skaitā par katru baraku – cik aizvests uz nošaušanu, ik dienas veikti rūpīgi pārskati.¹⁶⁴ Taču šie saraksti, kā minēts, acīmredzot gājuši bojā līdz ar Salaspils koncentrācijas nometnes arhīvu. Bez tam reihā RVDGP noteikumi uzdeva nesaglabāt nekādus dokumentus par apsūdzēto nošaušanu (*Sonderbehandlung*).¹⁶⁵

¹⁶¹ Richtlinien für die militärische Sicherung und für die Aufrechthaltung der Ruhe und Ordnung im Ostland. – LVVA, P-1026. f., 1. apr., 25. l., 11.–25. lp.

¹⁶² Anatomie des SS-Staates. – Bd. I. – S. 47 (202).

¹⁶³ Allgemeine Erlaßsammlung. – RSHA, 2 F, VIII a, S. 3.

¹⁶⁴ LVA, 1986. f., I sēj., 42918. l., II, 376. lp.

¹⁶⁵ Durchführungbestimmungen für Exekutionen durch der Polizei (Sonderbehandlung). – BAP, R58/241.

Nošaušanu bez tiesas sprieduma SS un gestapo sarunu valodā sauca par „īpašu apiešanos” (*Sonderbehandlung*), slepenajā sarakstā un SS un gestapo „darba sarunās” lietoja saīsinājumu ZB (*SB*). Šis rīkojums, šķiet, arī ievērots. Pēc Latvijas Drošības policijas un SD priekšnieka rīkojuma jau 1943. gada 3. aprīlī iznīcināti dokumenti par 1942. gadu.¹⁶⁶

Nacistu okupācijas vara ieradās Latvijā, rūpīgi sagatavota un apgādāta ar rakstiskām un mutiskām pavēlēm cīņai pret ienaidnieku frontē un aizmugurē. Jau 1941. gada 6. jūnijā karaspēka un okupācijas varas vadība saņēma t. s. komisāru iznīcināšanas pavēli: „Vadlīnijas rīcībai ar politiskiem komisāriem”, kurā minēts vēlāk arī Latvijā nacistu izplatītais jēdziens – cīņa pret židisko boļševismu.¹⁶⁷ Mutiskas instrukcijas ebreju iznīcināšanai sniegtas 1941. gada 17. jūnijā vadības instruktāžā pie SS virsvadītāja un RSHA vadītāja Heidriha (1904–1942), kurā, iespējams, paziņota Hitlera pavēle par ebreju iznīcināšanu.¹⁶⁸ 1941. gada 12. decembrī SS policijas vadītājs H. Himlers (1900–1945) izdeva slepenu pavēli visiem augstākajiem policijas vadītājiem „ne ar ko nerēķinoties (ohne Rücksicht), likvidēt katru pretošanās perēkli (Herd) un vācu tautas ienaidnieku visāsākā veidā (schärfste Form) pakļaut taisnīgajam nāves sodam. (...) Dzīvei nepieciešamām pavēlēm un pienākumiem tautas labā jātiek izpildītiem, bet pēc tam tām nav jāklūst par sarunu un apspriešanas tēmu”.¹⁶⁹ 1941. gada 25. septembra Ostlandes karaspēka pavēlnieka ģenerālleitnanta Brēmera rīkojuma „Vadlīnijas miera un kārtības militārai nodrošināšanai Ostlandē” 1. pielikumā bija noteikts: „Vietējiem spēkiem (*Landeseigene Kräfte*) šādu vardarbīgu pasākumu īstenošanā atteikt. Viņu pastiprināšana veido paaugstinātas briesmas pašu karaspēkam, un tāpēc tiem jāizpaliek.”¹⁷⁰

Pirmie ieslodzītie, starp tiem arī ebreju grupas, iekārtoti Salaspils nometnē 1941. gada novembra beigās.¹⁷¹ Nirnbergas ebrejiete savās atmiņās min, ka viņa kopā ar 1100 ebrejiem 1941. gada 2. decembrī speciālā ebreju transportā ievesta Rīgas Šķirotavas stacijā un novietota Mazjumpravas nometnē lielā aukstumā neapkurinātos šķūņos. No Mazjumpravas nometnes ap 200 ebreju decembra sākumā nosūtīti Salaspils nometnes būvdarbos.¹⁷² Spriežot pēc atmiņu materiāliem, 1942. gada janvārī no Austrijas un Čehoslovākijas Salaspils divās barakās tika ievietoti ap 800 darbaspējīgu ebreju,¹⁷³ kuriem pievienoja vēl ap 300 no Rīgas geto. Salaspils nometnes iemītnieki ieslodzīto ebreju skaitu 1942. gada janvārī vērtēja uz 1000 cilvēkiem.¹⁷⁴ Taču 1942. gada aukstajā ziemā, kad temperatūra Rīgā sasniedza mīnus 25–30 °C un izplatījās tīfs, apmēram puse no ieslodzītajiem mira.

Darbaspējīgie ebreji Salaspilī 1941. gada beigās un 1942. gada sākumā izmantoti, kā jau minēts, nometnes celtniecības darbos, kā arī amatnieku darbnīcās. 1941. gada 25. oktobrī Rīgas geto bija ieslodzītas 29 602 personas, starp tām bija 2660 amatnieku (8,9%), bet savukārt starp amatniekiem – 1300 šuvēju (48,9%). 1952. gadā Hamburgas zvērināto tiesa atzina, ka Jumpravmuižas nometnē 1941. gada novembrī – 1942. gada pavasarī bija ievesti 4000–5000 Eiropas valstu ebreju. 1942. gada martā ap 3500 ebreju

¹⁶⁶ LVVA, P-82. f., 1. apr., 31. l., 10. lp.

¹⁶⁷ Bundesarchiv, RW 4/v, 577.

¹⁶⁸ Auszüge aus der Anklageschrift gegen den Rentner Bruno Streckenbeck (geb. 1902 in Hamburg) // H. H. Wilhelm. Rassenpolitik und Kriegsführung. – Passau, 1991. – 211. lpp.

¹⁶⁹ LVVA, P-83. f., 1. apr., 80. l., 4.–5. lp.

¹⁷⁰ LVVA, P-1026. f., 1. apr., 25. l., 16. lp.

¹⁷¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 42918. l., II, 96. lp.

¹⁷² Muzejs un dokumentācijas centrs „Ebreji Latvijā” (turpmāk EL), III/1864, 1.–2. lpp.

¹⁷³ Salaspils nāves nometnē. – 31., 37., 81. lpp.

no Jumpravmuižas aizvesti nošaušanai („Akcija Daugavgrīva”), bet palikuši 440 „darba ebreji”. Drošības policijas un SD priekšnieks Latvijā majors R. Lange 1942. gada pavasarī bija uzdevis 500 ebrejus no Rīgas vācu ebreju geto (*aus dem deutschen Ghetto*) pārvest darbā uz Salaspils nometni un tās filiālēm. Rīgas pilsētas apgabala komisāra darba pārvalde ar Rīgas ģenerālkomisāra starpniecību 1942. gada 29. aprīlī sūdzējās Ostlandes reihskomisāram, ka pārvešana var radīt darbaspēka trūkumu kara saimniecībai nepieciešamajās nozarēs Rīgā. Rīgas lauku apgabala komisārs Joahims Fusts un Rīgas ģenerālkomisārs O. Drekslers vienojās, ka 1942. gada 2. maijā 300 „vācu ebreju” tiks pārvesti darbā uz Salaspils kūdras fabriku, bet 300 paliks darbā Rīgā. Tikai 1942. gada 27. maijā Ostlandes reihskomisārs H. Loze tam piekrita un deva rīkojumu nākamās 300 „vācu ebrejus” uz Salaspili nepārvietot, bet atstāt darbā Rīgā.¹⁷⁵ Ebrejus no Salaspils dzina darbā uz fabriku „Lente” un citur.¹⁷⁶ Ebreji dzīvoja barakā C-2, kur atradās arī noliktava. Ebrejus vienlaikus izmitināja ne vairāk kā 2–4 barakās.

Autora rīcībā pašreiz esošie dati nedod drošu pamatu ebreju skaita analīzei Salaspilī t. s. ebreju periodā. Taču šie dati ļauj izteikt dažus apsvērumus. Ebreju skaits Salaspils nometnē no 1941. gada beigām līdz 1942. gada maijam bija ap 500 darbaspējīgu cilvēku, bet varēja būt arī ap 1000 cilvēku (4 barakas). Taču tas nekad nevarēja sniegties līdz literatūrā minētajiem 5000, jo ne šajā laikā, ne vēlāk Salaspilī nebija 20 baraku un Salaspils nekad nebija geto, kur varēja dzīvot tikai ebreji, kā to noteica reiha likumi.

Hamburgas Zemes tiesa 1977. gada 2. augusta spriedumā pret rīcības grupas „A” dalībnieku Latvijā Gerhardu K. Maivaldu pēc sešu ebreju zvērīnāto liecinieku noklausīšanās atzina: „Dzīves apstākļi Salaspils nometnē (..) kopumā tika raksturoti kā sevišķi slikti. Primitīva nometināšana pusgatavās barakās lielā aukstumā, slikti un nepietiekošs ēdiens, kā arī nāves soda draudi par mazāko pārkāpumu, pēc ticamām šo liecinieku liecībām, noveda pie lielas mirstības šajā nometnē.”¹⁷⁷ Apstākļus vēl drausmīgākus padarīja fiziskie sodi, nepietiekama pārtika, smagais darbs un nošaušanas draudi. „Salaspils nometnē [1942. gada martā – H. S.],” rakstīja Hamburgas Zemes tiesa savā 1977. gada 2. augusta spriedumā, „kura šajā laikā tikai tapa būvēta, izmantoja tikai jaunākos, darba spējīgākos vīriešus.”¹⁷⁸ 1952. gadā, balstoties uz O. Tekenmeiera un citu liecībām, Hamburgas zvērīnāto tiesa konstatēja, ka 1942. gada aprīlī Salaspils nometnē bija ap 1000 dažādu tautību ieslodzīto. „Apsūdzētā uzdevums, kurš bija bez komandanta vienīgais SS vīrs nometnē,” rakstīts minētajā tiesas spriedumā, „bija atbalstīt komandantu [Nikelu – H. S.], uzturēt kārtību nometnē, kā arī darbos ārpus nometnes.” Pēc ieslodzīto atmiņām, O. Tekenmeiers (iesauka „Štukass”) bijis viens no nežēlīgākajiem ieslodzīto spīdzinātājiem. Viņš mēdzis pēkšņi ierasties ieslodzīto darba vietās ārpus nometnes un fiziski izrēķināties ar arestētajiem. 1942. gada janvārī par bēgšanas mēģinājumu Salaspilī nošāva ebreju jauniešus Hiršlandu (16 gadu) un Hanau (18 gadu).¹⁷⁹

Arī čigāni bija ievietoti atsevišķā barakā. 1942. gada sākumā ebrejus no Salaspils aizveda un nošāva. Ieslodzītais V. Riekstiņš rakstīja: „Apcietināto skaits pašreiz svārstās ap 1500 cilvēkiem [1942. gada vasarā], no tiem 36 žīdi, kas saglabājušies no tiem laikiem, kad viņu nometnē bija daudz.”¹⁸⁰

¹⁷⁴ Turpat. – 81. lpp.

¹⁷⁵ SY, Box 25, Of. 40, S. 12658–12663, 12667.

¹⁷⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 1345. l. (P. Vellera lieta), 24. lp.

¹⁷⁷ LGZF (ZH), 26.a, 38. lp.

¹⁷⁸ Turpat, 37. lp.

¹⁷⁹ Turpat, 38. lp.

¹⁸⁰ OM krājumi, V. Riekstiņš. Atmiņas., inv. Nr. 2252, 15. lpp.

Pēc nometnes feldšera J. Šalkoviča (dz. 1896. g.) liecības, nometnē bija 15 apdzīvojamās barakas, parasti ar 100–150 ieslodzītajiem katrā.¹⁸¹ Tātad, pēc šīs liecības, nometnē bija no 1500 līdz 2250 pastāvīgo ieslodzīto. Pēdējos 33 ebrejus, kas agrāk tika nodarbināti noliktavā pie drēbju šķirošanas, 1943. gada 5. maijā kopā ar slimajiem un darba nespējīgajiem naktī aizveda uz Biķernieku mežu un nošāva. Pēdējie darbspējīgie ebreji nometnē ievesti 1944. gadā un izmantoti liķu atrakšanai un sadedzināšanai.¹⁸²

Salaspils koncentrācijas nometnes pirmo posmu – no 1941. gada beigām līdz 1942. gada vidum – var saukt par ebreju posmu. Šajā laikā Salaspili var dēvēt par iznīcināšanas (nāves) nometni, jo nevienam ebrejam nebija cerību no ieslodzījuma izklūt brīvībā. 1942. gada maijā–augustā ebrejus ar smagajām mašīnām katru nakti izveduši no Salaspils nometnes. Pēc nometnes vārtsarga A. Oksa datiem, 1942. gada augustā pēc ebreju nošaušanas Salaspils nometnē bijis ap 500 vīriešu un 130–140 sievietes, kopā ap 650 ieslodzīto.¹⁸³

Jau 1942. gada pavasarī Salaspils koncentrācijas nometnē iezīmējās jauns posms, kurā dominēja darba nometnes iezīmes. Sakarā ar kara ieilgšanu un nacistu saimnieciskajām grūtībām darbā iekļāva visus ieslodzītos, pārvedot tos no cietumiem uz darba nometnēm. 1942. gada 30. aprīlī VDGP D daļas noteikumos bija paredzēts pie visām nometnēm nodibināt palīgnometnes (*Lagerstufe II*), kurās bija paredzēta forsēta ieslodzīto ekonomiska izmantošana: 1942. gada aprīlī VDGP koncentrācijas nometņu inspekciju pakļāva SS Saimniecības galvenajai pārvaldei (*SS Wirtschaftsverwaltungshauptamt*). Ieslodzītos paredzēja nodot privātajai bruņošanās rūpniecībai, bet nometņu ārstu uzdevums bija veicināt ieslodzīto darba ražību. „Ieceres iznīcināt caur darbu,” 1942. gada 14. septembrī teica reihā tieslietu ministrs T. Jačeraks, „esot labākās.”¹⁸⁴ Nacisti izmantoja visas iespējamās totalitārās varas neapmaksāta darbaspēka komplektēšanas iespējas – piespiedu mobilizāciju „darba dienestā”, „zirgu dzīšanai” – darbam kara rūpniecībā. Koncentrācijas nometni pārpildīja nacistu drošības policijas cietumos, sevišķi t. s. rezerves cietumos, ieslodzītie iedzīvotāji (*Ersatzgefängnis EG*).

Nacistu Latvijas Drošības palīgpolīcija jau 1942. gada beigās un 1943. gada sākumā Latvijā bija aizturējusi 359 personas, no kurām 27 personas nošāvusi, bet 141 nosūtījusi uz koncentrācijas nometnēm.¹⁸⁵ Spriežot pēc ieslodzīto atmiņām, 1942. gada 7. maijā nometnē ievietoti ap 200 latviešu ieslodzītie.¹⁸⁶ No Valmiermuižas cietuma 1942. gada 18. maijā ieradās vēl ap 200 apcietināto.¹⁸⁷ Kopā ar viņiem Salaspils nometnē nonāca arī Miervaldis Bērziņš, viens no intelektuālākajiem vēlākajiem latviešu rakstniekiem Miervaldis Birze (1921–2000), kurš Salaspilī strādāja galvenokārt nometnes darba vietā Spilves aerodromā. Viņš sniedzis vienas no objektīvākajām atmiņām par šo nometni kā „modernu”, pēc Vācijas parauga iekārtotu „iznīcināšanas, pazemošanas un verdzināšanas iestādi”.¹⁸⁸ Tas liecina, ka arī valsts cenzūras apstākļos bija iespējams rakstīt patiesību par

¹⁸¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 6217. l., 39. lp.

¹⁸² V. Riekstiņš. Atmiņas.. – II. – 13. lpp.

¹⁸³ LVA, 1986. f., 1. apr., 28508. l., II sēj., 237. lp.

¹⁸⁴ Herwart Vorländer. Nationalsozialistische Konzentrationslager im Dienst der totalen Kriegsführung. – Stuttgart, 1998. – 37. lpp.

¹⁸⁵ Statistik über der Tätigkeit der Sicherheitspolizei 1942.21.12.–1943.21.01. – LVVA, P-82. f., 1. apr., 39. l., 5.–6. lp.

¹⁸⁶ Salaspils nāves nometnē. – 91. lpp.

¹⁸⁷ Turpat. – 178.–179. lpp.

¹⁸⁸ M. Birze. Cīņa ar saistītām rokām. – Reiz cēlās strēlnieks sarkanais. – II sējums – Rīga, 1971. g. – 255. lpp.

Der Reichsführer-*ii* Führer-Hauptquartier
12.12.1941

gb.Nr. AB/509/70
F/V.

Geheim!!!

W-Befehl

Der Führer W- u. Polizeiführer
Ostland
Eingegangen: 8.1.42
Zulagen:

an alle

1. Höheren W- und Polizeiführer
2. W- und Polizeiführer
3. zur Verteilung an alle Dienststellen
  - a) in den W-Oberabschnitten
    - " Ostland "
    - " Ukraine "
    - " Ost "
    - " Weichsel "
    - " Warthe "
    - " Südost "
    - " Alpenland "
  - b) in den Gebieten der Höheren W- und Polizeiführer Russland Nord
Mitte
Süd

Der W- und Polizeiführer
Lettland
Eingegangen: 12.1.42
Zulagen: 12.1.42

W- u. Polizeiführer
Litauen
Dg.: 23. JAN. 1942
gb. Nr.:

Die uns gestellte Aufgabe, Sicherheit, Ruhe und Ordnung in den uns anvertrauten Gebieten, vor allem im Rücken der deutschen Front zu garantieren, verlangt von uns, dass wir ohne Rücksicht jeden Herd des Widerstandes beseitigen und in schärfster Form Feinde des deutschen Volkes der gerechten Todesstrafe zuführen.

Heilige Pflicht der höheren Führer und Kommandeure ist es, persönlich dafür zu sorgen, dass keiner unserer Männer, die diese schwere Pflicht zu erfüllen haben, jemals verroht oder an Gemüt und Charakter Schaden erleidet. Diese Aufgabe wird erfüllt durch schärfste Disziplin bei den dienstlichen Obliegenheiten, durch kameradschaftliches Beisammensein am Abend eines Tages, der eine solche schwere Aufgabe mit sich gebracht hat. Das kameradschaftliche Beisammensein darf aber niemals mit Alkoholmissbrauch endigen. Es soll ein Abend sein, an dem -den Möglichkeiten entsprechend- in bester deutscher häuslicher Form zu Tisch gesessen und gegessen wird und an dem Musik, Vorträge und das Hineinführen unserer Männer in die schönen Gebiete

Gemütslebens die Stunden auszu-
tliche Ablösung von schweren Komman-
in Urlaubsschicken und Versetzung in
biet -unter Umständen in eine ande-
ann voll und ganz erfüllt, sehe
dringlich an.
aber wünsche ich, daß es grundsätz-
unanständig gilt, über Tatsachen
ende Zahlen sich zu unterhalten oder
ebensnotwendige Befehle und Pflich-
ten für ein Volk müssen erfüllt werden. Sie sind hinterher
aber kein Gesprächs- oder Unterhaltungsstoff.

Der Reichsführer-*ii*:
goz. H. Himmler

F.d.B.
Gruppenführer und
Generalleutnant der Waffen-*ii*

Riga, den 20.1.1942

An den
W- und Polizei-Standortführer
L i b a u o.V.i.A. **Geheim**

Dieser beachtliche W-Befehl ist allen Offizieren und Männern zur Kenntnis und Befolgung zu geben.

Handwritten signature
W- Brigadeführer u.
Generalmajor d. Polizei

Vācijas SS vadītāja H. Himlera 1941. gada 12. decembra slepenā pavēle visiem augstākajiem SS un policijas vadītājiem personīgi rūpēties, lai reiha ienaidniekiem tiktu izpildīts nāvessods, bet par to vēlāk netiktu runāts. (LVVA, P-83. f., 1. apr., 80. l., 5. lp.)

Salaspils nometni un apstākļiem Spilves barakās.¹⁸⁹ M. Birzes atmiņas ir svarīgs avots Salaspils nometnes vēstures izpētē. Pēc Latvijas Drošības policijas un drošības dienesta priekšnieka R. Langes (1910–1945) datiem, Salaspils nometnē 1943. gada pirmajā pusē bija 1857–2197 ieslodzīto.

4. tabula

Ieslodzīto skaits Salaspils koncentrācijas nometnē 1943. gada janvārī–maijā¹⁹⁰

Nr. p. k.	Ieslodzīto kategorija	1943. g. 19. janvāris		1943. g. 24. maijs	
		Skaits	%	Skaits	%
1.	Politiskie un kriminālie	1763	94,9	1968	89,6
2.	Darba dezertieri (<i>Arbeitsscheu</i>)	65	3,5	131	5,9
3.	Internētie	29	15,6	28	1,7
4.	Evakuētie	—	—	60	2,8
	Kopā	1857	100,0	2187	100,0

1943. gada vasarā Latgalē hitlerieši pret sarkanajiem partizāniem organizēja savu nesekmīgo operāciju „Heinrihs” („*Heinrich*”). Šajā operācijā izdevās sagūstīt vairākus desmitus partizānu atbalstītāju, no tiem 1943. gada 22. augustā 30 ievietoja Salaspils nometnē.¹⁹¹

1943. gada ziemā sākās Salaspils koncentrācijas nometnes trešais posms, kurā dominēja tranzītnometnes iezīmes. Ar ģenerālkomisāra 1941. gada 17. novembra rīkojumu evakuētos krievus politisku apstākļu un veselības stāvokļa dēļ Baltijā nebija atļauts nometināt.¹⁹² Stāvoklis mainījās 1942. gadā, kad Krievijas bēgļu skaits palielinājās un tika evakuēti sarkano partizānu atbalstītāji. Izpildot Ostlandes un Ziemeļkrievijas SS un SD pavēlnieka ģenerāļa F. Jekelna 1943. gada 5., 15. un 19. februāra pavēles, Latvijas teritorijas austrumu pierobežā cīņai pret sarkanajiem partizāniem laikā no 1943. gada 5. februāra līdz 29. martam veikta operācija „Ziemas burvība” („*Winterzauber*”). Šajā operācijā piedalījās vairāki latviešu policijas bataljoni – 276., 277., 278., 279. u. c., kā arī Arāja komandas vienības – kopā 76 virsnieku un 1416 karavīru sastāvā.¹⁹³ Visas sētas un ciemi, izpildot virsnieka pavēli,¹⁹⁴ bija jānodedzina, bet iedzīvotāji jānodod SD rīcībā. No karadarbības zonas un sarkano partizānu apgabaliem evakuētos krievu iedzīvotājus bija paredzēts izvietot un nodarbināt pilsētā vai laukos atbilstoši viņu agrākajai dzīvesvietai un nodarbošanās veidam. Pirms izvietošanas lauku vai pilsētas darbos evakuētos bija paredzēts novietot šim nolūkam sagatavotās nometnēs un apgādāt ar pārtiku no valsts līdzekļiem.¹⁹⁵

¹⁸⁹ M. Bērziņš-Birze. Spilves klajuma vējos. Salaspils nāves nometnē. – R., 1962. – 226.–245. lpp.

¹⁹⁰ Kdr. d. Sipo u. d. SD Lettland. Stimmungs und Lageberichte.; LVVA, 82. f., 1. apr., 39. l., 89. lp.; VFA NS 2/368.

¹⁹¹ Turpat. – 141., 248. lpp.

¹⁹² LVA, 70. f., 3. apr., 114. l., 1.–4. lp.

¹⁹³ H. H. Wilhelm. Die Einsatzgruppe A. – 368. lpp.; Sarakste ar policijas bataljoniem par operāciju „Winterzauber”. – LVVA, P-82. f., 1. apr., 8. l., 4.–8. lp.

¹⁹⁴ LVVA, P-82. f., 1. apr., 5. l., 178. lp.

¹⁹⁵ Richtlinien für die russischen Evakuierten. – LVVA, 70. f., 3. apr., 86. l., 82. lp.

Kā redzams no operācijas dalībnieku pārskatiem, par sarkanajiem partizāniem uzskatītos 2259 nošāva, bet viņu atbalstītājus un citus iedzīvotājus, kopā 3951 cilvēku, ieskaitot sievietes un bērnus, nosūtīja uz Minskas vai Salaspils nometni.¹⁹⁶ Ģenerāļa F. Jekelna organizētās operācijas „Ziemas burvība” laikā 1943. gada februārī un martā Salaspils nometnē barakā C-10 uz dažām dienām ievietoja vairākus simtus (ap 400) evakuēto vīriešu. Krievu sievietes mitinājās barakā C-4. Tādējādi Salaspils nometnē 1943. gada februārī un martā tika sadzīti šie cilvēki, kurus pēc neilga laika nosūtīja uz Ļeņingradas fronti ierakumu rakšanai vai darbos uz Vāciju. Salaspils koncentrācijas nometni izmantoja kā filtrācijas nometni (*Durchgangslager*).

Bērni ar varu tika atņemti mātēm, kuras uzskatīja par sarkano partizānu atbalstītājām. Līdz pieciem gadiem vecus apkopjamus bērnus ievietoja barakā C-8, bet 5-12 gadus vecos – C-9 barakā. Par bērnu stāvokli nometnē aculiecinieks V. Riekstiņš raksta: „Vecāki bērni, kas varēja paši sevi apkopt, palika barakās, kur pirms tam, kad pieaugušie tika izsūtīti no nometnes, tie dzīvoja kopā ar vecākiem. (...) Bērniem pienu katru dienu oficiāli piegādāja no Jumpravmuižas, kur vāciešiem bija ierīkota palīgsaimniecība. To apstrādāja apcietinātie no Salaspils nometnes, kur bija neliela nometnes filiāle.”¹⁹⁷

Masalu un citu slimību dēļ, trūkstot medikamentiem, lielākā daļa mazgadīgo bērnu nomira. 1951. gada 27. janvāra nopratināšanā nometnes lielšeris J. Šalkovskis liecināja, ka 1943. gadā, ievadot evakuētos, nometnē bērnu vidū izplatījās masalas un vēdertīfs. Kaut arī bērnus ārstēja vācu kara ārsti,¹⁹⁸ epidēmijas posts nemazinājās un mira 10-40 bērnu dienā. Pēc aculiecinieka V. Riekstiņa datiem, masalu un citu slimību dēļ C-8 barakā 1943. gada februārī un maijā nomira apmēram puse (ap 250) līdz četriem gadiem veco bērnu. Nometnes kapos gandrīz ik dienas mirušos bērnus apbedīja ieslodzītais Urbāns, atzīmējot katra bērna apbedījuma vietu. Daļu līdz septiņiem gadiem vecu bērnu pārņēma pareizticīgo klosteris Rīgā. Tādējādi 1943. gada maijā bērnu baraka vairs nepastāvēja.¹⁹⁹

Tiesu medicīnas ekspertu komisija 1945. gada 25. aprīlī Salaspils koncentrācijas nometnes vecajos garnizona kapos atraka 632 bērnu liķus,²⁰⁰ to vidū 311 līdz piecu gadu vecu bērnu liķus. Šie fakti ir briesmīgi, taču jāatzīmē, ka grāmatā „Mēs apsūdzam” minētie skaitļi, ka caur Salaspils nometni no 1942. gada beigām līdz 1944. gadam „izgāja” 12 000 bērnu, ka no bērniem ņēma asinis piecas un vairāk reizes vienā vai divās nedēļās, ka no „padomju bērnu asinsvadiem vācieši izsūknējuši ne mazāk kā 3500 litru asiņu”, jāuzskata par „eksperta”, LPSR IeTK Ārkārtējās komisijas pilnvarotā kapteiņa K. Mūrmaņa ļaunu fantāziju.

Bērnu ieslodzīšanas faktus plaši izmantoja komunistu literatūra. Tā, piemēram, atmiņu krājumā „Salaspils nāves nometnē” V. Izvestnijs un J. Bistrovs rakstīja: „Laikā no 1942. līdz 1944. gadam Salaspils nometnē bijuši ieslodzīti vairāki tūkstoši padomju bērnu. No katra bērna fašisti nosūkuši apmēram 500 gramu asiņu.”²⁰¹ Ieslodzītais V. Riekstiņš turpretī par šo jautājumu rakstīja: „Arī asins noņemšana bērniem netika izdarīta. Asinis vācu hospitāļu vajadzībām ņēma tikai no pieaugušiem vīriešiem pēc attiecīgajām asins grupām. Pie tam asinis neņēma arī no vecākajiem vīriešiem.”²⁰²

¹⁹⁶ Salaspils nāves nometnē. – 137. lpp.; LVVA, P-82. f., 1. apr., 39. l., 170., 181., 202. u. c. lp.

¹⁹⁷ OM krājumi, V. Riekstiņš. Piezīmes grāmatai..., inv. Nr. 2153, 3. lp.

¹⁹⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 6217. l., 45. lp.

¹⁹⁹ V. Riekstiņš. Atmiņas.. – II. – 11. u. c. lpp.

²⁰⁰ LVVA, P-132. f., 30. apr., 5. l., 25.-29. lp. Publicēts: Mēs apsūdzam. – Rīga, 1965. – 179.-182. lpp.

²⁰¹ V. Izvestnijs, J. Bistrovs. Fakti un dokumenti apsūdz // Salaspils nāves nometnē. – Rīga, 1963. – 22. lpp.

²⁰² OM krājumi, V. Riekstiņš. Piezīmes grāmatai..., inv. Nr. 2153, 1. lp.

Deutsche Sicherheitspolizei
- Einsatzkommando Riga -
- E.K.2 - Abt. II/D -

Rīga, den 10. OKT. 1941.
.....1941.

V.e.r.w.a.r.n.u.n.g.e!

Ich bin heute verwahrt worden. Mir ist bekannt gegeben, dass ich mich nach meiner Entlassung aus dem Gefängnis in keine Weise politisch betätigen darf. Gleichzeitig wurde mir eröffnet, dass ich mit Kommunisten und Juden keinen Verkehr zu pflegen habe.

Bei Nichtbeachtung dieser Auflagen habe ich schwere Bestrafungen durch die deutsche Sicherheitspolizei zu erwarten.

Mir ist die Verwarnung vorgelesen und ich habe sie in allen Punkten richtig verstanden.

F.r.i.d.i.n.a.j.u.m.s!

Tiku šodien brīdināts. Man ir zināms, ka pēc atbrīvošanas no cietuma, man aizliegts kaut kādā veidā nodarboties ar politiku. Tāpēc es arī zinu, ka man aizliegts saistīties ar žīdiem un komunistiem.

Man ir zināms, ka pārkāpjot šos noteikumus, mani sagaida visbargākais sods.

Šis brīdinājums man nolasīts un visus tā punktus esmu pareizi sapratis.

Alfons Krišans

Alfona Krišana 1941. gada 10. oktobra solījums Vācu drošības policijas 2. rīcības komandai Rīgā pēc atbrīvošanas no cietuma nenodarboties ar politiku un nesaistīties ar komunistiem un ebrejiem. (LVVA, P-88. f., 1. apr., 36. l., 2. lp.)

Ārkārtējās komisijas datus kāri atkārtoja publikācijās. Tā Latvijas PSR Mazajā enciklopēdijā 1970. gadā rakstīts: „Bendes netaupīja pat bērnus; izplatīts paņēmiens bija asins ņemšana no bērniem. S. k. n-ē nomocīti apm. 7000 bērnu.”²⁰³ Arī Latvijas Padomju enciklopēdijā minēts, ka Salaspilī nogalināts ap 7000 bērnu.²⁰⁴ Turpretī aculiecinieks V. Riekstiņš rakstīja: „Salaspils nometnē nekad nav bijuši vairāki tūkstoši bērnu. Par šiem bērniem man bija kartotēka, un to skaitļi nepārsniedza 300–400 bērnu. Viņi liela daļa nomira, bet ne no asins ņemšanas, bet gan no masalām un tīfa, jo trūka zāļu ārstēšanai. Bez tam bērni nometnē uzturējās tikai īsu laiku, bet ne līdz 1944. gadam.”²⁰⁵ Salaspils nometnē bija ievietots ap 17 reizes mazāk bērnu, nekā iztēlots komunistu literatūrā. Salaspils nometnē ievietotie un dzimušie baltkrievu bērni arī izdzīvoja un pēckara gados bija Latvijas pilsoņi.²⁰⁶

²⁰³ Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – Rīga, 1970. – III sēj. – 277. lpp.

²⁰⁴ LPE – 8. sēj., Rīga, 1986. – 548. lpp.

²⁰⁵ OM krājumi, V. Riekstiņš. Piezīmes grāmatai., inv. Nr. 2153, 1. lp.

²⁰⁶ Zinaida Zaharova, Rīgā, Kuldīgas ielā 5-a.

Nepareizi būtu mēģināt visus Baltkrievijā, Krievijā un Latgalē 1942.–1943. gadā arestētos, kuri kopā sasniedza vairākus desmitus tūkstošus cilvēku, pārvietot un ieslodzīt Salaspils koncentrācijas nometnē. Zinot patiesību, vēl jo mazāk var runāt par visu šo cilvēku nobendēšanu Salaspils koncentrācijas nometnē.²⁰⁷ Nacistu okupācijas iestādes tikai 1942. gadā tieši no Latgales nosūtīja uz Vāciju (Ķīli u. c. vietām) četrus vilcienus ar darbaspēku, kopā ap 4300 personu.²⁰⁸

Aculiecinieki sniedz arī ziņas par cilvēku skaitu, kuri nonāca Salaspils nometnē Jekelna operācijas „Ziemas burvība” rezultātā 1943. gadā. V. Riekstiņš min, ka vairākus simtus (ap 400) ievietoja C–10 barakā,²⁰⁹ turpretī A. Neparts apliecina, ka nometnē 1944. gadā uzņemti ap 4000 evakuēto.²¹⁰ Iespējams, ka taisnība ir abiem aculieciniekiem, jo viens runā par 1943. gada ziemu, bet otrs par 1944. gadu.

1943. gada rudenī kā pēdējos evakuētos nometnē ievēda Ļeņingradas apgabala Gatčinas iedzīvotāju grupu, kurus šajā rudenī kopā ar bērniem nosūtīja uz Vāciju.²¹¹

Pēc liecinieces Evelīnas Jāņa m. Vības (dz. 1897. g.) apgalvojuma, Salaspils koncentrācijas nometnē 1943. gadā bija 7000 ieslodzīto.²¹² Pēc V. Riekstiņa datiem, 1943. gadā „apcietināto skaits svārstās ap 1500 cilvēkiem”.²¹³ Šāds skaits varēja būt pašā nometnē 1943. gada beigās. Kā liecina 1943. gada 1. martā noslēgtais līgums starp Latvijas Drošības policijas un SD komandieri Dr. R. Langi un LU Medicīnas fakultātes bijušo asistentu, praktizējošo ārstu Dr. A. Kaķi par „policējiski ārstniecisko dienestu paplašinātajā policijas cietumā Salaspils nometnē”, toreiz varēja būt līdz 3000 ieslodzīto.²¹⁴ Ar visiem nometnē atvestajiem, kas strādāja ārpus nometnes – akmeņlauztuvēs, lidlaukā „Spilve” (ap 200), Brocēnos (ap 250–300) un Jumpravmuižā, 1943. gada decembrī Salaspils nometnē bija apmēram 2500 ieslodzīto.²¹⁵ 1943. gada 18. oktobrī vairāk nekā 2000 ieslodzīto caur nometni nosūtīja uz Štuthofas nometni.²¹⁶ „Ieslodzīto skaits nometnē,” raksta A. Neparts, „skaitījās no apmēram 2500 līdz 6000, neskaitot evakuētos.”²¹⁷ Taču A. Neparts piezīmēja, ka 6000 un vairāk ieslodzīto nometnē varēja būt „ļoti neilgu laiku. (..) Nometnē bija 14–15 dzīvojamās barakas, turklāt neviena no tām nebija uzbūvēta tā, lai uzņemtu 800 ieslodzīto. Personīgi domāju, ka S. k. n. bija ap 2500–3500 apcietināto.”²¹⁸ „Var pieņemt,” savās atmiņās raksta A. Neparts, „ka Salaspils koncentrācijas nometnei izgāja cauri ap 12 000 apcietināto, neskaitot ebrejus un no Krievijas evakuētos,”²¹⁹ t. i., astoņas reizes mazāk, nekā minēts komunistiskajā literatūrā.

²⁰⁷ Jānis Kramiņš. Kam ticēt? // Neatkarīgā Rīta Avīze. – 1995. – 29. dec.

²⁰⁸ LVVA, P-82. f., 1. apr., 1. l., 36. lp.

²⁰⁹ OM krājumi, V. Riekstiņš. Atmiņas., inv. Nr. 2152, II, 11. lp.

²¹⁰ A. Neparts. Atmiņas.. – III, 31. lp.

²¹¹ Salaspils nāves nometnē. – 141. lpp.

²¹² Spravka ob uničtoženii fašistsko-ņemeckimi okkupantami mirnih sovetskih graždan. – LVVA, P-132. f., 30. apr., 38. l., 3., 14. lp.

²¹³ OM krājumi, V. Riekstiņš. Atmiņas., inv. Nr. 2252, 15. lp.

²¹⁴ LVVA, P-82. f., 1. apr., 36. l., 1.–2. lp.

²¹⁵ V. Riekstiņš. Atmiņas.. – III, 8. lpp.; A. Neparta 2000. g. 22. maija piezīmes. – 2. lpp.

²¹⁶ A. Neparta vēstule autoram 2000. gada 24. maijā. Piezīmes. – 2. lpp.

²¹⁷ A. Neparts. Pret svešām varām. Salaspils koncentrācijas nometnē // Latvijas Vēstnesis. – 1999. – oktobris.

²¹⁸ A. Neparts. Pret svešām varām. Salaspils koncentrācijas nometnē // Latvijas Vēstnesis. – 1999. – oktobris; A. Neparta 2000. gada 31. marta vēstule autoram.

²¹⁹ A. Neparts. Pret svešām varām. Papildus. Salaspils koncentrācijas nometnē // Latvijas Vēstnesis. – 1999. – oktobris.

Komunistiskajā literatūrā izplatīts uzskats, it kā visi krievu tautības bēgļi bijuši ieslodzīti Salaspils koncentrācijas nometnē. Drošības policijas un SD komandieris Latvijā 1944. gada maijā ziņoja VDGP IV nodaļai Berlīnē, ka Latvijas teritorijā ārpus Rīgas atrodas 155 624 krievi, kuri apmetušies galvenokārt Austrumlatvijā un Viduslatvijā.²²⁰ Sodīto Krievijas bēgļu un vēl palikušo „darba ebreju” izmantošanai jau ar 1943. gada 15. martu ar Himlera piekrišanu VDGP nodibināja tās IV nodaļai pakļauto Rīgas koncentrācijas nometni (darba nometni). Par nometnes komandantu apstiprināja SS majoru Georgu Zaueru (*Sauer*).²²¹ Šajā Mežaparka koncentrācijas nometnē kopā ar 13 ārpusnometnēm Rīgā un četrām šādām ārpusnometnēm ārpus Rīgas 1944. gada martā atradās 11 178 ieslodzītie,²²² no kuriem nometnes režīmā daudzi gāja bojā.

Ar reihs komisāra H. Lozes 1941. gada 6. oktobra rīkojumu „Par izvairīšanos no darba un klaiņošanu”²²³ varēja sodīt ar sešām nedēļām darba namā vai nometnē. 1941. gada 19. decembrī pasludināja reiha dekrētu, kurā bija norādīts, ka visos Austrumu apgabalos visas 18–45 gadus vecas personas automātiski ir pakļautas darba pienākumiem, kā arī noteikts, ka nepaklausīgos sodīs – ieslodzīs koncentrācijas nometnē vai cietumā. 1943. gada vidū nometnēs parādījās jauna ieslodzīto kategorija – darba kavētāji. Darba algas bija niecīgas, un cilvēki dažkārt dažas dienas paņēma „brīvsoli”. Par to draudēja sods līdz 6 mēnešiem Salaspils nometnē. Darba kavētājiem uz muguras un krūtīm bija uzšūta garena balta auduma strēmele. Parastajiem ieslodzītajiem bija jāstrādā 10 stundas, darba kavētājiem – 12 stundas. Viņi dzīvoja kopā ar soda grupu A–8 barakā.²²⁴ Blakus ļaunprātīgajiem darba kavētājiem nometnē līdz kara beigām atradās arestētie par spekulāciju, par ebreju mantas piesavināšanos u. c. kriminālnoziedznieki.

Kā rakstīja profesors H. Biezais, latviešu karavīrus tiesāja dažādas kara tiesas atkarībā no tā, kādai karaspēka vienībai tiesājams piederēja. Leģionārus tiesāja Leģiona ģenerālinspekcijas štāba tiesa, bet policijas un aizmugures vienībās iekļautos – XVI SS un policijas tiesa Rīgā. Policijas bataljonu darbiniekiem sods bija jāizcieš Salaspilī. Taču H. Himlera 1942. gada 22. oktobra rīkojums noteica, ka pēc soda izciešanas bija jāatgriežas savās vienībās. Tāpēc ieslodzītie policisti jāizolē no citiem cietumniekiem. Tā kā Salaspilī nepastāvēja oficiāla Vācijas VDGP pakļauta koncentrācijas nometne, bet F. Jekelns un R. Lange to Salaspilī bija ierīkojis bez Berlīnes ziņas,²²⁵ atsevišķas policistu nodaļas iekārtošana un tulku pieņemšana igauņiem un lietuviešiem, pēc F. Jekelna un R. Langes domām, šeit nebija iespējama. Jaunas, policistiem un karavīriem domātas koncentrācijas nometnes uzbūvēšana nebija iespējama, un viss palika pa vecam – gan policistus, gan karavīrus ieslodzīja Salaspilī.²²⁶

1943. gada vidū Salaspilī ieveda jaunu ieslodzīto grupu – leģionārus. „Pirmās leģionāru grupas sāka parādīties jūnija beigās vai jūlija sākumā,” raksta V. Riekstiņš. „Tie bija leģionāri, kas nebija atgriezušies savās daļās pēc atvaļinājuma, vēlāk arī dezertējušie.”²²⁷ Leģionāri bija latvieši un igauņi, apzīmēti ar burtiem sarkanā krāsā, t. i., tāpat kā sagūstītie

²²⁰ LVVA, P-69. f., 1. a apr., 14. l., 118. lp.

²²¹ M. Vestermanis. Die nationalsozialistische Haftstätten.. – 487. lpp.

²²² VFA, R-58/1027, 289. lp.

²²³ Tēvija. – Nr. 66. – 1942. – 20. marts. – 3. lpp.

²²⁴ V. Riekstiņš. Atmiņas.. – III, 5. lpp. Gulagā parastajiem ieslodzītajiem darba diena vidēji šai laikā bija 13–14 stundas. – V. Berdinskih. Vjatlag. – Moskva, 1998.

²²⁵ H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. – Gauja, 1992. – 335. lpp.

²²⁶ Turpat. – 338. lpp.

²²⁷ V. Riekstiņš. Atmiņas.. – III, 2. lpp.

Prof. Konstantīns Čakste (1901–1945), Latvijas Centrālās padomes priekšsēdis. (OM krājumi)

sarkanarmieši. 1944. gada sākumā Salaspilī bija apmēram rota latviešu un rota igauņu leģionāru (ap 100–180 cilvēku), bet mazāk lietuviešu.²²⁸ Vēlāk leģionāru skaits palielinājās, un viņi aizņēma A–7 un A–8 baraku.²²⁹ Leģionāri strādāja, vingroja nometnes laukumā un „dziedāja leģionāru dziesmas, ka visa nometne skanēja”.²³⁰ Igauņu leģionāri dzīvoja barakā B–7. Starp leģionāriem bija vairāki virsnieki.

Par leģionāru ieslodzīšanu Salaspilī liecina arī pierakstītās atmiņas. Par izvairīšanos no iesaukšanas leģionā 1943. gadā dagdieties Staņislavs Umbraško nonāca Daugavpils cietumā. Kopā ar pārējiem apmēram 130 dezertējušiem puisiem, kā stāsta S. Umbraško, „1944. gada 23. jūnijā visus Daugavpils cietumā ieslodzītos sasēdināja lopu vagonos un aizveda uz Salaspili. Salaspilī iebraucām 24. jūnija rītā divos un lielo attālumu no stacijas nācām kājām. Nometnē bija ap 12 baraku. Vienā barakā izvietojās ap 200 cilvēku. Pārsvārā nometnē bija vīriešu barakas, jo sievietes

un bērnus aizveda uz Vāciju. Darbā mūs nesūtīja. Cerējām, ka paņems armijā, taču 22. jūlija rītā atkal sasēdināja lopu vagonos un ap 10.00 no rīta iebraucām Rīgā.”²³¹ Salaspilī sodu izcieta karavīri, kuriem kara tiesa bija piespriedusi sodu, kas bija ilgāks par trim mēnešiem.²³²

A. Neparta atmiņās stāstīts par vairāku vēsturisku personu ierašanos Salaspils nometnē. Salaspilī bija ieslodzīts lietuviešu ģenerālis Pāvils Plehavičs (*Povilas Plehavičius*) kopā ar savu 12 000 vīru lielās vietējās brigādes (*Vietine Riknrike*) štābu (apmēram 40 virsnieku), kurš darbojās līdz 1944. gada maijam. Vietējā brigāde atteicās stāties vācu armijas rindās. Galvenais lietuviešu virsnieku pratinātājs bija SD virsleitnants V. Stedri (*W. Stedry*), kuru vēlāk nacisti nošāva, jo atklāja, ka viņš bijis ebreju izcelsmes.²³³ Nometnē kādas divas nedēļas uzturējies arestētais K. Čakste, kā arī L. Sēja, U. Ziemeļis un B. Kalniņš.²³⁴ Iespējams, ka arī ģenerālis Bangerskis apmeklēja nometnē ieslodzītos latviešu leģionārus, lai nokārtotu viņu ieskaitīšanu būvbataljonos.²³⁵

1960. gada 11. janvārī Salaspils celtniecības darbu vadītāja M. Kačerovska lietā Latvijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīva direktors Žaugro un slepeno fondu nodaļas

²²⁸ Turpat. – 3. lpp.

²²⁹ Turpat. – 13. lpp.

²³⁰ Turpat; A. Neparta vēstule autoram 2000. gada 22. maijā. Piezīmes. – 2. lpp.

²³¹ S. Umbraško (dzīv. Rīgā, Bramberģes ielā 25, dz. 1) atmiņu pieraksts autora rīcībā.

²³² A. Neparts. Salaspils koncentrācijas nometnē. – LVA, 2150. f., 1. apr., 2. l., 4. lp.; A. Silgailis. Latviešu leģions. – 317. lpp.

²³³ Historina: Jewish officers fought for Nazi. – Reuters for „Chicago Tribune”.

²³⁴ V. Riekstiņš. Atmiņas.. – III. – 32. lpp.

²³⁵ Turpat. – III. – 31. lpp.

Reichssicherheitshauptamt
IV C 2 Allg.-Nr. 43 086.

Berlin, den 2. April 1943.

101
289

An

- a) alle Staatspolizei-Lit-stellen,
b) " Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD,
c) " Kommandeure " "
d) den Beauftragten des Chefs der Sicherheitspolizei
und des SD in Brüssel,
e) alle Referate des Amtes IV, und das Referat II C 3,
nachrichtlich an
f) alle Höheren SS- und Polizeiführer,
g) " Inspekture der Sicherheitspolizei und des SD,
h) das SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt, Amtsgruppe D
-Konzentrationslager-, in Graulenburg,

ferner an

- 1) Referat I B 3 { 12 Abdrucke }
k) " II A { 2 " }
l) GSt. IV { 2 " }

Betrifft: Konzentrationslager (Arbeitslager) Riga.

Mit Genehmigung des Reichsführers-SS und Chefs der Deutschen
Polizei ist mit Wirkung vom 15.3.1943 das Konzentrationslager
(Arbeitslager) Riga errichtet worden.

Das Lager kommt vorerst als Einweisungslager nicht in Frage.

Die Anschrift lautet: An die Kommandantur des
Konzentrationslagers Riga

in Riga,
Weidendamm 31.

Es ist mit Fernschreiber über den Kommandeur der Sicherheits-
polizei und des SD in Riga zu erreichen. Telefonanschluß ist
noch nicht vorhanden und wird später bekanntgegeben.

Als Lagerkommandant ist SS-Sturmabführer Sauer ein-
gesetzt worden.

Sobald das vorgenannte Lager als Einweisungslager in Frage
kommt, folgt weitere Mitteilung.

Dieser Erlaß ist für die Kreis- und Ortspolizeibehörden
nicht bestimmt.

In Vertretung:
gez. Müller.

Beglaubigt:
[Signature]
angestellte.

Bl.

VDGP IV pārvaldes priekš-
nieka SS ģenerāļa H. Millera
(Müller, 1900–1945)
1943. gada 2. aprīļa pavēle
par Rīgas koncentrācijas
nometnes (darba nometnes)
ierīkošanu Mežaparkā ar
centru Ganību dambī 31. Par
komandantu iecelt SS majo-
ru Georgu Zaueru. (VFA, R
58/1027, 289. lp.)

vadītāja Voltmane nosūtīja LPSR VDK izmeklēšanas daļas vadītājam izziņu par Salaspils nometni. Šajā izziņā, balstoties uz LPSR Ārkārtējās izmeklēšanas komisijas datiem, rakstīts, ka Salaspilī vācu līdzgaitnieki – „latviešu buržuāziskie nacionālisti” iznīcinājuši 53 700 cilvēkus, tai skaitā 3000 bērnus. Taču kopumā caur Salaspils nometni kara laikā „izgājuši” vairāk nekā 70 000 politisko ieslodzīto no visām PSRS daļām.²³⁶ Šie skaitļi – 53 700–60 000 nogalināto civiliedzīvotāju – figurēja arī Latvijas PSR valdības 1968. gada dokumentos PSRS Ministru Padomei un PSRS MP Ļeņina prēmiju komitejai.²³⁷

Salaspils nometnē, pēc komunistu mitoloģijas, bija „gājis cauri” gandrīz tikpat ieslodzīto (100 000), cik Štuthofas nometnē (110 000) visā tās pastāvēšanas laikā, un

²³⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 42918. l., VI sēj., 6.–10. lp.

²³⁷ Vēstures un kultūras pieminekļu pārvaldes arhīvs. Lieta S5.

Fernschreibstelle		35
1948		
Angekommen Aufgenommen		Befehlt:
Datum: 27. 11. 1944	Uhr: 14	Datum: 27. 11. 1944
von: [Handwritten]	Uhr: 14	von: [Handwritten]
zur: [Handwritten]	Uhr: 14	zur: [Handwritten]
Demaste:		
Fernschreiben		
Posttelegramm von:		
Fernspruch		
Ex den Bds,		
Abgangstag	Abgangzeit	
Demaste für Beförderung (vom Aufgeber auszufüllen)		Königsberg
		Beförderungsort
mit der Bitte um Weitergabe auf dem Funkwege an die Befehlsstelle der Sicherheitspolizei in Libau.		
An die Befehlsstelle der Sicherheitspolizei Libau mit der Bitte um Weitergabe an das 11- und Polizeigericht XVI 11-Obersturmbannführer Z w e n t g r a f.		
Für den Strafvollzug der Exten und Letten tritt an die Stelle des früheren Arbeitserziehungslagers Salaspils das Konzentrationslager Stutthof. Für das Einweisungsverfahren gelten die bisherigen Bestimmungen entsprechend Einweisungen in Salaspils. Aufnahme von Untersuchungshäftlingen im K.L. Stutthof erfolgt nur bei vorheriger Erwirkung eines Schutzhaftbefehls des Bds Ostland. Einlieferungen von Untersuchungs- und STRAFHÄFTLINGEN estnischen und lettischen Volkstums in das Strafvollzugslager Danzig-Wataken und in das Straflager Dachau sind unzulässig, da diese Lager für Reichs- und Volksdeutsche bestimmt und mit diesen bereits überbelegt sind.		
ges. B u r m e i s t e r		
H-Obersturmbannführer		
Mitte zu übermitteln:		
Unterschrift des Aufgebers		
[Handwritten Signature]		
[Handwritten Signature]		

Vācijas drošības dienesta pavēlniecības I daļas 1944. gada 7. novembra rīkojums Liepājas drošības dienestam latviešus un igauņus, kas piespriestā soda izciešanai nometināti Salaspils nometnē, turpmāk parastā kārtībā nosūtīt uz Štuthofas nometni. (OM krājumi, inv. Nr. 359. Telegramma mašīnrakstā, kserokopija vācu valodā)

mirušo bija tikai nedaudz mazāk (Štuthofā – 65 000). Taču Štuthofas nometnes platība 1945. gadā bija 120 ha, tai skaitā IV sekcija (Sektion) ar gāzes krāsnīm un krematorija.²³⁸

Salaspils nometne kļuva par svarīgu pierādījumu komunistiem cīņā pret „latviešu buržuāziskajiem nacionālistiem” – vācu nacistu līdzgaitniekiem. Nometnes administrācija un apsardze „cilvēkus šāvusi savas izpriecās dēļ”. Pirms kara beigām 20 000 liķu izrakts un sadedzināts. „Neko par kādām masu nošaušanām S. k. n. vai pie tās nezinu,” raksta A. Neparts 2000. gada 31. marta vēstulē autoram. „Varu apgalvot, ka tādas noteikti nenotika pēc 1942. gada pavasara. Cik atceros, tad lielākais skaits, kurus sodīja ar vienlaicīgu nošaušanu, bija seši. Man nav nekādas zināšanas, kas pēc vācu ienākšanas šajā vietā notika pirms 1942. g. pavasara.”

²³⁸ L. Siliņš. Koncentrācijas nometnē Štuthofā // Arhīvs. – XXVII. – Melburna, 1987. – 141.–144. lpp.

Salaspils koncentrācijas nometnei pēc ieslodzīto sastāva izšķiramas vismaz trīs galvenās fāzes. Pirmajā fāzē: no 1941. gada decembra līdz 1942. gada maijam Salaspils bija galvenokārt no Vācijas iesūtīto ebreju (četras barakas – 1000 cilvēku) un latviešu politieslodzīto (viena baraka – 200) nometne. Otrajā fāzē Salaspils nometnē 1942. gada 4. maijā un 18. maijā ievietoja latviešu politieslodzītos no Madonas, Valmieras u. c. pilsētu likvidētajiem cietumiem; līdz ar to skaits pieauga līdz tūkstotim. Trešā Salaspils fāze sākās 1943. gada vasarā, kad Salaspils nometne kļuva par tranzītnometni. Šeit pirms izsūtīšanas uz frontes nocietinājuma darbiem uz dažām dienām ievietoja cilvēkus no Latgales, Baltkrievijas un Krievijas, kurus turēja aizdomās par sadarbību ar partizāniem. Šajā laikā Salaspils kļuva arī par Vācijas bruņotajos spēkos dienējošo latviešu un igauņu leģionāru, poļu un krievu ieslodzījuma vietu.²³⁹

5. Nometnes iekšējā kārtība un ieslodzīto dzīve

Apcietinātos nometnē komandantūrā (*Lagerkommandatur*) pēc saraksta pieņēma nometnes vecākais Alberts Vidušs, nometnes vietējās administrācijas priekšnieks.²⁴⁰ Kā jau bija noteikts 1935. gadā Dahavas koncentrācijas nometnē, arī Salaspilī nometne sastāvēja no dzīvojamo baraku blokiem (*Barackenblock*), kurā katrā varēja ievietot 250 ieslodzītos. Baraku bloku vadīja barakas vadītājs (*Blockführer*).²⁴¹ Barakas vadītājs bija zemākas pakāpes SS vadītājs un dzīvoja atsevišķā nodaļījumā pie ieejas barakā. Barakas bloka vadītājam bija visa vara pār barakā ieslodzītajiem. Viņš izsekoja ieslodzītos no darba brīvajā laikā. Barakas vadītājs bija pakļauts nometnes vecākajam A. Vidušam.

Salaspils nometnē ieslodzītos turēja 15 koka barakās, kuras bija paredzētas 150–250 cilvēkiem. „Parastā barakā bija aptuveni 200 ieslodzīto. Kādreiz vienu vai divas nakts kādā barakā varēja būt arī no 400 līdz 800 ieslodzīto,” raksta A. Neparts. Nepieciešamības gadījumā (ieradās evakuētie) barakās uz pāris dienām novietoja 350 un pat 800 cilvēkus, parasti vīriešus, sievietes un bērnus kopā. Barakās atradās guļamlāvas 4–5 stāvos. Guļvietās nedrīkstēja pīpēt.

Vācijā kopš 1935. gada ieslodzītajiem uz cietumnieka jakas bija krāsaina auduma apzīmējumi: politieslodzītajiem – sarkans trijstūris, Bībeles pretiniekiem – violets trijstūris, pretsociāliem – melns trijstūris; kriminālistiem – zaļš trijstūris, homoseksuāļiem – rozā trijstūris, emigrantiem, kas atgriezušies atpakaļ, – melns trijstūris, čigāniem – brūns trijstūris, ebrejiem – dzeltens trijstūris.²⁴²

Salaspils nometnes iekšējās kārtības noteikumi nav atrasti, bet ir saglabājusies Drošības policijas un Drošības dienesta šefa 1941. gada 17. jūlija direktīva gūstekņu nometnēs (*Stalag*) norīkojamām vienībām.²⁴³ Taču iespējams, ka ieslodzīto sadalījumu grupās noteica jau pirms kara.²⁴⁴ Šie noteikumi paredzēja pirmām kārtām izdarīt nometnē ieslodzīto filtrāciju, sadalot tos divās grupās. Pirmajā, „A” grupā, iedalāmi „politiskā, kriminālā vai citādā ziņā neizturami (*untragbare*) elementi. Otrajā, „B” grupā, iedalāmas tās personas, kuras varētu izmantot iekaroto apgabalu jaunizbūvei”. Iespējams, ka arī Salaspils koncentrācijas nometnē ieslodzītos apzīmēja ar šiem burtiem. Ieslodzīto šķirošanai

²³⁹ M. Vestermanis. Die nationalsozialistische Konzentrationslager.. – 479. lpp.

²⁴⁰ V. Riekstiņš. Atmiņas.. – 4. lpp.; P. H. – Politische Häftlinge – politiskais cietumnieks.

²⁴¹ Hilde Kammer, Elisabeth Bartsch. Lexikon Nationalsozialismus. – Hamburg, 1999. – 46. lpp.

²⁴² Lexikon Nationalsozialismus. – Hamburg, 1999. – 138. lpp.

²⁴³ Richtlinien für die in die Stalags abzustellenden Kommandos des Chefs der Sicherheitspolizei und der SD. Berlin, den 17. Julie 1941. Geheime Reichssache.

²⁴⁴ A. Neparta vēstule autoram 2000. g. 24. maijā. Piezīmes. – 3. lpp.

izmantojami to ārvalstu pilsoņu saraksti, kuriem aizliegts ierasties Vācijā, „PSRS sevišķi meklējamo personu grāmata”; tajā gan visas meklējamās personas nav publicētas.

H. Himlera 1943. gada 24. jūnija rakstā noteikts, ka Salaspils nometnē ieslodzītie nav kā citās koncentrācijas nometnēs iedalīti I, II un III grupā, bet gan A, B un C grupā, turklāt A grupa atbilst III grupai. Galvenā SS tiesa Minhenē gribēja, lai pirmajā grupā būtu ar cietuma sodu, bet otrajā – ar pārmācības namu sodītie. Šīs grupas vēl jāiedala tādās, kam soda laiks noteikts un kam tas nav noteikts.²⁴⁵

Visi nometnē ieslodzītie tika iedalīti A, B un C grupās,²⁴⁶ un šie apzīmējumi tika parādīti uz virsdrēbēm. C grupa bija t. s. soda komandas ieslodzītie, kuriem uz muguras bija arī balta lente. Ienācējiem uz svārkkiem krūšu kreisajā pusē no baltas drēbes bija jāuzšuj burts „A” (trijstūris), vēlāk burts „B” un „C”. Burta „B” piestiprināšana nozīmēja drīzāku iespēju aiziet no nometnes, bet „A” atkārtota uzšūšana – aizvešanu uz Centrālcietumu par kādu pārkāpumu.²⁴⁷ Arī pret „B – burtniekiem” nometnes vadība reti izturējās labāk. Civilistiem klasifikācijas zīmes bija baltā krāsā, bet karavīriem – sarkanā („sarkankrūtiši”). Soda grupas locekļiem uz muguras uzšūva apmēram 15 cm baltas drēbes apli. Zemākās „A” klasifikācijas civilisti varēja saņemt un izsūtīt vienu vēstuli, kā arī saņemt vienu paciņu mēnesī.²⁴⁸ Barakas vecākais bija viens no apcietinātajiem ar labāku izglītību, ja iespējams – ar vācu valodas zināšanām. Barakas policists (*Ordnungsdienst*) arī bija no apcietinātajiem. Barakas vecākais varēja saņemt līdz pieciem sūtījumiem mēnesī.²⁴⁹

Pretēji apgalvojumiem padomju presē, barakās 3–4 stāvu guļamvietās normāli varēja izvietot 240–250 cilvēku vienā barakā. Barakas „amatviros” vēl bija barakas apkopēji (*Stubendienst*) un ugunsdrošības sargs (*Brandwache*). Barakas amatpersonām darbā nebija jāiet, tāpēc amatos ielavījās pielīdēji.²⁵⁰ Par vieglākiem pārkāpumiem barakas vadītājs varēja sodīt ar 1–2 stundām „pie slotas”. Nometnes kārtības pārkāpējus sodīja ar stāvēšanu pie slotas uz divām stundām vai arī viņi saņēma 25 sitienus ar gumijas nūju.²⁵¹ Soda dēļ ieslodzītie dažkārt mira.²⁵² Sodus varēja uzlikt arī nometnes komandants vai viņa vietnieki. Viens no soda veidiem bija ieskaitīšana soda grupā no 2 nedēļām līdz 6 mēnešiem. Soda grupa mitinājās barakā A–8. Soda grupa darīja netīrākos un smagākos darbus (ateju apkopšana un tīrīšana, ceļu būve). Politiskie apcietinātie (B grupa) varēja saņemt piensumus divreiz mēnesī bez svara ierobežojuma (arī drēbes), varēja nosūtīt vēstules un arī saņemt grāmatas, kuras pārbaudīja komandantūrā. Var sacīt, ka okupētās Latvijas tauta „brīvprātīgi” uzturēja, apgērba un apāva okupantu ieslodzītos. Turpreti soda grupā bija aizliegts saņemt piensumus un sarakstīties.

Darbu vadītājam praktiski bija tiesības fiziski ietekmēt tos ieslodzītos, kas nepietiekami intensīvi strādāja. Tā, piemēram, Salaspils nometnes celtniecības darbu vadītājs M. Kačerovskis 1942. gada aukstajā ziemā grūstījis sarkanarmijas gūstekņus, kuri sildījās pie ugunsкура, lai nenosaltu. Arī kūdras rūpnīcas priekšnieks M. Zālītis sitis gūstekņus.²⁵³

²⁴⁵ H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. – 338. lpp.

²⁴⁶ LVVA, P-132. f., 30. apr., 38. l., 1.–3. lpp. ar otru pusi.

²⁴⁷ OM krājumi, V. Riekstiņš. Atmiņas., inv. Nr. 2152. – 17. lpp. A. Neparts domā, ka šis V. Riekstiņa iedalījums nav precīzs. (A. Neparta vēstule autoram 2000. gada 24. maijā. Piezīmes. – 3. lp.)

²⁴⁸ A. Neparts. Pret svešām varām. Salaspils koncentrācijas nometnē // Latvijas Vēstnesis. – 1999. – 9. okt.

²⁴⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 43621. l., 24. lp.

²⁵⁰ V. Riekstiņš. Atmiņas.. – I. – 6.–7. lpp.

²⁵¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 42804. l., 10. lp.

²⁵² Turpat. – 43621. l., 19. lp.

²⁵³ M. Zālīša (dz. 1900. g.) krimināllieta. – LVA, 1986. f., 1. apr., 667. l., 3., 23., 28., 35., 42. lp.

Otto Heinriham Teckenmeieram (*Teckenmeier*, dz. 1904. g., Vācijā, Pinebergas apriņķī), Salaspils koncentrācijas nometnes sardzes priekšniekam (*Wachmann*) un komandanta palīgam, ar Hamburgas zvērināto tiesas 1952. gada lēmumu par ieslodzīto sišanu ar koku, no kā trim ieslodzītajiem bija apdraudēta dzīvība, piesprieda sešus gadus cietumsoda.

Otra disciplinārās sodīšanas pakāpe ārpusnometnes darbos bija tāda, ka darbu vadītājs tos ieslodzītos, kas nepildīja normu vai neklausīja, nodeva nometnes apsardzei sodīšanai. Salaspils kūdras fabrikā šo sodīšanu veica apsardze pirtī, izmantojot gumijas stekus.²⁵⁴ Smagākos pārkāpējus ieskaitīja nometnes soda grupā.²⁵⁵

Salaspils nometnes filiālēs notika arī ieslodzīto politiskā audzināšana. Tā, piemēram, Salaspils kūdras fabrikas priekšnieks Mārtiņš Zālītis (dz. 1900. g.) saviem strādniekiem lasījis referātus par Lielvāciju un Hitleru kā atbrīvotāju.²⁵⁶

Kā jau nacistiskā valstī pieņemts, arī Salaspils koncentrācijas nometnē ieslodzītos izvietoja un apkalpoja stingri pēc nacistu noteikumiem. Atsevišķi bija ebreju barakas, kuras pārzināja tikai vācieši. Latviešu leģionāriem bija savas barakas (A-7, A-8), igauņu leģionāriem sava baraka (B-7). Krievu sievietes ievietoja barakā C-4. Krievu karavīri invalīdi bija barakā A-3. Atsevišķā barakā bija ievietoti čigāni. Nometnes karcerī ievietoja „pie maizes un ūdens” sodītos, smagākos gadījumos – pa nopratināšanas laiku, bet reizēm ieslodzītie šeit gaidīja nāvessoda izpildīšanu.²⁵⁷ Kaut arī šajā izvietojumā blakus nacistiskajam principam centās ievērot arī ieslodzīto kategorijas no zemākās „A” līdz augstākajai „B” un „C” grupai, tomēr praktiski to ne vienmēr izdevās īstenot, lielākoties telpu trūkuma dēļ. Taču reizēm kāda baraka bija arī tukša.²⁵⁸

Salaspils koncentrācijas nometnes ieslodzītie kā uzlikto sodu parasti 10 stundas dienā veica smagu fizisku darbu. Šos darbus var iedalīt trijās galvenajās grupās: 1) nometnes iekšējie darbi (celtniecība, remonts, darbnīcas u. c.); 2) nometnes ārējie darbi; 3) netīrie soda darbi (ateju uzkopšana un tīrīšana). Mārtiņš Zālītis liecināja, ka kūdras fabrikā bija Salaspils nometnes nodaļa, kurā vasarā strādāja ap 200, bet ziemā – ap 100 politieslodzīto un sarkanarmijas gūstekņu. Kūdras purvā ieguva pakaišu un dedzināmo kūdru.²⁵⁹ Nometne bija tā ierīkota, lai ieslodzītie katru dienu nebūtu jākonvoļē uz Salaspili.²⁶⁰

Nometnes salmu darbnīcā („apavu fabrikā”), kas atradās barakā B-4, karavīriem no salmiem gatavoja zābaku uzvilktņus, lai sardzē nenosaltu kājas.²⁶¹ Šos apavus lietoja arī municijas fabrikās. Darbnīcas priekšnieks bija ieslodzītais Ribaks, kuru vēlāk nošāva. Nometnē bija arī galdnieku darbnīca, kurā strādāja 34 cilvēki.²⁶² Daļa ieslodzīto tika dzīti darbā uz Šoha dārzniecību Salaspilī.²⁶³ Nometnē bija plaša drēbnieku darbnīca, kur strādāja 60 šuvēju. No Rumbulā nošauto ebreju apģērbim šeit gatavoja apģērbu nometnes ieslodzī-

²⁵⁴ Turpat. – 16. lpp.

²⁵⁵ V. Riekstiņš. Atmiņas. – III. – 6. lpp.

²⁵⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 667. l., 20. lpp.

²⁵⁷ A. Neparts. Raksts enciklopēdijai. – LVA, 2150. f., 1. apr., 2. l., 1.–3. lpp.

²⁵⁸ Salaspils nāves nometnē. – 207. lpp.

²⁵⁹ Salaspils nāves nometnē. – 209. lpp.

²⁶⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 667. l., (Mārtiņa Zālīša krimināllieta), III, 3., 13. lpp.; Salaspils nāves nometnē. – 216. lpp.

²⁶¹ V. Riekstiņš. Atmiņas par cietumos un koncentrācijas nometnē pavadīto laiku. – 10. lpp. Sal.: A. Neparts. Atmiņas par okupācijas laiku (1940–1945). – Milforda, Mičigana, ASV, 1998. – III. – 22. lpp.

²⁶² Salaspils nāves nometnē. – 187. lpp.

²⁶³ Turpat. – 203. lpp.

- 10 -

Председателю Верховного Суда Союза ССР

тов. ГОРКИНУ, А.Ф.

Мы, бывшие участники Великой Отечественной войны с негодованием узнали о злодеяниях изменника Родины, немецкого приспешника Качеровского Магнуса ("Советская Латвия" от 27. IX, 30. IX, 1. X, 2. X. 1959 г.) и о слишком мягком приговоре, вынесенном Верховным судом Латв. ССР.

Судя по материалам, опубликованным в данной газете видно, что судебным следствием было доказано, что Качеровский был сознательным, активным пособником немецко-фашистских властей в Латвии. Качеровский во время немецкой оккупации Латвии служил в Саласпилском концентрационном лагере, где было уничтожено свыше 100 тысяч советских людей.

Сироты и вдовы и другие близкие погибших советских людей, а также вся советская общественность, не могут забыть зверства немецких захватчиков и их приспешников, проделанных в Саласпилском лагере.

Качеровский лично участвовал в мадевательствах и убийствах заключенных, в грабеже и заставлял до смерти утомленных людей трудиться на непосильных им работах. Он добровольно вступил в немецкую армию и с оружием в руках боролся против Советских Вооруженных Сил.

Считаем приговор, вынесенный Верховным Судом Латвийской ССР Качеровскому М. - 10 лет тюремного заключения слишком мягким и просим Верховный Суд Союза ССР отменить решение Верховного Суда Латв. ССР и осудить Качеро-

- 2 -

в мере наказания - к смертной

ЗУТИС П.Д.
полковник запаса

Зулис П.Д.
ДВАЙДЕГЛАУС Э.Я.
Старший лейтенант запаса

РАШКЕВИЦ А.К.
майор запаса

Борисенко Г.Я.
БОРИСЕНКО Г.Я.
полковник запаса Герой Советского Союза

ВЛАСЕНКО А.А.
бывший комдив

ИВАНОВ П.М.
полковник запаса

КАЛНИНЬ А.Ю.
генерал-майор в отставке

ГРОМ А.М.
капитан запаса

Крылов А.К.
КРЫЛОВ А.К.
генерал-майор в отставке

Денисов В.А.
ДЕНИСОВ В.А.
полковник в отставке

ГУБИТ К.О.

Буллод А.К.
БУЛЛОД А.К.
полковник в отставке

Матвеев В.И.
МАТВЕЕВ В.И.
полковник в отставке

г. Рига, бульвар Райниса 4,

9 октября 1959 г.

Bijušo padomju armijas komandieru 1959. gada 9. oktobra lūgums PSRS Augstākās Tiesas priekšsēdētājam

A. Gorkinam piespried Salaspils noietnes celtniecības darbu vadītājam M. Kačerovskim, kurš nebija izdarījis kara noziegumus, nāvessodu. (LVA, 1986. f., 1. apr., 42918. l., 7. sēj., 10.-11. lp.)

Noraksts.

Tulkojums

Kara gūstekņu komandieris
 Wehrmachtbefehlshaber Ostland. Rīga, 1942. g. 14. jūlijs

Instrukcija par apmaiņas ar darbos novietotiem krievu kara gūstekņiem.

Ar darba novietoto krievu kara gūstekņi jāpietiek stingri, bet taiesīgi, cilvēcīgi un gēdīgi, lai viņi kara saimniecībai svarīgais darba spēka netiktu samazināti, bet, cik iespējams, palielināti.

Kara gūstekņus partija izsūtīs pieņemot mērķus, lai uzturētu un pavairotu viņu darba spējas un darba prieku. Kara gūstekņiem ierādāms cilvēcīgs un tīrs mitekļs, kur pēc padarīta darba viņi var pietiekoši atpūsties un krāt spēkus jaunam darbam, ja gada par pietiekamu masu izsūtīšanu un atējas vietām, lai novērstu slimību izplatīšanos.

Kara gūstekņi, kas negrib strādāt, ziņojot tuvākus apstākļus, jāpiesaka piekritīgi gūstekņu nometnei. Izejdarības gadījumā pieprasāma apmaiņa pret citu gūstekni.

Darba neespejīgi gūstekņi tāpat piesakāmi piekritīgi gūstekņu nometnei pieprasot apmaiņu.

Darba drēbēs izsūtīs darba devēja, ja sportiskiem darbiem tādas būtu vajadzīgas.

Kara gūstekņu darba laiku piemērojams attiecīga uzsūcuma jeb darba devēja darba laiks. Tūkst gūstekņus nodarbināt nav vēlams, ja to neprasa darba veids.

Brīvais laiks. Kara gūstekņiem katrā ziņā jāšķirama savu darba spēju uzturēšanai vajadzīgais atpūtas laiks un brīvais laiks drēbju un mitekļa uzturēšanai kārtībā.

Lokālus un oficiālos svētkus kara gūstekņi nedrīkst svinēt. Turpretim savā esatā viņi brīvo laiku var pavadīt, pēc tādu vēlēšanās. Politiska darbība no kara gūstekņu puses katrā ziņā jānovērš.

Diavēlpojums kara gūstekņiem drīkst noturēt tikai naktī – kara gūstekņi un taml. Kara gūstekņu piedalīšanos oficiālos diavēlpojumos aizliegta.

Kara gūstekņu pasta satiksmē pastāv sevišķi noteikumi. Kara gūstekņi pasta drīkst saņemt un nosūtīt tikai oaur piekritīgo gūstekņu nometnes. Katrā ziņā jānovērš, ka kara gūstekņi izbēg. Ja tomēr kādam laimējais izbēgt, tad par to nekavējoties jāziņo:

- a) sardzes komandai
- b) pagasta jeb pilsetas vecākam
- c) piekritīgai policijas dienesta vietai
- d) piekritīgai darba pārvaldei
- e) piekritīgai gūstekņu nometnei, piebilatot, kādām citām vietām ziņots par gūstekņu izbēgšanu.

Darba devējiem, no kuriem izbēguši kara gūstekņi, jāsapaida, ka viņiem kara gūstekņus vairs nedos. Arī izbēgšanas mēģinājumi, nepaklausība, politiska agitācija un sabotāžas akti nekavējoties ziņojami sardzes komandai un piekritīgai gūstekņu nometnei.

Katra kara gūstekņu satiksmē ar iedzīvotājiem, it sevišķi sievietēm, cik tālu to neprasa darba intereses, stingri aizliegta.

(paraksts)

Tulkojums pareizs: (paraksts) Ribners
Tulko

Noraksts pareizs:

Salaspils kūdras fabrikai zināšanai.

1942. 7. 19.

Vērmahta komandiera Ostlandē kara gūstekņu komandiera 1942. gada 14. jūlija instrukcija par krievu karagūstekņu norīkošanu darbā Salaspils kūdras fabrikā. (LVVA, P-132. l., 28. apr., 21. l., 461. lp.)

tajiem.²⁶⁴ Ieslodzītie strādāja Brocēnu cementa un šifera fabrikā²⁶⁵ pie Saldus, Sātiņu akmeņlauztuvēs un būvdarbos Spilves lidlaukā.²⁶⁶ Bēma un Sauriešu akmeņlauztuvēs strādāja ap 200 ieslodzīto, iegūstot 7–8 vagonetes akmeņu dienā.²⁶⁷ Šeit ieslodzītos veda katru dienu.

Jēdziens „labošanas darbu nometne” (LDN) arī čekistu dienesta terminoloģijā nereti pielīdzināts katorgas darbiem.²⁶⁸ Katorgas darbi pilnā mērā bija arī Salaspils nometnē. „Arestēto darba diena,” rakstīja čekisti V. Izvestnijs un J. Bistrovs, „nebija ierobežota, un tā praktiski ilga 12 līdz 14 vai vairāk stundu.”²⁶⁹ Bijušais ieslodzītais V. Riekstiņš rakstīja:

²⁶⁴ Turpat. – 54. lpp.

²⁶⁵ Salaspils nāves nometnē. – 93. lpp.

²⁶⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 6217. l., 39. lp.

²⁶⁷ Salaspils nāves nometnē. – 158., 250. lpp.

²⁶⁸ „Podvergnutj ssilke na katoržnije raboti srokom na dvadcatj let” – spriedums Arāja komandas loceklim A. Amtmanim. – LVA, 1986. f., 1. apr., 16219. l., 52. lp.

²⁶⁹ V. Izvestnijs, J. Bistrovs. Fakti un dokumenti apsūdz // Salaspils nāves nometnē. – Rīga, 1963. – 16. lpp.

„Darba laiks visā nometnē bija dažāds. Politiskajiem ieslodzītajiem tas bija 10 stundas, bet darba kavētājiem un soda grupai – 12–14 stundas. Pusdienas pārtraukums visiem bija viena stunda.”²⁷⁰ Taču Salaspils nometnē ieslodzītajiem bija dažas tiesības, par kurām Gulagā nevarēja ne domāt.

Komunistiskajā literatūrā nav minēts ieslodzīto volejbola laukums, kas atradās aiz C-11 barakas.²⁷¹ Tāpat šajā literatūrā nav minēts, ka visi ieslodzītie, izņemot soda grupas, varēja rakstīt un saņemt vēstules, satīties ar piederīgajiem, saņemt personisko veļu un citus apģērba gabalus.

Sanitārie apstākļi nometnē bija neapmierinoši. A. Neparts atceras, ka pēc barakas C-11 izgāzēšanas beigtās blaktis nesuši laukā spaiņiem.²⁷²

Kaut arī Vācijas uzbrukumam Padomju Savienībai vajadzēja risināt Vācijas pārtikas trūkuma problēmas,²⁷³ taču tika sasniegti tikai daži īslaicīgi mērķi, kas vispārējo pārtikas trūkuma problēmu nemazināja. Nometnes ieslodzītie saņēma 200–300 gramu maizes dienā, par kuras kvalitāti literatūrā diskutēts. Komunistiskā virziena literatūrā uzsvērts, ka maize lielākoties sastāvējusi no zāģu skaidām, bet citi apgalvo, ka maize bijusi gandrīz „normāla”.²⁷⁴ Tādas pašas diskusijas notiek par melnās kafijas un zupas kvalitāti. Taču ir skaidrs, ka ar nometnē izsniegto pārtiku vien ilgi izdzīvot nebija iespējams.

Ieslodzīto izdzīvošana Salaspils koncentrācijas nometnē, protams, bija atkarīga no grūtā darba, nesamērīgajiem sodiem, ieslodzīto vecuma, fiziskā spēka un jo sevišķi no piederīgo pārtikas pienesumiem. Rīgai attālāko novadu ieslodzītie vai ārvalstnieki šā iemesla dēļ ātrāk gāja bojā nekā Rīgas apkārtnes iedzīvotāji. Sevišķi smags stāvoklis bija tiem, kas strādāja nometnē vai tās tuvākā apkārtnē, priekšniecības tiešā uzraudzībā.

Viens no literatūrā un avotos svarīgiem, bet kontraversāliem jautājumiem ir medicīniskā aprūpe nometnē. Tai bija izšķiroša nozīme ieslodzīto izdzīvošanā grūtajos darba, nepietiekamajos uztura un neizturamajos sadzīves apstākļos.

Čekisti Salaspils nometnes darbinieku apsūdzības rakstos, acīmredzot, lai parādītu savu „politisko modrību” un gatavotu ceļu pa karjeras kāpnēm, „atklāja” visfantastiskākos noziegumus, kuru aprakstam būtu nepieciešama atsevišķa grāmata. Tā, piemēram, LPSR Valsts drošības ministrijas Priekules nodaļas vadītāja vietnieks Basins savā lēmumā par Salaspils koncentrācijas nometnes bijušā feldšera un nacistu politieslodzītā Jāņa Šalkovica arestu 1950. gada 1. novembrī rakstīja, ka „arestējamais piedalījies vardarbīgā ieslodzīto nogalināšanā, ievadot indes cilvēku organismā, piespiedu kārtā ņēma no ieslodzītajiem un maziem bērniem asinis, pie kam pēdējie no spēku izsūkuma nomira”. Arestējamais deva slēdzienu par ieslodzīto nošaušanu. Šo Basina „slēdzienu” 1950. gada 3. novembrī apstiprinājis ģenerālis A. Noviks un apstiprinājis ar LPSR VDM ģerboņzīmogu.²⁷⁵ Nopratinot desmitiem liecinieku, nevienu no šīm čekistu sadomātajām briesmeklībām pat LPSR Augstākās Tiesas krimināllietu kolēģija J. Šalkovica lietā 1952. gada 11. janvārī nepierādīja.²⁷⁶

Vajadzēja būt pilnīgam analfabētam par medicīnas jautājumiem un nacistu politiku, lai apgalvotu, ka J. Šalkovics ar medicīnisko šļirci ņēmis asinis no slimniekiem, kuri

²⁷⁰ OM krājumi, V. Riekstiņš. Piezīmes grāmatai..., inv. Nr. 2153, 1. lpp.

²⁷¹ A. Neparts. Atmiņas.. – III. – 29. lpp.

²⁷² A. Neparta vēstule autoram 2000. gada 22. maijā. Piezīmes. – 4. lpp.

²⁷³ Erobern und Vernichten. Der Krieg gegen der Sowietunion 1941–1945. – Berlin, 1991. – 91. u. c. lpp.

²⁷⁴ A. Neparta vēstule autoram 2000. gada 24. maijā. Piezīmes. – 4. lpp.

²⁷⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 6217. l., 2.–6. lp.

²⁷⁶ Turpat, 491.–493. lp.

pēc tam miruši.²⁷⁷ Asinis ieslodzītie pret pārtikas devas palielināšanu nodeva diviem vācu kara ārstiem, kas speciāli ieradās Salaspilī. Asinis izmantoja Vācijas armijas karavīru ārstēšanai.

Komunistiskajā literatūrā aprakstīta asins ņemšana no ieslodzītajiem un jo sevišķi no bērniem. Medicīniskā palīdzība ieslodzītajiem tur nav minēta.

Barakā C-12 bija iekārtota nometnes slimnīca, kurā līdz 1943. gada maijam strādāja Latvijas ārsts ebrejs Dr. Bdiļs, kuru vēlāk nacisti nošāva.²⁷⁸ Darbojās arī t. s. atutošanas pirts, uz kuru ieslodzītos pat ziemas salā dzina kailus.²⁷⁹

Pēc Salaspils nometnes ieslodzītā feldšera J. Šalkovica liecības, Rīgas SD policijas ārsta Aleksandra Kaķa vadībā nometnē strādāja divi ārsti, viens feldšeris, 3–4 medicīnas māsas un 10 sanitāri. Seši sanitāri katrs apkalpoja divas barakas, bet četri sanitāri strādāja nometnes slimnīcā. Tātad nometnes medicīnas personāls bija 17 cilvēku. SD ārsts Dr. A. Kaķis, kas bija pakļauts nometnes priekšniekam K. Krauzem, nometnē parasti ieradās trīs reizes nedēļā.²⁸⁰ Taču A. Neparts šo apgalvojumu apšaubā.²⁸¹ Acīmredzot, lai palielinātu feldšera J. Šalkovica atbildību par apcietināto lielo mirstību, čekisti savos atzinumos medicīniskā personāla skaitu nometnē no 17 palielināja uz 30.

Ieslodzīto galvenais nāves cēlonis bija dzīve antisanitāros apstākļos, pārtikas trūkums, smagais darbs un bargie sodi. Otrs lielākais ieslodzīto nāves cēlonis bija slimības. J. Šalkovica lietā apgalvots, ka 1943. gadā no Latgales nometnē par sarkano partizānu atbalstīšanu ievietotie slimoja ar izsituma tīfu. Nometnē runājuši, ka viņi ievietoti gāzu mašīnā un iznīcināti. Liecinieki iznīcināšanu nav redzējuši, bet smagās segtās mašīnas acīmredzot noturējuši par gāzes mašīnām. Nometnē arī runājuši, ka skaistākās meitenes vedot uz vācu atklātajiem namiem.²⁸² „Var pieņemt,” raksta A. Neparts, „ka nometnes pastāvēšanas laikā no slimībām, kurām nebija sakara ar sodīšanu, mira ap 400–500 ieslodzīto. Tāpat var pieņemt, ka no imesliem, kam pamatā bija necilvēcīgie sodi, mira ap 100–150 ieslodzīto.”²⁸³ „Man zināms,” liecināja ieslodzītais, bijušais nometnes feldšeris J. Šalkovics, „ka no 1943. gada maija līdz 1944. gada septembrim nomira vairāk nekā 700 ieslodzīto, nerēķinot bērnus, starp kuriem bija sevišķi liela mirstība.”²⁸⁴ Tātad kopējais Salaspils nometnē mirušo skaits bija ap 2000 cilvēku.

Ieslodzītais Nikolajs Kuzņecovs (dz. 1985. g.), barakas un aptiekas pārzinis. 1948. gada uzņēmums.

²⁷⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 6217. l., 29. lp.

²⁷⁸ Salaspils nāves nometnē. – 49. lpp.

²⁷⁹ Turpat. – 48. lpp.

²⁸⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 6217. l., 38. lp.

²⁸¹ A. Neparta vēstule autoram 2000. gada 24. maijā. Piezīmes. – 4. lpp.

²⁸² LVA, 1986. f., 1. apr., 6217. l., 4.–41., 48. lp.

²⁸³ A. Neparts. Pret svešām varām. Salaspils koncentrācijas nometnē // Latvijas Vēstnesis. – 1999. – 9. sept.

²⁸⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 6217. l., 40. lp.

6. Ieslodzīto apsardze

Koncentrācijas nometņu apsardzībai nacisti kopš 1933. gada izmantoja speciālās „SS miroņgalvas vienības” (*SS Totenkopfverbände*), kas nebija pakļautas ne armijai, ne policijai. Tām bija uzdevums „asi izturēties pret ieslodzītajiem”. 1940. gadā šīs vienības pārņēma leroču SS vienības, bet koncentrācijas nometnes uzraudzīja izdienējuši karavīri.²⁸⁵ Augstākajiem SS un policijas vadītājiem pakļautās nometnes apsargāja vietējie SD brīvprātīgie vāciešu SS uzraudzībā.

Ieslodzīto apsardze Salaspils nometnē iedalāma ārējā apsardzē, iekšējā apsardzē un iekšējā slepenā apsardzē. Apsardzes darbu vadīja nometnes komandants un nometnes vecākais A. Vidušs. Salaspils koncentrācijas nometnes un tās filiāļu apsardzību no 1941. gada decembra līdz 1943. gadam veica tā sauktās V. Arāja komandas locekļi. Viņu ierindas sastāvs komplektējās galvenokārt no brīvprātīgajiem, nacistiski noskaņotajiem bijušās „Pērkonkrusta” organizācijas locekļiem, korporāciju (sevišķi V. Arāja korporācijas „Letonia”) studentiem, kas veidoja ap trešdaļu no t. s. Arāja komandas. Otru daļu veidoja brīvprātīgie, pārsvarā bijušie pašaizsardzības, aizsargi,²⁸⁶ galvenokārt turīgi lauksaimnieki. Liela daļa šīs grupas locekļu bija trūcīgie zemnieki, kuri no lauksaimniecības nespēja iegūt, pēc viņu domām, pietiekamus ienākumus, sevišķi naudas formā. Kāds t. s. Arāja komandas loceklis – Artūrs Amtmanis (leitnanta Pētera Buka 4. rotā) – Jumpravmuižas nometnē Daugavas krastā iepretī Šķirotavas stacijai apsargāja ebrejus, galvenokārt sievietes un bērnus. Pēc paša sniegtām ziņām, cēlies no Birzgales pagasta mežstrādniekiem un brīvprātīgi iestājies Arāja komandā materiālu apsvērumu dēļ. Bez uztura un apģērba viņš saņēma 54 ostmarkas mēnesī, bet ģimene saņēmusi vēl 184 ostmarkas mēnesī.²⁸⁷ Darbu Amtmanis uzskatīja par vieglāku peļņas avotu, jo saņēmis pienācīgu algu.²⁸⁸ Arī A. Skuja liecināja, ka iestājies Arāja komandā darba algas dēļ.²⁸⁹ Kā apstiprina t. s. Arāja komandas locekļu dienesta gaitas izpēte, no šādām pelnītgrībētāju aprindām nāca vairāk nekā puse no Arāja komandas. Viņi visi cerēja nonākt SD speciālapgādē.²⁹⁰ Pētot Salaspils apsargu krimināllietas, rodas iespaids, ka daudzi apsardzes dalībnieki bijuši arī aizsargu organizācijas locekļi un iestājās SD politisku apsvērumu dēļ vai ar nolūku izvairīties no iesaukšanas armijā.

Aizsargu sabiedriski politiskajā organizācijā (dibināta 1919. gada 20. martā) Latvijas Republikas pēdējā gadā bija 60 000 biedru.²⁹¹ Aizsargu sociālais sastāvs veidojās galvenokārt no lauku turīgajiem zemniekiem (ap 16 000),²⁹² no lauku vidēji turīgiem zemniekiem,²⁹³ kā arī no lauku mazturīgajiem iedzīvotājiem.²⁹⁴ Latvijas Republikas pēdējos gados palielinājās strādnieku²⁹⁵ un ierēdņu²⁹⁶ skaits (7238), bet samazinājās zemnieku

²⁸⁵ Lexikon Nationalsozialismus. – Hamburg, 1999. – 248. lpp.

²⁸⁶ Pēteris Brimbergs Jāņa d., dz. 1910. g. – LVA, 1986. f., 1. apr., 3735. l., 3. lp.

²⁸⁷ Amtmanis Arturs Kārļa d., dz. 1908. g. – LVA, 1986. f., 1. apr., 16219. l., 8.–9. lp.

²⁸⁸ Turpat. – 18.–19. lp.

²⁸⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 29339. l., 30. lp.

²⁹⁰ Besoldung, Versorgung und Fürsorge für Angehörige der Sicherheitspolizei und der SD. Allgemeine Kunderlasse. – BAP, R 58, Nr. 260; Rīkojumu Vēstnesis. – 1942. – 17. marts. – Nr. 3.

²⁹¹ 31 874 aizsargi, 14 810 aizsardžu, 14 000 jaunsargu (Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1963. – 475. lpp. – 5. piezīme).

²⁹² 1928. gadā 36% vecsaimnieku.

²⁹³ 1928. gadā 34% jaunsaimnieku.

²⁹⁴ 1928. gadā 28% bezzemnieku.

²⁹⁵ 27%.

²⁹⁶ 25%.

īpatsvars, tomēr tas veidoja gandrīz pusi no organizācijas biedriem.²⁹⁷ Būdami vidusslāņa pārstāvji, aizsargi aktīvi aizstāvēja Latviju, pilsoniskās brīvības un tiesības, tostarp uz privātīpašumu. Pirmajā komunistu okupācijas gadā arestēja, sodīja ar nāvi vai deportēja ap 80% aizsargu komandieru. Arāja komandā bija bijuši arī „Sarkanās gvardes” locekļi.²⁹⁸

Brīvprātīgie t. s. Arāja komandā pieteicās komandas štābā Rīgā, Valdemāra ielā 19, K. Barona ielā 99, bet vēlāk – štābā Lielajā Kalnu ielā 4. 1942. gadā brīvprātīgos pieņēma Arāja vienības komandiera palīgs kapteinis Augusts Liepiņš. Bez lūguma brīvprātīgie iesniedza arī autobiogrāfiju un parakstīja solījumu līdz pēdējai asins lāsei cīnīties pret ienaidnieku, bez ierunām izpildīt visus priekšniecības rīkojumus, kā arī neizpaust nekādus noslēpumus sakarā ar dienestu.²⁹⁹ Aizsargi pa lielākai daļai bija apmācīti lietot ieročus, turpretī citus nosūtīja uz Sužu muižu SD policijas kursos uz apmācībām ieroču lietošanā un SD pamatuzdevumu veikšanā.³⁰⁰ Valsts drošības darbinieku sagatavošanai un tālākizglītībai jau 1937. gadā VDGP Berlīnē ierīkoja VD policijas vadītāju skolu,³⁰¹ Bernavā – VD skolu,³⁰² Firstenbergā – VD policijas skolu³⁰³ un Brečā – Robežpolicijas skolu.³⁰⁴ Pēc pašu vāciešu atzinuma, VDGP skolu lielākā daļa sagatavoja slepkavas uniformās.³⁰⁵ Otrā arājiešu kvalifikācijas celšana bija SD policijas un pretizlūkošanas skola Firstenbergā, netālu no Berlīnes, kur nosūtīja perspektīvākos kadrus, arī ar dienesta pakāpēm, tai skaitā pašu V. Arāju. SD Firstenbergas skolā pārbaudīja veselības stāvokli un fiziski nepiemērotos atsūtīja atpakaļ uz Latviju, bet skolas beidzējiem parasti paaugstināja dienesta pakāpi. Arī pats Arājs atgriezās no skolas ar majora pakāpi.

5. tabula

SD Firstenbergas skolas audzēkņu sastāvs. 1942. gada marts – 1942. gada jūnijs³⁰⁶

Nr. p. k.	Tautība	Skaits	%
1.	Latvieši	260	35,6
2.	Igaņi	130	17,8
3.	Vācieši	340	46,6
	Kopā	730	100,0

5. tabulā redzam, ka 1942. gada martā–jūnijā SD Firstenbergas skolā 35,6% audzēkņu bija latviešu SD vīri. Ja skaita, ka Arāja komandā šai laikā bija ap 1100 vīru, tad 1942. gada pavasarī vien skolu beidza 23,6% personālsastāva. Šajā skolā bija mācījušies

²⁹⁷ 42%.

²⁹⁸ J. Kaktabulis (1910). – LVA, 1986. f., 8842. l., 1. lp.

²⁹⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 16219. l., 8.–9. lp.

³⁰⁰ Arturs Amtmanis. – LVA, 1986. f., 1. apr., 16219. l., 9. lpp.; Arturs Ašenkamfs. – LVA, 1986. f., 1. apr., 1944. l., 2. lp.

³⁰¹ Führerschule der Sicherheitspolizei. Augstākajā Drošības policijas SD vadītāju skolā (Führerschule des Leiterdienstes der Sipo) Berlīnē, šķiet, neviens latvietis, pat V. Arājs, neiekļuva. (Jens Banach. Heydrichs Elite. Das Führerskorps der Sicherheitspolizei des SD 1936–1945. – Zürich, 1998.)

³⁰² SD Schule.

³⁰³ Die Sicherheitspolizeischule.

³⁰⁴ Die Grenzpolizeischule.

³⁰⁵ Heinz Getzt. Mörder in Uniform. – 96.–107. lpp.

³⁰⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 44412. l., 55.a lp.

- 6 -

Die Kräfte sind auf sämtliche Dienststellen des Kommandebereichs verteilt. Während die Besoldung bis Ende März noch aus dem Landeshaushalt bestritten wurde, ist beabsichtigt, die gesamte Lettische Kriminal- und politische Polizei ab 1.4.43 aus den Reichshaushalt zu übernehmen. Die Vorarbeiten hierzu stehen vor dem Abschluss.

Schutzmannschaften.

Die Gesamtstärke der Lettischen Sicherungsabteilung beläuft sich zurzeit auf 1176 Mann

Davon befinden sich im Front- bzw. Bandeneinsatz 158 Mann

in Weissruthenien zum KdS der Sipo u.d.SD Hinsk abgeordnet 229 Mann

zu den Aussenstellen Dünaburg, Libau, Mitau und Wolmar abgeordnet 62 Mann

Der Kriminalabteilung zugeteilt 1 Mann 450 Mann

Von der noch verbleibenden Stärke von 726 Mann

sind nach Abzug der Kranken, Beurlaubten und in Haft befindlichen 290 Mann

---

436 Mann

einsatzbereit.

Aus dieser Zahl werden Wochen für die Dienststellen und Bauplätze des BdS und KdS sowie des erweiterten Polizeigefängnisses und Arbeitsverhinderungslagers C-Inspele gestellt. Angesichts der starken Belegung des Lagers musste die Wachkompanie auf 160 Mann verstärkt werden.

- 6 -

Die Gesamtstärke der Lettischen Sicherungsabteilungen beläuft sich zurzeit auf

1190 Mann

die nach folgender Stärkemeldung vom 25.1.43 aufgeteilt sind:

	Wo ein- gesetzt	Zahl der Offs.	Zahl der Offs.	Zahl der Soldaten	Zu- sam- men	krank wun- det	vor- ur- teilt	be- urlaubt	im Un- er- laubt Entf.	Tat- schl. Stärke
SS-Komp. Salaspils	8	15	54	77	4	-	5	1	I	60
SS-Komp. Riga	7	14	124	145	24	-	11	49	19	42
SS-Komp. Riga	3	25	88	116	15	2	10	-	5	86
SS-Komp. Ostfront	4	25	125	154	18	3	4	1	-	128
SS-Komp. Salaspils	4	1	107	112	3	-	3	1	1	104
SS-Wacht. Riga	7	17	39	63	4	-	5	-	-	54
SS-Weissruthenien	7	41	236	284	2	1	3	-	-	270
SS-Schulkr. Dünaburg	2	5	60	67	-	-	-	-	-	67
SS-Gef. Dünaburg	4	12	57	73	-	-	-	-	-	73
SS-Libau	-	12	23	35	-	-	-	-	-	35
SS-Dünaburg	1	7	30	38	-	-	-	-	-	-
SS-Wolmar	-	-	4	4	-	-	-	-	-	4
SS-Mitau	-	3	5	8	-	-	-	-	-	8
SS-Riga	-	-	1	1	-	-	-	-	-	1
SS-Hochschule	-	-	13	13	-	-	-	-	-	13
Zusammen	47	177	966	1190	70	6	39	52	24	99

Zusammen in Riga: 339
Zusammen in Salaspils: 189
Gefallene und Vermisste: 66

Latviešu SD palīgpolicijas (Arāja komandas) skaitliskais sastāvs 1943. gada 25. janvārī.
(LVVA, P-82. f., 1. apr., 39. l., 99. lp.)

Latvijas Kārtības policijas komandiera pulkveža Knehta (*Knecht*) 1942. gada 8. aprīļa rīkojums: pārtraukt daudzskaitlīgu latviešu brīvprātīgo pieteikšanos SS karspēkā, bet turpināt brīvprātīgo pieņemšanu latviešu Drošības policijas bataljonos. (LVVA, P-83. f., 1. apr., 72. l., 3. lp.)

Riga, den 8.4.1942

Geheim

Der H- und Polizeiführer Lettland
Kommandeur der Ordnungspolizei.
Nr. 24/42 g

Betr.: Meldung sur H-aus den Reihen der lettischen Freiwilligen.
Bezug: Mein Befehl Nr. 24/42 g v. 23.1.42.

Die mit Besugsbefehl zum 1. jeden Monats befohlene, zahlenmäßige Meldung von Freiwilligen sur H ist überholt und ab sofort nicht mehr zu gestatten.
Die laufende Meldung der Freiwilligen zu den lettischen Schutzmannschafts-Batl. wird hierdurch nicht berührt.

Für die Richtigkeit: gez. Knecht.
Rev. Leutn. d. Sch.

An den Kommandeur der Schutzpolizei Riga
Major der Schutzpolizei *Quasbarth* o.V.i.A.
An den Kommandeur der Gendarmerie
Hauptmann der Gend. *Rehberg* o.V.i.A.
mit je 1 Abdruck für die H- und Polizeigebietsführer Riga-Land, Mitau, Wolmar, Libau und Dünaburg,
An den H- und Polizeistandortführer Libau
H- und Obersturmbannführer *Dr. Dietrich* o.V.i.A.
sugleich für den Führer der Schutzpolizei-Dienstabteilung Libau.
An den H- und Polizeistandortführer Dünaburg
Oberleutnant der Schutzpolizei *Vogts* o.V.i.A.
sugleich für den Führer der Schutzpolizei-Dienstabteilung Dünaburg.

H- u. Polizeistandortführer
LIBAU
Eing.: 11. APR. 1942
Sib.:
Sgb. Nr.: *11. APR. 1942*

Kārtības dienesta 315. būvbataljona kārtības sarga Konstantīna Dadeka 1944. gada 26. marta uzticības zvērests SS un policijas vadītāja, kārtības policijas komandierim. (LVVA, P-82. f., 1. apr., 24. l., 1. lp.)

O. U. den *26. März* 1944

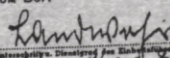
Schutzmann. Bata. 315

VEREIDIGUNG

Als Angehöriger der Schutzmannschaft schwöre ich, treu, tapfer und gehorsam zu sein und meine Dienstpflichten, besonders im Kampf gegen den völkermordenden Bolschewismus, zu erfüllen.
Für diesen Eid bin ich bereit, mein Leben einzusetzen. So wahr mir Gott helfe!

Торжественное обещание

Как состоящий на службе в полицейской части, клянусь быть верным, храбрым и послушным, и свои обязанности по службе, а в особенности в борьбе с все уничтожающим коммунизмом выполнять добросовестно.
Для достижения этой цели я готов, бороться не щадя своей жизни. Да помнит мне в этом Бог!

 Dadeka Konstantins
(Unterschrift: Name und Name) (Подпись, имя и фамилия)

Gen. 5226. 330 8000

Salaspils dežurējošais virsnieks kapteinis Domko un Eliņš (vēlākais Ventspils cietuma priekšnieks), vada komandieris Kleins u. c.³⁰⁷ SD Firstenbergas skolas audzēknis bija arī arājiets, bataljona komandieris majors Haralds Ozols³⁰⁸ („Lielais Ozols”). 1942. gada beigās SD Firstenbergas skolā mācījās ap 120 vīru no Latvijas. Kā liecināja paši arājieši, Firstenbergas skolā „apmācīja vispusīgam policijas un izlūkošanas darbam, galvenokārt pret padomju partizāniem un komunistiskajām organizācijām, kā arī pretizlūkošanas darbam”.³⁰⁹ SD Firstenbergas skolā 1942. gadā mācījās četras latviešu SD vīru grupas, kopā gandrīz 500 virsnieku un kareivju tika sagatavoti soda ekspedīcijām.³¹⁰ Protams, neizpalika arī nacistiskā politiskā audzināšana.³¹¹

Pēc pašu arājiešu liecībām, Arāja komandā 1942. gadā bija 12 rotu,³¹² katrā 150–180 vīru (kopā 1800–2000 vīru). 7. tabulā redzam, ka faktiskais sastāvs 1943. gada 25. janvārī bija 1190 vīru, no kuriem 990 bija ierindā (83,2%).

Salaspils koncentrācijas nometnes apsardzībai izmantotoja 189 vīrus (ierindā 172), t. i., 15,9% no kopskaita. Salaspils nometnes un tās palīgnodaļu apsardzība bija viens no svarīgākajiem Arāja komandas pienākumiem. 1943. gadā Salaspils nometnes apsardzībā atradās 172 virsnieki, apakšvirsnieki un kareivji, kas veidoja 17,4% no visiem ierindā

6. tabula

Arāja vienības komandējošais sastāvs. 1942. gada maijs – 1943. gada februāris³¹³

Nr. p. k.	Uzvārds, dienesta pakāpe	Ieņemamais amats
1.	Majors Viktors Arājs	komandieris
2.	Kapteinis Augusts Liepiņš	komandiera vietnieks
3.	Kapteinis Laukers	štāba priekšnieks
4.	Virsleitnants Konrāds Kalējs	1. rotas komandieris
5.	Vec. leitnants Baumanis	rotas komandieris
6.	Vec. leitnants Segliņš	rotas komandieris
7.	Vec. leitnants Neilands	rotas komandieris
8.	Vec. leitnants Pēteris Buks	3. rotas komandieris
9.	Vec. leitnants Lācis	rotas komandieris (Salaspilī)
10.	Kapteinis Upenieks	apsardzes rotas komandieris (Salaspilī)
11.	Majors H. Ozols	bataljona (arī 3. rotas) komandieris
12.	Leitnants Kirbis	2. rotas komandieris
13.	Vec. leitnants Eliņš	dežūrvirsnieks Salaspilī
14.	Kapteinis Domko	dežūrvirsnieks Salaspilī

³⁰⁷ Arnolds Jāņa d. Līcis. – LVA, 1986. f., 1. apr., 2782. l., I, 21.–24. lp.

³⁰⁸ Turpat. – 30.–31. lp.

³⁰⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 2782. l., I, 12. lp.

³¹⁰ A. Ezergailis. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. – Rīga, 1999. – 216.–217. lpp.

³¹¹ Weltanschauliche Schulung ausländischen Freiwilligen. Bd. Letten und Esten. – VFA, R-31. f., 449. l.

³¹² LVA, 1986. f., 1. apr., III, 214. lp. Pēc dažu Arāja komandas dalībnieku liecībām, komandā bija septiņas rotas brīvprātīgo (LVA, 1986., 1. apr., 702. l., I sēj., 52. lp.).

³¹³ LVA, 1986. f., 1. apr., 2782. l., 30.–31. lp.

7. tabula

Latviešu Drošības palīgpolicijas vienību kopskaits 1943. gada 25. janvārī³¹⁴

Nr. p. k.	Apakšvienība	Personāls				Ārrindā ³¹⁵	Ierindā
		Virsnieki	Apakšvirsnieki	Karavīri	Kopā		
1.	2. rota Salaspilī	8	15	54	77	9	68
2.	3. rota Rīgā	7	14	124	145	103	42
3.	4. rota Rīgā	3	25	88	116	209	86
4.	6. rota Salaspilī	4	25	125	154	30	128
5.	5. rota Austrumu frontē	4	1	107	112	8	104
6.	Pārvalde Rīgā	7	17	39	63	9	54
7.	Baltkrievijā	7	41	236	284	6	278
8.	Firstenbergas skolā	2	5	60	67	—	67
9.	Rīcības komanda Latgalē	4	12	57	73	—	73
10.	Liepājā	—	12	23	35	—	35
11.	Daugavpilī	1	7	30	38	—	38
12.	Valmierā	—	—	4	4	—	4
13.	Jelgavā	—	3	5	8	—	8
14.	V nodaļa Rīgā	—	—	1	1	—	1
15.	Mācību atvaļinājumā (bezalgas, Rīgā)	—	—	13	13	—	13
Kopā		47	177	966	1190	374	999

esošajiem šīs vienības karavīriem. Virsnieku īpatsvars bija vēl lielāks – 25,5% virsnieku.³¹⁶ Sauriešu akmeņlauztuvēs 16 Arāja vīri apsargāja 300 ieslodzītos.³¹⁷

1941. gada rudenī nometnes apsargi valkāja Latvijas Republikas laika armijas formastērpus ar zaļu lenti virs kreisās rokas locītavas, uz kuras bija melns uzraksts vācu valodā „Latvijas Drošības policija un SD” (*Sicherheitspolizei und SD Lettland*). Ar 1942. gadu apsargi bija gērbti Vācijas Drošības policijas tērpos ar tādu pašu lenti un uzrakstu.

Nacistu koncentrācijas nometņu apsardzes un iekšējās kārtības noteikumi bija izstrādāti jau 30. gados – nacistu koncentrācijas nometņu attīstības pirmajā fāzē. Nacistu koncentrācijas nometņu apsargu instrukcija (*Dienstvorschriften*) un rīkojumi ne tikai neaizliedza nežēlību pret ieslodzītajiem un izrēķināšanos ar tiem, bet pat lika to piemērot.³¹⁸ Noteikumi saglabājās līdz 1945. gadam. Katrā nometnē bija jābūt komandantūrai, politikajai nodaļai, karcerim, pārvaldei un nometnes ārstam. Instrukcija „Iedalījums blokos un lēģeru kārtība” noteica, ka katrā blokā (barakā) jāiekārto ap 250 ieslodzīto, katrā barakā jābūt SD bloka vecākajam, diviem istabu vecākajiem un vienam ugunsdzēsējam. „Posteņu noteikumi” (*Postenvorschriften*) paredzēja bēgšanas gadījumā šaut: „Postenis, kurš, izpildot savu dienesta pienākumu, ir nošāvis ieslodzīto, no atbildības ir atbrīvots.” Rīkojumi

³¹⁴ LVVA, P-82. f., 1. apr., 39. l., 13.–14. lp.

³¹⁵ Slimie, atvaļinātie, arestētie, atrodošies skolā, dezertējušie.

³¹⁶ Die Gemeinstärke des Lettischen Sicherheitsabteilung. – LVA, P-82. f., 1. apr., 39. l., 13.–14. lp.

³¹⁷ A. Ezergailis. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. – Rīga, 1999. – 223. lpp.

³¹⁸ Dienstvorschriften – Anatomie des SS Staates. – Bd. 2. – S. 50 (30). IMG, XXVI, PS-1216.

paredzēja pārtikas ierobežošanu, pasta ierobežošanu, fizisku sodīšanu.³¹⁹

Nometnes apsardzes dalībnieki bija iedalīti sardzēs 4–10 cilvēku sastāvā priekšnieka vadībā.³²⁰ Ne visi Arāja vīri bija „kristāltīri nacisti”. Bija arī tādi, kuri nodarbojās ar ieslodzīto vērtslietu apmaiņu pret produktiem,³²¹ ar naudas izspiešanu u. c.

Salaspils nometnes ārējā apsardze ne tikai apsargāja nometnes ārējos perimetrus, bet, kā liecināja apsardzes dalībnieki, arī konvojēja ieslodzītos.³²² SD grupa, kas apsargāja nometnes ārējos perimetrus, dienu un nakti atradās sargtorņos nometnes stūros.³²³ Salaspils ārējā apsardze mainījās ik pēc trim stundām. Atšķirībā no lielajām koncentrācijas nometnēm, kur sargtorņi ar ložmetējiem atradās 75 m attālumā cits no cita, Salaspilī ar ložmetējiem bruņoti sargi atradās centrālajā sargtornī, bet nometnes stūros sargtorņos dežurēja ar šautenēm bruņoti Arāja komandas vīri. Nakts laikā bez brīdinājuma nošāva pat tos ieslodzītos, kuri gāja tikai pēc ūdens. Sardzi naktīs pārbaudīja Arāja vienības dežūrvirsnieki kapteinis Domko, vecākais leitnants Eliņš u. c.³²⁴ Arāja vienības apsardze konvojēja Salaspils ieslodzītos uz darbu, apsargāja darba laikā un konvojēja atpakaļ uz nometni gan no gatera, gan akmeņlauztuvēm. SD apsardze bija autonoma un nebija saistīta ar nometnes saimnieciskajām vienībām. SD apsardzei saimnieciskās vienības nodeva darba nespējīgos vai slimos ieslodzītos.³²⁵ Tos ieslodzītos, kuri vairs nespēja strādāt, Salaspils celtniecības vadītājs M. Kačerovskis nodeva apsardzei ar noteikumu vairāk uz darbu nevest.³²⁶ 1943. gada beigās Salaspils nometni apsargāja latviešu „šucmaņi”.³²⁷ 1944. gadā Salaspils nometnes apsargāšanai izmantoja „C” grupas kārtības sargus (šucmaņus), kuri uz kreisās rokas piedurknes valkāja zaļu lenti ar uzrakstu „Schutzmann”.³²⁸ Lai organizētu vardarbību pret civiliedzīvotājiem, 1944. gadā sastādīja „Latvijas policijas noteikumus”.³²⁹ 1944. gada vasarā Salaspils nometnes apsardzību veica lietuviešu SD vīri ar suņiem.³³⁰

Iedzīvotāju pretošanās, kas agrāk tika reducēta tikai uz komunistu pretdarbību (J. Logins, K. Feldmanis), jāpēta īpaši un visās ieslodzīto grupās.

Tāpat kā visā reihā, arī Latvijā, tostarp Salaspils koncentrācijas nometnē, darbojās pretošanās kustība. Kā liecina Jāņa Kronīša (1905–?) atmiņas, samērā plaša pretošanās kustība, pat paredzot militāru pretošanos, notika Sauriešu akmeņlauztuvēs. Taču arī tur darbojās „faumanis” („V-Männer”, *Vertrauensmänner* – uzticības vīri). Nacisti pretošanās grupu likvidēja, bet bijušais fabrikas „Varonis” strādnieks Konstantīns Streļčiks Rīgā, Reimersa ielā, izlēca pa piektā stāva logu.³³¹ Viena no Salaspils ieslodzīto pretošanās formām bija ārzemju radioziņu klausīšanās; par to draudēja nāvessods. Plaši izplatīta bija arī otra pretošanās forma – pārtikas piegādes organizēšana ieslodzītajiem. Visus pretošanās kustības dalībniekus iznīcināja.

³¹⁹ Herwart Vorländer. *Nationalsozialistische Konzentrationslager*. – Stuttgart, 1998, – 26.–27. lpp.

³²⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 41277. l., 119. lp.

³²¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 38805. l., 26. lp.

³²² Voldemārs Šnore, dz. 1920. g. – LVA, 1986. f., 1. apr., 45285. l., 3. sēj., (V. Arāja lieta), 76. lp.

³²³ LVA, 1986. f., 1. apr., 42918. l., VI, 6.–10. lp.; III, 316. lpp.

³²⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 2872. l., 23.–24., 30.–31. lp.

³²⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 42918. l., III, 337.–348. lp.

³²⁶ LVA, 1986. f., 42918. l., I, 218. lp.

³²⁷ A. Neparta vēstule autoram 2000. gada 24. maijā. Piezīmes. – 5. lpp.

³²⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 34999. l., 34., 56. u. c. lp.

³²⁹ *Polizeische Strafführung Lettlands 1944*. – VFA, R-92. f., 387. l.

³³⁰ A. Neparta vēstule autoram 2000. gada 24. maijā. Piezīmes. – 5. lpp.

³³¹ J. Kronītis. Sauriešu akmenslauztuvēs // Salaspils nāves nometnē. – Rīga, 1963. – 225. lpp.

Neraugoties uz nāvessoda draudiem un nāvessoda publisku izpildīšanu ieslodzīto ierindas priekšā Salaspils nometnes centrā, visu nometnes pastāvēšanas laiku notika ieslodzīto bēgšana no Salaspils nometnes. Bēgšanai nereti izmantoja norīkojumus darba komandās. No 1942. gada 10. augusta līdz 15. oktobrim tikai no Salaspils kūdras raktuvēm vien,³³² kur strādāja ap 50–60 karagūstekņu,³³³ izbēga 15 cilvēku (25–30%). Apsardze nereti dzēra alkoholiskus dzērienus, kurus tiem piegādāja arī gūstekņi. Tāpēc Rīgas ģenerālkomisāra virspadomnieks Dorrs draudēja kūdras fabrikai atņemt visus gūstekņus, ja bēgšana turpināsies.³³⁴ Lai stāvokli uzlabotu, „Stalags-350” Rīgā lūdza pastiprināt gūstekņu apsardzi Salaspils kūdras fabrikā līdz 10 sargiem.³³⁵ 1944. gada jūnijā un jūlijā kūdras fabrikā strādāja 53 gūstekņi, taču 1944. gada 17. jūlijā atkal bija izbēguši 9 gūstekņi,³³⁶ t. i., 17%. Tuvojoties frontei un ņemot vērā gūstekņu bēgšanu, vadība, izpildot Ziemeļu armijas grupas³³⁷ pavēli, 1944. gada 27. jūlijā uzdeva gūstekņu darbu nekavējoties pārtraukt.³³⁸

Virslieņants Konrāds Kalējs – Salaspils nometnes sardzes priekšnieks. 1942. gada decembris – 1943. gada augusts.

Par Salaspils nometnes iekšējā apsardzības dienesta vājo profesionalitāti vai nolaidību liecina Salaspils nometnes komandanta palīga Artura Kandra (1904–1943) liktenis. A. Kanders, kā liecināja viņa sieva H. Kanders 1945. gadā, no 1941. gada 1. jūlija līdz 1942. gada janvārim strādāja prefektūrā, pēc tam vācu SD policijā Raiņa bulvārī 16, bet 1943. gada martā tika paaugstināts par Salaspils nometnes komandanta palīgu. 1943. gada 14. maijā viņu pratināšanas laikā nošāva poļu virsnieks, kuram nebija atņemts ierocis.³³⁹ A. Kanders tika slepeni apglabāts dzimtajā pusē Bejas kapos.

1941. gada 7. jūlija SD direktīva par gūstekņu nometnēm noteica, ka nometnes sargiem no uzticamām personām, „vienalga, iet runa par komunistiem vai ne”, jāsavervē ziņotāji, kurus vēlāk varētu izmantot okupētajos apgabalos. Ar slepeno ziņotāju palīdzību jācenšas noskaidrot, vai nometnē neatrodas profesionāli revolucionāri, Kominternes un VK(b)P funkcionāri, tautas komisāri un viņu vietnieki, politiskie komisāri, centrālo un vidējo iestāžu vadītāji, ebreji. Par stāvokli katrā nometnē rīcības grupai ik nedēļas teigrāfiski vai pa ātrpastu bija jāziņo Valsts galvenajai pārvaldei.

Pavisam neizpētīta ir Salaspils nometnes slepenā apsardze, kuru paredzēja organizēt katrā ieslodzījuma vietā slepeno ziņotāju tīkla veidošanai pašu ieslodzīto vidū.

³³² Torfwerk Salaspils.

³³³ Stalag-350, Arbeitskomando 237; LVA, 1986. f., 1. apr., 667. l., 13. lp.

³³⁴ LVVA, P-132. f., 28. apr., 21. l., 410. lp.

³³⁵ Turpat. – 209. lp.

³³⁶ Turpat. – 3. lp.

³³⁷ Heeresgruppe Nord.

³³⁸ LVVA, P-132. f., 28. apr., 21. l., 7. lp.

³³⁹ Hertas Kanders kriminālieta. – LVA, 1986. f., 2. apr., P-3104. l., 13.–25. lp.

Šie ziņotāji (*Vertrauensmann* – „faumanis” – uzticamības persona) interesējās galvenokārt par ieslodzīto savvērestībām pret nometnes vadību un apsardzi, par bēgšanas plāniem, mēģinājumiem neoficiāli no ārienes iegūt pārtiku, tabakas izstrādājumus, alkoholiskus dzērienus. Salaspils nometnē šo aģentu tīklu, kas nometnes „pilnbrieda laikā” sasniedza ap 60 cilvēku, pārzināja nometnes vecākā palīgs SS oberšārfirers (feldfēbelis) Čmutovs, kurš ar savu aģentūru centās uzzināt, „ko domā un dara apcietinātie”.³⁴⁰ Čmutovam pakļautās „faumaņu” grupas daļu vai patstāvīgu grupu pārzināja bijušais ieslodzītais Oskars Bērziņš, kurš reizēm dēvēja sevi par *Jan Bersing*.

Salaspils nometnes kārtības priekšnieks Oskars Bērziņš (dz. 1902. g.), bijušais Lubes pagasta kluba vadītājs Madonas rajonā 1941. gadā, vadīja aģentūru nometnē, kurā, pēc viņa datiem, ietilpa 31 ieslodzītais – provokators.³⁴¹ Pēc Oskara Bērziņa liecības, provokatoru savāktos datus viņš nodevis nometnes vadībai.³⁴² Pēc Salaspils nometnes tulka F. Gudakovska liecības, nometnē darbojās 13 „faumaņi”, kurus SD uz 2–3 mēnešiem ieslodzīja nometnē. „Faumaņi” sniedza 2–3 ziņojumus mēnesī.³⁴³ Pēc PSRS Tautas aizsardzības komisariāta 67. armijas pretizlūkošanas nodaļas priekšnieka pulkveža Bažoras 1945. gada 20. jūlija datiem, par SD informatoriem Salaspils nometnē darbojušies ieslodzītie Staņislava Zaķis (dz. 1913. g.), Velta Vesne (dz. 1915. g.), Stefans Korotkevičs (dz. 1914. g.), Jānis Gailis (dz. 1917. g.) un Jakovs Trifonovs (dz. 1919. g.).³⁴⁴ Turklāt Stefans Korotkevičs ar pseidonīmu „S. Kļaviņš” jau bija sācis strādāt arī „Smeršam”.³⁴⁵ Bez šaubām, „faumaņi” nodarīja lielu postu ieslodzītajiem.

7. Ieslodzīto bojāeja

Īpaši jārūnā par čekas tā saucamo „darbību” Salaspils nometnes vēstures mitoloģizācijā. Čeka, ne jau bez komunistu centrālkomiteju norādījuma, bez kautrēšanās sev vēlamā gaismā akcentēja dažādus notikumus, neizdevīgos faktus noklusēja un mēģināja izdomāt jaunus, ko izmantot komunistu politikas īstenošanai.

Runājot par Salaspils nometnes vēsturi, pirmkārt, jāmin čekistu izdomātās pārvietojamās gāzes kameras–automašīnas, otrkārt, asins ņemšana bērniem, treškārt, visu nometnes darbinieku diabolizēšana un, ceturtkārt, t. s. masu slepkavības. Galvenie vaininieki, protams, bija „latviešu buržuāziskie nacionālisti”, kas bija noslēpušies kara kurinātāju paspārnē Rietumos. „Latviešu, lietuviešu un igauņu buržuāziskie nacionālisti,” rakstīja V. Izvestnijs un J. Bistrovs, „aktīvi piedalījās fašistiskā režīma dibināšanā Baltijas republikās, padomju cilvēku masveida iznīcināšanā, parādot šeit īpašu zvēriskumu un cinismu.”³⁴⁶ Viens no nacistu okupācijas vēstures diabolizēšanas paņēmieniem bija nacistu ierīkoto ieslodzījuma un soda izciešanas vietu vairākkārtīga palielināšana.

8. tabulā redzam, ka cietumu skaits nacistu okupācijas laikā faktiski bija tikai 37%, bet sarkanarmijas gūstekņu nometnes – tikai 9,7% no čekistu sadomātā skaita.

Pilnīga fantāzija ir izdomājums, ka Salaspilī cilvēki nogalināti ar indīgo gāzu palīdzību. „Vislielākās hitleriešu benžu zvērības,” rakstīts V. Izvestnija un J. Bistrova ievadā,

³⁴⁰ A. Neparts. Atmiņas.. – III, 28. lpp.

³⁴¹ O. Bērziņa krimināllieta. – LVA, 1986. f., 1. apr., 42952. l., 87.–88., 97.–99., 104. lp.

³⁴² Turpat.

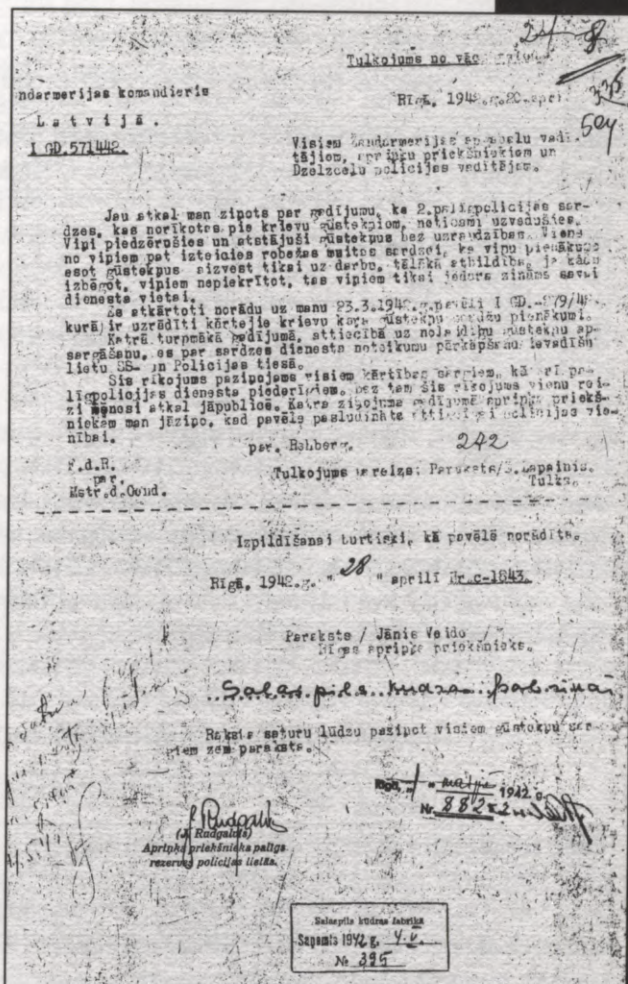
³⁴³ LVA, 1986. f., 1. apr., 42804. l., 12.–14., 28.–30. lp.

³⁴⁴ LVVA, P-132. f., 30. apr., 26. l., 128.–136. lp.

³⁴⁵ Turpat. – 28. lp.

³⁴⁶ V. Izvestnijs, J. Bistrovs. Fakti un dokumenti apsūdz. – Salaspils nāves nometnē. – Rīga, 1963. – 9. lpp.

Vācijas žandarmērijas komandiera Latvijā pulkveža Rēberga (Rehberg) 1942. gada 20. aprīļa pavēle žandarmērijas apgabalu vadītājiem, aprinču priekšniekiem un dzelzceļu policijas vadītājam uzlabot sarkanarmijas gūstekņu apsardzību Salaspils kūdras fabrikā. (LVVA, 132. f., 28. apr., 27. l., 30.a lp.)

„bija ieslodzīto iznīcināšana ar indīgo gāzu palīdzību. Noindēšana notika speciālās gāzes kamerās, ko ierīkoja īpašās šim nolūkam būvētās automašīnās.”³⁴⁷ Turpretī Salaspils ieslodzītais V. Riekstiņš rakstīja, ka „gāzes automašīnas Salaspils nometnē netika redzētas. Tās acīmredzot tika izmantotas citur”.³⁴⁸ VDGP tehniskie noteikumi un to izmaiņas precīzi noteica t. s. gāzes mašīnu izmantošanu Helmnas (Chelmno) koncentrācijas nometnē.³⁴⁹

Kapu karte, ko pēckara gados gatavojuši profesionāli mērniki, šķiet ticama. Taču, pieņemot komunistu propagandas apgalvojumus, ka Salaspils nometnē nogalināti 53 700 cilvēku, redzam, ka viena kvadrātmetra platībā apbedīti vidēji 17,64 nogalinātie. Ja tic komunistiem, ka Salaspils koncentrācijas nometnē nogalināti 100 000 cilvēku, tad

³⁴⁷ Salaspils nāves nometnē. – Rīga, 1963. – 21. lpp.

³⁴⁸ V. Riekstiņš. Piezīmes grāmatai..., 1. lp.; Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftgas. E. Kogon u. a. – Fr./M., 1983. – 87.–92. lpp.

³⁴⁹ Technische Abänderungen an den zur Tötung von Juden insl. in Kulmhot / Chelmno eingesetzten Spezialwagen durch die Gaubschaft-Fahrtzeugwerke GmBH. – BAP, R 58, Acta 871.

8. tabula

Ārkārtējās komisijas uzskaitītās un faktiskās ieslodzījuma vietas
Latvijas teritorijā 1941.–1945. gadā³⁵⁰

Nr. p. k.	Ieslodzījuma vietu veids	Komisijas dati (skaits)	Faktiskie dati (skaits)	Faktiskie dati (%)
1.	Cietumi	46	17 ³⁵¹	37
2.	Koncentrācijas nometnes	23	13 ³⁵²	56,5
3.	Geto	18	4	22
4.	Ieslodzījuma nodaļas	87	?	
5.	Sarkanarmiešu gūstekņu nometnes	41	4 ³⁵³	9,7
	Kopā	130		

vienā kvadrātmetrā apbedīti 33 mirušie. Protams, ka šāds nogalināto skaits viena kvadrātmetra teritorijā nevarēja tikt apbedīts. Tas liecina, ka Ārkārtējās komisijas sadomātais Salaspils koncentrācijas nometnē nogalināto skaits ir tīra fikcija. Ja rēķina, ka mirušos apbedīja vienu vidēji 2 kvadrātmetrus vai mazākā teritorijā, tad skaitlis ir nepilni 2000 cilvēku – tie arī nometnes kapos bija apbedīti.

9. tabula

Salaspils nometnēs apbedīto kapi³⁵⁴

Nr.p.k		Platība (m ²)
1.	Civildzīvotāju kapi	3043
2.	Gūstekņu kapi	2648
	Kopā	5691

SD 1941. gada 17. jūlija direktīva noteica, ka „nošaušana (*Execution*) nedrīkst notikt nometnē vai tās tiešā tuvumā”. Ja nošaušana nepieciešama nometnes disciplīnas pārkāpšanas dēļ, tad rīcības grupas vadītājam jāgriežas pie nometnes komandanta. Par visiem nošautajiem jāiekārto dokumentācija, norādot ieslodzītā numuru, vārdu, uzvārdu, dzimšanas gadu un vietu, nodarbošanos, kā arī nāvēssoda izpildīšanas vietu un laiku.

Svarīgas liecības par nošaušanām Salaspils nometnē sniedzis A. Neparts, kuram šī dokumentācija bija pieejama. „Nāvēssodu – pakarot vai nošaujot – nometnē izpildīja par bēgšanu, par gatavošanos bēgt vai arī par apsūdzību tādā nodomā, par organizēšanos sacelties vai pretoties nometnes varai u. c. Aptuveni skaitļi par šādā veidā iznīcinātiem

³⁵⁰ Otčot o zlodejanijah.. – LVVA, 132. f., 29. apr., 3. l., 6., 11. lp.

³⁵¹ Adresu grāmata 1943. g. – Rīga, 1943. – 14. lpp.

³⁵² Pēc M. Vestermaņa atzinuma, Ārkārtējās komisijas uzrādīto 23 koncentrācijas nometņu vietā, ieskaitot Salaspili, vajadzētu būt 13 koncentrācijas nometnēm. Taču nometnes Ostlandē bija retāka parādība nekā Polijā, jo tur atradās četras īstas nometnes. – M. Vestermanis. Die nationalsozialistischen Konzentrationslager. – 472., 479. lpp.

³⁵³ Stalag-350 Rīgā ar 6 nod.; Stalag-340 Daugavpilī, Rēzeknē nod.; Stalag-510 Jelgavā, Dulag-100.

³⁵⁴ Plan salaspilskih lagerei smerti. – LVVA, P-132. f., 28. apr., 6. lp.

apcietinātajiem ir šādi: pakārti 4, nošauti, bēgot pār žogu, – 10, nošauti par bēgšanu pēc noķeršanas – 6, nošauti par gatavošanos bēgt, nošauti pēc pārvešanas uz Centrālcietumu par organizēšanos sacelties – 100.³⁵⁵ Tātad, pēc labi informēta ieslodzītā ziņām, Salaspils nometnē tādā kārtā nošauti 132 cilvēki. Salaspils ieslodzītos parasti uz Centrālcietumu oficiāli pārveda, lai turpinātu izmeklēšanu, citreiz, lai „apkoptu” pirms nosūtīšanas uz Reimersa ielu SD štābam atbrīvošanai.³⁵⁶ „Pēc lielām un biežām masveida soda izpildīšanām 1941. gadā un 1942. gadā nākamā lielākā sodīto iznīcināšanas akcija notika 1943. gadā naktī no 5. uz 6. maiju, kad no dažādām ieslodzījuma vietām pēc pārvešanas uz Rīgas Centrālcietumu iznīcināja ap 400 ieslodzīto.”³⁵⁷ Tātad nošautie bija ņemti „no dažādām ieslodzījuma vietām”, ne tikai no Salaspils nometnes, un netika iznīcināti Salaspilī.

V. Riekstiņš 1988. gada 26. februārī rakstīja: „Es nezinu, vai 5. un 6. maijā 1943. g. uz nošaušanu ņēma arī tieši no Salaspils nometnes, jo krietnu grupu apcietinātos no Salaspils nometnes atveda atpakaļ uz C–cietumu dažas dienas pirms cietuma tīrīšanas 8. maijā. Viņus visus tad ņēma no cietuma uz nošaušanu.”³⁵⁸ „No nometnes nevienu nešāva, ja vien nebija smagi noziedzies,” raksta ieslodzītais V. Riekstiņš. „Stāstīja gan, ka nometnē tikt nošauti, kad ierodoties SS un SD komandieris Lange. Kādreiz viņš pats ar savu roku nošāvis vairākus apcietinātos. Laikā, kādā biju nometnē, tas nenotika.”³⁵⁹ Langes necilvēcīgās rīcības iespējamība bija paredzēta koncentrācijas nometņu noteikumos (*Dienstvorschriften*), kuri atļāva uzskatīt ieslodzītā nepaklausību vai atteikšanos strādāt “par dumpinieku un nošaut uz vietas”.³⁶⁰

Par nāves nometni var saukt kuru katru koncentrācijas nometni vai ieslodzīto vietu, no kuras ieslodzīto lielākajai daļai nebija iespējams iziet dzīviem. Nogalināto skaits nāves nometnē vai tās apkārtnē bija tuvs ieslodzīto skaitam. Nevienam no šiem kritērijiem Salaspils nometne neatbilda.

8. Nometnes likvidēšana

Par nometnes likvidēšanas norisi trūkst vēstures avotu. Baltijas evakuācijas plānu izstrāde Berlīnē sākās jau 1943. gadā; tad arī izdeva pirmos rīkojumus ierobežot visas kultūras dzīves nozares, izņemot pasākumus, kas tieši kalpotu reiha uzvarai karā.³⁶¹ Jau 1944. gada 3. martā izveidoja slepenu evakuācijas štābu, kurš izstrādāja vairākus plānus evakuācijas plašākai un šaurākai veikšanai. Pirmajam plānam vairāk pretojās militārā pavēlniecība, otrajam – vēl 1944. gada jūlija sākumā pretojās A. Hitlers.³⁶² Tādējādi arī Salaspilī F. Jekelna sākotnējie plāni par nometnes iznīcināšanu tika atcelti. 1944. gada jūlija sākumā Rīga saņēma pavēli civildienestam pakļauto ģimenēm, kā arī pārējām sievietēm atstāt Ostlandi un atgriezties reihā.³⁶³ Sākās sasteigta nometnes evakuācija, bet sarkanarmija jau bija Latvijas teritorijā.

³⁵⁵ A. Neparts. Pret svešām varām. Atmiņas par okupācijas laikiem, 1940.–1945. Papildus // Latvijas Vēstnesis. – 1999. – 9. sept. – Nr. 295/296.

³⁵⁶ A. Neparts. Salaspils koncentrācijas nometnē. – LVA, 2150. f., 1. apr., 2. l., 4. lp.

³⁵⁷ Turpat.

³⁵⁸ OM krājumi, inv. Nr. 2597, 8. lpp.

³⁵⁹ OM krājumi, V. Riekstiņš. Atmiņas., inv. Nr. 2152, II, 9. lpp.

³⁶⁰ „(...)als Meuterer auf der Stelle erschossen” (Anatomie des SS Staaten). Bd. II. – S. 51 (30). – IMG, XXVI, PS – 778.

³⁶¹ H. Strods. Zem melnbrūnā zobena. – Rīga, 1994. – 129. lpp.

³⁶² Turpat. – 131.–133. lpp.

³⁶³ H. Wittrock. Kommisarischen Oberbürgermeister von Riga. 1941–1944. Erinnerungen – Lüneburg, 1979. – 89. lpp.

Komunistiskajā literatūrā un presē tēlots, ka pirms Salaspils nometnes likvidācijas notikusi ilgstoša un masveidīga liķu dedzināšana nometnes kapos, ieslodzīto apšaušana un nometnes dedzināšana, kā arī nometnes pēdējo sargu apšaušana. Šādas ziņas pauda jau minētā Ārkārtējā izmeklēšanas komisija. „1943. gada oktobrī Salaspilī ieradās policijas vienība „Sonderkomando Nr. 1050“. No Rīgas atveda 44 novārgušus ebrejus, kuri sāka atrakt Salaspils nometnes kapus un dedzināt liķus.”³⁶⁴ Pirms Salaspils nometnes likvidēšanas 1944. gada 3. augustā Salaspilī nošāva ap 370 (pēc citiem datiem – 400) sarkanarmijas gūstekņus invalīdu, kuri nespēja pārvietoties. Pārējos ieslodzītos kopā ar gūstekņiem vairākās grupās, tai skaitā arī Opočkas, Ļeņingradas un Vitebskas krievus un baltkrievus (pēc dažiem datiem – ap 10 000), nosūtīja uz Vāciju.³⁶⁵

Taču šai fantastikai runā pretī mūsu rīcībā esošais faktu materiāls. Tas ļauj ieskicēt trīs vispārējās līnijas nometnes evakuācijas sagatavošanas un norises posmā. Pirmā: ieslodzīto bēgšanas pastiprināšanās 1944. gadā, par ko jau minēts. Ieslodzītie aculiecinieki apgalvo, ka nometnes pastāvēšanas beigu posmā 1944. gadā paplašinājusies ieslodzīto bēgšana pat grupās. Nometnes pastāvēšanas beigu posmā, kad apsardze pavājinājās, sākās apcietināto grupveida bēgšana, ar varu likvidējot sardzi. „Mašīna sargu pavadībā,” raksta V. Riekstiņš, „bija braukusi uz Sauriešu akmenslauztuvēm. Ceļā apcietinātie bija atbrūņojuši sargus, tos izsēdinājuši no mašīnas, bet paši aizbraukuši.” No nometnes caur izgrieztu caurumu dzeloņstieplu žogā bija izbēguši 12 ieslodzītie un četri sargi.

Otra līnija bija Salaspils nometnes kā tranzītcietuma lomas pastiprināšana 1944. gadā. 1944. gada pavasarī no Salaspils izsūtīja sarkanarmiešus, kas bija spējīgi staigāt. Tika sagatavots transports sieviešu izsūtīšanai, taču to nespēja īstenot, jo naktī no 31. jūlija uz 1. augustu sarkanarmija ieņēma Jelgavu un nogrieza ceļu uz Liepāju.³⁶⁶ Izmantojot Salaspils nometni kā tranzītcietumu, pēc A. Neparta domām, 1944. gada vasarā no nometnes uz Vāciju nosūtīja ap 1500 civilieslodzīto, bet uz būvbataljoniem – ap 2500 latviešu leģionāru.³⁶⁷ 1944. gadā, pēc A. Neparta domām, nometnē bija ap 4000 evakuēto liela plūsma.³⁶⁸ Pēdējie ap 130 apcietināto no nometnes 28. vai 29. septembrī tika kājām aizdzīti uz Rīgas Centrālcietumu. Nometnē palika ap 50 vai nedaudz mazāk apcietināto.³⁶⁹ Apcietinātie pēc neilgās uzturēšanās Centrālcietuma teritorijā tika aizdzīti uz Rīgas ostu un ar kuģi nogādāti Gotenhāfenā,³⁷⁰ bet no turienes pārvietoti uz Vācijas koncentrācijas nometnēm.

Trešā līnija, par kuru runājām jau avotu apskatā, bija plāns nometni pārvietot uz Gramzdu pie Priekules, nogādājot tur arī nometnes arhīvu. Ceturtā līnija bija nometnē palikušo fiziski nespējīgo cietumnieku iznīcināšana.

Salaspils koncentrācijas nometnes darbība nevarēja ietilpt okupācijas laika vadošo darbinieku nopelnu sarakstā. Tāpēc nometnes pastāvēšana nav pat minēta viņu sacerējumos un memuāros, tāpat kā nacistu okupācijas varas vīru rakstījumos. Taču latviešu leģiona ģenerālspektors R. Bangerskis savās atmiņās piešķir sev zināmus nopelnus Salaspils koncentrācijas nometnes likvidēšanā. 1944. gada jūnijā tikusi panākta „Meijera

³⁶⁴ Salaspils nāves nometnē. – 270. lpp.

³⁶⁵ Spravka ob uničtožeņii fašistskimi okkupantami mirnih sovetskih graždan. – LVVA, P-132. f., 30. apr., 38. l., 3., 14. lpp.

³⁶⁶ V. Riekstiņš. Atmiņas.. – III, 14. lpp.

³⁶⁷ A. Neparts. Atmiņas.. – III, 31. lpp.

³⁶⁸ Turpat.

³⁶⁹ Turpat. – 34. lpp.

³⁷⁰ Turpat. – 36. lpp.

bataljona „sastādīšana” no sodītajiem, par ko es neatlaidīgi iestājos ne vienu reizi vien. Beidzot piekāpšanās”.³⁷¹ Tādējādi, pēc R. Bangerska datiem, no Rīgas Centrālcietuma, Termiņcietuma un Salaspils koncentrācijas nometnes ieslodzītajiem tika saformēti trīs kapteiņa Meijera bataljoni. Viens bataljons 500 cilvēku sastāvā, kā rakstīja R. Bangerskis, arī no „Salaspils iemītniekiem”, formējās 1944. gada jūnijā un izgāja uz Buļļu ielas pozīcijām Pārdaugavā. 1944. gada 23. augustā ģenerālis Jekelns bija uzdevis no Salaspils ieslodzītajiem formēt 6. latviešu būvbataljonu 14 virsnieku, 58 instruktoru, 563 kareivju sastāvā. Trešais ieslodzīto bataljons no Centrālcietuma un Termiņcietuma ieslodzītajiem saformējās 1944. gada septembrī un 10. oktobrī izbrauca uz Vāciju. Tātad ieslodzīto mobilizācija bija beigusies trīs dienas pirms Rīgas krišanas.

Visai precīzi nometnes likvidēšanu savās atmiņās apraksta ieslodzītais J. Stāls. Pēc viņa redzējuma, 1944. gada septembra beigās nometnē vienā barakā bija palikuši 17 nespējnieku, arī leģionāri. 27. septembrī parādījušies četri vīri ar lāpstām, slimos aizdzinuši uz komandantūru un „ievilkuši” mašīnā. Šos nespējniekus aizveda uz mežu, un Tekenmeiers viņus nošāva ar automātu. 1944. gada 29. septembrī nometne atstāta. Pēc A. Neparta datiem, 1944. gada 26. septembrī 140 apcietinātos no nometnes kājām aizdzina uz Centrālcietumu, lai nosūtītu uz Vāciju. Nometnē palika tikai daži ieslodzītie. 1944. gada 29. septembrī no rīta SD apsardzes vīri ar suņiem atstāja nometni. 1944. gada 29. septembrī nometni SD vīri aizdedzināja.³⁷² Pēc citiem datiem, nometnes barakas nedega vēl 12 dienas. Tikai 1944. gada 11. oktobrī sarkanarmijas karavīri ģenerālpulkveža V. Obrehova vadībā nometnē atrada degošas barakas.³⁷³ Oficiāls rīkojums par Salaspils nometnes slēgšanu un ieslodzīto pārcelšanu uz Štuthofu tika saņemts 1944. gada 7. novembrī.³⁷⁴

Tā bija beidzis pastāvēt viens no necilvēcīgākajiem nacistu ierīkojumiem Latvijā. Taču ar to tautas ciešanas nebeidzās. Komunistu okupācijas armija kopā ar čekas armiju un čekistu simtiem jau bija sākusi Latviju „atbrīvot”, lai vēl lielāku tautas daļu ieslodzītu gan filtrācijas nometnēs, gan „Latlaga” barakās, gan „Gulaga” nometnēs,³⁷⁵ gan izsūtītu uz Sibīriju.

Daži secinājumi

Salaspils koncentrācijas nometne, protams, bija nacistisko iekarotāju un viņu militāro kolaborantu, Hitlera ideju brīvprātīgo īstenotāju lieloziegums – tāpat kā masu slepkavības Biķerniekos, Rumbulā un vairākās citās vietās Latvijā.

Taču pretēji apgalvojumiem padomju literatūrā, pirmkārt, jāsaka, ka Salaspili 1941.–1944. gadā atradās nevis nāves vai iznīcināšanas nometne, bet koncentrācijas nometne ar izteiktām ieslodzīto darba un tranzīta nometnes iezīmēm. Salaspils nometne Padomju Savienībā bija nozīmīga un noderīga kā vienmēr nepieciešamā ienaidnieka tēla sastāvdaļa gan pagātnē (vācu nacisms), gan tagadnē (nacistu līdznoziedznieki – buržuāziskie nacionālisti Rietumos) un nākotnē (cīņa par mieru, t. i., cīņa par PSRS virskundzību pasaulē).

³⁷¹ R. Bangerskis. Mana mūža atmiņas. Trešā grāmata. – Imanta, 1959. – 138. lpp.

³⁷² A. Neparts. Salaspils koncentrācijas nometnē. LVA, 2150. f., 1. apr., 2. l., 5. lp.

³⁷³ LKM, inv. Nr. 8528, 8.–10. lpp.; Sal. Cīņa. – 1969. – 2. aug.

³⁷⁴ Telegrammas negatīvs. – OMF, Nr. 359.

³⁷⁵ H. Strods. Čekas operatīvā armija Latvijā, 1941.–1954. // Okupācijas karu nodarītie postījumi Latvijā. 1940.–1990. – Stokholma, 2000. – 119.–124. lpp.

Otrkārt, Salaspils koncentrācijas nometne bija galvenokārt okupētās latviešu tautas ciešanu un moku vieta, kaut arī atsevišķos periodos tajā bija liels ebreju (1941–1942) un uz laiku arī baltkrievu (1943) īpatsvars.

Treškārt, Salaspils koncentrācijas nometnē 1943.–1944. gadā barakās pastāvīgi atradās ap 2000–3000 ieslodzīto.

Ceturtkārt, ieslodzīto vidū dominēja politieslodzītie (padomju kolaboranti, Latvijas pretošanās kustības dalībnieki u. c.), taču ieslodzīti bija arī kriminālisti (jaunprātīgi darba kavētāji, spekulanti u. c.) un armijas karavīri.

Piektkārt, Salaspilī mirušo kopskaits nepārsniedz 2000, ieskaitot epidēmijās mirušos bērnus.

Sestkārt, caur Salaspili kā tranzītnometni izgājušo skaits (gan vēlāk iznīcināto, gan aizvesto uz Vāciju un citur) nepārsniedza 12 000 cilvēku.

Septītkārt, Salaspils koncentrācijas nometnes vadība bija vācu nacistu rokās, kuri šeit ieviesa vācu koncentrācijas nometņu kārtību, centās izmantot ieslodzīto darbaspēku karam par „jaunās Eiropas” uzvaru.

Astotkārt, latviešu militārie kolaboracionisti līdzās nacistiem izpildīja nometnes vadības un apkalpošanas palīgdarbus, un vēlāk daudzi tika sodīti.³⁷⁶

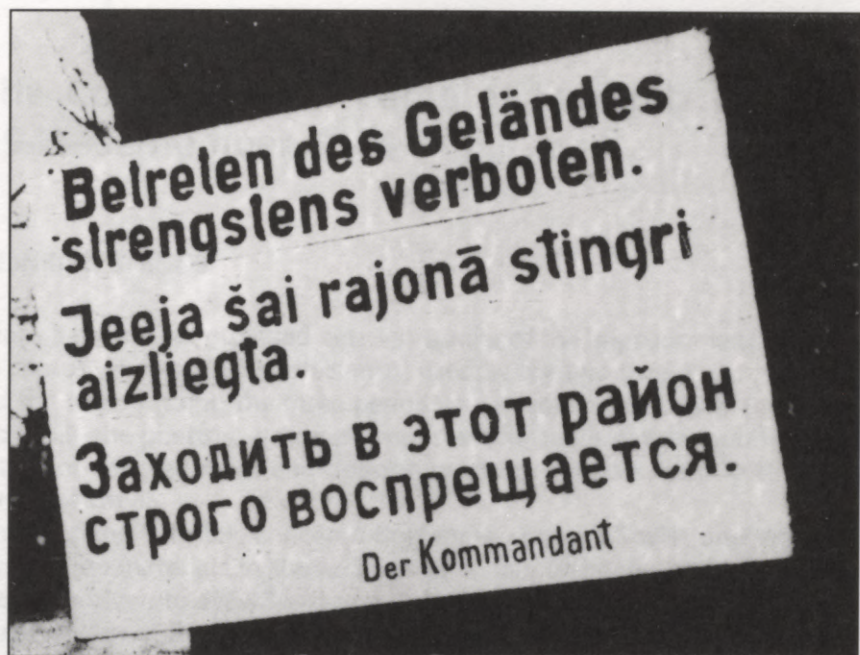
Devītkārt, Salaspils koncentrācijas nometnes vēstures mīts komunistu interpretācijā tika izmantots viņu vardarbības legalizācijai.

Desmitkārt, bijušās Salaspils koncentrācijas nometnes vietā 1967. gadā uzceltais memoriāls būtībā ir veltīts visu Latvijā dzīvojošo tautību, arī dažādu politisko pārliecību paudēju, pret nacistisko okupāciju vērstās pretestības piemiņai. Taču vispirms vajadzētu uzcelt mākslinieciski pārliecinošus memoriālus Biķerniekos un Rumbulā bojā gājušajiem ebrejiem, kur atdusas nacistu un mūsu tautas kolaboracionistu liellozīguma upuru desmittūkstoši.

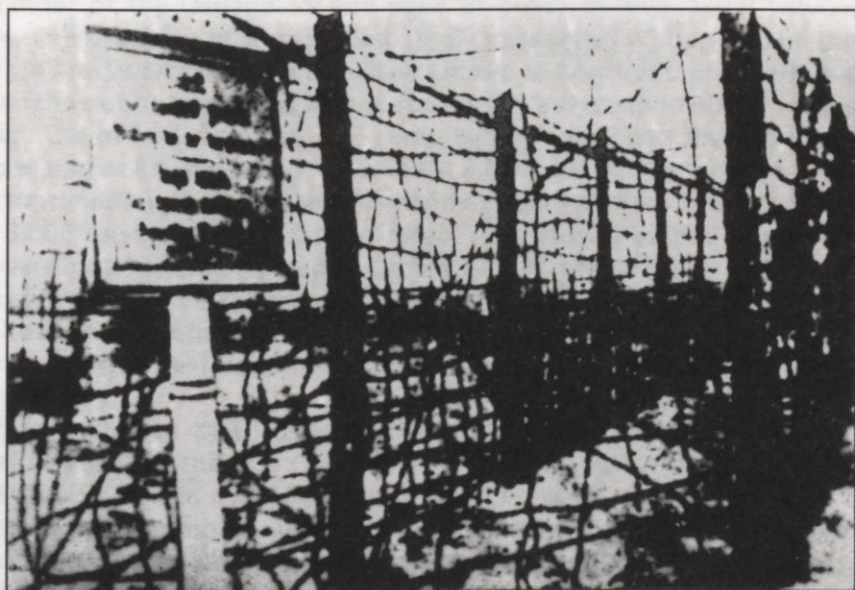
Mīts par Salaspils nāves nometni nebija atsevišķa ieslodzītā cilvēka vai ieslodzīto kolektīvs mīts. Tas bija tālejošiem nolūkiem vardarbīgi veidots politisks mīts, lai iekarotāji diabolizētu savu pretinieku un stiprinātu okupācijas varu. Var uzskatīt, ka vēsture zināmā mērā ir pagātnes interpretācija, taču arī tai jābūt maksimāli objektīvai un godīgai, tādēļ no Salaspils nometnes komunistiskā mīta un līdzīgiem mītiem jāatsakās, lai veidotu zinātniskāku mūsu kopējo vēstures apziņu, Latvijas nākotnes kopējo sabiedrisko apziņu.³⁷⁷

³⁷⁶ LVA 1986. fonda dokumenti liecina, ka PSRS sodīti 266 Arāja komandas vīri.

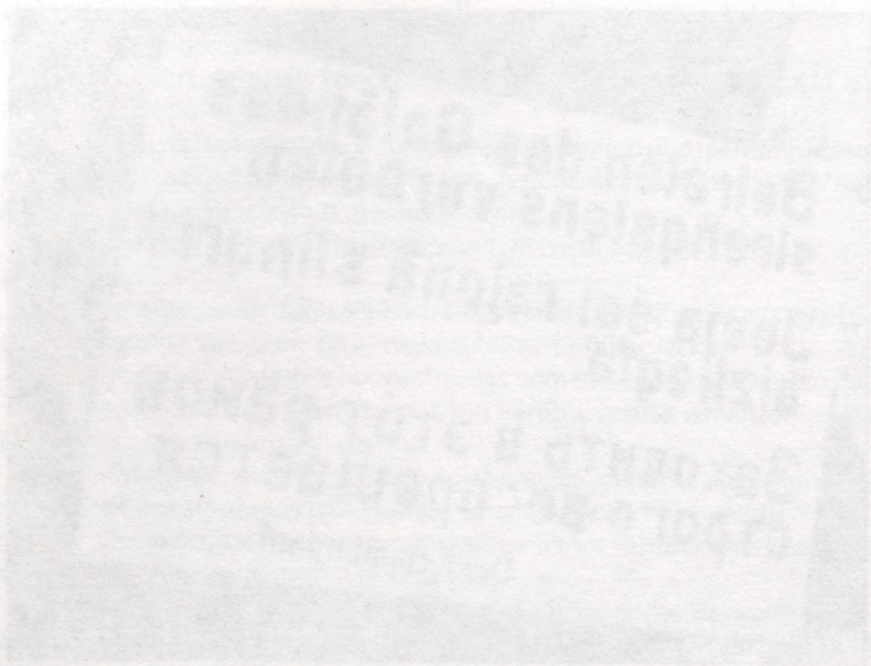
³⁷⁷ Bo Stråth (ed.). *Myth and Memory in the Construction of Community*. – Bruxelles, 2000

Viena no brīdinājuma zīmēm pie Salaspils koncentrācijas nometnes. 1943. gads. (Foto no KFFDA, inv. Nr. 45604-N)

Dzelondrāšu žogs, kas nožogo Salaspils koncentrācijas nometni no ār pasaules. 1943. gads. (Foto no KFFDA, inv. Nr. 45601-N)

Faint text at the bottom of the page, likely a caption or a page number, which is mostly illegible due to fading.

Summary

The Concentration Camp at Salaspils October 1941–September 1944

HEINRIHS STRODS

Historians have not yet provided detailed studies of the imprisonment facilities (concentration camps, ghettos, filtration camps) used by the two totalitarian powers, the Soviets and the Nazis, during the three periods of occupation of Latvia. But these camps, and especially the ghettos, were very important for the isolation, punishment, and extermination of selected races and opposition group members during the Nazi occupation period of Latvia.

This study of the Salaspils concentration camp analyses Soviet and Western publications, as well as materials in the archives of Latvia, Germany, and elsewhere. Special importance is given to eyewitness accounts of survivors.

The construction of the Salaspils concentration camp, officially called „Prison and Rehabilitation Work Camp“, started as the result of an order from the security police of the Nazi occupation powers. It was not placed under the authority of the Central Office of State Security (*Reichssicherheitshauptamt*) in Berlin but under the ranking commander of the Ostland SS and head of police in Riga. Local Latvian craftsmen, Jews, and prisoners of war finished 15 of the planned 45 barracks by the middle of 1943. The rest were never built. Each was meant to house 250 prisoners, but in 1943–44 when the camp was used as a transit camp, there were up to 400 prisoners in each building. The official reports of the camp commandant and the prisoners' recollections state that at any time there were about 2,000 prisoners in the camp, but during times of transitional relocation, there were some days when the number reached 4,000 or even 6,000 prisoners. According to recent estimates, the total number of prisoners who were incarcerated at Salaspils is about 12,000. About 2,000–3,000 died in the camp, mainly due to illness, heavy labour, inhuman treatment, and absence of medical care. About a third of these were ethnic Russian and Belarussian children who had been evacuated when their parents died of infectious diseases in regions under German occupation.

The article concludes that it is impossible to accept as believable the data issued after World War II by the KGB's „Commission to Investigate Fascist Crimes“, which reported that 53,700 to 190,000 people had been killed at Salaspils. Recent surveys of the camp area have only found 3,043 square meters of burial grounds. Thus the above numbers would mean that each square meter contains 18 to 63 corpses, which is impossible. Nevertheless, these numbers were widely circulated by Soviet authorities.

Three different periods can be discerned depending on the composition of camp inmates. The first, from October 1941 until the spring of 1942, was the so-called Jewish period. During this time the camp did have some of the features of a death

camp. During the second period, from the spring of 1942 to late 1943, the camp served as a forced labour camp for Soviet collaborators and members of Latvian national resistance movements. In the third period, from late 1943 until September 1944, when it was evacuated to Germany, Salaspils served primarily as a transit camp.

The Salaspils concentration camp was a place of suffering and torment for the whole population of Nazi occupied Latvia, even though Jewish prisoners (about 1000) predominated in the first period. However, the Soviets created the myth that Salaspils was the largest death camp in the Baltic region by exaggerating the statistics regarding number of prisoners and number of deaths. They used the exaggerated numbers to justify their own extensive campaign against the so-called „bourgeois nationalists“ as alleged Nazi collaborators in Latvia and in exile in the 1960s, though it cannot be denied that there were Latvian collaborators who committed criminal acts against the prisoners at Salaspils. The memorial built at the camp location in 1967 is actually a memorial to all people of all political convictions who stood up in opposition to the Nazi occupation of Latvia.

Latvju Jaunatnes organizācija un ar to saistītie nacistiskās Vācijas plāni Latvijā 1942.–1945. gadā

LELDE OZOLA

1941. gada 22. jūnijā sākās Vācijas–PSRS karš. Jau ar pirmo kara dienu arī Latvija tika ierauta karā. 8. jūlijā visu Latvijas teritoriju bija okupējis nacistu karaspēks. Dažviet vācu armijas karavīri tika sagaidīti ar ziediem, tos sveica kā atbrīvotājus no padomju režīma.¹ Tautā daudzi domāja: nevar būt jaunāk kā pie padomju varas, kas savu noziedzīgo būtību atklāja jau viena gada laikā. Nacistiskās Vācijas propaganda izmantoja šo nostāju kā lielāko „trumpi”, un nacistiem bija iespējams ar kolaborantu palīdzību izveidot gan latviešu policijas bataljonus, gan veikt daudzskaitlīgu mobilizāciju Latviešu leģionā, gan arī organizēt vēl noziedzīgāku akciju: jauniešu – būtībā pusaudžu, bērnu – iesaukšanu nacistiskās Vācijas Gaisa spēku palīgdienestā.²

Šā pētījuma objekts ir noskaidrot, kas bija Latvju Jaunatnes organizācija (turpmāk – LJO; 1942–1945), kādus jautājumus tā risināja un galvenais – kas to veidoja un vadīja. Tieši LJO bija tā organizācija, kas praktiski veica 16–17 gadus vecu jauniešu mobilizāciju vācu Gaisa spēku palīgdienestā, tādēļ, pētot vācu okupācijas periodu, ir jāpievēršas arī šim jautājumam.

Nozīmīgi vēstures avoti pētījumam, piemēram, vācu okupācijas varas augstāko ierēdņu sarakste par jaunatnes jautājumiem, LJO shēma u. c., atrodas Latvijas Valsts vēstures arhīvā.³ Tomēr dokumenti par LJO Latvijas arhīvos atrodami samērā maz. Iespējams, avotu bāzi varētu papildināt, veicot pētījumus Vācijas arhīvos.

Nozīmīgs, bet nepublicēts vēstures avots tēmas pētniecībai, kas atklāj plašu informāciju, ir bijušā LJO štāba šefa Ērika Rullja (1904–1983) ziņojums uz piecām lappusēm Latvijas Nacionālajai komitejai Lībekā 1945. gada 18. jūlijā.⁴ Tas rakstīts, lai attaisnotu LJO un savu darbību tās vadībā, stāstot par visu labo, ko šī organizācija devusi un darījusi, cik labi bijuši nodomi arī Gaisa spēku palīgu aprūpei. Ē. Rullis uzsver, ka „LJO nekad nav ne formāli bijusi *Hitler Jugend* sastāvdaļa, ne arī pēc ideoloģiskās

¹ Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvs, 1367 N. f. – 215. m.; turpat – 1364 P. f. – 238. m.

² Saskaņā ar LJO izsludinātajiem izpildnoteikumiem „Rīkojumu Vēstnesī” 1944. gada 1. augusta numurā, Gaisa spēku palīgdienestā iesauktie 16–17 gadus veci zēni tika dēvēti par Gaisa spēku palīgiem, bet tautā viņus sauca par „Gaisa spēku izpalīgiem”. Tā radās neskaidrības, vai runa ir par skolēniem vai pieaugušajiem un ierindas dienestam nederīgiem armijas izpalīgiem. Pētījumā tiks lietots īstais nosaukums – Gaisa spēku palīgi.

³ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P-69. f. (Ģenerālkomisārs Rīgā), 1a. apr., 5. l. (Direktīvas darbam ar jaunatni Ostlandē); turpat – P-951. f. (Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas norādījumi par jauniešu iesaisti LJO), 2. apr., 2. l.; turpat – P-75. f. (Latvju Jaunatnes organizācijas Valmieras apriņķa nodaļa), 1. apr., 4. l.

⁴ Okupācijas muzeja (turpmāk – OM) krājumi, I. Kažociņa mape, Ē. Rullja ziņojums.

būtības tai ir bijis kas kopīgs ar vācu *Hitler Jugend*".⁵ Šajā pētījumā, pēc Latvijas Valsts vēstures arhīvā esošiem dokumentiem⁶, tiek atklāta LJO faktiskā pakļautība nacistiem, un tas īsti neatbilst Ruļļa vārdiem.

Nelielu informāciju par LJO sniedz arī vēsturnieka Haralda Biezā (1909–1995) pētījums par jauniešiem Gaisa spēku palīgdienestā.⁷ H. Biezais savā darbā ir izmantojis plašu avotu un literatūras klāstu: Nirnbergas galveno kara noziedznieku prāvas dokumentus, materiālus no arhīviem Āhenē, Berlīnē, Potsdamā, Bonnā, Freiburgā, Getingenē, Hannoverē, Heidelbergā, Koblencā u. c., „Daugavas Vanagu” Centrālās valdes izdevuma „Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā” 7. sējumu,⁸ ģenerāļa Oskara Dankera (1883–1965),⁹ ģenerāļa Rūdolfa Bangerska (1878–1958),¹⁰ pulkveža Artūra Silgaila (1895–1997)¹¹ memuāru grāmatas u. c. darbus, dokumentus, atmiņu pierakstus.

Fotogrāfijas un dažu vēstures avotu publicējumi, fotokopijas par LJO arī Gaisa spēku palīgdienesta kontekstā ievietotas darbā „Latviešu jaunatne vācu Gaisa spēku palīgdienestā”,¹² kuru sarakstījis bijušais LJO vadītājs I. Kažociņš. Minētais darbs rakstīts, balstoties uz I. Kažociņa personīgo pieredzi, kā arī vairāku ārzemju (Vācijas) arhīvu materiālu bāzi,¹³ privāto fondu dokumentiem¹⁴ un jau iepriekš minētajām ģenerāļu O. Dankera, R. Bangerska, Alfrēda Žīgura (1927) publicētajām atmiņām.¹⁵

Liela nozīme šajā pētījumā pievērsta arī pašu aculiecinieku – LJO dalībnieku un vadītāju – stāstījumiem.¹⁶

Salīdzinājumam ar igauņu jaunatnes organizāciju šajā laikā (*Eesti noorte*) kā palīgmateriāli izmantoti vairāki raksti no igauņu vēstures literatūras,¹⁷ kā arī citu valstu autoru darbi.

1941. gada jūlijā, kad nacistiskās Vācijas karaspēks bija ienācis Latvijā, arī jaunatne tika iesaistīta dažādos palīgdarbos: ēdināšanas punktos, mantu savāktuvēs,

⁵ Turpat. – 5. lpp.

⁶ Sk. atsauci Nr. 3.

⁷ H. Biezais. Latvija kāškrusta varā: Sveši kungi – pašu ļaudis. – B. v. [Īstlansinga, Mičigana, ASV]: Gauja, 1992. – 415.–515. lpp.

⁸ Latviešu jaunatne vācu gaisa spēku palīgdienestā // Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums – 7. sēj. – Red. V. Hāzners, A. J. Bērziņš. – B. v. [Ministere]: – Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums, 1979. – 101.–165. lpp. (turpmāk – Latviešu jaunatne vācu Gaisa spēku palīgdienestā).

⁹ O. Dankers. Lai vēsture spriež tiesu. – Kanāda: Apgāds „Latvis”, 1965. – 137.–150. lpp.

¹⁰ R. Bangerskis. Mana mūža atmiņas. – Kopenhāgena: Imanta, 1960. – 3. sēj. – 139.–145. lpp.; Turpat. – 4. sēj. – 66. lpp.

¹¹ A. Silgailis. Latviešu leģions. – Kopenhāgena: Imanta, 1962. – 291.–295. lpp.

¹² Latviešu jaunatne vācu gaisa spēku palīgdienestā. – 101.–165. lpp.

¹³ Latviešu leģiona arhīvs, Vācijas Federālais arhīvs (*Bundesarchiv*), Nirnbergas Militārā tribunāla dokumenti u. c.

¹⁴ Ē. Ruļļa, A. Baloža (LJO vadītāja), I. Kažociņa, V. Ķirpa u. c. personīgie materiāli.

¹⁵ A. Žīgurs. Latviešu gaisa spēku izpalīgs. – Rīga, 1994. – 181. lpp.

¹⁶ Piemēram, OM krājumi, A. Sika videoliecība, inv. Nr. 2300/ 234., 235.; OM krājumi, N. Barkāna videoliecība, inv. Nr. 2300/ 230., 231. u. c.

¹⁷ Igavesti noored: Mālestusi ja meenutsi Teisest maaimasōjast tānapāevani/ koost. H. Pōdersoo, E. Purje. – Toronto: Lennuvāepoiste klubi Torontos, 1992. – 204.–211. lpp., 346.–348. lpp.; A. Tintis. Vālgumārgi Kasvandikud. – Toronto: Lennuvāepoiste klubi Torontos Kirjastus, 1982. – 4.–13. lpp., 92.–125. lpp.; Eesti vabadusvōitlejad Teises Maailmasōjas / koost. A. Jurs. – Toronto: Vōitleja, 1987. – 536.–541. lpp.; Eesti rūk ja rahvas Teises Maailmasōjas / koost. Kogutros. – Stockholm, 1962. – 90.–94. lpp.

valsts ēku apsardzībā utt.¹⁸ Latvijas brīvvalsts jaunatnes organizāciju vadītāji domāja par jaunatnes ārpuskolas audzināšanas atjaunošanu un turpināšanu pēc padomju okupācijas 1940.–1941. gadā.

1941. gada 26. novembrī pie bijušā mazpulku vadītāja mācītāja A. Lūša (1908–1993) notika latviešu nacionālo jaunatnes organizāciju un hitleriskās Vācijas jaunatnes vadītāju pirmā apspriede. No Lielvācijas okupēto Austrumapgabalu ministrijas (t. s. „*Ostministerium*”) puses, kuru pārstāvēja HJ (*Hitler Jugend*, turpmāk – HJ) Jaunatnes nodaļas vadītājs hauptbanfīrers (galvenais vadītājs) Z. Nikels (*Nickel*; 1913–?), tika oficiāli deklarēts, ka atjaunot latviešu jaunatnes organizācijas, kas savu darbību bija spiestas apturēt padomju okupācijas gadā, agrākajā veidā nevarēs.¹⁹ Taču varētu izveidot vienu apvienoto jaunatnes organizāciju, kas balstītos uz bijušo nacionālo organizāciju labākajām tradīcijām. No latviešiem tiktu prasīta lojalitāte, tomēr veto tiesības vadošo darbinieku apstiprināšanai amatos paturēs vācu vadība.²⁰ Pēc šīs apspriedes, kurā piedalījās arī reihskomisariāta Jaunatnes nodaļas vadītājs HJ obergebītsfīrers (apgabala virsvadītājs) Līrs (*Lier*), 1941. gadā sarunas pārtrūkušas.²¹

1942. gadam tika jau sagatavots un publicēts „Jaunatnes Kalendārs”, kurā tika propagandētas t. s. „Jaunās Eiropas” idejas, stāstīts par priekšzīmīgajām jaunatnes organizācijām Vācijā (Hitlera Jaunatne) un Itālijā.²² Protams, ir cits jautājums, cik daudzi jaunieši un par ko šajā kalendārā lasīja vai nelasīja.

Nacistiskās Vācijas vadītāju mērķi attiecībā uz Austrumzemes jaunatni skaidri tika deklarēti Austrumzemes jaunatnes organizāciju plānā, kas tika nosūtīts ģenerālkomisariātam 1942. gada 20. janvārī.²³ Hitleriskā Vācija neaizmirsā sen zināmo patiesību, ka tauta var būt uzvarēta tikai tad, ja ideoloģiski strādā ar jaunatni.²⁴ Vācu pārvaldei bija plāns izmantot vietējās jaunatnes organizācijas, lai kontrolētu jaunatni.²⁵ Galvenie uzdevumi – veselīgs dzīvesveids, sports, bet it īpaši jāmacās vācu valoda, jāpropagandē draudzība ar Vāciju, jāpiedalās lielajās HJ organizētajās nometnēs, lai kopīgi „tiktu būvēta Lielvācija un Jaunā Eiropa zem nacionālsociālistiskā karoga”,²⁶ lai jaunatne pierastu pie Eiropas jaunās kārtības, apzināti virzītos uz nacionālsociālisma idejām. Īpaši gan nav jāsteidzas ar šādu organizāciju izveidi, jāļauj tām augt dabiski.

1942. gada 5. martā Ostlandes reihskomisārs H. Loze (1898–1964) nosūtījis ģenerālkomisariātam jau konkrētākus norikojumus par apvienotās latviešu jaunatnes organizācijas veidošanu.²⁷ Vācu HJ jābūt paraugam, kā jāaudzina jaunatne vienotībā nākamajai sabiedrībai uz tīra brīvprātības principa. Latviešu organizācijai jāformulē savs oficiālais nosaukums un savi mērķi, kas veicinātu vienprātību un vienotību, jāizstrādā meti uniformai, jāsapatavojas, lai vasarā jau varētu uzsākt darbību, – tikai par to katrā ziņā jāinformē H. Loze.

¹⁸ Ē. Ruļļa ziņojums. – 1. lpp.

¹⁹ Turpat. – 2. lpp.

²⁰ Turpat.

²¹ Latviešu jaunatne vācu gaisa spēku palīgdienestā. – 101. lpp.

²² Ā. Šilde. Jauni ceļi jaunatnes kustībā // Jaunatnes Kalendārs. – 1942. – 43.–55. lpp.

²³ Direktīvas darbam ar jaunatni Austrumzemē. – LVVA, P-69. f. (ģenerālkomisārs Rīgā), 1a. apr., 5. l., 24.–50. lp.

²⁴ Turpat.

²⁵ LVVA., P-69. f., 1a. apr., 5. l., 26. lp.

²⁶ Turpat.

²⁷ Turpat. – 114.–123. lp.

1942. gada 25. jūnijā no frontes tika atsaukts bijušais skautu vadītājs kapteinis Aleksandrs Mateass,²⁸ un 1942. gada 9. jūlijā oficiāli nodibināja Latvju Jaunatnes organizāciju.²⁹ Pēc statūtiem³⁰ organizācijas mērķis bijis sports un fiziskā audzināšana,³¹ kā arī „uz pašdarbības principiem audzināt latviešu jaunatni latviešu zemei, tautai un kultūrai”.³² LJO juridiski netika pakļauta Zemes pašpārvaldei, bet tika pakļauta tieši Rīgas ģenerālkomisariātam,³³ tās augstākajam vadītājam bija jābūt kādam no HJ organizācijas. Šajā postenī tika iecelts HJ vadītājs Petersens,³⁴ kurš iekārtoja LJO vadības štābu Rīgā, Ā. Hitlera ielā 34/36 (tag. Brīvības ielā), un par štāba šefu norīkoja kapteini A. Mateasu. Jau tajā pašā gadā A. Mateass uzsāka aktīvu darbību, veidojot LJO, organizējot vadītājus, iesaistot darbā skolotājus. Viņš arī pārstāvēja latviešu jaunatnes vadību Eiropas jaunatnes kongresā Vīnē,³⁵ nodibinot kontaktus ar citām tāda paša veida Eiropas jaunatnes organizācijām; sevišķi cieša sadarbība izveidojās ar Igaunijas jaunatnes organizācijas (*Festi noorte*) vadītāju Gustavu Kalkunu.³⁶ Arī šī organizācija, līdzīgi kā LJO, bija izveidota no bijušajām Igaunijas valsts jauniešu organizācijām – skautiem un jaunvanagiem (*noorkotkaste*).³⁷

1943. gada 1. aprīlī, pēc aprīņķu vadītāju iecelšanas, LJO uzsāka savu praktisko darbību.³⁸ Organizācijā varēja iestāties bērni jau no astoņu gadu vecuma.³⁹ Līdz gada beigām LJO bija ap 5000–6000 dalībnieku, un līdz 1944. gada septembrim – jau ap 8000 zēnu un 3000 meiteņu.⁴⁰ LJO nodaļas tika dibinātas praktiski visos Latvijas ģenerālapgabala aprīņķos.⁴¹ Lai akcentētu meiteņu speciālo audzināšanu, jo „bieži vien galvenā noteicēja ģimenē esot sievietes”⁴² un, ja būtu ietekmētas sievietes un meitenes, tā arī būtu uzvara pār tautu,⁴³ – viņu nodarbībām vajadzēja notikt atsevišķi no zēniem.

²⁸ Latviešu jaunatne vācu gaisa spēku palīgdienestā. – 101. lpp.

²⁹ H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. – 488.–489. lpp.

³⁰ Ar pašiem LJO statūtiem autorei nebija iespējams iepazīties. To konkrētu tekstu nav arī devis neviens no bijušajiem LJO vadītājiem (piemēram, Ē. Rullis, I. Kažociņš, A. Sika, J. Graudonis u. c.). Tomēr pret statūtiem acīmredzot bijuši diezgan spēcīgi iebildumi ne tikai O. Dankeram (H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. – 467. lpp.), bet arī LJO vadītājiem. 1943. gada 8. janvārī RK jaunatnes nodaļas vadītājam Līram bija asa saruna par LJO statūtiem un vispār par latviešu jaunatnes vadītāju attieksmi pret nacistisko Vāciju. Līrs: „Mēs varam atvilkt savas daļas līdz Daugavai, un tad pie velna ar latviešu tautu. (...) kamēr es te sēžu, netiks mainīts neviens vārds statūtos.” Tas ir spilgts piemērs nacistiskās Vācijas ierēdņu attieksmei pret okupētajām tautām. LJO vadītājs I. Kažociņš pieļauj varbūtību, ka statūti vispār netikuši apstiprināti.

³¹ H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. – 467. lpp.

³² Ē. Ruļļa ziņojums. – 2. lp.

³³ LVVA, P-69. f., 1a. apr., 5. l., 262.–265. lp.

³⁴ H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. – 489. lpp.

³⁵ LVVA, P-69. f., 1a. apr., 5. l., 4. lp.

³⁶ Turpat.

³⁷ A. Tintis. Vālgumārgi Kasvandikud. – 13. lpp.

³⁸ Ē. Ruļļa ziņojums. – 2. lp.

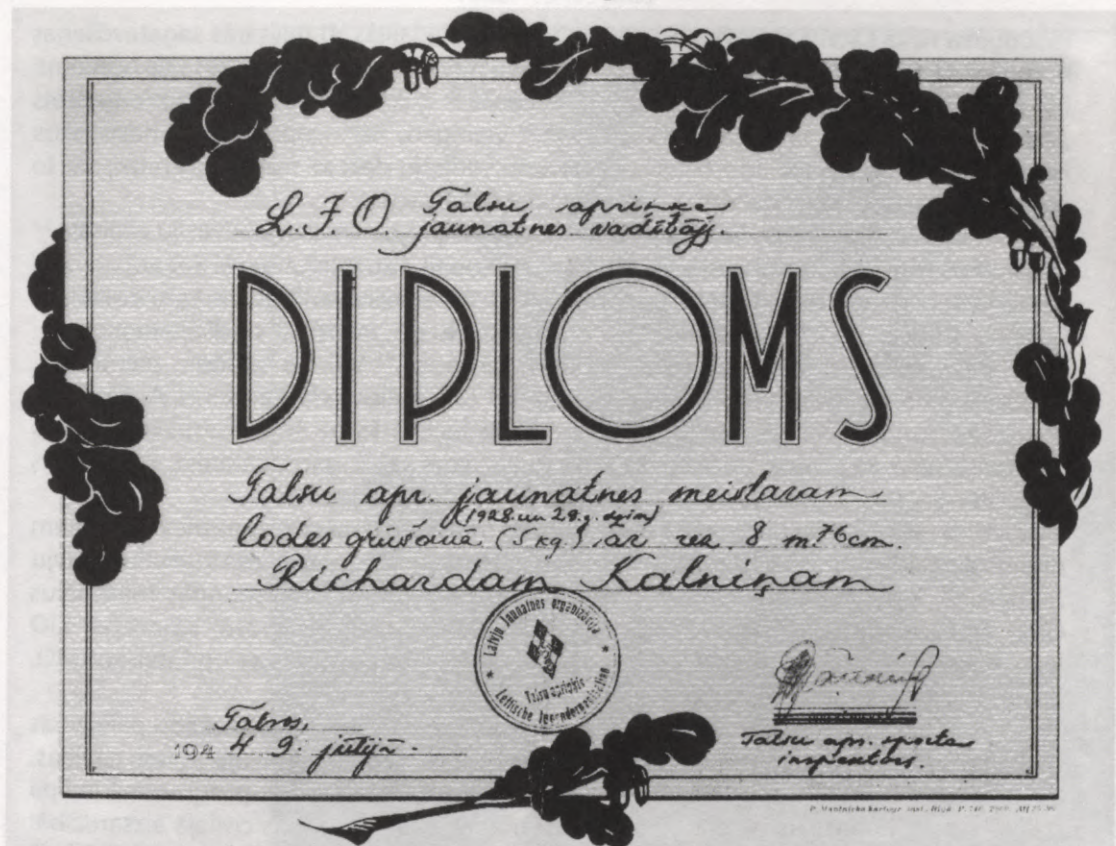
³⁹ H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. – 489. lpp. Šis jautājums tomēr ir neskaidrs, bērnu vecums varēja būt, sākot no 10 gadiem, kā tas bija HJ, jo Latvju Jaunatnes organizāciju praktiski veidoja pēc HJ parauga, – tas tālāk arī ir redzams.

⁴⁰ Ē. Ruļļa ziņojums. – 2. lp. Nav skaidri nosakāms, cik jauniešu bija iesaistīti katrā LJO nodaļā, aprīņķī.

⁴¹ OM krājumi, I. Kažociņa mape, Ē. Rullis par pārmaiņām LJO vadības sastāvā.

⁴² LVVA, P-69. f., 1a. apr., 5. l., 45. lp.

⁴³ Turpat.

LJO Talsu apriņķa nodaļas sporta sacensību diploms. 1944. gads 9. jūlijs. (Diploma oriģināls glabājas Riharda Kalniņa privātajā arhīvā)

Organizācijas meiteņu nodaļas nosaukums bija LJO meiteņu apvienība, kas dalījās jaunākajās (10–14 gadu) un vecākajās (15–21 gads).⁴⁴ (Līdzīgi bija HJ organizācijā: „Jungmädel” un „Bund Deutscher Mädel”.) Jaunieši – puisi – arī tika iedalīti divpakāpju sistēmā: jaunākos, t. i., līdz 14 gadu vecumam, sauca par vanadzēniem, un viņi ietilpa pulciņos, kuri dalījās četrās kopās, bet vecākos, t. i., 14–17 gadu vecus, sauca par vanaģiem, un viņi ietilpa dzimtās, kas savukārt dalījās četrās saimēs. Gan pulciņš, gan dzimta bija pakļauti vienības priekšniekam, kas bija pakļauts apriņķa vai pilsētas jaunatnes vadītājam, kurš savukārt bija pakļauts LJO štābam.⁴⁵ Vienīgi jāpiebilst, ka daudzās lauku organizācijas nodaļās šis iedalījums netika ievērots.⁴⁶

LJO vadītāji bija iepriekš sagatavoti speciāli rīkotosursos, noklausījušies lekciju „Vienotā audzināšana”. Tajā uzsvērta „visu audzinošo faktoru pakļaušanu vienam mērķim”, tas ir – savas personības izveidošana un cilvēces tuvināšanās.⁴⁷

1943. gada vasarā, pēc vācu HJ vadītāju norādēm, ap 60 LJO biedru piedalījās lauksaimniecības mācekļu nometnēs Silēzijā, kur politiskā uzraudzība esot bijusi daudz

⁴⁴ M. Krone Balduma. Par latviešu meiteņu gaitām. // Lai vēsture spriež tiesu. – 152. lpp.

⁴⁵ Latvju Jaunatnes organizācijas Valmieras apriņķa nodaļas organizācijas shēma. – LVVA, P-75. f., 1. apr., 4. l., 6., 21. lp.

⁴⁶ OM krājumi, N. Barkāna videoliecība, inv. Nr. 2300/ 230., 231.

⁴⁷ OM krājumi, I. Kažociņa mape, Lekciju kurss „Vienotā audzināšana” 1943. gada janvārī.

ieciētīgāka nekā Latvijā.⁴⁸ Novembrī 100 LJO biedru piedalījās HJ militārās sagatavošanas nometnē Austrumprūsijā, Šiperbeilā, kas ilga vienu mēnesi.⁴⁹ Jauniešiem, kas šajā nometnē bija piedalījušies, spriežot pēc LJO štāba šefa vietnieka Ē. Ruļļa teiktā, turpmāk bija paredzēts „viens ceļš – Latviešu brīvprātīgo SS leģions”.⁵⁰ Vienīgais, kas neapmierinājis nacistiskos HJ vadītājus, bijis tas, ka līdzī bjuši savi latviešu vadītāji, daži ar frontes pieredzi, un to autoritāte latviešu jaunekļu vidū bijusi augstāka nekā vācu.⁵¹

LJO vadībā iestājās liela daļa neatkarīgās Latvijas jauniešu organizāciju vadītāju,⁵² lai censtos tomēr jaunatni audzināt latviskā, nacionāli patriotiskā garā. Sakarā ar vācu vadības, t. i., ģenerālkomisariāta, un „šovinistisko”⁵³ latviešu vadītāju uzskatu dažādību latviešu jauniešu audzināšanā, rokas izmetiena un citu HJ „pozitīvu” tradīciju nepieņemšanu 1943. gada rudenī notika LJO vadības „tīrīšana”.⁵⁴ Vairāki vadītāji, piemēram, Viktors Daniels un Šteinbriks, tika apcietināti.⁵⁵ LJO štāba šefs kapteinis A. Mateass atgriezās frontē.⁵⁶ Par jauno LJO štāba šefu tika iecelts štāba šefa vietnieks, bijušais Zemgales novada skautu priekšnieks Ēriks Rullis, kurš vēlāk gan deklarēja, ka tas bijis pret viņa gribu.⁵⁷ Viņš sāka vadīt LJO darbu 1944. gada janvārī.⁵⁸

Ar 1943. gadu LJO vadība sāka arī izdot oficiālu laikrakstu jaunatnes vadītājiem dienesta vajadzībām – „LJO Vadītājs”⁵⁹ – un ar 1944. gadu – ikmēneša žurnālu „Latvju Jaunatne”, kurā publicēja latviešu patriotisko daiļliteratūru, propagandas materiālus cīņai pret t. s. bolševismu, plaši stāstīja par LJO paveikto un iecerēto, kā arī par LJO lēmumiem.⁶⁰ Tomēr, neraugoties uz vadītāju centieniem popularizēt un latviskot LJO, organizācija latviešu sabiedrībā nekļuva populāra.

Tur, kur tomēr darbojās LJO nodaļas, jaunatne aktīvi iesaistījās dažādu palīdzības darbu veikšanā lauksaimniecībā, talkās, rūpējās par leģionāriem, gatavoja viņiem paciņas, adīja zeķes un cimdus, apmeklēja ievainotos slimnīcās. LJO darbības programmā ietilpa sporta sacensību un kultūras pasākumu rīkošana. Notika apmācības civilajā aizsardzībā: pirmā palīdzība ievainotajiem, palīdzība sakaru un ugunsdzēsības dienestos utt. Politiskajā

⁴⁸ I. Kažociņš. Latvju jaunatnes organizācija (LJO) // Latvju enciklopēdija / Galv. red. E. Andersons. – 2. sēj. – Rockville, MD: Amerikas Latviešu Apvienības Latviešu Institūts, 1985. – 443. lpp.

⁴⁹ A. Stašāns. Latvju zēni militārās pirmāpmācības nometnē // Latvju Jaunatne. – 1944. – Nr. 1. – 3. lpp.

⁵⁰ Turpat.

⁵¹ I. Kažociņš. Latvju jaunatnes organizācija. – 444. lpp.

⁵² Ē. Rullis rakstījis, ka ap 70% bijuši kārdreizēji skautu vadītāji un apmēram 30% mazpulku un vanagu organizāciju vadītāji.

⁵³ LVVA, P-69. f., 1a. apr., 5. l., 262.–265. lp.

⁵⁴ Turpat.

⁵⁵ Turpat; Ē. Ruļļa ziņojums. – 4. lp.

⁵⁶ Vēstures avotos un literatūrā pastāv divas versijas par A. Mateasa aiziešanu no ieņemamā posteņa. „Latvju enciklopēdijā” rakstīts par Mateasa piespiedu nosūtīšanu uz fronti, savukārt Rullis ziņo, ka viņš nosūtīts uz fronti pēc paša atkārtota lūguma. Ticamāka doma tomēr ir pirmā, jo pēc vairāku atbildīgu LJO vadītāju atļaišanas no amata taču nevarēja atstāt par štāba šefu to pašu personu, kas pieļāva šo vadītāju „neatļauto” darbību.

⁵⁷ Ē. Ruļļa ziņojums. – 2. lp. Domājams, ka Ē. Rullis tomēr būtu varējis atteikties no piedāvātā posteņa, ja patiešām nebūtu vēlējis. Šī piezīme, šķiet, bijusi, lai sevi attaisnotu pēc kara.

⁵⁸ OM krājumi, I. Kažociņa mape, Ē. Rullis par pārmaiņām LJO vadības sastāvā.

⁵⁹ Pakļauts stingrai ģenerālkomisariāta jaunatnes nodaļas vadītāja Herviga kontrolei un ticis izmantots tikai dienesta vajadzībām.

⁶⁰ Iznāca šā žurnāla 9 numuri.

Jaunieši lauku darbos. (Foto no laikraksta „Līdums”, 1944.27.07.)

audzināšanā, kā rakstīja Ē. Rullis,⁶¹ bija kultivētas nacionālās vienprātības un neatkarīgās Latvijas valsts idejas, nacionālā pašlepnuma nostiprināšana. Nekad neesot svinēti jebkādi nacionālsociālistiski svētki, arī t. s. slēgtajā ierindā LJO dalībnieki nekur nav parādījušies.⁶²

1944. gada 17. jūlijā Latvijas teritorijā ienāca sarkanarmija un strauji virzījās uz priekšu, okupējot Latgali, Vidzemi, Zemgali. Latviešu Pašpārvaldes ģenerāldirektors ģenerālis Dankers, atsaukdami uz ģenerāldirekcijas sēdes 26. jūlija lēmumu, 27. jūlijā parakstīja un 28. jūlijā publicēja rīkojumu par 1927. gadā dzimušo jaunekļu „iesaistīšanu” (praktiski mobilizēšanu) uz vienu gadu Latvijas ģenerālapgabalā novietoto Vācijas Gaisa spēku palīgdienestā, izpildnoteikumu publicēšanu un akcijas veikšanu uzdodot LJO.⁶³

Ar 28. jūliju LJO ķērās pie Gaisa spēku palīgu vervēšanas akcijas. Latviešu Pašpārvaldes rīkojums vēl nebija pienācis, kad Latvju Jaunatnes organizācijas štābā jau ieradās

⁶¹ Ē. Ruļļa ziņojums. – 4. lpp.

⁶² Turpat; I. Kažociņš gan piebilst, ka reiz 1943. gadā Breslavas pilsētā lauksaimniecības mācekļu nometnes dalībnieki gājuši slēgtā ierindā, dziedot latviešu patriotiskās dziesmas.

⁶³ O. Dankers. Rīkojums par 1927. gadā dzimušo latviešu jaunekļu iesaistīšanu gaisa spēku palīgdienestā // Rīkojumu Vēstnesis. – 1944. – Nr. 174. – 28. jūl. – 738. lpp.; Tēvija. – 1944. – 29. jūl.

HJ štampfirers Hervigs un personīgi pasniedza iesaukšanas pavēli LJO štāba šefam Ē. Rullim.⁶⁴ Ar to Rullis bija iesaistīts 1. Gaisa flotes civilpersonālā un pakļauts kara likumiem un 1. Gaisa flotes vadības pavēlēm.⁶⁵ Rullis bija jau iesaistīts arī GSP propagandas akcijās, aicinādams latviešu jauniešus brīdināt Eiropas jaunatni par bolševisma draudiem ar atklātu paziņojumu par 1940./1941. gadā Latvijā izdarītajām slepkavībām un konkrēti par skautu vadītāja Kārļa Goppera nāvi. Gaisa spēku palīgdienests – tas esot atkal jauns uzdevums dzimtenes aizsardzībā, un: „Lai mūs visus vieno sauksme – par tēvzemi un uzvaru!”⁶⁶

1944. gada 28. augustā, kad PSRS karaspēks arvien straujāk tuvojās Rīgai, tika veiktas kārtējās pārmaiņas LJO vadībā⁶⁷: nomainīja štāba šefa vietnieku u. c. Tas noteikti bija saistīts ar LJO vadītāju lielāka skaita piesaistīšanu Gaisa spēku palīgu audzināšanā. Cits jautājums, kur, cik un kādā veidā šo audzināšanu reāli varēja veikt.

Tālākā Latvju Jaunatnes organizācijas darbība, sākot ar 1944. gada vasaru, bija cieši saistīta ar Gaisa spēku palīgdienestā iesaistītajiem jauniešiem.⁶⁸ Pašu Gaisa spēku palīgu attieksme pret LJO un šīs organizācijas vadītājiem bijusi visai dažāda. Tā bijusi labvēlīga, bet bijis arī tā, kā rakstījis viens no bijušajiem Gaisa spēku palīgiem, ka jauniešu acīs tā bija „absolūti bezautoritātes organizācija, kaut arī bija iedomāta kā Hitlera jaunatnes analogs ar latviskiem atribūtiem, nacionālo krāsu aprocēm un saulīti. Organizācijas priekšgalā, bez Ē. Rullja, stāvēja daži ultranacionāli noskaņoti virsnieki un skolotāji, kurus nevilināja izredzes kļūt par pelēkiem frontiniekiem kādā no latviešu leģiona pulkiem”.⁶⁹

Galvenā atbildība par 15–17 gadus veco jauniešu iesaukšanu vācu Gaisa spēku palīgdienestā ir latviešu pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektoram ģenerālim O. Dankeram, taču liela daļa atbildības par šo noziedzīgo akciju jāuzņemas arī LJO un tās vadītājam Ē. Rullim, jo, atgādinu, LJO sadarbībā ar vācu Gaisa spēkiem veica praktisko mobilizāciju. Ne draudi, ne cēlie pagātnes varoņdarbi, ne mūsdienu frāzes – ja neiesauktu vācu armijā, tad noteikti iesauktu sarkanarmijā – neattaisno viņu toreizējo rīcību.

1944. gada rudenī LJO štābs pārcēlās uz Vāciju, Tropavu (*Troppau*).⁷⁰ Līdz ar to šīs organizācijas nozīme pavisam samazinājās. LJO darbība oficiāli beidzās 1945. gada 1. maijā. Arī Vācijā jau valdīja vispārējs sajukums.⁷¹

Tātad Latvju Jaunatnes organizāciju veidoja bijušo latviešu jaunatnes organizāciju vadītāji A. Mateasa vadībā saskaņā ar okupēto Austrumapgabalu ministrijas un reihskomisariāta ieteikumiem, pamatojot to ar jaunatnes ārpuskolas audzināšanas nepieciešamību. Vēlreiz jāuzsver, ka organizācija bija pakļauta Rīgas ģenerālkomisariātam, to pārraudzīja HJ vadītājs, sākumā Petersens, pēc tam – līdz 1942. gada 1. oktobrim – HJ oberbanfirers Munske, no 1942. gada 1. oktobra līdz 1943. gada 5. jūlijam – HJ oberbanfirers Neimans un no 1943. gada 5. jūlija līdz 1944. gada 13. oktobrim – HJ štampfirers Hervigs.⁷²

⁶⁴ H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. – 467. lpp.

⁶⁵ Gaisa spēku palīgdienesta jaunieši bija tieši pakļauti „Luftgau stab Ostland“, kuru komandēja ģenerālleitnants Langins, kas savukārt bija tieši pakļauts „Luftflotte 1“ ar ģenerāli Flugbeilu (*Pflugbeil*) vadībā. (A. Silgailis. Latviešu leģions. – 384. lpp.)

⁶⁶ Frontes cīnītājs – jaunatnes paraugs // Tēvija. – 1944. – 21. jūl. – 4. lpp.

⁶⁷ OM krājumi, I. Kažociņa mape, Oficiālie paziņojumi 1944. gada 1. sept.

⁶⁸ Tas sīkāk ir izklāstīts autores pētījumā par latviešu Gaisa spēku palīgiem. Sk.: OM krājumi, L. Ozolas mape.

⁶⁹ E. Auniņš. Aizmirstie karotāji // Latvijas Vēsture. – 1995. – Nr. 4 (19). – 68. lpp.

⁷⁰ M. Krone Balduma. Par latviešu meiteņu gaitām. – 152. lpp.

⁷¹ Ē. Rullja ziņojums – 4. lp.

⁷² OM krājumi, I. Kažociņa mape, Piezīmes pie Leldes Ozolas pētījuma.

Nacistiskās Vācijas valsts augstākajiem ierēdņiem un HJ vadītājiem LJO, kā arī citas okupēto Austrumapgabalū jaunatnes organizācijas bija nepieciešamas, lai ar to palīdzību, kā arī izmantojot tajās darbojošos kolaborantus, varētu kontrolēt vietējo jaunatni, noskaņotu to provāciski un vēlāk tieši ar šo organizāciju atbalstu veiktu nepilngadīgo iesaukšanu militārajos palīgdienestos.

LJO nenoliedzami sniedza arī citas iespējas. Viena no tām bija iespēja jaunajiem skolotājiem izvairīties no mobilizācijas leģionā⁷³ – tas pēc tā laika likumiem bija iespējams. Savukārt pašiem bērniem bija iespēja apgūt ne tikai skolas gudrības, bet arī praktiskas, ikdienā lietojamas iemaņas.

Joprojām neskaidrs ir jautājums par LJO izveidi, pirmo vadītāju darbību, vadītāju Šteinbriķa, Daniela atbrīvošanu no pienākumu pildīšanas u. c. Plašāk izpētīta ir LJO darbība vācu Gaisa spēku palīgu iesaukšanas akcijas laikā. Interesentiem par šo tēmu ir iespējas veikt vēl sīkāku izpēti.

⁷³ OM krājumi, A. Sika videoliecība, inv. Nr. 2300/ 234., 235.

Summary

The Latvian Youth Organisation and Nazi Germany's Plans for Latvia 1942–1945

LELDE OZOLA

The article describes the structure, leadership, and aims of the Latvian Youth Organisation, or *Latvju jaunatnes organizācija* (LJO) during the Nazi German occupation of Latvia in 1941–1945. Special attention is paid to the role of the LJO in recruiting youths into the Nazi German Air Force Auxiliary.

The study is based on primary materials and documents found in the Latvian State Archives, collections of the Museum of the Occupation of Latvia, including recorded testimonies, and published sources.

The LJO was founded in the summer of 1942 under the organisational leadership of former scoutmaster Captain Aleksandrs Mateass. It was under the direct supervision of the German *Generalkommissariat* of Riga and supervised by the district leader of the *Hitlerjugend* (Hitler Youth). The leadership of the LJO was recruited from youth organisations of independent Latvia. These organisations had been abolished by the Soviet occupation authorities (1940–1941). The establishment of a new youth organisation was justified by the necessity to provide educational activities after school, but ideologically the Nazi and Latvian aims diverged. The former wanted to control and educate Latvian youth in the spirit of Nazi German „New Europe“, whereas the latter wanted to stress allegiance to „the country, people, and culture of Latvia“. Because of overt and covert resistance, in 1943 some of the Latvian top leaders were purged from the LJO and more willing collaborators installed. The LJO allowed, however, some younger teachers to avoid military conscription by becoming youth leaders.

Members of the LJO participated in harvesting, clearing of debris after bombing attacks, sporting activities, assisting in the care of wounded soldiers in field hospitals, assisting in household duties, and in camping trips. Despite the leadership's efforts, however, the LJO never became popular among the Latvian population.

In 1944, when the war neared the end, the LJO was ordered to assist in the mobilisation of the 16 to 17-year olds to serve as German Air Force Aides. There can be no excuse for collaboration in this action.

Latvijas Romas katoļu garīdzniecība nacistu okupācijas periodā (1941–1945)

INESE DREIMANE

Atsevišķi pētījumi par katoļu garīdzniekiem kā Latvijas iedzīvotāju sociālo grupu un viņu darbību nacistu okupācijas periodā (1941–1945) līdz šim nav veikti, jo pēckara periodā Latvijas sabiedrībā un zinātnē tika propagandēts ateisms. Reliģiskās konfesijas un to darbība vai nu netika pētītas vispār, vai attēlotas negatīvā skatījumā kā naidīgas strādnieku šķirai, sociālisma celtniecībai un zinātnes progresam. Šādā interpretācijā vidusmēra katoļu priesteris nacistu okupētajā Latvijā parasti apsveica okupantu ierašanos, nodeva varas iestādēm padomju aktīvistus, ebrejus vai sarkanos partizānus un neiecietīgi izturējās pret tiem, kuri neatbalstīja jauno okupācijas varu.¹ Atšķirīgu vērtējumu praktiski nebija.

1980. gadu beigās un 1990. gadu sākumā, kad no jauna sāka iznākt konfesionāli periodiskie izdevumi, aculiecinieku, parasti garīdznieku, atmiņās bija skarti arī nacistu okupācijas laika notikumi Latvijas katoļu Baznīcas dzīvē.² 20. gadsimta 90. gados minētais periods pieminēts arī monogrāfijās par Baznīcas vēsturi kopumā.³

Raksta mērķis ir atspoguļot Latvijas Romas katoļu garīdznieku darbību nacistu okupētajā Latvijā 1941.–1945. gadā. Tajā skarta okupācijas varas attieksme pret katolicismu, centieni pakļaut garīdzniekus ideoloģiskai kontrolei un ierobežot viņu darbību, īpaši attiecībā uz misijām ārpus Latvijas teritorijas. Paralēli atainots, kā mainījās Latvijas katoļu garīdznieku attieksme pret nacistu okupācijas varu, kas sākotnēji bija pozitīva. Iespēju robežās aplūkoti šobrīd zināmie fakti par atsevišķu priesteru sadarbību ar okupācijas varu un antisemitisku uzskatu paušanu. Apkopotas ziņas par garīdzniekiem, kuri centās pretoties represīviem pasākumiem un palīdzēja ebrejiem un ieslodzījumā nonākušām personām. Daļa pētījuma veltīta garīgās dzīves un garīdznieku praktiskās darbības attēlojumam.

Pētījums pamatā balstīts uz avotu materiāliem. No Latvijas Valsts arhīva (LVA) 1986. fonda (LPSR VDK krimināllietas par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem) izmantotas deviņas krimināllietas, kuras tika ierosinātas pret Latvijas Romas katoļu Baznīcas garīdzniekiem pēc Otrā pasaules kara. No 1. apraksta (pabeigtās lietas) izmantotas piecas krimināllietas,⁴ bet no 2. apraksta (pārtrauktās lietas) – četras.⁵

¹ B. Zvejsalnieks. Zaudētie gadi. – R.: Liesma, 1967. – 256 lpp.; J. Trukšāns. Es nevarēju pierādīt. – R.: Liesma, 1967. – 153. lpp.

² B. Valpītrs. Mans dzīves ceļš // Katōļu Dzeive – 1993. – Nr. 12. – 1994. – Nr. 1.

³ H. Strods. Latvijas katoļu Baznīcas vēsture 1075.–1995. – R., 1996. – 271.–287. lpp.

⁴ LVA, 1986. f., 1. apr. lietas Nr. 828, 1207, 1543, 14353, 17548.

⁵ LVA, 1986. f., 2. apr. lietas Nr. P-1854, P-7063, P-8308, P-9841.

Lietās bija atrodama plaša informācija par katoļu priesteru darbību organizācijā „Tautas Palīdzība” un centieniem palīdzēt ebrejiem un apcietinātajiem padomju aktīvistiem nacistu okupētajā Latvijā. Tika atklāta arī atsevišķu priesteru sadarbība ar nacistu okupācijas amatpersonām. Pilnīgi uzticēties krimināllietu materiāliem tomēr nevarēja, jo pratinātāji nereti sagrozīja apsūdzēto un liecinieku teikto, lai panāktu sev vēlamas atzīšanās.

Svarīgs informācijas avots bija Latvijas Ebreju muzeja un dokumentēšanas centra „Ebreji Latvijā” materiāli, kurus izmantoju, lai noskaidrotu katoļu garīdznieku attieksmi pret holokaustu un iegūtu ziņas par priesteriem, kuri palīdzēja ebrejiem. Iegūtā informācija tika pārbaudīta un konfrontēta ar citos avotos un literatūrā esošajām ziņām, lai precizētu ebreju glābšanā vai kristīšanā iesaistīto priesteru vārdus vai draudzes, kurās viņi darbojās.⁶

Vērtīgas ziņas bija atrodamas priestera Heinriha Tropa-Trūpa (1908–1994) un kādreizējā Krāslavas iedzīvotāja Jēkaba Barkāna atmiņās. No tām varēja gūt informāciju par nacistu okupācijas varas nelabvēlīgo attieksmi pret katoļu priesteriem, kā arī par Krāslavas ebreju Barkānu ģimenes izglābšanos holokausta laikā, pateicoties katoļu priesteriem.⁷

Pētījumā izmantoti arī periodikas materiāli. No laikrakstiem, kuri Latvijā iznāca nacistu okupācijas periodā, izmantoti: centrālais laikraksts „Tēviņa” un Daugavpilī drukātie: „Daugavpils Latviešu Avīze” un „Daugavas Vēstnesis”. Informācija par Latvijas katoļu Baznīcu, garīdznieku darbību, kā arī ziņas no Vatikāna, nacistu okupācijas perioda presē (pat Latgales laikrakstos) bija skopa. Tas izskaidrojams ar to, ka nacistu izpratnē katolicisms bija „pieciešama” reliģija, kas līdzīgi citām nevarēja kalpot nacionālsociālisma idejām, jo ticība Dievam izslēdza aklu pakļaušanos totalitāram režīmam un vienai personai.

Periodisko materiālu vidū jāatzīmē vienīgais Latvijas katoļu Baznīcas izdevums nacistu okupācijas laikā: „Ausekļa kalendārs 1942. gadam”.⁸ Neizdevās noskaidrot, vai tas bija iecerēts kā ikgadējs reliģiska satura izdevums, jo citi kalendāra numuri neiznāca. Šajā numurā pamatā bija ziņas par komunistu okupācijas periodā nogalinātajiem un deportētajiem garīdzniekiem. Materiālu zināmo ticamības pakāpi noteica tas, ka atspoguļotie notikumi bija neseni. Taču rakstu antisemitiskā ievirze mazināja ticamību. Pētījumam svarīgs bija fakts, ka divu antisemitisku rakstu autors bija katoļu priesteris Juris Pudāns (1909–1984).⁹ Tas apstiprināja pieņēmumu, ka katoļu priesteru vidū bija pret ebrejiem noskaņotas personas.

No 90. gados un 2000. gadā izdotajiem konfesijai izdevumiem „Katōļu Dzeive” (1991–1994) un „Katoļu kalendārs 2000. gadam” izmantotas atsevišķas publikācijas, lai precizētu un papildinātu avotos un literatūrā atrasto informāciju. Tas pats sakāms par „Dabas un vēstures kalendāru 1992. gadam” un ASV izdoto „Latgaļu Ziņnesi” (1985).

⁶ Latvijas Ebreju muzeja un dokumentēšanas centra „Ebreji Latvijā” materiāls.

⁷ Mons. H. Tropa-Trūpa atmiņu pieraksti; bez lappušu numerācijas. Glabājas Rīgas Metropolijas garīgā semināra arhīvā. Holokaustā izdzīvojušā Jēkaba Barkāna atmiņas par priesteriem Izidoru Ancānu un Františku Biļšu. 2000. gada 7. aprīlī pierakstījusi Inese Šnepsta.

⁸ Ausekļa katoļu kalendārs 1942. gadam / A. Piebalga redakcijā. – 1941. – 38. lpp.

⁹ J. Pudāns. Rīgas Archidiecēze boļševiku laikos // Ausekļa katoļu kalendārs 1942. gadam / A. Piebalga redakcijā. – 1941. – 23.–25.lpp.; J. Pudāns. Desmit katoļu priesteri – sarkanā terrora upuri // Ausekļa katoļu kalendārs 1942. gadam / A. Piebalga redakcijā. – 1941. – 26. lpp.

Pētījumā izmantota arī zinātniskā literatūra, galvenokārt tādēļ, lai precizētu atsevišķus faktus. Plašāk izmantota bīskapa Jāņa Cakula monogrāfija „Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995”, jo tajā bija atrodamī priesteru vārdi un draudzes, kurās viņi darbojās nacistu okupācijas laikā 1941.–1945. gadā. Tas ļāva precizēt arhīvu, atmiņu un periodikas materiālus, lai veidotu maksimāli precīzu notikumu ainu. Īpaši tas sakāms par priesteriem, kuri 1944. gadā labprātīgi devās trimdā vai tika aizvesti uz Vāciju, jo ziņas par viņu darbību Latvijā 1941.–1944. gadā bija atrodamas tikai J. Cakula darbā.¹⁰

Ieskatu nacistu okupācijas režīma attieksmē pret Latvijas katoļu garīdzniekiem varēja iegūt arī no atsevišķām profesora Heinriha Stroda monogrāfijas „Latvijas katoļu Baznīcas vēsture 1075.–1995.” nodaļām. Ziņas bija nozīmīgas ar to, ka avotos un lielākajā literatūras daļā nacistu Baznīcas politika bija skarta minimāli.¹¹

Diezgan plašu ieskatu par katoļu garīdznieku centieniem atgūt īpašumus nacistu okupācijas laikā, kā arī par karadarbībā cietušo baznīcu atjaunošanu, sniedza Julijana Kardināla Vaivoda monogrāfija „Katoļu Baznīcas vēsture Latvijā. Baznīcas vēsture Kurzemē XIX un XX gadsimtos” un Jāņa Svilāna darbs „Latvijas Romas katoļu baznīcas un kapelas”.¹²

Citos zinātniskajos darbos atrastā informācija par komunistu un nacistu okupācijas varas attieksmi pret Latvijas katoļu garīdzniekiem pētījumā izmantota fragmentāri. Tas saistāms ar to, ka atsevišķu faktu vai notikumu precīzai atspoguļošanai bija jāizmanto vairāki darbi. Tas pats sakāms par dokumentu un zinātnisko rakstu krājumiem.

Pēc komunistu režīmā pavadītā gada (1940–1941), kura laikā sagrāva Latvijas saimniecību, likvidēja zemes privātīpašumu, represijās cieta plašs iedzīvotāju slānis bez sociālajām un nacionālajām atšķirībām un notika masveida izsūtīšana, Latvijas iedzīvotāju vidū bija izteikti antikomunistisks noskaņojums. Tādēļ Vērmahta karavīru vienības uzskatīja par „atbrīvotājiem no boļševisma jūga”, bet jaunos okupantus – par potenciālajiem Latvijas valstiskās neatkarības atjaunotājiem.

Šāds noskaņojums valdīja arī Latvijas katoļu garīdzniecības aprindās. Latvijas katoļu Baznīcai komunistu okupācijas laikā tika nacionalizēti praktiski visi draudžu īpašumi un vairākas baznīcu ēkas. Slēdza Latvijas Universitātes Romas katoļu Teoloģijas fakultāti, likvidēja katoļu sabiedriskās organizācijas un preses izdevumus. Represijās bija gājuši bojā vai deportēti kopumā 11 Latvijas katoļu priesteri un liels ticīgo skaits.

Jau nacistu okupācijas pirmajās dienās daļa bijušo Latvijas pilsoniskās valsts darbinieku, politisko partiju līderu un virsnieku gribēja atjaunot Latvijas valstisko neatkarību un izveidot jaunu valdību. Bijušās Latvijas Republikas ministrijas un iestādes centās atjaunot darbību. Pulkvežleitnanti Voldemārs Veiss (1897–1944) un Roberts Osis (1900–1970) formēja latviešu policijas dienestu.

Nacistu plānos neietilpa Latvijas neatkarības atjaunošana. Kara lauka komandants pulkvedis Petersens (vārds nav zināms) 1941. gada 9. jūlijā aizliedza „patvaļīgu” brīvvalsts laika iestāžu atjaunošanu un amatu ieņemšanu, lai nodrošinātu okupācijas varas kontroli pār šiem procesiem.¹³

¹⁰ J. Cakuls. Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995. – R.: Metropolijas kūrīja, 1996. – 261.–279. lpp.

¹¹ H. Strods. Latvijas katoļu Baznīcas vēsture 1075.–1995. – R., 1996. – 271.–286. lpp.

¹² Julijans Kardināls Vaivods. Katoļu Baznīcas vēsture Latvijā. Baznīcas vēsture Kurzemē XIX un XX gadsimtos. – R.: Metropolijas kūrīja, 1994. – 43.–301. lpp.; J. Svilāns. Latvijas Romas katoļu baznīcas un kapelas. – I daļa. – R: Metropolijas kūrīja, 1995. – 447. lpp.

¹³ Rīkojums // Tēvija. – 1941. – 11. jūlijs. – 1. lpp.

1941. gada 17. jūlijā okupētās Latvijas, Lietuvas, Igaunijas un daļēji Baltkrievijas pārvaldīšanai Berlīnē tika izveidota īpaša ieņemto Austrumu apgabalu ministrija Alfrēda Rozenberga vadībā (1893–1946). Ar Ādolfa Hitlera (1889–1945) pavēli okupēto Baltijas valstu pārvaldei uz vietas tika izveidots t. s. Ostlandes (Austrumzemes) reihskomisariāts, kura centrs bija Rīgā. Latvija kļuva par vienu no četriem ģenerālapgabaliem.

Reiha galvenā drošības pārvalde reihsfirera Heinriha Himlera (1900–1945) vadībā 1941. gada beigās izstrādāja ģenerālpānu „Ost” (Austrumi), kas bija plaša un kompleksa programma nacistu kundzības nostiprināšanai Austrumeiropā, tostarp arī Latvijā. Tur ietilpa arī ģermanizācijas plāni, kas paredzēja lielāko Ostlandes pamatiedzīvotāju daļu pārvietot uz Krieviju, bet viņu vietā nometināt vācu zemniekus. Pārvācošanai un dzīvošanai uz vietas kopā ar vācu kolonistiem bija paredzēts atstāt tikai daļu tautas, ko atzītu par „rasiski pilnvērtīgu” – ar spilgti izteiktām ziemeļu rases pazīmēm ārējā izskatā, kā arī prāta spējās un uzvedībā.¹⁴

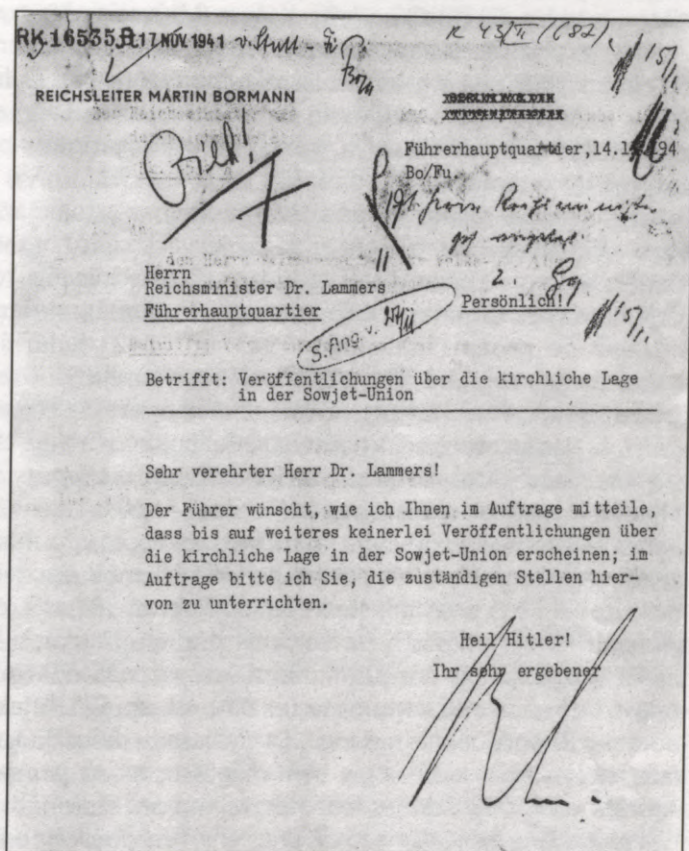
Nacistiskajā Vācijā Baznīca bija šķirta no valsts, tomēr ideoloģiski režīms centās aizstāt kristietību, kas uzsvēra tuvākā mīlestību un piedošanu, ar it kā atjaunotu „seno ģermāņu reliģiju”. Tā bija piemērota Hitlera režīmam, jo sludināja vadoņa vienpersoniskas varas nepieciešamību, vienas (nordiskās) rases pārkumu un neiecietību pret ideoloģiskajiem pretiniekiem. 1933. gada 13. oktobrī Hitlera vietnieks Rūdolfs Hess (1894–1987) izdeva rīkojumu, kurš atļāva nacionālsociālistu partijas biedriem piederēt pie kādas reliģiskas konfesijas vai „senās ģermāņu ticības”, kā arī nepiederēt nevienai reliģijai. Piederību „seno ģermāņu reliģijai” īpaši veicināja SS biedru vidū. Runājot tieši par katoļu Baznīcu, nacistu izpratnē bīstams bija jezuītu ordenis, jo tā biedriem bija laba izglītība, prasmīgi izstrādāta darbības taktika, kas ļāva īstenot Baznīcas politiku un veikt misijas darbu atšķirīgās vidēs. Bez tam katoļu Baznīcas tiešā pakļautība pāvesta garīgajai varai arī tika uzskatīta par nevēlamu, jo tas mazināja katoļu garīdznieku pakļaušanos laicīgām varām un dažādām ideoloģijām, arī nacismam.

Baznīcas politiku Baltijā kontrolēja „*Sicherheitsdienst*” – reiha Drošības dienests jeb SD. Tā vadītājs Reinharde Heidrihs (*Heydrich*); (1904–1942) 1941. gada 16. augustā parakstīja pavēli, kas paredzēja traucēt katoļu Baznīcas darbību okupētajos Padomju Savienības apgabalos. Uzmanība bija jāpievērš garīgo ordeņu, īpaši jezuītu, darbībai un to ietekmes novēršanai. Katoļu garīdznieki nedrīkstēja sniegt garīgos pakalpojumus Vērmahta karavīriem un Sarkanās armijas karagūstekņiem. Arī katoļu misiju organizēšana ārpus darbības teritorijas (piemēram, Latvijas) netika atļauta.¹⁵

Nacistu okupācijas sākumā Latvijā bija palikuši tikai divi jezuītu ordeņa mūki – Vladislavs Treibšo (SJ; 1904–1995) un Longins Lapkovskis (SJ, 1906–1995) (SJ – saīsināts jezuītu ordeņa apzīmējums). Repatriācijas iespaidā (1939.–1941. gadā) bija samazinājies arī mūku – kapuciešu skaits. Līdz ar to šo kongregāciju locekļi praktiski nevarēja izvērst misiju darbību. Joprojām darbojās mariāņi, kuru kongregācijas Latvijas provincē ietilpa arī Drujas apgabals Baltkrievijas pierobežā. Krievijā un daļā Baltkrievijas jau kopš 1917. gada tika traucēta garīgā dzīve, atņemti dievnami un represēti garīdznieki. Pēc Sarkanās armijas padzišanas 1941. gada vasarā Krievijas teritorija bija potenciāls misiju darbības lauks gan katoļu, gan pareizticīgajai Baznīcai. Nelielā Baltkrievijas ciematā Rosicā, kas atradās Daugavas krastā, apmēram 30 kilometru attālumā no Drujas, katoļu baznīcā bija iekārtots klubs, bet pareizticīgo dievnams pārvērst par stalli.

¹⁴ M. Virsis, I. Bērziņš., I. Feldmanis. Latvijas vēstures apcerējumi (no 1940. gada līdz mūsdienām). – R.: Zvaigzne, 1990. – 54.–56. lpp.

¹⁵ H. Strods. Latvijas katoļu Baznīcas vēsture 1075.–1995. – R., 1996. – 277.–279. lpp.

Mārtina Bormana, (1900–1945) Nacionālsociālistu partijas kancelejas vadītāja, 1942. gada 14. aprīļa vēstule ministram H. Lammeram (1879–?), kurā tiek paziņots Hitlera rīkojums nesniegt nekādus tālākus paziņojumus par baznīcas stāvokli PSRS. (Vācijas Federālais arhīvs Koblenčā. – R 43/II – 687. lp.)

1941. gada 10. augustā īsā laika posmā atjaunotajā Rosicas katoļu baznīcā pēc 23 gadu pārtraukuma notika pirmais dievkalpojums, uz kuru bija ieradušies vairāk nekā 5000 cilvēku. Dievkalpojumu vadīja Latvijas priesteris Jāzeps Gaiļevičs (1893–1971) no Daugavpils Jaunavas Marijas draudzes, kurš bija dzimis Drujas draudzē. Viņš vēlējās uzņemties Rosicas draudzes vadību un rūpes par katoļticīgajiem. Viņam palīdzēja arī Asūnes un Pustiņas draudžu prāvesti Boļeslavs Grišāns (1894–1983) un Jānis Ostrovskis (1887–1959).¹⁶

Neraugoties uz to, ka daļa Baltkrievijas teritorijas ietilpa Ostlandes sastāvā un bija pakļauta Rīgas ģenerālapgabalam, Latvijas mariāņu kongregācijas locekļiem nelāva Baltkrievijā veikt misijas darbu. Drīzumā arī laicīgie latviešu priesteri bija spiesti pārtraukt Rosicas draudzes apkalpošanu. Misijas darbs 1942. gadā tika atļauts poļu un baltkrievu tautības mariāņu ordeņa locekļiem, kuri ieradās no Lietuvas ar Viļņas poļu tautības arhibīskapa Romualda Jalbžikovska (*Jalbrzykowski*) akceptu. Pieci mariāņu mūki un sešpadsmit klostera māsas apmetās Rosicā un sāka darboties, lai atjaunotu garīgo dzīvi. Diemžēl misijas punkts tika sagrauts 1943. gada februārī, vācu soda akcijas „Winterzauber” laikā, kad Rosicu un apkārtnes ciemus nodedzināja, bet iedzīvotājus

¹⁶ Pēc 23 gadiem pirmais dievkalpojums // Daugavpils Latviešu Avīze. – 1941. – 17. augusts. – 4. lpp.

nogalināja vai aizdzina uz koncentrācijas nometnēm. Šajā akcijā gāja bojā arī priesteri Āntonijs Leščevičs (MIC) un Ježijs Kašura (MIC: saīsināts mariāņu ordeņa apzīmējums).¹⁷

Bīskaps Boļeslavs Slokāns (1893–1981), kura aprūpei bija nodota arī Minskas diecēze, vēlējās tajā atgriezties, lai sekmētu katoļticības izplatību Baltkrievijā, taču nacistu varas iestādes viņam neļāva to darīt.¹⁸ Līdz ar to Latvijas katoļu garīdznieki nacistu okupācijas periodā nespēja veikt praktisku garīgās aprūpes darbu ārpus Latvijas teritorijas, izņemot neilgo darbības laiku Rosicā.

Nacistu plānos ietilpa arī Latvijas Romas katoļu Baznīcas izolēšana no ār pasaules, īpaši – Vatikāna. Tika aizliegta garīdznieku vai baznīcu organizāciju pārstāvju iebraukšana Ostlandē no ārzemēm. Vietējā garīdzniecība nedrīkstēja kontaktēties ar Vērmahta karavīriem un vācu tautības armijas kapelāniem. Tomēr minēto aizliegumu strikti neievēroja neviena no pusēm, īpaši Rīgā. 1941. un 1942. gadā Rīgas Sv. Marijas Magdalēnas baznīcā vācu sanitārā dienesta kapelāni celebrēja Sv. Misi ar prāvesta Heinriha Trūpa-Tropa atļauju. Pats prāvests satikās ar vācu priesteriem gan baznīcā, gan savā dzīvoklī.¹⁹

Nacisti neaizliedza noturēt dievkalpojumus, reliģiskās procesijas un svinēt Baznīcas svētkus. Taču katolisko organizāciju darbības un preses izdevumu atjaunošana netika atļauta. Nacistu okupācijas periodā iznāca „Ausekļa kalendārs 1942. gadam”.²⁰ Kalendārā nebija ievietoti reliģiska satura raksti, taču apkopota informācija par Latvijas katoļu priesteru vajāšanām komunistu okupācijas periodā, diemžēl ar izteikti antisemitisku ievirzi. Viens no autoriem bija priesteris Juris Pudāns. Rakstos „Rīgas Archidiecēze boļševiku laikos” un „Desmit katoļu priesteri – sarkanā terrora upuri” represijās pret Latvijas katoļu garīdzniekiem viņš vainoja ebrejus, norādot, ka spīdzināšanas un slepkavības īstenojuši „žīdi un čekisti” un „sarkano komunistu un žīdu rokaspuīši”.²¹ Rakstos bija atrodamas arī tiešas norādes uz ebreju iznīcināšanu: „Svaigi varoņu mocekļu kapi ir izauguši mūsu dzimtenes ārēs. Kvēlas siržu liesmas pie tiem mūs visus aicina jaunradošam darbam un varonībai. Ārprāta dienās šīs liesmas iedegtas, lai ārprātu iznīcinātu.”²² Jāpiebilst, ka Juris Pudāns bija pagaidām vienīgais zināmais priesteris, kurš publicēja antisemitiskus rakstus. Iespējams, bijuši arī citi, taču pagaidām tādus konstatēt nav izdevies, lielākoties tādēļ, ka nacistu okupācijas laika preses izdevumos autoru vārdi ļoti reti minēti. Parasti sastopami iniciāļi, uzvārdu saīsinājumi vai pseidonīmi.

Nacisti demonstrēja zināmu iecietību reliģiskos jautājumos, atļaujot skolās mācīt ticības mācību. Tomēr skolās strādāt atļāva vienīgi tiem garīdzniekiem, kuru pārziņā neatradās lielas draudzes, – it kā tādēļ, lai papildu darbs skolās netraucētu draudzes apkalpošanu.²³ Patiesībā okupācijas varas pārstāvji nevēlējās, lai pazīstami un iecienīti draudžu prāvesti kontaktētos ar jauniešiem un tos ietekmētu.

¹⁷ T. Gurskis. Mariāņu mocekļi no Rosicas // Katoļu kalendārs 2000. gadam. – R.: Metropolijas kūrija, 1999. – 222.–223. lpp.

¹⁸ H. Trūps-Trops. Latvijas Romas katoļu Baznīca komunisma gados 1940.–1990. – R.: Metropolijas kūrija, 1992. – 32. lpp.

¹⁹ Mons. H. Tropa-Trūpa atmiņu pieraksti; bez lappušu numerācijas. Glabājas Rīgas Metropolijas garīgā semināra arhīvā.

²⁰ Ausekļa katoļu kalendārs 1942. gadam / A. Piebalga redakcijā. – 1941. – 38. lpp.

²¹ J. Pudāns. Rīgas Archidiecēze boļševiku laikos // Ausekļa katoļu kalendārs 1942. gadam / A. Piebalga redakcijā. – 1941. – 23. – 25. lpp.;

Pudāns J. Desmit katoļu priesteri – sarkanā terrora upuri // Ausekļa katoļu kalendārs 1942. gadam / A. Piebalga redakcijā. – 1941. – 26. lpp.

²² Turpat. – 26. lpp.

²³ H. Strods. Latvijas katoļu Baznīcas vēsture 1075.–1995. – R., 1996. – 280. lpp.

Okupācijas vara kavēja 1940. gada 5. augustā slēgtās LU Romas katoļu Teoloģijas fakultātes atjaunošanu. Priesteru sagatavošana līdz 1943. gadam notika neregulāri, taču arī pēc tam 1. un 2. kurss telpu trūkuma dēļ atradās Aglonā, bet 3., 4. un 5. kursa audzēkņi mācījās Rīgā.²⁴ Tomēr, neraugoties uz to, no 1941. gada līdz 1944. gadam mācības beidza un par priesteriem tika iesvētīti 12 jaunieši.²⁵

Okupējot Baltijas valstis, nacisti deklarēja savu nostāju attiecībā uz privātīpašumu bijušajā PSRS teritorijā: „Kad sākās Vācijas un Padomju Savienības karš, Padomju Savienības pārvaldītajās zemēs privātīpašums nepastāvēja, tātad neviens nevar uzdoties par likumīgu īpašnieku. Visas šīs valstis ir atbrīvotas par vācu kareivju asiņu cenu. Vācu valsts tātad ir kļuvusi par likumīgu mantinieci padomju īpašumiem.”²⁶ Pēc šā 1941. gada 19. oktobra paziņojuma mazinājās daudzu iedzīvotāju cerības atgūt komunistu nacionalizētos īpašumus.

Latvijas katoļu draudžu rīcībā daļēji tika atdota gan zeme, gan draudžu ēkas un inventārs, ja vien tas viss nebija gājis bojā karadarbībā vai pretenzijas uz to nepieteica kāda civila vai militāra nacistu iestāde. Latgalē, kur katolicisma un priesteru autoritāte bija lielāka, denacionalizācijas rezultāti bija labāki nekā Kurzemē vai Vidzemē. Līvānu dekāns Staņislavs Vaikulis (1887–1961) jau 1941. gada jūlijā atguva draudzei nacionalizēto zemi, taču lauksaimniecības inventārs bija gājis zudumā. Vietējie okupācijas varas pārstāvji piespieda zemnieku Jāzepu Lazdu atdot dekānam govi, kuru J. Lazda bija saņēmis pēc Līvānu baznīcas īpašuma nacionalizēšanas 1940. gadā.²⁷ Savukārt Liepājas katoļu draudzei nacionalizēto jaunsaimniecību „Rāmava” Grobiņas pagastā nacistu okupācijas periodā draudze varēja izmantot, par to maksājot īri.²⁸

1941. gada vasarā un 1942. gada sākumā nacistu okupācijas represīvie orgāni veica vairākas akcijas, kuras stipri aizskāra katoļticīgo jūtas un mainīja sākotnēji pozitīvo attieksmi pret t. s. „atbrīvotājiem no boļševiku jūga”. 1941. gada jūlija beigās vai augusta sākumā uz Aglonu tika atvesti un nošauti Daugavpils bērnu nama iemītnieki. Šo slepkavību pēc nacistu priekšniecības norādījumiem veica latviešu palīgpolicijas darbinieki.²⁹ 1941. gada augusta sākumā tika likvidēta Daugavpils psihiatriskā slimnīca. Tās pacientus – vairāk nekā 300 garīgi slimus cilvēkus – arī veda uz Aglonu, kur vairākas dienas turēja ģimnāzijas telpās, netālu no Aglonas baznīcas. Garīgi slimo nošaušanu veica vācieši, bet latviešu palīgpolicisti nodrošināja apsardzi.³⁰ Abos gadījumos vietējie iedzīvotāji, tostarp priesteri, kļuva par masu slepkavību lieciniekiem.

1942. gada 4. janvārī pēc SD pakļautās Latvijas Drošības policijas komandiera pavēles Rēzeknes tirgus laukumā nošāva 30 Audriņu vecticībnieku sādžas vīriešus, jo sādžā bija slēpušies bruņoti sarkanarmieši. Nāvessoda izpildi nācās noskatīties visiem rēzekniešiem, arī tiem, kuri bija ieradušies uz dievkalpojumu. Pārējos 170 šīs sādžas iedzīvotājus nogalināja tuvējos Ančupānu kalnos.³¹

²⁴ J. Cakuls. Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995. – R.: Metropolijas kūrīja, 1996. – 19.–20. lpp.

²⁵ Turpat. – 39.–40. lpp.

²⁶ A. Kalme. Totālais terors. Genocīds Baltijā. – R.: Kabata, 1993. – 84. lpp.

²⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 14353. lieta „Staņislava Antona d. Vaikuļa apsūdzības lieta” – 24.–27. lpp.

²⁸ Julijans Kardināls Vaivods. Katoļu Baznīcas vēsture Latvijā. Baznīcas vēsture Kurzemē XIX un XX gadsimtos. – R.: Metropolijas kūrīja, 1994. – 143. lpp.

²⁹ I. Zariņš. Aglona tālo dienu atblāzmā. – R.: Nordik, 1998. – 521.–523. lpp.

³⁰ No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs / R. Vīksnes un K. Kangera redakcijā. – R.: LU LVI apgāds, 1999. – 281. lpp.

³¹ Rēzeknei septeni symti. Vēsturisks atskots // Latgaļu Ziņnesis. – 1985. – 9. lpp.

Juris Pudāns (1909–1984), Rīgas Sāpju Dievmātes draudzes vikārs. [Nacistu okupācijas un draudzes prāvests. 1942. gada janvārī periodā „Ausekļa kalendārā 1942. gadam” arestēts par palīdzības sniegšanu ebrejiem. Pēc publicējis divus antisemitiska satura rakstus.] Pēc kara dzīvojis un strādājis ASV.

Staņislavs Vaikulis (1887–1961), Līvānu dekāns arestēts par palīdzības sniegšanu ebrejiem. Pēc kara, 1950. gada 5. augustā, arestēts. Piespriesti 10 gadi ieslodzījumā.

Dažas dienas vēlāk, 1942. gada 6. janvārī, Ludzā notika līdzīga rakstura soda akcija. 6. janvāris bija Zvaigznes diena, kuru katoļu Baznīcā dēvē arī par Triju Ķēniņu dienu. Sakarā ar svētkiem Ludzā bija ieradušies cilvēki no tuvākas un tālākas apkārtnes. Aculiecinieks Ludzas dekāns Jānis Gabrāns (1899–1965) par to vēlāk rakstīja: „1942. gada 6. janvārī Ludzā pi lela tautas saplyuduma uz atlaidom tyka savokti nu numetnes un iznycynoti 308 cylvaki. Pec tautības 3 gorā voji latviši, 47 Rundanu pog. krivi un poreji Čigani. Ar šu Ludzas aprīņķī napalyka ni vina čigonu tautības pilsoņa.”³²

1942. gada 19. jūnijā Ostlandes reihskomisārs Hinrihs Loze (*Lohse*) (1896–1964) izdeva rīkojumu, kas noteica reliģisko organizāciju tiesisko stāvokli. Saskaņā ar to pastāvošās reliģiskās organizācijas trīs mēnešu laikā pēc rīkojuma publicēšanas bija jāreģistrē pie attiecīgā apgabala ģenerālkomisāra. Jaunu reliģisko apvienību dibināšanai bija jāsaņem gan apgabala ģenerālkomisāra, gan reihskomisāra atļaujas. Reihskomisāram bija tiesības pārtraukt jebkuras reliģiskās organizācijas darbību, ja tā pārkāptu reliģisko pienākumu pildīšanas nosacījumus vai apdraudētu sabiedrības drošību.³³ Ar to bija domāta nacistu pārvaldei un ideoloģijai naidīgu politisko uzskatu paušana, kā arī garīdznieku iesaistīšanās politiskajā darbībā. Šie noteikumi attiecās uz visām reliģiskajām konfesijām un apvienībām.

³² LVA, 1986. f., 2. apr., P-8308. lieta „Jāņa Augusta d. Gabrāna apsūdzības lieta”, lietisko pierādījumu aploksne.

³³ A. Bilmanis. Latvia under German Occupation. – W., 1943. – p. 65–66.

Atsevišķi rīkojuma noteikumi attiecās tieši uz katoļiem. Bīskapu tautībai bija jābūt tādai pašai kā viņu bīskapijas ticīgo tautībai, tātad Latvijā katoļu bīskapi varēja būt tikai latvieši. Baltijas katoļticīgie nedrīkstēja būt pakļauti citu zemju arhibīskapiem. Viļņas arhibīskaps, piemēram, pat nedrīkstēja apmeklēt Latvijas un Igaunijas katoļticīgos. Nosacījumi bija vērsti uz garīdzniecības un katoļticīgo sašķelšanu un atsvešināšanu, kā arī garīdznieku uzraudzību un viņu darbības kontroli. Īpaša uzmanība tika pievērsta augstākajai katoļu garīdzniecībai. 1942. gada 18. oktobrī izdotie reiha Valsts kancelejas noteikumi paredzēja Vācijas un Vatikāna attiecības uzturēt tikai „vecās Vācijas” (*Altreich*) robežās. Tā kā Latvija atradās ārpus šīm robežām, sakarus ar Vatikānu uzraudzīja ieņemto Austrumu apgabalu ministrija, lai Vatikāns nesaņemtu citu informāciju par katoļticīgo stāvokli okupētajās teritorijās, izņemot oficiālo.³⁴

Okupācijas varas pārstāvjiem bija negatīva attieksme pret bīskapu Jāzepu Rancānu (1886–1969). 1941. gadā un 1942. gada sākumā viņš vairākkārt nosodīja katoļu priesteru arestus, sacīdams, ka Drošības policijas darbinieki šādu rīcību mācījušies no boļševikiem. 1942. gada sākumā bīskaps saņēma rīkojumu, kas paredzēja dievkalpojumu kārtībā iekļaut aizlūgumu par „Lielvācijas armiju un vadoni Ādolfu Hitleru”, un centās novilcināt tā izpildi. Pēc tam Drošības policijas un SD pārstāvji J. Rancānu brīdināja, ka iespējama apcietināšana, ja bīskaps turpinās nosodīt nacistu politiku.³⁵

1942. gadā Rīgas Metropolijas kūrīja izdeva divus cirkulārus, kuri draudžu prāvestiem bija obligāti jāizpilda. Vienā no tiem bija uzdots katru gadu 13. vai 14. jūnijā noturēt piemiņas dievkalpojumus par 1941. gada 14. jūnijā aizvestajiem latviešiem. Otrs cirkulārs paredzēja pateicības dievkalpojumu noturēšanu par godu „Latvijas atbrīvošanai no boļševisma jūga” katra gada jūlija sākumā.³⁶ Acimredzot kūrījas pārstāvji saņēma nacistu amatpersonu norādījumus šādu aizlūgumu ieviešanai. Aizlūgumi tika noturēti visu nacistu okupācijas periodu.

Nacisti izmantoja garīdzniekus, lai īstenotu arī citus pasākumus. 1942. gada 17. jūlijā laikrakstā „Daugavas Vēstnesis” tika publicēts aicinājums ticīgajiem ziedot nacistu armijai lielos baznīcu zvanus, jo frontes vajadzībām bija nepieciešams krāsainais metāls. Aicinājumu bija spiesti parakstīt četru konfesiju garīdznieki, to vidū Daugavpils Jaunavas Marijas baznīcas prāvests Kazimirs Duļbinskis (1906–1991).³⁷

Nacistu okupācijas laikā tika rīkotas izstādes par komunistu okupācijas noziegumiem Latvijā. 1942. gada jūlijā Rīgā atklātajā izstādē „Boļševiku valdīšanas gads Latvijā” tika pieminēta arī reliģijas apspiešana. Nogalināto un deportēto mācītāju vidū pieminēti arī astoņi bojā gājušie katoļu priesteri, kā arī sniegta informācija par draudžu īpašumu un katoļu baznīcu ēku pārvēršanu par sabiedrisku izpriecu vietām.³⁸

Latvijas presē reizēm parādījās arī ziņas par Vatikāna politiku un pāvesta Pija XII darbību. Visbiežāk tās bija īsas un nacistu politikai izdevīgas. 1941. gada 17. augustā „Daugavpils Latviešu Avīzē” varēja lasīt par to, ka Vatikāns „nekādā gadījumā neatzīs žīdu ķēniņa valsti Palestīnā, kura kristīgai pasaulei svēta”.³⁹ Raksta publicēšanas laiks

³⁴ H. Strods. Latvijas katoļu Baznīcas vēsture 1075.–1995. – R., 1996. – 281.–282. lpp.

³⁵ Wilhelm H. H. Die Einsatzgruppe A der Sicherheitspolizei und des SD 1941/42: Eine exemplarische Studie. – Stuttgart, 1981. – S. 438–440.

³⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 17548. lieta „Antona Ļaha, Pētera Jāņa d. Rudziša, Kazimira Baluļa apsūdzības lieta”, 229.–232. lp.

³⁷ Aufruf. Uzsaukums. Vozzbaņije // Daugavas Vēstnesis. – 1942. – 17. jūlijs. – 3. lpp.

³⁸ Posts, terrors, iznīcība. Izstāde „Boļševiku valdīšanas gads Latvijā” Rīgas pilsētas mākslas muzejā // Tēvija. – 1942. – 11. jūlijs. – 6. lpp.

sakrita ar masveida ebreju iznīcināšanas laiku Latvijas, tostarp Latgales, mazpilsētās. 1942. gada 19. septembrī „Tēvija” vēstija par Vatikāna informācijas biroja izdoto žurnālu „Ecclesia” („Baznīca”), kurš iepazīstināšot lasītājus ar Vatikāna darbību, aprūpējot karagūstekņus.⁴⁰ Bet 1944. gada 14. martā „Tēvijā” varēja lasīt, ka pāvests Pijs XII nosodījis angļu un amerikāņu aviācijas uzlidojumus Romai.⁴¹ Kā redzams, arī šīs publikācijas bija izvēlētas atbilstoši attiecīgā laika aktuālajām problēmām.

No minētā redzams, ka okupācijas vara centās pakļaut Latvijas katoļu garīdzniecību savai kontrolei, ierobežojot garīgo darbību un kontaktus ar citu valstu garīdzniekiem, kā arī uzspiežot pakalpojumus okupācijas varai. Komunistu okupācijas perioda represijas un draudžu īpašumu nacionalizēšanu nacisti izmantoja propagandas nolūkos un antisemītiska noskaņojuma veicināšanai.

Latvijas katoļu garīdznieku attieksmē pret nacistu okupācijas režīmu bija vērojama gan zināma sadarbība ar režīmu, gan pretošanās tam. 1941. gada vasarā vairāki Latvijas katoļu garīdznieki palīdzēja izklūt no apcietinājuma cilvēkiem, kurus paš aizsardzības vienību dalībnieki bija apcietinājuši kā boļševikus vai komunistu okupācijas varas atbalstītājus. Nereti aresti notika, pamatojoties uz kļūdainām ziņām vai tīšiem apmelojumiem. Centieni panākt arestēto atbrīvošanu saistījās ar risku, jo pašus garīdzniekus arī varēja apsūdzēt „boļševiku atbalstīšanā”.

Balvu draudzes prāvests Andrejs Ābeltiņš (1891–1958) panāca, ka pēc pusotra mēneša ieslodzījuma no cietuma atbrīvoja bijušo Balvu pilsētas Izpildkomitejas priekšsēdētāja palīgu Kornēliju Kokoru, kurš tika arestēts 1941. gada 6. jūlijā.⁴²

Gudenieku draudzes (Kurzemē) prāvests Alfons Melderis (1908–1980) 1941. gadā palīdzēja izklūt no Liepājas cietuma Klosteres pagasta iedzīvotājam Aloizam Višņevskim, kuru apcietināja, pēc paša vārdiem, „par politiku un simpātijām pret Sarkano armiju”.⁴³

Taču atsevišķi katoļu garīdznieki atbalstīja arestus. Šeit jāmin Krāslavas dekāns Pēteris Rudzītis (1898–1968), kurš bija satriekts par izdemolēto un nodedzināto Sv. Donāta kapelu, kā arī par Krāslavā dzīvojošo pensionēto priesteru Vitālija Paškeviča, Sigismunda Tabores un sakristejas pārziņa Antona Vilmaņa nežēlīgo spīdzināšanu un noslepkavošanu 1940. gada 30. jūnijā.⁴⁴ Jādomā, ka tieši P. Rudzītis panāca Krāslavas iedzīvotāja Zenona Trojanovska arestēšanu 1941. gada 9. jūlijā, jo uzzināja, ka viņš varētu būt iesaistīts Sv. Donāta kapelas dedzināšanā. Priesteris bija pārliecināts, ka Z. Trojanovskis publiski jānošauj „kā boļševiks”, ja tiktu pierādīta viņa vaina. Tomēr tas nenotika, un Z. Trojanovski 1941. gada 15. augustā atbrīvoja no cietuma.⁴⁵

Šķilbēnu draudzes prāvests Ludvigs Štagars (1905–1973) nacistu okupācijas sākuma posmā aprīņķa valdes darbiniekiem sniedza ziņas par 1940.–1941. gada notikumiem Šķilbēnu pagastā, pieminot draudzes īpašuma nacionalizēšanu un garīdznieku vajāšanu. Prāvests minēja arī personas, kuras bija darbojušās komunistu okupācijas varas labā, to vidū Komunistiskās partijas biedru Rassolovu (vārds nav minēts). Nav zināms, vai pēc šā ziņojuma sekoja represijas, taču Rassolovu tās neskāra, jo viņš bija evakuējies uz PSRS.⁴⁶

³⁹ Vatikāns pret žīdu Palestīnu // Daugavpils Latviešu Avīze. – 1941. – 17. augusts. – 3. lpp.

⁴⁰ Īsās ziņas // Tēvija. – 1942. – 19. septembris. – 2. lpp.

⁴¹ Pāvests nosoda gaisa uzbrukumus Romai // Tēvija. – 1944. – 14. marts. – 1. lpp.

⁴² LVA, 1986. f., 2. apr., P-1854. lieta „Andreja Andreja d. Ābeltiņa apsūdzības lieta”, 44.–48. lp.

⁴³ LVA, 1986. f., 1. apr., 828. lieta „Alfona Andreja d. Meldera apsūdzības lieta”, 100. lp.

⁴⁴ Turpat, 17548. lieta „Antona Ļaha, Pētera Jāņa d. Rudzīša, Kazimira Baluļa apsūdzības lieta”, 119.–120. lp.

⁴⁵ Turpat, 189.–190. lp.

⁴⁶ Turpat, 1207. lieta „Ludviga Donāta d. Štagara apsūdzības lieta”, 9.–15. lpp.

Ludzas apriņķa un pagastu valžu organizēšanā 1941. gada jūlijā piedalījās arī vietējie prāvesti Nautrēnu draudzes vikāra Aleksandra Turka (1907–1982) vadībā. Zināms, ka Ludzas apriņķī šajā darbā piedalījās vēl šādi garīdznieki: Jānis Gabrāns, Ignats Deksnis, Konstantīns Pūdnīks, Stefans Locāns, Staņislavs Trojanovskis, Vitālijs Trepša, Francis Sidars, Adalberts Cercinis un Antons Eiduks. A. Turks noorganizēja Ludzas apriņķa valdes darbību un kopīgi ar apriņķa policijas priekšnieku Pēteri Saliņu uzraudzīja pagastu valžu organizēšanu. Garīdznieki drīkstēja ieteikt kandidatūras pagastu valžu vecāko un citiem amatiem no vietējo iedzīvotāju vidus. Izņēmums bija A. Turks, kurš līdz 1941. gada augustam bija Ludzas apriņķa valdes vecākais. Pēc tam nacistu okupācijas varas pārstāvji šo amatu uzticēja Antonam Ruško. Savas darbības laikā A. Turks pamatā nodarbojās ar saimnieciska rakstura jautājumu risināšanu, uzskaitot īpašumus, kas palikuši bez saimniekiem deportāciju vai evakuācijas rezultātā. Viņš centās atrast jaunus saimniekus, kuri varētu rūpēties par īpašuma uzturēšanu un savlaicīgi novākt ražu. Tomēr no priestera tika prasītas arī represijas pret komunistu līdzskrējējiem, tādēļ A. Turks deva pagasta vecākajiem mutisku rīkojumu sastādīt savā pagastā esošo komunistu un citu "aktīvistu" sarakstus. Šī rīcība uzskatāma par noziedzīgu, jo tai sekoja civiliedzīvotāju aresti. A. Turkam paklausīja un šādus sarakstus iesniedza tikai Nirzas, Mērdzenes un Ciblas pagastu vecākie.⁴⁷

Garīdznieku iesaistīšanās Ludzas apriņķa valdes un pagastu valžu veidošanā nacistu okupācijas sākumā bija īslaicīga politiska darbība, ko var kvalificēt kā kolaborāciju, taču viennozīmīgu vērtējumu šobrīd nevar dot, jo pieejamie materiāli neļauj izvērtēt katru individuālo gadījumu.

1942. gadā nacisti izveda uz Vāciju ap 8000 Latgales iedzīvotāju (t. s. „*Ostarbeiter*”), kuru vidū bija latvieši, taču visvairāk krievi, poļi un baltkrievi. Vācijā viņus nodarbināja kara rūpniecībā, kā arī laukos pie saimniekiem, kur bija smagi dzīves apstākļi. Zināmie piemēri atklāj Latgales garīdznieku attieksmi pret šādu okupācijas varas rīcību.

Līvānos 1942. gada aprīlī nosūtīšanai paredzētos cilvēkus vācu karavīri izmitināja Tautas namā un apsargāja. Līvānu dekānam Staņislavam Vaikulim pavēlēja ierasties pie šiem cilvēkiem un viņus svētīt. Dekāns neuzdrošinājās nepaklausīt, jo tikai pirms mēneša bija atbrīvots no cietuma, kurā bija ieslodzīts par palīdzības sniegšanu Līvānu ebrejiem 1941. gadā.⁴⁸

Jau minētais Nautrēnu draudzes prāvests Aleksandrs Turks kopā ar pagasta vecāko Jāni Jurcānu centās izvairīties no šā uzdevuma, daļēji samazinot izvešanai paredzēto cilvēku skaitu (bija sastādīts saraksts), kā arī brīdinot pārējos, lai mēģina slēpties.⁴⁹ Savukārt Aglonas draudzes prāvests Francisks Lazdāns (1907–1981) izglāba no sūtīšanas uz Vāciju trīsdesmit jaunietais, pieņemot viņus darbā Aglonas baznīcas saimniecībai piederošā kūdras raktuvē.⁵⁰

Latvijas katoļu garīdznieku attieksme pret iedzīvotāju mobilizāciju leģionā nebija viennozīmīga. Zināms, ka Latgalē atsevišķi priesteri aicināja iedzīvotājus brīvprātīgi stāties leģionā, piemēram, Ciblas draudzes prāvests Pēteris Bojārs (1901–1991), kurš bija Ludzas apriņķa leģionā iesaukšanas komisijas loceklis.⁵¹ Pieejamie dokumenti un atmiņas ne-

⁴⁷ Turpat, 1543. lieta „Aleksandra Jāzepa d. Turka un Staņislava Staņislava d. Sauša apsūdzības lieta”, 15.–19. lp. un 44. – 50. lp.

⁴⁸ Turpat, 14353. lieta „Staņislava Antona d. Vaikuļa apsūdzības lieta”, 85.–86. lp.

⁴⁹ Turpat, 1543. lieta „Aleksandra Jāzepa d. Turka un Staņislava Staņislava d. Sauša apsūdzības lieta”, 75. lp.

⁵⁰ H. Trops. Latgale zem kāškruņa ēnas // Dabas un vēstures kalendārs 1992. gadam. – R.: Zinātne, 1991. – 186. lpp.

⁵¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 1543. lieta „Aleksandra Jāzepa d. Turka un Staņislava Staņislava d. Sauša

sniedz informāciju par to, ka būtu pastāvējuši Latvijas augstākās katoļu garīdzniecības aicinājumi ticīgajiem brīvprātīgi stāties leģionā. Taču arhibīskaps Antonijs Springovičs (1876–1958) centās panākt katoļu kapelānu iecelšanu leģiona latviešu divīzijās, lai nodrošinātu ticīgo garīgo aprūpi. Nav zināms, cik ilgs laiks bija nepieciešams, lai šādu atļauju saņemtu, jo ieroču SS (*Waffen SS*) un Vērmahta vienībās karavīru garīgā aprūpe netika veicināta. 1943. gada sākumā priesteris Francis Sidars (1910–1976) brīvprātīgi izteica vēlēšanos kļūt par leģiona katoļu kapelānu.⁵² Nav zināms, vai šādu vēlmi izteica arī citi katoļu priesteri, taču domājams, ka jā. Draudžu locekļu un pašu priesteru leģionā esošie tuvinieki un draugi varēja sniegt pietiekamu informāciju par situāciju frontē un katoļticīgo leģionāru, īpaši ievainoto un slimo, vēlmi saņemt garīgos pakalpojumus.

1944. gada 4. aprīlī A. Springovičs iecēla par Latviešu leģiona katoļu kapelānu 29 gadus veco priesteri Kazimiru Ruču (1915). Oficiāli viņu leģiona ģenerālinspektors Rūdolfs Bangerskis (1878–1958) amatā apstiprināja tikai 1944. gada 5. jūnijā. Kā redzams, starp arhibīskapa un leģiona ģenerālinspektora apstipriņošajiem dokumentiem pagāja divu mēnešu ilgs laiks. Tas liecina par to, ka leģiona katoļu kapelāna oficiālu iecelšanu centās novilcināt. Leģiona 15. divīzijā, kurā dienēja K. Ručs, bija arī luterāņu mācītāji Jūlijs Straume, kurš 1945. gada sākumā Vācijā krita, un Oļģerts Kraulis. K. Ručs kopā ar citiem leģionāriem padevās sabiedroto gūstā pie Meklenburgas un līdz 1946. gada pavasarim atradās Zedelhēmas (*Zedelghem*) gūstekņu nometnē, kur turpināja veikt savus priestera pienākumus.⁵³

Kara apstākļos garīdznieki nebija pasargāti arī no uzbrukumiem, aviācijas uzlidojumiem utt. Sarkanie partizāni 1942. gadā vai 1943. gadā (precīzs laiks nav zināms) gribēja nogalināt Šķaunes prāvestu Konstantīnu Pūdņiku (1904–1950). Priesteris, saņēmis brīdinājumu, uz neilgu laiku atstāja draudzi un slēpās.⁵⁴ Kurzemē 1944. gada oktobrī „Sarkanās bultas” partizāni aplaupīja Jūrkalnes prāvestu Bronislavu Dūri (1894–1971) un bēgļu gaitās Kurzemē nonākušo Kazimiru Vilni (1907–1988). 1944. gada vasarā tika ievainots Bauskas katoļu prāvests Jāzeps Maksvītis (1876–1949), kurš ilgāku laiku ārstējās Lielvārdē un tikai 1944. gada 11. decembrī varēja atsākt darbu.⁵⁵

Nacistu okupācijas laikā priesteru darbā primārā joprojām bija ticīgo aprūpe, palīdzība trūkcūcietējiem un dievnamu uzturēšana. Latvijas katoļu priesteri iespēju robežās centās veikt savus pienākumus. Pēc 1941. gada 26. jūnija ugunsgrēka Daugavpilī bez pajumtes un iztikas līdzekļiem palika daudzi cilvēki. Tika organizēta naudas un ziedojumu vākšana, lai viņiem palīdzētu. Viens no pirmajiem katoļu priesteriem, kurš ziedoja personīgos līdzekļus, bija Daugavpils Jaunavas Marijas draudzes prāvests Alberts Ancāns (1907–1964). Viņš 1941. gada jūlija sākumā ziedoja 500 rubļus, lai atbalstītu ugunsgrēkā cietušos.⁵⁶ Privātus ziedojumus iemaksāja arī bīskaps Boļeslavs Sloškāns un priesteris Jāzeps Gaļevičs: katrs 200 rubļus.⁵⁷

apsūdzības lieta”, 45. lp.

⁵² Turpat, 47. lp.

⁵³ K. Ručs. Dievs kara laukā // Katoļu kalendārs 2000. gadam. – R.: Metropolijas kūrīja, 1999. – 344.–347. lpp.

⁵⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 1543. lieta „Aleksandra Jāzepa d. Turka un Staņislava Staņislava d. Sauša apsūdzības lieta”, 48. lp.

⁵⁵ J. Vaivods. Septiņi mēneši Liepājas cietoksnī (1944. gada 9. oktobris – 1945. gada 9. maijs): Dienasgrāmata. – R.: Liesma, 1990. – 30. – 31. lpp.

⁵⁶ Pateicība ziedotājiem // Daugavpils Latviešu Avīze. – 1941. – 20. jūlijs. – 2. lpp.

⁵⁷ Ziedojiet trūkcūcietējiem // Daugavpils Latviešu Avīze. – 1941. – 25. jūlijs. – 2. lpp.

1941. gada otrajā pusē ziedojumu vākšanu konkrētam mērķim nomainīja nacistu okupācijas varas sankcionētās „Tautas Palīdzības” (TP) atbalstīšana. Organizācija tika izveidota 1941. gada 30. oktobrī. TP nodaļas atradās visos Latvijas pagastos. Daudzviet tās vadīja garīdznieki, arī katoļu priesteri. Viņi ziņoja draudzes locekļiem par nepieciešamību ziedot naudu, produktus un drēbes, kā arī nodarbojās ar ziedojumu vākšanu un pasākumu organizēšanu. Ludzas apriņķa Rundānu pagasta skolā 1942. gada 22. novembrī notika TP organizēts labdarības koncerts ar ziedojumu vākšanu. Viens no pasākuma organizētājiem bija Rundānu draudzes prāvests Staņislavs Trojanovskis (1910–1945), kurš bija pagasta TP organizācijas vadītājs.⁵⁸

Garīdznieki TP darbojās līdz kara beigām. Sākot ar 1944. gada vasaru, Kurzemē viņu darbība bija saistīta ar bēgļu un uzlidojumos cietušo aprūpi, īpaši pilsētās. Liepājas draudzes prāvests Julijans Vaivods (1895–1990) vēl 1945. gada 17. februārī ziedoja TP tūkstoš markas.⁵⁹

Neraugoties uz kara apstākļiem, tika remontētas 1941. gada vasarā cietušās baznīcas un turpināta agrāk iesākto baznīcu celtniecība. 1941. gada rudenī Izvaltas draudzes jaunieceltais prāvests Jānis Ostrovskis sāka atjaunot izpostīto Izvaltas baznīcu.⁶⁰ Krāslavas Sv. Donāta kapelu atjaunoja pēc priestera Izidora Ancāna plāna, nedaudz mainot tās iekārtojumu. Kapelu un Sv. Donāta relikvijas 1942. gada septembrī kanoniskās vizitācijas laikā iesvētīja bīskaps Boļeslavs Sloskāns.⁶¹ Nacistu okupācijas laikā notika arī citas draudžu kanoniskās vizitācijas. 1942. gadā bīskaps B. Sloskāns vizitēja Barkavas un Bukmuižas draudzēs,⁶² bīskapi Jāzeps Rancāns un Antons Urbšs (1879–1965) Kuldīgas draudzē 1942. gada 31. maijā.⁶³ Lielvārdes draudzē bīskapa Jāzēpa Rancāna vizitācija notika 1943. gadā.⁶⁴

1942. gadā arhibīskaps metropolīts Antonijs Springovičs, piedaloties garīdzniekiem un lielam ticīgo skaitam, iesvētīja jaunuzcelto Rīgas Kristus Karaļa baznīcu.⁶⁵ Tā paša gada oktobra sākumā Liepājas bīskaps A. Urbšs iesvētīja Panemunes katoļu baznīcu.⁶⁶

Cesvainē, Iršos, Kosā un citur prāvesti ierīkoja nelielus dievnamus, jo celtniecībai trūka līdzekļu.⁶⁷ Ludzā 1942. gada 14. oktobrī tika nozagta daļa baznīcas celtniecībai paredzētā cementa un kaļķu. To izdarīja kāds Ludzas pastā strādājošs vācietis, uzlauzdams materiālu noliktavu.⁶⁸

⁵⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., P-9841. lieta „Materiāli par Staņislavu Staņislava d. Trojanovski”, 6.–8. lpp.

⁵⁹ J. Vaivods. Septiņi mēneši Liepājas cietoksnī (1944. gada 9. oktobris – 1945. gada 9. maijs): Dienasgrāmata. – R.: Liesma, 1990. – 103.–104. lpp.

⁶⁰ J. Svilāns. Latvijas Romas-katoļu baznīcas un kapelas. – I daļa. – R.: Metropolijas kūrīja, 1995. – 87.–88. lpp.

⁶¹ Turpat, 108. lpp.

⁶² Turpat, 34. un 51. lpp.

⁶³ Julijans Kardināls Vaivods. Katoļu Baznīcas vēsture Latvijā. Baznīcas vēsture Kurzemē XIX un XX gadsimtos. – R.: Metropolijas kūrīja, 1994. – 73. lpp.

⁶⁴ J. Svilāns. Latvijas Romas-katoļu baznīcas un kapelas. – I daļa. – R.: Metropolijas kūrīja, 1995. – 115. lpp.

⁶⁵ Turpat, 427. lpp.

⁶⁶ Julijans Kardināls Vaivods. Katoļu Baznīcas vēsture Latvijā. Baznīcas vēsture Kurzemē XIX un XX gadsimtos. – R.: Metropolijas kūrīja, 1994. – 301. lpp.

⁶⁷ J. Svilāns. Latvijas Romas katoļu baznīcas un kapelas. – I daļa. – R.: Metropolijas kūrīja, 1995. – 55. lpp., 84. lpp. un 113. lpp.

⁶⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., P-8308. lieta „Jāņa Augusta d. Gabrāna apsūdzības lieta”, lietisko pierādījumu aploksnē.

Īpatnēja situācija izveidojās Vaiņodē. Komunistu okupācijas periodā nojauktās kapelas vietā draudzei 1942. gadā piedāvāja sinagogas telpas, kurās pēc ebreju noslep- kavošanas atradās labības noliktava. Draudzes locekļi bija sašutuši un protestēja pret šādu pilsētas pašvaldības lēmumu. Taču naudas, lai būvētu atsevišķu ēku, nebija, un Lie- pājas diecēzes bīskaps A. Urbšs bija spiests piekrist sinagogas nodošanai katoļu draudzes vajadzībām. 1942. gada rudenī draudzē iecēla prāvestu – Jāzepu Savicki (1913–1989), kura vadībā sinagoga tika pārbūvēta atbilstoši kristīgās baznīcas vajadzībām.⁶⁹

Jautājums par Latvijas Romas katoļu Baznīcas attieksmi pret holokaustu līdz šim maz pētīts. Trūkst arī apkopojošu materiālu un plaši pieejamas statistikas. Dokumenti un atmiņas neliecina, ka priesteru vidū būtu plaši izplatīts antisemitisms, geto ierīkošanas, laupīšanu un slepkavību atbalstīšana. Toties izdevies noskaidrot, ka daudzi priesteri centās palīdzēt ebrejiem. Vispirms minami tie, kuriem izdevās glābt no nāves kaut vienu cilvēku.

1941. gada rudenī Aglonas dekāns Aloizs Broks (1898–1943/1944?) izglāba kristītu ebrejieti Karolīnu Dauksti, kuras izcelsmi noskaidroja jau pēc pārējo Aglonas ebreju nogalināšanas. Policisti ignorēja K. Daukstes kristīšanas faktu, kā arī to, ka viņas vīrs bija katoļticīgs latvietis. A. Broks ieradās pie apriņķa policijas priekšnieka Rodomiško (vārds nav zināms) un pieprasīja minēto sievieti atbrīvot, kas arī tika izdarīts.⁷⁰ A. Broka nopelni Aglonas ģimnāzijas izveidē un autoritātē ticīgo vidū bija zināma arī represīvo struktūru darbiniekiem, un viņam izdevās K. Dauksti izglābt.

Krāslavas skolu kapelāns Izidors Ancāns (1896–1969) pazina vietējā ebreju tirgotāja Dāvida Barkāna ģimeni jau pirms kara. Viņš lika kādam katoļticīgam policistam brīdināt Barkānus, ka draud nošaušana. Vecāki kopā ar diviem bērniem aizbēga un kādu laiku uzturējās mežā. Pēc tam viņi nokļuva Baltkrievijā, Pļusos, kur slēpās pie vietējā zemnieka Mihaila Kižlo. Par Barkānu ģimeni bija informēts arī Pļusu draudzes prāvests Františeks Biļša (*Bilsza*), kurš brīdināja M. Kižlo, ja tuvojās karavīri vai policisti. Barkānu ģimenei izdevās izglābties.⁷¹ Par viņiem 1941. gada 13. oktobrī laikraksts „Daugavas Vēstnesis” ziņoja, ka „turienes [Krāslavas] baznīcā „pārkrustīta” vesela žīdu ģimene – tirgotājs Barkāns ar sievu un 2 bērniem”. Tas neatbilst patiesībai, jo Barkāni netika kristīti. Domājams, raksta autori nepatiesās ziņas izplatīja apzināti, lai radītu iespaidu par „sevišķi skandalozajiem apstākļiem Krāslavā”, jo rakstā bija minēti pilsētas ebreju kristīšanas fakti.⁷²

Dāvids Packins, kurš 1943. gada otrajā pusē vai 1944. gada sākumā izbēga no koncentrācijas nometnes Mežaparkā, atrada patvērumu pie Kristus Karaļa baznīcas prāvesta Kazimira Viļņa. Dāvidam Packinam izdevās palikt dzīvam un pēc kara satikties ar Zviedrijā dzīvojošo priesteri: 1986. gada 11. decembrī organizācija „Dzīvi palikušie Latvijas ebreji” (*Association of Jewish Survivors of Latvia*) un D. Packins personīgi K. Vilni uzaicināja ierasties Ņujorkā, kur notika viņa godināšana.⁷³

1941. gada vasarā Balvu prāvests Andrejs Ābeltiņš sava dzīvokļa pagrabā slēpa četrus vietējos ebrejus: Judelu Grīnmanu, Zusmanu Latvinski, Jankeli Soloveju un Primanu

⁶⁹ Julijans Kardināls Vaivods. Katoļu Baznīcas vēsture Latvijā. Baznīcas vēsture Kurzemē XIX un XX gadsimtos. – R.: Metropolijas kūrīja, 1994. – 131.–132. lpp.

⁷⁰ I. Zariņš. Aglona tālo dienu atblāzmā. – R.: Nordik, 1998. – 553.–554. lpp.

⁷¹ Holokaustā izdzīvojušā Jēkaba Barkāna atmiņas par priesteriem Izidoru Ancānu un Františku Biļšu 2000. gada 7. aprīlī pierakstījusi Inese Šnepsta.

⁷² Atklāts smags noziegums pret āriešu dabu // Daugavas Vēstnesis. – 1941. – 31. oktobris. – 3. lpp.

⁷³ J. Cakuls. Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995. – R.: Metropolijas kūrīja, 1996. – 279. lpp.

Meijeru. No šiem cilvēkiem izglābās tikai J. Grīnmans, kurš atstāja pilsētu un devās uz PSRS. Pārējie ebreji palika Balvos un vēlāk tika noslepkavoti. 1942. gada martā Balvu ebrejiete Franka Brozgole, kura bija evakuējusies uz PSRS, saņēma vēstuli no J. Grīnmana ar ziņām par izglābšanos un pateicību A. Ābeltiņam, kurš viņam devis zirgu un parādījis ceļu. Bez tam A. Ābeltiņš publiski nosodīja Balvu iedzīvotājus, kuri piesavinājās nošauto ebreju mantas.⁷⁴

Mufails Šefers kopā ar māsu Evu izbēga no geto pēc otrās Rumbulas akcijas 1941. gada 8. decembrī. Viņi slēpās atsevišķi, pie dažādiem cilvēkiem. 1944. gada vasarā M. Šefers bija 18 gadus vecs, bez dokumentiem. Lai gan viņa āriene nebija izteikti ebrejiska, jebkura saskare ar policiju beigtos traģiski. Viņš nezināja, kurp doties, tādēļ kādā augusta vakarā iegāja kūrijā (Rīgā, Klosters ielā 2), kur sastapa bīskapu Jāzepu Rancānu. Uzklusījis jauno cilvēku, bīskaps palīdzēja viņam atrast patvērumu Rīgas nomalē, Krusta baznīcas apkaimē. Tur M. Šefers dzīvoja apmēram divas nedēļas. Pēc tam viņam tika sameklēts cits patvērumš.⁷⁵

Jelgavas ebrejiete Eva Hoffa ar bērniem – Marinu un Leonardu – arī izbēga no Rīgas geto 1941. gada ziemā. Viņa atrada patvērumu pie kapuciešu mūka Kārļa fon Gumpenberga (tēva Tomasa; 1904–1984) Rīgas Sv. Alberta baznīcā. Tēvs Tomass atrada bērniem pajumti pie Babītes pagastā dzīvojošas draudzes locekles Jezupatas Amolas. Pēc kāda laika bija jāmeklē cits patvērumš, jo kaimiņos dzīvojošais šucmanis ievēroja abus bērnus. E. Hoffa slēpās citur. Neraugoties uz grūtībām un pastāvīgām briesmām, viņi visi palika dzīvi.⁷⁶

Islaicīgu patvērumu pie Rīgas Sāpju Dievmātes draudzes vikāra Jāzepa Buturoviča (1904–1986) atrada Valentīna Freimane, kura vēl tagad dzīvo Rīgā.⁷⁷

Asūnes prāvests Boļeslavs Grišāns deva patvērumu Daugavpils zobārstam Magnīcam (vārds nav zināms). Viņam izdevās palikt dzīvam, taču nav tuvāku ziņu par šo gadījumu.⁷⁸

Specifisks, garīdzniekiem raksturīgs palīdzības sniegšanas veids bija ebreju kristīšana, salaulāšana ar latviešiem vai kristāmzīmju izsniegšana bez kristīšanas.

1941. gada 13. oktobra „Daugavas Vēstneša” numurā publicētajā rakstā „Atklāts smags noziegums pret āriešu dabu” bez jau minētās Barkānu ģimenes vēstīts par piecām pusmūža sievietēm no Krāslavas, kuras centušās izglābt septiņus ebreju bērnus, kristījot tos un slēpjot pie sevis. Šo sieviešu vārdi ir zināmi: Anna Garancareka, Marija Umbraško, Tekla Šulska, Olga Jureviča un Marija Vaišļa. Rakstā teikts: „Visi šie bērni žīdiem pārāk pakalpīgajām „audžu mātēm” atņemti un nosūtīti uz žīdu nometni. Vainīgajām sievietēm nāksies atbildēt tiesas priekšā un tās sagaida bargs sods.” Tas nozīmēja, ka bērnus noslepkavoja, jo Krāslavas apkārtnē nebija ne ebreju geto, ne nometņu. Diemžēl Latvijas arhīvos nav atrodamas ziņas par to, kas notika ar minētajām sievietēm. Domājams, ka arī

⁷⁴ LVA, 1986. f., 2. apr., P-1854. lieta „Andreja Andreja d. Ābeltiņa apsūdzības lieta”, 41.–43. lpp.

⁷⁵ Latvijas Ebreju muzeja un dokumentēšanas centra „Ebreji Latvijā” materiāls.

⁷⁶ Turpat.

⁷⁷ Turpat.

⁷⁸ J. Lapsa, N. Kokorevičs, L. Vāczemnieks. Ugunsgrāmata: Stāsti par čekistiem. – R.: Avots, 1987. – 143. lpp.

⁷⁹ Atklāts smags noziegums pret āriešu dabu // Daugavas Vēstnesis. – 1941. – 31. oktobris, – 3. lpp.

⁸⁰ LVA, 1986. f., 2. apr., P-7063. lieta „Staņislava Jāņa d. Peļša apsūdzības lieta”, 65.–67. lpp.

⁸¹ Latvijas Ebreju muzeja un dokumentēšanas centra „Ebreji Latvijā” materiāls.

⁸² Turpat.

viņas gāja bojā, jo 1941. gadā, kad ebreju slepkavošana notika visos Latvijas novados, viņu glābšanu uzskatīja par nepiedodamu rīcību. Minēts, ka bērni kristīti „vietējā”, tātad Krāslavas baznīcā, nenorādot garīdznieka vārdu.⁷⁹ Nacistu okupācijas periodā Krāslavā kalpoja jau minētais skolu kapelāns Izidors Ancāns un dekāns Pēteris Rudzītis. Noskaidrot precīzi, kurš no priesteriem kristīja ebreju bērnus, pagaidām nav izdevies.

Varakļānu draudzes vikārs Staņislavs Pelšs (1913–1973) pēc dekāna Kazimira Kallinkas (1871–1943) rīkojuma 1941. gada 30. septembrī salaulāja Varakļānu iedzīvotāju Pēteri Elstu un ebrejieti Dobe-Rive Frids, kura 1941. gada jūlijā tika kristīta vārdā Marija. Laulības apliecībā S. Pelšs ierakstīja, ka līgava ir latviete Marija Frids.⁸⁰ Diemžēl ebrejiete neizglābās, jo vietējās okupācijas varas amatpersonas kristīšanas faktu ignorēja.

Atašienes prāvests Dominiks Pujats (1893–1945) centās izglābt no nāves vietējo ebreju Jankeli Dimantu, viņa sievu Leju un trīs bērnus, 1941. gada jūlijā atklāti nokristījot viņus Atašienes katoļu baznīcā. Viņi gāja arī uz dievkalpojumiem un pieņēma Sv. Komūniju. Kādu laiku šiem cilvēkiem nekas nedraudēja; J. Dimants pat esot strādājis pagasta valdē. Dimantu ģimene gāja bojā, kad viņu dzīvoklī ielauzās piedzērušies šucmaņi, kuri turpat nosita gan vecākus, gan bērnus.⁸¹

1941. gada septembrī kādu ebreju esot kristījis arī Feimaņu draudzes prāvests Bronislavs Veržbickis (1873–1948). Tuvāku ziņu par šo notikumu nav.⁸²

Skaistkalnes kapuciešu Sv. Krusta māsas cerēja izglābt vairākus ebreju bērnus, tos kristīdamas un uzņemdamas klostera aprūpētajā bērnu patversmē. Bērni gāja bojā, jo atradās nodevēji, kas informēja varas iestādes.⁸³

Pieļaujams, ka priesteri izsniedza kristāmvīzes arī nekristītiem ebrejiem, taču manā rīcībā nav apstiprinošu piemēru.

Atsevišķos gadījumos priesteru centieni dot ebrejiem pajumti beidzās nesekmīgi. Līvānos pie dekāna Staņislava Vaikuļa 1941. gada vasarā slēpās vairāki ebreji: sieviete ar diviem maziem bērniem un kāds vīrietis. Viņi uzturējās baznīcas saimniecības ēkā un saņēma no prāvesta nepieciešamo uzturu. Ebreju vārdi un tālākais liktenis pēc patvēruma atstāšanas nav zināmi. Pēc kāda laika S. Vaikulis deva patvērumu 10–12 gadus vecam zēnam, kurš bija izglābies šaušanas laikā, bet viņa vecāki gājuši bojā. Zēns draudzes mājā nodzīvoja apmēram vienu mēnesi, bet tad tika atrasts un, domājams, nogalināts.⁸⁴

Viļānu mariāņu klosterī kopš 1941. gada rudens vismaz gadu dzīvoja un strādāja kāds jauns Krāslavas ebrejs. Viņa īstais vārds nav zināms, bet viņš sevi dēvējis par „Kolosovski”. Klosters brāļi zinājuši Kolosovska tautību un vēlējušies viņam palīdzēt. Ludzas apriņķa Rundānu pagasta valdē viņam tika izgatavota pase. Kad Kolosovskis Viļānos devās pasi reģistrēt, viņš nejauši satika kādu Krāslavas iedzīvotāju, kurš ziņoja policijai. Kad policijas darbinieki klosteri ielenca un pieprasīja viņu izdot, jaunais ebrejs labprātīgi devās arestētajiem līdzi. Viņa tālākais liktenis nav zināms.⁸⁵

Kā redzams, ebreju glābšana bija sekmīga tajos gadījumos, kad slēpšana bija rūpīgi noorganizēta. Vienīgi Aloizs Broks spēja izglābt cilvēku sava garīdznieka autoritātes dēļ. Iespējams, Latvijas katoļu priesteru vidū bija vēl vairāk ebreju glābēju un atbalstītāju. Šeit minēti gadījumi, par kuriem līdz šim iegūta tuvāka informācija.

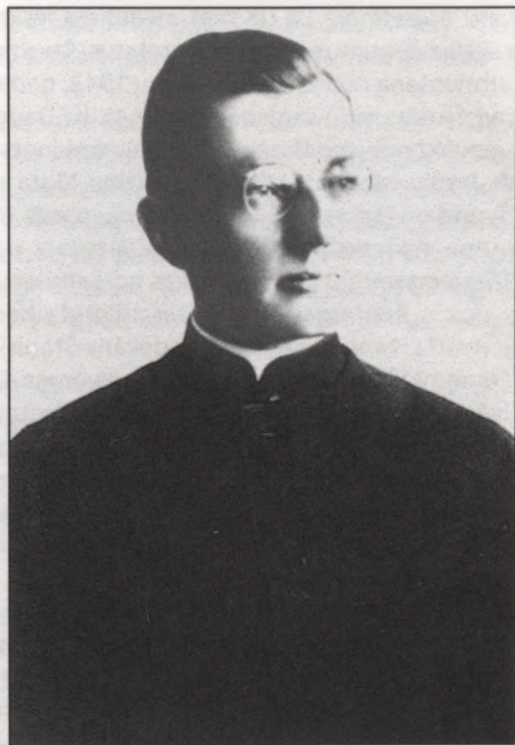
⁸³ H. Trops. Latgale zem kāškruša ēnas // Dabas un vēstures kalendārs 1992. gadam. – R.: Zinātne, 1991. – 186. lpp.

⁸⁴ Anastasijas Salenieces liecība par Līvānu prelātu S. Vaikuli. Latvijas Ebreju muzeja un dokumentēšanas centra „Ebreji Latvijā” materiāls.

⁸⁵ H. Trūps-Trops. Latvijas Romas katoļu Baznīca komunisma gados 1940.–1990. – R.: Metropolijas kūrīja, 1992. – 31.–32. lpp.

Andrejs Ābeltiņš (1891–1958), Balvu draudzes prāvests. Nacistu okupācijas periodā sniedzis palīdzību ebrejiem un padomju aktivistiem. Pēc kara, 1945. gada 25. janvārī, arestēts. Atbrīvots 1946. gada 20. jūnijā pierādījumu trūkuma dēļ.

Aloizs Broks (1898–1943/1944?), Aglonas draudzes prāvests. 1941. gadā izglābis no nāves kristītu ebrejieti Karolīnu Dauksti. Nosodījis civiliedzīvotāju slepkavības. Arestēts 1941. gada 30. decembrī un otrreiz 1942. gada 25. maijā. Gājis bojā nacistu koncentrācijas nometnē.

Nav ziņu par to, vai priesteriem izdevies palīdzēt čigāniem, lai gan viņu vidū bija arī katoļi. 1941. gadā Jelgavas katoļu draudzes locekļu vidū bija 31 čigāns. Viņi tika nošauti pēc Jelgavas apgabala komisāra Valtera Eberharda fon Medema (1897–1949) pavēles.⁸⁶ Taču informācijas trūkums nenozīmē, ka palīdzība netika sniegta. Šis jautājums, līdzīgi kā Latvijas čigānu vēsture kopumā, prasa papildu izpēti.

Represijas pret Latvijas katoļu garīdzniekiem nacistu okupācijas periodā bija tieši saistītas ar palīdzības sniegšanu iznīcināšanai nolemtajiem ebrejiem. Aglonas ģimnāzijas direktors un agrākais dekāns Aloizs Broks pēc bēgulošanas komunistu okupācijas laikā atgriezās Aglonā 1941. gada vasarā un kļuva par liecinieku civiliedzīvotāju iznīcināšanai. Viņam izdevās izglābt no nāves ne tikai minēto Karolīnu Dauksti, bet arī trīs Daugavpils psihiatriskās slimnīcas pacientus, kuri zināja nosaukt savu dzīvesvietu un pašu spēkiem aiziet no ģimnāzijas.⁸⁷

1941. gada 2. decembrī A. Broks dievkalpojuma laikā sprediķi nosodīja masu slepkavības, tieši vērsoties pie to iniciatoriem un izpildītājiem. 1941. gada 30. decembrī

⁸⁶ Julijans Kardināls Vaivods. Katoļu Baznīcas vēsture Latvijā. Baznīcas vēsture Kurzemē XIX un XX gadsimtos. – R.: Metropolijas kūrīja, 1994. – 182. lpp.

⁸⁷ I. Zariņš. Aglona tālo dienu atblāzmā. – R.: Nordik, 1998. – 512.–533. lpp.

viņu apcietināja un uz trim mēnešiem ieslodzīja Rīgas Centrālcietumā. Daudzi aglonieši rakstīja lūgumus un vāca parakstus, lai priesteri atbrīvotu. Tas arī izdevās, bet diemžēl atbrīvošana nebija ilgstoša, jo jau 1942. gada 25. maijā A. Broku apcietināja otrreiz. Vietējo iedzīvotāju vidū saglabājušās ziņas, ka Daugavpils gestapo priekšniekam izteikta prasība „novākt priesteri Broku”. Prasībai pievienots puscūcis. Pēc tam bija veltīgi visi mēģinājumi A. Broku atbrīvot, lai gan palīdzība lūgta pat Latgales apgabala komisāram Frīdriham Švungam (*Schwung*).⁸⁸ Precīzu ziņu par A. Broka ieslodzījuma un bojāejas vietu nav, taču viena no versijām ir, ka viņš aizvests uz Štuthofas (*Stutthof*) vai Noiengammas (*Neuengamma*) koncentrācijas nometni un tur 1943. vai 1944. gadā gājis bojā.

Represijas tika vērstas arī pret citiem Latvijas katoļu garīdzniekiem. 1942. gada janvārī Līvānos tika arestēts dekāns Staņislavs Vaikulis un uz trim mēnešiem ieslodzīts Daugavpils cietumā, jo neesot ievērojis Daugavpils apgabala komisāra, jau minētā F. Švunga, 1941. gada 17. decembra rīkojumu slēgt dievnamus Daugavpils apriņķī sakarā ar izsitumu tīfa epidēmiju.⁸⁹ Patiesais aresta iemesls bija saistīts ar to, ka S. Vaikulis palīdzēja slēpties Līvānu ebrejiem.⁹⁰ Arī viņš bija publiski nosodījis bezvainīgu cilvēku noslepkavošanu, atgādinot par piektā baušļa „Tev nebūs nokaut” pārkāpšanu.⁹¹ Nav zināms, vai S. Vaikuļa atbrīvošana no cietuma bija nacistu varasvīru lēmums vai arī tas tika darīts sabiedriskā spiediena ietekmē.

1943. gada 29. decembrī Rēzeknē Daugavpils apgabaltiesa tiesnešu V. Greiera un J. Lazdiņa vadībā pasludināja spriedumu Varakļānu draudzes vikāram Staņislavam Pelšam, kuru apsūdzēja saskaņā ar Sodu likuma 139. panta 1. daļas 1. punktu par nepatiesu ziņu sniegšanu, jau minētās ebrejietes Dobes-Rives Frids laulības apliecībā ierakstot tautību „latviete”. Priesterim tika piespriests naudas sods 1000 reihsmarku apmērā vai – maksātnespējas gadījumā – divu mēnešu cietumsods.⁹² Salīdzinoši nelielais sods izskaidrojams ar to, ka 1943. gadā nacisti vairs netika uzskatīti par atbrīvotājiem, bet kārtējiem okupantiem, kuru noziegumus nosodīja lielākā Latvijas iedzīvotāju daļa. Pozitīvi uztverams fakts, ka tiesneši nebija vācieši, kuri pret ebreju atbalstītāju būtu izturējušies bargāk, jo tam, ka tiesas priekšā stājās priesteris, nebija nozīmes.

Nacistu okupācijas sākuma posmā garīdznieki konstatēja, ka reliģiskā dzīve 1940.–1941. gada laikā ir cietusi. 1941. gada 14. jūnija deportācijās bija samazinājies iedzīvotāju skaits. Tika izsūtīti daudzi katoļu draudžu aktīvistu un koro dalībnieki, jo liela daļa no viņiem bija turīgi cilvēki. Vēlāk, sākot ar 1942. gadu un jo īpaši – ar 1943. gadu, veidojās līdzīga situācija: mobilizācija leģionā samazināja viriešu skaitu draudzēs, tādējādi samazinājās laulību un kristību skaits.

Tomēr garīgā dzīve attīstījās, jo komunistu izvērstā ateisma propaganda sabiedrībā nebija guvusi atbalstu. Paralēli dievkalpojumiem notika arī Baznīcas svētku svinēšana (15. augusts, maija dievkalpojumi Dievmātes godam). Bērni tika sagatavoti pirmajai Sv. Komūnijai. Liepājas bīskaps A. Urbšs 1943. gada 3. septembrī deva rīkojumu Jelgavas prāvestam Kazimiram Jasenasam (1867–1950), lai Jelgavas baznīcā sprediķus teiktu gan latviešu valodā, gan mazākumtautību valodās.⁹³ Šāda rīcība tika praktizēta arī

⁸⁸ M. Nizinska. Mans laiks ir atnācis // Katōļu Dzeive. – 1993. – Nr. 9. – 22. lpp.

⁸⁹ Rīkojums // Daugavas Vēstnesis. – 1941. – 19. decembris. – 2. lpp.

⁹⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 14353. lieta „Staņislava Antona d. Vaikuļa apsūdzības lieta”, 39.–40. lpp.

⁹¹ Anastasijas Salenieces liecība par Līvānu prelātu S. Vaikuli. Latvijas Ebreju muzeja un dokumentēšanas centra „Ebreji Latvijā” materiāls.

⁹² LVA, 1986. f., 2. apr., P-7063. lieta „Staņislava Jāņa d. Pelša apsūdzības lieta”, 65.–67. lpp.

⁹³ Julijans Kardināls Vaivods. Katoļu Baznīcas vēsture Latvijā. Baznīcas vēsture Kurzemē XIX un XX gadsimtos. – R.: Metropolijas kūrīja, 1994. – 183. lpp.

citās lielās pilsētās, kur dzīvoja dažādu tautību katoļi. Tas pats sakāms par koriei – arī tie nereti komplektējās pēc nacionālā principa un dziedāja attiecīgajai tautībai paredzētā dievkalpojuma laikā.

Smagie apstākļi, neskaidrība par nākotni un bojāejas draudi – īpaši kara beigu posmā – daudzus cilvēkus mudināja pievērsties ticībai, kā arī nokārtot garīgās dzīves „parādus”. Tika kristīti bērni, kuri nereti bija skolas vecumā, kā arī noslēgtas laulības.⁹⁴ Īpaši tas bija vērojams Kurzemē, kur daudzi cilvēki gāja bojā uzlidojumu, nepietiekama uztura un medikamentu dēļ. Priesteriem bieži nācās piedalīties bērēs, nereti sniegt arī materiālo palīdzību zārka iegādei, jo bēgļi dzīvoja trūkumā. Aprūpējot bēgļus Nīdermuižas draudzē, ar tīfu inficējās un 1944. gada 13. aprīlī mira 84 gadus vecais priesteris Jāzevs Andžejevskis.⁹⁵

1944. gada vasarā, kad Sarkanā armija tuvojās Latvijas teritorijai un ienāca tajā, daudzi Latvijas iedzīvotāji devās bēgļu gaitās uz Kurzemi, no turienes vēlāk trimdā uz Vāciju vai Zviedriju. Izceļotāju vidū bija arī 31 katoļu garīdznieks no dažādām Latvijas draudzēm.⁹⁶ Minētie garīdznieki labprātīgi izvēlējās atstāt Latviju, lai nebūtu jāpaliek komunistu okupētajā teritorijā. Daļai no viņiem tas neizbēgami nozīmētu arestu, piemēram, priesterim Jurim Pudānam, kurš 1941. gadā bija publicējis antikomunistiska un antisemītiska satura rakstus.⁹⁷

Vairāki katoļu garīdznieki tika izvesti no Latvijas piespiedu kārtā. 1944. gada septembra vidū katoļu bīskapus Jāzēpu Rancānu un Boļeslavu Sloskānu, kā arī luterāņu arhibīskapu Teodoru Grīnbergu un pareizticīgās Baznīcas bīskapu Augustīnu Pētersonu nacisti aizveda uz Liepāju, kur viņiem pievienojās bīskaps Antons Urbšs. 1944. gada 9. oktobrī garīdzniekus ar kuģi pārveda uz Vāciju. Domājams, nacisti bīskapus aizveda uz Vāciju kā ķīlniekus, lai vajadzības gadījumā varētu viņus iemainīt pret gūstā kritušām nacistu militārpersonām.⁹⁸

Piespiedu kārtā no Rīgas uz Vāciju tika evakuēti arī prelāts Aleksandrs Novickis (1888–1972) un kūrijas amatpersonas: notārs Vincents Strelevičs (1888–1983) un kanclers Eduards Stukels (1884–1956). Priesteri Henriku Beču (1915) 1944. gada vasarā Rīgā aizturēja uz ielas un aizveda uz Vāciju.⁹⁹ No līdzīga likteņa izdevās izglābties priesteriem Staņislavam Zepam (1908–1966) un Ādolfam Tarbunasam (1903–1976), kuri jau atradās uz kuģa, kad Rīgas Sv. Marijas Magdalēnas prāvestam Heinriham Trūpam-Tropam izdevās panākt viņu atbrīvošanu.¹⁰⁰ 1944.–1945. gadu mijā bez vēsts pazuda priesteris Staņislavs Šamo (1913–1944/1945?), kurš it kā gāja bojā aviācijas uzlidojuma laikā Vācijā.¹⁰¹

Balvu prāvests Andrejs Ābeltiņš 1944. gadā aicināja pilsētas un pagasta iedzīvotājus nepamest mājas un nebraukt ne uz Kurzemi, ne Vāciju. Arī viņš pats apmēram divas nedēļas slēpās mežā, lai izvairītos no piespiedu evakuācijas.¹⁰²

⁹⁴ J. Vaivods. Septiņi mēneši Liepājas cietoksnī (1944. gada 9. oktobris – 1945. gada 9. maijs): Dienasgrāmata. – R.: Liesma, 1990. – 151. – 152. lpp.

⁹⁵ J. Svilāns. Latvijas Romas katoļu baznīcas un kapelas. – I daļa. – R.: Metropolijas kūrīja, 1995. – 143. lpp.

⁹⁶ J. Cakuls. Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995. – R.: Metropolijas kūrīja, 1996. – 261. – 279. lpp.

⁹⁷ J. Pudāns. Rīgas Archidiecēze boļševiku laikos // Ausekļa katoļu kalendārs 1942. gadam / A. Piebalga redakcijā, – 1941. – 23. – 26. lpp.

⁹⁸ H. Trūps-Trops. Latvijas Romas katoļu Baznīca komunisma gados 1940.–1990. – R.: Metropolijas kūrīja, 1992. – 36. lpp.

⁹⁹ J. Cakuls. Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995. – R.: Metropolijas kūrīja, 1996. – 262.–276. lpp.

¹⁰⁰ Mons. H. Tropa-Trūpa atmiņu pieraksti; bez lapušu numerācijas. Glabājas Rīgas Metropolijas Garīgā semināra arhīvā.

¹⁰¹ J. Cakuls. Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995. – R.: Metropolijas kūrīja, 1996. – 293. lpp.

Priesteris Ludvigs Ornicāns (1915–1961) kara beigās strādāja par sanitāru Inčukalna lazaretē. Kopā ar ievainotajiem viņš 1944. gada 15. novembrī tika pārvietots uz Gotenhāfenu (Gdiņu).¹⁰³

Arhibīskapam Antonijam Springovičam izdevās izvairīties no aizvešanas uz Vāciju kopā ar citiem bīskapiem. Kad viņa Vecāku vasarnīcā ieradās arestētāji, 67 gadus vecais arhibīskaps simulēja slimību. Nevēlēdamies nodarboties ar veca un slima cilvēka transportēšanu, nacisti viņu atstāja uz vietas.¹⁰⁴

Sākot ar 1944. gadu, kara apstākļi nereti traucēja normālai dievkalpojumu kārtībai. Jēkabpils prāvests Jāzeps Pavilonis (1914) 1944. gadā uzturējās Dundagā. Luterāņu baznīcā notika katoļu dievkalpojumi vācu karavīriem. Priesteris saņēma atļauju tur celebrēt Sv. Misi arī civiliedzīvotājiem. Kanoniskie noteikumi šādu „ekumēnismu” nepieļāva, taču kara apstākļi diktēja savus noteikumus, un ticīgo vajadzības nedrīkstēja ignorēt. Auces katoļu baznīcā 1945. gada pavasarī tika ierīkota vācu armijas raidstacija. Prāvests Leons Kundziņš (1907–1977) bija spiests dzīvot ārpus pilsētas un pārtraukt dievkalpojumu noturēšanu.¹⁰⁵

Karadarbības dēļ 1944.–1945. gadu laikā tika pilnīgi sagrautas vai nodedzinātas sešas baznīcas, trīs kapelas Vidzemē un viena Kurzemē, kā arī Viļānu mariāņu klostera ēka. Ugunsgrēkos un apšaudē daļēji cieta septiņpadsmit baznīcas (sk. 1. tabulā). Bija arī tīšas postīšanas gadījumi. Kurzemes aizstāvēšanas laikā – 1944.–1945. gadu mijā – Lēnu katoļu baznīcas jumtu un logus izsita lielgabala šāviņi, bet vācu karavīri izpostīja baznīcas ērģeles un nolaupīja liturģiskos priekšmetus. Draudzes rīcībā palika tikai tie inventāra priekšmeti, kurus prāvests Julijans Samušs (1899–1980) aizveda līdzī vai ieraka zemē pirms savas aizbraukšanas.¹⁰⁶ 1944. gada vasarā Brunavā vācu karavīri salauza katoļu baznīcas ērģeles un staigāja pa pilsētu, pūzdami ērģeļu stabulēs.¹⁰⁷

Nacistu okupācija Latvijā pilnīgi beidzās 1945. gada 8. maijā, kad Kurzemē kapitulēja pēdējās vācu armijas daļas. Taču vienlaikus tas nozīmēja arī komunistu otrreizējās okupācijas sākumu.

Nacistu okupācijas sākumposmā Latvijas katoļu draudzes apkalpoja 190 priesteri. Emigrācijas un piespiedu izvešanas rezultātā Latvijas katoļu Baznīca zaudēja 39 garīdzniekus, jo Latvijā neviens no viņiem neatgriezās. Kara laikā Latvijā mira deviņi priesteri, bet viens (A. Broks) gāja bojā koncentrācijas nometnē. Divpadsmit jaunu priesteru iesvētīšana deva tikai nelielu garīdznieku skaita pieaugumu. Tādējādi 1945. gada maijā, kad visā Latvijas teritorijā beidzās karadarbība, 150 Latvijas katoļu draudzēs bija palikuši 153 priesteri, kuri varēja apkalpot draudzes un sniegt ticīgajiem garīgos pakalpojumus.

Lai papildinātu ziņas par Latvijas Romas katoļu Baznīcas garīdznieku darbību nacistu okupācijas periodā, nākotnē jāpēta jautājumi, kas saistīti ar draudžu saimniecisko stāvokli un tā izmaiņām kara apstākļos. Arī garīdznieku praktiskā darbība ticīgo aprūpē un iesaistīšanās sabiedriskajā dzīvē vēl ir maz apzināta. Nepieciešami jauni avoti,

¹⁰² LVA, 1986. f., 2. apr., P-1854. lieta „Andreja Andreja d. Ābeltiņa apsūdzības lieta”, 36. lpp.

¹⁰³ J. Čakuls. Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995. – R.: Metropolijas kūrīja, 1996. – 271. lpp.

¹⁰⁴ H. Trūps-Trops. Latvijas Romas katoļu Baznīca komunisma gados 1940.–1990. – R.: Metropolijas kūrīja, 1992. – 37. lpp.

¹⁰⁵ Julijans Kardināls Vaivods. Katoļu Baznīcas vēsture Latvijā. Baznīcas vēsture Kurzemē XIX un XX gadsimtos. – R.: Metropolijas kūrīja, 1994. – 178. lpp. un 199. lpp.

¹⁰⁶ Julijans Kardināls Vaivods. Katoļu Baznīcas vēsture Latvijā. Baznīcas vēsture Kurzemē XIX un XX gadsimtos. – R.: Metropolijas kūrīja, 1994. – 113. lpp.

¹⁰⁷ Turpat, 295. lpp.

piemēram, Krievijas, ASV, Vatikāna arhīvu materiāli. Ar to palīdzību varētu iegūt jaunas ziņas arī par priesteriem, kuri sadarbojās ar okupācijas varu vai pretojās tai. Līdzīgu informāciju varētu sniegt vēl dzīvo aculiecinieku atmiņas, ar kuru vākšanu un apkopošanu jānodarbojas arī tepat, Latvijā.

Pētījuma rezultātā var secināt, ka, neraugoties uz nacistu okupācijas attieksmi pret kristietību un katolicismu, Latvijas katoļu priesteri turpināja rūpēties par ticīgajiem, uzturēja draudzes un dievnamus, kā arī iesaistījās labdarības pasākumos („Tautas Palīdzības” atbalstīšana un individuāli ziedojumi). Netika traucēta dievkalpojumu kārtība, reliģiskie svētki un ceremonijas. No garīdzniekiem prasīja izrādīt lojalitāti okupācijas režīmam, tas ir, noturēt zināmus aizlūgumus. Garīdznieki nevarēja piedalīties politiskajā dzīvē, un viņu sabiedriskā darbība bija ierobežota. Okupācijas varas aizliegumu dēļ nenotika misiju darbs ārpus Latvijas teritorijas. Tomēr Latvijas katoļu priesteri iespēju robežās atturējās no sadarbības ar okupācijas varu un tās represīvajām struktūrām, izņemot atsevišķus gadījumus, kad bija novērojama kolaborācija. Vairāki priesteri, riskējot ar savu dzīvību, sniedza palīdzību holokaustā vajātajiem Latvijas ebrejiem un bijušajiem padomju aktīvistiem.

1. tabula

Karadarbībā 1944.–1945. gadā cietušās Latvijas Romas katoļu baznīcas

Sagrautas baznīcas (6)	Dukstīgals, Kalupe, Jelgava Jezupova, Liepna, Viļāni
Sagrauts klosteris (1)	Viļāni
Sagrautas kapelas (4)	Ērgļi, Saldus, Sigulda, Smiltene
Daļēji izpostītas baznīcas (17)	Aglona, Baltinava, Barkava, Bauska Brunava, Gulbene, Irši, Istalsna Ķemeri, Lēnas, Līvberze, Olaine Raipole, Rīgas Sv. Franciska, Skaistkalne Stirniene, Viļaka

Summary

Roman Catholic Priesthood During the Nazi Occupation of Latvia 1941–1945

INESE DREIMANE

The activities of Catholic priests during the Nazi occupation in Latvia (1941–1945) have not yet been studied because the subsequent Soviet occupation after the war promoted only atheism. Christian denominations and their activities were either not studied at all or presented in a negative light as hostile to the working class, the development of socialism, and the progress of science.

This article is based on nine criminal cases against clergymen of the Roman Catholic Church of Latvia brought by the State Security Committee (generally known as the KGB) now located in the Latvian State Archive, as well as other original source materials and publications. These include unpublished eyewitness accounts, contemporary periodical and scholarly articles, and information from the Museum and Documentation Centre Jews in Latvia.

Following the repressive year of Soviet rule in Latvia (1940–41), which included political persecution and mass deportations to distant regions of the Soviet Union, Catholic clergy joined the general population in welcoming the Nazi German army as potential liberator from terror in the summer of 1941. However, the Nazis did not hesitate imposing their own harsh policies, including the policy of suppressing the activities of the Roman Catholic Church in occupied areas. The execution of this policy fell to the SD (*Sicherheitsdienst*).

The article discusses the implementation of this policy during the Nazi occupation, including attempts to subject priests to ideological control and to limit their activities, especially in performing missionary work outside of the territory of Latvia. Also presented are changes of opinion of the Latvian Catholic priests about the Nazi occupation from an initially relatively positive view to widespread opposition.

The article is the first to discuss the attitude of the Catholic Church toward the Holocaust. Although there were some cases of collaboration with the Nazi occupation regime in disseminating antisemitic materials, examples of active opposition by priests to Nazi repressions are more numerous. Risking persecution, many priests saved Jews and other potential victims of Nazi annihilation policies.

Turīgās zemniecības likvidācijas pēdējais posms Padomju Savienībā (1945–1952) *

VIKTORS ŠAŠKOVS

Kulaku¹ likvidācija Padomju Savienībā – aktuāla un nepietiekami pētīta problēma Tēvzemes vēsturē² un NVS zemju mūsdienu sabiedrības zinātnē. Tā ir viena no dramatiskākajām nodaļām padomju sabiedrības vēsturē, PSRS tautu likteņos, tai bija negatīvas sociāli politiskās, ekonomiskās un garīgi tikumiskās sekas.

Vesela laikmeta gaitā, visa padomju perioda laikā, kulaku likvidācijas process un „bijušo kulaku” – specpārvietoto – likteņi bija ne tikai neērta, bet dažkārt arī bīstama un aizliegta pētījumu tēma. Pat tagad, atklātības un šīs tēmas pieejamības apstākļos, ne visi arhīvu materiāli zinātniekiem ir kļuvuši pieejami.

Kulaku likvidēšanas PSRS problēmas teorētisko nozīmīgumu nosaka tas, ka tā ļauj atklāt tuvējās aizrobežas ģeopolitiskajā telpā jaunā vēstures zināšanu līmenī virkni aktuālu padomju perioda vēstures jautājumu: „kulaku kā šķiras likvidēšanas” politikas izstrādāšanas un īstenošanas evolūciju, OGPU³ un KGB⁴ lomu turīgo zemnieku saimniecību likvidēšanā, parāda jaunus hronoloģiskos ietvarus kulaku likvidācijas procesā, zemnieku ģimeņu deportāciju represīvo mehānismu, šo ģimeņu likteņus specnometinājuma apvidos.

Pretēji VK(b)P CK un Padomju valdības stratēģijai visīsākajā laikā „sagraut kulakus, likvidēt tos kā šķiru”, kulaku likvidācija PSRS ilga līdz 25 gadiem. Šajā procesā tika sagrauts vairāk nekā viens miljons zemnieku saimniecību, fiziski iznīcināti ap viens miljons cilvēku, morāli izkropļotas vairāk nekā sešu miljonu nevainīgu cilvēku dzīves. Kulaku likvidācija vēl šodien izraisa dziļas sāpes daudzu miljonu Padomju Savienībā dzīvojošo cilvēku sirdīs.

Saskaņā ar tradicionālo Krievijas vēsturnieku uzskatu kulaku likvidācija un to ģimeņu masveida izvešana tika īstenota divos posmos: 1930. gadā, kad tika likvidētas 337 563 kulaku zemnieku saimniecības un uz attāliem PSRS reģioniem izsūtīta 115 231 ģimene 559 532 cilvēku sastāvā, un 1931. gadā, kad tika likvidētas ap 250 000 kulaku zemnieku saimniecības, izsūtītas 265 795 kulaku ģimenes ar 1 243 860 cilvēkiem.⁵

Kulaku saimniecību likvidēšana un kulaku ģimeņu izvešana uz attāliem un neapdzīvotiem PSRS rajoniem ir vienota un traģiska procesa divas puses. Galvenie noteikumi kulaku likvidācijai un „kulaku ģimeņu” deportācijai tika doti PSRS CIK un TKP 1930. gada

* Lappušu parindēs prof. H. Stroda skaidrojumi.

¹ Raksts tulkots no krievu valodas. Tekstā saglabāts autora krievu valodā lietotais turīgā zemnieka apzīmējums – kulaks*.

² Domāta Krievijas vēsture*.

³ OGPU – Vissavienības Valsts politiskā pārvalde – VVPP*.

⁴ NKVD – IeTK; MVD – VDM; KGB – VDK.

⁵ Krievijas Federācijas Valsts arhīvs, 374. f., 28. apr., 4055. l., 47. lp.

4. februāra instrukcijā un VVPP 1930. gada 2. februāra pavēlē Nr. 44/21, ko parakstīja G. G. Jagoda. Direktīva par pirmās un otrās kategorijas „kulaku ģimeņu” deportāciju dota VVPP pavēlē Nr. 44/21 vienlaikus ar kulaku masveida likvidācijas kampaņas sākumu.

VK(b)P un Padomju valdības politikas stratēģija un taktika sakarā ar kulaku likvidāciju praktiski tika iemiesota VVPP orgānu darbībā, kuriem bija izšķiroša nozīme šīs represīvās politikas īstenošanā. Pavēles Nr. 44/21 un tai sekojošu VVPP direktīvu pamatnostādnes bija:

„2. .. Masveidīgi deportēt (pirmām kārtām no vienlaidus kolektīvizācijas un pierobežas rajoniem) bagātākos kulakus (bijušos muižniekus, pusmuižniekus⁶, vietējās kulaku autoritātes un visus kulaku kadrus, kulakiem pielīdzināmo baznīcnieku un sektantu pretpadomju aktīvu) un viņu ģimenes uz PSRS Ziemeļu rajoniem, kā arī veikt viņu īpašumu konfiskāciju (2. kategorija).

3. Tiešai otrās kategorijas kulaku un viņu ģimeņu deportācijas operācijas vadībai (rūpīgai deportējamo atlases un kulaku likvidēšanas kontrolei) uz vietām organizēt operatīvos trijniekus („troikas”)⁷.

4. Deportējamo pieņemšanai, uzskaitēi un viņu tūlītējai nosūtīšanai izveidot savākšanas punktus ar komandantu priekšgalā.

5. Rajonos un apvidos nodrošināt rūpīgu kulaku un viņu ģimeņu sarakstu sastādīšanas kontroli (deportācijai un īpašuma konfiskācijai), kā arī pašas deportācijas kampaņas novērošanai.”⁸

Kulaku masveida likvidācijas „kampaņas” priekšvakarā VVPP operatīvās „troikas” iespiedās visā padomju sabiedrības sociālajā struktūrā. Tās veidojās republikās, novados, apgabalos, rajonos.

Kulaku ģimeņu izsūtīšana uz attāliem Ziemeļu, Urālu, Sibīrijas, Kazahstānas, Tālo Austrumu, Jakutijas un citiem PSRS reģionu rajoniem tika veikta represīvās formās, ar VVPP orgānu spēkiem vien. Saskaņā ar vadošo VVPP orgānu stratēģiju kulaku likvidācijas un izvešanas kampaņa tika plānota un īstenota kā liela mēroga „militāra operācija”. Lai pārvestu 1930./1931. gadā vairāk nekā 2 miljonus represēto kulaku ģimeņu locekļu, VVPP saformēja un nosūtīja uz visām PSRS republikām, novadiem un apgabaliem 1700 preču vagonu ešelonus, kuru numerācija norādīja arī uz izsūtījuma reģionu. Ešelonu ar deportējamām kulaku ģimenēm no 1930. gada februāra virzījās uz izsūtījuma vietām dienu un nakti, ziemu un vasaru, divus gadus pēc kārtas „saskaņā ar miera laika militāro sarakstu”.⁹ Katrā ešelonā bija 15–18 vagonu, kuros atradās pa 1500–1800 cilvēku, to vidū bērni un sirmgalvji.

Galvenā represēto kulaku ģimeņu – specpārvietoto – masa tika noņemta specciematos, ko viņi paši ar savām rokām uzbūvēja. Specciematu pārraudzīja komandants, kam padomju varas vārdā bija piešķirta visa izpilde un administratīvā vara. 1931. gada beigās GULAGā izveidojās specnometinājumu sistēma, kurā ietilpa specciemati, ciematu un rajonu komandantūras. 1936. gadā GULAGa sistēmā bija 1845 specciemati, kuros dzīvoja 278 700 represēto kulaku ģimeņu, kurās bija 1 066 633 cilvēki.¹⁰

⁶ Domāti lielsaimnieki*.

⁷ Ārpostiesas sodīšanas iestāde, kas sastāvēja no VK(b)P republikas, apgabala (novada) pirmā sekretāra, republikas, apgabala (novada) prokurora un republikas, apgabala (novada) OGPU priekšnieka*.

⁸ KFVA, 9414. f., 1. apr., 1943. l., 6.–7. lp.

⁹ Turpat, 1944. l., 47 lp.

¹⁰ Turpat, 9479. f., 1. apr., 62. l., 6. lp.

Taču, dziļāk analizējot kulaku likvidācijas problēmas, noskaidrojās, ka zemnieku ģimeņu masveida represēšana Padomju Savienībā turpinājās arī 1933., 1936., 1949. un vēlākajos gados.

1933. gada 7. februārī VVPP priekšsēdētāja vietnieks G. G. Jagoda¹¹ pa „tiešo vadu“ nosūtīja VVPP pilnvarotajam pārstāvim Novosibirskā Aleksejevam pilnīgi slepenu rakstu, kurā bija teikts: „Rietumsibīrijā, galvenokārt tās ziemeļu rajonos, tekošā gada ziemā–vasarā līdz navigācijas beigām tiks noņemti lauksaimniecības, zivju ieguves un sīkražošanas nozaru apgūšanai jauns kontingents [domāti specpārviētotie – aut.] viena miliona cilvēku robežās.“¹²

Šajā pašā dienā PSRS TKP¹³ pieņēma lēmumu Nr. 153/29ss „Par specpārviētojumiem, kuri izvesti no Ziemeļkaukāza, Lejasvolgas, Aizkaukāza un Ukrainas“. Saskaņā ar šo lēmumu no minētajiem rajoniem uz Ziemeļu novadu un Sibīriju no aprīļa līdz jūnijam tika izsūtīti 11 600 represēto zemnieku ģimeņu ar 46 164 cilvēkiem. Tie tika nosūtīti darbā uz Smagās rūpniecības un Mežrūpniecības tautas komisariātu uzņēmumiem. Viņu iekārtošanai bija piešķirti 23 025 tūkstoši rubļu.¹⁴

PSRS TKP 1933. gada 21. augusta lēmumā Nr. 1796/393ss „Par darba apmetņu organizāciju“ atzīmēts, ka līdz 31. augustam uz VVPP darba apmetnēm Rietumsibīrijā un Kazahstānā izsūtīti 124 000 represēto kulaku, t. i., 31 000 ģimeņu. Līdz gada beigām uz turieni paredzēja izsūtīt vēl 12 000 „kulaku ģimeņu“, 48 000 individuālā kārtā deportējamo cilvēku. Tādējādi 1933. gadā, pēc nepilnīgiem datiem, uz Ziemeļu novadu, Rietumsibīriju un Kazahstānu tika izsūtīti 54 600 represēto zemnieku ģimeņu ar 218 164 cilvēkiem. Bez tam uz šejieni no ieslodzījuma vietām tika nosūtīti 133 400 zemnieku ģimeņu galvas, kuri bija notiesāti uz trīs līdz pieciem gadiem ieslodzījumā par „labības sagādes sabotāžu“, kā arī tur tika nogādātas viņu ģimenes, skaitā 378 000 cilvēku.¹⁵ Tādā kārtā, pamatojoties uz arhīvu datiem, varam apgalvot, ka 1933. gadā tika represēti un izsūtīti uz Ziemeļu novadu, Rietumsibīriju un Kazahstānu 188 000 zemnieku ģimeņu ar 596 164 cilvēkiem. Bez tam 1936. gadā no Ukrainas, Kazahstānas un Čečenijas–Ingušijas uz Kazahstānu un Kirgīziju tika pārvietotas 19 630 represēto zemnieku ģimenes, skaitā 98 850 cilvēku.¹⁶

1940. gada beigās un 1941. gada sākumā, pēc Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Besarābijas, Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas pievienošanas PSRS, leTK cietumos un noņemtnēs ievietoti „bijušie muižnieki, fabrikanti un tirgotāji“, bet viņu ģimenes administratīvā kārtā tika izsūtītas uz attāliem rajoniem Krasnojarskas un Altaja novados, Kazahstānā, Jakutijā, Tjumeņas un Kirovas apgabalos. Izvedot ģimenes, „viņiem netika noteikts izsūtījuma termiņš, bet dažiem paskaidroja, ka tie izsūtīti uz 20 gadiem“. 1948. gadā PSRS leM uzskaitē bija 5000 ģimeņu, kas bija izsūtītas no minētajām republikām un apgabaliem, skaitā 17 067 cilvēki, bez ģimeņu galvām, kuri atradās cietumos un noņemtnēs. No Baltijas republikām izsūtīto bija 9480¹⁷, no Besarābijas –

¹¹ G. G. Jagoda – 1934.–1936. gadā PSRS drošības orgānu vadītājs*.

¹² KFVA, 9479. f., 1. apr., 18. l., 1. lp.

¹³ TKP – Tautas Komisāru Padome*.

¹⁴ KFVA, 9479. f., 1. apr., 15. l., 3.–25. lp.

¹⁵ Turpat, 35. l., 31. lp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Masveida deportācijās 1941. gada 14. jūnijā no Latvijas tika izsūtīti 15 000, no Lietuvas – 18 000 un no Igaunijas – 10 000 cilvēku. – Baltijas valstu vēsture. – Apgāds „Zvaigzne ABC“. – 2000, 169. lpp.*

4920, no Ukrainas un Baltkrievijas rietumu apgabaliem – 2667 cilvēku.¹⁸ PSRS Valsts drošības ministrija ierosināja PSRS Augstākās Padomes Prezidijam atstāt šīs ģimenes uz „mūžu specnometinājumā”.

Tādā kārtā trešajā kulaku likvidācijas posmā no 1933. līdz 1940. gadam tika izpostītas pavisam 212 630 zemnieku saimniecības.

Pēdējais, ceturtais, kulaku likvidācijas posms Padomju Savienībā tika īstenots 1945.–1952. gadā. Šajā periodā Lietuvā, Latvijā, Igaunijā, Moldāvijā, Baltkrievijā, Vidusāzijā, Izmailas un Pleskavas apgabalos represēja 65 204 zemnieku ģimenes.¹⁹ Šajā periodā represīvais kulaku likvidācijas vilnis četras reizes pārvēlās pār Lietuvu; tā laikā – 1945., 1948., 1949. un 1951. gadā tika represēta 28 521 zemnieku ģimene ar 99 336 cilvēkiem.²⁰

Kulaku zemnieku saimniecību likvidācijas ģeogrāfija, dinamika un likvidēto saimniecību skaits kulaku likvidācijas noslēdzošajā posmā 1945.–1952. gadā parādīts 1. tabulā.

1. tabula

Ziņas par likvidēto kulaku zemnieku saimniecību ģeogrāfiju, dinamiku un skaitu 1945.–1952. gadā

N. p.k.	Kulaku likvidācijas reģions	Gads	Ģimeņu skaits	Cilvēku skaits
1.	Lietuvas PSR	1945	1 500	6320
2.	Lietuvas PSR	1948	13 398	43 011
3.	Izmailas apgabals	1948	350	1948
4.	Latvijas PSR, Lietuvas PSR, Igaunijas PSR	1949	32 700	94 592
5.	Moldāvijas PSR	1949	11 058	34 817
6.	Vidusāzija	1950	511	2 735
7.	Pleskavas apgabals	1950	432	1 415
8.	Lietuvas PSR	1951	4 105	18 097
9.	Baltkrievijas PSR	1952	1 150	4 431
	Kopā		65 204	207 366

Tāpat arī pēckara periodā kulaku zemnieku saimniecību likvidācijas represīvo politiku atjaunoja un turpināja. Tā skāra piecas republikas un divus apgabalus un tika realizēta tajos PSRS rajonos, kuros bija saglabājusies kolhozu pretinieku sociālā bāze. Smagākie pārbaudījumi bija jāpārcieš Lietuvas PSR zemniecībai. Gandrīz puse no pēdējā kulaku likvidācijas posmā represētajiem un izvestajiem zemniekiem bija lietuvieši.

Vislielākā mēroga kulaku likvidācijas kampaņu Baltijas republikās īstenoja 1949. gada martā. Saskaņā ar PSRS VDM operatīvās grupas un karaspēks sagatavoja un no 1. līdz 25. martam²¹ realizēja „kulaku un viņu ģimeņu, kā arī bandītu un nacionālistu

¹⁸ KFVA, 9479. f., 1. apr., 267. l., 81. lp.

¹⁹ Turpat, 641. l., 95.–98., 363., 367., 368 lp.

²⁰ Turpat.

²¹ Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanu pilnīgi slepenajā PSRS VDM operācijā „Krasta banga” („Priboj”)

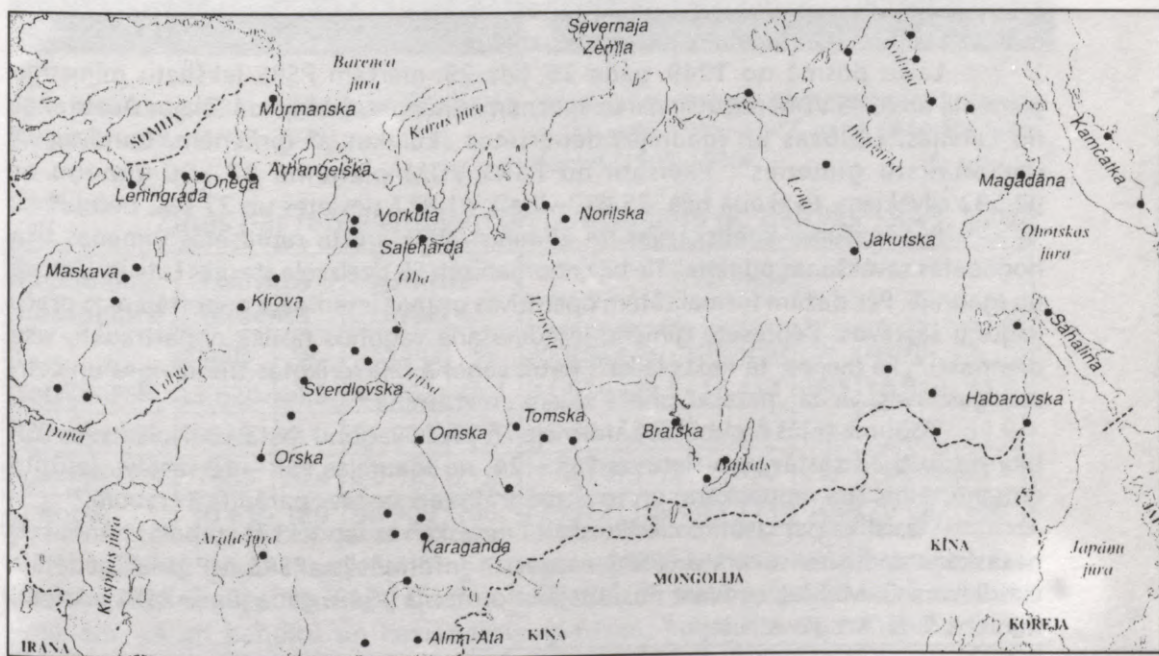
ģimeņu aresta un deportācijas operāciju," – tā ziņoja iekšlietu ministrs S. N. Kruglovs L. P. Berijam.²²

Kulaku zemnieku saimniecību likvidācija notika galēji nežēlīgās represīvās formās. Šajā laikā Baltijas valstīs represēja 32 700 zemnieku ģimenes ar 94 592 cilvēkiem. Visas represētās ģimenes – 13 624 no Latvijas, 9518 no Lietuvas, 7488 no Igaunijas „tika deportētas uz mūžu uz Krasnojarskas novadu, Tomskas, Omskas un Amūras apgabaliem.”²³

Kulaku likvidāciju tradicionāli realizēja tikai PSRS VDM orgāni 25 dienu laikā. Tā tika veikta negaidīta aresta formā. Lielu palīdzību šajā „soda operācijā” PSRS Valsts drošības ministrijai sniedza Iekšlietu ministrija. PSRS iekšlietu ministrs ģenerālmajors S. N. Kruglovs ziņoja L. P. Berijam: „Pēc PSRS VDM lūguma minētā kontingenta deportācijas no iepriekšējām dzīves vietām operācijas veikšanai PSRS IeM piešķīra lielu skaitu savu darbinieku un mobilizēja automobiļu transportu. Tikai Latvijā vien Latvijas PSR VDM rīcībā operācijas veikšanai tika norīkoti 1406 IeM darbinieki, no kuriem 632 izpildīja VDM uzdevumus kā operatīvo grupu priekšnieki. Igaunijas IeM norīkoja VDM rīcībā 1275 darbiniekus.”²⁴

VDM operatīvās grupas un karaspēks ieradās uz vietām (rajonos un ciemos) septiņas līdz desmit dienas pirms kulaku likvidācijas kampaņas sākuma. Neraugoties uz paredzētās operācijas rūpīgo konspirāciju, ievērojama daļa latviešu, lietuviešu un igauņu

Apdzīvotās vietas, uz kurieni tika deportēti Baltijas valstu iedzīvotāji

veica 1949. g. 25. martā (sīkāk sk.: H. Strods. PSRS VDM pilnīgi slepena Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācija „Krašta banga” („Priboj”). – Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata. – R., 1999. – 164.–186. lpp.).*

²² KFVA, 9479. f., 1. apr., 267. l., 234. lp.

²³ Turpat, 234.–244. lp.

²⁴ Turpat, 234. lp.

jau iepriekš zināja par paredzēto deportāciju. „Sakarā ar šo apstākli daudzās kulaku un bandītu mājās²⁵ operācijas laikā atradās tikai sirmgalvji, sievietes un bērni, bet ievērojama daļa darba spējīgo vīriešu noslēpās,” ziņoja S. N. Kruglovs savam šefam L. P. Berijam.²⁶ Pēc Latvijas PSR VDM datiem, Rīgas apriņķī vien noslēpās ap 30% no visiem darba spējīgajiem vīriešiem, Valkas rajonā no ešelonā Nr. 97327 paredzētajiem deportējamajiem vīriešiem bija tikai 26%, no tiem 40% bija vecumā no 60 līdz 95 gadiem.

Kā praktiski notika kulaku likvidācija? Varbūt valsts drošības orgāni ņēma vērā 30. gadu represiju dramatisko pieredzi? Taču čekisti nebija ņēmuši vērā sāpīgo 30. gadu kulaku likvidācijas un to ģimeņu deportācijas procesu. Kulaku likvidēšana un viņu ģimeņu izvešana arī Baltijas valstīs notika ar nežēlīgām un antihumānām metodēm. PSRS Valsts drošības ministrija bija noteikusi: katrai ģimenei „jāsagatavojas ceļam vienas stundas laikā”, „tomēr operatīvās grupas šo laiku neievēroja un patvaļīgi saīsināja šo sagatavošanās laiku līdz 15 minūtēm”, konstatēja S. N. Kruglovs. „Sakarā ar to no deportējamajām personām ienāca daudzas sūdzības par to, ka viņi nevarēja ņemt līdzi gultasveļu, nepieciešamo apģērbu un pārtikas produktus.”

„Izsūtāmā latviete Škapora, kura dzīvoja Altonas²⁷ pagastā Latvijas PSR, tika izsaukta uz pagasta valdi. Viņas prombūtnē seši mazgadīgi bērni tika iesēdināti pajūgā un nogādāti uz pagasta valdi, kur viņiem tika pievienota māte, sakarā ar to šī ģimene tika iesēdināta ešelonā, nepaņēmusi nepieciešamās mantas,” ziņoja S. N. Kruglovs L. P. Berijam.

„Izsūtāmā no Latvijas Treļņikova Tatjana, Antona meita, no Ogras sādžas Krāslavas apriņķī²⁸ paziņoja, ka priekš sapošanās izsūtīšanai viņai devuši tikai septiņas minūtes, tāpēc viņa neko nav paspējusi paņemt.”²⁹

Laika posmā no 1949. gada 25. līdz 29. martam PSRS Iekšlietu ministrija pieņēma no PSRS VDM nosūtīšanai uz specnometinjumu Sibīrijā un Tālajos Austrumos no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas deportētos „kulakus ar ģimenēm, bandītu un nacionālistu ģimenes”. Pavisam no PSRS VDM pieņēma 32 700 ģimeņu ar 94 592 cilvēkiem, to skaitā bija 25 622 vīrieši, 41 877 sievietes un 27 092 bērni.³⁰

Pēc īpašuma konfiskācijas un administratīvā aresta represētās ģimenes tika nogādātas savākšanas punktos. Tie bija noorganizēti 65 dzelzceļa stacijās Latvijā, Lietuvā un Igaunijā. Pēc dažām formalitātēm operatīvās grupas iesēdināja deportējamās preču vagonu sastāvos. Represēto ģimeņu iesēdināšana vagonos notika nepārtraukti, visu diennakti, „kā dienas, tā nakts laikā”. Katrā vagonā bija ierīkotas trīsstāvīgas un četrstāvīgas lāvas, viena „paraša” priekš visiem un krāsniņa.

Kopumā trijās republikās saformēja 76 preču vagonu sastāvus. No Latvijas PSR tika nosūtīti 33 sastāvi, no Lietuvas PSR – 24, no Igaunijas PSR – 19 sastāvi. Izsūtīto ģimeņu skaits (pa republikām) un to demogrāfiskais sastāvs parādīts 2. tabulā.³¹

Statistika par izsūtīto cilvēku skaitu nesaskan ar iepriekš (1. tabulā) minēto. Šī nesaskaņa radusies sakarā ar PSRS neprecīzo informāciju. PSRS MP priekšsēdētāja vietniekam G. M. Maļenkovam nosūtītajā informācijā 1949. gada jūnijā PSRS iekšlietu ministrs S. N. Kruglovs ziņoja:

²⁵ Nacionālo partizānu mājās.*

²⁶ KFVA, 9479. f., 1. apr., 267. l., 235. lp.

²⁷ Tā tekstā; iespējams, Aglonas pag. Škapars Olga dz. 1926. g. LVA. 1986. f., 1. apr., 39865. l.*

²⁸ Ogrinieki (Ūgrinieki) Rēzeknes raj. Radopoles ciema padomē.*

²⁹ KFVA, 1. apr., 267. l., 236.–237. lp.

³⁰ Turpat, 234. lp.

³¹ Turpat, 238. lp.

PSRS iekšlietu tautas komisārs ģenerālpulkvedis Sergejs Kruglovs (1907–1977).

PSRS valsts drošības iekšlietu tautas komisāra 1. vietnieks 1941.–1947. gadā ģenerālis Ivans Serovs (1905–1990).

2. tabula

Ziņas par represētajiem un izsūtītajiem no Baltijas 1949. gadā

Republikas nosaukums	Izsūtītās ģimenes		Izsūtītie cilvēki		Tai skaitā:					
	Skaitis	%	Skaitis	%	vīriešu	%	sieviešu	%	bērnu	%
Latvijas PSR	13 624	44,5	41 862	44,4	11 529	43,5	19 414	46,5	10 919	41,8
Lietuvas PSR	9518	31,1	31 908	33,8	10 404	39,2	12 467	29,8	9097	34,9
Igaunijas PSR	7488	24,4	20 535	21,8	4579	17,3	9890	23,7	6066	23,3
Kopā:	30 630	100	94 305	100	26512	100	41 771	100	26 082	100

„...1949. gada martā–aprīlī no Baltijas republikām tika izsūtīti uz mūžu uz Krasnojarskas novadu, Tomskas, Omskas, Irkutskas un Amūras apgabaliem kulaki ar ģimenēm, kā arī bandītu un nacionālistu ģimenes, kopskaitā 30 620 ģimenes ar 94 779 cilvēkiem.“³²

“Kulaku un bandītisko elementu izvešanas operācija” Baltijā, par spīti PSRS VDM un IeM izstrādātajai taktikai, ievērojami ieilga, un ešeloni tika pildīti divas un pat četras dienas. Tad tie nekavējoties devās uz norādītajiem punktiem. Visi 76 ešeloni ar deportētajiem ceļā atradās 15 līdz 20 dienas.

³² Turpat, 244. lpp.

Darbnespējīgo zemnieku ģimeņu, kuru sastāvā bija galvenokārt sievietes, sirmgalvji un bērni, varmācīgā deportācija bija saistīta ar smagiem pārbaudījumiem un traģiskām sekām. Represētās ģimenes pārveda uz nometinājuma vietām preču vagonos. Tajos nebija ne karstā, ne aukstā ūdens. Ūdeni dzeršanai nācās ņemt ešelonu īsajos apstāšanās brīžos no tuvējām pelņēm, strautiem, purviem. Ārkārtīgā saspiestība, tīra dzeramā ūdens trūkums radīja lipīgu slimību epidēmijas ar augstu mirstību. Medicīniski sanitārā nodrošinājuma brauciena laikā nebija. Cilvēki, kuri saslima, bija lemti mokošai un neizbēgamai nāvei. GULAGa³³ priekšnieks L. Bermans savā 1933. gada 7. maija ziņojumā VVPP priekšnieka vietniekam rakstīja: „Visos ešelonos, kas pienākuši no Ziemeļkaukāza, atzīmējama ārkārtīgi liela mirstība un saslimstība, galvenokārt ar izsitumu tifu un akūtām gremošanas orgānu slimībām.”

No Siblaga³⁴ priekšnieka ziņojuma redzams, ka ešelonos Nr. 24, 25, 26, 27, 28 un 29, kas no Ziemeļkaukāza pienākuši Novosibirskā, no kopējā cilvēku skaita – 10 185 – ceļā miris 341 cilvēks, t. i., 3,3%, starp tiem daudzi novājēšanas dēļ. Lielā mirstība izskaidrojama ar noziedzīgi nolaidīgu attieksmi pret darba nometnēm domātā izsūtāmo kontingenta noformēšanu: etapos ieskaitīja arī sirmgalvjus, lai gan bija skaidrs, ka viņi nespēs pārciest ilgstošu pārvešanu.³⁵

Kulaku likvidācijas noslēguma posmā nemainījās ne specnometināmo sociālais sastāvs, ne viņu ciešanas. Pēckara periodā represēja un uz specnometinājumu izveda galvenokārt sievietes, bezpalīdzīgus bērnus un sirmgalvjus, no kuriem daudzi neizturēja varmācīgo deportāciju.

Tā, piemēram, no Baltijas izsūtīto skaitā, kas tika iesēdināti 76 sastāvos, „izrādījās 2 852 nevarīgi sirmgalvji – vieninieki, no kuriem ceļā nomira 25, kā arī 185 bērni – bezpajumtnieki.”³⁶

Trijos ešelonos, kas pienāca Novosibirskas apgabalā, „izrādījās 9 vājprātīgie, to skaitā [vesela. – Aut.] ģimene vājprātīgo, skaitā 3 cilvēki”.³⁷

Tās ir tikai dažas epizodes no represīvās kulaku likvidācijas un zemnieku ģimeņu deportācijas uz attālajiem PSRS rajoniem, pietiekami briesmīgas, lai gūtu priekšstatu par izsūtīšanas baismo politiku.

No 1949. gada 5. līdz 18. aprīlim izsūtītie no Baltijas tika iesēdināti no visiem ešeloniem norādītajās stacijās Omskas, Novosibirskas, Tomskas, Amūras apgabalos un Krasnojarskas novadā. „Tāpat kā ceļā, tā arī iesēdināšanas stacijās kā lielākā humānisma aktu visi izsūtītie katru dienu saņēma siltu ēdienu,” uzsvēra S. N. Kruglovs.³⁸

Ešelonu maršrutu gala stacijās tika organizēti pieņemšanas punkti, no kuriem specpārvietotos milicijas darbinieki un kolhozu priekšsēdētāji aizveda uz attiecīgajiem kolhoziem un sovhoziem. Represētās ģimenes pēc vietējo iedzīvotāju sablīvēšanas tika izvietotas speciāli sagatavotās telpās, atsevišķās mājās, dzīvokļos, kopmītnēs.

Tomēr dzīvokļu un sadzīves apstākļi arī pēdējā kulaku likvidācijas posmā specpārvietotajiem bija smagi. Lūk, kā tos novērtēja PSRS IeM specapmetņu nodaļas priekšnieks pulkvedis Šijans ministrijai nosūtītajā izziņā:

³³ PSRS Iekšlietu Tautas Komisariāta, vēlāk ministrijas galvenā ieslodzījuma vietu pārvalde (GULAG).

³⁴ Sibīrijas nometne*.

³⁵ KFVA, 1. apr., 19. l., 1. lp.

³⁶ Turpat, 267. l., 238. lp.

³⁷ Turpat, 241. lp.

³⁸ Turpat, 239. lp.

„Irkutskas apgabalā no 18 194 izsūtītajiem, kuri nodoti izmantošanai darbā 392 apgabala kolhoziem, apmēram 50% nav nodrošināti ar normāliem sadzīves un dzīvokļu apstākļiem. Viendzīvokļu mājās izvietotas pa 2–3 ģimenēm. Mājām vajag jumtu, durvju un logu remontu. Daži izsūtītie ar ģimenēm dzīvo klubos, šķūņos, bēniņos.

Bohana rajonā Ļeņina vārdā nosauktajā kolhozā 7 izsūtīto ģimenes dzīvo klubā, guļ uz kopīgām nārām. Telpās nav nekāda mājas inventāra.

Bohana rajona 1. augusta vārdā nosauktajā kolhozā izsūtīto ģimene ievietota pussabrukusā pieliekamā kambarī. Turpat izsūtītā ar sešiem mazgadīgiem bērniem iemitināta klētī, kas atrodas kolhoza pagalmā.

Usoļjes rajona kolhozos „Padomju zeme”, „Progress”, „Uz priekšu, uz sociālismu” un citos izsūtītie dzīvo garāžās, klubos utt.³⁹

(..) „Izsūtītie igauņi ar dzīvokļiem apgādāti sliktāk nekā citi izsūtītie. Novosibirskas apgabala astoņos rajonu kolhozos izvietotas 1 192 ģimenes, 2 761 izsūtītais igauņis. Savas mājas ir tikai 111 ģimenēm. Pārējie dzīvo uzņēmumu, iestāžu, kolhozu mājās un privātos dzīvokļos, turklāt 132 ģimenes mīt telpās, kam vajag remontu. Daudzi izsūtītie igauņi pēc iedzīvotāju sablīvēšanas dzīvo kolhoznieku mājās. Suguna rajona kolhozos 24 izsūtīto ģimenes mitinās dzīvošanai nepiemērotās telpās. Piemēram, kolhozā „Sarkanie Austrumi” 10 izsūtīto ģimenes kā mitekli izmanto telpas, kurās nav krāšņu, logu, durvis salauztas, jumti tek...

Kolhozā „Iskra” Čerepanovas rajonā deviņas izsūtīto ģimenes dzīvo primitīvās pīteņu barakās, kas apmestas ar zemi. Stipru lietus gāžu dēļ barakas izskalotas, sienas tām sabrukusas, griesti nokārušies un laiž cauri ūdeni, barakās ir mitrs, logi un durvis sliktas...⁴⁰

„(..) Čistoozerskojes rajonā Čapajeva vārdā nosauktajā kolhozā sešu izsūtīto ģimenes iemitinātas vienā dzīvoklī. Kolhoza priekšsēdētājs vairākkārt apsolīja savest šo dzīvokli kārtībā, taču savus solījumus nav izpildījis.

Kolhozā „Krasnij putilovec” Pihtovas rajonā 10 [nometinātie. – Aut.] ievietoti apavu darbnīcas caurstaigājamā istabā, pilnīgi nepiemērotā dzīvošanai...

Ononas zirgaudzētavā Čitas apgabalā 25 specnometinātie dzīvo barakā bez jumta. Barakā nav krāšņu, virtuves plītij, durvīm un logiem vajag remontu.⁴¹

„(..) Sovhozā „Alabuga” Zverinogolovskojes rajonā Kurganas apgabalā 57 izsūtīto moldāvu ģimenes, skaitā 155 cilvēki, ievietoti 13 istabās karkasa barakā, kam nepieciešams kapitālais remonts. Barakas jumts tek, griestos izveidojušies caurumi, istabās nav pat lāvu, tāpēc izsūtītie guļ uz grīdas. Barakā kopā ar veselajiem atrodas deviņi cilvēki, slimi ar tuberkulozi, malāriju un citām saaukstēšanās slimībām.⁴²

„(..) Ražošanas kooperācija ar mājturības priekšmetu izgatavošanu un pārdošanu izsūtītajiem nenodarbojas. Nekādu palīdzību šajā ziņā izsūtītajiem nesniedz arī vairākums saimniecisko organizāciju vadītāju. Tā rezultātā virknē kopmītņu izsūtītajiem pilnīgi nav lāviņu, galdu, solu, taburešu u. c. pirmās nepieciešamības priekšmetu.

Tirdzniecības tīklā ļoti trūkst silto apģērbu un apavu. Daudzi izsūtītie neiziet darbā silta apģērba trūkuma dēļ. Atzīmēti gadījumi, kad izsūtītajiem pietūkst kājas, jo darbā iet neapauti vai tikai vieglos apavos.

³⁹ Turpat, 515. l., 157. lp.

⁴⁰ Turpat, 158. lp.

⁴¹ Turpat, 159. lp.

⁴² Turpat, 164. lp.

IeM Kurganas apgabala pārvalde š. g. [1949. – Aut.] 17. un 30. septembrī informēja apgabala darbaļaužu deputātu padomes izpildu komiteju par sliktajiem izsūtīto moldāvu sadzīves apstākļiem un lūdza veikt nepieciešamos pasākumus. Taču apgabala izpildkomiteja šo jautājumu līdz šim laikam nav izskatījusi. Š. g. 10. oktobrī IeM pārvalde trešo reizi nosūtīja apgabala izpildkomitejai informāciju par izsūtīto sadzīves apstākļiem.⁴³ Te komentāri lieki, fakti pārliecinoši parāda specnometināto sadzīves tragisko ainu.

Sakarā ar to, ka starp jaunpienākušajiem izsūtītajiem bija daudz darbnespējīgo, lielas grūtības radīja viņu iekārtošana darbā un materiālā apgādē.

Tā, piemēram, no 6 898 pieaugušajiem specnometinātajiem, kuri ieradās Novosibirskas apgabālā, 2 409, t. i., vairāk nekā 30%, bija 55 gadus veci un vecāki, to skaitā no 60 līdz 70 gadiem – 894, no 70 līdz 80 gadiem – 657, no 80 līdz 90 gadiem – 155 cilvēki. No vecajiem cilvēkiem 695 ieradās bez radniekiem, kuri varētu viņus uzturēt. Starp pienācējiem bija arī 146 invalīdi, „pilnīgi nespējīgi fiziskam darbam”.⁴⁴

No 22 548 izsūtītajiem latviešiem, kuri ieradās Omskā, 870 izrādījās darbnespējīgi invalīdi un sirmgalvji, un 70 bērnu bija bez vecākiem vai radniekiem. Bērni – bezpajumtnieki tika iekārtoti rajona bērnu namos. Darba ziņā specpārvietotie tika izmantoti galvenokārt lauksaimnieciskajā ražošanā. Šajā nolūkā tos nometināja: kolhozos – 75 790 cilvēku, sovhozos – 16 005 un rūpniecības uzņēmumos – 2 984 cilvēkus.⁴⁵

Specpārvietotie pēc izvietojanas kolhozos un sovhozos tika iepazīstināti ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1948. gada 26. novembra dekrētu un PSRS TKP 1945. gada 8. janvāra lēmumu Nr. 35. Viņiem tika izskaidrots viņu tiesiskais stāvoklis. „Pēc tam,” konstatēja S. N. Kruglovs, „no Baltijas izsūtīto noskaņojums ievērojami uzlabojās.”

Vietējie iedzīvotāji izsūtītos uzņēma dažādi. Bija vietas, kur viņu sagaidīšana kolhozos un sovhozos bija labi organizēta, viņus izvietoja dzīvojamās telpās un piešķīra zemi sakņu dārziem. Tā, piemēram, kāds izsūtītais Kindshens liecina: „Kad mūs izsūtīja no Igaunijas, mums teica, ka mūs izsūta uz Sibīriju, aizvedīšot nomaļā vietā, kur nav ne māju, ne cilvēku, un ka mēs dzīvošot zem klajas debess, bet tagad, kad mēs atbraucām šurp, tad redzam kaut ko pavisam citu. Mēs dzīvojam brīvi, mums iedeva dzīvokli un darbu.” Bija arī cita veida izteikumi. „Mūs saņēma tādēļ,” teica Piliena Olga, „lai mūsu labums paliktu krieviem. Igaunijā mēs dzīvojām labi, bet Sibīrijā mēs ilgi nedzīvosim, karš mūs atgriezīs uz dzimteni. Mani izsūtīja tāpēc, ka es atteicos iestāties kolhozā.”⁴⁶ Un tas bija galvenais iegansts „kulaku ģimeņu” izsūtīšanai.

No Baltijas specpārvietoto nometināšanas vietās tika organizētas IeM speckomandantūras, kuru komplektēšanai no citām republikām, novadiem un apgabaliem tika nosūtīti 429 miliči. Speckomandantūrām, kuras izveidoja pēc PSRS IeM 1948. gada 19. aprīļa pavēles Nr. 00331, tika piešķirti 1 090 000 rubļu. Visi izsūtītie tika uzņemti specnometinājuma personālajā uzskaitē PSRS IeM orgānu uzraudzībā.⁴⁷

Pirmajos gados Sibīrijā specnometinātie izjuta milzīgas grūtības un trūkumu. Viņu vairākums (daudzbērnu mātes, vientuļie sirmgalvji, invalīdi un citi darbnespējīgie) izjuta asu pārtikas un materiālās apgādes trūkumu. Pirmajā gadā Sibīrijā specpārvietotie izmantoja uzturā sapuvušus kartupeļus un citus atkritumus. Kolhozi un sovhozi nevarēja sniegt darba nespējīgajiem specnometinātajiem vajadzīgo palīdzību. Arī vietējie varas

⁴³ Turpat, 165. lp.

⁴⁴ Turpat, 241. lp.

⁴⁵ Turpat.

⁴⁶ Turpat, 241.–242. lp.

⁴⁷ Turpat, 242. lp.

orgāni nerisināja viņu materiālās un pārtikas apgādes jautājumus. Sakarā ar saasināto situāciju un bezizejas stāvokli S. N. Kruglovs 1949. gada jūnijā vērsās pie V. M. Molotova un ierosināja risināt šādus jautājumus:

„1. Atļaut pieņemt par kolhozu biedriem izsūtītos no Baltijas, kuri godprātīgi izturas pret darbu, uz vispārējiem noteikumiem, izņemot lielo kulaku ģimenes, kurām noteikt vienu gadu pārbaudes laiku.

2. Atļaut kolhoziem izsniegt pārtiku izsūtītajiem, kas strādā kolhozā, kā naturālo apmaksu par izpelnītajām izstrādes dienām tāpat kā citiem kolhozniekiem, neatkarīgi no tā, vai izsūtītie ir kolhoza biedri vai ne.

3. No Baltijas izsūtītos atbrīvot no lauksaimniecības nodokļa un ienākuma nodokļa no lauksaimniecības samaksas pilsētu apmetnēs līdz 1952. gadam.

4. Piešķirt izsūtītajiem, kuri nometināti kolhozos un sovhozos, piemājas zemes gabalus sakņu dārziem un individuālo mītņu celtniecībai.

5. Atļaut izsūtīto radniekiem brīvprātīgi pārcelties uz Sibīriju, uz obligātās nometināšanas vietām, nodrošinot viņiem atvieglojumus, kādi paredzēti pārceļotājiem.”⁴⁸

Pēc vietējo orgānu iniciatīvas PSRS MP tika ierosināti šādi jautājumi: „piešķirt būvmateriālu fondus; piešķirt šim vajadzībām ilgtermiņa kredītus; nodrošināt trūcīgajiem specpārviētajiem – daudz bērnu mātēm, vientuļajiem sirmgalvjiem, invalīdiem un darbnespējīgajiem – vienreizēja neatmaksājama naudas pabalsta piešķiršanu; piešķirt pārtikas palīdzību līdz jaunajai ražai izsūtītajiem, kuri izvietoti kolhozos; atļaut uz valsts kontraktācijas plāna rēķina pārdot izsūtītajiem jaunlopus personīgā lietošanā; apgādāt izsūtītos par viņu personiskajiem līdzekļiem ar siltu apģērbu līdz ziemas sākumam; invalīdu namus katrā apgabalā, novadā, kuriem piešķirt nepieciešamos līdzekļus.”⁴⁹

PSRS MP ar savu 1949. gada 24. jūlija lēmumu Nr. 3229-1341s uzdeva Novosibirskas, Omskas, Kurganas, Tomskas, Tjumeņas, Irkutskas, Amūras apgabalu izpildkomitejām, Krasnojarskas un Altaja novadu izpildkomitejām, Burjatu-mongoļu APSR un Kazahijas PSR Ministru Padomēm piešķirt piemājas zemes gabalus “izsūtīto ģimenēm, kuras strādā kolhozos”.

Ar šo lēmumu tika ieteikts minēto reģionu kolhoziem aprēķināt izstrādes dienas izsūtītajiem, kuri strādā kolhozos, pēc kolhozā pastāvošajām normām un izcenojumiem. Lai pēc iespējas ātrāk nodrošinātu „no Baltijas, Moldāvijas, Kaukāza izsūtīto” normālu saimniecisko iekārtošanos, PSRS MP uzdeva PSRS Finanšu ministrijai piešķirt lauksaimniecības bankām kredītus, lai izsniegtu izsūtītajiem aizdevumus māju celtniecībai un remontiem.

Taču 1949. gada septembra sākumā Krasnojarskas novadam, Omskas un Kurganas apgabaliem kredīti vispār vēl nebija piešķirti. Irkutskas apgabalam tika piešķirts kredīts 5 milj. rubļu, bet līdz 1. novembrim specnometinātie saņēma tikai 1,4 miljonus.⁵⁰

Tādējādi, balstoties uz jaunu, agrāk slepenu arhīvu avotu analīzes, varam secināt, ka kulaku likvidācijas un represēto zemnieku ģimeņu izsūtīšanas process PSRS turpinājās ceturtdaļgadsimtu – no 1930. līdz 1952. gadam. Tajā skaidri iezīmējas četri posmi.

Pirmais etaps norisinājās 1930. gadā, tā laikā galvenajos graudu ražošanas rajonos tika represētas 337 563 „kulaku saimniecības” un uz attāliem PSRS reģioniem izsūtīta 115 231 zemnieku ģimene.⁵¹

⁴⁸ Turpat, 245. lp.

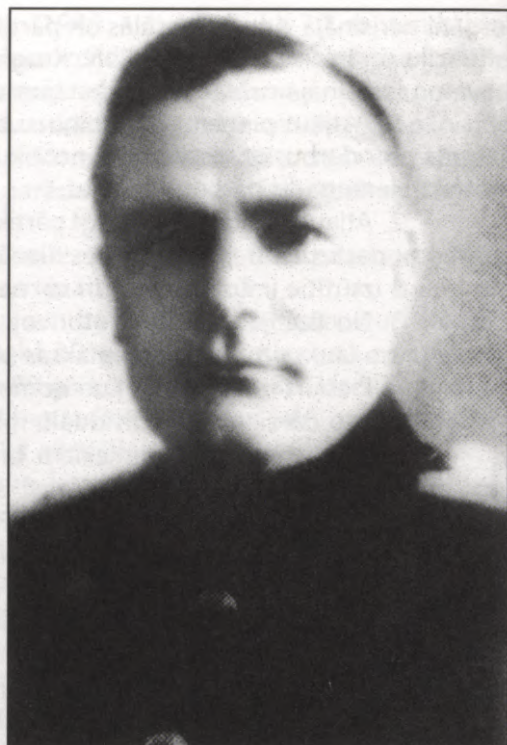
⁴⁹ Turpat, 246. lp.

⁵⁰ Turpat, 247.–248. lp.

⁵¹ Turpat, 9414. f., 1. apr., 1943. l., 99. lp.

PSRS valsts drošības ministra vietnieks ģenerālis Sergejs Ogoļcovs (1900–1977).

PSRS Valsts Drošības ministrijas Sevišķās apspriedes sekretariāta priekšnieks ģenerālmajors Anatolij Esaulovs (1905–1954).

Otrā kulaku masveida likvidācijas kampaņa notika 1931. gadā. Tās laikā graudu ražošanas un patērētāju nacionālajos rajonos tika iznīcinātas 250 000 zemnieku saimniecības un izsūtītas 265 795 ģimenes.⁵²

Trešais posms tika īstenots no 1933. līdz 1945. gadam Ziemeļkaukāzā, Aizkaukāzā, Dagestānā, Čečenijā-Ingušijā, Ukrainā, Moldāvijā un Baltijā. Šajā laikā tika represētas un izsūtītas 212 630 zemnieku ģimenes.⁵³

Pēdējais, ceturtais, kulaku likvidācijas posms notika no 1945. līdz 1952. gadam. Šajā laikā Baltijas republikās, Baltkrievijā, Moldāvijā, Vidusāzijā, Izmailas un Pleskavas apgabalos tika likvidētas 67 214 saimniecības un uz Sibīriju un Kazahstānu izsūtītas 65 204 ģimenes.⁵⁴

Visa kulaku likvidācijas perioda laikā PSRS no 1930. līdz 1952. gadam, pēc atrastajiem arhīvu datiem, tika likvidēti 867 407 zemnieku saimniecības (neskaitot pašlikvidējušās) un uz attāliem PSRS reģioniem izsūtīja 658 868 ģimenes, kurās bija 2 721 991 cilvēks (sk. 3. tabulu). Pēc mūsu pašu rūpīgiem aprēķiniem, pret zemniekiem vērsto masu represijās 22 gadu laikā tika likvidētas 1100 tūkstošu zemnieku saimniecību (kopā ar pašlikvidētajām). Kulaku likvidēšanas gaitā fiziski, materiāli vai morāli cieta 6,5–7 miljoni cilvēku. Apmēram miljons (14,3%) no tiem gāja bojā „troiku” piespriestajās nošaušanās, no epidēmijām ešelonos un specnometinājuma vietās.

⁵² Turpat, 374. f., 28. apr., 4058. l., 33.–48. lp.

⁵³ Turpat, 9479. f., 1. apr., 15. l., 25.–31. lp.; 35. l., 50.–53. lp.

⁵⁴ Turpat, 641. l., 95.–98., 363., 367., 368. lp.

Pēc Lielā Tēvijas kara⁵⁵ beigām pēc vietējo partijas⁵⁶ un padomju varas orgānu lūguma sākās to 30. gados represēto ģimeņu atbrīvošana no noņemšanas vietām, kuru locekļi bija aktīvi piedalījušies karā. No 1945. līdz 1952. gadam tika pilnīgi atjaunoti savās pilsoņu tiesībās un dota atļauja izbraukšanai no trimdas vietas ap 900 tūkstošiem cilvēku no specpārviēto kategorijas, kas tika apzīmēti kā „bijušie kulaki”. 1954. gada 13. augustā, PSRS totalitārā režīma destabilizācijas pirmajā periodā,⁵⁷ PSRS MP pieņēma lēmumu Nr. 1738/789ss „Par specpārviēto ierobežojumu atcelšanu bijušajiem kulakiem un citām personām”. PSRS MP nolēma: “(..) atcelt specpārviēto ierobežojumus bijušajiem kulakiem, kuri izsūtīti 1929.–1933. gadā no vienlaidus kolektivizācijas rajoniem.”⁵⁸ Tā beidzās „piecgadīgais izsūtījums”, kas ilga ceturtdaļgadsimtu, diviem miljoniem zemnieku.

Kulaku likvidācijas „pēdējā viļņa” specnoņemtie tika atbrīvoti no specnoņemšanas rajoniem pēc PSKP 20. kongresa,⁵⁹ kas 50. gadu otrajā pusē atmaskoja staļinisko personības kultu.

Nobeigumā nešaubīgi jāsecina, ka: kulaku likvidācijas PSRS politiku nediktēja objektīvas padomju lauksaimniecības attīstības likumsakarības vai lauksaimniecības sociālistiskās pārkārtošanas vēsturiskā nepieciešamība. Tā bija staļiniskās forsētās sociālisma celtniecības PSRS stratēģijas voluntāristiskā izpausme. Šī politika pēc formas un metodēm bija represīva, antihumāna, pēc savas būtības vērsta pret zemniecību. Kulaku likvidācijas politika Padomju Savienībā bija odioza, reakcionāra politiskās dzīves parādība cilvēces vēsturē, kāda nekur citur pasaulē nav vērojama.

Kulaku likvidācija PSRS, pretēji dogmatiskajiem priekšstatiem par to, bija sarežģīts, pretrunīgs, politisks, sociāli ekonomisks un antihumāns process. Tas tika realizēts 25 gadu laikā. Visplašākie apjomi un intensitāte vērojama 1930., 1931., 1933., 1936. un 1949. gadā.

Laika ziņā masu represiju un zemnieku ģimeņu deportācijas process PSRS sakrita ar staļiniskā diktatoriskā režīma nostiprināšanos un kundzību. Acīmredzams ir iekšējais dziļais sakars kulaku likvidācijai PSRS ar staļinisma kundzību. Staļinisma beigas izbeidza arī šo asiņaino procesu.

Sabiedrisko zinātņu pētnieku pienākums ir dot objektīvu, zinātnisku analīzi šim dramatiskajam procesam Krievijas vēsturē, kā arī to valstu vēsturē, kuras savā laikā atradās PSRS sastāvā.

⁵⁵ Domāts Vācijas–PSRS karš 1941.–1945. g.*

⁵⁶ Domāta Komunistiskā partija.*

⁵⁷ T. s. Hruščova atkušņa laikā.*

⁵⁸ KFVA, 9401-a. f., 1-a. apr., 528. l., 223. lp.

⁵⁹ 1956. gadā.*

Represētās un izsūtītās zemnieku ģimenes PSRS (1930–1952)

Gadi	Kulaku likvidācijas reģioni	Ģimeņu skaits	Cilvēku skaits	Uz kādiem reģioniem izsūtīti
1930	Graudkopības galvenie rajoni, 18 reģioni	115 231	559 532	Kazahstāna, Urāli, Ziemeļu novads
1931	22 republikas, novadi, apgabali	265 795	1 243 860	Uz 14 PSRS reģioniem
1933	Ziemeļkaukāzs, Lejasvolga, Ukraina, Aizkaukāzs	188 000	596 163	Sibīrija, Ziemeļi, Kazahstāna
1936	Dagestāna, Čečenija–Ingušija, Ukraina	19 630	98 850	Kazahstāna, Kirgīzija
1940–1941	Baltija, Moldāvija, Ukraina, Baltkrievija	5000	17 067	Sibīrija, Kazahstāna, Jakutija
1945, 1948, 1951	Lietuva	19 003	67 428	Sibīrija
1948	Izmailas apgabals	350	1100	Kazahstāna
1949	Latvija, Lietuva, Igaunija, Moldāvija	43 758	129 409	Sibīrija, Kazahstāna
1950	Vidusāzija, Pleskavas apgabals	943	4150	Kazahstāna, Sibīrija
1952	Baltkrievijas PSR	1150	4431	Sibīrija
	Kopā:	658 868	2 721 991	

Summary

The Final Phase in the Liquidation of Well-to-Do Farmers in the Soviet Union (1945–1952)

VICTOR SHASHKOV

The elimination of farmers who had been economically, politically, and culturally most active and successful, the so-called „kulaks”, was especially important for the Soviet ideology as a part of the general elimination of the „enemies of the working class”. In East European countries whose economies were mainly based on agriculture, these „kulaks” constituted the greater part of their middle class citizens, and they showed their dissatisfaction and opposition to the „egalitarianisation” of the whole population as required by the Communist state ideology.

The elimination of „kulaks” as a class was organised as a military operation by the Central Committee of the All-Union Communist Party and the USSR government, to be carried out by the state security forces. The elimination process had four main phases: 1930, 1931, 1933–1940, and 1945–1952. The last phase included the occupied Baltic countries, that is, also Latvia.

The author presents new data obtained in various archives of the Russian Federation concerning the 1945–1952 phase when 65,204 „kulak” farms were liquidated and 207,366 persons transported to GULAG camps or distant exile. Among these, 32,700 families (94,592 persons, including 41,877 women and 27,092 children) were deported from the occupied Baltic countries in 1949. Many people died of starvation on the trains; others became deranged.

The deported “kulaks” from the Baltic countries were settled mostly in the Omsk, Novosibirsk, Tomsk, and Amur regions and the Krasnoyarsk district. The elimination of the „kulaks” as a class was not necessary for agricultural reform, but it was an expression of the haphazard nature of the Communist dictatorship, which was not repeated in the other so-called „socialistic friendship” (i.e. USSR satellite) countries of Europe.

2501-0281 (1982-1983) 525P among other things

The Final Phase in the Liquidation of Well-to-Do Farmers in the Soviet Union (1942-1952)

Author:	VICTOR SHASHKOV
Title:	The Final Phase in the Liquidation of Well-to-Do Farmers in the Soviet Union (1942-1952)
Journal:	Journal of American Studies
Volume:	16:2 (1982)
Pages:	251-281

The elimination of farmers who had been economically powerful and culturally most active and successful, the so-called "kulaks", was a socially important for the Soviet leadership as part of the general liquidation of the remnants of the working class. In Eastern European countries whose economies were mainly based on agriculture, "kulaks" constituted the greater part of their middle class estate, and they showed their resistance and opposition to the collectivization of the whole population as required by the Communist state ideology.

The elimination of "kulaks" as a class was achieved as a military operation by the Central Committee of the All-Union Communist Party and the USSR government to be carried out by the state security forces. The elimination process had four phases: 1929-1931, 1932-1940 and 1942-1952. The last phase included the occupied Baltic countries, but it also failed.

The author presents new data obtained in various archives of the Russian Federation concerning the 1942-1952 phase when 82,204 "kulak" farms were liquidated and 207,366 persons transferred to GULAG camps or distant exile. Among these 27,900 families (94,291 persons, including 47,877 women and 23,021 children) were deported from the occupied Baltic countries in 1942. Many people died in stations as the farms other became deranged.

The deported "kulaks" from the Baltic countries were settled mainly in the Gulag, Novosibirsk, Tomsk and Amur regions and the Krasnoyarsk district. The elimination of the "kulaks" as a class was not necessary for agricultural growth, but it was an expression of the liquidation of the Communist structure which was not reported in the report to the 19th Party Congress in 1952. (Soviet studies) countries of Europe

DOKUMENTI

NODAĻA

Следственный

Форма № 2   Л/Д № 40688   *Вильямс Яков*
 Арх. №   Наименование МЗ или лагеря

1. Фамилия *Вильямс*

2. Имя и отчество *Яков Яковлевич*

3. Год и место рождения *1911 Серехов. вол. Мадонского уезда Лаймие*

4. Соц. происхождение *из рабочих Куранов*

5. Национальность *латышский*   иногородданство *ссыл*

6. Образование *мешин*

7. Бывшая партийность *Вул. Фаб. ст. Авсартч*

8. Местожительство *Вилстисе ул. Соловского*

9. Профессия *Ассек*

10. Специальность *инженер механической ст.*

Специальные указания

18 июля 1944 г. Заполнил: *Яков*
 (должность и фамилия)

I. SARKANARMIJAS II PASAULES KARA DOKUMENTI

1. DOK., 2. DOK.

II. TREŠĀS OKUPĀCIJAS SĀKUMS 1944.-1945. GADĀ

3. DOK., 4. DOK., 5. DOK.

III. LATVIJAS KOMUNISTISKĀS PARTIJAS SPECKAUJ-
 NIEKU GRUPAS CĪŅAI PRET NACIONĀLAJIEM
 PARTIZĀNIEM 1945. GADĀ

6. DOK., 7. DOK.

IV. LATVIJAS PSR VMD CĪŅA PRET „ŠĶIRAS IENAID-
 NIEKIEM” UN LATVIEŠU TRIMDU

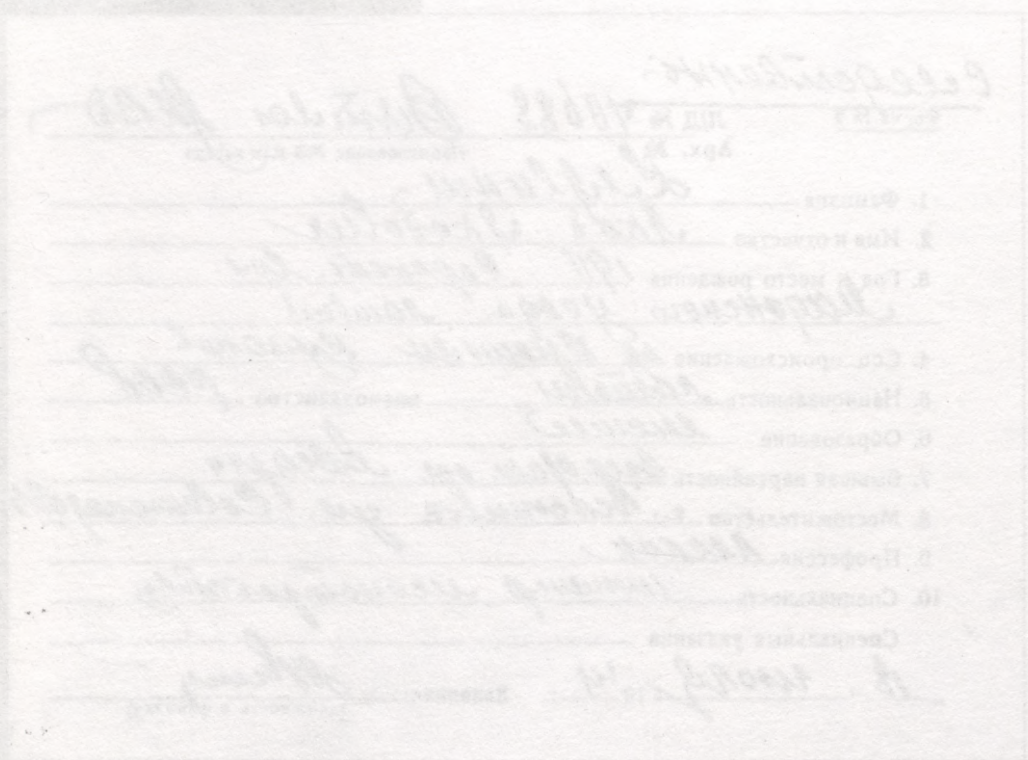
8. DOK., 9. DOK.

V. LATVIJAS PĀRKRIEVOŠANA UN JAUNATNES
 PRETOŠANĀS

10. DOK., 11. DOK.

NOBĪVA

DOKUMENTI

I. ...
 II. ...
 III. ...
 IV. ...
 V. ...

Jēkaba Kļaviņa (1911–1943), 1941. gada 14. jūnijā izsūtītā mežziņa, aizsarga, uzskaites kartītes fragments Vjatlaga spaidu darbu nometnē.

Dokumenti

Turpinot Latvijas 50 gadu Okupācijas muzeja *Gadagrāmatas – 1999* (pirmais gads) aizsākto darbu, arī šajā LOM *Gadagrāmatā – 2000* (otrais gads) turpināta Okupācijas muzeja Pētniecības programmas savākto svarīgāko okupācijas laika vēstures dokumentu publikācija. Lielākā daļa dokumentu iegūti agrāk slepenajā, tikai kompartijas līderiem pieejamajā Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un tās rajonu un pilsētu komiteju arhīvos. Publicēti arī bijušajos PSRS arhīvos iegūtie dokumenti. Dokumentu lielākā daļa tulkota no krievu valodas un uzskatāma par pirmpublicējumu. Dokumentu publikācija arī šoreiz sagatavota pēc Vācijas arhivistu ekspertu izstrādātās instrukcijas jaunāko dokumentu arheogrāfiskajai apdarei un sagatavošanai publikācijai. Publicējamie 11 dokumenti numurēti pēc kārtas un sakārtoti piecās tematiskās nodaļās hronoloģiski; tas dod iespēju šos dokumentus ietvert Latvijas vēstures apguves zinātniskajā un mācību darbā. No dokumentiem, pirmkārt, sevišķi nozīmīgas ir liecības par Sarkanarmijas Latvijas divīzijas stāvokli un frontes politpārvaldes mēģinājumiem politiski graut frontē latviešu pretimstāvošās vienības. Otrkārt, dokumenti liecina par Latvijas kompartijas „vadošo biedru” iesaistīšanu speckaujnieku organizācijās. Treškārt, dokumenti stāsta par kompartijas cīņu pret „šķiras ienaidniekiem” un mēģinājumiem sašķelt un vājināt latviešu trimdu. Ceturkārt, publicēts LKP CK 1956. gada 19. novembra slepenais lēmums par Latvijas rusifikāciju un LPSR VDK priekšsēdētāja J. Vēvera ziņojums par Latvijas jaunatnes pretpadomju darbību 1955.–1956. gadā.

Dokumentus atlasījis,
tulkojis un sagatavojis iespiešanai
prof. H. Strods

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП(б) ЛАТВИИ тов. КАЛИБЕРНИН Я.Э.

ПРЕДСЕДАТЕЛЯ С Н К ЛАТВИЙСКОЙ ССР тов. ЛАЦИСУ В.Т.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПЕСКА

О СОСТОЯНИИ 43-ей ГВАРДЕЙСКОЙ ЛАТВИЙСКОЙ СТР. ДИВИЗИИ

По Вашему распоряжению, наша группа работников ЦК КП(б) Латвии и СНК Латвийской ССР в составе т.т. Маханько К.А. и Ваняго Я.Ю., 12 декабря 1942 г. выехала в расположение 43 Латвийской СД, где находились до 27 декабря 1942 г. Совместно с нами в дивизии находился Секретарь ЦК КП(б) Латвии тов. Спуре Я.К., выехавший туда по предложению Полуправления Сев.-Зап. фронта.

За время пребывания в дивизии, не производя специального обследования, мы подробно ознакомились с состоянием дивизии, а также установили контакт с командованием XI Армии и Военным Советом Сев.-Зап. фронта. Состояние 43 Гвардейской Латв. СД характеризуется следующими фактами:

1. Ход боевых действий дивизии.

После осеннего отдыха и пополнения, дивизия с 28 ноября по 16 декабря 1942 г. вновь вела наступательные бои на участке южнее селения Утрелица, имея своей задачей овладеть селением Роскино и Симаново, отбросить противника и выйти на соединение с частями 1-ой Ударной Армии.

Дивизия вступила в бой имея в своем составе около 11.000 человек. Личный состав готовился к бою в течении октября и ноября месяцев, пройдя курс боевой подготовки по программе Генштаба РККА. Дивизия в этот период была полностью пополнена недосторонним оружием.

Политико-моральное состояние личного состава перед боями было высоким. Дивизия возмужала в бой гвардейской и это поднимало бойцов и командиров на образцовое выполнение боевых заданий. Случаи аморальных явлений наблюдались лишь среди незначительной части бойцов. Так в ноябре месяце отмечены следующие чрезвычайные происшествия: дезертиров - 4, случаев контрреволюционной агитации - 1, изменчивость - 1, самоубийства - 1 и рукоприкладство - 1. Кроме того в ноябре месяце Военным трибуналом осуждено 15 человек за подготовку к измене Родине. Некоторые лица из этого числа были объединены в кассовую группу, разоблаченную органами НКВД. Эта группа была организована еще до прибытия в дивизию, в нее входили главным образом лица, ранее осужденные и высланные из Латвийской ССР.

28.XI.42 р. части дивизии, сосредоточившись на участке шириной до 4-х километров, с утра, после мощной артиллерийской подготовки, перешли в атаку, прорвали первые линии немецкой обороны и в первый же день продвинулись вглубь до деревень Роскино, Симаново, отбросив противника на 6 километров. С 28.XI. по 16.XII.42 г. части дивизии продолжали вести напряженные бои на этом участке. В итоге боев на участке 43 Гв. Латв. СД немцы потеряли свыше 4 тыс. убитыми и ранеными. Дивизией захвачены следующие трофеи:

орудий	- 18	винт. патронов	- 515.000
минометов	- 20	гранат	- 2.600
пулеметов	- 41	противогазов	- 187
винтовок	- 390	танков	- 6
автоматов	- 3985	раций	- 11
снарядов	- 3864	телеграф. апл.	- 15
автоматов	- 20	ракет	- 2.550

Личный состав шел в бой смело и решительно. В истребительных подразделениях бойцы и командиры во время наступления в ряде случаев при задержке танков, обогнали их и смело шли вперед. Отлично действовал личный состав 4 стр. роты 123 гв. сп (командир роты ст. лейтенант Трубилов). Рота шла в атаку вслед за огнем артиллерийским валом и первая ворвалась в расположение врага.

Siņojums par stāvokli 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijā.
1943. gada 3. janvārī.

I. Sarkanarmijas II pasaules kara dokumenti

1. DOK. LK(b)P CK 1. sekretāra J. Kalnbērziņa palīga K. Mahaņko pilnīgi slepenais ziņojums Maskavā LK(b)P CK sekretāram J. Kalnbērziņam un LPSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājam V. Lācim par 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas stāvokli 1943. gada 3. janvārī.

AVOTS: Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), PA 101. f., 5. apr., 2. lieta, 1.–3. lp. Oriģināls ar K. Mahaņko parakstu. Mašīnraksts krievu valodā. Tulkojums latviešu valodā.

[1. lapa]

Piln. slepeni

Latvijas K(b)P CK sekretāram b. Kalnbērziņam J. E.

Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājam Lācim V. T.

ZIŅOJUMS PAR STĀVOKLI 43. GVARDES LATVIEŠU¹ STRĒLNIEKU DIVĪZIJĀ.

Saskaņā ar Jūsu rīkojumu mūsu grupa Latvijas K(b)P CK un Latvijas PSR TKP darbinieku biedru K. A. Mahaņko un J. J. Vanaga sastāvā 1942. g. 12. decembrī izbrauca uz 43. [gvardes] latviešu strēlnieku divīzijas izvietojumu, kur atradāmies līdz 1942. g. 27. decembrim. Kopā ar mums divīzijā atradās Latvijas K(b)P CK sekretārs b. Ž. K. Spure, kurš bija izbraucis uz turieni pēc Ziemeļrietumu frontes Politpārvaldes priekšlikuma.

Laikā, kad uzturējāmies divīzijā, neveicot speciālus apsekojumus, mēs sīki iepazināmies ar stāvokli divīzijā, kā arī nodibinājām kontaktus ar 11. armijas pavēlniecību un Ziemeļrietumu frontes Kara padomi.

43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas stāvokli raksturo šādi fakti:

I. Divīzijas kaujas darbības gaita

Pēc rudens atpūtas un papildinājuma divīzija no 1942. g. 28. novembra līdz 16. decembrim atkal veica uzbrukuma kaujas rajonā dienvidos no Streļicu ciema – ar uzdevumu ieņemt Rosino un Simanovo ciemus, atsviest pretinieku un savienoties ar 1. triecienarmijas daļām.

Divīzija uzsāka kauju apmēram 11 000 cilvēku sastāvā. Personālsastāvs oktobrī un novembrī gatavojās kaujām, izejot kaujas apmācības kursu pēc SZSA [Strādnieku, zemnieku Sarkanās armijas] Ģenerālštāba programmas. Šajā laikā divīzija tika pilnīgi papildināta arī ar trūkstozo apbruņojumu.

Personāla politiski morālais līmenis pirms kaujām bija augsts. Divīzija uzsāka kauju kā gvardes [divīzija], un tas rosināja kaujiniekus un komandierus uz kaujas uzdevuma priekšzīmīgu izpildi. Amorālu parādību gadījumi kaujinieku vidū bija ļoti reti. Novembrī atzīmēti šādi ārkārtēji notikumi: dezertēšana – 4, kontrrevolucionāras aģitācijas gadījums – 1, pašievainošāns – 1, pašnāvība – 1 un piekaušana – 1. Bez tam kara tribunāls novembrī

¹Tulkojot no oriģināla burtiski: „Latvijas”, bet vēstures literatūrā latviešu valodā lieto: „latviešu”. (Red.)

notiesāja 15 cilvēkus par gatavošanos uz Dzimtenes nodevību. Daži no tiem bija apvienojušies nodevīgā grupā, kuru atmaskoja NKVD orgāni. Šī grupa bija noorganizējusies vēl pirms ierašanās divīzijā, tajā ietilpa galvenokārt personas, kuras agrāk bija notiesātas un izsūtītas no Latvijas.

1942. g. 28. novembrī divīzijas daļas, koncentrējušās apmēram 4 kilometrus platā iecirknī, no rīta, pēc spēcīgas artilērijas sagatavošanas, pārgāja uzbrukumā, pārrāva vācu aizsardzības pirmās līnijas un jau pirmajā dienā izvirzījās līdz Rosino un Simanovo ciemiem, atsviežot pretinieku par 6 kilometriem. No 1942. g. 28. novembra līdz 16. decembrim divīzijas daļas turpināja sīvas cīņas šajā iecirknī. Kauju rezultātā 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas iecirknī vācieši zaudēja vairāk nekā 4000 kritušo un ievainoto.

Divīzija ieguva šādas trofejas:

lielgabali	13,	šautenju patronas	515 000,
mīnmetēji	20,	granātas	2800,
ložmetēji	41,	gāzmaskas	187,
šautenes	390,	tanki	6,
mīnas	3985,	rācijas	11,
šāviņi	3864,	telegrāf. apar.	15,
automāti	20,	raķetes	2550.

Personālsastāvs gāja kaujā drosmīgi un izlēmīgi. Strēlnieku apakšvienībās kaujinieki un komandieri uzbrukuma laikā gadījumos, kad tanki aizkavējās, aizsteidzās tiem priekšā un drosmīgi gāja uz priekšu. Teicami darbojās 123. gvardes pulka 4. strēlnieku rota (rotas komandieris vec. leitnants Trubņikovs). Rota gāja uzbrukumā tūlīt aiz artilērijas uguns vaļņa un pirmā ielauzās pretinieka pozīcijā.

121. gv. sp.² teicami darbojās 5. str. rota vec. leitnanta Bezičeva un viņa vietnieka politdarbā vec. leitnanta Auziņa vadībā. Rota ielauzās ienaidnieka nocietinājumos, tuvciņā sagrāva vāciešus un ātri devās uz priekšu. Sevišķi šajā rotā izcēlās vec. seržanta Jermolajeva nodaļa. Biedrs Jermolajevs un gvardes sarkanarmieši Fišers un Dreimanis ielauzās vācu tranšējās, satika 20 vāciešus – 15 no tiem nodūra, trijus piespieda bēgt un divus saņēma gūstā.

121. gv. sp. 8. rotas komandiera vietnieks politdarbā gvardes leitnants Kipiņš³ iebruka vācu blindāžā, nošāva vairākus vāciešus. Vienu, kurš mēģināja mest granātu, notrieca ar dūri un saņēma gūstā. Tālākās cīņās b. Kipiņš krita varoņa nāvē.

Priekšzīmīgi darbojās lielgabala komandieris gv. seržants Daudišs (125. gv. sp.). 1942. g. 1. decembrī sasprindzinātā kaujas momentā b. Daudišs ar savu apkalpi nostādīja lielgabalu tiešā pretinieka tuvumā. Zem spēcīgas pretinieka ložmetēju un mīnmetēju uguns b. Daudišs ar cirvi izcirta krūmājā ejas, kas ļāva šaut tiešā tēmējumā. Šajā dienā b. Daudiša apkalpe iznīcināja divas ložmetēju ligzdas, sašāva divus dzotus un apklusināja ienaidnieka mazkalibra lielgabalu. Biedru Daudišu divīzijas komandieris apbalvoja ar Sarkanās Zvaigznes ordeni.

125. gv. sp. 6. rotas kaujinieki un komandieri pirmie nonāca saskarē ar pretinieku un izsita vāciešus no nocietinātajiem punktiem. Rotas komandieris gv. leitnants Krūmiņš prasmīgi vadīja kauju, pacēla rotu uzbrukumā jau tad, kad vēl turpināja sprāgt mūsu šāviņi. Labi šajā pašā pulkā darbojās 5. strēlnieku rotas vada komandieris gvardes jaun. leitnants Jansons. Viņa vads ieņēma divus dzotus, saņēma ienaidnieka ieročus. Sarkanarmietis ložmetējnieks Sapins ievainots neatstāja kaujas lauku, turpināja graut ienaidnieku.

² sp. – strēlnieku pulks. (Red.)

³ Varbūt: "Kipiņš". (Red.)

Šajās kaujās teicami darbojās divīzijas snaiperi. Pavisam snaiperi iznīcināja vairāk nekā 650 vāciešu. Sevišķi izcēlās snaiperis Rokotjanskis, tāpat arī sievietes – snaiperes Ērenšteina, Meikšāne un Januška.

Kauju laikā līdz 16. decembrim divīzijas komandieris ar ordeņiem un medaļām apbalvoja 26 cilvēkus un pulku komandieri ar medaļām apbalvoja 41 cilvēku.

Tomēr, neraugoties uz kaujinieku varonību un pašaieliedzību, divīzijai nospraustais uzdevums tika izpildīts tikai daļēji. Turklāt šis 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas daļējais panākums prasīja 5100 kritušos un ievainotos, t. i., apm. 50% no divīzijas sastāva.

II. Divīzijas zaudējumu cēloņi

Pēc mūsu domām, lielajiem zaudējumiem ir šādi cēloņi:

1. Daļām, kas darbojās pa labi (370. sd.) un pa kreisi (26. sd.), panākumu nebija. Tādējādi 43. gv. latv. sd. iekļuva maisā, tai bija atklāti flangi, un tā cieta palielinātus zaudējumus.

2. Uzbrukums norisinājās sarežģītos meteoroloģiskos apstākļos, spēcīgā sniegunī un miglā, kas apgrūtināja karaspēka vadīšanu un sevišķi apgrūtināja artilērijas darbību, kura sliktās redzamības dēļ nespēja aplūsināt pretinieka ugunspunktus. Uzbrūkot krūmiem stipri aizaugušā apvidū, daži jaunākie komandieri un vadu komandieri tādos apstākļos nevarēja redzēt katru kaujinieku. Noklīdušie kaujinieki palika uz vietas, kamēr neliela rotas daļa devās uz priekšu. Bija nepieciešams norīkot speciālus cilvēkus, lai savāktu atpalikušos un noklīdušos kaujiniekus.

3. Sarežģītos apstākļos (slikti laika apstākļi, nenodrošinātie flangi) divīzijas pavēlniecība neparādīja nepieciešamo prasmi un elastību, proti:

a) ārkārtīgi slikti bija organizēta sadarbība starp kājniekiem, tankiem un artilēriju. Pretinieku ugunspunkti, kas atradās aizsardzības dziļumā, netika aplūsināti ar artilērijas uguni. Kājnieki vairākas reizes cēlās uzbrukumam, bet zem pretinieka uguns uzbrukumi katreiz iestrēga un nedeva nekādus rezultātus.

[2. lapa]

Šajās kaujās pat pulka artilērijas lielgabali tikai atsevišķos gadījumos tika izmantoti šaušanai tiešā tēmējumā un reti pavadīja kājniekus „uz riteņiem”. Izdarot artilērijas sagatavošanu, arī vēlāk artilērija darbojās neorganizēti un maz palīdzēja strēlnieku apakšvienībām;

b) atsevišķi komandieri rīkojās neprasmīgi, dažkārt pat noziedzīgi. Tā, piemēram, prettanku šauteņu rota tika sūtīta uzbrukumā ar prettanku šautenēm bez kājnieku atbalsta. Arī ložmetēju bataljons gāja uzbrukumā bez kājnieku atbalsta.

121. gv. sp. komandieris Līksne kaujas laikā palika zemnīcā, piedzērās, kauju nevadīja, pavēlniecībai deva nepatiesas ziņas par stāvokli. Palikuši bez vadības, bataljoni drosmīgi cīnījās ar pretinieku, taču novirzījās no uzdotā virziena un savu uzdevumu neizpildīja.

4. Divīzijas politaparāts, ko vadīja politdaļas priekšnieka v. i. Kesters, nebija savu uzdevumu augstumos un pienācīgi neietekmēja kauju gaitu.

Pats Kesters parādīja acīmredzamu glēvumu, kauju laikā uzturējās aizmugurē un, kā izteicās frontes politpārvaldes priekšnieks ģenerālmajors b. Okorokovs, „skatījās ne uz priekšu, bet atpakaļ”. Politdaļas darbinieki vairumā sekoja sava priekšnieka piemēram un priekšējās līnijās neparādījās. Izskaidrošanas darbs ar kaujiniekiem netika veikts, avīzes uz priekšējām pozīcijām nepiegādāja. Negatīvie fakti savlaikus netika atklāti un novērsti. Tādējādi bija tādi nevēlami fakti, kad DOP (ilglaiicīgās produktu nodrošināšanas) nolikta-vās gulēja velteņi, bet kaujinieki gāja kaujā saplēstos, ar lupatām aptītos puszābakos.

Tāds pats stāvoklis bija ar kaujinieku ēdināšanu. Taukvielas netika izsniegtas savlaikus. Kaut arī noliktavās bija kvalitatīvi produkti, pirmajās līnijās zupas gatavoja no iepuvušiem kartupeļiem.

Vājā politdarba dēļ pirmajās kauju dienās gandrīz nebija iesniegumu par uzņemšanu partijā. Sakarā ar lielajiem zaudējumiem un nenozīmīgajiem panākumiem daļā nenobriedušo kaujinieku parādījās neveselīgs, reizēm pat atklāti sakāvniecisks noskaņojums.

Šī nepievilcīgā kauju operāciju politnenodrošināšanas aina padziļinājās vēl ar to, ka divīzijas komandiera vietnieks politdarbā pulka komisārs b. Zutis šajā laikā bija atvaļinājumā.

5. Beidzot vēl viens – galvenais – divīzijas ciesto lielo zaudējumu cēlonis ir divīzijas pavēlniecības neapmierinošais darbs, kas sevišķi uzskatāmi parādījās pēdējo kauju periodā.

III. Par divīzijas pavēlniecību

Varētu domāt, ka uzbrukuma operāciju otrajā kārtā, kas sākās 23. decembrī, pavēlniecībai vajadzētu ievērot kļūdas un trūkumus, kādi bija ziemas kauju pirmajā kārtā. Tomēr viss atkārtojās no jauna. Zemie mākoņi un migla neveicināja aviācijas, artilērijas un tanku darbību. Pretinieka priekšējā līnija tika slikti izlūkota. Šo iemeslu dēļ, neraugoties uz lielo lielgabalu skaitu, kas piedalījās artilērijas sagatavošanā, pretinieka uguns sistēma netika sagrauta.

Saskanīgais varonīgo kājnieku uzbrukums, kuri gāja kaujā ar neredzētu entuziasmu, apstājas. Uzbrūkošās strēlnieku apakšvienības pretinieka ložmetēju uguns rezultātā jau pirmajā dienā zaudēja līdz 30% sastāva.

Šo kauju gaitā noskaidrojās, ka divīzijas komandieris ģenerālmajors Veikins vada kaujas operācijas, nerēķinoties ar konkrētiem apstākļiem, pārāk vispārīgi un pavirši.

Šo faktu apstiprina arī vasaras kaujas pie Tuganovo-Golubovas, kurās divīzija, negūstot nekādus panākumus, zaudēja līdz 8000 cilvēku. Ģenerālmajors Veikina darba stilu raksturo šāds fakts. Frontes Kara padomes loceklis ģenerālleitnants b. Bogatkins, ieradies 25. decembrī divīzijas karaspēka vadības punktā, konstatēja, ka divīzijas komandierim nav kartes ar stāvokļa atzīmējumu un divīziju atbalstošo daļu izvietojumu.

Ar komandējošo sastāvu divīzijas komandieris nestrādā, pulku komandierus nesauc, ar viņiem neapspriežas. Kaujas apstākļos pulku komandieri dažkārt nezina, ko no viņiem grib. Divīzijas komandiera pavēles tiek dotas vispārējā formā.

Kadri divīzijā tiek atlasīti ne pēc lietišķām pazīmēm, bet pēc kaut kādām citām pazīmēm; ar to izskaidrojams fakts, ka nederīgi darbinieki, piemēram, Kesters, saņem divīzijas komandiera aizstāvību un neierobežotu atbalstu, bet labi darbinieki divīzijā neturas ilgi (Paegle, Kalniņš, Ivanovskis u. c.).

Ģenerālmajors Veikins ne mazākā mērā necieš pat kritisku mājienu uz trūkumiem un kļūdām. Ar padotajiem nepieļaujami rupjš, turklāt šī rupjība bieži pārsniedz jebkuras robežas. Šā iemesla dēļ tikko norīkotais štāba priekšnieks pulkvedis Ivanovskis jau iesniedzis atlūgumu. Virkne citu darbinieku gaida izdevīgu brīdi, lai aizietu no Veikina. Šinī ziņā divīzijas komandējošais sastāvs atgādina dzīvsudrabu, kura lodītes gatavas izbirt uz visām pusēm.

Ģenerālmajors Veikins nepareizi izprot šefību, ko pār Latviešu divīziju veic LK(b)P CK un LPSR TKP, un tāpēc neprata nodibināt pareizas savstarpējās attiecības ar armijas pavēlniecību un frontes Kara padomi. Neraugoties uz daudzkārtējiem CK paskaidrojumiem, viņš uzsver, ka Latviešu divīzija ieņem sevišķu vietu un ka viņam bez

armijas pavēlniecības dotajiem jāpilda arī norādījumi no LK(b)P CK, kura neļaus darīt pāri divīzijai.

Šīs nepareizās un ne uz ko nedibinātās pozīcijas dēļ saasinājās divīzijas komandiera attiecības ar armijas pavēlniecību, un tā pilnīgi pamatoti ierosināja nomainīt divīzijas komandieri ģenerālmajoru Veikinu ar citu personu.

Frontes Kara padome līdz šim laikam ir izdarījusi šādas pārmaiņas 43. gvardes Latviešu divīzijas komandējošā sastāvā:

1. Politdaļas priekšnieka v. i. Kesters, kas sagrāvis politdarbu, nomainīts ar apakšpulkvedi Ļebedevu, kurš agrāk strādāja par frontes Politpārvaldes inspektoru.

2. Artilērijas priekšnieks Kušners par trūkumiem artilērijas darbībā un daļēji dēļ nesastrādāšanās ar ģenerālmajoru Veikinu nomainīts ar pieredzējušu darbinieku pulkvedi Šarikalovu.

3. Štāba priekšnieks apakšpulkvedis Zaķis nomainīts ar pulkvedi Ivanovski, darbspējīgu un izglītotu komandieri.

4. Kritušā operatīvās daļas priekšnieka kapteiņa Jegorova vietā norīkots majors Kalniņš no rezerves pulka.

5. 121. sp. komandieri Līksni tribunāls notiesājis uz 10 gadiem. Viņa vietā norīkots apakšpulkvedis Tkačenko.

6. Ievainotā 125. sp. komandiera Jurēvica vietā norīkots Zaķis – bijušais divīzijas štāba priekšnieks.

No uzskaitītās darbinieku grupas neveiksmīga kandidatūra ir Politdaļas priekšnieks apakšpulkvedis Ļebedevs, kurš strādā desmitreiz labāk nekā Kesters, bet tomēr ir vājš, tāpat kā 125. gv. sp. komandieris apakšpulkvedis Zaķis, kurš ar savu darbu acīmredzami netiek galā.

[3. lapa]

IV. Secinājumi un priekšlikumi

Uzskatu, ka bez virknes vispārēju cēloņu (sliktie laika apstākļi, neaizsalušie purvi, ierobežots smago šāviņu skaits), nelabvēlīgais stāvoklis divīzijā radās divīzijas pavēlniecības neapmierinošās vadības dēļ.

Līdz tam laikam, kamēr divīziju komandēs ģenerālmajors Veikins, divīzijai nebūs pastāvīgi kvalificēti kadri, saliedēti vienotā kaujas kolektīvā, un tai nebūs normālas savstarpējās attiecības ar armijas pavēlniecību un frontes Kara padomi.

Uzskatu par nepieciešamu iesniegt Jums izskatīšanai šādus priekšlikumus:

1. Ierosināt PSRS aizsardzības tautas komisāra vietniekam kadru jautājumos nomainīt divīzijas komandieri ģenerālmajoru Veikinu ar citu personu – katrā ziņā latvieti.

2. Lūgt frontes Kara padomi:

a) nostiprināt divīzijas politaparātu, sākot no Politdaļas un beidzot ar bataljonu komandieru vietniekiem politdarbā;

b) sakarā ar lielajiem divīzijas zaudējumiem (vairāk nekā 50% no sastāva) izvest divīziju rezervē papildināšanai. Ar galvenajām šā ziņojuma nostādnēm un mūsu secinājumiem mutiski iepazīstināts Ziem.–Riet. frontes Kara padomes loceklis ģenerālleitnants

b. Bogatkins.

Maskavā, 3./ I – 1943. g.

K. Mahaņko

"УТРАЧЕНА"

УЧЕБНО-ПРОПАГАНДИСТСКОЕ ПРАВИЛЕНИЕ
 КОМАНДУЮЩЕГО ВОЙСКАМИ
 ПЕРВОГО БЕЛОРУССКОГО ФРОНТА
 ГЕНЕРАЛ-МАЙОР

/ПИТУРНОУ/

2 марта 1945 г.

П Л А Н

мероприятий по разложению латышских частей противника,
 противостоящих фронту

на время с 22 марта по 5 апреля 1945 г.

I. Поставить как одну из основных задач на ближайшее время
 разложение латышских частей противника и добиться их капитуляции и
 сдачи в плен.

Основными содержанием этой работы считать:

- а/ пропаганду приказа № 5 от 22.2.1945 г. Верховного Главнокомандующего Маршала Советского Союза товарища СТАЛИНА;
- б/ пропаганду решения конференции руководителей трех союзных держав в Крыму;
- в/ показ полной изолляции и обреченности гитлеровских войск отрезанных от Германии и захваченных в плен между Тукумсом и Дибавой;
- г/ показ солдатам и офицерам латышам, что немцы являются истинными врагами латышского народа, разжигая противоречия между солдатами латышами и немцами.
- д/ разоблачение фашистской пропаганды о многих зверствах русских над латышами;
- е/ призыв бороться с немцами и переходить на сторону Красной Армии, показывая, что это единственная возможность спасения;
- д/ показ способов перехода солдат латышей на нашу сторону.

2. DOK. 2. Baltijas frontes Politpārvaldes priekšnieka ģenerālmajora Pigurnova 1945. g. 22. martā apstiprinātais slepenais pasākumu plāns frontē pretimstāvošo latviešu karaspēka daļu demoralizēšanai no 1945. g. 22. marta līdz 5. aprīlim.

AVOTS: LVA, PA 101. f., 8. apr., 9. lieta, 34.–35. lp.
Mašīnraksta oriģināls krievu valodā.

[34. lapa]

Slepeni
Eks. N^o

„Apstiprinu“

2. Baltijas frontes Politpārvaldes priekšnieks
ģenerālmajors /Pigurnovs/
22. martā 1945. g.

FRONTEI PRETIMSTĀVOŠO PRETINIEKA LATVIEŠU DAĻU DEMORALIZĒŠANAS
PASĀKUMU PLĀNS

1945. g. no 22. marta līdz 5. aprīlim

1. Nospraust kā vienu no tuvākā laika galvenajiem uzdevumiem pretinieka latviešu daļu demoralizēšanu un panākt to kapitulāciju un padošanos gūstā.
2. Par šā darba galveno saturu uzskatīt:
  - a) Augstākā Virspavēlnieka Padomju Savienības Maršala biedra STAĻINA 1945. g. 23. februāra pavēles Nr. 5 propagandu;
  - b) triju sabiedroto lielvalstu vadītāju konferences Krimā lēmumu propagandu;
  - c) parādīt hitleriešu karaspēka, kas atgriezts no Vācijas un iespiests spīlēs starp Tukumu un Liepāju, pilnīgo izolāciju un bezcerīgo stāvokli;
  - d) parādīt latviešu kareivjiem un virsniekiem, ka vācieši ir senseni latviešu tautas ienaidnieki, (tā) uzkurinot pretrunas starp latviešu un vācu kareivjiem;
  - e) atmaskot fašistisko propagandu par it kā krievu zvērībām pret latviešiem;
  - f) aicinājums pārtraukt sakarus ar vāciešiem un pāriet Sarkanās armijas pusē, parādot, ka tā ir vienīgā glābšanās iespēja;
  - g) parādīt latviešu kareivjiem, kādā veidā var pāriet mūsu pusē.

N. p.k.	Pasākuma nosaukums	Izpildes termiņš	Izpildītājs	Piezīmes
1.	2.	3.	4.	5.
1.	Latviešu daļu demoralizēšanas organizēšanai komandēt uz 1. triecienarmiju, 42. un 22. armiju politdarbinieku grupu no rezerves.	23.03.	b. Gurins	
2.	Sagatavot izdošanai aģitmateriālus: a) frontes pavēlnieka pavēles projektu „Par attieksmi pret latviešu daļām, kā arī atsevišķiem kareivjiem latviešiem, kas	23.03.–05.04.	b. Gurins, b. Bass, b. Faktorovičs	

1.	2.	3.	4.	5.
	<p>pāriet Sarkanās armijas pusē”;</p> <p>b) Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes uzsaukumu ar aicinājumu kareivjiem latviešiem pārtraukt sakarus ar hitleriešu karaspēku un pāriet Sarkanās armijas pusē;</p> <p>c) Sarkanās armijas latviešu korpusa komandiera gv. ģenerālmajora b. Brantkalna uzsaukumu latviešu kareivjiem un virsniekiem, kuri atrodas hitleriešu dienestā;</p> <p>d) latviešu korpusa kareivju, seržantu un virsnieku vārdā – uzsaukumu pretinieka latviešu daļu kareivjiem un virsniekiem;</p> <p>e) pārbēdzēju radioaicinājumu ar foto-uzņēmumiem;</p> <p>f) lapiņas ar konkrētiem materiāliem, īpaši lapiņas, kas parādītu latviešu kareivjiem, kā pāriet mūsu pusē;</p> <p>g) Rīgas inteligences aicinājumu latviešu kareivjiem un virsniekiem;</p> <p>h) vietējo latviešu iedzīvotāju aicinājumu par tēmu: “Patiesība par Sarkanās armijas attieksmi pret iedzīvotājiem, kā arī pret kareivjiem latviešiem, kas pāriet Sarkanās armijas pusē”;</p> <p>[35. lapa]</p> <p>i) bijušo aizsargu un brīvprātīgo ģimeņu personīgās vēstules par to, ka tās netiek vajātas, ar aicinājumu pāriet Sarkanās armijas pusē;</p> <p>j) radiopārraižu programmas par tēmām: “Vācieši – senseņi latviešu tautas ienaidnieki”; “Latviešu tautas dzīve Latvijas teritorijā, kas atbrīvota no hitleriešu iebrucējiem”; “Padomi, kā pāriet Sarkanās armijas pusē”.</p>			
3.	Organizēt sagūstīto virsnieku un kareivju delegācijas nosūtīšanu pie 19. latviešu divīzijas 42., 43. un 44. kājnieku pulku komandieriem ar priekšlikumu kapitulēt un padoties gūstā.	26.03.	b. Gurins, b. Makuļins	
4.	Sagatavot virkni sagūstīto latviešu virsnieku privāto vēstuļu atsevišķiem latviešu	23.03.– 31.03.	b. Vatkins (tā tekstā),	

1.	2.	3.	4.	5.
	daļu komandieriem ar priekšlikumu kapitulēt un nosūtīt šīs vēstules ar speciāli šim mērķim sagatavotiem pārbēdzējiem.		b. Saakovs, b. Pšebiļskis	
5.	Veikt masveidīgu pārbēdzēju iesūtīšanu pretinieka latviešu daļās ar uzdevumu izplatīt agitliteratūru, organizēt latviešu kareivju pāreju mūsu pusē.	23.03.– 01.04.	b. Vatniks (tā tekstā), b. Saakovs, b. Pšebiļskis	
6.	Palielināt skaļruņu staciju skaitu, kas darbojas iecirkņos pret pretinieka latviešu daļām, un nodrošināt gūstekņu un pārbēdzēju masveida piedalīšanos pārraidēs, īpaši to 20 karavīru no 19. kd ⁴ 43. kp ⁵ 7. rotas 1. vada, kuri pārgāja mūsu pusē 21.03.45., tāpat vietējo iedzīvotāju un pagaidām hitleriešu armijā esošo kareivju radnieku piedalīšanos.	25.03.	b. Gurins, b. Vatniks (tā tekstā), b. Saakovs, b. Pšebiļskis	
7.	Organizēt lapiņu operatīvu izplatīšanu ar aviācijas un sevišķi ar agitmiņu un izlūku palīdzību.	24.03.	b. Seļskis, daļu vadītāji	
8.	Sastādīt izziņu par pretinieka 19. latviešu kājnieku divīziju.	23.03.– 03.04.	b. Idlis, b. Jermolajevs	
9.	Nodrošināt operatīvu gūstekņu un pārbēdzēju aptauju un aptaujas materiālu izmantošanu mūsu propagandā.	23.03.– 03.04.	b. Bass, b. Faktorovičs	

2. Baltijas frontes PP⁶ 7. daļas priekšnieks pulkvedis

/Gurins/

Sastādīts 1 eks. Eks. N° 1 – lietā.

Izp. Idlis. 22.03.1945. g. N° 91

Pareizi: 2. Baltijas frontes PP 7. daļas sekretārs staršina: paraksts nesalasāms

⁴ kd – kājnieku divīzija. (Red.)

⁵ kp – kājnieku pulks. (Red.)

⁶ PP – Politiskā pārvalde. (Red.)

СЕКРЕТНО
 10
 24/10
 1944

СОВЕТ НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ
 ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Центральный Комитет Коммунистической Партии /большевиков/ Латвии

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

27 октября 1944 года

Об утверждении лимитов и утверждения временной должностной номенклатуры на дополнительное штатное по предприятиям, ведомствам, городам и уездам Латвийской ССР.

В соответствии с постановлением Совета Народных Комиссаров Союза ССР от 12 июля 1943 года, Совет Народных Комиссаров Латвийской ССР и Центральный Комитет КП/б/Латвии ПОСТАНОВИЛИ:

1. Утвердить временную должностную номенклатуру руководящих работников и специалистов на получение дополнительного штатного по первой, второй и третьей категории, согласно приложения № 1.

2. Утвердить на октябрь месяц 1944 г. лимитов штатное распределение литерных единиц, единиц по уездам, городам, предприятиям и другим учреждениям, согласно приложениям № 2 и 3.

3. Народным Комиссарам, начальникам управлений и комитетов при Совете Народных Комиссаров Латвийской ССР, уездам и городам, а также колхозам, городам и уездам КП/б/Латвии и руководящим другим организациям распределить штатные единицы и литерные единицы по уездам в соответствии с утвержденной номенклатурой должностей руководящих работников и специалистов.

4. Утвердить список руководящих работников, получающих продукты вместо пайка литер "А" по лимитам прилагаемому.

Председатель Совета Народных Комиссаров Латвийской ССР:
 И. Янис

Секретарь ЦК КП/б/Латвии:
 Я. Калдеринс

Секретариат
 27.10.44

II. Trešās okupācijas sākums 1944.–1945. gadā

3. DOK. Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes un LK(b)P CK 1944. gada 27. oktobra lēmums par limitu noteikšanu un pagaidu nomenklatūras apstiprināšanu uz papildu pārtiku Latvijas PSR tautas komisariātos, iestādēs, pilsētās un apriņķos.

AVOTS: LVA, 270. f., 1. s. apr., 3. l., 10.–14. lp.
Uz LPSR TKP veidlapas. Mašīnraksts krievu valodā. Otrais eksemplārs ar V. Lāča un I. Ļebedeva (J. Kalnbērziņa vietā) parakstiem krievu valodā. Uz dokumenta spiedogs krievu valodā: „Slepeni pie 105 Nr. 84. LK(b)P CK birojs.”

[10. lapa]

LATVIJAS PSR TAUTAS KOMISĀRU PADOMES UN LATVIJAS KOMUNISTISKĀS (BOĻŠEVIKU) PARTIJAS CENTRĀLĀS KOMITEJAS LĒMUMS

1944. gada 27. oktobrī.

Par limitu noteikšanu un pagaidu nomenklatūras amatu apstiprināšanu uz papildu pārtiku Latvijas PSR tautas komisariātos, iestādēs, pilsētās un apriņķos.

Saskaņā ar PSRS Tautas Komisāru Padomes 1943. gada 12. jūlija rīkojumu Latvijas PSR Tautas Komisāru Padome un Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā Komiteja NOLEMJ:

1. Apstiprināt pagaidu vadošo darbinieku un speciālistu ieņemamo amatu nomenklatūru uz papildu pārtikas saņemšanu pēc pirmās, otrās vai trešās kategorijas saskaņā ar pielikumu Nr. 1.

2. Apstiprināt Latvijas PSR Tirdzniecības tautas komisariāta iesniegto litera pusdienu, sausās pārtikas un vakariņu sadali pa pagastiem, pilsētām, tautas komisariātiem un citiem resoriem uz 1944. gada oktobri saskaņā ar pielikumu Nr. 2. un 3.

3. Tautas komisāriem, Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes pārvalžu un komiteju vadītājiem, apriņķu un pilsētu izpildkomitejām, Latvijas K/b/P pilsētu un apriņķu izpildkomitejām un citu organizāciju vadītājiem sadalīt tiem piešķirtās pusdienas, sauso pārtiku un vakariņas saskaņā ar apstiprināto vadošo darbinieku un speciālistu ieņemamo amatu nomenklatūru.

4. Apstiprināt to vadošo darbinieku sarakstu, kuri saņēma produktus sausās pārtikas litera „A” vietā pēc limita grāmatiņām.

Latvijas PSR Tautas Komisāru
Padomes priekšsēdētājs V. Lācis

Latvijas K(b)P CK
sekretārs J. Kalnbērziņš

[11. lapa]

PIELIKUMS NR. 1.

Latvijas PSR partijas, komjanatnes, padomju, saimniecisko un arodbiedrību organizāciju vadošo darbinieku, kuriem ir tiesības uz papildu pārtiku, pagaidu nomenklatūra pēc grupām:

Pēc 1. grupas:

Tie, kas saņem pusdienas pēc litera „B” un sauso pārtiku pēc litera „A”.

Ieņemamo amatu nomenklatūra, kas paredzēta Sajuznarkomtorga vēstulē Nr. K38/Z no 1944. gada 28. jūlija, saņem produktus sausās pārtikas litera „A” vietā tai paredzētās summas apmērā.

Latvijas PSR Augstākās Padomes priekšsēdētājs un priekšsēdētāja vietnieki, sekretārs un Augstākās Padomes locekļi, Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs un priekšsēdētāja vietnieki, Tautas Komisāru Padomes lietu pārvaldnieks un Tautas Komisāru Padomes lietu pārvaldnieka vietnieks, tautas komisāri un viņu vietnieki, galveno Tautas Komisāru Padomes pārvalžu vadītāji un viņu vietnieki, Latvijas Patērētāju biedrību savienības priekšsēdētājs un viņa vietnieki, PSRS Tautas Komisāru Padomes pilnvarotie LPSR Tautas Komisāru Padomē, republikāniskā kontroles-uzskaites biroja vadītājs, republikāniskā kartīšu biroja vadītājs, lielāko trestu un vadošo rūpniecības uzņēmumu direktori, Tautas Komisāru Padomes pārvalžu, nodaļu priekšnieki un vadītāji, sektoru vadītāji, pārvalžu un lielāko patstāvīgo tautas komisariātu nodaļu vadītāji, Latvijas Patērētāju biedrību savienības un Tautas Komisāru Padomes svarīgāko nodaļu vadītāji, republikas prokurors un viņa vietnieks, Latvijas PSR Augstākās Tiesas priekšsēdētājs un viņa vietnieks, Augstākās Tiesas locekļi, Osaviohima Centrālās padomes priekšsēdētājs, LPSR Tautas Komisāru Padomes komiteju priekšsēdētāji, republikānisko laikrakstu redaktori, TASS vadītāji, Rīgas, Liepājas, Daugavpils, Jelgavas, Ventspils pilsētu prokurori un viņu vietnieki, apriņķu prokurori un viņu vietnieki, Rīgas un republikas pakļautības pilsētu tiesas priekšsēdētājs, republikas pakļautības pilsētu kartīšu un uzskaites-kontroles biroju vadītāji, LPSR Tautas Komisāru Padomes šifrētāji.

Latvijas K/b/P CK sekretāri, KK/b/P pilnvarotie Latvijas K/b/P CK un pilnvaroto vietnieki, Latvijas K/b/P sekretāru vietnieki, sekretāru palīgi, nodaļu vadītāji un nodaļu vadītāju vietnieki, sektoru vadītāji un to vietnieki, Latvijas K/b/P CK instruktori un lektori, pilsētu komiteju partijas komiteju sekretāri – Rīgā, Daugavpilī, Liepājā, Ventspilī un Jelgavā, Rīgas pilsētas rajonu partijas sekretāri, apriņķu partijas komiteju sekretāri, Rīgas pils. partijas komitejas nodaļu vadītāji, Rīgas pilsētas partijas komitejas instruktori, partijas arhīva vadītājs un Latvijas K/b/P šifrētāji, republikas prokuratūras svarīgo lietu izmeklētāji, „Cīņās”, „Padomju Latvijas” un „Komsomoļskaja Pravda” redaktoru vietnieki.

Republikas pakļautības pilsētu (5 pilsētas) izpildkomiteju priekšsēdētāju vietnieki un atbildīgie sekretāri, apriņķu izpildkomiteju priekšsēdētāji un priekšsēdētāju vietnieki, Rīgas pilsētas rajonu izpildkomiteju priekšsēdētāji, 14 apriņķu pilsētu izpildkomiteju priekšsēdētāji.

Latvijas VĻKJS¹ CK sekretāri un nodaļu vadītāji, apriņķu VĻKJS komiteju pirmie sekretāri, republikas pakļautības pilsētu VĻKJS komiteju pirmie sekretāri, Rīgas pilsētas rajonu VĻKJS komiteju pirmie sekretāri.

[12. lapa]

Centrālās Arodbiedrību savienības priekšsēdētājs un viņa vietnieki un atbildīgais sekretārs, Arodbiedrību savienības CK priekšsēdētājs, priekšsēdētāja vietnieki un atbildīgie sekretāri, Ceļu arodbiedrību priekšsēdētājs, vietnieks un atbildīgais sekretārs, Rīgas Arodbiedrību padomes priekšsēdētājs, viņa vietnieki un atbildīgie sekretāri, Arodbiedrību savienības izdevniecības direktors, Arodbiedrību savienības galvenais grāmatvedis, Arodbiedrību savienības atpūtas namu un sanatoriju pārvaldes vadītājs, laikraksta „Darbs”

¹ Vissavienības Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienība. (Red.)

galvenais redaktors, Arodbiedrību savienības lietu pārvaldnieks, Arodbiedrību savienības brīvprātīgās sporta savienības direktors.

Rīgas pilsētas izpildkomitejas nodaļu un pārvalžu vadītāji, Tautas Komisāru Padomes, Latvijas K/b/P, tautas komisariātu, Latvijas Patērētāju biedrību savienības, Tautas Komisāru Padomes svarīgāko pārvalžu galvenie grāmatveži, svarīgāko vadošo uzņēmumu un rūpniecības komisariātu direktori, galvenie inženieri, Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja palīgi, Augstākās Padomes Prezidija nodaļu vadītāji, Augstākās Padomes Prezidija Apžēlošanas komisijas atbildīgais sekretārs, Tautas Komisāru Padomes, Augstākās Padomes Prezidija, tautas komisariātu sekretariāta un protokola daļas vadītājs.

Banku centrālo kantoru pārvaldnieki un viņu vietnieki, valsts bankas nodaļu vadītāji, Rīgas tirgus direktors un galvenais grāmatvedis, Savienības Tirdzniecības tautas komisariāta galvenais inspektors LPSR Tirdzniecības tautas komisariātā un viņa vietnieks.

Rīgas, Liepājas, Ventspils ostu priekšnieki un kapteiņi.

Pēc 2. grupas:

Tie, kas saņem pusdienas pēc litera „B” un sauso pārtiku pēc litera „B”.

Tautas Komisāru Padomes arhīva vadītājs, tautas komisariātu un svarīgāko pārvalžu priekšnieku vietnieki, trestu un uzņēmumu direktori (izņemot svarīgākos, kuri atbilst 1. grupai), svarīgāko trestu un uzņēmumu direktoru vietnieki, centrālā Osaviohima priekšsēdētāja vietnieki, Tautas Komisāru Padomes instruktori un inspektori, tautas komisariātu vecākie inspektori, tautas komisariātu vecākie inženieri un prečziņi, Tautas Komisāru Padomes galveno pārvalžu un Latvijas Patērētāju biedrību savienības vecākie inženieri un prečziņi.

Tautas tiesneši, revidenti un TTK² vecākie konsultanti, republikas pakļautības pilsētu notāri, apriņķa notārs.

Centrālo iestāžu vecākie ekonomisti (ar augstāko izglītību).

Vecie boļševiki – VK/b/P biedri personālie pensionāri ar stāžu līdz 1917. gadam.

Republikas prokuratūras nodaļu prokurori, svarīgo lietu izmeklētāji, republikas prokuratūras un republikas pakļautības pilsētu prokuratūru vecākie izmeklētāji, Rīgas pilsētas rajonu prokurori, apriņķu pilsētu izmeklētāji.

Gaļas un piena rūpniecības tautas komisariātu sistēmas sanitārie ārsti, dzelzceļu un dzelzceļu būves vecākais sanitārās inspekcijas vadītājs, dzelzceļa un dzelzceļa būves vecākie sanitārie inspektori, dzelzceļa un dzelzceļa būves sanitāri – ārstnieciskās nodaļas vecākais inspektors, vecākais pārtikas sanitārais inspektors dzelzceļa ārstniecības nodaļā.

Apriņķu banku nodaļu vadītājs, apriņķu banku nodaļu vecākais grāmatvedis.

Vidusskolas un slimnīcas direktors republikas pakļautības pilsētās.

[13. lapa]

Apriņķu dzīvnieku, graudu sagādes stāciju direktori, sagādes tautas komisariātu pilnvarotie apriņķos, apriņķu pārtikas kombinātu pārvalžu, krājkašu vadītāji, apriņķu kultūras un sporta komiteju priekšsēdētāji un inspektori, apriņķa galvenais agronoms, apriņķa galvenais zootehniķis un vecākais veterinārārsts, apriņķa radoraidīšanas komitejas pilnvarotais, apriņķa sagādes kantora vadītājs, sviesta un siera sagādes kantora vadītājs, piena un putnu kombināta direktors, kurš veic sagādnieka funkcijas, svarīgāko, lielāko uzņēmumu galvenie grāmatveži.

Republikāniskā kontroles-uzskaites biroja priekšnieka vietnieks, republikāniskā kartīšu biroja priekšnieka vietnieks, kontroles-uzskaites un kartīšu biroju priekšnieku vietnieki republikas pakļautības pilsētās, Rīgas pilsētas kartīšu biroja un rajonu kontroles-

² Tieslietu tautas komisariāts. (Red.)

uzskaites biroju priekšnieki un viņu vietnieki, kartīšu biroju galvenie grāmatveži, republikāniskā kartīšu un uzskaites biroja vecākie kontrolieri un inspektori.

Galvenā sanitārā inspektora vietnieks, galvenais valsts Veselības tautas komisariāta sanitārais inspektors, apriņķu valsts sanitārie inspektori republikas pakļautības pilsētās, pilsētu vecākie sanitārie inspektori, Rīgas pilsētas rajonu sanitārie inspektori, ostu vadītāji un kapteiņi (izņemot Rīgu, Liepāju un Ventspili), Rīgas pilsētas rajonu izpildkomiteju partijas sekretāru vietnieki, apriņķu un republikas pakļautības pilsētu (izņemot Rīgu un tās, kas attiecas uz pirmo kategoriju) partijas komiteju nodaļu un sektoru vadītāji, partijas rajonu un apriņķu komiteju instruktori, apriņķa partijas komitejas sekretāra palīgs, partijas kabinetu vadītāji.

Laikrakstu „Cīņa”, „Padomju Latvija” redakciju nodaļu vadītāji, apriņķu avižu redaktori, VĻKJS apriņķa komiteju otrie sekretāri, republikas pakļautības pilsētu VĻKJS otrie sekretāri, Rīgas pilsētas rajonu VĻKJS komiteju otrie sekretāri, VĻKJS CK un republikas pakļautības pilsētu nodaļu un sektoru vadītāji, VĻKJS CK un apriņķu komiteju instruktori, tulki.

Apriņķa izpildkomitejas atbildīgie sekretāri un Rīgas pilsētas rajonu sekretāri, apriņķu izpildkomiteju nodaļu vadītāji, Daugavpils, Jelgavas, Liepājas, Ventspils izpildkomiteju nodaļu vadītāji, 14 apriņķa pilsētu izpildkomiteju priekšsēdētāju vietnieki un atbildīgie sekretāri (izņemot republikas pakļautības pilsētas), apriņķa pilsētu izpildkomiteju priekšsēdētāji.

Apriņķa Patērētāju biedrību savienības valdes priekšsēdētājs un viņa vietnieks, Latvijas Patērētāju biedrību savienības apriņķa bāzu vadītājs.

Mašīnu-traktoru stacijas direktors, mašīnu-traktoru stacijas direktora vietnieks un sovhozu direktori.

Apriņķu arodbiedrību priekšsēdētājs, vietnieki, nodaļu vadītāji un nodaļu vadītāju vietnieki, Centrālās Arodbiedrību savienības, Arodbiedrību savienības CK, ceļu arodbiedrības un CK Prezidija instruktori, inspektori, Centrālās Arodbiedrību savienības atbildīgie revizori, CAS³ pilnvarotie ārsti, CAS priekšsēdētāja palīgi.

Tirgu (izņemot Rīgas) direktori un galvenie grāmatveži.

Tautas Komisāru Padomes, Augstākās Padomes Prezidija, partijas CK, tautas komisariātu un citu centrālo orgānu garāžu ar lielu mašīnu skaitu vadītāji un mehāniķi, 1. klases šoferi, Tautas Komisāru Padomes, Augstākās Padomes Prezidija, Latvijas K(b)P CK rakstāmmašīnu biroju vadītāji, TKP⁴ un tautas komisariātu galvenie grāmatveži (uz pastāvīgas bilances esošie), valdības un litera ēdnīcu vadītāji (direktori).

[14. lapa]

Pēc 3. grupas:

Pusdienas R-4.

Pilsētu un apriņķu pilsētu izpildkomiteju priekšsēdētāja vietnieki, 14 apriņķa pilsētu izpildkomiteju nodaļu vadītāji un viņu vietnieki.

Pagastu izpildkomiteju priekšsēdētāji, priekšsēdētāju vietnieki un atbildīgie sekretāri, dzelzceļa iecirkņu sanitārie inspektori, pilsētu un Rīgas pilsētas rajonu valsts sanitārie inspektori.

VĻKJS apriņķu komiteju instruktori.

³ Centrālā Arodbiedrību savienība.

⁴ Tautas Komisāru Padome.

Aprīņķu un pilsētu arodbiedrību nodaļu un sektoru vadītāji, kuri netika paredzēti 2. grupā, aprīņķa arodbiedrību komiteju instruktori.

Aprīņķu pilsētu slimnīcu un vidusskolu direktori.

Pagastu partijas organizāciju vadītāji.

Visi kartīšu un kontroles-uzskaites biroju kontrolieri, ekonomisti, revidenti, instruktori, inspektori, kasieri, grāmatveži, noliktavu pārziņi un ekspeditori.

Tautas komisariātu un lielāko uzņēmumu vecākie grāmatveži, inženieri un ekonomisti.

VĻKJS republikas pakļautības pilsētu komiteju nodaļu vadītāji, nodaļu vadītāji, kodifikatori, korektori, sagādes aģenti, 2. kategorijas šoferis, mašīnrakstītāja-stenogrāfiste, saimniecības vadītāja palīgs, tehniķis, caurlaižu biroja vadītājs, dežurējošie komandanti, LK/b/P sekretāru, TKP priekšsēdētāja, viņa vietnieku, tautas komisāru, TKP un Augstākās Padomes Prezidija sekretāri, tautas komisariātu 2. kategorijas šoferi, notāri republikas pakļautības pilsētās.

Pēc 2. grupas:

Pusdienas – liters „B”, bet bez sausās pārtikas, saskaņā ar Sojuznarkomtorga⁵ Ļubimova direktīvo telegrammu.

Kontroles-uzskaites un kartīšu biroju vecākie grāmatveži, vecākie instruktori, vecākie inspektori, vecākie kasieri, vecākie kontrolieri, sektoru vadītāji, iecirkņu kontroles-uzskaites un kartīšu biroju vadītāji.

Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes un LK(b)P CK 1944. gada 27. oktobra lēmums par limitu ietveršanu un pagaidu nomenklatūras akūtu apstiprināšanu uz papildu pārtiku Latvijas PSR tautas komisariātos, iestādēs, pilsētās un aprīņķos.

⁵ PSRS Tirdzniecības tautas komisariāta Patērētāju biedrības savienība. (Red.)

С П Р А В К А

О ПОДГОТОВКЕ К НАЧАЛУ УЧЕБНОГО ГОДА В ЛАТВИЙСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ.

1. Из 12 зданий, принадлежавших Университету в 1940/41 уч.году, в настоящее время 6 зданий заняты другими организациями: здание Центральной библиотеки Университета по бульв. Калпака 4, здание студенческого общежития по ул. Вальдемара 55, здание медицинского факультета по Школьной ул.15, здание исторического и филологического факультетов по Бривибас ул. 2/4 - заняты частями Красной Армии, здание Ректората по бульвару Райниса 9 занято ЦК ЛКСМ Латвии, здание по бульвару Бривибас 6 занято Управлением железных дорог. Из оставшихся 6 зданий 2 (по бульв.Райниса 19 и бульв. Кронвальда 4) требуют капитального ремонта, остальные текущего ремонта.

2. Материальные ценности Университета, как то: оборудование лабораторий и кабинетов, инструмент мастерских, книжные фонды и т.д., благодаря самоотверженной работе группы научных работников, в основном сохранились. В ближайшее время необходимо провести инвентаризацию всего имущества Университета, а также организовать охрану библиотек отсутствующих профессоров и научных работников Университета.

3. Из 647 чел. профессорско-преподавательского состава Университета, работавших в 1940/41 уч.году, на 6/XI зарегистрировалось только 95, из них 30 профессоров. (Список профессоров и распределение их по факультетам см.приложение № 1 и № 2). Особенно тяжелое положение на механическом факультете, где на 12 кафедрах зарегистрировалось только 4 человека. Такое же положение на физико-математическом факультете и факультете естественных наук. Руководящий состав факультетов и кафедр полностью некомплектован. В основном Наркомпрос оставил в Уни-

4. DOK. LK(b)P CK izziņa ar pielikumiem LK(b) P CK birojam un Latvijas PSR TK Padomes 1944. g. 13. novembra lēmumam „Par LVU sagatavošanu jaunā mācību gada sākumam”.

AVOTS: LVA, PA 101. f., 3. apr., 16. l., 44.–56. lp.
 Mašīnraksts krievu valodā ar LK(b)P CK skolu daļas vadītāja E. Novika parakstu. Uz dokumenta spiedoga „Slepeni pie Latvijas K(b)P CK biroja protokola Nr. 85. 4š” nospiedums.
 Sīkāk sk.: Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940–1990. – R., 1999. – 133.–134. lpp.

[44. lapa]

SLEPENI

Pie Latvijas K(b)P CK biroja
 protokola Nr. 85, 4. š.

IZZIŅA PAR SAGATAVOŠANOS JAUNĀ MĀCĪBU GADA SĀKUMAM LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTĒ

1. No 12 ēkām, kas piederējušas Universitātei 1940./1941. m. g., pašlaik 6 ēkās atrodas citas organizācijas: Universitātes Centrālās bibliotēkas ēkā Kalpaka bulv. 4, studentu kopmītnes ēkā Valdemāra ielā 55, Medicīnas fakultātes ēkā Skolas ielā 15, Vēstures un filoloģijas fakultātes ēkā Brīvības ielā 2/4 – atrodas Sarkanās armijas daļas, Rektorāta ēku Raiņa bulv. 9 aizņēmusi Latvijas ĻKJS CK, ēkā Raiņa bulv. 6 atrodas Dzelzceļu pārvalde. No pārējām 6 ēkām 2 (Raiņa bulv. 19 un Kronvalda bulv. 4) nepieciešams kapitālais remonts, bet citām kārtējais remonts.

2. Universitātes materiālās vērtības: laboratoriju un kabinetu iekārtas, darbnīcu instrumenti, grāmatu fondi utt., kopumā ir saglabātas zinātnisko darbinieku grupas paš aizliedzīga darba dēļ. Tuvākajā laikā ir nepieciešams veikt visa Universitātes īpašuma inventarizāciju, kā arī organizēt prombūtnē esošo profesoru un Universitātes zinātnisko darbinieku bibliotēku apsardzi.

3. No 647 Universitātes profesoriem un pasniedzējiem, kuri strādāja 1940./1941. m. g., līdz 6. novembrim reģistrējušies tikai 95, no kuriem 30 ir profesori (profesoru saraksts un sadalījums pa fakultātēm 1. un 2. pielikumā). Īpaši smags stāvoklis ir Mehānikas fakultātē, kuras 12 katedrās reģistrējušies tikai 4 cilvēki. Tāds pats stāvoklis ir Fizikas un matemātikas fakultātē un Dabaszinātņu fakultātē. Fakultāšu un katedru vadošais sastāvs vēl nav pilnībā nokomplektēts. Vairumā gadījumu Tautas Izglītības komisariāts Universitātes [45. lapa] vadošajos amatos ir atstājis tos pašus darbiniekus, kuri strādāja vācu okupācijas laikā. Daļēji tas ir izskaidrojams ar to, ka Universitātes rektors prof. Kadeks ieradās Rīgā tikai 6. novembrī. Universitātes sekretāra amatā tika iecelts Bielis Voldemārs, politiski nepārbaudīta persona (ir saņemtas ziņas, ka viņš bijis saistīts ar policistiem). Universitātē tika ierosināts jautājums par to profesoru atgriešanos [darbā], kurus NKVD orgāni izolēja 1941. gadā. Tautas Izglītības komisariāta augstāko mācību iestāžu un tehnikumu pārvaldes priekšnieks b. Vilks nav devis pienācīgu pretsparu šim naidīgajam mēģinājumam. Universitātei nopietni jāpalīdz, iesaistot kolektīvā partijas kadrus.

4. Līdz 6. novembrim kopumā iesniegti 442 pieteikumi no personām, kuras gribētu studēt Universitātē. No vecajiem studentiem reģistrējušās 823 personas, 1940./

1941. m. g. skaitījās 7896 studenti. Vairums no tiem, kas stājās Universitātē, dzīvo Rīgā. No provinces ir tikai 3–4 pieteikumi. Vairāk nekā puse pieteikumu iesniegti studijām Medicīnas fakultātē (skatīt – 3. pielikumā).

Ar Latvijas K(b)P CK biroja 1941. g. 4. jūlija lēmumu par studentu sadalījumu, kuri tiks uzņemti LPSR augstākajās mācību iestādēs 1941./1942. mācību gadā, Latvijas Valsts Universitātei tika noteikts šāds studentu skaits:

Arhitektūras fakultātei	30
Inženierzinātņu fakultātei	230
Ķīmijas fakultātei	
Ķīmijas nodaļā	100
Farmācijas nodaļā	30
Mehānikas fakultātei	210
Dabaszinātņu fakultātei	
Bioloģijas nodaļā	60
Ģeoloģijas-ģeogrāfijas nodaļā	30

[46. lapa]

Fizikas un matemātikas fakultātei	60
Ekonomikas un juridisko zinātņu fakultātei	
Ekonomikas nodaļā	90
Juridiskajā nodaļā	30
Vēstures un filoloģijas fakultātei	
Vēstures nodaļā	120
Filoloģijas nodaļā	90
Medicīnas fakultātei	
Medicīnas nodaļā	140
Stomatoloģijas nodaļā	30

Kopā: 1250

Ņemot vērā profesoru un lektoru akūto nepietiekamību dažās fakultātēs, studentu skaita sadalījums jāizmaina šādi:

Arhitektūras fakultātē	30
Inženierzinātņu fakultātē	180
Ķīmijas fakultātē	180
Mehānikas fakultātē	120
Bioloģijas fakultātē	60
Ģeoloģijas un augsnes zinātnes fakultātē	60
Ģeogrāfijas fakultātē	90
Ekonomikas fakultātē	60
Juridiskā fakultātē	30
Vēstures fakultātē	90
Filoloģijas fakultātē	90
Fizikas un matemātikas fakultātē	60
Medicīnas fakultātē	21

Kopā: 1260

[47. lapa]

Sakarā ar to, ka vācu okupantu kundzības laikā strauji samazinājies vidusskolu beidzēju skaits, it īpaši strādnieku bērnu skaits, ir nepieciešams izveidot Latvijas Universitātē

6 mēnešu sagatavošanas kursus iestājeksāmeniem Latvijas Universitātē un divgadīgu sagatavošanas nodaļu.

Latvijas K(b)P CK Skolu daļas vadītājs (Noviks)

[48. lapa]

SLEPENI

Pie Latvijas K(b) P CK biroja
protokola Nr. 85, 4.§.

Latvijas K(b)P CK sekretāram b. Ļebedevam no Jufrjakova J. P.

RAKSTISKS ZIŅOJUMS.

Jūsu uzdevumā esmu veicis Latvijas Valsts universitātes stāvokļa izpēti. Izpēte ietver:

1. Universitātes materiālo bāzi.
2. Universitātes darbiniekus.
3. Universitātes gatavību mācībām 1944./1945. mācību gadā.

Universitātes materiālā bāze.

1940./1941. mācību gadā Universitāte aizņēma šādas ēkas:

1. Raiņa bulv. 19 (galvenā ēka)
2. Kronvalda bulv. 4
3. Kronvalda bulv. 1
4. Kronvalda bulv. 9
5. Alberta ielā 10
6. Baznīcas ielā 5
7. Raiņa bulv. 9
8. Kalpaka bulv. 4
9. Skolas ielā 15
10. Valdemāra ielā 55
11. Brīvības bulv. 6
12. Raiņa bulv. 11 vai Brīvības ielā 2/4

1. Tagad Kalpaka bulv. 4, kur atrodas Universitātes Centrālās bibliotēkas ēka, pagrabā sasviests viss sociālekonomisko disciplīnu grāmatu fonds, un šī literatūra nav lietojama, kamēr tā nav savesta kārtībā. (Ēkā atrodas Sarkanās armijas daļas.)

[49. lapa]

2. Ēka studentu kopmītnēm Valdemāra ielā 55 (atrodas Sarkanās armijas daļas).

3. Rektorāta ēku (Raiņa bulv. 9), kurā tika izvietota visa Universitātes vadība, bet saimniecības ēkās Universitātes darbnīcas, noliktavas, garāža utt., ir aizņēmusi komjaunatnes CK.

4. Ekonomikas un Filoloģijas fakultāšu ēkā Brīvības ielā 2/4, kur atradās arī smalkmehānikas darbnīca, tagad izvietotas Sarkanās armijas daļas.

Latvijas Valsts universitātes rīcībā palikušas šādas ēkas:

1. Ēka Raiņa bulv. 19. Tā ir galvenā ēka, kurā atrodas rektorāts, Mehānikas un Inženierzinātņu fakultātes. Pamatvilcienos ēka gatava mācībām, tomēr ir nepieciešama tehniska apskate un kārtējais remonts, ēka daļēji cietusi no bombardēšanas.

2. Ēka Kronvalda bulv. 1, kur atrodas bioloģijas kabineti un laboratorijas.

3. Ēka Kronvalda bulv. 4, kurā atrodas Ķīmijas fakultāte. Ēka tika pakļauta apšau-

dei, un tajā ir 20 šāviņu trāpījumu vietas. Šāviņu dēļ sagrauts jumts un virsējais pārsegums. Nepieciešams tūlītējs remonts. Iekārtas saglabājušās pilnībā. No šā viedokļa fakultāte var sākt nodarbības.

4. Ēka Alberta ielā 10, kurā atrodas Bioloģijas fakultātes kabineti,

5. Ēka Baznīcas ielā 5, kurā atrodas saimniecības daļa,

6. Medicīnas fakultātes ēka Kronvalda bulv. 9.

Universitātes materiālās vērtības: laboratoriju iekārtas, darbnīcu instrumenti, grāmatu fondi pamatvilcienos ir saglabājušies.

[50. lapa]

Pateicoties zinātnisko darbinieku grupas pūlēm, ir izdevies saglabāt vērtīgu aparātūru. Mehānikas fakultāte ir saglabājusi visu elektroiekārtu, saglabājušās arī Ķīmijas fakultātes iekārtas.

Tomēr Universitātes uzdevums ir tuvākajā laikā veikt ne tikai mācību, bet visa īpašuma inventarizāciju.

Ir jāņem uzskaitē un jānodod Universitātes rīcībā dzīvokļi, kurus aizņēma profesori un pasniedzēji, kas tikuši aizdzīti vai aizbēguši uz Vāciju.

Tāpat nepieciešams aprakstīt bibliotēkas, kas atrodas šajos dzīvokļos, un nodrošināt to apsardzi.

Universitātes darbinieki.

1940./1941. m. g. kopējais profesoru un pasniedzēju skaits bija 647 cilvēki, bet 1944. g. 1. novembrī profesoru un pasniedzēju skaits ir vairs tikai 100 cilvēki. No tiem 30 ir profesori.

Viņu sadalījums fakultātēs ir šāds (profesoru saraksts ir pievienots pielikumā). Profesoru un pasniedzēju trūkums ir liels. Vissliktākais stāvoklis ir Mehānikas fakultātē. Līdz 1944. g. 1. novembrim tajā skaitījās tikai 4 cilvēki: dekāna vietas izpildītājs prof. L. Hunhens, subasistents M. Podiņš, privātdocents V. Krūmiņš un asistents Demants. Tajā pašā laikā fakultātē ir 12 katedras un 70 disciplīnas. 1940./1941. m. g. fakultātē bija 44 darbinieki. Šādā sastāvā fakultāte, pat pamatdisciplīnās, nevar sākt mācību nodarbības.

Dabaszinātņu fakultātē (dekāns prof. Brazmans) [51. lapa] tāpat trūkst profesoru un pasniedzēju pamatdisciplīnās un nodarbības var sākties tikai daļēji.

Ķīmijas fakultātē, izņemot koloidālās ķīmijas katedru, vadošajās disciplīnās ir darbinieki. Ķīmijas fakultātes tehnoloģijas katedras nodaļā tāpat nepietiek zinātnisko līdzstrādnieku – 1. novembrī tur skaitījās tikai 3 zinātniskie darbinieki.

Vispārējās ķīmijas tehnoloģijas katedrā prof. Alfrēds Leviņš, neorganiskās ķīmijas tehnoloģijas katedrā – profesors Ernests Dišlers un asistents Leonīds Osipovs.

Arī pārējās fakultātēs ir liels zinātnisko darbinieku trūkums, tomēr vadošajās disciplīnās ir iespējams uzsākt mācības.

Jāatzīmē izglītības tautas komisāra pieļautie trūkumi, ieceļot amatā vadošos darbiniekus tūlīt pēc Rīgas atbrīvošanas no vācu iebrucējiem. Izglītības tautas komisāram vajadzēja izraudzīt Universitātes vadošos darbiniekus ar īpašu rūpību. Tas netika darīts. Darbinieki tika iecelti amatā bez attiecīgas pārbaudes. Piemēram, kāds Beilis Voldemārs, politiski nepārbaudīta persona, tika iecelts Universitātes sekretāra amatā, vēl vairāk, Izglītības tautas komisariāta kadru daļas priekšnieka vietas izpildītājs Spandaks Ludvigs Pētera d. raksturo Beili kā diezgan „aizdomīgu” personu. Viņa rīcībā ir informācija, ka Beilis kalpojies vāciešiem, bieži redzēts dzeram kopā ar policistiem. Beidzot, ka Beilis šāvis uz Sarkanās armijas daļām, kad tās atkāpās no Latvijas. Nav saprotams, kādēļ Izglītības tautas komisariāts vēl līdz šim brīdim atļauj viņam strādāt par Universitātes sekretāru un nodod viņa rokās visus galvenos Universitātes reorganizēšanas pavedienus.

Vēl jo vairāk par to, ka Universitātē kāds nodarbojas ar kaitniecīgu darbību [52. lapa], liecina fakts, ka Universitātē ierosināts jautājums par to profesoru atgriešanos [darbā], kurus 1941. gadā izolēja [atbrīvoja no darba] NKVD orgāni.

Universitātei nopietni jāpalīdz darbinieku kolektīva veidošanā. Nepieciešams to stiprināt ar partijas biedriem, pieņemot atpakaļ darbā Universitātē agrāk strādājušos komunistus.

Līdz 6. novembrim ir iesniegti 442 pieteikumi no tiem, kuri vēlas studēt Universitātē. Raksturīgi, ka pieteikumus iesnieguši tikai Rīgas iedzīvotāji. No provinces iesniegti tikai 3–4 pieteikumi. Tas acīmredzami izskaidrojams ar slikti izveidotajiem sakariem ar provinci, iedzīvotāju vājo informētību par Universitātes mācību nodarbību atsākšanos. Turklāt raksturīga iezīme ir tā, ka lielākā puse iesniegto pieteikumu ir studijām Medicīnas fakultātē (skatīt iesniegto pieteikumu sarakstu).

Vecāko kursu studentu reģistrācija tāpat ir neapmierinoša. Līdz 6. novembrim pierēģistrējušies tikai 823 cilvēki, lai gan 1940./1941. mācību gadā skaitījās 7896 studenti.

Lai nodrošinātu veiksmīgu studentu uzņemšanu Universitātē, ir nepieciešams veikt vairākus pasākumus. Nepieciešams, lai fakultāšu katedru vadītāji uzrakstītu vairākus rakstus avīzēs par Universitātes darbību. Jāizsūta paziņojumi uz republikas rajonu centriem utt.

Universitātei ir jārisina šādi uzdevumi:

1. Mācību plānu izstrāde.
2. Programmas.
3. Jāprecizē studentu skaits fakultātēs unursos.
4. Jāsagatavo mācību ēkas un laboratorijas nodarbībām pēc [53. lapa] jaunā kursa plāna.
5. Jāiekārto kopmītnes studentiem.
6. Jāveic laboratoriju tehniskā apskate un jānosaka to gatavība nodarbību uzsākšanai.
7. Jāpārbauda Universitātes kurināmā rezerves utt.

Visi šie un arī citi uzdevumi ir jāatrisina Universitātes pirmajās darba dienās.

Jufrjakovs

1944. g. 9. novembris

[54. lapa]

1. pielikums
LK(b)P CK biroja un Latvijas PSR
TK Padomes 1944. g. 13. nov. lēmumam
Protokols Nr. 85., 4.§.

LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTES PROFESORU SARAKĪSTS 1944. G. 1. NOVEMBRĪ

Arhitektūras fakultāte

1. Krūmiņš Artūrs
2. Lamze Arnolds
3. Malvess Augusts
4. Štālbergs Ernests

Filoloģijas fakultāte

5. Dāle Pauls

6. Endzelīns Jānis
7. Kolbuševskis Staņislavs
8. Krastiņš Pēteris

Inženierzinātņu fakultāte

9. Nomals Pēteris
10. Tramdahs Artūrs
11. Cizarēvičs Jēkabs

Ķīmijas fakultāte

12. Kešāns Augusts
13. Ieviņš Alfrēds
14. Maizīte Jānis
15. Svirlovskis Eduards
16. Krustiņšons Jānis
17. Dišlers Ernests
18. Kalniņš Pauls
19. Štāls Valdemārs
20. Cīrulis Arvīds

Matemātikas un dabaszinātņu fakultāte

21. Strands Embriks
22. Romāns Ģederts

Mehānikas fakultāte

23. Hunhens Ludvigs

Medicīnas fakultāte

24. Miķelsons Jānis
25. Sniķeris Pēteris
26. Stradiņš Pauls

[55. lapa]

Ekonomisko un juridisko zinātņu fakultāte

27. Akmentiņš Roberts
28. Balodis Eduards
29. Muceniēks Pēteris
30. Šīrons Eduards

Noviks

2. pielikums

LK(b)P CK biroja un Latvijas PSR
TK Padomes 1944. g. 13. nov. lēmumam
Protokols Nr. 85., 4. §.

PROFESORU SADALĪJUMS PA FAKULTĀTĒM

Fakultātes:	1940./1941. m. g.	1944. g. 6. novembrī
Arhitektūras	9	4
Inženierzinātņu	8	3

Ķīmijas	14	9
Mehānikas	13	1
Dabaszinātņu	8	
Fizikas-matemātikas	6	2
Ekonomikas un juridisko zinātņu	22	4
Vēstures un filoloģijas	12	4
Medicīnas	15	3
	109	30

Noviks

3. pielikums
LK(b)P CK biroja un Latvijas
PSR TK Padomes 1944. g. 13. novembra lēmumam
Protokols Nr. 85., 4.š.

LĪDZ 1944. G. NOVEMBRIM IESNIEGTIE PIETEIKUMI

	Vīrieši	Sievietes	Kopā
Arhitektūras	10	15	25
Inženierzinātņu	11	–	11
Ķīmijas	11	16	27
Farmakoloģijas	–	27	27
Mehānikas	28	–	28
Bioloģijas	–	6	6
Bioloģijas zinātnes un augšnes zinātnes	–	2	2
Ģeogrāfijas	–	3	3
Tautsaimniecības	7	20	27
Juridisko zinātņu	3	2	5
Vēstures	1	5	6
Filoloģijas	4	29	33
Fizikas-matemātikas	3	6	9
Medicīnas	24	147	171
Zobārstniecības	–	62	62
	102	340	442

Noviks

СВЕДЕНИЯ О СМЕНЯЕМОСТИ ВОЛОСТНЫХ ПАРТИЙНЫХ ОРГАНИЗАТОРОВ ВАЛКСКОГО УЕЗДА

Число волостей в уезде	Число волостей, где не было смены	Число волостей, в которых сменялись 2 раза	В том числе 2 раза	Причины сменяемости						Примечания	
				освобожд. по личному желанию	посланы на учебу	перевед. на ту же работу	сняты как не справившийся	сняты как скомпрометированы	умерли		др. причины
28	17	15	54	4	2	4	1	5	2	1	

Примечание: в 6 волостей партторги не посылались.

СМЕНЯЕМОСТЬ ПАРТОРГОВ ВОЛОСТЕЙ ВАЛКСКОГО УЕЗДА

№	Наименование волости	Число сменявшихся партргов	Сколько времени проработал партргом	Причины освобождения	Примечание
1.	Бломская - Григулис	1	2 месяца	послан на учебу	
2.	Малупская - Фридсон	1	1-2 месяца	умер	
3.	Планевская - Пека	1	4 месяца	по личн. просьбе	
4.	Эвельская - Орлов	1	7 "	пьянство, хулиганство	
5.	Циргальская - Тиснесис	1	4 "	продолжит. болезнь	
6.	Рауенская - Витолс	1	2 "	собственное желание	
7.	Калнциемская - Парамон	1	1 "	по личному желанию	
8.	Бирзульская - Грислис	2	1-4 месяца	убита	
	- Лаздыньш		2 месяца	пьянство, мародерство	
9.	Леясциемская - Петерсон	2	1 месяц	переведен на др. работу	
	- Гаращенко		2 недели	послан в другую волость	
10.	Картю - Круминьш	2	1 месяц	послан на учебу	
	- Орлов		2 недели	переведен на др. волость	
11.	Синолес - Бегнева	1	2 месяца	переведена на др. волость	
12.	Трапенская - Зеллит	1	1 месяц	исключен из ВК(б)п	
13.	Педедзская - Овчинников	2	-7 месяцев	пьянство	
	- Севастьянов		2 недели	убийство	
14.	Дугажская - Недо	1	3 месяца	переведен на др. волость	
15.	Аннекая - Страуме	1	1 месяц	переведен на др. работу	

Ziņas par Valkas apriņņa pagastu partijas organizatoru mainīgumu.

5. DOK. LK(b)P CK partijas atbildīgās organizatores Skuteļskas 1945. g. oktobra ziņojums LK(b)P CK sekretāram F. Titovam „Ziņas par pagastu partijas organizatoru mainīgumu Valkas apriņķī”.

AVOTS: LVA, PA 101. f., 8. apr., 1. l., 161. lp.
Mašīnraksta pirmais eksemplārs krievu valodā.

ZIŅAS PAR VALKAS APRIŅĶA PAGASTU PARTIJAS ORGANIZATORU MAINĪGUMU

		<u>Mainīguma cēloņi</u>	Piezīmes
Pag. sk. apriņķī	28	Atbrīvots pēc paša vēlēš.	4
Pag. sk., kur nebija maiņas	17	Aizsaukts māc.	2
Pag. sk., kur mainījās	15	Pārcelts uz to pašu darbu	4
T. sk. mainījās 2 reizes	54	Noņemts kā netik. galā ar darbu	1
		Noņemti kā sakompromitējušies	5
		Miruši	2
		Citu iem. dēļ	1

Piezīme: uz 6 pagastiem partorgi netika sūtīti.

VALKAS APRIŅĶA PAGASTU PARTORGU MAINĪGUMS

N. p. k.	Pagasta nosaukums	Nomain. partorgu skaits	Cik ilgi str. par partorgu	Atbrīvošanas cēloņi	Piezīmes
1.	Blomes – Grigulis	1	2 mēn.	Aizsūtīts mācīties	
2.	Mālupe – Fridsons	1	1–2 mēn.	Miris	
3.	Plāņu – Peka	1	4 mēn.	Pēc pers. lūguma	
4.	Ēveles – Orlovs	1	7 mēn.	Dzeršana, huligānisms	
5.	Cirgaļu – Tiesnesis	1	4 mēn.	Ilgstoši slimo	
6.	Raunas – Vītols	1	2 mēn.	Pēc paša vēlēšanās	
7.	Kalnciema – Paramons	1	1 mēn.	Pēc paša vēlēšanās	
8.	Birzuļu – Grīslis	2	1–4 mēn.	Nogalināts	
	– Lazdiņš		2 mēn.	Dzeršana, marodierisms	
9.	Lejasciema – Pētersons	2	1 mēn.	Pārcelts citā darbā	
	– Garaščenko		2 ned.	Aizs. uz citu pag.	
10.	Kārķu – Krūmiņš	2	1 mēn.	Nosūtīts mācīties	
	– Orlovs		2 ned.	Pārc. uz citu pag.	
11.	Sinoles – Begņeva	1	2 mēn.	Pārc. uz citu pag.	
12.	Trapenes – Zellīts	1	1 mēn.	Izslēgts no VK(b)P	
13.	Pededzes – Ovčiņņikovs	2	7 mēn.	Dzeršana	
	– Sevastjanovs		2 ned.	Slepkavība	
14.	Lugažu – Pedo	1	3 mēn.	Pārc. uz citu pag.	
15.	Annas – Straume	1	1 mēn.	Pārc. citā darbā	

ВСЕСОЮЗНАЯ КОМУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ (большевиков)
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ
КОМУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ (большевиков) ЛАТВИИ

Му: .....

ОСОБАЯ ПАПКА

СТРОГО СЕКРЕТНО

Подлежит возврату в 10-ти дневный срок в протокольную часть Особого Сектора ЦК КП(б) Латвии

Выписка из протокола № 112

заседания бюро ЦК КП(б) Латвии от „28“ мая 1945 г. § 1.

О мерах по усилению борьбы с бандитизмом
на территории Латвийской ССР.

В целях усиления борьбы с проявлением бандитизма в Латвийской ССР, бюро ЦК КП(б) Латвии постановляет:

1. Организовать при военном отделе ЦК КП(б) Латвии в помощь органам НКВД, отряд по борьбе с бандитизмом из состава бывших активных партизан в количестве 100 человек, (список прилагается).
2. Утвердить: командиром отряда т.Лайвиньш (председатель Рижского Уисполкома), комиссаром отряда т.Ошкали (секретарь Рижского Укома КП(б) Латвии).
3. Обязать командира отряда т.Лайвиньш и комиссара отряда т.Ошкали в 5-ти дневный срок сформировать, вооружить и привести отряд в полную боевую готовность.
4. Обязать руководителей партийных и советских организаций в 8-х дневный срок откомендировать из предприятий и учреждений в распоряжение командования отряде лиц указанных в прилагаемом списке, сохранив за ними на время их пребывания в отряде занимаемую должность и полный оклад содержания.
5. Обязать Наркома Внутренних Дел ЛССР т.Эглит, в 3-х дневный срок выделить для вооружения отряда по борьбе с бандитизмом, командованию отряда следующее вооружение и боеприпасы:

Izraksts no Latvijas K(b)P CK biroja sēdes protokola Nr. 112
1945. gada 28. maijā par pasākumiem, kas pastiprinātu cīņu
pret banditismu Latvijas PSR teritorijā.

III. Latvijas Komunistiskās partijas speckaujnieku grupas cīņai pret nacionālajiem partizāniem 1945. gadā

6. DOK. Latvijas K(b)P CK 1945. g. 28. maija sevišķi slepens lēmums par LK(b)P CK speckaujnieku grupas organizēšanu palīgā NKVD organizācijām cīņā pret nacionālajiem partizāniem Laiviņa un Oškalna vadībā.

AVOTS: LVA, PA 101. fonds, 7. apr., 31.a lieta, 12.–34. lp.
Mašīnraksta pirmais eksemplārs krievu valodā uz LK(b)P CK veidlapas ar LK(b)P CK pirmā sekretāra J. Kalnbērziņa, LK(b)P CK biroja locekļu parakstiem un LK(b)P CK apaļā zīmoga nospiedumu.

[12. lapa]

Visu zemju proletārieši, savienojieties!

VISSAVIENĪBAS KOMUNISTISKĀ (BOĻŠEVIKU) PARTIJA
LATVIJAS KOMUNISTISKĀS (BOĻŠEVIKU) PARTIJAS
CENTRĀLĀ KOMITEJA

Īpašā mape
Sevišķi slepeni

10 dienu laikā jāatsūta Latvijas K(b)P CK sevišķā sektora protokola daļā

IZRAKSTS NO LATVIJAS K(b)P CK BIROJA SĒDES PROTOKOLA NR. 112
1945. GADA 28. MAIJĀ. 1.§

Par pasākumiem, kas pastiprinātu cīņu pret bandītismu Latvijas PSR teritorijā.

Lai nostiprinātu cīņu pret bandītisma izpausmēm Latvijas PSR, Latvijas K(b)P CK nolemj¹:

1. Palīdzībai NKVD organizācijām cīņā pret bandītismu izveidot Latvijas K(b)P CK Kara nodaļā vienību no bijušajiem aktīvajiem partizāniem 100 cilvēku skaitā (saraksts pievienots).

2. Apstiprināt: b. Laiviņu (Rīgas apriņķa izpildkom. priekšsēdētāju) par vienības komandieri, b. Oškalnu (Latvijas K(b)P Rīgas apriņķa komitejas sekretāru) par vienības komisāru.

3. Uzdot vienības komandierim b. Laiviņam un vienības komisāram b. Oškalnam piecu dienu laikā izveidot vienību, to apbruņot un sakārtot pilnā kaujas gatavībā.

4. Uzdot partijas un padomju organizāciju vadītājiem trīs dienu laikā no uzņēmumiem un iestādēm nodot vienības pavēlniecības rīcībā personas, kuras uzrādītas pievienotajā sarakstā, kā arī saglabāt viņu ieņemamo amatu un algu laikā, kad tie atrodas vienībā.

5. Uzdot LPSR iekšlietu tautas komisāram b. Eglītim trīs dienu laiku izdalīt šādu apbruņojumu un munīciju vienības pavēlniecībai cīņā pret bandītismu:

¹ Dokumentā retināts. (Red.)

[13. lapa]

1. Automāti	85 gab.
2. Rokas ložmetēji „Dekterev”	15 gab.
3. Rokas granātas RGD-42	300 gab.
4. Rokas granātas F-1	300 gab.
5. Patronas TT	45 000 gab.
6. Krievu šauteņu patronas	20 000 gab.
7. Šautenes ar klusinātāju	2 gab.
8. Patronas šautenēm ar klusinātāju	50 gab.
9. Raķešu pistoles	4 gab.
10. Raķetes baltā krāsā	100 gab.
11. Raķetes zaļā krāsā	25 gab.
12. Raķetes sarkanā krāsā	25 gab.

6. Uzdot Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes autotransporta pārvaldes priekšniekam b. Zilem trīs dienu laikā sagatavot un piešķirt vienības vadībai:

smagās automašīnas	5 gab.
vieglās automašīnas	3 gab.
motociklus	2 gab.

un nodrošināt nepārtrauktu autotransporta apgādi ar degvielu pēc vienības vadības pieprasījuma.

7. Uzdot LPSR tirdzniecības tautas komisāram b. Paeglem izdalīt vienības vadībai, sākot ar šī gada 25. maiju, 100 pārtikas devas, kā arī 100 formastērpu komplektus (apavus, formas blūzes, bikses).

8. Uzdot LPSR finansu tautas komisāram b. Tabakam atrast naudas līdzekļus, lai segtu izdevumus, kuri saistīti ar vienības cīņai pret bandītismu izveidošanu un uzturēšanu tās operatīvās darbības laikā.

9. Uzdot LPSR veselības aizsardzības tautas komisāram b. Amerikam norīkot un nosūtīt vienu ārstu un divus feldšerus ar nepieciešamo medikamentu rezervi vienības medicīniskajai aprūpei.

10. Latvijas K(b)P CK Finansu saimnieciskā sektora vadītājam b. Komisarovam jānodod vienības vadības rīcībā piemērotas telpas kopmītnēm vienības veidošanas periodā.

Latvijas K(b)P CK sekretārs *J. Kalnbērziņš*
Zīmogs

[14. lapa]

NOSŪTĪT:

Kopā ar pielikumu: b. Titovam, Krūmiņam, VK(b)P CK birojam Latvijā – b. Šataļinam, Latvijas K(b)P Rīgas pilsētas komitejas sekretāram – b. Novikovam, Latvijas K(b)P Rīgas apr. komitejas sekretāram b. Oškalmam (iepazīstināt b. Laiviņu), LPSR valsts drošības tautas komisāram b. Novikam, LPSR iekšlietu tautas komisāram b. Eglītim.

Iepazīstināt CK: ar 1., 2. un 6.§ – LPSR Tautas Komisāru Padomes Autotransporta pārvaldes priekšnieku b. Zīli;

ar 1., 2. un 7.§ – LPSR tirdzniecības tautas komisāru – b. Paegli;

ar 1., 2. un 8.§ – LPSR finansu tautas komisāru – b. Tabaku;

ar 1., 2. un 9.§ – LPSR veselības aizsardzības tautas komisāru – b. Ameriku;

ar 1., 2. un 10.§ – Latvijas K(b)P CK Finansu saimnieciskā sektora vadītāju – b.

Komisarovu.

[15. lapa]

Pielikums Latvijas K(b)P CK
 biroja lēmumam, protokols Nr. 112, 1.§
 1945. g. 28. maijā.

PARTIZĀNU VIENĪBAS CĪŅAI AR BANDĪTISMU SARAKSTS

Nr. Uzvārds, vārds, tēva v.

1. Ratiņš Pēteris, Krišjāņa d.
2. Počs Antons
3. Volans Jānis
4. Bendiks Jūlijs
5. Jurčenko Pēteris
6. Maksimovs
7. Čerkovskis Mihails
8. Muižnieks Leonīds
9. Perkens Jānis, Ādama d.
10. Osipovs Aleksandrs, Osipa d.
11. Bulāns Vladislavs, Viktora d.
12. Stradiņš Arnolds, Valdemāra d.
13. Sidorovs Fjodors, Dejeva d.
14. Konstantinovs Viktors, Ivana d.
15. Andžāns Alfons, Ludviga d.
16. Bogodistijs Ivans, Kalistra d.
17. Groms Aleksandrs, Mihaila d.
18. Šarakovs Vladimirs, Jefima d.
19. Krasanovs Pāvels, Miheja d.
20. Dambīts Jānis
21. Senatorovs Ivans
22. Matulēns-Kreviņš
23. Ceburevkins Daņils
24. Makārovskis
25. Paegle Valdemārs
26. Zaščerinskis
27. Kukšinskis
28. Gurarijs
29. Tihomirovs
30. Gaželo
31. Jeroškina Vladimirs
32. Balalajevs
33. Stradiņš Vilis
34. Kudinovs Sergejs
35. Semenovs Ivans
36. Cvetkovs Aleksandrs, Platona d.
37. Kubaks Pēteris

Darba vieta

- Jēkabpils apriņķa prokuratūra
 LK(b)P Rīgas pilsētas Ļeņina rajona komiteja
 Partijas kursi, Rīga
 Rīgas radio informācijas nodaļa
 LKJS Rīgas apriņķa komiteja
 Sporta apvienība „Spartaks”, Rīga
 Milicija, Rīga
 Rīgas apriņķa Skrīveru pagasta partorgs
 LK(b)P Jelgavas apriņķa komiteja
 Rēzeknes apriņķis
 LK(b)P Rīgas apriņķa komiteja
 LKJS Madonas apriņķa komiteja
 Ilūkstes izpildu komitejas Valsts sociālās
 nodrošināšanas nodaļa
 LK(b)P Abrenes apriņķa komiteja
 LK(b)P Staļina rajona komiteja
 Rīgas pilsētas Aizsardzības, aviācijas un ķīmijas
 celtniecības veicināšanas biedrības centrālā
 savienība
 LPSR NKVD (?)
 Rīgas pilsētas 8. milicijas nodaļa
 Abrenes apriņķa Balvu komsorgs
 Milicija, Madona
 Rīgas apriņķa izpildu komiteja
 Milicija, Bauska
 Darba vieta nesalasāma
 „Padomju Jaunatnes” redakcija
 Latvijas K(b)P CK
 LK(b)P CK Caurlaižu birojs
 Jūras flote, Rīga
 Jūras flote, Rīga
 Jūras flote, Rīga
 Ķegums (mākslinieks)
 Latvijas KJS CK
 Madona
 Rīgas pilsētas 7. milicijas nodaļa
 Milicija, Rīga
 Partijas kursi, Rīga
 Bērzpils pagasta izpildu komitejas priekšsēdētājs

38. Legzdiņš Vilis, Jāņa d.	LPSR Tirdzniecības tautas komisariāta garāža
39. Ozoliņš Žanis, Kārļa d.	Rīgas apriņķa Rūpniecības kombināts
40. Strautmanis Pēteris, Jakova d.	LK(b)P Valkas apriņķa komiteja
41. Sekste Alfrēds, Kārļa d.	Ogres pilsētas izpildu komiteja
42. Boinskis Artūrs, Andreja d. [16. lapa]	Rīgas pilsētas 2. milicijas nodaļa
43. Vasiļenoks Zigfrīds, Jāņa d.	NKVD milicijas pārvalde, Rīga
44. Hidašeli Valdemārs, Valdemāra d.	Daugavpils
45. Pakuls Valdemārs, Hermaņa d.	Partijas kursi, Rīga
46. Fedosejevs Mihails, Avvakuma d.	Komjaunatnes Rīgas pilsētas Maskavas raj. komiteja
47. Sagālovičs Leonīds, Meijera d.	Latvijas K(b)P CK
48. Šarānovs Leonīds, Foma d.	NKVD operatīvais pilnvarotais Ludzas apriņķī, Istras pag.
49. Gailītis Jānis, Jāņa d.	Milicija, Madona
50. Korņevs Vasiļijs, Arkādija d.	Milicija, Gulbene
51. Kļava Aleksandrs, Ivana d.	LK(b)P Jelgavas pilsētas komiteja
52. Bogdanovs Ivans, Aksentija d.	LK(b)P Rēzeknes apriņķa komiteja
53. Saļimovs Pjotrs, Alekseja d.	LK(b)P Ludzas apriņķa komiteja
54. Strods Staņislavs, Osipa d.	Milicija, Rīga
55. Cvetkivs Trofims, Avtonoma d.	Milicija, Rīga
56. Rjazancevs Nikolajs, Ņikitas d.	Vidusskola, Ludza
57. Kononovs Ivans, Savelija d.	Krustpils sakaru nodaļa
58. Bogdanovs Jevgeņijs, Jefrosinija d.	Rēzeknes sakaru nodaļa
59. Potaškevs Pjotrs, Trofima d.	Rēzeknes apriņķa Kaunatas iznīcinātāju bataljons
60. Kovaļovs Semjons, Ivana d.	Linu pārstrādes kantoris, Rēzekne
61. Brics Ignāts, Iljiča d.	Milicija, Rēzekne
62. Sorokins Antons, Ņikitas d.	Rīgas pilsētas 6. milicijas nodaļa
63. Šiškins Ivans, Jakovļeva d.	Abrenes apriņķa izpildu komiteja
64. Burovs Jevgeņijs, Prokopa d.	LK(b)P Rīgas apriņķa komiteja
65. Hamkovs Nikolajs, Josifa d.	LK(b)P Talsu apriņķa komiteja
66. Lakstīgala Alberts	Milicija, Bauska
67. Riktērs Teodors	Valkas apriņķa prokurors
68. Pafrats Jānis	Talsu pilsētas izpildu komiteja
69. Boikovs Dmitrijs	LPSR Tautas Komisāru Padomes komandants
70. Zariņš Jānis, Jurgā d.	Milicija, Rīga
71. Kriovickis	Rīga
72. Brisons Teodors	LK(b)P Proletāriešu rajona komiteja
73. Jurgensons	LK(b)P Rīgas pilsētas komiteja
74. Ozoliņš	LKJS Rīgas rajona komiteja
75. Kravčenko Aleksandrs, Osipa d.	Istras pagasta izpildu komiteja
76. Keišs Aloīzs, Jāņa d.	Milicija, Rīga
77. Bauka	NKVD Rīgas apriņķa nodaļa
78. Stroganovs Nikolajs	LK(b)P Ludzas apriņķa komiteja
79. Bietags	Valmiera
80. Senka J. J.	(Darba vieta nav uzrādīta)
81. Svarinskis Antons, Fadeja d.	LK(b)P Rīgas pilsētas Sarkanarmijas rajona komiteja

82. Samohvalovs Aleksejs, Mihaila d. (Darba vieta nav uzrādīta)
83. Šipilovs Nikolajs, Semjona d. (Darba vieta nav uzrādīta)
84. Kozļenkovs Ādolfs, Vasilija d. Milicija, Rīga
85. Spuģis Jēkabs, Kārļa d. Valkas apriņķa Stāmeres mežsaimniecība
86. Burcevs LK(b)P Liepājas apriņķa komitejas kara daļas vadītājs
87. Jansons NKVD Madonas apriņķa nodaļa
88. Čakstiņš Pagasta partorgs Madonas apriņķī
89. Liziņš Pagasta partorgs Madonas apriņķī
90. Ļipovskis LK(b)P Madonas apriņķa komitejas kara nodaļa
91. Gorohoļskis Abrenes apriņķa Aizsardzības, aviācijas un ķīmijas celtniecības veicināšanas biedrības padomes priekšsēdētājs
92. Borisovs Abrenes apriņķa izpildu komiteja
93. Jansons Rīgas pilsētas 3. milicijas nodaļa
94. Putens Jānis, Andreja d. Padomju partijas kursi, Rīga
95. Jansons Pēteris, Pētera d. Padomju partijas kursi, Rīga
- [17. lapa]
96. Reitmanis Reinholds Padomju partijas kursi, Rīga
97. Zulters Viesturs, Jāņa d. Padomju partijas kursi, Rīga
98. Eisaks Kazimirs Padomju partijas kursi, Rīga
99. Grišāns Francis, Ādama d. Padomju partijas kursi, Rīga
100. Sadovskis Boriss Padomju partijas kursi, Rīga
101. Ivanovs Nikolajs, Vasilija d. Padomju partijas kursi, Rīga
102. Gustijsons Valkas apriņķa prokurora palīgs
103. Moisenko NKVD pilnvarotais Valkas apriņķa Pečetas pag.
104. Čudovs NKVD pilnvarotais Valkas apriņķī
105. Lejiņš Valkas apriņķa Gaujienas mežsaimniecības direktors
106. Kondrāts Valkas pilsētas tautas tiesnesis
107. Pulle Valkas apriņķa izpildu komiteja
108. Igenbergs Valkas Rūpniecības kombināta direktors
109. Semjonovs Valkas apriņķa Grundāles pagasta izpildu komitejas priekšsēdētājs

Pareizi: paraksts nesalasāms

ВСЕСОЮЗНАЯ КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ (БОЛЬШЕВИКОВ)
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ (БОЛЬШЕВИКОВ) ЛАТВИИ
JAS KOMŪNISTISKĀS (BOĻŠEVĪKU) PARTIJAS CENTRĀLĀ KOMITEJA

34

СТРОГО СЕКРЕТНО
(На особой папке)

Постановление

ЦК КП(б) Латвии. Протокол № 124^т § 26 от 14 августа 1945 г.

О средствах на расходы по содержанию отряда по борьбе с бандитизмом.

Обязать Наркома Финансов ЛССР т. Табакс, в соответствии с постановлением ЦК КП(б) Латвии от 28 мая с.г. перечислить на текущий отчет ЦК КП(б) Латвии 200,000 рублей на содержание созданного при военном отделе ЦК КП(б) Латвии отряда по борьбе с бандитизмом.

Секретарь ЦК КП(б) Латвии /И. Калаберзин/

[Handwritten signature]

Расматривается: т. Комиссарову, Наркомфин ЛССР - т. Табакс.

[Handwritten signatures and initials]

ПОРЯДОК ПОЛЬЗОВАНИЯ СЕКРЕТНЫМИ ДОКУМЕНТАМИ ЦК КП(б) ЛАТВИИ

получающий конспиративные документы, не может ни передавать, ни знакомить с ними кого бы то ни было, если нет на то специальной оговорки ЦК КП(б) Латвии. Копировка указанных документов и делание из них категорически воспрещается. Отметка и дата ознакомления делается на каждом документе лично тому, которому документ адресован и за его личной подписью.
И постановление ЦК надлежит хранить в особых делах и ни в коем случае не допускается приложение их к общему или профсоюзному делопроизводству.

Latvijas K(b)P SK lēmums 1945. gada 14. augustā par līdzekļiem, kas nepieciešami vienības uzturēšanai cīņā pret bandītismu.

[34. lapa] Rakstīts uz LK(b)P CK veidlapas
VISU ZEMJU PROLETĀRIEŠI, SAVIENOJĪETIES
VISSAVIENĪBAS KOMUNISTISKĀ (BOĻŠEVIKU) PARTIJA
LATVIJAS KOMUNISTISKĀS (BOĻŠEVIKU) PARTIJAS CENTRĀLĀ KOMITEJA

SEVIŠKI SLEPENI
(no īpašās mapes)

LĒMUMS

Latvijas K(b)P CK birojs. 124. protokols, 26.§. 1945. gada 14. augusts.

Par līdzekļiem, kas nepieciešami vienības uzturēšanai cīņā pret bandītismu.

Saskaņā ar š. g. 28. maija Latvijas K(b)P CK lēmumu uzdot LPSR finansu tautas komisāram b. Tabakam pārskaitīt uz Latvijas K(b)P CK tekošo rēķinu 200 000 rubļu vienības uzturēšanai cīņā pret bandītismu, kas izveidota pie LK(b)P CK kara nodaļas.

Latvijas K(b)P CK sekretārs *J. Kalnbērziņš*
Zīmogs

Nosūtīt: b. Komisarovam, LPSR finansu tautas komisāram b. Tabakam.

[Lapas apakšpusē]

Latvijas K(b)P CK slepeno dokumentu izmantošanas kārtība.

Biedrs, kurš saņēmis konspiratīvus dokumentus, nedrīkst tos nodot vai ar tiem iepazīstināt kādu citu personu, ja par to nav speciālas paskaidrojošas LK(b)P CK piezīmes. Minēto dokumentu kopēšana un to sarakstu izveidošana ir kategoriski aizliegta. Katrs biedrs, kuram adresēts dokuments, personīgi parakstās katrā dokumentā un ieraksta datumu, kurā iepazīties ar dokumentu.

CK saraksti un lēmumi jāglabā sevišķās lietās, un tos nekādā gadījumā nedrīkst pievienot padomju vai arodbiedrību lietvedībai.

Валмиерский уком ЦК(б)Латв 2

Пр. № 10 39.

Особая папка. 1946 г.

*В уком
144*

О формировании роты истребительного батальона
из партийно-комсомольского и советского актива
в гор. Валмиера.
(докл. т. Серог)

Бюро Укома партии считает, что ликвидация отдельных банда националистических элементов в уезде является неотложным, государственно важными делом всего партийно-комсомольского и советского актива уезда.

Бюро Укома партии постановляет:

1. С помощью УО МБЛ создать и утвердить роту истреб. б-на в гор. Валмиера в составе 2-х взводов из партийно-комсомольского и советского актива в количестве 60 человек (список прилагается).
2. Командиром роты истребительного батальона парт. комсомольского советского актива гор. Валмиера утвердить члена ЦАП/б/ (по званию капитана) тов. Боровик.
3. Первое организационное собрание (сбор) и занятие формируемой роты в гор. Валмиера провести 18. IX. с. г. в 18 час. в помещении укома ЦП/б/ Детели.
4. Установить время занятия роты истреб. б-на 2 раза в месяц: вне рабочее время. Время сбора, место и тема занятия устанавливается командованием.
5. Лиц, не выполняющих распоряжения командования (роты или взвода) без уважительных на то причин, рассматривать как злоумышленников партийно-комсомольской государственной дисциплины.
6. Обязать начальников УО МБЛ тов. БЕРГ осуществлять общее руководство ротой и взводами истреб. б-на парт. комсомольского актива уезда и до 1-го ноября с. г. полностью экипировать. Целью формируемой роты и взводов из партийно-комсомольского и советского актива в уезде является для использования на операциях по ликвидации бандитизма, а также в случаях для охраны укома ЦП/б/ Детели, усадебных и жилищных объектов города.
7. В городах уезда: Руяна, Изсвалде, Лилбача, Айнази, Сялципилс и местечках Аюла и Стенцале под руководством военного отдела Укома партии до 1-го ноября с. г. создать взвод в составе 2-х, 3-х отделений из лиц партийно-комсомольского советского актива.
8. Контроль за выполнением настоящего постановления возложить на секретаря укома партии тов. Пуце.

Подходит к исполнению
в особый секрет

Заведующий Ст. № 4691

Дата 13/12 1946 г.

М. П. К. П. А. П. Латвии

ВЕРНО: *З. Вершинина*

Latvijas K(b)P Valmieras apriņķa komitejas 1946. gada 9. septembra lēmums par iznīcinātāju bataljona partijas-komjaunatnes un padomju aktīva rotas izveidošanu Valmieras pilsētā.

7. DOK. Latvijas K(b)P Valmieras apriņķa komitejas 1946. gada 6. septembra slepenais lēmums „Par iznīcinātāju bataljona partijas-komjaunatnes un padomju aktīva rotas izveidošanu Valmieras pilsētā”.

AVOTS: LVA PA 101. f., 9. apr., 110.a l., 32.–34. lp.
 Apstiprināts mašīnraksta noraksts krievu valodā. Uz dokumenta spiedoga nospiedums: Jāsūta atpakaļ Latvijas K(b)P CK sevišķajā sektorā. Slepeni. Ienākošais Nr. 1691. Datums: 1946. g. 13. septembris.
 Lietvedības atzīme: Lietā. Paraksts nesalasāms.

[32. lapa]

Latvijas K(b)P Valmieras apriņķa komiteja
 Protokols Nr. 40. paragr. 9
 [19]46. gada 9. septembrī
 Īpašā mape

9. P. PAR IZNĪCINĀTĀJU BATALJONA PARTIJAS-KOMJAUNATNES UN PADOMJU AKTĪVA ROTAS IZVEIDOŠANU VALMIERAS PILSĒTĀ

(ziņo b. Serovs)

Partijas apriņķa komitejas birojs uzskata, ka atsevišķo bandu nacionālistisko elementu likvidēšana apriņķī ir partijas-komjaunatnes un padomju aktīva valsts nozīmes neatliekams uzdevums.

Partijas apriņķa komitejas birojs nolemj:

1. Palīdzībai Iekšlietu ministrijas apriņķa nodaļai Valmieras pilsētā izveidot un apstiprināt iznīcinātāju bataljona partijas-komjaunatnes un padomju aktīva rotu divu vadu sastāvā, skaitā – 60 cilvēki (saraksts pievienots).

2. Par iznīcinātāju bataljona partijas-komjaunatnes un partijas aktīva rotas komandieri apstiprināt VK(b)P biedru (kapteiņa dienesta pakāpē) b. Boroviku.

3. Formējamās rotas Valmieras pilsētā pirmo organizatorisko sapulci (pulcēšanos) un nodarbības noturēt š. g. 18. septembrī pulksten 18 Latvijas K(b)P apriņķa komitejas telpās.

4. Iznīcinātāju bataljona rotas nodarbību laiku noteikt divas reizes mēnesī no darba brīvajā laikā. Pulcēšanās laiku, vietu un nodarbības tēmu nosaka komandieris.

5. Personas, kuras neizpildīs komandiera (rotas vai vada) rīkojumus bez attaisnojoša iemesla, tiks uzskatītas kā ļaunprātīgas partijas-komjaunatnes valsts¹ disciplīnas pārkāpējas.

6. Uzdot Iekšlietu ministrijas apriņķa nodaļas priekšniekam b. Bergam iznīcinātāju bataljona partijas-komjaunatnes un partijas aktīva rotas un vadu vispārējo vadību un līdz š. g. 1. novembrim pilnībā visus apbruņot.

Apriņķī formējamās partijas-komjaunatnes un partijas aktīva rotas un vadu nolūks ir to izmantošana bandītisma likvidēšanas operācijās, kā arī Latvijas K(b)P apriņķa komitejas, apriņķa Izpildkomitejas un pilsētas svarīgāko objektu apsargāšana.

¹ Tā dokumentā. (Red.)

7. Apriņķa pilsētās: Rūjienā, Mazsalacā, Limbažos, Ainažos, Salacpilī² un apdzīvotās vietās Alojā un Staičelē partijas apriņķa komiteju kara nodaļu³ vadībai līdz š. g. 1. novembrim izveidot vadus trīs nodaļu sastāvā no partijas-komjaunatnes un partijas aktīva.

8. Šā lēmuma izpildes kontroli uzdot partijas apriņķa komitejas sekretāram b. Pūcem.

Pareizi: Z. Veršiņina

[33. lapa]

Latvijas K(b)P Valmieras apriņķa komitejas biroja
lēmuma pielikums Nr. 2., protokols Nr. 40., punkts 9.

IZNĪCINĀTĀJU BATALJONA ROTU KOMANDĒJOŠĀ SASTĀVA SARAKSTS

N. p. k. 1.	Vārds, uzvārds tēva vārds 2.	Dzimšanas gads 3.	Partijas piederība 4.	Darba vieta 5.	Ieņemamais amats 6.
1.	Boroviks F. I.	1913	VK(b)P b.	Apriņķa izpildkomiteja	Rotas komandieris
2.	Bomiks K. I.	1897	VK(b)P b.	Celtniecības kantora priekšnieks	Komandiera vietnieks
3.	Meļņikovs J. P.	1900	VK(b)P b.	Partijas apriņķa komiteja	Komandiera vietnieks politdarbā
4.	Rozenbergs K. E.	1901	VK(b)P b.	Partijas apriņķa komiteja	Štāba priekšnieks
5.	Kuzenkovs A. V.	1916	VK(b)P b.	Lopkopības nodaļa	Vada komandieris
6.	Maļinovskis V. J.	1922	VK(b)P b.	Prokuratūra	Vada komandieris

IZNĪCINĀTĀJU BATALJONA 1. VADA 1. NODAĻAS PERSONĀLĀ SASTĀVA SARAKSTS

1.	2.	3.	4.	5.	6.
1.	Serovs J. J.	1917	VK(b)P b.	LK(b)P apriņķa komitejas instruktors	Nodaļas komandieris
2.	Pārups T. R.	1901	VK(b)P b.	LK(b)P apriņķa komitejas instruktors	Nodaļas komandiera vietnieks
3.	Popkovs A. I.	1917	VK(b)P b.	NKVD apriņķa nodaļa	Kareivis
4.	Ozols A. D.	1895	VK(b)P b.	Sociālās nodrošināšanas nodaļa	Kareivis
5.	Krūmiņš A. J.	1921	VK(b)P b.	Patērētāju savienība	Kareivis
6.	Hļebņikovs A. D.	1914	VK(b)P b.	Pārtikas kombināts	Kareivis
7.	Tupčenkovs S. V.	1922	VK(b)P b.	Krievu skolas skolotājs	Kareivis

² Tā dokumentā. (Red.)

³ Vojenogo otdela. (Red.)

8.	Tuļskis K. J.	1915	bezp.	Krievu skolas skolotājs	Kareivis
9.	Navajņijs V. L.	1918	bezp.	Krievu skolas skolotājs	Kareivis
10.	Markevics V. H.	1925	VĻKJS b.	LK(b)P aprīņķa komiteja	Sanitārs
11.	Kvasovs I. I.	1918	Nav zināms	Pārtikas kombināts	Kareivis
12.	Kaplins I. N.	1918	VK(b)P b.	Lopkopības nodaļa	Kareivis

1. VADA 2. NODAĻA

1.	Bietags J. J.	1913	VK(b)P b.	LK(b)P aprīņķa komiteja, instruktors	Nodaļas komandieris
2.	Beļakovs	1922	VK(b)P b. kand.	VĻKJS aprīņķa komitejas otrais sekretārs	Nodaļas komandiera palīgs
3.	Rizite A. J.	1917	VK(b)P b. kand.	VĻKJS aprīņķa komitejas instruktors	Kareivis
4.	Bukainis P. F.	1923	VĻKJS b.	KFS priekšsēdētājs	Kareivis
5.	Baltiņš A. F.	1922	VĻKJS b.	Aprīņķa izpildkomiteja	Kareivis
6.	Kalniņš E. P.	1920	VĻKJS b.	Aprīņķa Tautas izglītības nodaļa	Kareivis
7.	Kreicšteins E. P.	1926	VĻKJS b.	VĻKJS aprīņķa komiteja	Kareivis
8.	Voškins S. V.	1927	VĻKJS b.	VĻKJS aprīņķa komiteja	Kareivis
9.	Strencis I. J.	1925	VĻKJS b.	VĻKJS aprīņķa komiteja	Kareivis
10.	Kaucis A. R.	1927	VĻKJS b.	Ekonomiskais tehnikums	Kareivis
11.	Martinovs A. J.	1927	VĻKJS b.	Komjaunatnes aprīņķa izglītības nodaļa	Kareivis
12.	Kreicmans A. J.	1919	VĻKJS b.	Kauguru pag.	Kareivis

1. VADA 3. NODAĻA

1.	Poema P. J.	1900	VK(b)P b.	Aprīņķa izpildkomiteja	Nodaļas komandieris
2.	Antons J. A.	1910	VK(b)P b.	Pilsētas izpildkomiteja	Kareivis
3.	Paegle A. I.	1904	VK(b)P b.	Redakcija	Kareivis
4.	Rullis S. J. [34. lapa]	1903	VK(b)P b.	Aprīņķa izpildkomiteja	Kareivis
5.	Šneidermanis H.	1922	VK(b)P b.	Finansu nodaļa	Kareivis
6.	Berliņš F. R.	1915	VK(b)P b. kand.	Finansu nodaļa	Kareivis
7.	Apenis S. K.	1910	VK(b)P b. kand.	Aprīņķa izpildkomiteja	Kareivis
8.	Zvaigznīte B. K.	1908	VK(b)P b. kand.	Tirdzniecības nodaļa	Kareivis
9.	Pūce E. M.	1905	VK(b)P b. kand.	Aprīņķa izpildkomiteja	Kareivis
10.	Martinsons K. Z.	1900	VK(b)P b. kand.	Aprīņķa zemes nodaļa	Kareivis
11.	Pētersons J. P.	1902	VK(b)P b.	Aprīņķa izpildkomiteja	Kareivis
12.	Mačs	Nav zināms	Bezp.	Aprīņķa izpildkomiteja	Kareivis

	2	3	4	5	6
6. Ичеждевичко У...	1922	Чл. ЗМ(б)	Ижедлея	Боец	
7. Гершман Я.Ф.	1915	канд. ЗМ(б)	"	"	
7. Афанасий И.	1916	"	Ижедлея	"	
9. Зырянов С.	1908	"	Ижедлея	"	
9. Иван С.	1905	"	Ижедлея	"	
10. Курьянов С.	1900	"	Ижедлея	"	
11. Петров И.	1908	Чл. ЗМ(б)	Ижедлея	"	
12. Зыря	1	б/п	Ижедлея	"	

1-е отделение 2-го звена.

1. Андросов И.А.	1917	Чл. ЗМ(б)	Белозеро	ком. отделения
2. Сидоров И.А.	1917	"	"	Боец
3. Федосеев И.	1917	б/п	"	"
4. Андреев И.	1912	Чл. ЗМ(б)	Ижедлея	"
5. Семенов И.	1901	"	Ижедлея	"
6. Воронин И.	1897	"	"	"
7. Коробов И.	1913	б/п	Ижедлея	"
8. Зырянов И.	1889	Чл. ЗМ(б)	Ижедлея	"
9. Зырянов И.	1889	"	Ижедлея	"
10. Рогов И.	1920	канд. ЗМ(б)	Ижедлея	Боец

2-е отделение 2-го звена.

1. Архангельский И.	1919	Чл. ЗМ(б)	Ижедлея	ком. отделения
2. Зырянов И.	1919	"	"	Боец
3. Андреев И.	1912	"	Ижедлея	"
4. Семенов И.	1915	"	Ижедлея	"
5. Курьянов И.	1922	"	Ижедлея	"
6. Андреев И.	1914	б/п	Ижедлея	"
7. Зырянов И.	1898	канд. ЗМ(б)	Ижедлея	"
8. Андреев И.	1921	Чл. ЗМ(б)	Ижедлея	"
9. Курьянов И.	1922	Чл. ЗМ(б)	Ижедлея	"
10. Андреев И.	1912	Чл. ЗМ(б)	Ижедлея	"

Зачислено сд./исч. партиз. *Седя* /рассчитан/

2. VADA 1. NODAĻA

1.	Bagdasarjans L. A.	1917	VK(b)P b.	Aprīnķa labības sagādes kantoris	Nodaļas komandieris
2.	Kalašņikovs A. A.	1917	VK(b)P b.	Aprīnķa labības sagādes kantoris	Kareivis
3.	Ņikonovs N. I.	1917	bezp.	Aprīnķa labības sagādes kantoris	Kareivis
4.	Kondratenko N. J.	1912	VK(b)P b.	Autobāze	Kareivis
5.	Geinbergs P. N.	1901	VK(b)P b.	Gaļas kombināts	Kareivis
6.	Pabriks P. P.	1897	VK(b)P b.	Gaļas kombināts	Kareivis
7.	Dorošinskis J. A.	1903	bezp.	Otrreizējo izejvielu savākšanas kantoris	Kareivis
8.	Fedorovs A. I.	1889	VK(b)P b.	Valmieras MTS	Kareivis
9.	Krūmiņš V. S.	1899	VK(b)P b.	Valmieras MTS	Kareivis
10.	Rone I. J.	1920	VK(b)P b. kand.	Veselības nodaļa	Sanitārs

2. VADA 2. NODAĻA

1.	Armjaņinovs A. A.	1919	VK(b)P b.	Naftas bāze	Nodaļas komandieris
2.	Kuča I. N.	1919	VK(b)P b.	Naftas bāze	Kareivis
3.	Makakrovs P. V.	1912	VK(b)P b.	Dzelzceļš	Kareivis
4.	Vencets V. J.	1915	VK(b)P b.	Valmieras stacijas depo	Kareivis
5.	Burmistrovs E. O.	1922	VK(b)P b.	Valmieras stacija	Kareivis
6.	Aleksandrovs I. N.	1914	Bezp.	Kokapstrādes kombināts	Kareivis
7.	Kreicšteins P. A.	1898	VK(b)P b. kand.	Valmieras stacija	Kareivis
8.	Stoļarovs N. V.	1920	VK(b)P b.	Rūpniecības kombināts	Kareivis
9.	Burmaševs V. I.	1922	VĻKJS b.	Labības sagādes kantoris	Kareivis
10.	Baranovs V. J.	1912	VK(b)P b.	Rūpniecības kombināts	Kareivis

Partijas aprīnķa komitejas kara nodaļas vadītājs
Rozenberga vietā parakstījis

Rozenbergs
Serovs

ПРОТОКОЛ № 3

Партийного собрания первичной парторганизации Огрского
РО МГБ Латвийской ССР
от 16/III-1950 года.

Присутствовало: членов ЕКП/б/ - 14 человек,
Канд. в чл. ЕКП/б/ 5 человек.

Отсутствовало по уважительным причинам:
Чл. ВКП/б/ тов. КОЗЛОВ и
Чл. ВКП/б/ тов. ЛОНИС.

Председатель собрания - т. БОЖКО
Секретарь " - т. ВЕЦС.

П О В Е С Т К А И Н Ф:

1. Об итогах районного партактива от 4 марта 1950 года и задачах
первичной парторганизации РО МГБ в деле расстановки и воспита-
ния руководящих кадров.
Докладчик секретарь райкома тов. БУЛАНС.
2. Выборы делегатов на первую районную партконференцию -
информирует секретарь парторганизации т. ПРИЦЕПОВ.

С л у ш а л и:

1. Доклад тов. БУЛАНС об итогах решений партактива от 4/III-50 г.
и задачах первичной парторганизации РО МГБ в деле расстановки и
воспитания руководящих кадров.

Вопросы к докладчику:

тов. СКВОРЦОВ: - С кем целесообразней держать связь из руководящих
ответственных лиц РК КП/б/Латвии по вопросу о кадрах?

Ответ тов. БУЛАНС - Связь по вопросу о кадрах необходимо поддерживать
с каждым зав.отделом РК, а по особенно важным вопро-
сам непосредственно с секретарями Райкома.

В ы с т у п и л и.

тов. АФАНАСЬЕВ: Неблагонадежные лица /бывшие политосужденные и др.,
которым запрещена прописка в Риге/ старается
пролезть в Огрские районные организации, как напр.:

IV. Latvijas PSR VDM cīņa pret šķiras ienaidniekiem un latviešu trimdu

8. DOK. Latvijas KP Ogres rajona Valsts drošības ministrijas daļas 1950. gada 16. marta kompartijas organizācijas sapulces protokols, apspriežot Ogres rajona kompartijas aktīva 1950. gada 4. marta lēmumu par uzdevumiem vadošo kadru izvietojanā un audzināšanā.

AVOTS: LVA, PA-4449. f., 1. apr., 2. l., 7.–10. lp.
Mašīnraksts krievu valodā.

[7. lapa]

LATVIJAS PSR VALSTS DROŠĪBAS MINISTRIJAS OGRES RAJONA NODAĻAS PARTIJAS PIRMORGANIZĀCIJAS PARTIJAS SAPULCES PROTOKOLS NR. 3, 1950. GADA 16. MARTĀ

Piedalījās:	14 VK(b)P biedri
	5 VK(b)P biedru kandidāti
Nepiedalījās attaisnojošu iemeslu dēļ:	VK(b)P biedrs b. Kozlovs un
	VK(b)P biedrs b. Longis
Sapulces priekšsēdētājs –	b. Boiko
Sapulces sekretārs –	b. Veis ¹

Dienas kārtībā:

1. Par rajona partijas aktīva 1950. gada 4. marta lēmumu rezultātiem un Valsts drošības ministrijas rajona nodaļas partijas pirmorganizācijas uzdevumiem vadošo kadru izvietojanā un audzināšanā.

Referents rajona komitejas sekretārs b. Bulāns.

2. Delegātu izvēlēšana uz pirmo rajona partijas konferenci –
informē partijas organizācijas sekretārs b. Priščepovs.

Klausījās:

1. Biedra Bulāna referāts par partijas aktīva 1950. gada 4. marta lēmumu rezultātiem un Valsts drošības ministrijas rajona nodaļas partijas pirmorganizācijas uzdevumiem vadošo kadru izvietojanā un audzināšanā.

Jautājumi referentam:

Biedrs Skvorcovs: Ar kuru no Latvijas K(b)P rajona komitejas vadošajiem atbildīgajiem darbiniekiem uzturēt sakarus kadru jautājumā?

Biedra Bulāna atbilde: Sakarus kadru jautājumā nepieciešams uzturēt ar katru rajona komitejas nodaļu vadītāju, bet sevišķi svarīgos jautājumos tieši ar rajona komitejas sekretāriem.

¹ Tā dokumentā. (Red.)

Uzstājās:

Biedrs Afanasjevs:

Nezūticamās personas (bijušie politiski notiesātie un citi, kuriem aizliegta pierakstīšanās Rīgā) cenšas ielavīties Ogres rajona organizācijās, kā, piemēram: rūpkombinātā, pludināšanas kantorī, tirdzniecības tīklā, rajona kurināmā apgādes uzņēmumā un citos.

Šaubīga personība ir Ogres rūpniecības kombināta inženieris Šteingarts, kurš pieņem darbā dažādus cilvēkus ar tumšu pagātņi.

Biedrs Priščepovs:

Mūsu partijas organizācijas komunisti – čekisti, dienesta pienākumu pildot, ir spiesti sastapties ar dažādiem darbiniekiem, bet galvenokārt ar cilvēkiem ar tumšu pagātņi: ar bijušajiem vācu okupantu līdzskrējējiem, Dzimtenes nodevējiem un citiem. Mums jāatzīmē, ka tādi cilvēki ir iekļuvuši darbā pat Valsts drošības ministrijas (VDM) orgānos un milicijā. VDM Ogres rajona nodaļā par iznīcinātājiem strādāja: Korņijņenoks, Grigorjevs un milicijas nodaļā Fatejevs, kuri, atrodoties vācu okupētajā teritorijā, strādāja policijā. Tas liecina par nepietiekami nopietnu kandidatūru izvēli, pieņemot darbā VDM orgānos. Jāatzīmē arī mūsu rajona kolhozu vadošo kadru piesārņotība: Jēkabsons – bijušais Ikšķiles pagasta vecākā vietnieks, tagad strādā par Staļina vārdā nosauktā kolhoza priekšsēdētāju.

2. Jēkabsons Anna – tā paša kolhoza III posma posminiece un kolhoza valdes locekle, ir bijušā vācu līdzskrējēja sieva. Tajā pašā kolhozā no brigadieru pienākumiem atbrīvoja padomju cilvēku Reutu, bet iecēla Teici, kurš savas pagātnes dēļ neiedevs uzticību, turklāt sistemātiski dzer.

Cits piemērs: Ikšķiles ciema padomes priekšsēdētājs biedrs Oga uzvedas netaktiski attiecībā pret komunistu Kukeli, vēloties izlikt viņu no mājas un apmesties tur pats. 1949. gada martā, kulaku izsūtīšanas laikā, biedrs Oga piesavinājās kulaku īpašumu, kas arī liecina par Ogas nepartijisko uzvedību.

Tālāk, Krapes ciema padomē Kaļiņina vārdā nosauktā kolhoza priekšsēdētāju, kurš par sekmīgu labības nodošanu 1949. gadā tika ierakstīts republikas Goda plāksnē un vispār labi strādāja, un par viņu nav kompromitējošu materiālu, bez kāda iemesla sāka viņam piesieties un apmelot, ka esot neuzticama persona un pēc tam viņu atlaida no darba. Vainīgais šajā nekrietnajā apmelojumā ir komjaunietis Jaunzers.

Biedrs Boiko:

Jautājumu par kadriem mūsu rajonā apspriež savlaicīgi, un mūsu partijas organizācijas komunistiem visā nopietnībā jāķeras risināt šos uzdevumus. „Kadri taču izšķir visu,“ šo biedra Staļina lozungu vajag vienmēr atcerēties. Piemēram: Sociālās nodrošināšanas rajona nodaļā notiek neticamas lietas. Skrīveros dzīvo vecs policists (Ulmaņa režīma laikā vairāk nekā 20 gadus bijis policists), saņem pieklājīgu pensiju, bet vecs bijušais revolucionārs saņem pensiju tikai 30 rubļu apmērā. Bijušo šucmaņu sievas un bērni sākumskolā

saņem siltas brokastis, bet trūcīgo zemnieku bērni nesaņēma neko, un tikai pēc manas iejaukšanās cietušo bērni sāka saņemt siltas brokastis un citu palīdzību.

Par piemēru kolhozu piesārņotībai jāmin kolhoza priekšsēdētāja Veisberga Lidija. Ulmaņa režīma laikā viņa aktīvi piedalījās politiskajā dzīvē, vācu okupācijas laikā uzskaitīja lopus un viņu redzēja ģenerāļa Kureļa grupā.

[8. lapa]

Laikraksta „Padomju Ceļš” redakcijā par grāmatvedi strādā bijušais baltgvardietis, viņa sievastēvs 1949. gada 25. martā izsūtīts. Daudzos kolhozos aparāts ir piesārņots. Pie vadošo kadru jautājuma jāķeras tūliņ. Jāaudzina trūcīgā zemniecība kolhozā, un viņi jāvirza vadošos posteņos, jo kolhozā valda šāda rakstura aplams uzskats: ja cilvēks pagātnē bijis pārticis, „labs saimnieks”, tad tagad var būt labs priekšsēdētājs.

Jāvēlas, lai rajonu komitejas darbinieki biežāk būtu kolhozos un nopietnāk nodarbotos ar vadošo kolhozu kadru izraudzīšanu un audzināšanu.

Slikti, ka mūsu partijas organizācijas komunisti kļuvuši iedomīgi, nenopietni izturas pret pašizglītību un sava politiskā redzesloka attīstību, daži pat neapmeklē politinformācijas. No šā jaunuma vajag atteikties, un šie trūkumi nekavējoši jānovērš.

Biedrs Dzērve:

Madlienas pagastā par kolhoza „Censonis” brigadieriem strādā kāds Bles, kurš pat gribēja iestāties iznīcinātājos. Viņš pagātnē [bijis] vācu līdzskrējējs. Kolhozā „21. jūnijs”² strādā divi brāļi Lazdiņi, viens no viņiem – Voldemārs – ir brigadieris. Abi ir neuzticami cilvēki, pagātnē sadarbojušies ar vāciešiem.

Biedrs Gordejevs:

Ogres pilsētas krājkasē strādā viena pilsone, kuras vīrs dienēja „SS” leģionā. Viņai pašai pretpadomju noskaņojums; bet Ķegumā vadošā darbā strādā viens bijušais SS leģionārs.

Biedrs Sobakins:

Ne biedrs Gordejevs, ne biedrs Dzērve nerunāja par kadru audzināšanu iznīcinātāju bataljonā. Audzināšanas darbs iznīcinātāju bataljonā norit vāji, nenotiek ne politsapulces, ne politiskās mācības, ne politinformācijas, bet sapulcēm, kuras noturēja iznīcinātāju bataljona komandieris, bija tikai ražošanas raksturs.

Pats vada komandieris – biedrs Dzērve, kurš bija norīkots par aģitatoru Augstākās Padomes vēlēšanu norisei, izturējās pret svarīgo pasākumu nenopietni, ar ko izjauca aģitācijas darbu, un viņu vajadzēja nomainīt ar darbaspējīgāku bezpartijisko biedri. Laiks, biedri Dzērve, saprast, ka šāda uzvedība turpmāk nav ciešama.

Biedrs Verzickis:

Piekrītu biedra Sobakina teiktajam par mūsu aģitatoru darbu. Komunisti Dzērve, Nikolajevskaja un Isajenko kā aģitatori ne tikai slikti strādāja, bet izjauca aģitācijas darbu. Labi, ka pēdējās dienās izpalīdzēja no jauna norīkotais aģitators milicis Petruhins. Dzērve un Isajenko tika nomainīti. Bet tas nebūtu tik svarīgi,

² Tā dokumentā. (Red.)

lieta ir tā, ka šie biedri kā komunisti nav sapratuši tāda svarīga pasākuma kā Augstākās Padomes vēlēšanas sagatavošanu un norisi.

Gribu arī teikt, ka Ikšķiles ciema padomē par Patērētāju biedrības priekšsēdētāju strādā Andersons, kurš vācu okupācijas laikā sadarbojies ar vāciešiem, bet kolhoza priekšsēdētājs Jakovskis – cilvēks ar aptraipītu pagātnei.

Biedrs Lavrovs:

Kadri izšķir visu – šos vārdus nedrīkst aizmirst ne uz minūti. Ar tiešu VDM rajona nodaļas kadru izvietojumu nodarbojas VDM kadru daļa.

Attiecībā uz iecirkņa [pilnvarotajiem] var teikt, ka viņu pārvietošana sakarā ar rajonu izveidošanu nekā laba nav devusi. Ar kadru audzināšanas jautājumu un mācībām ir slikti, kas viens ar otru ir cieši saistīti. Ar komunistu partijas mācībām arī ir slikti. Netiek kontrolēti tieši tie, kuri marksisma-ļeņinisma pamatus studē patstāvīgi. Viņi ļoti slikti ceļ savu kvalifikāciju. Maz tiek praktizēta viņu noklausīšanās par sevis pilnveidošanas darbu partijas sapulcēs. Iecirkņu pilnvarotajiem vajag veltīt sevišķu uzmanību un palīdzēt mācībās, kuriem arī ar mācībām nav īsti labi.

Sevišķu uzmanību vajag veltīt iecirkņu pilnvaroto čekistiskai audzināšanai, jo viņi visi ir saistīti ar tautu un darba procesā viņiem jāsniedz palīdzība kā VDM darbiniekiem, tā arī milicijai. Viņu galvenais uzdevums ir izpētīt cilvēkus – viņu noskaņojumu, izturēšanos utt., un tad mēs precīzi zināsim politisko stāvokli rajonā.

Otrais jautājums. Kāda ir mūsu palīdzība rajona komitejai kadru izraudzīšanā un izvietojumā? Vajag savlaicīgi ar nodaļas priekšnieka, [vai] partijas organizācijas sekretāra starpniecību vai patstāvīgi informēt rajona komitejas sekretārus par rajona organizāciju piesārņotību. Informācijai jābūt rūpīgi pārbaudītai. Jāaizrāda, ka lēni tiek attīrīts Ogres rajona sakaru nodaļas aparāts. Tīrīšanu vajag sākt ar iestāžu vadītājiem, kuri neiedveš politisku uzticamību, bet pēc tam sākt arī pašu darbinieku tīrīšanu. Nepieciešams iztīrīt arī tirdzniecības organizācijas. Jāaizrāda, ka rajona izpildkomiteja lēni reaģē uz mūsu informāciju. Tā, piemēram, VDM rajona nodaļa vairākkārt informēja par to, ka vajag atlaist [no darba] rajona izpildkomitejā Cinīti, taču viņš turpināja strādāt līdz viņa aresta dienai.

Bez tam: Ogres rajona komiteja viegli noņem no uzskaites rajona komunistus, tādēļ rodas kadru mainība. Manuprāt, komunistus noņemt no uzskaites vajag tikai tad, kad viņi aizbrauc mācīties vai tiek paaugstināti amatā.

Biedrs Bulāns galavārdā

teica: Jau veikti atbilstoši pasākumi iestāžu attīrīšanai no neuzticamiem elementiem. Tā, piemēram, Sakaru nodaļā jau atbrīvoti [no darba] pieci cilvēki, no darba atbrīvos Sakaru kantora priekšnieku Jankovski. Citas komunistu izteiktās piezīmes rajona komiteja pieņems zināšanai.

Partijas sapulcē atzīmē:

Noklausījušies un apsprieduši Ogres rajona komitejas sekretāra biedra Bulāna referātu par 1950. gada 4. marta rajona partijas aktīva lēmumiem un LPSR VDM Ogres rajona nodaļas partijas pirmorganizācijas uzdevumiem vadošo kadru izvietojumā un audzināšanā, partijas sapulce atzīmē, [9. lapa] ka VDM Ogres rajona nodaļas partijas organizācija, vadoties no LK(b)P rajona komitejas lēmumiem un norādījumiem, 1949. gadā veikusi ievērojamu darbu nodaļas aparāta vadošo kadru izraudzīšanā, izvīzīšanā un audzināšanā, kas veicināja sekmīgu nodaļai izvīzīto uzdevumu izpildi un normālu kolhozu celtniecību, kā arī citu valdības un partijas pasākumu īstenošanu dzīvē.

Nodaļas komunisti, apmeklējot ciema padomes un kolhozus, palīdzēja tur vietējo vadošo kadru izraudzīšanā un izvietojumā, apzināja un informēja Latvijas K(b)P rajona komiteju par konkrētu personu nepadomisko, noziedzīgo pagātni, kāpēc viņi tika nomainīti ar citiem darbspējīgiem biedriem, kas arī veicināja sekmīgu kolhozu pirmo sējas kampaņu, savlaicīgu ražas novākšanu un izkulšanu 1949. gadā un rajona jauno kolhozu nostiprināšanu.

Līdz ar to VDM rajona organizācijas komunisti Vecbebru biškopības tehnikumā atklāja pagrīdes nacionālistisku pretpadomju studentu darbību. Tās dalībnieki tika arestēti un notiesāti, ar ko tika pārtraukta viņu turpmākā pretpadomju darbība un likvidēta iespēja viņiem pēc tehnikuma beigšanas ieņemt vadošo darbinieku amatus.

Jaunatnes grupu pagrīdes pretpadomju darbība tika atklāta Suntažu pagastā un Ogres Mežsaimniecības tehnikumā.

Vienlaikus ar to uz [VDM rajona] nodaļas komunistu informācijas pamata rajona partijas komiteja atbrīvoja no vadoša darba personas, kuras nebija politiski uzticamas: kā [piemēram] kolhozu priekšsēdētājus, brigadierus, patērētāju biedrību vadītājus un citus, kurus aizvietoja ar vairāk pārbaudītiem un darbspējīgiem biedriem.

Partijas sapulce nolemj:

1. Atzīt par pareizu rajona partijas aktīva lēmumu vadošo kadru izraudzīšanas, audzināšanas un izvīzīšanas jautājumos.
2. Uzlikt par pienākumu nodaļas komunistiem arī turpmāk vispusīgi un iedarbīgi palīdzēt rajona komitejai rajona padomju un saimnieciskā aparāta attīrīšanā no dažādiem pretpadomju elementiem, kā arī sabotētājiem, krāpniekiem u. c. Apmeklējot laukus, apzināt šāda tipa personas un par viņiem savlaicīgi informēt rajona partijas komiteju un panākt šādu cilvēku nomaiņu ar citiem, pārliecinātiem padomju cilvēkiem.
3. Uzlikt par pienākumu partijas pirmorganizācijas sekretāram biedram Prišcepovam un VK(b)P biedram Šatalovam pievērst nopietnāku vērību iznīcinātāju bataljona vadošo kadru izvēlei, audzināšanai un izvīzīšanai.
4. Nodaļas komunistiem nopietni nodarboties ar sava idejiskā un ražošanas līmeņa paaugstināšanu kā patstāvīgi, tā grupās un pulciņos, ar visu partijas sirdsapziņu un atbildību ķerties pie mācībām, atceroties: kurš nemācās, tam nolemts atpalikt, kļūt par mietpilsoni un balastu partijai.
5. Uzlikt par pienākumu nodaļas partijas pirmorganizācijas vadošajiem darbiniekiem uzlabot kadru audzināšanas darbu, audzināt kadrus bezgalīgā uzticībā Ļeņina–Stalīna lietai un mūsu Dzimtenei, nesaudzīgi cīnīties pret augstprātību un bezrūpību, bez žēlastības sodīt neviņas un tādā veidā atklāt un novērst trūkumus mūsu darbā.
6. Partijas sapulcēs biežāk praktizēt konkrētu darbinieku noklausīšanos par viņu darbu sevis pilnveidošanā un dienesta pienākumu izpildīšanā, pakļaujot lietišķai kritikai

un paškritikai tos vai citus atklātos trūkumus. Cīnīties pret aizraušanos ar panākumiem un pašapmierinātību, radu būšanu un tu-brāļošanos, atmaskot un stingri sodīt kritikas apspiedējus, tos, kuri neciena un neuzklausa kritiku kā līdzekli kadru audzināšanā un trūkumu novēršanā darbā.

II jautājums. Delegātu vēlēšana uz 1. rajona partijas konferenci.

Noklausījušies biedra Priščepova informāciju par delegātu vēlēšanu uz 1. rajona partijas konferenci, sarakstā aizklātai balsošanai tika izvirzītas šādas kandidatūras:

a) ar lēmēja balsstiesībām biedri

Lavrovs,
Priščepovs,
Kozlovs,
Veis,
rajona partijas komitejas sekretārs Bulāns,
kolhoza „Stars” priekšsēdētājs Nimans;

b) ar padomdevēja balsstiesībām biedri

Šatalovs un
Afanasjevs.

Balsu skaitīšanas komisijā izvirzīti komunisti

biedri Skvorcovs,
Čudovs un
Minkina.

Ar balsu vairākumu ievēlēti:

a) ar lēmēja balsstiesībām:

Lavrovs,
Priščepovs,
Kozlovs,
Bulāns,
Nimans;

b) ar padomdevēja balsstiesībām: Afanasjevs.

Partijas sapulce nolēma: Apstiprināt balsu skaitīšanas komisijas protokolus par delegātu izvēlēšanu uz 1. rajona partijas konferenci.

Sapulces priekšsēdētājs Boiko (*Boiko*)

Sapulces sekretārs Veis (*Veis*)

9. DOK. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas biroja apstiprinātais slepenais Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs pasākumu plāns darba aktivizēšanai latviešu emigrantu vidū ASV 1971.–1972. gadā.

AVOTS: LVA, PA 101. f., 35. apr., 67. l., 14.–16. lp.
Mašīnraksts krievu valodā ar Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs priekšsēdētāja I. Lešinska parakstu un LKP CK Aģitācijas un propagandas daļas vadītāja V. Agafonova vīzu.

[14. lapa]

Pielikums Nr. 1
Protokols Nr. 5., 2. punkts
Slepeni

LATVIJAS KOMITEJAS KULTŪRAS SAKARIEM AR TAUTIEŠIEM ĀRZEMĒS PASĀKUMU PLĀNS DARBA AKTIVIZĒŠANAI LATVIEŠU EMIGRANTU VIDŪ ASV

Informatīvi propagandistiskā darbā galveno uzmanību veltīt PSKP XXIV kongresa un Latvijas KP XXI kongresa lēmumu propagandai, uz konkrētiem Latvijas PSR piemēriem vispusīgi parādot partijas vadošās lomas izšķirošo nozīmi latviešu tautas ekonomiskajos un kultūras sasniegumos Padomju Savienības tautu brālīgajā saimē. Šajā nolūkā 1971.–1972. gadā:

- izsūtīt sabiedriskajām bibliotēkām un konkrētiem emigrantiem ASV un Kanādā PSKP XXIV kongresa un Latvijas KP XXI kongresa materiālus;
- izdot ilustrētu laikraksta „Dzimtenes Balss” speciālu izdevumu ar PSKP XXIV kongresa un Latvijas KP XXI kongresa būtiskākajiem materiāliem;
- sagatavot un izsūtīt sabiedriskajām bibliotēkām un konkrētiem emigrantiem fotoizlasi „PSKP XXIV kongresa direktīvas par piegādu plānu”;
- sagatavot un izdot vēsturnieka Ē. Žagara grāmatu „Ceļš uz revolūciju” par sociālistisko revolūciju Latvijā 1940. gadā;
- sakarā ar PSRS izveidošanas 50. gadadienu sagatavot un izdot ilustrētu J. Poriēša grāmatu „Brālīgajā ģimenē” par PSRS savienoto republiku brālīgās sadarbības un savstarpējās palīdzības nozīmi 50 gados (latviešu un angļu valodā);
- sagatavot no dokumentālo filmu materiāliem un kinožurnāliem pilnmetrāžas filmu par Padomju Latvijas kultūras sakariem ar brālīgajām republikām.

Organizēt sistemātisku un mērķtiecīgu propagandas darbu ASV emigrantu aprindās, stāstot par neredzēto latviešu tautas ekonomikas un kultūras pacēlumu [15. lapa] Padomju Latvijā, dodot pretsparu visiem ASV emigrantu pretpadomju centru diversiju mēģinājumiem.

Šajā nolūkā:

- regulāri nosūtīt PSRS pārstāvjiem ASV, sabiedriskām bibliotēkām un konkrētiem emigrantiem jaunāko sabiedriski politisko un daiļliteratūru, republikas laikrakstu un žurnālu komplektus un skaņuplates;
- izdot un nosūtīt PSRS pārstāvjiem ASV un patriotiski noskaņoto³ emigrantu

³ Domāts: propadomiski noskaņoto. (Red.)

П Л А Н

мероприятий по активизации работы среди латышских эмигрантов в США Латвийского комитета по культурным связям с соотечественниками за рубежом

В информационно-пропагандистской работе основное внимание уделять пропаганде решений XXIV съезда КПСС и XXI съезда КП Латвии, на конкретных примерах Латвийской ССР всесторонне показывая решающее значение руководящей роли партии в экономических и культурных достижениях латышского народа в братской семье народов Советского Союза. С этой целью в течение 1971-1972 гг.:

- разослать общественным библиотекам и отдельным эмигрантам в США и Канаде материалы XXIV съезда КПСС и XXI съезда КП Латвии;

- издать иллюстрированный спецвыпуск газеты "Дзинтенес Балс" с основными материалами XXIV съезда КПСС и XXI съезда КП Латвии;

- подготовить и разослать общественным библиотекам и отдельным эмигрантам информационную фотоподборку "Директивы XXIV съезда КПСС по пятилетнему плану";

- подготовить и издать книгу историка Э.Лагара "Путь к революции" о социалистической революции 1940 года в Латвии;

- в связи с 50-летием образования СССР подготовить и издать иллюстрированную книгу Я.Порнетиса "В братской семье" о значении братского сотрудничества и взаимопомощи союзных республик за 50 лет СССР (на латышском и английском языках);

- подготовить из материалов документальных фильмов и киножурналов полнометражный фильм о культурных связях Советской Латвии с братскими республиками.

Проводить систематическую и целенаправленную пропагандистскую работу среди эмигрантских кругов США, рассказывая о невиданном подъеме экономики и культуры латышского народа

pārstāvjiem trīs dokumentālās filmas par Padomju Latviju (latviešu valodā, 16 mm);

– izgatavot diapozitīvu sēriju „Padomju Latvijas uzplaukums” un izsūtīt sabiedriskām bibliotēkām, palīgskolām⁴ un Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs aizrobežu aktivistiem.

Nolūkā cīnīties pret emigrantu pretpadomju centru mēģinājumiem dezinformēt starptautisko sabiedrību par Padomju Latviju, katru gadu uz 21. jūliju izdot „Dzimtenes Balss” pielikumu angļu valodā, izsūtot to laikrakstu redakcijām, bibliotēkām, ASV politiskiem un sabiedriskiem darbiniekiem.

Sākot ar 1972. gadu, izdot nosūtīšanai emigrantiem ilustrētu sabiedriski politisku kalendāru „Dzimtenes Balss”.

Sistemātiski analizēt latviešu emigrācijas sabiedriski politiskos procesus, īpašu uzmanību veltot galveno pretpadomju emigrantu organizāciju ASV un Kanādā ideoloģisko diversiju metožu un paņēmienienu izpētei. Šajā nolūkā:

– plašāk izmantot kontaktus ar patriotiski noskaņotiem emigrantiem, lai sabiedriskajās bibliotēkās organizētu progresīvus pulciņus, kuri nodarbotos ar Padomju Latvijas sasniegumu propagandu, panākt propagandas materiālu izmantošanu emigrantu palīgskolu darbā, nosūtīt materiālus emigrantu progresīviem preses izdevumiem.

– Sagatavot un izdot grāmatu „Vai Amerikas latviešiem ir vajadzīga „ALA” (Amerikas Latviešu Apvienība)” par emigrantu organizāciju ASV prettautisko raksturu.

Nolūkā uzlabot informatīvo propagandas darbu emigrantu vidū un pastiprinot tā mērķtiecību, plašāk izmantot padomju pilsoņu tūristu un dienesta braucienus uz ASV un Kanādu, apgādājot tos ar propagandistiskajiem materiāliem par Padomju Latvijas uzplaukumu.

Latvijas kultūras sakaru komitejas ar tautiešiem ārzemēs priekšsēdētājs –

(I. Lešinskis)

[Vizējis] V. Agafonovs

⁴ Tā dokumentā. Domātas: Svētdienas skolas. (Red.)

СЕКРЕТНО
к.с. 5 Проект 78
бюро ЦК КП Латвии

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Бюро Центрального Комитета Компартии Латвии
19 ноября 1956 г.

О недопустимости в проведении Ленинской национальной политики в республике.

Бюро ЦК КП Латвии отмечает, что некоторые партийные, советские, профсоюзные и комсомольские организации, республиканские Министерства, отдельные руководители промышленных и торговых предприятий, колхозов, совхозов, МТС и учреждений в своей практической работе допускают серьезные нарушения Ленинских принципов национальной политики.

Так, например, на многих промышленных предприятиях городов Риги, Лиеная, Елгава, Вентспилс, Даугавпилс и Резекне, а также в колхозах, совхозах и МТС некоторых сельских, особенно латгальских районов, почти все массово-культурные мероприятия: лекции, доклады, беседы, собрания, художественная самодеятельность, эстрадные концерты и др. проводятся только на русском языке. На русском языке вывешиваются различные объявления, издаются приказы дирекции, выходят стенные газеты, написаны лозунги, плакаты, оформляется вся наглядная агитация.

Почти во всех городах республики, особенно в Резекне и Даугавпилсе, имеются факты, когда названия некоторых улиц, отдельные вывески на учреждениях, предприятиях, магазинах, культурно-просветительных учреждениях, написаны лишь на русском языке.

Ряд республиканских министерств, как например Министерство внутренних дел и Министерство финансов, некоторые партийные, советские и профсоюзные органы, имеющие повседневную связь с широкими массами трудящихся, всю свою работу в основном ведут только на русском языке.

Республиканские министерства легкой промышленности, местной топливной промышленности, промышленности мясных и молочных продуктов, промышленности строительных материалов и строительства,

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas biroja lēmums 1956. gada 19. novembrī par trūkumiem ļējiniskās nacionālās politikas īstenošanā republikā.

V. Latvijas pārkrievošana un jaunatnes pretošanās

10. DOK. LKP CK biroja 1956. gada 19. novembra lēmuma projekts (slepenis) „Par trūkumiem Jeņiniskās nacionālās politikas īstenošanā republikā”.

AVOTS: LVA, PA 101. f., 19. apr., 580. l., 243.–250. lp.

Orīģināls. Mašīnraksts krievu valodā, vienīgais eksemplārs (17 eksemplāri iznīcināti). Uz dokumenta I. Veselova un J. Kalnbērziņa rezolūcija: „Biedram Pelšem, biedram Lecim, biedram Kašņikovam, biedram Ozoliņam, biedram Krūmiņam, biedram Berklavam, ievērojot piezīmes birojā iesniegt par latviešu un krievu valodas mācīšanu”. Tulkojums latviešu valodā.

[243. lapa]

Slepeni
Pie 5.§. Projekts Nr. 48
Latvijas KP CK birojs

LATVIJAS KOMPARTIJAS CENTRĀLĀS KOMITEJAS BIROJA LĒMUMS 1956. GADA 19. NOVEMBRI

Par trūkumiem Jeņiniskās nacionālās politikas īstenošanā republikā.

Latvijas KP CK birojs atzīmē, ka dažas partijas, padomju, arodbiedrību un komjaunatnes organizācijas, republikāniskās ministrijas, atsevišķi rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu, kolhozu, sovhozu, MTS un iestāžu vadītāji savā praktiskajā darbībā pieļauj nopietnus Jeņiniskās nacionālās politikas principu pārkāpumus. Tā, piemēram, daudzos Rīgas, Liepājas, Jelgavas, Ventspils, Daugavpils un Rēzeknes pilsētu rūpniecības uzņēmumos, kā arī lauku, sevišķi Latgales rajonu kolhozos, sovhozos un MTS, gandrīz visi masu kultūras pasākumi: lekcijas, referāti, pārrunas, sapulces, mākslinieciskā pašdarbība, estrādes koncerti u. c. notiek tikai krievu valodā. Krievu valodā tiek izlikti dažādi paziņojumi, izdod direkcijas pavēles, iznāk sienasavīzes, tiek rakstīti lozungi, plakāti, noformēta visa uzskatāmā agitācija.

Gandrīz visās republikas pilsētās, sevišķi Rēzeknē un Daugavpilī, ir fakti, ka dažu ielu nosaukumi, uzņēmumu, veikalu, kultūras un izglītības iestāžu izkārtnes rakstītas tikai krievu valodā.

Daļa republikānisko ministriju, piemēram, Iekšlietu ministrija un Finanšu ministrija, daži partijas, padomju un arodbiedrību orgāni, kuri katru dienu ir saskarē ar plašām darbaļaužu masām, visu savu darbu galvenos vilcienos veic tikai krievu valodā.

Republikāniskā Viegglās rūpniecības, Vietējās un kurināmā rūpniecības, Gaļas un piena produktu rūpniecības, Celtniecības materiālu rūpniecības un Celtniecības, [244. lapa] Tekstilrūpniecības ministrijas, neraugoties uz to, ka to sistēmā strādā daudz latviešu tautības strādnieku un inženiertehnisko darbinieku, izlaiž labāko strādnieku pieredzes apmaiņas literatūru, kā arī tehniski instruktīvo un tehnisko literatūru tikai krievu valodā.

No lielā vairuma novatoru un informatīvi tehniskajām lapiņām, ko izdevis Republikāniskais Zinātnes un tehnikas propagandas nams, neviena lapiņa nav izdota latviešu valodā.

Vietējā un kurināmā rūpniecības ministrija iespēj instrukcijas tās vai citas mašīnas ekspluatācijai un apkopei tikai krievu valodā. Dažos rajonos: Daugavpils, Dagdas, Zilupes,

Krāslavas un Maltas, kā arī Daugavpils pilsētā avīzes izdod tikai krievu valodā. Ievērojamai šo rajonu un Daugavpils pilsētas iedzīvotāju daļai – latgaliešiem – nav iespēja lasīt laikrakstu savā dzimtajā valodā¹.

Visi šie un daži citi nacionālās politikas principu pārkāpumi izraisa latviešu tautības darbaļaužu likumīgu neapmierinātību, un to bieži izmanto buržuāziskie nacionālisti, lai kurinātu nacionālu naidu starp krievu un latviešu iedzīvotājiem.

Tomēr partijas pilsētu un rajona komitejas, partijas pirmorganizācijas, darbaļaužu deputātu padomju pilsētu un rajonu izpildkomitejas nedod pareizu politisku vērtējumu lielajiem nacionālās politikas īstenošanas trūkumiem un neveic attiecīgus pasākumus to likvidēšanai. Samierinās ar to, ka daudzi latviešu valodu nezinoši partijas, padomju un arodbiedrību darbinieki, rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu darbinieki, sovhozu, MTS un iestāžu darbinieki, kuri strādā republikā jau daudzus gadus, ignorē latviešu valodu, nemācās to, nepārvalda to.

Latvijas KP CK nodaļas, partiju komitejas nodeva aizmirstībai Latvijas KP CK biroja 1944. gada 8. decembra lēmumu „Par latviešu valodas mācīšanu tiem Latvijas PSR iestāžu, organizāciju un uzņēmumu darbiniekiem, kuri nepārvalda latviešu valodu” un 1945. gada 31. jūlija lēmumu „Par nacionālo īpatnību ignorēšanu dažu padomju iestāžu un organizāciju darbā”.

Latvijas KP CK nodaļu, partijas komitejas pārstāja prasīt no partijas un padomju organizācijām minēto lēmumu izpildi.

[245. lapa]

Latvijas KP CK birojs nolemj:

1. Nosodīt lēmumā minētos rupjos Jeņinskās nacionālās politikas principu pārkāpumus kā politiski kaitīgus, kas lej ūdeni uz tautas ienaidnieku – buržuāzisko nacionālistu – dzirnavām un veicina nacionālā naida kurināšanu starp latviešiem un krieviem.

Prasīt Latvijas KP pilsētu un rajonu komitejas, darbaļaužu deputātu padomju pilsētu un rajonu izpildkomitejas, ministriju, uzņēmumu, iestāžu, kolhozu, sovhozu un MTS vadītājus veikt attiecīgus pasākumus, lai novērstu atzīmētos trūkumus.

2. Uzdot partijas pilsētu komitejām, rajonu komitejām un partijas pirmorganizācijām pārstāt ignorēt latviešu valodu, izveidot masu politisko un kultūras un izglītības darbu latviešu vidū. Pastiprināt lektoru grupas, aģitkolektīvus ar cilvēkiem, ne tikai spējīgiem veikt politisko darbu iedzīvotāju vidū, bet arī zinošiem latviešu valodu, bet Latgalē – tiem, kuri prot latgaliešu dialektu. Mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu darbu organizēt tā, lai viņi varētu uzstāties gan latviešu, gan krievu valodā tur, kur ir tāda nepieciešamība.

Organizējot uzskatāmo aģitāciju, sekot, lai lozungi, goda plāksnes, sociālistiskās sacensības rādītāji būtu gan latviešu, gan krievu valodā tur, kur ir latviešu un krievu tautības strādnieki.

Izdot divās valodās arī „zibeņus”, lapiņas, sienasavīzes.

3. Uzdot Latvijas PSR Kultūras ministrijai (b. Ostrovam):

a) atrast nepieciešamos līdzekļus rajona avīžu izdošanai divās valodās – latgaliešu² un krievu Daugavpilī un Maltas, Dagdas, Zilupes un Krāslavas rajonos, kā arī pārdomāt jautājumu par latviešu klasiskās un mūsdienu literatūras izdošanu un tirāžas palielināšanu.

Iesniegt atbilstošus priekšlikumus šajos jautājumos Latvijas KP CK līdz 1957. gada 1. janvārim;

¹ Tā tekstā. (Red.)

² Tā tekstā. (Red.)

b) lūgt PSRS Kultūras ministriju vienu Rīgas radiostaciju pārkārtot raidīšanai tikai latviešu valodā;
[246. lapa]

c) panākt, lai izbraukuma koncertu u. c. brigāžu programmās kā Rīgas pilsētā, tā arī citās pilsētās un rajonos būtu ietverti priekšnesumi gan latviešu, gan krievu valodā.

4. Prasīt partijas pilsētu un rajonu komitejas, iestāžu, organizāciju, uzņēmumu, sovhozu un MTS vadītājus organizēt, lai vadošie darbinieki un kalpotāji, tirdzniecības un komunālās un sadzīves uzņēmumu, kultūras un izglītības iestāžu darbinieki, kuri nepārvalda latviešu valodu, mācītos latviešu valodu.

Ne vēlāk kā līdz 1957. gada 1. janvārim izstrādāt un izsūtīt kursu un pulciņu mācību plānus un programmas latviešu valodas mācīšanai un izdarīt nepieciešamos grozījumus pieaugušo latviešu valodas mācību grāmatās.

Pieprasīt Latvijas PSR Kultūras ministrijai (b. Ostrovam) līdz 1957. gada 1. februārim izdot mācību grāmatu un latviešu-krievu vārdnīcu masu tirāžā.

Uzdot Latvijas PSR Ministru Padomei paredzēt nākamajam gadam nepieciešamos līdzekļus, lai segtu izdevumus, kas radušies, organizējot latviešu valodas mācīšanu uzņēmumos, organizācijās, iestādēs, sovhozos un MTS.

Pieprasīt no partijas un padomju darbiniekiem, uzņēmumu un iestāžu, kolhozu un MTS vadošajiem darbiniekiem, kuri neprot latviešu valodu, apgūt sarunu valodu divu gadu laikā. Uzskatīt arī par savu galveno pienākumu studēt Latvijas PSR vēsturi, iepazīties ar latviešu literatūras un mākslas labākajiem paraugiem.

Uzlikt par pienākumu Latvijas PSR Kultūras ministrijai (b. Ostrovam) organizēt latviešu valodas mācīšanu pa radio.
[247. lapa]

5. Prasīt, lai partijas pilsētu un rajonu komitejas veiktu pasākumus, lai transporta un tirdzniecības organizāciju, komunālo-sadzīves uzņēmumu un kultūras un izglītības iestāžu darbinieki obligāti prastu latviešu un krievu valodu.

6. Uzlikt par pienākumu republikāniskajai Rūpniecības ministrijai un Zinātnes un tehnikas propagandas namam izdot ražošanas novatoru darba pieredzes apmaiņas literatūru, tehniski instruktīvu un tehnisko literatūru latviešu un krievu valodā.

Paraksts *I. Veselovs*

Dienesta atzīme: 18. eksemplārs. 17 eksemplāri iznīcināti.

Paraksts nesalasāms

[248. lapa] LKP CK BIROJA SĒDES STENOGRAMMA

Slepeni

Pie 5.š, Nr. 48. Latvijas KP CK birojs

LATVIJAS KP CK BIROJS – 1956. GADA 19. NOVEMBRIĀ

Par trūkumiem ļeņinskās nacionālās politikas īstenošanā republikā. /b. Veselovs/

Krūmiņš: Ja mēs dodam tādu lielu nosaukumu jautājumam, tad vajag tiešām jautājumu izstudēt vispusīgi, bet šeit viss attiecināts uz valodas zināšanu. Tā ir tikai viena no problēmām, pati svarīgākā.

Bet kāpēc mēs apejam jautājumu attiecībā uz kadru sastāvu?

Ja no pēdējiem PSKP CK lēmumiem mēs redzam, kas notika Gruzijas partijas organizācijā, kur visos posteņos bija tikai gruzīnu tautības biedri un vadošajā darbā pavisam nebija krievu un citu tautību biedru un tur bija radīti noteikti apstākļi, tad pie mums nekādi

tādi speciāli apstākļi šajā jautājumā nav, bet pie mums dažās tautas saimniecības nozarēs un organizācijās kopumā ir neslēpta nevērība latviešu kadru izvirzīšanā.

Republikā nav 60% nacionālā sastāva iedzīvotāju. Kāpēc tā?

Iekšlietu ministrijā strādā apmēram 15% latviešu, un šis procents nemainās, bet atsevišķās kadru grupās šis procents samazinās. Ja Gruzijā nonicināja citas tautības, tad pie mums nonicina latviešu tautību. Vai mēs varam teikt, ka latviešu tautība neder darbam iekšlietu orgānos?

Tālāk – attiecībā uz tirdzniecības organizāciju. Tur šis procents nepalielinās, bet Rīgā tas samazinās un veido absolūtu mazākumu, zem 50%. Kas tas ir, ja ne nevēriņa attieksme pret nacionālajiem kadriem?

Tālāk – dzelzceļa darbinieku kadri. Tur arī nacionālo kadru procents ir tik zems, ka mēs katrai atbraukušajai ārzemju delegācijai esam spiesti melot, kad uzdod šo jautājumu. Tautas demokrātijas valstu komunistiskās preses darbinieki jautāja, cik latviešu tautības inženiertehniskie darbinieki strādā pie mums rūpniecībā. Mēs atbildējām – apmēram 50%. Bet tā taču nav patiesība, pie mums viņu ir 5–6%, ne vairāk. Delegācija taču staigā pa rūpnīcu un redz, ka tā nav patiesība.

Šajā jautājumā mums jāsaka, ka mums ir nenormāls stāvoklis un nav nekādas tendences to uzlabot.

Bet kas notiek Rīgā? Tam, kas notiek Rīgā, ir nozīme katrā rajonā. Arī Rīgā ir jāpaskatās uz kadru līniju.

Domāju, ka mēs nevaram neņemt vērā arī to stāvokli, kādi ir lauksaimniecības kadri sovhozos. MTS šos kadrus izvirza ne tik, cik vajag, un atklāti nepietiekami.

[249. lapa]

Tālāk jautājums attiecībā par valodas mācīšanos. Es tomēr domāju, ka lietas labā, lai būtu jēga no mūsu lēmuma, vajadzētu nosaukt dažu biedru uzvārdus, kuri ir partijas CK nomenklatūras darbinieki, atrodas republikā jau 10–12 gadus un pilnīgi neprot valodu. Mēs varam šodien viņiem izvirzīt tādas prasības.

Ja mēs šaubījāties par politikas pareizību 1953. gadā, kad vajadzēja vadīties no nacionālajām pazīmēm un nekavējoties noņemt no darba, tad tagad mēs varam teikt, ka, ja biedram bija vairāki partijas CK lēmumi arī līdz 1953. gadam un pēc 1953. gada un 12 gadu laikā neizrādīja ne mazāko interesi par mūsu valodas mācīšanos, tad es domāju, ka mums ir pilnas tiesības prasīt, lai viņš mācās valodu. Mums šādu biedru ir diezgan daudz.

Tālāk. Es domāju, ka mums vajag runāt arī par tādu nenormālu stāvokli, ka atsevišķi biedri vienkārši neciena republiku. Ja nosaukt pareizi, tad tā ir krievu lielvalstiskā šovinisma izpausme. Tas ir principiāls trūkums darbā. Mums notiek liels notikums republikas kultūras dzīvē, bet mums reizēm šis trūkums, kas ir atkarīgs no partijas organizācijas un lielā mērā ir atkarīgs no biedriem, kuri apdzīvo republiku, ka mēs šajā lielajā kultūras pasākumā maz iesaistām pamatnācijas darbaļaužu pārstāvjus.

Tad vēl tāda parādība. Mums republikā ir apstiprināta forma skolēniem. Vienai daļai tā ir obligāta, otrai – nav obligāta. Kas tā par kārtību? Republika pastāv, kārtība noteikta ar partijas un padomju orgānu lēmumiem, kāpēc vajag tā attiekties pret to, tik izaicinoši nostādīt šo lietu.

Ir daudz sūdzību un telefona zvanu, ka republikā nepareizs stāvoklis³, kāpēc latviešu skolās viena forma, bet skolās ar krievu valodu Krievijas Federācijas forma. Tas ļoti slikti. Vajadzētu pateikt lēmumā, ka lietas būtība nav tikai valodas zināšanā. Šī valoda arī jālieto. Daudzās republikas ministrijās visus jautājumus apspriež krievu valodā, bet, ja

³ Tā tekstā. (Red.)

kāds no klātesošajiem vāji pārvalda krievu valodu, visa apspriede tomēr notiek noteikti krievu valodā, bet klātesošiem jālūdz atļauja uzstāties latviešu valodā.

Un tālāk, lēmumā vajadzētu akcentēt, ka viss jānovēd pie tā, lai pa īstam paaugstinātu visu politisko darbu iedzīvotāju vidū un pa īstam stiprinātu tautu draudzību. Tas ir galvenais šā lēmuma uzdevums. Jādod kāda paskaidrojoša rinda, kāpēc tam tik liela nozīme.

Pie mums zināmai daļai partijas aktīva biedru ir viedoklis, ka sakarā ar krievu valodas mācīšanos visās skolās, un jāsaka, sekmīgu mācīšanos un diezgan plaši, pati no sevis atkritīs latviešu valodas nepieciešamība un pēc kāda laika tai vairs nebūs vietas. Tikai ar to var izskaidrot atsevišķo biedru pilnīgo nevēlēšanos un ļoti daudzo [biedru] latviešu valodas mācīšanos gadiem ilgi. Es nedomāju, ka latviešu valoda ir tāda, kuru nevar iemācīties. [250. lapa] Nekā sarežģīta te nav, to, manuprāt, var diezgan viegli iemācīties, katrā ziņā ievērojami vieglāk nekā igauņu, latviešu valodai ir daudz kopīga ar krievu valodu.

Vajag arī nopietni padomāt par kadru sagatavošanu tur, kur republikā viņu ir maz. Mums jāsaprot pamattautības kadri rūpniecībai. Un es domāju, ka runa nav tikai par kapitālistisko valstu delegācijām, viņi vienalga mūs apmelos, viņi vienalga neko labu pie mums negrib redzēt, bet, ja atbrauc mūsu draugi, viņiem arī var rasties slikts iespaids, tāpēc ka rūpniecības uzņēmumos viņi tieši saskaras ar faktiem, ka vadošā sastāvā nav latviešu tautības.

Ozoliņš: Es domāju, ka tādā veidā mēs lēmumu pieņemt nevaram, tāpēc ka nosaukumu tam esam devuši lielu, bet neko nelemjam.

Mēs iepriekšējā reizē sarunājām, ka lēmumu vajag sagatavot, kā pienākas, lai jautājumu izlemtu principiāli. Un te ir divas izejas: vai nu sagatavot īstu lēmumu, kā norunājām iepriekšējā reizē, vai pieņemt lēmumu par noteiktiem jautājumiem: teiksim, par valodu, par kadriem, par citiem jautājumiem. Mēs varam pieņemt šodien lēmumu par valodu, pēc tam par atsevišķu nozaru kadriem, kā, piemēram, par tirdzniecības, par padomju aparāta kadriem. Lūk, tādus lēmumus varam pieņemt. Lūk, tādus atsevišķus jautājumus vajag izstudēt un pieņemt. Par Universitāti, par Lauksaimniecības akadēmiju. Kāpēc tā, ka latviešu plūsma, bet lekcijas lasa krievu valodā, kāpēc tad vajag latviešu plūsmu?

Vienā lēmumā visu aptvert nav iespējams, un tas arī nav sagatavots.

Lācis: Lēmuma nosaukums neatbilst saturam. Un nedrīkst izvirzīt tādu uzdevumu, lai ar vienu lēmumu izlemtu jautājumu par trūkumu likvidēšanu nacionālajā politikā. Tas prasa pavisam citu sagatavošanu un vairāk faktu vajag savākt. Fakti ir vispārliecinošākā lieta.

Es uzskatu, ka šajā gadījumā mums šis lēmums jāierobežo ar valodu jautājumu un ar visu to, kas saistīts ar valodu. Bet pārējos jautājumos – kadri, kadru izvietošana, kadru sagatavošana u. c. – vajag nopietnāk sagatavot.

Par miliciju. Tas vienkārši nav saprotams. Pirms kara tur bija pavisam cits stāvoklis, visa milicija sastāvēja no latviešiem, pēc būtības no milicijas tika formēta Latviešu divīzija. Lai arī daļa biedru krita, bet daudzi atgriezās. Acīmredzot grēkojis bija Eglītis, kad 1946. gadā komplektēja miliciju, komplektēja lekšlietu ministrijas aparātu. Es domāju, ka mums ar šiem jautājumiem jānodarbojas jau tagad, jāizlabo šis stāvoklis.

Kalnberziņš: Tagad ir lielākas iespējas, lai šo aparātu nokomplektētu.

Lācis: Ministri vienkārši ignorē šo jautājumu. Ponomarevam visa kolēģija izveidota no krieviem, neviena latvieša nav.

Un attiecībā uz visādiem obligātiem paziņojumiem, tur arī daudz aplamību. Noteikti raksta „Gastronom” krieviski un latviski. Kāpēc tas vajadzīgs? Tas vienkārši izraisa smieklus.

С П Р А В К А

об антисоветских проявлениях среди молодежи, имевших место на территории Латвийской ССР и вскрытых Комитетом госбезопасности при СМ Латвийской ССР в 1955-1956 года.

В конце 1954 года в Длюйском районе было распространено 6 антисоветских листовок. Автор и распространитель которых установлен в 1955 году и оказался подросток СЕРГЕЕВ.

Учеником Пярвильской НОЕ ВАСИЛЬСКИИ в 1954 году было изготовлено и распространено 9 антисоветских листовок, автор которых был установлен в 1955 году.

В январе 1955 года в гор. Риге были распространены 20 листовок антисоветского содержания, авторами и распространителями которых оказались 2 ученика 19 НОЕ гор. Риги - АУБАЕС и ОВЧЕНКИНСЬ.

В феврале 1955 года в адрес Министра Иностранных дел тов. МОЛОТОВА было направлено письмо антисоветского содержания, автором которого оказался житель гор. Риги, подросток КУРИЛЕНКО

В апреле 1955 года в Днепаи́ском райо́не было обнаружено распространением 2 антисоветских листовок, автором которых оказался ученик Кансетской 7-летней школы Днепаи́ского района УТИНО.

В марте 1955 года в помещении 26 средней школы гор. Риги было распространено 11 антисоветских листовок, автором которых оказался ученик той же школы - ПИВАНОВ.

Izziņa par pretpadomju izpaušmēm jaunatnes vidū, kas notikušas Latvijā PSR teritorijā un ko atklājusi Latvijas PSR MP Valsts drošības komiteja 1955.-1956. gadā.

11. DOK. Latvijas PSR VDK priekšsēdētāja ģenerālmajora J. Vēvera 1956. gada 8. marta pilnīgi slepenā izziņa LPSR MP priekšsēdētājam V. Lācim par Latvijas jaunatnes pretpadomju darbību 1955.–1956. gadā.

AVOTS: LVA, 270. f., 1. s. apr., 1205. l., 149.–153. lp.
 Oriģināls ar LPSR VDK priekšsēdētāja ģenerālmajora Vēvera parakstu.
 Mašīnraksts krievu valodā; pārrakstījusi 2 eksemplāros Pravduhina 1956. gada 8. martā Nr. 1510.

[149. lapa]

Pilnīgi slepeni.
 Nr....eks.

IZZIŅA

Par pretpadomju izpausmēm jaunatnes vidū, kas notikušas Latvijas PSR teritorijā un ko atklājusi Latvijas PSR MP Valsts drošības komiteja 1955.–1956. gadā.

1954. gada beigās Alojās rajonā bija izplatītas 6 pretpadomju lapiņas. To autors un izplatītājs noteikts 1955. gadā un izrādījies pusaudzis SERGEJEVS.

Plaviņu NVS¹ skolnieks VASIĻEVSKIS 1954. gadā bija izgatavojis un izplatījis 9 pretpadomju lapiņas, to autors tika noteikts 1955. gadā.

1955. gada janvārī Rīgas pilsētā bija izplatītas 20 pretpadomju satura lapiņas, to autori un izplatītāji izrādījās Rīgas pilsētas 19. NVS 2 skolēni – Auzāns un Ovčiņņikovs.

1955. gada februārī uz Ārlietu ministrijas adresi b. MOLOTOVAM bija nosūtīta pretpadomju satura vēstule, tās autors izrādījās Rīgas pilsētas iedzīvotājs pusaudzis KURIĻENKO.

1955. gada februārī Liepājas rajonā tika atklātas 8 izplatītās pretpadomju lapiņas, to autors izrādījās Liepājas rajona Kapsēdes septiņgadīgās skolas skolēns UŠIS.

1955. gada martā Rīgas pilsētas 26. vidusskolas telpās bija izplatītas 11 pretpadomju lapiņas, to autors izrādījās tās pašas skolas skolēns IVANOVŠ.

[150. lapa]

1955. gada martā Rīgas pilsētā bija izplatītas 4 pretpadomju lapiņas, par to autoriem un izplatītājiem izrādījās Rīgas pilsētas 31. vidusskolas 3 skolēni – DZĒRVĀNS un citi.

1955. gada pavasarī Rīgas pilsētas 49. vidusskolas skolnieks GULMANIS bija izveidojis pretpadomju grupu ar tās pašas skolas 5 skolēniem ar nosaukumu „Jaunā ēra”; viņi bija izgatavojuši un izplatījuši Rīgas pilsētā vairāk nekā 60 pretpadomju lapiņas.

1955. gada 1. maijā Rīgas pilsētā bija izplatītas 17 pretpadomju lapiņas, to autors un izplatītājs izrādījās Šķirotavas stacijas strādnieks 18 gadus vecais KANAHIŠS.

1955. gada maijā bija atklāta jaunatnes grupa, kas dēvējās „Ku-Kluks-Klans”, tajā iekļāvās Rīgas rajona Slokas vidusskolas skolēni. Grupas dalībniekiem bija segvārdi, biedra kartes, un viņi dokumentēja savu darbību, kas izpaudās tādējādi, ka tās dalībnieki uzbruka un piekāva citus jauniešus un izdarīja citas huligāniskas darbības, turklāt viena grupas daļa uzstājās kā angļu konservatīvā partija, bet otra – kā leiboristi.

1955. gada rudenī Rīgas pilsētas 8. vidusskolas skolnieks LORENCŠ bija izgatavojis un izplatījis 15 pretpadomju lapiņas. LORENCŠ arestēts.

¹ NVS – nepilnā vidusskola. (Red.)

1954.–1955. gadā uz rajona deputātu un Slokas pilsētas darbaļaužu deputātu pilsētas padomes adresi pienāca apmēram 40 draudoša satura vēstules, to autores izrādījās 5 meitenes, kuras strādāja Slokas papīra kombinātā – DUKULE un citas. DUKULE saukta pie kriminālatbildības.

1955. gada oktobra beigās Tukuma pilsētas Tukuma vidusskolas 6. klases skolnieks ENCIS bija organizējis pretpadomju grupu no [151. lapa] 4 pusaudžiem ar mērķi izgatavot un izplatīt pretpadomju lapiņas, bojāt Padomju valsts karogus un izkārt pilsētā buržuāziskās Latvijas karogus.

1955. gada naktī no 6. uz 7. novembri viņi Tukuma pilsētā bija izkāruši mājrupnieciskiem paņēmieniem izgatavotu buržuāziskās Latvijas karogu.

1955. gada novembrī tika atklāts, ka 2. Jelgavas septiņgadīgās skolas skolēnu grupa nodarbojusies ar fašistisko kāškrustu zīmēšanu uz skolas skolēnu mēteļiem un portfeļiem. 1953.–1954. gadā šajā pašā skolā vairākkārt tika atklātas skolēnu grupas, kas nodarbojās ar pretpadomju darbību.

1955. gada novembrī Varakļānu rajonā bija atklātas 16 pretpadomju lapiņas, to autores bija 2 Barkavas septiņgadīgās skolas skolnieces.

1955. gada novembrī 45. vidusskolas skolnieks BARKOVSKIS bija izveidojis grupu no 4 šīs skolas skolēniem. Viņi izgatavoja un izplatīja pretpadomju lapiņas vidusskolā un Rīgas pilsētā.

1955. gada novembrī tika atklāta jaunatnes grupa, ko bija izveidojis Rīgas pilsētas iedzīvotājs pusaudzis GARKĀJS 3 cilvēku sastāvā, tajā arī ietilpa viens no Alojas rajona vidusskolas – skolnieks LĪCĪTIS. Šī grupa tika izveidota ar mērķi veikt cīņu pret padomju varu, uzturēja šifrētu saraksti, izgatavoja pretpadomju uzsaukumus un gatavojās izdarīt diversijas aktus kolhozā un izmētāt lapiņas Rīgas pilsētā.

1955. gada decembrī atklāta jaunatnes pretpadomju organizācija, dēvēta par „Skautu organizāciju”, tās locekļi bija Auces septiņgadīgās skolas skolēni. „Skautu organizācijas” dalībnieki nodarbojās ar pretpadomju lapiņu izgatavošanu, un viņiem bija nodoms tās izplatīt Auces rajona kolhozu teritorijā.
[152. lapa]

Materiāli, kas ir attiecībā par šo organizāciju, dod pamatu uzskatīt, ka tās dalībnieku iedvesmotāji veikt organizētu aktīvu pretpadomju darbību bija no ieslodzījuma ieradušies amnestētie PUMPURS un citi, kuri pagātnē bijuši notiesāti par pretpadomju darbību.

Latvijas Valsts universitātē 1955. gada ritējumā un 1956. gada pirmajos mēnešos bija virkne pretpadomju izpausmju no nacionālistiski noskaņotu studentu puses. Ekonomikas fakultātes Tiesību nodaļas 3. un 4. kursa studenti, komjaunieši HARPS, VALGE, MAULIŅŠ, ĶEMZĀNS, ZEĻENKOVŠ, FRĪDRIHSONS un citi lasīja un izplatīja buržuāzisko filozofu grāmatas un izplatīja viņu ideālistisko filozofiju, no šīm pozīcijām apmeloja marksismu. Kolektīvi, gandrīz katru dienu, klausījās „Amerikas Balss” melīgās radiopārraides un no šo melīgo pārraižu pozīcijām kritizēja partijas un Padomju valdības pasākumus. Studentu vidū bija izplatījies teiciens par „brīvās” Latvijas atjaunošanu. Atsevišķi studenti pieļāva melīgus izteicienus par b. HRUŠČOVA uzstāšanos PSKP XX kongresā.

1956. gada 1. un 2. janvārī Bauskas pilsētā bija izplatītas apmēram 20 pretpadomju lapiņas, to autori un izplatītāji izrādījās Bauskas vidusskolas skolēni GARKALNS un KAREVA un pusaudzis BAUMANIS.

1956. gada janvārī Apes pilsētā bija atklātas 32 huligāniska, draudoša rakstura zīmītes, to autori izrādījās Apes NVS skolnieks AULS un pusaudzis ANDRUŠĀNS. Viņi bija nosūtījuši draudīga rakstura vēstuli arī uz „Pionieris” redakcijas adresi.

1956. gada janvārī Gaujienas rajonā bija atrasta 1 pretpadomju lapiņa, tās autors un izplatītājs izrādījās Lizuma NVS skolnieks LOČMELIS.

[153. lapa]

1956. gada februārī bija atklāta pretpadomju jaunatnes organizācija ar nosaukumu „Antikomunistiskā un antisemītiskā savienība”, ko 1952. gadā bija izveidojuši Krāslavas rajona Izvaltas vidusskolas skolēni. Organizācijā iekļāvās 12 šīs skolas skolēni, tā nodarbojās ar pretpadomju lapiņu izgatavošanu un izplatīšanu un ieroču vākšanu bruņotas cīņas veikšanai pret padomju varas orgāniem. Tās dalībnieki sistemātiski organizēja sanāksšanas, kurās tika apspriesti jautājumi, kā tās locekļiem veikt organizētu pretpadomju darbību. Organizācijas vadītājs BOLIŅŠ un trīs citi arestēti.

Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs
ģenerālmajors Vēvers
1956. gada 8. martā

1956. gada janvārī Gaujienas rajons bija atzīts par pilsētu. Tāpat šajā mēnesī tika atzīti par pilsētām arī Rūjiena un Ķemeri. Šajā laikā tika nodibināta arī Rūjienas rajona valde.

1956. gada janvārī tika nodibināta Rūjienas rajona valde. Tāpat šajā mēnesī tika atzīti par pilsētām arī Rūjiena un Ķemeri. Šajā laikā tika nodibināta arī Rūjienas rajona valde.

1956. gada 8. martā tika nodibināta Rūjienas rajona valde. Tāpat šajā mēnesī tika atzīti par pilsētām arī Rūjiena un Ķemeri. Šajā laikā tika nodibināta arī Rūjienas rajona valde.

1956. gada 8. martā tika nodibināta Rūjienas rajona valde. Tāpat šajā mēnesī tika atzīti par pilsētām arī Rūjiena un Ķemeri. Šajā laikā tika nodibināta arī Rūjienas rajona valde.

1956. gada 8. martā tika nodibināta Rūjienas rajona valde. Tāpat šajā mēnesī tika atzīti par pilsētām arī Rūjiena un Ķemeri. Šajā laikā tika nodibināta arī Rūjienas rajona valde.

1956. gada 8. martā tika nodibināta Rūjienas rajona valde. Tāpat šajā mēnesī tika atzīti par pilsētām arī Rūjiena un Ķemeri. Šajā laikā tika nodibināta arī Rūjienas rajona valde.

1956. gada 8. martā tika nodibināta Rūjienas rajona valde. Tāpat šajā mēnesī tika atzīti par pilsētām arī Rūjiena un Ķemeri. Šajā laikā tika nodibināta arī Rūjienas rajona valde.

1956. gada 8. martā tika nodibināta Rūjienas rajona valde. Tāpat šajā mēnesī tika atzīti par pilsētām arī Rūjiena un Ķemeri. Šajā laikā tika nodibināta arī Rūjienas rajona valde.

1956. gada 8. martā tika nodibināta Rūjienas rajona valde. Tāpat šajā mēnesī tika atzīti par pilsētām arī Rūjiena un Ķemeri. Šajā laikā tika nodibināta arī Rūjienas rajona valde.

1956. gada 8. martā tika nodibināta Rūjienas rajona valde. Tāpat šajā mēnesī tika atzīti par pilsētām arī Rūjiena un Ķemeri. Šajā laikā tika nodibināta arī Rūjienas rajona valde.

1956. gada 8. martā tika nodibināta Rūjienas rajona valde. Tāpat šajā mēnesī tika atzīti par pilsētām arī Rūjiena un Ķemeri. Šajā laikā tika nodibināta arī Rūjienas rajona valde.

1956. gada 8. martā tika nodibināta Rūjienas rajona valde. Tāpat šajā mēnesī tika atzīti par pilsētām arī Rūjiena un Ķemeri. Šajā laikā tika nodibināta arī Rūjienas rajona valde.

RECENZIJAS

III NODAĻA

AINĀRS BAMBALS

JĀNIS KRĒSLIŅŠ

INDULIS KAŽOCIŅŠ

PĀRDOMAS PAR VIKTORA BERDINSKA GRĀMATU „VJATLAGS”

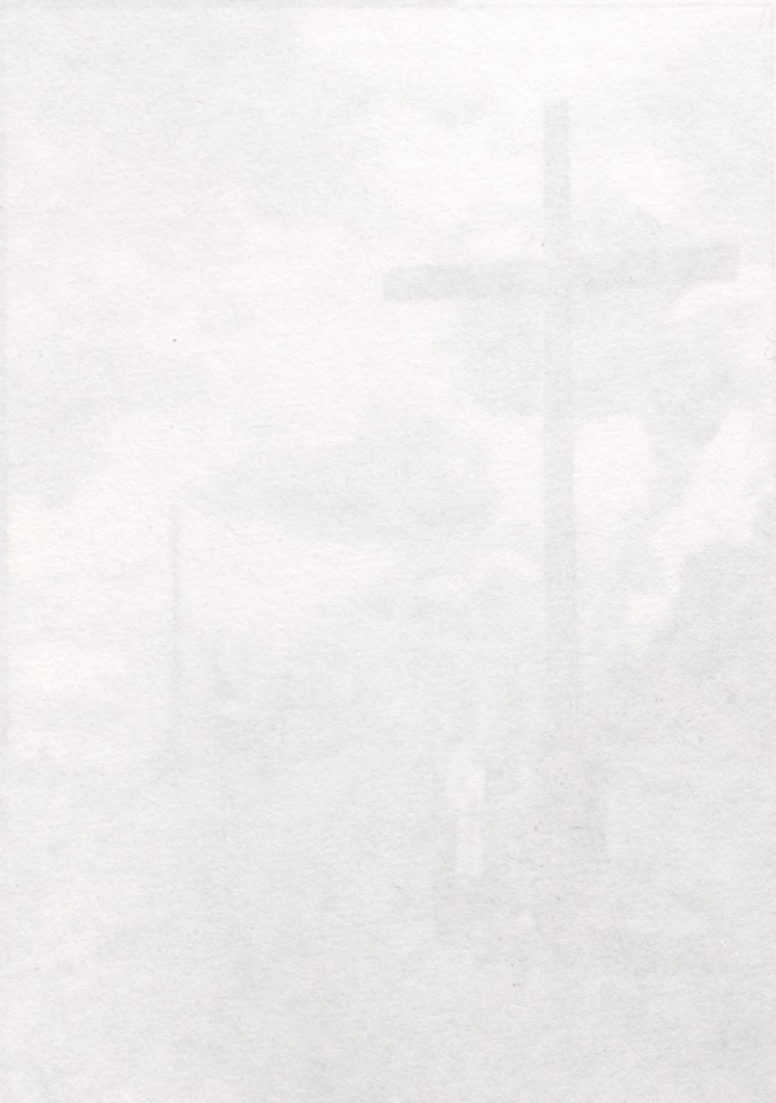
RĒTU UZPLĒŠANA LATVIJAS VĒSTURĒ

LATVIJAS NACIONĀLO PARTIZĀNU
KARŠ

III

MODA

RECENZIJAS

ALVARO BARRAL

JAMES KRISTINE

INDIRA KOLEVA

1999. gada 24. augustā pie Vjatlaga krusta. Beatrise Bronņikova (Lakone) un Rēzeknes Augstskolas studentes Oksana Lavrenova un Milāna Šutova.

Pārdomas par Viktora Berdinska grāmatu „Vjatlags” (Kirova, 1998. – 336 lpp. – (krievu valodā))

AINĀRS BAMBALS

Mūsdienų jaunā Krievija, šķiet, ir uzsākusi atdzimšanas ceļu savas traģiskās 20. gadsimta vēstures izvērtēšanā.

To apliecina daudzās publikācijas, monogrāfijas, rādītāji u. c. par staļinisko Gulaga nometņu laiku.

Bukinistu aprindās šāda veida izdevumi pat ieguvuši savdabīgu apzīmējumu – „Gulaga literatūra” (*Gulagovskaja literatura*).

Kopš „perestroikas” laika daudzos vērienīgos izdevumos ir skarta NKVD Gulaga nometņu tēma Padomju Savienībā – no bijušo politieslodzīto atmiņām, dažāda ranga vēsturnieku rakstiem līdz akadēmiskiem izdevumiem. No pēdējo piecu gadu laikā tapušajiem darbiem, šķiet, vērienīgākie un saturīgākie ir starptautiskās tiesībsargājošās, vēsturiski izglītojošās un labdarības organizācijas „Memoriāls” paspārnē tapušie darbi. Tie ir gana akadēmiski, pietiekami zinātniski un zinātniski populāri, kā arī labi saprotami.

Diemžēl Latvijā tie nonāk pārsvarā no grāmatu izplatītājiem, grāmatnīcās ir retāk ieraugāmi.

Tam ir gan objektīvi, gan subjektīvi cēloņi, tomēr pozitīvi vērtējams pats fakts, ka šādas grāmatas ir pieejamas arī Latvijā.

Vēstures zinātņu doktora Viktora Berdinska grāmata, kas veltīta PSRS IeTK (IeM) Vjatkas labošanas darbu nometņu sistēmai jeb Vjatlagam, varētu izraisīt arī zināmu interesi vēstures pētniekos Latvijā.

Grāmata „Vjatlags” iznāca 1998. gada otrajā pusē Kirovas apgabalā, un nelielās tirāžas dēļ (tikai 1000 eksemplāru) tā faktiski ir bibliogrāfisks retums ne tikai Latvijā, bet arī Krievijā.

V. Berdinska „Vjatlaga” oficiālā prezentācija 1999. gada 22. janvārī notika biedrības „Memoriāls” telpās un izraisīja visai ievērojamu rezonansi.¹ Atskaņas un informācija par to interesentus Latvijā sasniedza vēlāk. Vēstures zinātņu doktors ir 10 grāmatu, neskaitāmu zinātnisku publikāciju un rakstu autors. Pārsvarā tās visas veltītas Vjatkas jeb Kirovas apgabala vēsturei un novada izpētei.²

Gulaga nometņu jeb, precīzāk, Vjatlaga tēmai V. Berdinskis pievērsies 90. gadu otrajā pusē, kad Kirovas apgabala avīzē „Vjatskij kraj” arvien biežāk sāka parādīties viņa publikācijas par šo tēmu.³ V. Berdinska grāmatas anotācijā rakstīts, ka tā: „...būs interesanta ne tikai vietējiem Vjatkas iedzīvotājiem (Vjatlags atrodas Kirovas apgabala ziemeļos), bet

¹ V. Berdinskis. Vjatlags. Grāmatas prezentācijas buklets.

² Sk., piem., Istorik na graņi epoch: Pavel Suppov – pervij istorik udmurtskogo naroda. – Iževsk: Udmurtija, 1991., – 125 s.; Vjatskije istoriki. – Kirov: Volgo-Vjatk. knigoizdatelstvo, 1991. – 192 s.; Zaņimateļnoje krajevedenije: Vjatskij sdunduk. – Kirov: Kirovskaja oblastnaja tipografija, 1996., – 160 s., un daudzas citas.

³ Sk., piem., Poet iz Vjatlaga // Vjatskij kraj. – 1996. – 3. okt.; Istočnik znaņij dļa zaključonnogo // Vjatskij kraj. – 1997. – 2. dec.; Jazik lagernih simbolov // Kirov večernij. – 1998. – 18. jūn., u. c.

Велонт Янис Антонович
№ 40350

Jānis Volonts, Latvijas tautas labklājības ministrs (1937–1940). Izvests 1941. gada 14. jūnijā, ārpustiesas PSRS NKVD sevišķā apspriedē par piederību „kontrrevolucionārajai” Latvijas Progresīvo zemnieku savienībai sodīts 1942. gadā 28. novembrī ar 10 gadiem ieslodzījuma spaidu darbu noietnē. Fotografija uzņemta 1942. gada pavasarī Kirovas (Vjatkas) cietumā. Miris Vjatkas noietnes lazaretē 1943. gada 12. martā.

arī visiem citiem, kurus nodarbina Krievijas vēstures liktenis 20. gadsimtā un interesē vispirms viena no pašām sāpīgākajām un slēgtākajām tēmām – Gulaga vēsture.⁴⁴

No savas puses vēlētos piebilst, ka šī grāmata varētu būt interesanta arī bijušajiem Vjatlaga politieslodzītajiem un viņu radniekiem, kuri dzīvo Latvijā.

V. Berdinska grāmata savā ziņā ir unikāla ar to, ka līdz pat šim laikam Krievijā nav bijis neviena zinātniska rakstura darba par kādu no 50 bijušās PSRS Gulaga noietņu kompleksiem. Bet tieši šie kompleksi – Vjatlags, Usoļlags, Taišetlags un daudzi citi veidoja cilvēku iznīcinātājas – Gulaga impērijas – mugurkaulu.

V. Berdinskis ievadā norāda, ka vēl šodien, neraugoties uz to, ka vēsturniekiem ir kļuvuši pieejami bijušo Gulaga noietņu, kā arī iekšlietu un valsts drošības iestāžu arhīvu materiāli par šo tēmu, publicēto darbu nav daudz. Tas liek domāt, ka vēsturnieki vēl tikai uzkrāj vai analizē dokumentus un materiālus. Patiesais izvērtēšanas un publicēšanas laiks vēl priekšā.

Runājot par V. Berdinska grāmatā izmantotajiem avotiem, jāteic, ka to ir daudz un to saturs pats par sevi pārlicina lasītāju. Izmantoti Krievijas Federācijas Valsts arhīva fonda Nr. 9414 „PSRS IeTK (IeM) GULAG” dokumenti, Kirovas apgabala Jaunākās vēstures dokumentācijas centra arhīva dokumenti, Kirovas apgabala Federālās drošības arhīva atsevišķi materiāli, kā arī Krievijas Federācijas Iekšlietu ministrijas iestādes K-231 (Vjatlaga) arhīva materiāli.

⁴⁴ Berdinskih V. Vjatlag. – 2. lpp.

Minēto arhīvu iestāžu dokumenti, kas publicēti grāmatā, no vienas puses, lasītāju pārliecina, no otras – atsauču trūkums, kas caurvij visu darbu, mazina tā zinātnisko vērtību, un tas ir viens no lielākajiem šā darba trūkumiem.

Grāmatā ir daudzu ar Vjatlagu saistītu personu atmiņas. Gan iestādes K-231 (Vjatlaga) amatpersonu, gan bijušo politieslodzīto atmiņas. To savdabīgā savstarpējā konfrontācija un arhīva dokumentu faktu un datu salīdzinājums piešķir darbam kopumā ļoti īpatnēju noskaņu. Tā ir gana lasāma un gana baudāma. Tāpat saistoša. Šādai izklāsta manierei ir gan savi plusi, gan mīnusi.

Kā mīnuss būtu uzlūkojams apstāklis, ka V. Berdinskis, neraugoties uz izklāsta neitrālo manieri, nav spējis izvairīties no atsevišķām padomju domāšanas klišejām: valsts iestāde, plāns, darba izstrādes normas, kontingents u. c. Līdz ar to vietām pazūd paša autora partijiskums, attieksme. Kā vērtēt vergu darbu koncentrācijas nometnēs? Šķiet, lietas, notikumus, traģiskos cilvēku likteņus un Vjatlaga funkcionēšanu vajadzētu saukt īstajos vārdos. Katrā gadījumā, lasot šo grāmatu, dažādās sociālajās grupās (politieslodzītie, vēsturnieki, skolēni un studenti) tā var izraisīt neadekvātu grāmatā interpretēto notikumu uztveri.

V. Berdinska grāmatas struktūra ir visai loģiska un pamatota Vjatlaga attīstības vēsturiski hronoloģiskā secībā. Astoņās nodaļās parādīta Vjatlaga vēsture: 1. nodaļas „Vjatlags un Gulaga vēsture” apakšnodaļās attēlots nometnes sākums no 1938. līdz 1941. gadam, sadaļu ilustrē dokumentu pielikumi, tad seko „Vjatlags kara gados (1941–1945)”, pielikumi, „Gulaga ziedu laiks (1946–1953)” ar dokumentu pielikumiem.

2. nodaļā parādīta Vjatlaga ekonomika – no valsts plāna izpildes viedokļa līdz pārdomām par to, cik vērts ir bijis „darbaspēks”.

3. nodaļa veltīta Vjatlagā ieslodzīto personu un iekšējās dzīves atspoguļojumam – attiecībām, kādas valda „zagļu un recidīvistu” pasaulē, vīriešu un sieviešu attiecībām ieslodzījuma apstākļos, nometņu valodai jeb žargonam, kā arī ieslodzīto likteņiem. Plašāk analizēta Pievolgas vāciešu atrašanās Vjatlaga nometnēs.

4. nodaļā atspoguļota brīva līguma darbinieku ikdiena.

5. nodaļā rakstīts par „pilsoņiem priekšniekiem” un viņu Gulaga karjeru.

6. nodaļā atsevišķi izdalīts 1953. gads, proti – krīze nometņu impērijā un ieslodzīto sacelšanās kustība. Skarts jautājums – kā uztverta Vadoņa Staļina nāve ieslodzīto vidū, pieminētas debates Vjatlaga amatpersonu partijas aktīva sapulcēs. Arī šo nodaļu ilustrē dokumentārie pielikumi.

7. nodaļā rakstīts par Ņ. Hruščova laika „atkusni” un zināmiem liberalizācijas procesiem Vjatlagā.

8. nodaļā – „Vjatlags dokumentos” – publicēti dokumenti, kas veltīti Vjatlaga kadru struktūranalīzei (komunisti, KP kandidāti, komjaunieši, bezpartijiskie), gadskārtējām atskaitēm, ieslodzīto kontingenta analīzei un citām Vjatlaga dzīves norisēm. Šajā nodaļā ievietota arī nometnes žargona skaidrojošā vārdnīca, publicēto arhīva dokumentu saraksts, avotu un literatūras saraksts.

Grāmatu papildina fotoattēli uz astoņām lapām, nometņu izvietojuma shēma, atsevišķi dokumentu faksimili un amatpersonu foto.

V. Berdinska „Vjatlaga” 336 lappuses ir piesātinātas ar novadpētnieciska rakstura sistematizētu vēstures notikumu, dokumentu, tabulu izklāstu. Tā kā grāmatā trūkst atsauču, nepietiekami izvēsta procesu dziļāka analīze – tā pamatā var būt objektīvi apstākļi – grāmatu var uzlūkot par zinātniski populāru izdevumu. No šā viedokļa raugoties, tā rekomendējama visplašākajai lasītāju auditorijai.

Grāmata ir ar pozitīvu lādiņu, jo V. Berdinska pētījums ir orientēts uz cilvēku, viņa dzīvi, nāvi un likteni skarbajos ieslodzījuma apstākļos. Darbu caurstrāvo autora dziļi humānā izklāsta maniere. Te ir viss – gan nometņu ikdiena, sarežģītās vīriešu un sieviešu attiecības, nometņu priekšnieku, sargu, uzraugu ciniskā patvaļa – gan sporta spēles un kultūras dzīve nometņu apstākļos. Pāri tam visam – valsts plāns mežu izciršanā un kokmateriālu sagādē, kuru īstenojot, nometņu priekšniecība bez žēlastības postīja taigas dabu. Valsts plāna kokmateriālu sagādes nodrošināšanai bezmaksas vergu darbs bija noteicošais.

Ja pietrūka „strādnieku”, tad Vjatlaga priekšniecība rūpējās, lai nemitīgi tiktu sūtīti jauni un jauni ieslodzīto tūkstoši. To grāmatas autors savā darbā nemitīgi uzsver un atgādina.

Autora izmantotie bijušo ieslodzīto memuāri un atmiņas pastiprina grāmatā izklāstīto faktu un notikumu ticamību.

Iespējams, profesionālos vēsturniekus varētu nedaudz kaitināt V. Berdinska publicistiskais izklāsts, proti, visai beletristiska maniere (katras nodaļas dzejiskie epigrāfi, bieži vien arī paša autora vērtējumi), tomēr grāmata ir uzrakstīta talantīgi un saistoši. Pretējā gadījumā, kā norāda viens no recenzentiem, „...daudz grūtāk būtu izprast tāda pētnieka darbu, kas caur arhīva – memuārveida takām mēģinātu ceļot caur nometnes elles lokiem, rakstot par „labo un ļauno” ar vienaldzību.”⁵

V. Berdinska grāmatā ietvertais materiāls, šķiet, būtu plašākas analīzes vērts atsevišķā publikācijā, tomēr jāatzīst, ka lasītāju Latvijā vairāk varētu interesēt grāmatas pirmajā nodaļā ietvertais materiāls par Vjatlaga izveidošanos (1938–1941). Tas sakrīt ar laiku, kad no Latvijas 1941. gada 14. jūnijā uz PSRS ešelonos tika deportēti tūkstošiem Latvijas patriotu. Precīzs no Latvijas 1941. gada 14. jūnijā izsūtīto un Vjatlagā ieslodzīto skaits vēl diemžēl nav apzināts.

1995. gada ekspedīcijas „Vjatlags – Usoļlags ‘95” dalībnieki iestādē K-231 noskaidroja, ka 1941. gada jūlijā Vjatlaga nometnē Nr. 7 no Latvijas atvesti 3174 ieslodzītie (t. sk. 103 sievietes), apmēram pret diviem tūkstošiem no viņiem jau bija ierosinātas krimināllietas.⁶

Arī V. Berdinskis savā grāmatā nenorāda, cik un kādu tautību ieslodzītie atradušies Vjatlagā 1941. gada vasarā, plašāka ieslodzīto sastāva analīze attiecināma uz 1946. un 1953./1954. gadu.⁷ Dokumenti par 1941./1942. gadu, kas publicēti grāmatā, pārsvarā atspoguļo statistiku par Vjatlaga administrāciju, darbiniekiem, izdevumiem u. c.⁸ Kā jau minēts, plašāka informācija par 1941.–1942. gadu atspoguļota 1. nodaļas apakšnodaļā „Vjatlags kara gados (1941–1945)”. Šajā nodaļā rodams ziņas, ka ar 1941. gada 23. jūliju par Vjatlaga priekšnieku kļuva valsts drošības leitnants N. Levinsons, kas no sava priekšgājēja pārņēma 12 nometnes ar izvērstu struktūru 45 kilometru garumā (nometnes izvietojās abpus dzelzceļam). Uz 1941. gada 15. jūliju Vjatlagā bija 19 650 ieslodzīto, no kuriem 17 890 bija vīrieši⁹, pārējās – sievietes.

⁵ Ščaveļev P., Berdinskih. V. A. Vjatlag. – Kirov: Kirovskaja oblastnaja tipografija...// Voprosi Istorii Nr. 1, – 2000. – s. 163–164.

⁶ Sīkāk sk. A. Puškevičs. Ekspedīcija „Vjatlags – Usoļlags ‘95”// Zemgales Avīze. – 1995. – 27. sept. (turpinājumos, sākot no Nr. 139).

⁷ Berdinskih V. Vjatlag. – 276.–278. lpp.; 286. lpp.

⁸ Turpat. – 62.–63. lpp.

⁹ Turpat. – 24. lpp.

Kā zināms, no Latvijas izsūtītie un pa ceļam atdalītie vīrieši (ģimeņu galvas) Vjatlagā nonāca 9. jūlijā. Pārsvārā Vjatlagā ieslodzītie latvieši atradās 7. nometnē.¹⁰

V. Berdinskis min, ka 7. nometnē uz 1941. gada 15. jūliju ieslodzījumā atradās 3071 vīrietis un 103 sievietes, kopā 3174 ieslodzītie, no tiem invalīdi: 35 vīrieši, 5 sievietes.¹¹ Diemžēl grāmatā nekas nav minēts par izsūtītajiem un ieslodzītajiem no Latvijas. V. Berdinskis tikai raksta, ka „karš kļuva par katastrofu ievērojamai daļai ieslodzīto. 1942. bada gadu pārcieta labi ja puse no viņiem”.¹²

V. Berdinska grāmata ar skaudru patiesību pastāsta, ka pēc 1942. gada ziemas Vjatlaga nometnes vairs nespēja pildīt valsts plānu, tādēļ no Ziemeļkazahijas un Sibīrijas uz Vjatlagu tika atsūtīti darba armijā mobilizētie vācieši. Laika posmā no 1941. līdz 1943. gadam, pēc V. Berdinska ziņām, uz Vjatlagu atsūtīja vairāk nekā 40 000 ieslodzīto un 8000 darba armijā mobilizēto vāciešu, kuru lielākā daļa gāja bojā Vjatlagā.¹³

Šādas traģiskas statistikas V. Berdinska grāmatā ir ļoti daudz.

Vērtējot autora darbu kopumā, jāatzīst, ka, neraugoties uz iepriekšminētajām piezīmēm, grāmatas autora visai beletrisko izklāsta manieri, atsevišķām padomju laika pieņēmumu klišejām, dažām drukas kļūdām – tā vērtējama pozitīvi un to ieteicams izlasīt ikvienam, kas interesējas par padomju Gulaga nometņu tēmu.

V. Berdinska „Vjatlags” ir pirmais nopietnais pētījums atsevišķu Gulaga nometņu vēstures izpētē un liek domāt, ka šāda veida pētījumu skaits pavairošies.

¹⁰ Sk. J. Šneiders. Uz dzīvības robežas // Literatūra un Māksla. – 1989. – 11. febr.

¹¹ Berdinskih V. Vjatlag. – 25. lpp.

¹² Turpat.

¹³ Turpat. – 26. lpp.

Rētu uzplēšana Latvijas vēsturē¹

JĀNIS KRĒSLIŅŠ

Nesen publicēta Modra Ekšteina grāmata,² kuras virsraksta latviskais tulkojums ir „Ceļā kopš rītausmas. Stāsts par Austrumeiropu, Otro pasaules karu un mūsu gadsimta sirdi”. Modris Ekšteins ir vēstures profesors Toronto Universitātē Kanādā. Viņa specialitāte ir Vācijas jaunāko laiku vēsture. Sevišķu vērību viņš pirms gadiem ieguva ar savu grāmatu „The Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age” (Boston: Houghton Mifflin Company, 1989. – 396 lpp.), kurā viņš apraksta straujos un nozīmīgos strāvumus Eiropas mākslā un kultūrā saistībā ar katastrofāliem politiskiem notikumiem laikmetā, kura kulminācija bija Pirmais pasaules karš. Šī grāmata tulkota un izdota septiņās valodās. No citām autora publikācijām jāmin viņa Oksfordas Universitātes doktora disertācijas vācu versija par vācu liberāļu publicistu un pirmo Vācijas Federālās Republikas prezidentu Teodoru Heusu: „Theodor Heuss und die Weimarer Republik: Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Liberalismus” (Stuttgart: Ernst Klett verlag, 1960 – 204 lpp.) un „The Limits of Reason: The German Democratic Press and the Collapse of Weimar Democracy” (London: Oxford University Press, 1978 – 337 lpp.).

Modris Ekšteins dzimis 1943. gadā, ir baptistu mācītāja Rūdolfa Ekšteina dēls. Modris Ekšteins sagatavoja publicēšanai ar rūpīgi pārdomātu ievadu sava tēva atmiņas un rakstus „Stipri piesiets” (Toronto: M. Ekšteins, 1979 – 304 lpp.). Izglītību autors ieguvis izcilās Kanādas skolās un Svētā Antonija koledžā Oksfordas Universitātē, Anglijā.

Viņa jauno grāmatu „Walking Since Daybreak” ir ļoti grūti viennozīmīgi raksturot. Tās uzbūve ir neparasta. Autors cenšas restaurēt savas dzimtas vēsturi, reizē sniedzot pārdomas par vēsturi vispār un par Latvijas vēsturi jo sevišķi, no senākiem laikiem līdz vētraiem notikumiem šajā gadsimtā, visnotaļ Pirmā un Otrā pasaules kara laikā lielo Eiropas politisko notikumu ietvarā.

Modra Ekšteina pārdomas par vēsturi nodaļā „Death of History” („Vēstures nāve”) ir mīklainas un miglainas. Viņš raksta, ka vēsturniekiem (neminot, kādiem) patīkot domāt, ka viņi modernai pasaulei esot tas pats, kas teologi bijuši pirms apgaismības laikmeta. Bet tagad vēsture esot mirusi tūkstoš nāvēs, vismaz vēsture kā progresīva vīzija un imperiāls sapnis. Viņš arī citē ievērojamo vācu filozofu Heidegeru (*Martin Heidegger*), kurš, cita starpā, piekrita nacionālsociālisma uzskatiem, ka Rietumu pasaule neglābjami likvidēšot vēsturi un ka nihilisms esot modernās pasaules tautu vēsturiskais ceļš. Tomēr Ekšteins raksta, ka jāpieņemot visādas vēstures un dažādība šajās vēsturēs. Tam varētu piekrist, bet tikai tad, ja šīs „dažādās vēstures” balstītas pēc iespējas pilnīgā un kritiskā vēsturiskās

¹ Recenzija pārpublicēta no žurnāla „Jaunā Gaita” 1999. g. septembra 3. (219.) numura.

² Modris Ekšteins. *Walking Since Daybreak: A Story of Eastern Europe, World War II, and the Heart of Our Century.* – Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 1999. – 258 lpp. Šī ir laikrakstā „Laiks” (17.07.1999) iespiestā raksta papildināta, revidēta un labota versija. Par tās autoru Jāni Krēsliņu sk.: JG 212:17 un 213:19.

Latvijas–Polijas–Krievijas robežstabs netālu no Krāslavas. Fotografēts 1965. gadā.

dokumentācijas un citu avotu izpētē. Šādiem standartiem Modra Ekšteina jaunā grāmata neatbilst.

Grāmatas vērtīgākā daļa ir autora atmiņas par savu ģimeni, tēvu un māti, pašam par sevi, savu izglītību, ģimenes došanos trimdā, dzīvi Vācijā pirms Hitlera lielvalsts sabrukšanas un vēlāk DP nometnēs, par ierašanos un dzīvi Kanādā. Šāda apjoma atmiņu latviešiem visai maz. Kā atslēgu savam liktenim viņš uzskata savu ciltsmāti un vecvecmāti, Kurzemes zemnieka meitu Grietu Pluti, kas bijusi kalpone Lieliecavas (*Gross-Eckau*) muižā un kurai bijis mīlas sakars ar muižas baronu. Kad barons uzzinājis, ka Grieta gaida bērnu, viņš to izprecinājis kādam jaunam igaunim un jauno pāri ielicis par saimniekiem kādā savas muižas saimniecībā. Par savu vecvecmāti autora ģimenei maz konkrētu liecību, galvenokārt saglabājušās leģendas gan par viņas skaistumu, blondiem linu matiem, raksturu. Bet autors jau savas grāmatas pašā sākumā prāto, ka Grietas liktenis prasījis „asins upurus” (*blood sacrifice*). Aprakstot Grietu Pluti un tās dzimto novadu, autors met skatu atpakaļ Latvijas vēsturē līdz pat senākiem laikiem un klišejiski un Garlība Merķeļa garā apraksta Latvijas novadu iekarošanu un kristianizāciju, to ilustrējot ar anglietes Elizabetes Rigbijas (*Elizabeth Rigby*) 1842. gadā publicētās grāmatas „Letters from the Shores of the Baltic” citātiem. Modris Ekšteins raksta, ka Grietas Plutas sakarus ar vācu baronu (neminot, kuru) izraisījusi vācu bruņinieku latviešu novadu iekarošana. Autoru ļoti fascinē šie baroni, kuru muižās vai to tuvumā Grieta dzīvojusi un no kuriem viens it

kā bijis Grietas pirmā bērna tēvs. Viņš plaši apraksta Kurzemes ievērojamās muižnieku fon Pālenu (*von Pahlen*) un fon Līvenu (*von Lieven*) dzimtas, kuru piederīgie paaudžu paaudzēs ieņēma visaugstākos amatus Krievijas impērijā. Autors raksta, ka Grieta Pluta šīs aprindas labi pazinusi. Fon Pālenu muižā Lieliecvā viņa sāka strādāt 15 gadu vecumā. Vēlāk viņa bieži viesojusies arī Mežotnes muižā, kur tai laikā dzīvojuši princese Natālija fon Līvena, dzimusi fon Pālena, kas bijusi angļu lorda Redstoka (*Radstock*) – evaņģēliskās kristietības sludinātāja Krievijas impērijā – cienītāja, citiem vārdiem, tāpat kā latviešu baptisti, Kurzemes oficiālās luterāņu Baznīcas kritizētāja.

Par Grietas likteni domājot, Modris Ekšteins apraksta muižnieku tā dēvētās „pirmās nakts tiesības” un arī cita veida muižnieku sakarus ar zemāko kārtu sievietēm, kuras savukārt šīs attiecības izmantojušas, lai tiktu pie turības. Šai sakarā viņš piemin arī latviešu Bībeles tulkotāja Ernesta Glikā vienkāršās izcelsmes audzumeitu, kas kļuva Krievijas cara Pētera Lielā mīļākā, sieva un galu galā kā Katrīna I arī visas Krievijas valdniece, gan aplami minot, ka viņa bijusi lietuviešu zemniece; populārajā literatūrā šad tad tā apgalvots. Tomēr ar izbrīnu jālasa Ekšteina teiktais grāmatas prologā, ka viņu intrigējusi iespējamā Grietas un barona attiecību tiešā sakarība ar sekojošo holokaustu! (*I did (...) become intrigued by the possible connections Between Grieta, the baron, and the holocaust that followed.*)

Grietas meita Paulīne arī strādāja fon Pālenu Lieliecvas muižā, kur sapazinās ar Jāni Vajeiku, autora vectēvu, ar ko apprecas un vēlāk pārceļas uz Jelgavu. Tur Jānim bij' savs transporta uzņēmums, kas ļoti sekmīgi darbojies tieši kara laikā. Pēc Latvijas valsts nodibināšanās Jānis Vajeiks nopērk no rakstnieka Kārļa Skalbes zemes gabalu, ko tas bij' ieguvis pēc agrārreformas no bijušās Teteles (*Tetelmünde*) muižas, netālu no Jelgavas.

Izsekojot savu īsto (un varbūtējo) senču pēdām, Modris Ekšteins vienmēr aprakstos iestarpina vēsturiskus ekskursus par vietām, kur dzīvojuši viņa radi, un notikumiem, kas ietekmējuši to likteni. Bieži šajos ekskursos ir faktuālas kļūdas un maldīgi secinājumi. Tā, piemēram, viņš raksta, ka „slavenais archaiologs” Teodors Šlīmans (*Theodor Schliemann*), kas atrada vēsturisko Troju, esot bijis viens no Vācijā dzīvojošiem baltvāciešiem, ka savos rakstos aicinājis Vāciju pievienot un kolonizēt Krievijas impērijas rietumu apgabalu. Slave-nā archaiologa Šlīmana (1822–1890) vārds ir Heinrihs (*Heinrich*), turklāt viņš nebija baltvācietis. Baltvācietis Vācijā bija profesors Teodors Šimans (*Theodor Schiemann*, 1847–1921), vēsturnieks un publicists, kas kritizēja Krievijas, pēc viņa domām, vācisko Baltijas provinču krievināšanu un tādēļ bija spiests atstāt savu profesūru Tērbatas Universitātē un pārcelties uz Vāciju. Bez jebkādas nopietnas dokumentācijas un pierādījumiem Modris Ekšteins apgalvo, ka masveidīga žīdu noslepkavošana Daugavpilī notikusi pirms vācu slepkavu komandu ierašanās. Vācu SD speciālās vienības, kuru uzdevums bija likvidēt žīdus, ieradās kopā ar pirmajām vācu armijas daļām, parasti ar tām arī koordinējot savus slepkavīgos pasākumus. Ja arī nav šaubu, ka vairāki simti latviešu vācu okupācijas laikā sasmērēja savas rokas ar asinīm, Modris Ekšteins mēģina darināt vispārīgus par visu latviešu tautu, par Austrumeiropas iedzīvotājiem vispār. Viņš raksta, ka holokausts nav bijis tikai „vācu-žīdu fainomens”. Viņa uztverē holokausts šajos robežapgabalos bijusi pārliecība (*state of mind*) jau pirms nacistu plānu īstenošanas. Modris Ekšteins arī uzskata, ka Andrievs Ezergailis savā grāmatā „The Holocaust in Latvia 1941–1944” (Rīga: The Historical Institute of Latvia, 1996. – 465 lpp.) centies mazināt latviešu vainu asiņainajos noziegumos. Savu argumentāciju šai sakarā autors balsta visai apšaubāmos propagandiski iekrāsotos avotos.

Rakstot par pēdējā Krievijas cara Nikolaja II un tā ģimenes noslepkavošanu, Ek-

šteins min, ka slepkavu komanda sastāvējusi no septiņiem latviešiem un četriem krieviem. Par avotu šādai informācijai autors uzdod Edvarda Radzinska (*Edvard Radzinsky*) grāmatu „The Last Tsar: The Life and Death of Nicolas II” (New York: Doubleday, 1992. – 462 lpp.). Taču šai pašā grāmatā Radzinskis raksta, ka par latviešiem tai laikā Krievijā sauca ne tikai latviešus, bet arī daudzus austroungāru karagūstekņus, kas bija pievienojušies boļševikiem. Zināms skaits latviešu Krievijas revolūcijas laikā tiešām piedalījās Ļeņina čekas netīro pasākumu īstenošanā, taču cara šāvēji viņi nebija, kā to bieži var lasīt visādos aprakstos. Arī austriešu vēsturniece Elizabete Hereša (*Elisabeth Heresch*) savā grāmatā „Blutiger Schnee: Die russische Oktoberrevolution in Augenzeugberichten” (Graz: Styria, 1987. – 318 lpp.) raksta, ka krievi par latviešiem dēvējuši austroungāru revolucionāros karagūstekņus. Savā monogrāfijā „Nikolaus II: Freiheit, Lüge und Verrat: Leben und Ende des letzten Russischen Zaren” (München: Langen Müller, 1992. – 423 lpp.) Elizabete Hereša publicējusi oficiālo čekas komandanta Jurovska dokumentu, kurā uzskaitīti desmit komandas locekļi, kas noslepkavoja Nikolaju II un tā ģimeni. To vidū nav neviena latvieša, bet ir ungāru komunisti Imre Nagi (*Nagy*), kas 1956. gadā ungāru sacelšanās laikā kļuva Ungārijas nacionālās sociālistu valdības ministru prezidents un kuru drīz pēc tam notiesāja uz nāvi. Klāt pievienota arī dokumenta kopija par atalgojumu, ko saņēma slepkavu komandas locekļi. Žurnālā „Strēlnieks” (Čikāgā, 1947/75:34–35, 314–315) savukārt ir ievietota Krievijas gvardijas kapteiņa Pauļa Buligina 1928. gada 16. augustā angļu valodā rakstītās vēstules kopija līdz ar tulkojumu latviešu valodā valstsviram un vēlākajam sūtnim ASV Dr. Alfredam Bīlmanim. Kapteinis Buligins, kas bija palīgs Kolčaka valdības ārkārtējās komisijas vadītājam Nikolajam Sokolovam, kurš izmeklēja cara Nikolaja II, tā ģimenes un citu imperiālā nama locekļu noslepkavošanu, raksta, ka daudzu liecinieku nopratināšana un izmeklēšana pierādīja, ka cara un tā ģimenes slepkavas nebija latvieši un ka nopratinātie slepkavas un liecinieki visus komunistus sveštautiešus sauca par „latviešiem” (*The investigation proves that the word „Latvians” in the case in question does not signify nationality*). Sokolova komisijas izmeklēšanas rezultāti divdesmito gadu sākumā tika publicēti krievu, franču un vācu valodās. Daļa no izmeklēšanas rezultātiem angļu valodā publicēta 1971. gadā („The Sokolov Investigation of the Alleged Murder of the Russian Imperial Family”. – New York: Robert Speller&Sons. – 257 lpp.). Kapteiņa Buligina liecība un cara ģimenes noslepkavošanas izmeklēšanas rezultāti publicēti arī angļu valodā (Paul Buligin. „The Murder of the Romanovs. The Authentic Account”. – London: Hutchinson&Co, 1935. – 286 lpp.). Jāmin, ka kopā ar cara ģimeni noslepkavoja arī carienes kambarsulaini latvieti Aloizu Lauru Trūpu, kas visos izmeklēšanas komisiju ziņojumos pieminēts. Kad pirms pāris gadiem atrada cara ģimenes mirstīgās atliekas, starp tām bija arī šī latvieša kauli. Svinīgā ceremonijā viņu kā pirmo kopā ar cara ģimenes mirstīgajām atliekām pārbedīja Sanktpēterburgā. Tātad nevis latvieši noslepkavoja caru, bet komunisti noslepkavoja latvieti kopā ar cara ģimeni.

Aprakstot boļševiku ietekmi Latvijas novados Pirmā pasaules kara laikā, Modris Ekšteins min, ka 1917. gadā augusta vēlēšanās Rīgā boļševiki ieguvuši 41% balsu, Valmierā 64% utt. Un novembrī vācu neokupētajos Vidzemes apgabalos Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās 72% nobalsojuši par boļševiku kandidātiem. Diemžēl šāda veida informācija rodama daudzās publikācijās. Minētajās vēlēšanās boļševiki kā partija vispār savu sarakstu neizvirzīja – tika balsots par Latvijas sociāldemokrātiju, kas ietvēra gan lielinieckiski, gan arī citādi noskaņotos sociālistus. Šī partija tikai 1918. gadā sašķēlās Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partijā un lielinieckiskā nogrupējumā, kas kopš 1919. gada marta dēvēja sevi par Latviešu komunistu partiju.

Rakstot par Grietas pirmo meitu, ko pēc ģimenes tradīcijas sauca par Lavīzi, Modris Ekšteins min, ka Latvijas Valsts arhīvā³ noskaidrojis: viņa baznīcas grāmatās reģistrēta kā Lībe. Tā kā vācu vārda *Liebe* latviskais tulkojums ir mīlestība, autors prāto, ka meitenei tāds vārds dots, jo tā bijusi mīlestības bērns. To it kā pierādot arī tas, ka arhīva dokumentā vārdā „Lībe” uz burta „b” esot kāds traips, kas it kā radies, labojot vārda sākotnējo versiju „Līze”. Vārds „Lībe” senāk bija ļoti izplatīts. Manā krājumā ir Vidzemes 1795. gada kalendārs („Widsemmes Kallenders ta 1795 gadda”), tajā Lībes vārda diena ir 10. februārī (Wewrarā).

Kā jau minēju, šo rindu rakstītāja uztverē interesantākās nodaļas grāmatā ir tās, kurās Modris Ekšteins apraksta savu vecvecāku, vecāku un paša dzīvi un gaitas. Tās, tāpat kā visai latviešu tautai, ir baigu un neparastu notikumu pilnas. Otrā pasaules kara beigu posmā autora ģimene, lai izvairītos no kara briesmām, uzturas vecvecāku lauku mājās pie Jelgavas. Bet tieši šīs lauku mājas, tāpat kā Jelgava, nonāk kara joslā. Kāda šrapneļa šķemba pat ieskrāmbā mazā Modra deniņus. Ļoti dramatiski aprakstīta Ekšteinu ģimenes cenšanās izbēgt no krievu okupācijas, kuras varas iestādes bija apcietinājušas un nogalinājušas autora tēva brāļi, kas bija radikāls nacionālists, mīlējis uniformas un kuram bijuši neiecietīgi uzskati. Sākotnējais nodoms no Lgaunijas doties uz Zviedriju neīstenojās. No Sāmsalas Ekšteini nonāk Kurzemē, no turienes tie dodas uz Vāciju, sākumā apmezdamies Berlīnē un tur piedzīvojot drausmīgos sabiedroto lidmašīnu uzlidojumus, kuros aizgāja bojā arī neskaitāmi tūkstoši civiliedzīvotāju. Kara beigās Ekšteini nonāk Ziemeļvācijā, Flensburgā, kur sabēguši arī daudzi hitleriskās Vācijas dižvīri, arī pats Himlers. No Ziemeļvācijas Ekšteini beidzot nonāk Kanādā, kur autora tēvs darbojas kā baptistu mācītājs un māte strādā Toronto Universitātes bibliotēkā. Jāmin, ka Modra Ekšteina tēvs jau pirms Otrā pasaules kara bija studējis ASV un Anglijā, arī viņa māte pirms kara bija strādājusi un mācījusies angļu valodu Anglijā. Ar mātes darba biedreņu ieteikumu autoram izdodas apmeklēt angļiskās Kanādas izcilākās skolas un koledžas. 1965. gadā, kā viņš raksta, Jāņa Vajeika mazdēls ierodas studēt Oksfordas Universitātes Svētā Antonija koledžā, būdams Sesila Roudes (*Cecil Rhodes*) stipendiāts. Piešķirot šo stipendiju, fonda dibinātājs sākotnēji bija vēlējis veicināt nākamo Britu impērijas vadošo darbinieku izglītošanu. Daudzus gadus Modris Ekšteins apgrozījies elitārās angļiskās Kanādas sabiedrības aprindās, kļuvis par Toronto Universitātes profesoru, bet būdams ļoti maz saistīts ar latviešu sabiedrību. Tomēr viņš raksta, ka viņš ir sava tēva dēls – un ar milzīgu neatlaidību viņš ir centies aprakstīt savu dzimtu un tās likteņus, mēģinot tos sasaistīt ar latviešu tautas likteni un 20. gadsimta lielajiem notikumiem.

Visu Modra Ekšteina grāmatu caurstrāvo uzskats, ka šis gadsimts ir bijis bezgalīgu nežēlību pilns un ka šīs nežēlības pastrādājuši visi – krievi, vācieši, pret Hitlera impēriju karojošie sabiedrotie – un arī latvieši. Ir skaidrs, ka latviešu tautas apmulsums šai gadsimtā zināmos brīžos vai līdz pat šodienai ir bijis liels un ka gan 1905. gadā, gan 1919. gadā, gan arī boļševiku un vācu okupācijas gados ir bijis savs skaits latviešu, kas savas rokas nevajadzīgi apraiņīja ar asinīm. Taču Modris Ekšteins, rakstot par latviešu vardarbību, lieto bīstamus vispārīnājumus, kas bieži balstīti visai apšaubāmos latviešu nelabvēļu apgalvojumos. Diezin vai pierādījums visas latviešu tautas asiņainajai nežēlībai ir Ekšteina citētais Aušvicas koncentrācijas nometnes komandanta Rūdolfa Hesa (*Rudolf Höss*) poļu apcietinājumā teiktais par latviešu drausmīgo nežēlīgumu un brutalitāti 1919. gadā. Rūdolfs Hess 1919. gadā, kā daudzi Hitlera Vācijas vadošie darboņi, bija vācu brīvkorpusa cīnītājs Latvijā. Un par šā paša brīvkorpusa darbinieku asiņainām izrīcībām tā locekļi ir atstājuši

³ Latvijas Valsts vēstures arhīvā. (Red.)

daudzas liecības. Jāmin kaut vai Ernsta fon Salomona grāmata „Die Geächteten“, kas tulkota arī angliki („The Outlaws“. – London: Cape, 1931. – 432 lpp.): Rūdolfā Hesa, tāpat citu Hitlera nāves komandu locekļu pēc Otrā pasaules kara beigām apgalvotais bieži ir sava veida mēģinājums novelt atbildību par Hitlera okupācijas varas drausmīgajiem noziegumiem uz nevāciešiem. Kā pierādījumu latviešu nežēlībai Modris Ekšteins tikpat labi būtu varējis citēt baltvācieša Alfreda Rozenberga (*Alfred Rosenberg*), Hitlera ideologa, antisemīta, latviešu nīdēja un Austrumu apgabala ministra Otrā pasaules kara laikā, teikto, ka Krievijā krievu strādnieks pakļauts boļševiku varai ar latviešu un ķīniešu bataljonu ložmetēju palīdzību un ka latviešiem un ķīniešiem ārkārtīgu prieku sagādātu streikojošos vācu biedrus nolaist no kātiem (*Den Letten und Chinesen wird es eine ausnehmende Freude bereiten, die deutschen Genossen beim Streiken niederzukartätschen*). (Alfred Rosenberg. „Bolschewismus, Hunger, Tod“. – München: Deutscher Volksvertrag 1929. – 30 lpp.). Grāmatas noslēgumā Modris Ekšteins raksta, ka Hitlera valsts kancelejas pēdējo aizstāvju vidū Berlīnē bijuši astoņdesmit 15. Latviešu SS divīzijas kareivji leitnanta (patiesībā virsleitnanta) Neilanda vadībā un ka pirmais padomju armijas okupētās Berlīnes komandants bijis latvietis pulkvedis Bērzariņš. Nav pierādījuma, ka Berzarins bija latvietis, turklāt viņš nebija pulkvedis, bet ģenerālpulkvedis. Uzvārds vēl neko nenozīmē. Tikpat viegli, pēc uzvārda spriežot, recenzētās grāmatas autoru varētu dēvēt par vācieti. Lielajā Latvijas Padomju enciklopēdijā ģenerālpulkveža Nikolaja Berzarina vārds rakstīts ar vienu „z“ un bez diakritiskām zīmēm.

15. SS divīzijas izlūku bataljona beigu gājiens Berlīnē simbolizē visu vācu okupācijas laikā nelegāli un noziedzīgi SS vienībās mobilizēto un iesaistīto latviešu likteni. Izlūku bataljons Berlīnē nokļuva negribot, nespējot uzņemt sakarus ar latviešu vienībām, kas centās tikt uz Rietumiem, lai padotos sabiedrotajiem, un kas galu galā ciniskos vācu plānos bija paredzētas tikai kā lielgabalu barība. Liela daļa bataljona karavīru aizgāja bojā negribētā karadarbībā, savu skaitu nošāva vācu žandarmi, vairākus pēc krišanas gūstā tūlīt pārskaitīja padomju armijā. (Sk.: dažu dzīvi palikušo bataljona karavīru atmiņas krājuma „Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā“ 1982. gadā publicētajā 8. sējumā.)

Ievērojamā ASV apgāda publicētā Modra Ekšteina grāmata, par spīti tam, ka tajā autors literāri saistoši apraksta svarīgas un traģiskas šī gadsimta problēmas, neapšaubāmi pastiprinās daudzus par latviešiem ļoti negatīvos un plaši izplatītos stereotipiskos uzskatus. Tos diemžēl nevarēs kļiedēt ar publikācijām „Rīga – parku pilsēta“ un „Latvija – stārķu zeme“, kā to intervijā „Latvijas Vēstnesim“ (17.06.1999) teicis Imants Ziedonis. Tāpat kā Modra Ekšteina ciltsmāti Grietu Pluti, ko autors piemin grāmatas pēdējā teikumā, Modri Ekšteinu ir fascinējuši Latvijas vācu muižnieki, to aristokrātiskais dzīves veids, karjera. Varbūt kaut ko radniecīgu viņš saskatīja arī Kanādas angliškās un Anglijas angļu virsšķiras aprindās, ar kurām viņam iznāca saskarties. Varbūt arī šī apsēstīgā interese par baltvācu muižniecību un tās dominējošo lomu Latvijas vēsturē daļēji izskaidro Modra Ekšteina izšķiršanos specializēties Vācijas jaunlaiku vēsturē.

Grāmatas pamattonis ir bezgalīgs, gandrīz vai cinismā balstīts pesimisms par jebkuru tautu un lielvaru šai gadsimtā. Kā savas dzimtas likteņu apraksts grāmata ir vērtīga, bet šo rindu rakstītājam ir lieli iebildumi par autora mēģinājumu vispārinātos vilcienos izskaidrot Latvijas un latviešu vēsturi. Modra Ekšteina tēva, baptistu mācītāja Rūdolfā Ekšteina iemīļotais Jaunās Derības citāts ir Jēzus vārdi Jāņa evaņģēlijā (13:7), ko „Ceļā kopš rītausmas“ autors vairākkārt citē: „Ko es daru, to tu tagad nezini, bet pēc tam tu to sapratīsi.“ Par šiem vārdiem jāpadomā. Vēl viss nav saprasts. Ne tikai Modris Ekšteins šajā neparastajā grāmatā. Vēl ir laiks.

Modra Ekšteina grāmata „Walking Since Daybreak“ plaši recenzēta arī amerikāņu, kanādiešu un latviešu presē. Iespējams, ka šo literāri labi un saistoši uzrakstīto grāmatu tulkos arī citās valodās, un līdz ar to šis darbs nepamatoti uzturēs spēkā daudzus vēsturiski nepatiesus, bet plaši izplatītus stereotipus par latviešiem un Latviju. No līdz šim lasītām recenzijām nopietnākā ir Davida Jakoba un Elgas Zālītes apcere „Latvijas vēsture postmodernisma perspektīvē“ (Diena, 18.08.1999). Autori pamatoti raksta: „Latvijas vēstures pētnieku un studentu uzmanību Ekšteina darbs saistīs ar autora izvēlēto skaidri saskatāmo postmodernisma perspektīvi, kuras būtība izpaužas zināmu pieņēmumu pārskatīšanā, apstrīdēšanā gan attiecībā uz vēstures zinātnes secinājumiem kopumā, gan, it īpaši, uz Latvijas vēstures problēmām. Profesionālu vēsturnieku vidū izvirzīsies ne mazums jautājumu.“ Un tādi ir Jakobam un Zālītei, un, kā redzams, arī šīs recenzijas rakstītājam gan, piemēram, par to, kā Ekšteins izvērtē neatkarīgās Latvijas politiskos apstākļus, gan kā viņš apraksta 1941. gada vācu iebrukumu un holokaustu. „Dienas“ recenzijas autori pamatoti arī piebilst, „ka plašai angļu valodā lasošai auditorijai domātā Ekšteina grāmata ar tajā izvirzīto holokausta problēmu pelnījusi nopietnāku analīzi“.

Par Ekšteina grāmatu cildinošu recenziju „Vēstures realitāte un vīzijas“ (Latvijas Arhīvs, 1999. – 3) ir uzrakstījusi Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Vēstures nodaļas pētniece Vita Zelče. Viņa min, ka Ekšteina darbs sabalsojas ar nesen iznākušo A. Nesaules romānu „Sieviete dzintarā“ un Z. Skujiņa „Miesas krāsas domino“. Recenzente arī raksta, ka Ekšteina grāmata „piedāvā lasītājiem labu iespēju diskutēt par vēstures problēmām“. Vita Zelče pate to nedara, bet akceptē autora tiesības fantazēt par Latvijas vēsturi.

Ļoti problemātiska ir cildinošā Tomasa Makgonigla (*Thomas McGonigle*) recenzija „The Bloody Crossroads“ (The Washington Post – 1.08.1999). Šai recenzijā Makgonigls atkārtο dažādus Ekšteina kļūdainus apgalvojumus par latviešiem. Viņš arī raksta: „Lielākā ironija ir tā, ka, kamēr Latvija līdz šim neesot varējusi producēt vienu lielu pasaules klases rakstnieku kā Igaunija Jāni Krosu (*Jaan Kross*) vai Kolumbija Gabrielu Garsiju Marquesu (*Gabriel Garcia Marquez*), tāds ir radies latviešu diasporā – un tas ir Modris Ekšteins, brīnišķīgi sarežģītas patiesības klāstītājs, kas ar savu grāmatu Latviju ir ievietojis pasaules radošā iztēlē (*..who with his book placed Latvia within the world's imagination*).“ Makgonigls arī raksta, ka daži Latviju varbūt atcerētos no Margaritas Jursenāras (*Marguerite Yourcenar*) noveles „Coup de Grace“ (New York: Farrar, Strauss and Cudahy, 1957. – 151 lpp.), kas apraksta pilsoņu karu Latvijā, citi atcerētos, ka Latvija bija vismežonīgākā žīdu slepkavošanas vieta Otrā pasaules kara laikā, dažs varbūt atcerētos Latviju kā „The Captive Nations“ simbolu Aukstā kara laikā. Bet Ekšteins meistarīgā veidā to visu esot padarījis dzīvu un dziļi personīgu. Jāmin, ka ievērojamās franču rakstnieces Margaritas Jursenāras sacerējums ir pilns ar 1919. gada Latvijas vēsturisko notikumu miglainiem un nesakarīgiem aprakstiem, kas noteikti balstīti 1919. gada vācu brīvkorpusnieku un Latvijai nelabvēlīgo baltvāciešu nostāstos. Vai vienīgo reizi, kad šai grāmatā latvieši saukti vārdā, tie aprakstīti šādi: „Kas attiecas uz nežēlību, augstākā mērā specializējušies latvieši, kuri kalpoja sarkaniem kā bendes, spīdzināšanas mākslu bija pilnveidojuši veidā, kas līdzinājās vislavenākām mongoļu tradīcijām. (*As for cruelty, the highly specialized Letts who served the Reds as hangman had perfected the art of torture in a manner worth of the most celebrated Mongol traditions.*)“

Atreferējot laikrakstā „The Washington Post“ ievietoto recenziju par Ekšteina grāmatu, Rīgas laikraksts „Diena“ (6.08.1999) savukārt publicējis sekojošas muļķības: „Respektablais ASV laikraksts The Washington Post recenzējis uz Kanādu emigrējušā

latviešu ebreja Modra Ekšteina grāmatu „Pastaiga rītausmā”, atzīstot, kā Latvija ar latviešu diasporas palīdzību ārzemēs radījusi „brīnumainu daudzpusīgu patiesības teicēju”.

Kanādas laikrakstā „The Gazette” (21.08.1999) ievietota Braiana Demčinskija (*Bryan Demchinsky*) recenzija „Counting the Cost of Hatred”. Recenzija labvēlīga, ja arī beigās autors nepiekrīt, ka Ekšteins par Otrā pasaules kara nežēlībām vaino visas tautas vienādā mērā. Par vēsturi rakstot, Ekšteins pierādot savu vēsturnieka meistarību. Demčinskis nemaz nespēj izvērtēt Latvijas vēsturiskos notikumus Ekšteina interpretācijā. Turklāt viņš atkārtο dažus Ekšteina maldīgos apgalvojumus, kas ir plaši izplatīti un diemžēl lielā mērā palīdz veidot tā dēvēto „latviešu un Latvijas tēlu”. Demčinskis, atsaucoties uz Ekšteinu, raksta, ka latvieši noslepkavojuši lielo daļu Latvijas žīdu, pirms nodibinājusies nacistu slepkavošanas mašīnērija („*the Latvians slaughtered a large part of the county's Jewish population before the Nazi killing machine could be set up*”). Vācijas nacistu slepkavošanas mašīnērija Latvijā darbojās jau no okupācijas pirmās dienas. Žīdu masveidīgā slepkavošana Latvijā bija drausmīga, tanī nožēlojamā kārtā piedalījās vācu okupācijas varas organizēti un to pilnīgā pārraudzībā arī vairāki simti latviešu, bet ir bīstami šai ziņā darināt vispārinājumus par latviešu tautu un apgalvot, ka latvieši nogalināja lielāko daļu Latvijas žīdu, pirms vācu nacisti nodibināja savu slepkavošanas mašīnēriju.

Plaši izplatītā Toronto laikrakstā „The Globe and Mail” (18.09.1999) publicēts Valas Rossas (*Val Ross*) raksts „1945 Revisited: Hour Zero in a Century of Chaos”, kurā iekļauta arī intervija ar Modri Ekšteinu. Raksts ļoti labvēlīgs, taču, tāpat kā citi Modra Ekšteina grāmatas apcerētāji, Vala Rossa uzsver un atkārtο melus, ka latvieši bijuši Krievijas cara un tā ģimenes slepkavas. Savā sarunā ar raksta autori Modris Ekšteins teicis, ka Ziemeļamerikas latviešu laikraksts „Laiks” esot „sadrāgājis” viņa grāmatu (*The New York based Latvian North American newspaper Laiks „slammed” Walking Since Daybreak*). „Laika” apceres autors esot arī apgalvojis: Ekšteina teiktais, ka cara slepkavas esot latvieši, esot padomju propaganda (*just Soviet propaganda*). Protams, manā recenzijā nekas tamlīdzīgs nav teikts, ir tikai minēti pierādījumi par šī apgalvojuma aplamību. Mani paskaidrojumi šai sakarā iespiesti „The Globe and Mail” 2. oktobra numurā.

Modra Ekšteina grāmatu ir recenzējis arī Antonijs Deijs (*Anthony Day*). Viņa apcere „A view of History Filtered Through a Personal Prism” iespiesta laikrakstā „Los Angeles Times” (16.07.1999). Prominentajā amerikāņu žurnālā „Foreign Affairs” (July/ August 1999) Roberts Legvolds (*Robert Legvold*) īsumā labvēlīgi izvērtē Ekšteina grāmatu. Viņš piedēvē autoram dzejnieka spējas, saistot savas ģimenes likteņus ar dumpju, karu un atreibības traumām. Taču autors neesot – un arī neesot gribējis – pienācīgā veidā analizēt plašos sabiedriskos un politiskos vēstures notikumus, kas esot pamatā šai autobiogrāfijai, kas it kā būtu vēsture (*authobiography qua history*). Reitera ziņu aģentūras (*Reuters*) izplatīto recenziju „Author Walks Into Past and Relives Refugee Life” sacerējis Aleksandrs Rozens (14.07.1999), pieminot arī savu īso interviju ar grāmatas autoru. Nedz Deijs, nedz Legvolds, nedz Rozens nevelta vērību Ekšteina uzskatiem par Latvijas vēsturi. Nav šaubu, ka parādīsies arī citas recenzijas par Modra Ekšteina grāmatu „Ceļā kopš rītausmas”.

Latvijas nacionālo partizānu karš
 Dokumenti un materiāli (1944–1956)
 Sakārtojis un komentējis Heinrihs Strods
 (Rīga: Preses nams, 1999. – 656 + 32 lpp.)

INDULIS KAŽOCIŅŠ

Šī grāmata ir profesora Heinriha Stroda veidotā pētījuma par Latvijas nacionālo partizānu karu otrais sējums. Tas ir dokumentu krājums, kas domāts vēsturniekiem, novadpētniekiem, skolotājiem un citiem interesentiem. Grāmatas pirmajā sējumā profesors H. Strods atspoguļojis Latvijas nacionālo partizānu kara gaitu. Iecerēts arī trešais sējums, kurā publicēs nacionālo partizānu apcerējumus un atmiņas. Šeit apskatāmā otrā sējuma dokumentu kopojumā 640 lappusēs ietverti 135 dokumenti. Krājums sastāv no ievada, publicētajiem dokumentiem un krājuma zinātniskās uzziņas sistēmas. Dokumenti iedalīti piecās nodaļās un 19 apakšnodaļās.

Pirmā nodaļa parāda Latviju vācu nacistu varā no 1942. līdz 1945. gadam. Pirmajā apakšnodaļā ir dokumenti par Vācijas „mazā kara” taktiku Kurzemē 1944.–1945. gadā. Otrajā apakšnodaļā ir dokumenti par pretošanās cēloņiem Vācijas okupācijas režīmam 1943.–1945. gadā.

Otrā nodaļa aptver dokumentus par Latvijas likteni PSRS okupācijas varā 1944.–1953. gadā. Šīs nodaļas pirmajā apakšnodaļā apkopoti dokumenti par PSRS okupācijas režīmu Latvijā 1944.–1953. gadā. Otrajā apakšnodaļā publicēti dokumenti par Latvijas PSR varas iestāžu gatavošanos partizānu karam.

Dokumenti par Latvijas nacionālajiem partizāniem 1944.–1947. gadā ir sakopoti trešajā nodaļā, kurai ir četras apakšnodaļas: 1. Partizānu programmas deklarācijas un statūti; 2. Partizānu instrukcijas, pavēles un rīkojumi; 3. Partizānu protokoli un tipveida dokumenti; 4. Partizānu uzsaukumi un vēstules. Šādi nacionālo partizānu dokumenti publicēti pirmo reizi.

Ceturtajā nodaļā lasāmi dokumenti par Latvijas nacionālo partizānu kaujām 1944.–1953. gadā. Nodaļai ir četras apakšnodaļas: 1. PSRS Iekšlietu tautas komisariāta iekšējais karaspēks un Latvijas iznīcinātāju bataljoni; 2. Čekas slepenās cīņas metodes; 3. Pārskati par nacionālo partizānu vienību darbību; 4. Čekas karaspēka un iznīcinātāju bataljonu ziņojumi par kaujām ar nacionālajiem partizāniem.

Piektā nodaļa satur dokumentus par Latvijas nacionālo partizānu kara apspiešanu 1949.–1956. gadā. Arī šeit ir četras apakšnodaļas: 1. Nacionālo partizānu legalizācija; 2. Nacionālo partizānu pratināšana, tiesāšana un sodīšana; 3. 1949. gada 25. marta deportāciju sagatavošana un norise; 4. LPSR VDK ziņojumi par Latvijas nacionālo partizānu bruņotās pretestības apspiešanu 1950.–1956. gadā.

No šā uzskaitījuma redzam, ka profesors H. Strods dokumentu izlases sastādīšanu veicis ar sevišķu rūpību. Savu uzskatu tēzes un hipotēzes profesors ir apskatījis jau 1996. gadā izdotajā 1. sējumā. Otrajā sējumā sniegti tikai dokumenti tālākam pētnieku

Kurzemes nacionālo partizānu grupu sanāksme pie Usmas ezera 1946. gada septembrī.
(Foto no Totalitārisma seku dokumentēšanas centra arhīva)

un skolotāju darbam un interpretācijai. Autors nav mēģinājis šos dokumentus pats interpretēt, bet ierobežojies ar komentāriem par dokumenta glabāšanas vietu, dokumenta autora un sastādīšanas datuma norādi, dokumenta veida un ārējās formas apzīmējumu un kancelejas un lietvedības izdarīto piezīmju skaidrojumu. Sakārtotājs norāda, ka dokumenti dažkārt ir pretrunīgi pēc satura un rakstīti krieviski sliktā, mazizglītotu cilvēku valodā. Savu komentāru tehnisko izpildījumu autors apraksta ievadā, kur paskaidrota arī pieminēto topogrāfisko koordināšu atšifrēšana. Dokumentu vēres lappuses beigās profesors dod sīkākas biogrāfiskas ziņas par tekstā minētajiem nacionālajiem partizāniem un padomju darbiniekiem. Tā ir ļoti vērtīga uzziņa.

Publicētos dokumentus profesors ir ieguvis daudzos arhīvos gan Latvijā, gan – it sevišķi – Krievijā. Pieejami nav bijuši tikai čekas un Aizsardzības ministrijas arhīvi. Nav šaubu, ka tajos varētu atrast vēl daudz nozīmīgu liecību par nacionālo partizānu uzupurēšanos un par padomju iestāžu varmācību. Profesors ir izmantojis arī Vācijas militāro un Federālo arhīvu. Anglijā viņš atradis dokumentus Jaunāko laiku valsts arhīvā. Dokumentu zinātniskajā apstrādē prof. H. Strods ir vadījies no Vācijas vadošo institūciju un komisiju 1974. gada darba grupā „20. gs. edīcijas problēmas” izstrādātajiem noteikumiem.

Pirmajā nodaļā ir vēl nezināmi dokumenti par vācu sevišķajiem formējumiem „mazajam karam” pret padomju spēkiem un padomju iesūtītajiem sarkanajiem partizāniem. Tur lasām par organizāciju „Cepelīns” padomju karaspēka aizmugures graušanai un par *Jagdverband Ostland*. Šķiet, ka nosaukums *Jagdverband* būtu jātulko līdzīgi lidotāju nosaukumam *Jagdflieger* – iznīcinātāju vienība, ja to vispār vajadzētu tulkot (20. un 22. lpp.). Ja netulko SS dienesta pakāpes, tad arī šo speciālo nosaukumu varētu atstāt vācu valodā ar latviskotu galotni. *Jagdfverbandiešu* latviešu vienības sevi dēvēja par „Meža

kaķiem". Grāmatā lietotais nosaukums „Mednieku apvienība” pēc savas noskaņas izklausās pārāk vieglprātīgs, lai apzīmētu šo nežēlīgo pusmilitāro veidojumu. Tāpat jājautā, vai nosaukumu *Waffen SS* vajadzētu tulkot latviski. Ja to tulkotu, tad precīzāk būtu teikt – leroču SS, jo nav jau runa par kādiem SS ieročiem, bet par sevišķām, tas ir – leroču SS – karaspēka vienībām. 54. lappusē ir nosaukts *Stubaf. Peehan*. Vai te nav domāts *Stubaf. Pechau*? Ļoti interesants ir unteršturmfiirera Tirumnieka ziņojums „Meža kaķu” vadībai par latviešu-vācu attiecībām (44. lpp.), kā arī virsleitnanta Freimaņa sūdzība par vācu nekaunīgo un noziedzīgo rīcību pret latviešiem (49. lpp.). Tur ir arī dokumenti par latviešu nacionālo nelegālistu organizāciju „Laima” un par kureliešiem – gan no latviešu, gan vācu, gan padomju avotiem.

No VDK krimināllietās saglabātajiem dokumentiem redzams, ka visvairāk dokumentu par savu darbību ir atstājušas Latvijas Tēvijas sargu (partizānu) apvienība, šīs pašas apvienības 6. Rēzeknes partizānu pulks un Latvijas Nacionālo partizānu apvienība. Šie dokumenti pauž demokrātiskās Latvijas neatkarības atjaunošanas idejas un par savu pamatu ņem pirmskara Latvijas valsts likumus, it sevišķi Latvijas Kara sodu likumu, piemērojot tos saviem mērķiem un rīcībai pret bruņoto komunistu vienībām un to aktīvajiem atbalstītājiem. Lielākā dokumentu daļa attiecas uz partizānu kustības attīstības posmu 1944.–1946. gadā. Vēlāk, pēc partizānu centrālās vadības sagraušanas, pavairojas proklamāciju un uzsaukumu skaits.

Ir saprotams, ka vienā šādā grāmatā nav iespējams publicēt visus autora rīcībā esošos dokumentus, tādēļ izdarīta izlase saskaņā ar pirmajā grāmatā nosauktajām problēmām un darba struktūru. Pirmajā grāmatā aplūkots vēsturiskais stāvoklis pēc okupācijas, partizānu organizācijas, okupācijas varas cīņa pret partizāniem un partizānu kara sekas un rezultāti. Tomēr sastādītājs nav dokumentus atlasījis ar nolūku pierādīt tēzi par Latvijas nacionālo partizānu kara taisnīgo raksturu. Viņš rāda arī okupantu varas uztveri un tās rīcības pamatojumus, tādēļ krājumā pat dominē padomju varas dokumentārie materiāli.

Ievadrakstā prof. Strods raksta, ka viņa nolūks ar šo dokumentu krājumu ir parādīt, ka padomju varmācīgais karš ar latviešu nacionālajiem partizāniem nav bijis tikai maznozīmīga šaudīšanās, bet gan mazas tautas izmisuma cīņa pret organizētiem padomju impērijas militārajiem spēkiem, un šis karš ilga divpadsmit gadus. Tajā ir piedalījušies ap 10 000 aktīvo cīnītāju un ap 10 000 nelegāļu, kas saņēmuši atbalstu no 20 000 citiem atbalstītājiem. Strods piemin arī (5. lpp.), ka partizānu karš pēc Otrā pasaules kara ir bijis 1919. gada un 1940.–1941. gada pretestības izpausmes turpinājums, un nosauc šo karu par vienu no apkaunojošākajiem Krievijas vēsturē. Neaptverami milzīgā komunistiskā impērija cīnījās pret mazu tautu iekarotā zemē un tomēr atklātā cīņā nespēja to pieveikt. Latviešu nacionālo partizānu karš nesaņēma arī nekādu ārzemju atbalstu, un trimdinieku diplomātu iesniegumus dažādu rietumvalstu valdībām neviens neņēma vērā, pat ja ierēdņi izprata stāvokli Baltijas valstīs. Tie bija bezspēcīgi, jo šis karš notika laikā, kad padomju impērija, rietumvalstīm klusējot, nostiprināja savu varu Eiropā un Āzijā.

Profesors raksta, ka latviešu partizānu karš nebija izolēta parādība, bet gan daļa no lietuviešu, igauņu, baltkrievu un rietumukraiņu cīņas pret komunistiskajiem okupantiem, daļa no desmitiem mazu tautu atbrīvošanās kariem pret impēriskajiem iekarotājiem. Tieši par šo tēzi Rietumeiropā gandrīz nekas nav rakstīts. Tur palaujas tikai uz padomju dezinformāciju, ka visas šīs tautas Padomju Savienībā ieslēgušās brīvprātīgi un pretestība ir „fašisma” izpausme.

Sevišķi drūma ir prof. Stroda atziņa, ka latviešu nacionālo partizānu kara mērķis bija – atjaunot neatkarīgu, demokrātisku Latvijas valsti, bet nebija nekādu izredžu šinī

karā uzvarēt. To saprotot, Rietumu vēsturniekiem būtu sev jājautā: kas deva nacionālajiem partizāniem spēku šos divpadsmit kara gadus izturēt? Turklāt 1956. gadā latviešu nacionālā pretestība neizbeidzās. Kā zemdega, ar citiem ieročiem un citā veidā, tā turpinājās visu tālāko padomju okupācijas laiku, tikai reizēm izšaujoties spilgtās liesmās, līdz pat Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanai 1991. gadā.

H. Strods norāda, ka Latvijas nacionālo partizānu karam ir bijušas trīs galvenās ietekmes sfēras: 1. – ietekme uz komunistisko varu; 2. – ietekme uz starptautisko domu; 3. – ietekme uz pašu tautu un kaimiņu tautām. Ir jāatzīst, ka ietekme uz komunistisko varu ir bijusi maza un varas iestādes nav kautrējušās izmantot visrupjākos cilvēktiesību pārkāpumus. Paša partizānu kara laikā ietekme uz starptautisko domu arī bija maza, jo Rietumu pasaules ieskatu savā varā turēja kara laika Padomju Savienībai draudzīga propaganda. Tikai tagad sāk parādīties pirmās pazīmes par partizānu kara izvērtēšanu. Ietekme uz pašu latviešu tautu bija nozīmīga līdz 1949. gada marta deportācijām. Pēc tam tauta bija iebiedēta un klusēja, bet tās cīņas gars nebija izzudis. Tas meklēja izpausmi citos līdzekļos un paņēmienos. Līdzīga bija ietekme arī uz Latvijas kaimiņiem, ar kuriem partizānu kara laikā pastāvēja sadarbība. Tā parādījās arī Trešās atmodas laikā, kad Baltijas tautas viena pēc otras pārmaiņus uzņēmās neatkarības atjaunošanas vadību.

Dažos padomju iestāžu dokumentos ir sarakstītas arī pilnīgas aplamības, piemēram, meklējamais „Latvijas Sargu” organizācijas dalībnieks Eduards Beķeris esot mobilizēts leģionā 1941. gadā (140. lpp.). 1941. gadā tāda „leģiona” vēl nemaz nebija. Nosauktais varēja būt mobilizēts vācu armijas izpalīgos. Dokumentu ar šādām aplamībām varēja vēlāk izmantot nepatiesām apsūdzībām. Tai pašā 1945. gada dokumentā meklējamo vidū ir Kristaps Upelnieks, jādodomā, tas pats, kuru kā kureliešu vadītāju vācieši nošāva jau 1944. gada novembrī. Tāpat sarakstā ir citas pazīstamas personas, kas jau gluži legāli dzīvoja Rietumeiropā. Rodas jautājums – kā dokumenta sastādītāji to nezināja? Tāda „nezināšana” liek šaubīties par citos čekas dokumentos izteiktā pareizību. Garā ziņojumā uzskaitīti Latvijas PSR IeM iznīcinātāju bataljonu panākumi un zaudējumi 1946. gadā (361. lpp.). Tur, kur ziņojumā uzrādīts nogalināto un aizturēto partizānu skaits, rakstītājs parāda, ka viņš neprot saskaitīt. Līdz ar to gluži neticami paliek arī citi skaitļi – par nogalinātajiem partizāniem, iegūtajiem ieročiem, granātām un patronām. Ja tā, tad arī kritušo iznīcinātāju skaits varētu būt uzrādīts mazāks, nekā bija īstenībā.

Nacionālo partizānu sastādītie dokumenti, statūti un apcerējumi ir uzrakstīti labā latviešu valodā un, šķiet, arī juridiski nevainojamā formā. Gandrīz visi statūti pamatoti uz demokrātiskās Latvijas valsts pamatprincipiem un uz Apvienoto Nāciju deklarācijām. Uz šā pamata partizāni uzskatīja sevi par Latvijas valsts legālu organizāciju, kurai ir tiesības izteikt tautas gribu. Paredzēti pat formastērpi, dienesta pakāpes, atšķirības zīmes un ordeņi, kā arī slepena „Tautas palīdzības” organizācija. Izstrādāti arī noteikumi konspirācijai un taktikas pamatiem. Apsverot kara loģistiskos apstākļus, nav salīdzināmi partizāni ar iznīcinātāju bataljonu kaujiniekiem. Iznīcinātāju kaujinieki saņēma apbalvojumus, pensijas un dažādus atvieglinājumus, bet nacionālie partizāni riskēja ar savu dzīvību un savu tuvinieku apcietināšanu. Kaujiniekiem izsniedza formastērpus, apavus, vateņus, cepures, pat gultas veļu. Nekā tāda nebija nacionālajiem partizāniem. Čekistu ziņojumos pieminēts, ka dažreiz iznīcinātāji neesot saņēmuši tiem piešķirtos produktus un bijuši spiesti nodarboties ar laupīšanu (371. lpp.). Šai laupīšanai gan bija citi iemesli.

Lai gan lielais vairums dokumentu stāsta tikai par latviešu cīņu pret komunistiem, taču kādā Latvijas nacionālo partizānu brīdinājumā boļševiku līdzskrējējiem – ap 1946. gadu – uzsaukumā ietverti arī vācu okupācijas laikā ieviesušies antisemītisma propagandas

rasistiski izteicieni par „žīdiem un gojiem” (307. lpp.). Līdzīgā veidā Baltijas apgabala iekšlietu karaspēkam domātos norādījumos to autors nacionālos partizānus apzīmē par buržuāziskiem nacionālistiem un kulakiem, kas rakstītājam dod iemeslu pasludināt nacionālo partizānu karu par spilgtu šķiru cīņu (343. lpp.).

Ļoti interesanta ir atzīme par 1945. gada 7. decembra Tēvzemes sargu (partizānu) apvienības prezidija protokolā minēto angļu slepenā dienesta norādījumu caurskatīšanu (289. lpp.). Partizāni to saņēmuši no sakarnieka, leitnanta, kas atbraucis no Anglijas. Iespējams, ka tas ir bijis viens no pirmajiem britu sagatavotajiem aģentiem, kurus ap šo laiku sāka iesūtīt Baltijas valstīs. Diemžēl par šo akciju jau agri uzzināja čekisti, kas veikli pārķēra atsūtītos izlūkus un mēģināja tos piespiest darboties kā dubultaģentus. Cits ļoti slepens dokuments rāda, ka čekistu vidū bija labi profesionāļi, kas prata analizēt nacionālo partizānu rīcību. Uz šīs analīzes pamata viņi veidoja savu taktiku nodevēju vervēšanā un viltus partizānu iefiltrēšanā nacionālo partizānu grupās, lai šīs grupas sagrautu. Kur šī taktika netika izmantota, tur arī nebija panākumu nacionālo partizānu apkarošanā (376. lpp.). Smagu triecienu nacionālajiem partizāniem deva viņu ģimenes locekļu paņemšana par ķīlniekiem. Tā spieda partizānus iznākt no mežiem un legalizēties (385. lpp.).

Savos ziņojumos augstākām iestādēm Komunistiskās partijas varas vīri centās iestāstīt, ka nacionālie partizāni ir tikai vācu savervētie nacisti un dezertieri, turpretī iedzīvotāju lielākā daļa esot lojāli padomju pilsoņi (396. lpp.). Neraugoties uz to, ziņojumi rāda nacionālo partizānu aktivitātes pieaugumu 1946. gadā. Kad vājas sadarbības dēļ čekisti cieta neveiksmes partizānu vajāšanā, tie pieprasīja no PSRS ne mazāk kā pulku kareivju un apbruņojumu 900 iznīcinātājiem.

Čekisti bieži pārspilē savus veikumus cīņā pret nacionālajiem partizāniem un paviršības dēļ dod nepareizus datus un uzvārdus (411. lpp.). Ziņojumos ir sīki aprakstītas čekistu kaujas ar nacionālajiem partizāniem, starp tām arī daudzīnātā Stampaku purva kauja (427. lpp.). Zīmīgs ir no ASV sūtītā izlūka Leonīda Bromberga pratināšanas protokols, kas deva pamatu Bromberga iesaistīšanai čekas dienestā. Kad viņš tomēr neveica uzdotos uzdevumus, Brombergu arestēja un izsūtīja uz nometni Mordovijā (387. lpp.).

Krājumā ir arī ziņojums par 1949. gada 25. marta izvešanas sagatavošanu un izdarīšanu, kur aprakstīta visa slepenība un viltus paņēmieni (455. lpp.). Aizvešanu, ko segvārdā dēvēja par „apmācībām” ar titulu „Krasta banga”, veica gan Baltijas valstīs jau esošais čekas karaspēks, gan vēl no Ļeņingradas, Minskas un Maskavas piekomandētais, papildināts ar sevišķi sagatavotiem virsniekiem no Sortavalas kvalifikācijas skolas un seržantiem no Saratovas kara skolas. Latvijā vien, kur jau bija 2400 čekistu, ievada vēl karaspēku ar 4500 čekistiem. No Latvijas vien 25. martā izveda 41 811 cilvēku 31 ešelonā.

Ne visas padomju iestādes bija pilnīgi apmierinātas ar izvešanām. PSRS Prokuratūras kolēģijas loceklis G. Terehovs ziņo PSRS Augstākās Padomes priekšsēdim A. Mikojanam par nelikumībām izvešanu gaitā (562. lpp.). Terehovs konstatē, ka cilvēki lielā steigā vispirms izsūtīti un tikai tad sastādīti dokumenti par izsūtīšanas pamatojumu. Terehovs ierosina atcelt tiesību ierobežojumus izsūtīto vīru bērniem un atļaut sievietēm atgriezties viņu dzīvesvietās (563. lpp.). Vai ierosinājums palika bez atbildes?

Šā nozīmīgā dokumentu krājuma izmantotājiem jāievēro, ka dokuments nav tikai laikmeta atspoguļojums, jo spogulis var būt arī greizs. Dokumenti jāizvērtē, ņemot vērā, kas, kad un kādēļ katru dokumentu ir rakstījis. Tāpat jāzina, kāda ir bijusi rakstītāja uzskatu nosliece un kam ar dokumentu gribēts pakalpot. Jāizvērtē arī tas, kas nav pateikts. Padomju iekārtas naidis pret tai nepatīkamu patiesību lika daudz ko noklusēt. Dokumenti

jāizvērtē ne tikai šīs dienas konjunktūras un politiskā stāvokļa gaismā, bet arī latviešu tautas senatnes pieredzes un nākotnes skatījuma gaismā.

Noslēgumā ievietota datēta kauju un operāciju uzskaitē pa apriņķiem – no 1944. līdz 1951. gadam, izmantoto avotu saraksts un šajā grāmatā publicēto dokumentu saraksts. Dots arī grāmatas pārskats angļu valodā, saīsinājumu un skaidrojumu saraksts un satura rādītājs. Kā atsevišķs pielikums ir pievienots ļoti vajadzīgais personu rādītājs, kas aptver gan pirmo, gan otro profesora H. Stroda pētījuma grāmatu. Sējuma pirmā vāka iekšlapā ir dota Latvijas nacionālo partizānu un okupācijas armijas kauju karte. Pēdējā vāka iekšlapā dota karte ar čekas karaspēka un iznīcinātāju bataljonu izvietojumu Latvijā partizānu kara laikā.

Profesora Heinriha Stroda savākto dokumentu krājums ir ļoti nozīmīga grāmata, jo Eiropā par latviešu pretestības kustību nekas nav zināms. Šā pētījuma visas trīs grāmatas būtu jātulko un jāizdod angļu valodā. Pirms ilgāka laika izdotas vairākas grāmatas angļu valodā par lietuviešu nacionālo partizānu kaujām. 1989. gadā iznāca Toma Bovera (*Tom Bower*) publicistiska grāmata „The Red Web”, kuras avotus autors bija savācis no Padomju Latvijas čekistiem. Tajā ir tik daudz aplamību, ka vajadzētu otru sējumu, lai visus melus un kļūdas aprādītu un atspēkotu. Šķiet, ka pēdējā gadu desmitā vienīgā nopietni ņemamā grāmata angļu valodā par pretestības kustību Baltijas valstīs ir rakstu krājums „The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States”, kas izdota Viļņā 1999. gadā un kurā arī profesors Strods ir publicējis trīs rakstus. Pirms šā pētījuma H. Strods ir publicējis arī virkni populārzinātnisku rakstu laikrakstos un žurnālos. Tagad profesors Strods ir izdarījis lielu pakalpojumu Latvijas vēsturei, aprakstot latviešu nacionālo partizānu karu tik plašā veidā. Šis sējums ir iznācis ar Latvijas Kultūrkapitāla fonda, „Daugavas Vanagu” organizācijas un Latviešu Izglītības fonda Anglijā atbalstu. Ar nepacietību gaidīsim H. Stroda pētījuma nākamo sējumu labā cerībā, ka arī tā izdošanai atradīsies atbalstītāji.

The first of these was the... the second... the third... the fourth... the fifth... the sixth... the seventh... the eighth... the ninth... the tenth... the eleventh... the twelfth... the thirteenth... the fourteenth... the fifteenth... the sixteenth... the seventeenth... the eighteenth... the nineteenth... the twentieth... the twenty-first... the twenty-second... the twenty-third... the twenty-fourth... the twenty-fifth... the twenty-sixth... the twenty-seventh... the twenty-eighth... the twenty-ninth... the thirtieth... the thirty-first... the thirty-second... the thirty-third... the thirty-fourth... the thirty-fifth... the thirty-sixth... the thirty-seventh... the thirty-eighth... the thirty-ninth... the fortieth... the forty-first... the forty-second... the forty-third... the forty-fourth... the forty-fifth... the forty-sixth... the forty-seventh... the forty-eighth... the forty-ninth... the fiftieth... the fifty-first... the fifty-second... the fifty-third... the fifty-fourth... the fifty-fifth... the fifty-sixth... the fifty-seventh... the fifty-eighth... the fifty-ninth... the sixtieth... the sixty-first... the sixty-second... the sixty-third... the sixty-fourth... the sixty-fifth... the sixty-sixth... the sixty-seventh... the sixty-eighth... the sixty-ninth... the seventieth... the seventy-first... the seventy-second... the seventy-third... the seventy-fourth... the seventy-fifth... the seventy-sixth... the seventy-seventh... the seventy-eighth... the seventy-ninth... the eightieth... the eighty-first... the eighty-second... the eighty-third... the eighty-fourth... the eighty-fifth... the eighty-sixth... the eighty-seventh... the eighty-eighth... the eighty-ninth... the ninetieth... the ninety-first... the ninety-second... the ninety-third... the ninety-fourth... the ninety-fifth... the ninety-sixth... the ninety-seventh... the ninety-eighth... the ninety-ninth... the hundredth...

MUZEJA DARBS

IV NODAĻA

MATTHEW (MATĪSS) KOTT

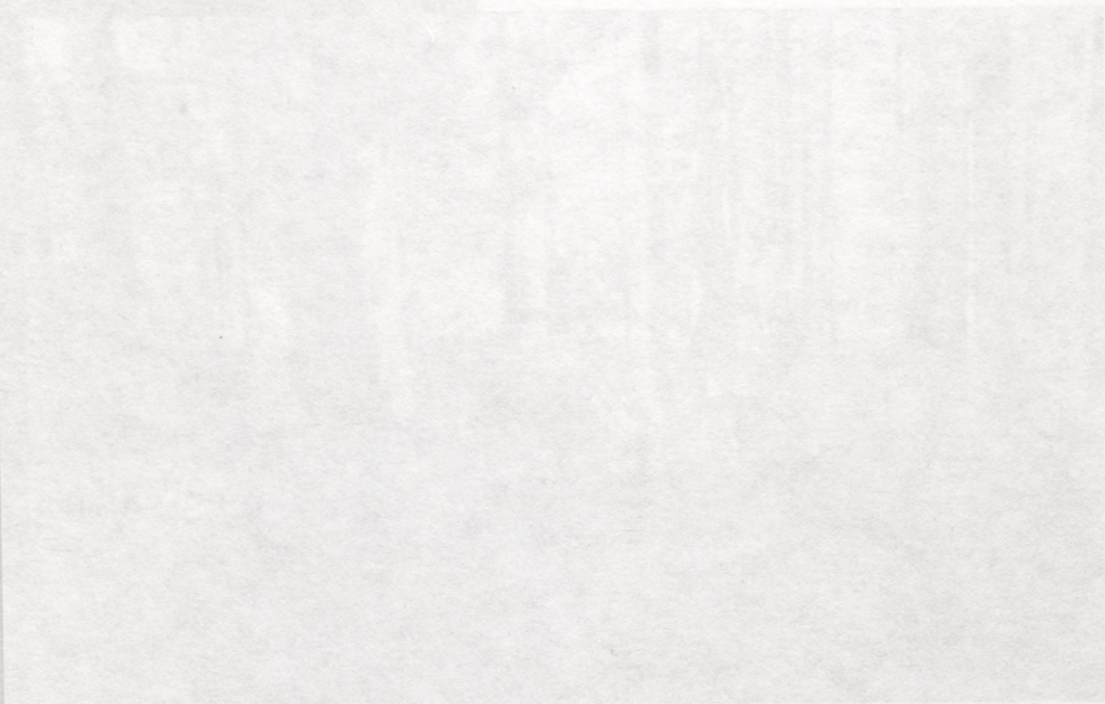
INESE ŠNEPSTA

THE WORK OF THE MUSEUM OF
THE OCCUPATION OF LATVIA,
JUNE 1999 – JUNE 2000

IESKATS OKUPĀCIJAS MUZEJA
KRĀJUMOS UN JAUNIEGUVU-
MOS (1998–2000)

IV

MUZĒLA DARBS

Latvijas nacionālo partizānu kapi 1991. gadā Ugālē Zūru mežā. (Gunāra Birkmaņa foto)

Gaining Ground on the Battlefield of Public History: The Work of the Museum of the Occupation of Latvia, June 1999 – June 2000*

MATTHEW (MATĪSS) KOTT

The term „public history“ has been gaining wider usage in academic and heritage industry circles since the 1980s, especially in the United States. One definition of the functions of public history – as opposed to the „academic“ or „scholarly“ history studied at the universities – is to disseminate knowledge of the past, with the goal of promoting understanding of events and societies in history, as well as informing public opinion on these topics. Public history includes, but is not limited to, „popular history“ of the kind promoted in works of historical fiction, films, or biographies of the famous. While the teaching of history in schools plays an important role in shaping a society's perception of the past, the most prominent arenas for the incessant debates in public history are museums.¹

Nowhere is this more the case than in Latvia, where society is currently undergoing the very painful and introspective process of re-evaluating the events of twentieth-century history and their consequences. Public debates since regaining independence in 1991 on the topics of persecution and collaboration during the Soviet and Nazi occupations, and discussions of the museum exhibits devoted to these topics, resemble those taking place in Germany regarding the public interpretations of the causes and effects of Nazism.²

Perhaps more so than their colleagues in similar institutions in Germany, where the intervening decades have allowed the surviving victims and perpetrators of Nazi crimes to migrate abroad, the employees of the Occupation Museum are almost daily confronted by eyewitnesses of the deeds of the Soviet and Nazi regimes. These people, with their varying faculties of memory and levels of residual political indoctrination, often express subjective interpretations of events in Latvia's recent past vastly differing from the conclusions drawn by professional historians. At times, the contradictions between these eyewitnesses' personal „living“ understanding and the Museum's attempts at historicised objectivity lead to frustration, mistrust, even outbursts of hostility. Such regrettable situations put the museum employee in a very difficult position because oral history is one of the methodological tools heavily relied upon by the Occupation Museum to fill in the many gaps in recent

* Where available, data have been given for the year 2000.

¹ On a discussion of public history, see Chapter 6 of Ludmilla Jordanova, *History in Practice* (London: Arnold, 2000) 141–71. Some scholars in the United Kingdom, however, such as the Public History Group at Ruskin College in Oxford, disagree strongly with the kind of „top-down“ definition of public history promoted by Jordanova.

² See, for example, Charles S. Maier, *The Unmasterable Past: History, Holocaust, and German National Identity* (Cambridge, MA.: Harvard UP, 1997) 121–39.

After the meeting of the Board of the Occupation Museum Foundation in Riga, 10 June 2000. From the left: B. Abula, I. Muzikants, V. Muzikante, I. Švarca, R. Pētersons, G. Michele, V. Nollendorfs (Chairman of the Board's Executive Council), D. Staško, I. Kalniņš, I. Bušmane, A. Milts, A. Līce, P. Lazda (Chairman of the Board), A. Staško, B. Radziņa, E. Piķelis, P. Bolšaitis, V. Aivars, D. Ozoliņa, A. Zoldnere, G. Feldmane-Zāns (Managing Director of the Museum of Occupation) Missing: R. Albertiņš, O. Celle, U. Klauss, J. Krūmiņš, U. Sēja, L. Teivāns, A. E. Feldmanis.

historical record, for which the surviving documents of Nazi and Soviet officialdom provide no answers. Nevertheless, there remains the need for applying the stringent criteria of credibility to personal memories as well – in attempting to avoid the bias and misrepresentations of any one-sided account.³

Clearly, the work of the Occupation Museum is highly problematic. This is caused by the fact that much of what the Museum stands for, and what it seeks to achieve, is inextricably linked to the often very passionate and divisive debates in Latvia regarding issues of public history and the legacies of the twentieth century. Nevertheless, during the period from June 1999 to June 2000, the Museum's efforts to develop and to engage the public interest in Latvia's recent past have generally met with success.

³ Valters Nollendorfs, "From Historical Facts to Historical Awareness: Principles and Approaches of the Latvian Occupation Museum," in *Latvia during World War II: Materials of an International Conference, 14–15 June 1999, Riga*, vol. 1 of Symposium of the Commission of the Historians of Latvia (Riga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000) 385–6. Cf. Robert Braun, "The Holocaust and Problems of Representation," in Keith Jenkins, ed., *The Postmodern History Reader* (London: Routledge, 1997) 418–25.

The Museum's Administration

The past year has brought many changes in the operation of the Occupation Museum. In retrospect, June 1999 marks a definite turning point in the Museum's administrative development. In 1993, the Museum started with a plan to develop in just five years a permanent exhibit chronicling the history of Latvia's Soviet and Nazi occupations. By June 1998, this goal had been achieved, thanks to the commitment and seemingly inexhaustible energies of the first pioneering generation of the Museum's staff. Despite their professional achievements in other fields, however, many in this founding core of personnel had little previous experience in creating and running a museum. Furthermore, they worked at several museum tasks simultaneously.

In 1998, as the plans for the future directions of the development of the Museum began to take shape, the need for developing a professional Museum staff became apparent. The enthusiasm of the Museum's hard-working founders was no substitute for the professional skills and knowledge necessary to further transform the Museum from a nationally significant to a world-class institution.

A reflection of the new development was the decision of the Board of Trustees of the Occupation Museum Foundation to confirm Gundega Feldmane-Zāns as Managing Director of the Museum in June 1999. Feldmane-Zāns, a British Latvian, stands in marked contrast to her predecessors. The Museum's first Managing Director, Anna Zoldnere, was an interior designer by profession, and is largely responsible for the simple, yet starkly striking colours and forms of the Museum's permanent exhibit. Before leaving this position in late 1998, Zoldnere was awarded the Order of the Three Stars – Latvia's highest state honour – for her tireless efforts in the Museum's early years. While a suitable successor for Zoldnere was sought, the leadership of the Museum was entrusted to Matthew Kott, previously the Museum's Administrator. Kott is an historian by training, and he tried to undertake some of the first steps towards making the Museum more professional. Nevertheless, those at all levels of the Museum's organisation were in agreement that, while vision and enthusiasm are valuable assets, the primary emphasis in choosing a Managing Director must be proven managerial experience.

While not a professional museum administrator, Gundega Feldmane-Zāns had both run a family business and been in the leadership of several Latvian organisations in the United Kingdom before her moving to Latvia in 1999. The move to hire someone with no background in the historical or museological professions raised some eyebrows in the museum community in Latvia. The Occupation Museum's status as a private museum funded by donations, however, made the choice of a pro-active, business-like Managing Director more logical than a more scholarly or bureaucratic personality. The Occupation Museum is not the first cultural institution to stress such credentials in choosing its leadership: it was Suzanna Taverne's managerial and business savvy, and not her undergraduate degree in history, that recently earned her the job of Managing Director of the British Museum.

The first year under Feldmane-Zāns marked the first attempts to reorganise the administrative structure of the Museum, which had grown in a largely organic, *ad hoc* fashion since the founding of the Museum in 1993.

Public relations matters were given a higher priority than in the past. This was largely out of necessity, due to the growing number of tourists, school groups, and official delegations visiting to the Museum each year. In the spring of 2000, the co-

ordination of the Museum's public relations and advertising became the job of Dagnija Staško, until then the first head of the Museum's Education Programme.

Part of increasing the Museum's public profile included the first steps towards creating a presence for the Museum on the Internet, with the launching of the Museum's website (<http://www.occupationmuseum.lv>) in the spring of 2000.

The growing number of publications produced by the Museum also necessitated the creation of a Publications Committee, made up of members of the Museum's administration and chaired by the Chairman of the Occupation Museum Foundation's Executive Council, Dr. Valters Nollendorfs. The role of this committee is not only to see that the publications of the Museum are on schedule and of good quality, but also to ensure that they are effectively marketed and turn a profit for the Museum. Between June 1999 and June 2000, not counting newsletters, information leaflets, etc., the Occupation Museum published two books (*Dokumenti liecina* and *Masjenu traģēdija – Latvijas traģēdija*) and a periodical (the 1999 issue of the *Yearbook of the Occupation Museum*), with a combined total of over 5,000 copies. Since the future plans for publications seem to be just as ambitious, the Publications Committee will likely develop into an important focus of the Museum's work.

Some other recent changes may seem less dramatic, and perhaps even self-evident, yet they are nevertheless important contributions to the policy of professionalisation that is taking hold. Firstly, the Museum is working to promote internal recruitment and paving the way for employees to advance within the Museum's organisation. This is an important step, because it both ensures a continuity of policy, and also promotes long-term loyalty amongst the junior staff. A classic example of how this process of internal recruiting works is shown by the accession of Ieva Gundare to replace Dagnija Staško as head of the Museum's Education Programme. Gundare, one of the staff of the Education Programme since its inception in 1997, is also one of Latvia's few experts on methodologies of the teaching of history.⁴ Her scholarly expertise, combined with her activity within the Association of History Teachers in Latvia,⁵ made her an obvious choice for promotion to head the Programme. In fact, the Museum recognises the expertise of its junior staff by encouraging them to see their work at the Museum as a potentially rewarding career, and not just a stepping stone to „bigger and better things“ elsewhere.

Members of the junior staff of the Museum have also been the chief beneficiaries of another aspect of the drive for professionalisation. Over the year, employees were encouraged to upgrade their qualifications in a variety of ways. Several members of the Collections staff attended courses run by the State Museum Administration on the storage and preservation of artefacts, photographs, and documents, with the course fees being covered by the Museum. Other employees have been supported in finishing up their university degrees, or in participating in international exchange programmes to gain a broader professional perspective. Small yet significant investments in training workers bring dividends in employee morale and loyalty.

⁴ Her short article „What Is the Didactics of History?“ remains one of the few scholarly pieces in Latvian on the subject: Ieva Zalāne [Gundare], „Vēstures didaktika – kas tā ir?“, *Latvijas Vēsture*, 4 (1998): 127–131.

⁵ See the description of the project „Teaching Controversial Historical Issues“ at the Association's website, <http://www.ltn.lv/~docdis/>.

As a result of this drive for professionalisation, it is hoped that a better-trained staff will be a contributing factor to a favourable outcome, when the Museum applies for official accreditation from the State Museums Administration. Although accreditation is not mandatory for „private“ museums such as the Occupation Museum, it still is an affirmation of adherence to the same standards required of all state museums in Latvia. Accreditation also means that the Museum can apply for funding from the Latvian Ministry of Culture, and that the most culturally and historically significant part of the Museum's collections would be included in the state-compiled registry of the National Museums Collection.

The administration has started to invest in the future in other ways than professionalisation. The Museum exists thanks to the support of individual and institutional donors. Despite grants and project seed money from the Latvian government, approximately 80% of the Museum's annual budget income comes from donations. The vast majority of donors to the Museum, however, are from outside Latvia, reflecting both the support of the Latvian diaspora for the Museum, and also the general lack of surplus income that the population of Latvia's transitional economy can devote to charitable and cultural causes. On the positive side, the economic conditions in Latvia continue to improve, and recent years have led to successful mass appeals for donations, most significantly for the restoration work on the Freedom Monument in Riga. Corporate donation, patronage, and sponsorship are also becoming more common. Calculating that private donors in Latvia are more likely to give money to organisations that corporate donors are willing to support, the Occupation Museum Foundation applied to the Latvian Ministry of Finance for charitable organisation status and received it in

A study of historical contrasts. The reconstructed medieval House of the Blackheads and the Soviet-era building, which houses the Occupation Museum.

November 1999. This initiative bore fruit, when a corporate donation allowed the creation of a new, pro-active public relations department in the Museum administration (see above).

All of these processes of internal regeneration, reorganisation, and redefinition of the Museum administration took place in the shadow of a struggle to consolidate and increase public support for the very existence of the Museum. This is because of the very loud public debates on the fate of the Museum's current building, and thus on the future of the Museum as a whole. In February 1999, Riga City Council passed a resolution on the plans for reconstructing the former City Hall Square (*Rātslaukums*) in the heart of Riga's Old City. The reconstruction of the square – destroyed during the battle for Riga between the Red Army and the German *Wehrmacht* in June 1941 – is something supported by many people in Latvia, some for sentimental reasons, others for the benefits to the tourism industry that such a project would hopefully bring. There are some who argue, however, that the Occupation Museum's building, originally constructed during the Soviet period as part of a complex to commemorate the pro-Soviet Latvian Red Riflemen of the Russian Civil War, must be removed in the name of this reclamation of the Old City's distinctive core. Many still view the building itself as an ugly reminder of national humiliation under Soviet rule. Yet, since its opening there in 1993, the identity of the Occupation Museum has progressively superseded that of the building's previous occupant, the Red Riflemen Museum.

Still, Riga City Council decided that the Museum's building must go. Even though the municipality promised to find a new, suitable home for the Occupation Museum, it was recognised that finding something equivalent would be nearly impossible. This is because the Museum's current building is one of only three in Riga specifically constructed with the needs of a museum in mind, and it is also in the centre of the historic Old City, making it highly accessible to both domestic and foreign visitors.

The administration's main accomplishment this year was to win a major battle in public history: convincing the people of Latvia today that the Occupation Museum is a desirable and necessary institution. The official programmes of the last two governments of Latvia have included specific mention of the important role the Museum plays in keeping Latvia's society engaged with the consequences of its recent totalitarian past.

Politicians are not the only ones to recognise that Latvia must confront and overcome the legacies of decades of communism and foreign domination, in order for democratic civil society to set down deep roots in Latvia. While the leadership of the Occupation Museum Foundation sought to convince City Council to reconsider its decision to evict the Museum, the Museum's administration actively rallied public support. By fulfilling an ambitious yearly plan in a „business as usual” manner, a steady stream of book launches, exhibit openings, and public lectures kept the Museum in the news. This press coverage of the important, groundbreaking work of the Museum stood in sharp contrast to City Council's attempts to keep the debate to the narrow issue of getting rid of the „ugly black box” of the Museum's building. Architects, academics, former GULAG inmates, and Latvian émigrés all lent their active support, and slowly public opinion began to change in favour of the Museum staying in its place. More and more people in Riga – and all of Latvia – came to view the Museum as a unique, professional, and innovative institution that performs important services for Latvia's society in transition.

As municipal officials have admitted their failure to find a suitable new home for the Museum, an official City Council decision allowing the Museum building to remain

seems just a matter of time. That would be only part of the battle since the Museum needs additional room to accommodate all its activities. Thus additional construction would be called for, an architecturally challenging proposition for the site. The only alternative would appear to be a new museum building.

Exhibits

Exhibits have always been at the heart of the Museum's activities. The Permanent Exhibit, *Occupied Latvia, 1940–1991*, can arguably be considered the Museum's *raison d'être*, since the need for such an examination of the history of Latvia's occupation was the motivating factor behind Latvian-American history professor Dr. Paulis Lazda suggesting such a museum in Latvia in 1993.

Throughout the period described in this overview, the Curator of the Museum's Exhibit, who oversees all aspects of the public presentation of history at the Museum, was historian Matthew Kott.

Kott knew that many national and regional museums also devote exhibit space to the period 1940–1991. As well, there are very specific museums, such as the emotive museum *Jews in Latvia* and the recently-founded Museum of the Latvian Popular Front, which cover aspects of the history of Latvia's occupation in far greater detail than the Occupation Museum can allow for in its permanent displays. Even if it is generally a good thing that no one institution in Latvia has a „monopoly“ on this period of the past, Kott realised that the Occupation Museum must work very hard to retain its position of respect and authority in the field. Concrete evidence that the Museum was at the forefront of the debates on public history in Latvia was necessary to keep the continued support of the Museum's broad and varied community of donors.

In order to answer this dual challenge of performance and innovation, the Museum embarked on an ambitious plan involving the regular changing of exhibits. This plan worked simultaneously at two levels, with major thematic exhibits opening every few months, while smaller displays were rotated at regular intervals. As a result, public interest was maintained, since the visitor could almost always find something new on each visit. The series of major thematic exhibits allowed the Museum to experiment with both subject matter and presentation techniques, often departing radically from the unifying principles of the Permanent Exhibit. The smaller temporary displays, „Item of the Month“ and the „Mini-Exhibits“, had the added benefit of allowing the Museum to spotlight those interesting new acquisitions that do not always make their way immediately to more permanent forms of public display.

Past experience has shown that thematic exhibits are an excellent vehicle for engaging society by placing an issue on to the agenda of public history.⁶ Between June 1999 and June 2000, four separate major thematic exhibits were successively opened, each in some way broadening the range and scope of the Occupation Museum, as well as encouraging the public to think about Latvia's recent past in new ways.

On 14 June 1999, on the day commemorating the deportation by the Soviets of 14,000 citizens of Latvia in 1941, the exhibit *Dzīvot un izdzīvot ar mākslu* (Living and Surviving through Art) was opened. The curator of the exhibit was the historian Richards Pētersons, a long-time Museum employee and a docent at the Latvian Academy of Art.

⁶ Metjū (Matīss) Kotts, „Okupācijas muzeja darbība. 1998. gada jūnijs – 1999. gada jūnijs“, *Yearbook of the Occupation Museum of Latvia*, 1999, 266-68.

This exhibit was made up of works of art – including paintings, sketches, sculpture, and even architectural drawings – made by both professional and amateur artists who had suffered political repression at the hands of occupation regimes in Latvia. All museums and similar institutions that bear witness to the crimes of totalitarian regimes have such collections. With this exhibit, the Museum was able to put on public display more artwork than it had ever previously been able. While most of the works came from the Museum's own collections, items were also loaned from other public and private collections. Although works by the victims of Soviet repression dominated the exhibit, the victims of Nazi terror in Latvia were also represented by prints from the well-known cycle „Salaspils nāves noņemne“ (Salaspils Death Camp) by the graphic artist Kārlis Bušs.⁷

The exhibit was a testimony to the strength of the human spirit, showing how artistic expression and aesthetics could allow one to survive the harsh psychological circumstances and after-effects of totalitarian penal systems. The items on display were either made while the artists were still in the camps or exile in Siberia, or created after their release as therapeutic attempts to come to terms with what they had endured. The beauty and artistry of these items elicit a powerful response in the viewer, especially when one realises the conditions under which they were made. It must be remembered that the vast majority of people sentenced to Soviet or Nazi camps did not survive: survivors often emphasise in their accounts that losing touch with one's humanity often had lethal results, as one also quickly lost the will to live. These works stress the importance of keeping one's sense of humanity when one is subjected to constant humiliation and dehumanisation by the infernal machinery of the police state.

This theme of art as a tool for overcoming adversity was developed further in the autumn of 1999. A commemorative exhibit dedicated to the life and work of the artist Eduards Sidrabs was opened on 18 November, on the 101st anniversary of the artist's birth. At first glance, a retrospective exhibit on the life of a single artist may seem to be out of place in the Occupation Museum. Yet Sidrabs can be considered representative of the tribulations of a career in art in Latvia in the twentieth century. An up-and-coming young sculptor in Latvia, occupation and war limited his freedom of artistic expression. After the war, he was arrested on trumped-up charges of being a Nazi collaborator and sent to the GULAG for seven years. As his sentence neared its end in the 1950s, he used his talents to erect the sculpture *Dzimtenei... (For the Homeland...)* in a small cemetery on the outskirts of Inta in Russia's Far North. This monument is one of only a few known to have been erected in memory of the Baltic prisoners who died in the GULAG. Sidrabs's creation is noteworthy in that it was completed while the artist was still officially incarcerated. Eventually, Sidrabs was allowed to return to his native Latvia, and was begrudgingly re-inducted into the Latvian SSR Artists' Union. Yet the label of being „politically unreliable“ stayed with him, and the public exhibition of his work during Soviet times occurred only posthumously. Despite this, Sidrabs remained a prolific artist, and the legacy of his work shows a rare talent for bringing out the essential character of the subjects portrayed, whether human or animal figures.

⁷ Commissioned from the Salaspils survivor Bušs during Soviet times, these prints were originally used to illustrate the book *Salaspils nāves noņemne*, a collection of survivors' accounts edited by K. Sausnītis. Several editions of the book in Latvian and Russian were published in the 1960s and 1970s (3rd expanded Latvian edition – Rīga: Liesma, 1975). A complete set of full-size prints from the series is now in the collections of the Occupation Museum. For a reevaluation of Salaspils, see the article by Heinrihs Strods on pages 87–153.

Wood carvings at the Sidrabs commemorative exhibit.

An examination of the life of Sidrabs therefore brings the almost one-sided struggle between the human creative impulse and repressive totalitarianism down to the more easily grasped, personal scale of the individual. This approach of „micro-“ or „little history“, that of showing how high politics and the grand sweep of history affect the lives of concrete people, was deemed to be one which the Occupation Museum should develop further. This is because history of this type can fill in the „blank spots“ about the realities of life left by the record of official documents, as well as allowing a broader audience to gain insights and understanding of the complexities of Latvia's recent past.⁸

Work in the field of public history also includes taking an active role in shaping the agenda of public debate about the past. Since the spring of 2000 marked the tenth anniversary of the triumph of democracy that culminated in the declaration of the restoration of Latvia's independence on 4 May 1990, it was decided that such an event deserved to be commemorated with an exhibit. The Museum's curator wished the exhibit to provoke reflection on society's place in the events of 1990, in order to counter what he saw as the monopolisation of the interpretation of the *Atmoda* (Re-Awakening) by today's political elites. Unfortunately, due to an acquisitions policy that currently – and correctly – prioritises the more chronologically distant 1940s and 1950s, the Occupation Museum's collections are not rich in materials on the period from 1985 to 1991. Therefore, it was decided to enter into a joint project with the Museum of the Latvian Popular Front, which was officially founded in early 1999. The Popular Front Museum inherited the archives of the defunct Latvian Popular Front, and the countless minutes of meetings, drafts of declarations, and letters received from supporters or detractors give a

⁸ Valters Nollendorfs, introduction to *Dokumenti liecina: Latvijas vēstures dokumentu izlase skolām 1939–1991*, eds. Zane Baķe et al. (Riga: Latvijas Okupācijas muzejs / OMF, 1999) 8.

very intimate view of the mood of grassroots politics in the Gorbachev era. Another important source of material was the contemporary press, especially political cartoons. The resulting exhibit sought to remind the people of Latvia – many of whom today feel alienated from politics – of the important role that they played in the restoration of democracy and the laying of foundations for the transition to a civil society. The people of Latvia in 1990 were united in their faith in a better future to a degree not seen since. Hence the dedicatory nature of the title of the exhibit *Cerībai un vienotībai* (For Hope and Unity).

Historical figures during their lifetime at the opening of the *Atmoda* exhibit on 18 April 2000. From the left: Dainis Īvāns, Chairman of Latvia's Popular Front, and Mavriks Vulfsons, Deputy of the Supreme Soviet of Latvia, at the time of the Independence Declaration on 4 May 1990.

The exhibit was a challenge to a view prevalent amongst the politicians today, many of whom rose to prominence during the *Atmoda* or its immediate aftermath, that it was the personalities of the leaders that steered Latvia towards democracy and independence. The documentary record shows, however, that these leaders, being only human, after all, could be hesitant and unsure of how to proceed. Yet time and again, whether at the ballot box or in pro-independence rallies, the people of Latvia made it clear to their elected representatives as to what was expected of them. The Popular Front parliamentarians were themselves largely of the people, in touch with the desires of society. It is interesting to note that all those Popular Front deputies of 1990 who still are involved in Latvian politics today declined the invitation to attend the opening of the exhibit at the Occupation Museum on 18 April 2000. The exhibit was sponsored in part by the Baltic Assembly, an institution of Baltic inter-parliamentary co-operation dating from the time of the *Atmoda*.

June 2000 marked exactly sixty years since the loss of Latvia's independence and the beginning of the first period of Soviet occupation in 1940. Being an event that looms large in the historical consciousness of many people in Latvia, 17 June was marked by many groups and institutions with exhibits, seminars, or other functions looking back on the effects of the occupation of Latvia by Soviet forces on 17 June 1940. Instead of perhaps being seen as competing with other similar events, the Museum decided to use its resources to highlight an issue of the loss of Latvia's independence that has undeservedly received little attention in recent years.

Andrejs Edvīns Feldmanis
autographing his book at
the opening of the
Masļenki exhibit 15 June
2000.

On 15 June 2000, the Occupation Museum held the official opening of the thematic exhibit *Masļenku traģēdija – Latvijas traģēdija* (The Tragedy of Masļenki – Latvia's Tragedy), on the same day as the launch of a book of the same name. The book, published by the Museum, is the product of ten years of research by Andrejs Edvīns Feldmanis, documentary filmmaker and head of the Museum's Visual History Programme.⁹ In his book, Feldmanis looks in detail at the causes and context of an unprovoked attack by Soviet special forces on Latvian border posts on the Latvian–Soviet border on the night of 14–15 June 1940. Because Soviet occupation of Latvia occurred only two days later, much of the truth about this serious breach of international law remained shrouded in mystery throughout the decades of Soviet rule in Latvia. Feldmanis began to unravel the mystery of the attack on Masļenki while working on a documentary film in the last years before Latvia regained its independence from the USSR. Thereafter, he continued his research out of a desire to set the record straight.

Museum historian Richards Pētersons adapted the research that went into Feldmanis's book into a thematic exhibit. The story of Masļenki is a compelling one, with both treachery and tragic heroism. Latvia's eastern border during the 1930s had developed into a zone of intense intelligence activity, where Western countries gathered information about the Soviet Union, and the USSR spied on its smaller neighbours. Caught in the crossfire were those who sought to guard the integrity of Latvia's sovereignty and many innocent civilians. The attack on the border posts around Masļenki was an act of criminal hostility by the USSR, and the taking of civilian hostages across the border was an ominous warning of the mass arrests and deportations to come, following Latvia's annexation by the USSR. While the Soviet motives for the attack remain the object of speculation, Feldmanis's research has uncovered that an important result of the event was the destruction of Latvia's network of counter-intelligence agents along its eastern border. It also revealed to the Soviets the weakness of the three Baltic states to mount co-ordinated resistance to Soviet aggression.¹⁰ Surprisingly, despite the importance of Latvia as a listening post for foreign intelligence, the Western governments

⁹ Andrejs Edvīns Feldmanis, *Masļenku traģēdija – Latvijas traģēdija* (Riga: OMF, 2000).

¹⁰ *Ibid.* 175–80.

reacted to the news of threats against the Baltic states with a marked lack of concern.¹¹ Less surprising, however, is that in Russia today there are attempts by some to downplay the reality of the attack on Masļenki, in an apparent attempt to lessen the legal implications of what was clearly an illegal act of unprovoked aggression.¹²

The implications of both the book and the exhibit are important ones for Latvia's society today: how, considering Latvia's geopolitical location, do we safeguard the liberty of our people and the sovereignty of our country? By presenting an historical context to these current debates on integration into European and Trans-Atlantic structures, the Occupation Museum is doing its part in the service of public history.

The Museum's mission requires it not only inform society in Latvia about the period of Soviet and Nazi occupation, but to engage foreign audiences as well. Every year, thousands of tourists visit the Museum. In the year 2000, the total number of visitors was just over 35,000, and an estimated half of these were from abroad. Therefore an effort is made to provide display texts and assistance from staff not only in

Swedish Prime Minister Göran Persson (center) visiting the Occupation Museum on 27 June 2000. His Museum guide is the Curator of the Exhibits Matthew Kott. On his right: Jānis Dripe, Latvian Ambassador to Sweden.

Latvian, but in English, German, and Russian as well. The Chanceries of the President, the Parliament, the Government, and various ministries include the Museum in the itineraries of foreign dignitaries. Among the distinguished guests during the survey period were US Congressman Tom Lantos, Slovenian President Milan Kučan, Swedish Prime Minister Göran Persson, and Dr. Efraim Zuroff, head of the Simon Wiesenthal Centre's Jerusalem bureau. The Museum staff have also been happy to provide information and interviews to foreign journalists through co-operation with the Latvian Institute.

The Museum, however, is not content to passively wait for the world to come to Riga. The travelling exhibit *Latvia Returns to Europe: From Occupation to Freedom*, which started in 1998, as the Museum in miniature, visits other European cities. Under the guidance of Project Co-ordinator Dr. Paulis Lazda and with the generous assistance

¹¹ As evidence of the unconcerned British reaction, Feldmanis reproduces a Foreign Office diplomatic telegram received 15 June 1940 (Public Record Office, FO 371/24761) on p. 225.

¹² *Ibid.* 188–90.

The Museum's travelling exhibit in Stockholm, February 2000. From the left: Dr. Paulis Lazda, Jānis Dripe, the Ambassador of the Republic of Latvia to Sweden, Jack Miatlock, former US Ambassador to USSR.

of Latvia's government and diplomatic representations abroad, the exhibit in the survey period was on display in Oslo, Copenhagen, Strasbourg, Stockholm, Paris, Warsaw, Lisbon, and Sydney. By the end of 2000, Madrid and Prague had also seen it.

All of these exhibits do not take into account the day-to-day work done on the permanent exhibit or the ever-changing „mini displays“ and „items of the month“ that serve to keep our regular visitors coming back.

The Education Programme

Work with Latvia's younger generations has been a priority of the Museum since the inception of the Education Programme in 1997. The Programme targets its work not only at schoolchildren through developing interactive activities designed to integrate the visit to the Museum into the history they are taught at school, but also works with teachers to improve the way in which they teach the history of Latvia's occupation. In the year 2000, the Education Programme conducted 4 teacher seminars, and 186 student groups (3506 students) were taught in the Museum by members of the Programme staff.

Over the years, a general complaint has been that there is a dearth of quality teaching materials about the subject in Latvia. Funding restraints at many elementary and secondary schools mean that teachers often have to make do with general history textbooks that cover the period in question only cursorily. Since money for a complete set of newer, better textbooks is often not available, teachers are challenged to find other ways of presenting the subject as required by the curriculum, yet in a way that makes this complex period understandable. In reaction to this dilemma, the Museum's Education Programme brought together a working group for the purpose of creating high-quality, innovative auxiliary materials for the teaching of the history of Latvia's occupation.

The editorial staff at the presentation of the Education Programme's document collection, 13 January 2000. From the left: Valters Nollendorfs, Matthew Kott, Zane Baķe, Richards Pētersons, Ieva Gundare, Dagnija Staško.

After a year and a half of effort, the book *Dokumenti liecina* (Documents Bear Witness) was launched on 13 January 2000.¹³ Dividing the period 1939-1991 into six chronological chapters, the bulk of the book is taken up by facsimiles of historical documents. All the documents are annotated, and, where necessary, translations or transcriptions are provided. The purpose of the collection is to provide schoolchildren with authentic evidence of what life was like in Latvia in the second half of the twentieth century, and to get them thinking about issues such as moral choice, authorship and agency, or propaganda vs. reality.

The book is designed with classroom use in mind. Metal spiral binding allows the book to open flat for photocopying. There is an introduction for pupils on the use and analysis of documents for gaining an understanding of past events. For the benefit of those classes using older textbooks, a brief overview of the history of Latvia's occupation is included in the book, with key events and topics in the text being keyed to documents included in the book.

The book has been very well received. Within six months of its launch, almost the entire edition of 3,000 copies had been sold. This was helped by the fact that grants from the Latvian Ministry of Education and Science, the Soros Foundation-Latvia, and

¹³ *Dokumenti liecina: Latvijas vēstures dokumentu izlase skolām, 1939–1991*, eds. Zane Baķe, Ieva Gundare, Matīss Kotts, Valters Nollendorfs, Richards Pētersons, Dagnija Staško, Dzidra Zujeva (Riga: Latvijas Okupācijas muzejs / OMF, 1999).

the American branch of the Daugavas Vanagi organisation helped to subsidise the price of the book for direct sales, making it more affordable for schools. Many Latvians living abroad also responded to a call to donate sets of the document collection to schools in Latvia. A second edition came out in late 2000.

While teachers have responded positively to *Dokumenti liecina*, the reaction of academic historians has been more reserved. This may stem from a lack of appreciation for the problems of teaching twentieth-century history at a primary or secondary school level in Latvia. It was therefore very rewarding for the working group to see a glowing review published in the premier academic history journal in Latvia, the *Journal of the Historical Institute of Latvia*.¹⁴

A group from the Museum was also invited to attend a round-table seminar on the problems of teaching twentieth-century history of Latvia, which was held on 1–2 April 2000 in the town of Līgatne. The seminar was hosted by the History Teachers' Association of Latvia. The organisers wanted to bring academic historians, museum and archive workers, Education Ministry officials, and schoolteachers face to face, in order to discuss how subjects such as World War II and the Holocaust should be taught in the schools. From the comments of the participating teachers, it seems that the Occupation Museum is an institution at the forefront of developing materials and methods best suited to the specific needs of educators in Latvia.

Under the leadership of Ieva Gundare, the Education Programme intends to continue to further develop its strong position in educational theory and practice. There are plans to follow up *Dokumenti liecina* with a handbook for teachers. New teacher seminars and interactive activities for school groups are also in the making, adding to the range already offered regularly by the Education Programme. The Museum believes it to be of the utmost importance that the younger generations in Latvia learn to understand the crimes of totalitarianism, so that they will grow to be good citizens of democratic, inclusive civil society in Latvia.

The Research Programme

The job of the Museum's Research Programme, headed by Professor Dr. Heinrihs Strods, is to involve the Museum in scholarly academic debate on topics related to Latvia's occupation by the Nazis and Soviets.

One way that this is done is by participation in academic conferences, seminars, and working groups. During the period from June 1999 to June 2000, the participation by representatives of the Museum in such activities was very high. In June 1999, papers were presented by scholars from the Museum at both the conference „Latvia in World War II”, held in Riga, and at the Third Conference of Baltic Studies in Europe, which took place in Stockholm. In June 2000, representatives of the Museum participated in the Seventeenth Baltic Studies Conference held at Georgetown University in the USA. They also presented papers at the International Congress on the Crimes of Communism, hosted by the Parliament of Lithuania in Vilnius. At various times in between, people from the Museum took part in academic seminars and conferences in Latvia, Germany, Lithuania, and elsewhere.

It must be also mentioned that Heinrihs Strods and Valters Nollendorfs of the Museum are both members of the special Presidential Commission on recent Latvian

¹⁴ Ainārs Lerhis, review of *Dokumenti liecina* in *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2 (2000): 178–80.

The Director of the Research Programme, Prof. Dr. Henrihs Strods.

history, which is charged with investigating crimes against humanity during the occupations by both the Soviet Union and Nazi Germany.

The chief contribution of the Programme to the promotion of scholarly research on the recent history of Latvia is its annual publication, the *Yearbook of the Occupation Museum of Latvia*. This annual periodical is intended to be a focus and a stimulus for scholarly historical research, yet is presented in a way designed to make it appealing to an audience of non-specialists as well.

The first issue of the *Yearbook*, with the issue title „Policies and Practices of Genocide“, came out in February 2000. Its bold layout and generous use of photographs and document reproductions immediately set it apart from all other scholarly history journals in Latvia. In a small, crowded market for journals like Latvia, the generally positive reception of

the *Yearbook* by its more established „competition“ attests to its innovative character.¹⁵

After this promising start, the Museum hopes to further develop the *Yearbook* into a world class periodical. To do so, it will continue to solicit articles and contributions from a variety of scholars both within and outside the Museum. It also intends to boost the proportion of its content in English, currently confined largely to article summaries, which will make the *Yearbook* more valuable to the international academic community.

In the future, it is hoped that the Research Programme will develop into an internationally respected centre of historical research, promoting the understanding of what happened to Latvia and its people under Soviet and Nazi occupation through publications and conferences. The achievement of this vision will likely go a long way towards preventing the revival of totalitarianism in this part of Europe.

The Museum Collections, Visual History Programme, and Memorial Sites Programme

At the heart of any museum are the collections – evidence of times past and fundamental starting points of both exhibits and scholarly research.

The acquisition of artefacts and documents continues; the highlights of the Museum's recent additions are described elsewhere in this issue of the *Yearbook*. During the year 2000, 11,288 units were acquired from 476 sources, bringing the total of units in the Collections to 42,555 from 2,986 sources. In addition, some 14,000 photographic negatives are stored in the Collections.

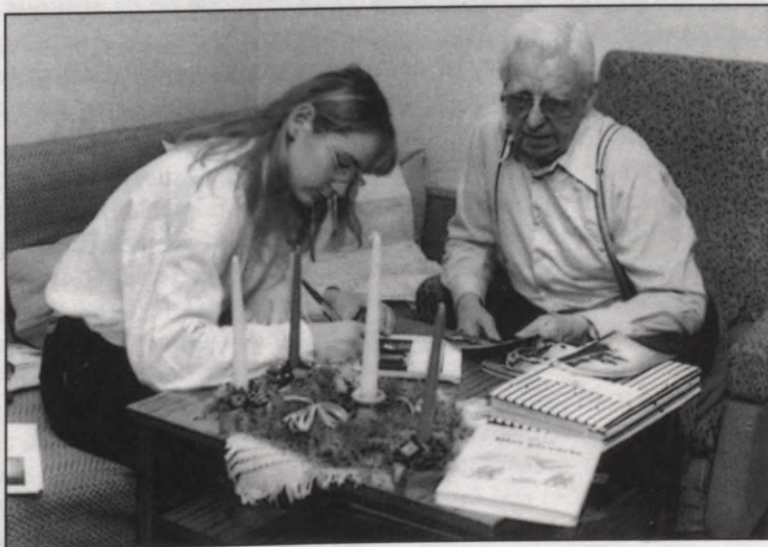
¹⁵ Irēne Šneiderē, review of *Okupācijas Muzeja Gadagrāmata 1999* in *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3 (2000): 192–96.

A significant change in Collections policy from June 1999 to June 2000 is the creation of the Acquisitions Committee, a formal body representing the various Museum structures that decide on questions of acquisition collectively. This way, the opinions of all branches of the Museum's activity are taken into account, and it is not up to the Collections staff alone to decide. Such a system is of the kind demanded by the State Museums Administration before granting accreditation to a museum in Latvia.

The Museum also has been participating in the working group planning the structure of the future computerised registry of the National Museums Collection, to be administered by the State Museums Administration. Representing the Museum on this body is Taiga Kokneviča, who oversees the entry of data into the Occupation Museum's relational database of Collections items and information about persons. Although the Museum itself has not yet received accreditation, participation in this working group will ensure the seamless integrate of the Occupation Museum's database with any future National Collections Registry, facilitating the use of the Museum's Collections by researchers or other museums.

The work of the Visual History Programme, which records interviews with people who lived through the upheavals of the Soviet and Nazi occupations, continues as well. The *Mas/enki* book (see above) by the head of the Programme, Andrejs Feldmanis, is the first major work of historical research to rely heavily on material from videotaped interviews in the Museum's video library. The number of interviews conducted in the year 2000 was 84, bringing the total number in the collection to 398.

A recent addition to the array of the Occupation Museum's activities is the creation of the Memorial Sites Programme in the spring of 2000. This new Programme was founded at the suggestion of Richards Pētersons. The purpose of the Programme is to collect information on any sites that are of significance to the history of Latvia's occupation by the Soviet Union or Nazi Germany. These can be locations of specific events such as World War II battlefields, places connected with important historical figures, such as the home of a dissident, or monuments erected in honour of specific events or persons. Through the work of researchers employed by the Programme, volunteers, and local history enthusiasts, it is hoped that a comprehensive database of historical sites can be

Visual History Programme at work. Staff member Lelde Ozols recording materials donated to the Museum.

compiled, complete with descriptions, location photos and area maps. The information in this database would then be made publicly available. A longer-term plan of the Programme is to develop the mechanisms necessary for the raising of public awareness of these sites by arranging tours and by affixing commemorative plaques or creating appropriate memorials where none yet exist.

The Museum already has limited experience in the planning of monuments. A few years ago, in co-operation with Latvian Railways, the Museum arranged for a reconstruction of a 1930s railway freight car to be installed at Riga's Torņakalns Station. This station served as one of the main stations from which thousands of residents of Riga were deported by the Soviets on the night of 13–14 June 1941. The reconstructed freight car is exactly of the type used to transport the deportees to their final destinations, whether Siberian exile for the women and children or GULAG camps for the men. This lone freight car is now regularly a focus of commemorative ceremonies on 14 June each year.

Perhaps more than any other new initiative, the creation of the Memorial Sites Programme emphasises the Occupation Museum's long-term commitment to raising the level of public knowledge about the history of the occupation period. By showing how widespread the phenomena of terror and repression were under the Nazi and Soviet occupations, and by giving due recognition to those who risked everything but their integrity to stand up to these totalitarian regimes, the Museum hopes to help eradicate extremist politics and nostalgia for Nazism or Communism in the minds of the people of Latvia.

In retrospect, the year from June 1999 to June 2000 was one full of activity. On the one hand, the Museum sought to reform itself after the years of rapid growth since its founding in 1993, and to consolidate the position of respect and authority that it enjoys in Latvia today. On the other hand, new innovative steps were taken to further change the way people both in Latvia and abroad view the events in Latvia's history during the period 1939 to 1991. The Museum has set lofty goals for itself, and its efforts are starting to bear their first fruits. One can only hope that the Museum will be able to shun the comfort of complacency and continue on its arduous mission. In Latvia especially, public history is like a battlefield for the historical consciousness of society. Here, the enemy is the legacy of decades of totalitarianism, which fuels conflict and hatred, and at stake is the people's future chance of peace, democracy, tolerance, and freedom.

Kopsavilkums

Panākumi cīņā par „publisko vēsturi”: Latvijas Okupācijas muzeja darbs no 1999. gada jūnija līdz 2000. gada jūnijam

MATĪSS (MATTHEW) KOTTS

Jēdziens „publiskā vēsture” (*public history*) kā pretstats „akadēmiskajai vēsturei” gūst arvien plašāku atzišanu, it sevišķi ASV. „Publiskās vēstures” nolūks ir informēt cilvēkus par pagātnes notikumiem un veicināt to izpratni. Muzeji šeit spēlē nozīmīgu lomu. Latvijas Okupācijas muzejā šo lomu apgrūtina fakts, ka muzejā parādītie notikumi vēl arvien ir dzīvi aculiecinieku atmiņā un nereti noved pie domstarpībām par to interpretāciju. Tomēr muzeja sasniegumi apskatītajā laika periodā ir vērtējami pozitīvi.

Lielas pārmaiņas notikušas muzeja struktūrā un personālā, kas apzīmēamas kā muzeja profesionalizācija. Muzeju sākumā kopš 1993. gada veidoja galvenokārt neliels skaits zinīgu un spējīgu entuziastu, bet tagad tas paplašinājies, attīstījies jaunos darbības virzienus un piesaistījis darbiniekus ar profesionālu pieredzi. Aizvadītajā laika posmā muzeja administratīvo vadību pārņēmusi jauna izpilddirektore Gundega Feldmane-Zāns. Izglītības programmas vadību uzņēmusies Ieva Gundare, bet Dagnija Staško kļuvusi par pirmo muzeja sabiedrisko lietu koordinatori. Muzejs arī centies piesaistīt jaunāka gadagājuma vēsturniekus un atbalsta viņu tālākizglītošanos un pētniecības intereses.

Pārskata laikā izveidojusies publikāciju programma, kuras paspārnē minētajā laika posmā iznākušas divas grāmatas – Izglītības programmas sagatavotais dokumentu krājums skolām „Dokumenti liecina”, Andreja Edvīna Feldmaņa pētījums „Masļuenu traģēdija – Latvijas traģēdija” – un viens periodisks izdevums – muzeja Gadagrāmatas pirmais sējums. Sākusi veidoties arī muzeja Piemiņas vietu programma, kuras ietvaros muzeja darbinieki cenšas apzināt un darīt pieejamus ar okupācijas laiku saistītus objektus visā Latvijā. Uzsākts muzeja akreditācijas process.

Vēl arvien muzeju un Latvijas sabiedrību nodarbina jautājums par muzeja atrašanās vietu, it sevišķi sakarā ar Melngalvju nama būves pabeigšanu un Rātslaukuma apbūvi. Rīgas domes lēmums par muzeja ēkas nojaukšanu nav atcelts, bet mēģinājumi atrast muzejam citas piemērotas telpas nav bijuši sekmīgi. Muzeja palikšanu patlabanējā vietā argumentē fakts, ka muzeja ēka arvien vairāk asociējas kā Okupācijas muzejs, kura novietojums pilsētas centrā dara to pieejamu apmeklētājiem, un ka tā ir viena no trim ēkām Rīgā, kas celta tieši muzeja vajadzībām. Tai pašā laikā valdībā un sabiedrībā nostiprinājies uzskats par vajadzību pēc šāda muzeja, ko pastiprinājušas muzeja darbības pozitīvās izpausmes.

Kad 1998. gadā bija pabeigta muzeja galvenā ekspozīcija par laika periodu no 1939. līdz 1991. gadam, muzejs nelielā atbrīvotā ekspozīcijas telpā sāka rīkot tematiskas izstādes, kā arī mazākas skates vestibīlā. Apskatītajā laika periodā muzeja ekspozīcijas kurators bija Matīss Kotts. Viņa pārraudzībā notika četras tematiskas izstādes. Jūnija deportācijām veltīto izstādi „Dzīvot un izdzīvot ar mākslu”, kurā bija redzami izsūtījumā vai par izsūtījuma tēmu tapuši darbi, veidoja muzeja vēsturnieks Richards Pētersons.

Pētersona veidoto izstādi tēlnieka Eduarda Sidraba (1898–1963) piemiņai atklāja 18. novembrī, viņa 101. dzimšanas dienā. Tā turpināja aizsākto tēmu, jo Sidrabs astoņus gadus pavadīja GULAGā. Atmodas laikam un 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācijai veltīta izstāde „Cerībai un vienotībai”. Tā bija veidota sadarbībā ar Tautas frontes muzeju, kur to novietoja pēc izstādes Okupācijas muzejā. Atceroties padomju uzbrukumu Mašlenku robežposteiņiem Latvijas pierobežā 1940. gada 15. jūnijā, muzejs atklāja Richarda Pētersona sagatavotu izstādi „Mašlenku traģēdija – Latvijas traģēdija”, tai pašā laikā atverot Andreja Edvīna Feldmaņa grāmatu ar tādu pašu nosaukumu. Profesora Pauļa Lazdas organizētā ceļojošā izstāde „Latvija atgriežas Eiropā” pārskata periodā apmeklēja Oslo, Kopenhāgenu, Strasbūru, Stokholmu, Varšavu un Lisabonu. Tai pašā laikā izstāde sāka arī ceļojumu pa Austrālijas centriem.

Izglītības programmas lielākais sasniegums pārskata periodā bija dokumentu krājums skolām „Dokumenti liecina”, kas tapa, atsaucoties uz skolotāju prasībām pēc autentiskiem materiāliem. Pirmais 3000 eksemplāru metiens, pateicoties galvenokārt ārzemju latviešu atsaucībai grāmatas komplektus dāvināt skolām, ir jau izpārdots un tapis atkārtots iespiedums. Sākta skolotāju rokasgrāmatas sagatavošana. Skolēnu nodarbībās muzejā 2000. gadā piedalījušās 186 skolēnu grupas ar 3506 skolēniem. Pētniecības programma sagatavojusi pirmo zinātnisko Gadagrāmatu. Turpinājies krātuvju un Videoliecību programmas darbs. Krātuves 2000. gadā ieguvušās 11 288 vienības, bet videoliecību skaits līdz gada beigām sasniedzis 398.

Ieskats Okupācijas muzeja krājumos un jaunieguvumos (1998–2000)

INESE DREIMANE

Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmatā arī šogad iekļauts pārskats par muzeja krātuves materiāliem. Pamatā izmantotas lietas, kuras muzejam dāvinātas 1999. un 2000. gadā, taču ir arī atsevišķi 1998. gada materiāli. Tematiskajās grupās ietvertu lietu skaits atšķirībā no iepriekšējā gada ir dažādāks. Vislielākā ir lietisko priekšmetu grupa, jo tieši starp tiem bija interesanti materiāli, ar kuriem muzejs vēlas iepazīstināt Gadagrāmatas lasītājus. Iespēju robežās sniegta precīza informācija par katras lietas, dokumenta, fotogrāfijas utt. izgatavošanas un izmantošanas laiku, kā arī ziņas par cilvēkiem, kuri saistīti ar minētajām lietām.

I. PRIEKŠMETI

1. Šaha figūru komplekts (34 figūras).

Iegūšanas datums: 2000. gada 4. janvārī. Dāvinājis Oskars Muncis.

Izmēri: 2,7 x 2,7 x 8,6 cm.

Materiāls: dekoratīvi apstrādāts koks.

Raksturojums: nacionālais partizāns Juris Muncis (1915) apcietināts 1947. gada 31. janvārī un notiesāts uz 25 gadiem ieslodzījumā. Soda viņš izcieta kādā no Vorkutas nometnēm. Ieslodzījumā J. Muncis zīmēja skices šaha komplektam, kur baltās figūriņas attēlotas kā senlatviešu karavīri, bet melnās – kā krustneši. 50. gados kāds J. Munča ieslodzījuma biedrs izgatavoja šaha komplektu, par pamatu ņemot J. Munča skices. Šā cilvēka vārds nav zināms. Iespējams, viņš bija igauņis.

Šaha komplekta 34 figūriņas darinātas no koka, smalki apstrādātas un rotātas ar ornamentiem. Zīmīgs ir katras figūriņas pamatnes rotājums, kas „baltajiem” un „melnajiem” atšķiras: senlatviešu karavīra pamatnē iegravēts skujiņu raksts, bet krustneša pamatnē – krustiņi. Figūriņas ir gaiši un tumši brūnā krāsā, kas panākts, izmantojot atšķirīgu lakoju. Domājams, ka figūriņas tapušas 50. gadu vidū vai otrajā pusē, kad režīms ieslodzīto nometnēs kļuva nedaudz vieglāks.

Precīzs Jura Munča atbrīvošanas laiks nav zināms. Atgriežoties Latvijā, viņš atveda šaha figūru komplektu sev līdzī. Vēlāk tas nonāca Amerikas Savienotajās Valstīs, kur dzīvo J. Munča brālis Oskars, kurš savukārt to dāvināja muzejam.

2. Pašdarināts žiletetes turētājs un asināmā galodiņa.

Iegūšanas datums: 2000. gada 8. martā. Dāvinājis Jānis Baltmanis (1922).

Izmēri: 8,9 x 2 cm un 4,9 x 4,9 cm.

Materiāls: varš.

Raksturojums: bijušais leģionārs un Ilūkstes nacionālo partizānu pulka komandiera Staņislava Urbāna (1906–1958) adjutants Jānis Baltmanis pēc aresta 1949. gada 16. martā

50. gados Vorkutā izgatavots šaha figūru komplekts. Skiču autors Juris Muncis.

Žiletas turētājs. 1950. gadā Ekibastuzā darinājis ieslodzītais Jānis Baltmanis.

un izmeklēšanas tika notiesāts ar brīvības atņemšanu uz 25 gadiem. Soda izciešanas laikā viņš atradās dažādās nometnēs, to skaitā Kazahijas PSR stingrā režīma nometnē Ekibastuz-Ugoļ. 1950. gadā J. Baltmanis piedalījās tuvējās pilsētiņas slimnīcas būvdarbos. J. Baltmanis no elektrības sadales skapja ieguva nelielu vara plāksnīti, no kuras darbnīcā izgatavoja žilettes turētāju. Ierīce atvieglāja skūšanos un žilettes asināšanu. J. Baltmanis centās žilettes turētāju izgatavot pēc iespējas mazāku, jo tad to var vieglāk paslēpt. Ieliekto galodiņu J. Baltmanis ieguva no kāda brīvā strādnieka.

Priekšmetus J. Baltmanis saglabāja līdz savai atbrīvošanai no ieslodzījuma 1959. gadā, kā arī dzīvojot Pleskavas apgabala Pitalovā (agrākajā Abrenē). Latvijā J. Baltmanis atgriezās 1960. gadā, neraugoties uz varas iestāžu aizliegumu.

3. Sarkanās Zvaigznes ordenis (Nr. 2872747) un ordeņa grāmatiņa.

Iegūšanas datums: 2000. gada 15. februārī. Dāvinājusi Lidija Taraņina.

Izmēri: 24,5 x 5 cm.

Materiāls: metāls, sarkanās krāsas emalja.

Raksturojums: Sarkanās Zvaigznes ordenis (dib. 1930. gadā) bija viens no augstākajiem Padomju Savienības apbalvojumiem, ko piešķīra par militāriem nopelniem. Tas izgatavots no metāla piecstūra zvaigznes formā, klāts ar tumši sarkanu emalju. Centrā attēlots sarkanarmietis ar šauteni, bet ap viņa tēlu vijas uzraksts „Visu zemju proletārieši, savienojieties!”.

Padomju pilsonis, kuram piešķirts ordenis, ieguva privilēģijas un atvieglojumus ikdienas dzīvē. Lai apliecinātu savas privilēģijas, atlika uzrādīt personīgo ordeņa grāmatiņu, ko parasti nēsā līdzī.

Minēto ordeni 1949. gada 8. augustā piešķīra Sarkanās armijas virsniekam Jevgeņijam Ivanovičam Taraņinam. Diemžēl ordeņa grāmatiņā nav minēti viņa nopelni. Kopumā no 1947. gada līdz 1977. gadam viņš apbalvots ar diviem ordeņiem, desmit dažādām medaļām un vienu krūšu nozīmi. Muzeja rīcībā visus J. Taraņina apbalvojumus nodevusi Lidija Taraņina, pie kuras tie pēdējos gados glabājušies.

4. Ķīnas un Padomju Savienības draudzības medaļa (piešķirta 1953. gadā).

Iegūšanas datums: 2000. gada 15. februārī. Dāvinājusi Lidija Taraņina.

Izmēri: 9 x 4 cm.

Materiāls: metāls, sarkanās krāsas emalja, lentītes audums.

Raksturojums: Jevgeņijs Taraņins 1953. gada 23. februārī saņēma specifisku apbalvojumu: jubilejas medaļu, kas veltīta Sarkanās armijas 35. gadadienai un PSRS–Ķīnas savstarpējās draudzības un palīdzības līguma parakstīšanas 3. gadadienai. Saņemšanas brīdī J. Taraņina dienesta vieta bija Portartura (Ķīnā).

Medaļā apvienoti PSRS un Ķīnas karogi, sarkanā zvaigzne un simboliskās vārpas. Uz medaļas lentītes ir zelta krāsas piecstaru zvaigzne. Uzraksti uz medaļas ir ķīniešu valodā, taču klāt pievienotajā medaļas piešķiršanu apliecinošajā dokumentā paralēli ķīniešu valodai ir teksts krieviski. Medaļa piešķirta saskaņā ar Ķīnas Tautas Republikas Centrālās tautas valdības Tautas revolucionārās kara padomes priekšsēdētāja Mao Czeduna rīkojumu.

Šāda veida apbalvojumi liecina par Padomju Savienības militāro spēku klātbūtni kārtējās „sociālistiskās revolūcijas” vai „tautas atbrīvošanās kara” laikā dažādās pasaules malās.

5. Marles maisiņš ar Dievvardiem (lūgšanu).

legūšanas datums: 2000. gada 5. aprīlī. Dāvinājusi Alvīne Baltmane (1925).

Izmēri: 5,1 x 2,7 cm.

Materiāls: marle, papīrs.

Raksturojums: Ilūkstes apriņķa Rubenes pagasta iedzīvotāju Alvīni Vuškāni (tagad Baltmani) 1950. gada 3. janvārī čekisti arestēja par nacionālo partizānu atbalstīšanu. Izmeklēšanas laikā A. Vuškāne atradās Daugavpils cietumā, kur kāda apcietināta Latgales lauku sieviete viņai iemācīja no galvas lūgšanu. Tajos lūgta Dieva palīdzība grūtos brīžos un izmisumā, kā arī izteikts aicinājums pajauties uz Viņa žēlastību:

(..) Klaus, ko Dievs saka: Kas mani cerēja

Visas bauslības manas izpildīja, –

Tiem es jo visā dzīves vajadzībā

Neaizmirsdams būšu palīdzībā

I nasmodēšu nekad jo lūgšanu

Un tavs jam būšu jemdams uz glabošanu,

Lai drūši gaida savas pestīšanas

Un augš ar mani mīlas dzīvošanas.

Amen

Alvīne Vuškāne uzrakstīja lūgšanu uz rutiņu lapas un to ievietoja pašas gatavotā nelielā marles maisiņā ar saitīti, lai uzkarinātu kaklā. 1950. gada 30. augustā Baltijas Kara apgabala Kara tribunāls Alvīnei Vuškānei piesprieda 10 gadus ieslodzījumā un 5 gadus bez tiesībām. Viņa tobrīd bija 25 gadus veca. Sodu A. Vuškāne izcietā Irkutskas apgabala Taišetā nometnē, kā arī Karagandā (Kazahijas PSR) līdz 1956. gada 11. jūnijam.

Maisiņš bija īpašniecei līdzī visus smagos ieslodzījuma gadus. Grūtos brīžos viņa pie sevis, kā arī skaļi skaitīja šo lūgšanu, rodot mierinājumu pašā un ticībā Dievam.

Rakstā citēts lūgšanas fragments. Muzeja rīcībā ir viss teksts.

6. Kokgriezumiem rotāta rokdarbu kastīte.

legūšanas datums: 2000. gada 5. aprīlī. Dāvinājusi Dzidra Līcīte-Liepiņa (1926).

Izmēri: 15,7 x 28,8 x 11 cm.

Materiāls: dekoratīvi apstrādāts koks.

Raksturojums: rokdarbu kastītes darinātājs ir nezināms krievu tautības ieslodzītais, kurš to izgatavoja 1948. gadā un uzdāvināja Dzidrai Līcītei-Liepiņai. Viņa šajā laikā atradās nometnes lazaretē Arhangeļskas apgabala Veļskas rajonā. Muzeja rīcībā trūkst tuvākas informācijas par kastītes darinātāju. Dz. Līcīte-Liepiņu 1945. gada 28. decembrī arestēja par darbību ģenerāļa Kureļa grupā un LNPO (Latvijas Nacionālo partizānu organizācijas) atbalstīšanu pēckara periodā. LPSR IeM karaspēka Kara tribunāls viņai piesprieda 20 gadus ieslodzījumā un 5 gadus bez tiesībām. Dz. Līcīte-Liepiņa no ieslodzījuma atgriezās 1956. gada 14. maijā pēc tam, kad piespriedo sodu samazināja līdz 10 gadiem.

Uz vāka attēlots minētās nometnes lazaretē skats – no zonas uz vārtu pusi. Redzams žogs, barakas, sargtornis. Nometnes skats ierāmēts pārsteidzoši romantiskā ietvarā ar čiekuriem, skujām, lapām, zemeņu ogām. Turpat redzami arī dzīvnieki: vāvere, lapsa, ezītis, lācis un alnis, kā arī putni. Kokgriezumi rotā arī kastītes sānus: uz tiem redzami dzīvnieki, ziemeļu iedzīvotāji briežu pajūgā, dabas skati. Aizmugurē lapu un ornamentu ietvarā ar latviešu burtiem iegravēta Dz. Līcītes-Liepiņas monogramma D. L.

Kokgriezumiem rotāta rokdarbu kastīte. Izgatavota 1948. gadā Arhangeļskas apgabala Veļskas rajonā.

Kastītes rotājumi labi raksturo ieslodzīto garīgo pasauli. No vienas puses, nometnes skati ar sargtorņiem, bet, no otras – gleznaini dabas skati un ziemeļbriežu pajūgs, kas traucas tālumā. Varbūt uz dzimteni...

7. Ieslodzījumā izgatavota skārda bļodiņa.

legūšanas datums: 1999. gada 5. novembrī. Dāvinājis Pēteris Stepiņš (1914–2000).
Izmēri: augstums 6,1 cm; diametrs 12,4 cm.

Materiāls: skārds.

Raksturojums: 1944. gada rudenī Pēteri Stepiņu iesauca leģionā, un viņš cīnījās Kurzemes cietoksnī. Pēc kapitulācijas viņš nokļuva filtrācijas nometnē Tālajos Austrumos, kur strādāja Baikāla–Amūras dzelzceļa būvdarbos. Ieslodzīto dzīves apstākļi bija ļoti smagi – trūka pārtikas un medikamentu. Daudzi cilvēki 1945. gada vasarā gāja bojā.

Trūka arī personīgās lietošanas priekšmetu. Nebija pieejami pat trauki, lai saņemtu trūcīgo nometnes uzturu. Taču ieslodzītie atrada izeju. Nometnē bija pieejamas amerikāņu konservu kārbas, kuru saturu izlietoja nometnes administrācija un sargi. No tukšajām kārbām vairāki ieslodzītie, izmantojot primitīvus darba rīkus, izgatavoja bļodiņas. Viena šādi darināta bļodiņa nonāca arī P. Stepiņa rīcībā. Uz tās malas redzams arī uzraksts angļu valodā. Bļodiņa viņam noderēja ne tikai ieslodzījumā, bet arī garajā mājupceļā pēc atbrīvošanas 1946. gada 13. oktobrī.

Latvijas armijas
zobena roktura
tumbons.

8. Tumbons no Latvijas armijas zobena roktura.

legūšanas datums: 1999. gada 6. augustā. Dāvinājis Imants Mīlīgs (1930).

Izmēri: 5,6 x 6,1 cm.

Materiāls: metāls.

Raksturojums: reljefais metālā kaltais tumbons ar Latvijas ģerboni reiz greznojis kāda nezināma Latvijas armijas virsnieka zobena rokturi. Tumbonam nonākot muzejā, atklājās, ka informācija par to ir gaužām skopa. I. Mīlīgam 1979. gadā tumbonu dāvināja kāds bijušais Vorkutas nometnes ieslodzītais. Šim cilvēkam ieslodzījumā, visiem stāvot ierindā un gaidot kratīšanu, tumbonu iespieda rokā līdzās stāvošais likteņa biedrs. Varam tikai minēt – Latvijas armijas virsnieks, zobena un tumbona īpašnieks vai ne. Pēc tam cilvēks, pie kura tumbons nonācis, to iešuva savā apģērbā un nēsāja līdz septiņus gadus.

Papildu informācijas mūsu rīcībā nav. Iespējams, publikācija palīdzēs, ja to izlasīs un atsauksies tie, kuriem vēl kas zināms par šo notikumu vai tam līdzīgiem.

II. MĀKSLAS DARBI

1. Tintnīca.

legūšanas datums: 1998. gada 4. jūnijā. Dāvinājis Bērtulis Buls (1923).

Izmēri: pamatne 16,5 x 20,5 cm; skulptūras augstums 13 cm.

Materiāls: krāsots ģipsis.

Raksturojums: Bērtulis Buls 1942. gada 28. februārī brīvprātīgi iestājās dienestā vācu armijā. Karavīra gaitas ilga līdz 1945. gada 9. maijam. Viņš izgāja filtrāciju Kurzemē un līdz 1949. gadam strādāja par dzelzceļnieku. Taču 1949. gada 7. jūnijā B. Bulu apcietināja un, pamatojoties uz safabricētu apsūdzību, 1949. gada 13. septembrī

Tintnīca. 1954. gada 18. novembrī Džezkazganā darinājis Bērtulis Buls.

piesprieda 25 gadus ieslodzījumā un 5 gadus bez tiesībām. Soda viņš izcieta Džezkazganas noietnē (Kazahijas PSR). Atbrīvots 1955. gada 15. decembrī.

B. Bulam bija mākslinieka dotības – cietumā no maizes drupačām viņš veidoja figūriņas, atainojot gan dzīvniekus, gan cilvēkus. Nometnē, šahtas Kresto Zapad pagalmā 1950. gadu sākumā B. Buls izveidoja strūklaku, līdzīgu tai, kādu redzējis Vācijā, apmācību laikā: gulbi ar mazu bērnu uz muguras.

Tintnīca ar figurālu veidojumu tapa 1954. gada 18. novembrī. B. Buls to dāvināja mātai Barbarai, kura visus ieslodzījuma gadus pašizliedzīgi gādāja par brāli, apmeklējuma viņu cietumā un iespēju robežās sūtīdama paciņas uz nometni. Tintnīca darināta no ģipša un nokrāsota dažādās krāsās. Vidū izveidots liels un labsirdīgs lauva, kuram pieklāvusies maza meitenīte zaļā kleitā. Gar malu krāsojums Latvijas brīvvalsts karoga krāsās, bet uz tintnīcas malas uzraksts „Džezkazganā”. Tintnīcas pamatne pārklāta ar audumu, uz kura ar ķīmisko zīmuli rakstīts: „Ziemassvētkos mātai Barbukam no brāļa Bērtuļa. 1954 g 18.XI Petro centrālā raktuve.” Tintes trauciņiem B. Buls izgatavoja arī korķišus. Šobrīd saglabāties tikai viens no tiem.

2. Eduarda Sidraba darinātas trīs koka skulptūriņas un māla skulptūra.

legūšanas datums: 1999. gada 13. oktobrī. Dāvinājusi Annele Gleizda (1932).

Izmēri: 11 x 3 x 3 cm; 8,5 x 3,5 x 4 cm; 8 x 3 x 3 cm; 8 x 8 x 7 cm.

Materiāls: koks, māls, glazūra.

Raksturojums: tēlnieks Eduards Sidrabs (1898–1963) kļuva pazīstams jau Latvijas brīvvalsts laikā, darbojoties mākslinieku apvienībās „Radigars” un „Zaļā vārna”. Viņu apcietināja 1948. gada 28. augustā un notiesāja, piespriežot 10 gadus ieslodzījumā.

Ieslodzījumā Vorkutas un Intas nometnēs E. Sidrabs iespēju robežās turpināja nodarboties ar tēlniecību. 1956. gadā pēc atbrīvošanas E. Sidrabs Intas nometnes kapsētā izveidoja pieminekli bojā gājušajiem baltiešiem. Pieminekli attēlota sieviete tautastērpā un uzraksts „Dzimtenei”.

Ieslodzījumā E. Sidrabs no koka vai māla darināja nelielas figūriņas. Darbs palīdzēja saglabāt mākslinieka darba iemaņas un neļāva iegrīmt izmisumā vai vienaldzībā.

Skulptūriņa „Lūdzošs sunītis” no tieva koka stumbra izgatavota 1955. gadā. Nav zināms, kurā nometnē. Pie pamatnes saglabājusies koka miza. Dzīvnieks sēž, pievilcis sev klāt priekšķepas. Purniņš savilkts lūdzošā izteiksmē.

Intas nometnē top „Putns” ar nolaistiem spārniem un aperīgu, lejupvērstu skatienu. Putna izgatavošanas laiks nav zināms. „Vāverīti” E. Sidrabs darināja Intā 1957. gadā. Ielūkojoties „Vāveri” acīs, redzama aizkaitināta, pat nosodoša izteiksme.

Māla skulptūra „Vīrieša galva ar bārdu” veidota 1959. gadā, kad E. Sidrabs jau atgriezies Latvijā. Domājams, bārdainais vīrs ar ziemas cepuri (ausaini) darināts atmiņu iespaidā.

Kopumā muzejam dāvinātas 22 skulptūriņas, kas tapušas laikā no 1950. gada līdz 1957. gadam.

3. Skulptūriņa „Puisis no Polārā loka”.

Iegūšanas datums: 1998. gada 2. septembrī. Dāvinājusi Inga Kārkliņa (1923).

Izmēri: 5,5 x 8,6 cm.

Materiāls: māls, bronzas krāsa.

Raksturojums: sēdošs jauneklis kreklā ar augstu apkakli un cepurē ir tēlnieces Elzas Švalbes (1903) dāvana ieslodzītajai Ingai Kārkliņai sakarā ar atbrīvošanu no Komi

APSR Abezas nometnes 1955. gadā. „Puiša” seja izveidota aptuveni, taču vaibsti ir nojaušami. Figūriņa veidota no māla. Vēlāk, jau Latvijā, tā pārklāta ar bronzas krāsu. Domājams, tēlniece atveidojusi kādu no vietējiem iedzīvotājiem, jo ieslodzītie parasti ģērbās savādāk.

Elzu Švalbi arestēja 1949. gada jūlijā un notiesāja uz 10 gadiem ieslodzījumā, jo viņa piederēja pie „Latvijas Rēriha biedrības”. Ieslodzījumā viņa sadraudzējās ar Ingu Kārkliņu. Latvijā E. Švalbe atgriezās 1955. gada vasarā, dažus mēnešus pēc I. Kārkliņas. Abu sieviešu draudzība turpinājās arī dzimtenē.

Skulptūriņa „Puisis no Polārā loka”. 1955. gadā Abezas nometnē (Komi APSR) izgatavojusi Elza Švalbe.

4. Teofila Dreimaņa portrets.

Iegūšanas datums: 1999. gada 13. jūlijā. Dāvinājis Teofilis Dreimanis (1917).

Izmēri: 35 x 21,5 cm.

Materiāls: papīrs, zīmulis.

Raksturojums: 1945. gada 20. maijā Latviešu leģiona 19. divīzijas karavīru Teofilu Dreimani apcietināja un izsūtīja uz Baltās jūras – Baltijas kanāla atjaunošanas darbiem. 1946. gada rudenī Kara tribunāls viņam piesprieda 15 gadus ieslodzījumā par karošanu pret Sarkanā armiju un saņemtajiem apbalvojumiem: Dzelzs krustu un Kara Nopelnu krustu. T. Dreimanis sodu izcieta vairākās nometnēs Ļeņingradā, Medvežegorskā, Siktivkarā, Vorkutā, Kirovā. 1954. gadā viņu atbrīvoja, un viņš atgriezās Latvijā.

1953. gadā T. Dreimanis bija Vorkutas 3. šahtas galvenā pacēlāja mehāniķis. Šajā laikā – 1953. gada 1. martā – tapa viņa portrets, kuru ieslodzītais ebreju tautības profesors Tartakovskis zīmēja uz dokumentu mapes vai aktu vākiem. Par to liecina papīra biežums un caurumiņi portreta kreisajā pusē. Labajā pusē, apakšā datējums 1/III 53 g. un autora paraksts krievu valodā. Precīzi uztvertā līdzība ar modeli un rūpīgais darbs liecina par to, ka portreta autors bijis talantīgs mākslinieks. Diemžēl precīzu ziņu par profesoru Tartakovski muzejā nav.

III. DOKUMENTI

1. Atzinības raksts Ansim Didrihsonam (*Certificate of Honour*).

Iegūšanas datums: 2000. gada 2. februārī. Dāvinājis Vilnis Didrihsons.

Izmēri: 34,4 x 24,5 cm.

Materiāls: papīrs.

Raksturojums: Jeruzalemē 1996. gada 23. decembrī Holokausta varoņu un mocekļu piemiņas institūts „Yad Vashem” nolēma piešķirt Atzinības rakstu un medaļu „Taisnīgais starp tautām” latvietim Ansim Voldemāram Didrihsonam (1906–1963). Kopš 1936. gada viņš nodarbojās ar galdniecību. Nacistu okupācijas laikā viņam piederošajā darbnīcā Rīgā, Cēsu ielā 11, patvērumu rada vairāki ebreji, kuri izbēga no Mežaparka koncentrācijas nometnes filiāles „Lenta” (Pārdaugavā). Zināmi piecu izglābto vārdi: Leizers Rotbarts, Groids, Koblencs, Ārensbergs, Grasis. A. V. Didrihsons viņus apgādāja ar pārtiku. Šajā darbā viņam palīdzēja brālis Vilis ar sievu. Paslēptie savukārt strādāja darbnīcā, lai palīdzētu savam glābējam. To viņi darīja tikai naktīs, bet dienā uzturējās pagrabā.

Vilis Didrihsons mira 1954. gadā, bet Ansis Voldemārs Didrihsons 1963. gadā. Ziņas par ebreju glābšanu institūta „Yad Vashem” darbiniekiem sniedza Viļa Didrihsona dēls Vilnis, pamatojoties uz savas mātes atmiņām. Vilnis Didrihsons 1996. gadā saņēma arī Atzinības rakstu un medaļu sava tēvabrāļa vietā.

Nacistu okupācijas laikā daudzi latvieši centušies palīdzēt ebrejiem. Lielākā daļa no viņiem šodien vairs nav mūsu vidū, taču atmiņas vai liecības noteikti ir palikušas. Jebkuras, pat visniecīgākās, ziņas ļauj mums gūt informāciju par nacistu okupācijas laiku.

2. Čekista Nikolaja Veļikanova (dz. 1905. g.) dokumenti.

Iegūšanas datums: 2000. gada 29. martā. Dāvinājis Metjū Kotts (1974).

Izmēri: 29,7 x 20 cm; 20,4 x 14,3 cm; 30,4 x 21,5 cm; 40,8 x 30,7 cm; 6,5 x 10,2 cm.

Materiāls: papīrs, fotopapīrs (melnbalti uzņēmumi).

Raksturojums: Otrā pasaules kara gados rakstītas autobiogrāfijas melnraksts (bez datuma), 1946. gada 10. aprīlī izsniegta apliecība par medaļas piešķiršanu, personas kadru uzskaites anketa, kas sastādīta 1949. gada 20. jūnijā Tomskā, vēlēšanu agitācijas plakāts ar kandidāta fotogrāfiju un biogrāfijas izklāstu, LPSR Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes deputāta apliecība (izsniegta 1955. gadā). Šie dokumenti mums vēsta par kāda čekista dzīves un darbības gaitām.

Mandžūrijā dzimušais Nikolajs Sergeja dēls Veļikanovs (1905–?) savu karjeru sāka 1922. gadā kā Altaja novada Bijskas apriņķa kriminālmeklēšanas priekšnieks. 1928. gadā Bijskas apriņķa partijas komiteja viņu rekomendēja darbam Valsts politiskās pārvaldes (ГПУ) apriņķa nodaļā. Kopš tā brīža N. Veļikanovs nepārtraukti darbojās PSRS Valsts drošības sistēmā. Komunistiskajā partijā N. Veļikanovs iestājās 1929. gadā. 1937.–1938. gadā, būdams PSRS Iekšlietu tautas komisariāta (IeTK) Novosibirskas nodaļas priekšnieks, viņš piedalījās 70 apcietināto personu lietu izmeklēšanā. 60 cilvēkiem tika piespriests nāvessods. Tomskā 1937. gadā N. Veļikanovs piedalījās 2000 cilvēku arestēšanā, viņus apsūdzot par piederību kadetu monarhistiskai organizācijai.

Otrā pasaules kara laikā, 1941.–1942. gadā, N. Veļikanovu varēja sastapt Volhovas frontes 52. atsevišķās armijas pretizlūkošanas daļā (СМЕРШ) kā priekšnieka vietnieku. Bet no 1942. gada līdz 1945. gadam N. Veļikanovs Maskavā vadīja PSRS IeTK Sevišķo daļu pārvaldes nodaļu. 1946. gada 10. aprīlī viņam piešķīra medaļu „Par Kaukāza aizstāvēšanu”.

Pēckara gados, 1945.–1947. gadā, N. Veļikanovs darbojās Budapeštā (Ungārijā) kā Padomju kontroles komisijas inspekcijas priekšnieka vietnieks, taču 1949.–1954. gadu laikā viņš atkal sastopams Tomskā, PSRS Valsts drošības ministrijas (VDM) apgabala pārvaldes priekšnieka amatā. Šeit, 50. gadu sākumā, Tomskas apgabala Tuganskas rajona kolhoza „Социалистическая Сибирь” pārstāvji un Aleksandrovas vidusskolas skolotāji un darbinieki kopējā sapulcē izvirzīja Nikolaja Veļikanova kandidatūru Tomskas apgabala Darbaļaužu deputātu padomes vēlēšanām.

Laikā no 1954. gada novembra līdz 1958. gada janvārim Nikolajs Veļikanovs bija LPSR VDK (pie Ministru Padomes) priekšdētāja vietnieks. 1955. gadā viņu ievēlēja Rīgas pilsētas ceturtā sasaukuma Darbaļaužu deputātu padomē.

1958. gadā N. Veļikanovs aizgāja pensijā. Nav precīzu ziņu par viņa tālāko likteni, taču, domājams, viņš turpināja dzīvot Latvijā.

3. Komunisma cēlāju morāles kodekss.

legūšanas datums: 2000. gada 28. aprīlī. Dāvinājis Ēriks Lejietis.

Izmēri: 10,4 x 7,7 cm.

Materiāls: papīrs.

Raksturojums: baltos vāciņos, uz kuriem attēlots Ļeņina profils, iespiests „Komunisma cēlāju morāles kodekss” latviešu un krievu valodās ar 12 baušļiem:

– uzticība komunisma lietai, mīlestība pret sociālistisko Dzimteni un sociālisma zemēm;

– godīgs darbs sabiedrības labā: kas nestrādā, tam nebūs ēst;

– katra cilvēka rūpes par sabiedriskā īpašuma saglabāšanu un vairošanu;

– augsta sabiedriskā pienākuma apziņa, neiecietība pret sabiedrības interešu pārkāpumiem;

– kolektīvisms un biedriska savstarpēja palīdzība: visi par vienu, viens par visiem;

– humānas attiecības un savstarpēja cieņa cilvēku starpā: cilvēks cilvēkam – draugs, biedrs un brālis;

Priekšā – Nikolajs Veļikanovs.
40. gadi.

Pirmajā rindā pirmais
no kreisās Nikolajs Veļi-
kanovs. 40. gadi.

- godīgums un patiesīgums, morāliska skaidrība, vienkāršība un pieticība sabiedriskajā un personīgajā dzīvē;
- savstarpēja cieņa ģimenē, gādība par bērnu audzināšanu;
- nesamierinātība pret netaisnību, parazitismu, negodīgumu, karjerismu un mantrausību;
- visu PSRS tautu draudzība un brālība, neiecietība pret nacionālo un rasu naidu;
- nesamierināmība pret komunisma, miera un tautu brīvības ienaidniekiem;
- brālīga solidaritāte ar visu zemju darbaļaudīm, ar visām tautām.

Padomju Savienībā „Kodekss” pazīstams jau kopš 20. gadiem, taču laika gaitā atsevišķi formulējumi mainījās vai tika papildināti. Spriežot pēc teksta un noformējuma, šis variants varēja būt izdots 70. gados. Par to liecina aicinājums mīlēt „sociālisma zemes”, tātad Austrumeiropas bloka valstis, kā arī Ķīnu, Vjetnamu utt. Tas pats sakāms par apakšpunktu „Visu PSRS tautu draudzība un brālība, neiecietība pret nacionālo un rasu naidu”. Tas norāda, ka Padomju Savienības pakļautībā jau atradās tik daudzas tautības, ka to starpā iespējamās nesaskaņas vai pat naidi.

Izlasot šos „divpadsmit baušļus”, var šķist, ka pamatdoma ir visai apsveicama, ja nebūtu politizācijas un komunistiskās sabiedrības uzsvēršanas. Tieši tāpēc ir smagi apzināties, ka aiz šajos vārdos ietvertajām „pamācībām” stāv nežēlīga, antihumāna un totalitāra sistēma, kurā cilvēka dzīvība, darbs, tagadne un nākotne pakārtota „komunisma lietai un sociālistiskajai Dzimtenei”, bet pagātnes notikumi tiek izkropļoti.

4. Proklamācija.

Iegūšanas datums: 1999. gada 27. augustā. Dāvinājis Bernhards Upmanis.

Izmēri: 13,3 x 16,3 cm.

Materiāls: papīrs.

Raksturojums:

Dzimtene

Varen mīļa man šī zeme dzimtā

Vecās Baltijas jūras piekrastē –

Un es zinu, kādreiz ausīs diena.

Brīva celsies atkal Latvija.

Latvju zēni ienaidnieka barus

Pār robežai līdz Volgai trieks,

Jo kā līgavu vai māti dārgu

Savu Dzimteni mums mīlēt prieks.

Nedziedās vairs Internacionāli,

Neskanēs vairs svešinieku balsis.

Latvju zēni, mirdzot šķēpiem spožiem,

Dziedās „Dievs lai svētī Latviju”!!!!

1945. gada 31. maijā jaunieši Bernhards Upmanis (1928), Vija Akmens (1928) un Alfons Ondzuls (1928) Slokā nelegāli iespieda piecas lapiņas ar dzejoļa „Dzimtene” tekstu (domājams, pašu sacerētu). 1945. gada 2. jūnijā lapiņas tika atrastas Slokas pilsētas Tautas namā. Tā paša gada 31. jūlijā leTK darbinieki apcietināja B. Upmani un V. Akmeni, bet 24. augustā – A. Ondzulu. Viņus apsūdzēja par pretpadomju proklamāciju izplatīšanu iedzīvotāju vidū un aicinājumiem gāzt padomju varu. Izmeklēšana turpinājās līdz 1945. gada 19. novembrim, kad LPSR leTK karaspēka Kara tribunāls piesprieda B. Upmanim astoņus

gadus ieslodzījumā, bet V. Akmenei un A. Ondzulam sešus gadus ieslodzījumā.

1989. gada 27. novembrī LPSR Augstākās Tiesas kolēģija atcēla iepriekšminēto spriedumu.

Patriotiskais dzejolis atspoguļoja iedzīvotāju noskaņojumu 1945. gadā, kad nacistu okupantus tikko nomainījuši komunisti. Uz Latviju brauca Krievijas iedzīvotāji, īpaši Sarkanās armijas virsnieku piederīgie, kuriem piešķīra dzīvokļus un nodrošināja ar darba vietām un papildu apgādi. Tajā pašā laikā latvieši bija spiesti dzīvot trūkumā, saņemot pārtiku uz kartītēm. Notika aresti, piespriesti nesamērīgi bargi sodi, nereti balstoties uz denunciacijām. Daudzi Latvijas brīvvalsts beigu posmā augušie jaunieši atcerējās 1940. gada 17. jūniju un 1941. gada 14. jūnija deportācijas, kā arī latviešu leģionāru cīņas austrumu frontē un nespēja ar to samierināties. Skolās veidojās pagrīdes pulciņi un pretošanās organizācijas, kuru dalībnieki izplatīja pašu izgatavotas proklamācijas vai nelegālas avīzes, kā arī privātās sarunās pauda neapmierinātību ar okupācijas režīmu. Diemžēl čekisti ātri šīs organizācijas sagrāva, bet jaunieši pavadīja ilgus gadus ieslodzījumā vai pat tika sodīti ar nāvi.

IV. FOTOGRĀFIJAS

1. Fotografijas no Vorkutas (2).

Iegūšanas datums: 2000. gada 8. februārī. Dāvinājis Aloizijs Svencis (1908).

Izmēri: 11,7 x 8,7 cm; 9 x 13 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalti uzņēmumi).

Raksturojums: Aloizijs Svencis nacistu okupācijas periodā strādāja Ludzā par policistu. Kara beigās, pēc aizbraukšanas uz Vāciju, viņš nonāca krievu zonā un atgriezās Latvijā. 1946. gada 19. decembrī Aloiziju Svenci arestēja. Pēc tiesas viņš nonāca Vorkutā, kur ieslodzījumā atradās līdz 1956. gadam. Pēc Staļina nāves 1953. gadā A. Svencis pieredzēja ieslodzīto sacelšanos Vorkutas nometnē.

Abas melnbaltās fotogrāfijas datētas ar 1954. gadu, kad ieslodzīto dzīves apstākļi nedaudz uzlabojās. Pirmajā fotogrāfijā līdzās Alozijam Svencim stāv Jelgavas apriņķa iedzīvotājs Augusts Birznieks (no kreisās). Diemžēl muzeja rīcībā nav tuvāku ziņu par šo cilvēku. Abi vīrieši ģerbušies mēteļos un 50. gadiem raksturīgās platās biksēs. Apģērbi ir jauni un, domājams, pirkti par pašu nopelnīto naudu. Fonā redzams plašs lauks, taču zināms ir tikai tas, ka fotogrāfija uzņemta Vorkutā.

Otrajā fotoattēlā redzami astoņi vīrieši – Vorkutas 18. šahtas nometnes drēbnieku darbnīcas strādnieki. Pirmajā rindā no kreisās: D. Malčiks, N. Vermeļuks, P. Hlopenko. Otrajā rindā no kreisās: S. Artimovskis, F. Nagornajs, Aloizijs Svencis, A. Punks (?), S. Voļaničs. Spriežot pēc vārdiem, lielākā daļa ir ukraiņi. Uz galdiņiem stāv šujmašīnas, bet pie sienas uz naglām karājas piegrieztu konstruēšanas piederumi. Fotografijai otrā pusē ir septiņi paraksti (A. Svencis nav parakstījis) un teksts: „Atmiņai no darba biedriem tālajos ziemeļos. 1954. g. oktobrī.” Domājams, šie vīri bija darba biedri arī tolaik, kad kopīgi strādāja šahtās. Fotografijas kopskats pauž saliedētību un savstarpēju uzticēšanos.

2. Fotografija no Baltās jūras – Baltijas labošanas darbu nometnes 1940. gadā.

Iegūšanas datums: 1999. gada 29. martā. Dāvinājis Metjū Kotts (1974).

Izmēri: 12,8 x 20,1 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Raksturojums: fotogrāfijā iemūžināts Baltās jūras – Baltijas labošanas darbu nometnes ieslodzīto darbs: Petrozavodskas–Suojarvi dzelzceļa līnijas 3. iecirkņa celtniecība 1940. gada pavasarī. Šo iecirkni tobrīd vadīja valsts drošības vecākais leitnants Artūrs Kārļa d. Arkalbalsts (1899–?), kurš, domājams, arī fotografējis darbu norisi.

A. Arkalbalsts kopš 1918. gada darbojās padomju represīvajā sistēmā, ieņemot dažādus amatus Krievijā, Ukrainā un Karēlijā. 1944. gadā viņš ieradās Latvijā, un 1950. gada februārī tika iecelts par LPSR iekšlietu ministra palīgu un Labošanas darbu koloniju nodaļas priekšnieku. 1954. gadā A. Arkalbalsts pēc dienesta pakāpes bija iekšējā dienesta pulkvedis. Viņa tālākās gaitas nav zināmas.

Fotogrāfijā redzama sliežu likšana. Ieslodzīto grupa ar darba rīkiem un sliežu gabaliem pārvietojas pa dzelzceļa stigu. Lielākā daļa no viņiem ģērbta pavalkātosvateņos. Priekšplānā fotogrāfam pozē dūšīgs uzraugs vai līdzīga ranga amatpersona, kura apaļā un pašapmierinātā seja, tīrās rokas un jaunais *vatenis* kontrastē ar līdzās redzamo ieslodzīto kalsnajiem stāviem un drūmajām sejām. Parasti fotogrāfijās redzami vai nu tikai ieslodzītie, vai represētāji. Šī fotogrāfija ir unikāla ar to, ka vienlaikus attēlo divas ieslodzījuma vietu dzīves realitātes – režīma upurus un atbalstītājus, ar visām atšķirībām viņu starpā.

3. Ukrainas PSR IeTK Valsts drošības Politiskās pārvaldes (ГУГБ) Ārzemju nodaļas (ИНО) darbinieki Kijevā 1935. gadā.

Iegūšanas datums: 1999. gada 29. martā. Dāvinājis Metjū Kotts (1974).

Izmēri: 16,7 x 23,2 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Baltās jūras – Baltijas labošanas darbu nometnes ieslodzītie darbā 1940. gada pavasarī.

Ukrainas PSR Valsts drošības Politiskās pārvaldes Ārzemju nodaļas darbinieki Kijevā 1935. gadā. Trešajā rindā, centrā – Artūrs Arkalbalsts.

Raksturojums: Artūrs Arkalbalsts no 1921. gada augusta līdz 1937. gada decembrim ieņēma dažādus amatus Ukrainas PSR Valsts drošības Politiskās pārvaldes (ГУГБ) un Iekšlietu tautas komisariāta (НКВД) sistēmā. Viņš strādāja Podolijā, Viņņicā, Hersonas apgabalā, kā arī Harkovā un Kijevā. 1936. gadā viņam piešķīra valsts drošības vecākā leitnanta dienesta pakāpi.

Valsts drošības politisko pārvalžu ārzemju nodaļas nodarbojās ar ārzemju izlūkošanu valsts pierobežu apgabalos, kā arī ar ārzemju spiegu ķeršanu. 1935. gadā Kijevā uzņemtajā fotoattēlā Artūrs Arkalbalsts redzams trešajā rindā, centrā. Pārējo „cīņas biedru” vārdi nav zināmi, taču pārstāvētas arī citas tautības: krievi, ukraiņi, ebreji. Abas sievietes, domājams, ir tehniskā personāla darbinieces, iespējams, mašīnrakstītājas. Fotografijas uzņemšanas brīdī – 1935. gadā – neviens no attēlā redzamajiem represīvā aparāta darbiniekiem vēl nezina, ka arī partijas un čekistu rindās 30. gadu beigās notiks aresti un represijas, jo tur atklās „spieģus, trockistus, kontrrevolucionārus”. Iespējams, arī kāds no šiem cilvēkiem ies bojā. A. Arkalbalstu tīrīšanas neskars: 1937. gada decembrī viņš tiks pārcelts uz Ivanovas apgabala Valsts drošības Politisko pārvaldi, kur ieņems 4. daļas nodaļas priekšnieka amatu, bet kopš 1938. gada strādās Iekšlietu tautas komisariāta Gulaga sistēmā.

V. ATMIŅAS

1. Nikolaja Kreijera atmiņas „Patiesība par Arvīdu Jāņa dēlu Pelši”. Sarakstītas 1985.–1989. gadā (krievu valodā, mašīnraksts, 520 lpp.).

legūšanas datums: 2000. gada 21. februārī. Pārdevis Mihails Bogustovs (1958).
Izmēri: 29,6 x 21 cm.

Materiāls: papīrs.

Raksturojums: atmiņu autors Nikolajs Kreijers dzimis 1918. gadā. Viņa tēvam Minskā 1938. gada 30. jūnijā tika izpildīts nāvessods. Nikolaju Kreijeru apcietināja 1940. gadā Ļeņingradā, kur cietumos viņu pratināja un spīdzināja. Viņam piesprieda 5 gadus ieslodzījumā un 5 gadus izsūtījumā. Sākoties karam, ieslodzītos no Ļeņingradas cietuma „Kresti” evakuēja uz Sverdlovsku. Viņu vidū bija arī Nikolajs Kreijers. Līdz 1944. gadam viņš izcietā sodu Ziemeļurālos – Ivdellaga nometnēs. Pēc vairākkārtējiem lūgumiem 1944. gadā soda izciešanu aizstāja ar nosūtīšanu uz fronti soda bataljona sastāvā. Pēc otrā ievainojuma N. Kreijeram noņēma sodāmību. Kopš 1946. gada N. Kreijers dzīvo Rīgā. Reabilitēts 1963. gadā.

520 lappušu garais, literārais atmiņu stāstījums tapis laikā no 1985. gada līdz 1989. gadam, tāpat periodā, kad Latvijas sabiedrību skāra *Perestroika* un *Atmoda*. Ievadā autors skaidro, ka viņa darba mērķis ir nepieļaut Arvīda Pelšes piemiņas nomelnošanu un viņa nopelnu mazināšanu Latvijas un sabiedrības attīstībā. A. Pelšes rīcība jebkurā situācijā attaisnota, nešķirojot, vai runa ir par darbību Arhangeļskas Izpildkomitejā 1917.–1918. gadā vai par 1944. gada beigās sarakstīto brošūru „Buržuāziskie nacionālisti – latviešu tautas nīknākie ienaidnieki”.

Atmiņās uzsvērts, ka A. Pelše bijis labs vīrs, priekšzīmīgs tēvs, mīlējis strādāt piemājas dārziņā. Bijis prasīgs pret sevi un pieticīgs līdz minimumam, kas ļāvis viņam būt prasīgam arī pret citiem. Vienmēr bijis uzticīgs Komunistiskajai partijai un padomju dzimtenei. 1940. gada vasarā, ierodoties Latvijā un sastopot agrākos Latvijas nelegālās Komunistiskās partijas biedrus, to skaitā Jāni Kalnbērziņu, A. Pelše juties vainīgs, ka 30. gadus nav bijis Latvijā, lai „izturētu pagrīdes darba pārbaudījumus fašistiskā režīma apstākļos un izciestu spīdzināšanu cietumos”.

Kad A. Pelšes māte un brālis Jūlijs kara beigās nonāca Vācijā, A. Pelše atteicās no sava brāļa. Taču, kā skaidro N. Kreijers, viņš to nedarīja aiz bailēm par savu amatu, bet gan tādēļ, ka „bija pārliecināts par savu taisnību un joprojām atradās agrākajā, nesamierināmajā, šķīru cīņās pozīcijā”. Līdzīgi interpretēts viss A. Pelšes dzīves gājums, kas vietām atgādina stāstus par Ļeņinu un citiem *pārcilvēkiem*, kuriem nav bijis nevienas sliktas īpašības un kuri savā mūžā ne reizi nav kļūdījušies. Nav ne vārda par to, ka A. Pelše bija Maskavas un komunistu režīma ieliktenis, kura ideāls bija vispasaules komunistiskā okupācija, nevis Latvijas uzplaukums. Uzspiestā rusifikācija, sākot ar 60. gadiem, Staburaga nogremdēšana Pļaviņu HES celtniecības rezultātā, kultūras dzīves politizēšana un cenzēšana arī pieminēta pozitīvi – kā A. Pelšes „izcilās darbības” rezultāts.

Autors veltījis skarbus vārdus visiem, kuri pūlas sanaidot Latvijas sabiedrību, maskējoties ar *Perestroikas* un demokratizācijas veicināšanu. Viņaprāt, uzticība Ļeņina ideāliem jā saglabā un jāieaudzina arī jaunajai paaudzei, kuru tagad (t. i., atmiņu sarakstīšanas laikā) musina „pseudodemokrāti” un „līdz galam neiznīcināti pēckara gadu bandīti”, savām runām izvēloties svētu vietu – Brīvības pieminekļa pakāji. Un šajā pašā

laikā N. Kreijers uzsver, ka latviešiem ir tiesības uz savu valodu, pašnoteikšanos, ekoloģiski tīru vidi, kuru nepiesārņotu rūpnieciskie atkritumi. Jāpiebilst, ka 80. gadu otrajā pusē šādus mērķus izvirzīja lielākā daļa sabiedrisko un politisko organizāciju vai apvienību, tomēr vairāk orientējoties uz neatkarības atgūšanu, nevis Ļeņina ideālu saglabāšanu. To pamatā centās veicināt Latvijas Komunistiskās partijas darbinieki, atzīstot „kulta laika pārspilējumus” un demonstrējot savu gatavību „pārkārtoties”.

Smagi dzirdēt šādus vārdus no represētā, kurš zaudējis tēvu, pats izgājis cauri cietumiem un nometnēm, ilgus gadus bijis otrās šķiras cilvēks. Vienīgais, ko var secināt, lasot N. Kreijera darbu, ir tas, ka komunistiskās ideoloģijas ietekme uz cilvēku ir bijusi ļoti spēcīga un spējusi mainīt domāšanu sev vēlamā virzienā pat tiem, kuri smagi cietuši režīma veikto represīvo pasākumu dēļ.

2. „Mūsu dzīve izsūtījumā” – Laimoņa Pētersona atmiņas par laiku no 1941. gada 14. jūnija līdz 1957. gada 15. jūlijam (100 lpp.).

Iegūšanas datums: 1999. gada 17. augustā. Dāvinājis Laimonis Pētersons (1924).
Izmēri: 29,6 x 21 cm.

Materiāls: papīrs.

Raksturojums: 1941. gada 14. jūnijā 17 gadus veco Liepājas valsts tehnikuma 2. kursa audzēkni Laimoni Pētersonu kopā ar tēvu un māti izsūtīja no Liepājas apriņķa. Māsai ļāva palikt Latvijā. Izsūtītos nometināja Krasnojarskas rajonā, Kļukvennajas stacijā. Kolhoza priekšsēdētājs Zvejnieks bija latvietis, kurš Krievijā palicis pēc Pirmā pasaules kara. Viņš bijis pārliecināts komunistis un saviem tautiešiem pēc ierašanās sacījis: „Jūs divdesmit gadus esat labi dzīvojuši, tagad divdesmit gadus padzīvosiet slikti.” Līdz 1942. gadam L. Pētersons strādāja kolhozā, pamatā veicot ražas novākšanas darbus. Pārciestās dizentērijas dēļ organisms bija novājināts, un nereti pat vienkārši darbi sagādāja grūtības. 1942. gada vasarā L. Pētersons kopā ar citiem izsūtītajiem nokļuva Igarķā pie Makovkas ezera, kur notika zveja. Visu laiku uz vietas viņi neuzturējās, bet pārvietojās no viena ezera pie cita. Darba apstākļi bija primitīvi un bez rezultātiem, jo sazvejotās un iesālītās zivis nekur netika nodotas, bet sapuva zvejas vietā. Izsūtītie pastāvīgi dzīvojuši pusbadā, jo pārtikas nebija, bet pašu sazvejotās zivis ēst viņiem aizliedza, draudot ar cietumu par valsts mantas zādzību. Praktiski visu laiku, līdz 1957. gadam, L. Pētersons strādāja zvejas darbos, paralēli nodarbojoties ar medībām. Izņēmums bija 1949. gadā, kad viņš dzīvoja Igarķā un apguva elektriķa arodu. Šis iemaņas noderēja arī vēlāk, strādājot Karasinas kolhozā. 1948. gada 11. februārī L. Pētersons reģistrēja laulību ar izsūtīto latvieti Rasmu (iespējams, Sedolu). Ģimenē piedzima divi bērni. Latvijā Pētersonu ģimene atgriezās 1957. gada 15. jūlijā.

Atmiņu stāstījumā raksturota ne tikai izsūtīto ikdienu un smagais darbs, bet arī vietējo amatpersonu neizglītība un nolaidība, kas bija iemesls cilvēku ciešanām un pat bojāejai. L. Pētersons raksturoja vietējo iedzīvotāju tungusu dzīvi, paražas un ticējumus.

Atšķirībā no citām atmiņām par izsūtījumā pavadītiem gadiem, L. Pētersona stāstījumā netiek pieminēti bada nāvē un no slimībām mirušie, īpaši 1941.–1942. gadā. Minētas atsevišķas personas, kuras iet bojā nelaiemes gadījumos, un ziņas par nometnēs mirušajiem vīriešiem, kurus vēl Latvijā atšķīra no ģimenēm. Bez tam autors nav norādījis agrāko dzīvesvietu Latvijā un savu vecāku vārdus.

3. „Mani zaudētie astoņpadsmit gadi” – Jāņa Freiberga atmiņas (11 burtnīcas).

legūšanas datums: 1998. gada 21. janvārī. Dāvinājis Vasilijš Smolijs (1929).

Izmēri: 20 x 16,5 cm.

Materiāls: papīrs.

Raksturojums: Jānis Freibergs (1917) savās atmiņās vispirms skāris bērnību, kas pavadīta Kuldīgas pagastā. Stāstījumā viņš sevi dēvē par Gunāru. Ģimenē bija arī brālis Mārtiņš un māsa Anna. Vecāki agri miruši, un bērni, to skaitā Jānis, strādāja no mazotnes, lai iegūtu naudu iztikai un izglītības turpināšanai. Ar padomu un naudu palīdzēja pazīstami cilvēki, kuriem J. Freibergs veltījis labus vārdus pateicībā par viņu palīdzību. Turpretī pagasta ieceltie bāreņu aizgādņi izūtrupēja Freibergu ģimenes māju un piesavinājās bērnu izglītībai domāto naudu. 1937. gadā J. Freibergs neklātienē beidza Liepājas Elektromehānikas tehnikumu. Tajā pašā gadā viņš apprecēja Annu (uzvārds nav minēts). Neraugoties uz to, ka sieva bija par J. Freibergu astoņus gadus vecāka, laulības dzīve bija laimīga.

Atrodoties karadienestā, J. Freibergs 1939. gada rudenī bija spiests piedalīties Latvijas armijas Kurzemes divīzijas pārvietošanā no Liepājas kara ostas, kurā pēc tam izvietojas Sarkanās armijas vienības. Otrā Ventspils kājnieku pulka sakaru rota atrada telpas Talsos, kur atmiņu autors pieredzēja Latvijas okupāciju 1940. gada 17. jūnijā. Sīki raksturota kareivju ikdiena, dzīves apstākļu pasliktināšanās un ieceltā politiskā vadītāja Krutova (vārds nav minēts) pastāvīgā uzraudzība. „Kādu dienu viņš [Krutovs] uzprasīja rotas komandierim Kalniņam, no kāda restorāna mums vedot brokastis, pusdienas un vakariņas. Drīzā laikā mums būšot jāpāriet pie visas lielās, slavenās armijas uztura. Tā arī drīzi sākās. Brokastīs siltas baltmaizes bulciņas vietā sakaltētu, adatainu krievu armijas „ķieģelīti” (suharu), sviesta vietā žāvētu mencu uz „galviņas” un baltas, saldās kafijas vietā salkanu gruziņu tēju (..)”

1941. gada aprīlī karavīrus no Talsiem pārcēla uz Alūksni un ieskaitīja 24. strēlnieku korpusā. J. Freibergs ar neslēptu ironiju atceras Sarkanās armijas virsnieku sievas, kuras „centās ar privātpersonām noskaidrot visu, kas viņām nebija saprotams pie nekulturāliem latviešiem. Lūk, mazais podiņš ar pavelkamu šnorīti vannas istabā esot daudz par mazu veļas mazgāšanai. Tualete arī neesot pagalmā ietaisīta, vasarā jau varot arī aiziet uz krūmiem ezermalā, bet ko darīšot ziemā?”

Lai izvairītos no aresta, 1941. gada maijā J. Freibergs kopā ar dienesta biedru virsnieka vietnieku Rekēvicu (vārds nav minēts) bēga no karaspēka daļas un kājām atgriezās Kuldīgā. Abi strādāja pie koku pludināšanas ārpus pilsētas, lai nenonāktu kāda ziņotāja redzeslokā.

Nacistu okupācijas sākumposmā J. Freibergs darbojās paš aizsardzībā un piedalījās apkārtnes mežu „ķemmēšanā”, kā arī sabiedriskās kārtības uzturēšanā Ventspilī. 1941. gada rudenī viņš aizgāja no dienesta un strādāja Kuldīgas apriņķa lauksaimniecības pārvaldē. J. Freiberga pienākumos ietilpa Sarkanās armijas karagūstekņu nodrošināšana ar darbu un pārtikas devām. Sekoja dienests 278. Dobeles un 20. Rīgas policijas bataljonā, leģionā, sastapšanās ar „Sarkanās bultas” partizāniem, kuri izlaupīja J. Freiberga brāļa Mārtiņa māju dzimtajā Kuldīgas pusē. 1945. gada 16. maijā J. Freibergu arestēja kopā ar daudziem citiem apkārtnes vīriešiem un ievietoja pagaidu filtrācijas nometnē Kuldīgā. Viņa māju izlaupīja, un sieva Anna, kura gaidīja bērnu, palika praktiski tukšām rokām. Vietējais alkoholiķis Andersons (vārds nav minēts), kurš pakalpoja čekistiem, sniegdams ziņas par aizturētajiem, paziņoja, ka J. Freibergs bijis policijas dienestā. Pēc nedēļas apcietinātos kājām aizdzina uz Liepāju, no kurienes aizveda uz nometni Maskavas tuvumā.

1946. gada vasarā sekoja ieslodzījums un izmeklēšana Butirku cietumā, kur J. Freibergu ar spīdzināšanu mēģināja piespiest atzīties ebreju slepkavošanā Baltkrievijā 1942 gadā, Arāja komandas sastāvā. Izrādās, arī starp Butirkos ieslodzītajiem latviešiem tika savervēti nodevēji, kuri cerēja izpelnīties brīvību, apmelojot savus likteņa biedrus. 1947. gada maijā J. Freibergu atveda uz Latviju un ieslodzīja Amatu ielā 4. Tur viņš satika citus ieslodzītos, to skaitā vairākus Kuldīgas apriņķa Kabiles grupas nacionālos partizānus: „No viņiem es uzzināju, ka viņu grupā ir bijis manas māsas dēls, Juris Uhenbergs, kas iegājis mežā, lai atriebtos par mani čekistiem. Labi atceros, ka Juris bija centīgs mācībās, ticīgs Dievam un arī ļoti bagātu dvēseles kultūru. Čekisti viņu noķēruši, piesējuši saitē pie zirga sedliem un čekists pilnos auļos rāvis zēnu, kamēr tas pakritis uz akmeņainā ceļa, un, tā sakropļots līdz nepazīšanai, miris. (..) Tanī naktī, citiem nemanot, es klusi raudāju.”

1947. gada jūnijā (precīzs datums nav minēts) J. Freibergam piesprieda 15 gadus ieslodzījumā stingrā režīma nometnē un mantas konfiskāciju, apsūdzot viņu līdzdalībā padomju pilsoņu arestos un nošaušanā, lai gan ar liecinieku palīdzību tiek pierādīts, ka 1942. gadā J. Freibergs dienējis Kuldīgas policijā, nevis bijis Baltkrievijā. Sodū J. Freibergs izcieta Vorkutas nometnē.

Atmiņas apraujas pie Vorkutas nometņu raksturojuma. Tādēļ nav zināms J. Freiberga atbrīvošanas laiks un tālākās dzīves gaitas. Bez tam atmiņās ir vairākas neprecīzas epizodes, kas, visticamāk, radušās tādēļ, ka starp piedzīvoto un atmiņu rakstīšanu pagājis ilgs laiks. Piemēram, kā izsūtīšanas datums 1941. gadā tiek minēts 17. jūnijs, bet Kuldīgas ebreju noslepkavošana, kuru autors nosoda, notiek 1942. gada jūlijā. „Es biju bārenis. Ēbrēju tirgotāji man palīdzēja materiāli iegūt vidējo tehnisko izglītību, tādēļ nevarēju saprast, par ko viņus vajā? Bet tā jau bija Hitlēra stulbā politika. (..) Ēbrēji bijuši sadzīti sinagogā un no turienes vesti uz nošaušanu. Ēbrēju dzīvokļus izlaupījuši visi, kam tikai nav bijuši sirdsapziņas pārmetumi.” Kļūdaini norādīts arī 278. Dobeles policijas bataljona komandiera A. Gredzena bojāejas laiks – 1943. gada decembra beigās, lai gan patiesībā A. Gredzena sarkanie partizāni nošāva 1943. gada 3. maijā.

J. Freiberga atmiņas ir interesantas un emocionāli uzrakstītas. Karavīra skatījums uz Latvijas armijas sagrāvi un virsnieku arestiem 1940.–1941. gadā un jo īpaši ziņas par pašaizsardzības vienību veidošanos, to darbību un dienestu policijā nacistu okupācijas periodā atmiņās pārāk bieži nav sastopamas. Šā iemesla dēļ vēsturniekiem joprojām jāstāpās ar dažādu ideoloģiju radītiem stereotipiem, nepamatotām apsūdzībām vai pārliecīgu glorificēšanu.

VI. VĒSTULES UN LITERĀRI DARBI

1. Izsūtījuma piezīmes 1941. gada kabatas kalendārā (155 lpp.).

legūšanas datums: 2000. gada 13. martā. Dāvinājusi Katrīna Mediņa (1920)..

Izmēri: 15,5 x 10,5 cm.

Materiāls: papīrs, dermatīns.

Raksturojums: Eduardu Mediņu (1917) izsūtīja no Skaistkalnes pagasta „Salmiņu” mājām 1941. gada 14. jūnijā. Starp līdzpaņemtajām lietām bija arī 1941. gada piezīmju kalendārs, kurā E. Mediņš ierakstīja dzelzceļa pieturu nosaukumus ceļā uz izsūtījuma vietu. Viens no pirmajiem ierakstiem vēsta, ka vilciens Latvijas un PSRS robežu šķērso 1941. gada 18. jūnijā plkst. 14.50. Tas ļauj secināt, ka vilciens vairākas dienas stāvējis kādā no Latvijas stacijām (E. Mediņa piezīmēs nav minēts, kurā). Līdzās atsevišķu staciju nosaukumiem pierakstītas piezīmes, piemēram, tur saņemts ēdiens vai ūdens. Tādas ir

Mangislova (19. jūnijā), Vereščagino un Perma (25. jūnijā), Sverdlovska (28. jūnijā), nezināma stacija (29. jūnijā), Kumeņa (30. jūnijā), Omska (1. jūlijā), Baranovska (2. jūlijā), Jurga (3. jūlijā), Bogotola (4. jūlijā). 3. jūlijā Novosibirskā cilvēkus no vilciena pārvietoja uz kuģa, kurš šķērsoja Obas upi. Tās pašas dienas vakarā ceļš tika turpināts ar vilcienu. Galamērķi – Ačinskas staciju (Krasnojarskas novads) – izsūtītie sasniedza 1941. gada 5. jūlijā: „pl. 02⁰⁰ – izlādēja mūsu ešalonu Ačinsk stacijā, ar poļiem vienā nometnē. Daudz latvju meiču. Nakts zem klajas debess. Vakariņās mūsu ceptās pankūkas.”

Izsūtījumā Krasnojarskas novadā 1942. gada pavasarī un vasarā tika pierakstītas darba un sadzīves gaitas, sākot ar 9. martu un līdz 3. jūnijam. Tās ierakstītas pavadzīmju veidlapu tukšajās vietās. „14. apr. Otrd. Paliek 10 mēn. kā esam izsūtīti. Vitka man palīdz taisīt motoru, (..) pēcpusd. brigad. atnāca ar bisi un šāva mērķi, švaki velk, sieva arī šāva, strādājām līdz 17.00.” E. Mediņš veica mehāniķa darbus, labojot siena presi un citus lauksaimniecības piederumus, cīnoties ar rezerves daļu un degvielas trūkumu, kā arī ar kolhoza amatpersonu neiecietību. Kara laika grūtības un papildu pārtikas sagāde skāra arī izsūtītos, jo viņiem palielināja darbu normas. Rūpes sagādāja neziņa par tuvinieku likteni, un izsūtītie priecājās par jebkuru ziņu, kas spēj iedvest cerību: „25. apr. Sest. (..) Atbrauca latvietes no Tupikas ar jaunām ziņām, visi Bauskas rajona aizsargi strādā ogļu raktuvēs aiz Ačinskas 20 km, Ardien kdzes vīrs arī tur atrodas, pieci sievieši načņoja, lieli uzbrukumi notiek abās frontēs.” Piezīmes vēsta arī par to, ka 1942. gada maijā E. Mediņu sūtīja uz traktoristu kursiem Ačinskā, kur viņš pavadīja gandrīz mēnesi. Papīra trūkuma dēļ tālākas piezīmes neseko.

Vēl atrodami atsevišķi ieraksti, piemēram: „10.V.45. g. Debess braukšanas diena.” Ir ienākumu un izdevumu aprēķini par 1942. gada sākumu un apzīmējumu atšifrējums. Tas nepieciešams, lai kalendārā pie datumiem atzīmētu darba dienas, nakts darbu, slimības, maizes izsniegšanu. Neliels krustiņš nozīmē to, ka šajā dienā E. Mediņš nav strādājis, bet aplītis – nedod maizi.

Piezīmēs minētās mamma un Maiga, spriežot pēc satura, varētu būt E. Mediņa māte un māsa.

Vairākas kalendāra lappuses aizņem saraksts, kurā minēti 23 vīriešu vārdi un adreses Latvijā, daži no tiem gandrīz nesalasāmi. Iespējams, šie cilvēki bijuši vagonā kopā ar E. Mediņu. E. Mediņš atgriezās dzimtenē 1957. gadā.

2. Lūgšana aizsardzībai pret bojāeju kara laikā (*Flinšu vārdi*).

legūšanas datums: 1999. gada 6. oktobrī. Dāvinājis Mārtiņš Centis Eņģelis (1913).
Izmēri: 17,8 x 21,9 cm.

Materiāls: papīrs.

Raksturojums: nelielas lapiņas augšmalā rakstīts: „Vārdi ka newar nošaut.” Tālāk seko lūgšanas rindas: „(..) Kam šis papiris klāt, droši ir ka viņam nekā ienaidnieks nakādu skādi newar darit. Jēzus Kristus no Nāzaretas pasarga mani no perkoņa un zibeņa no wisam nelaimem jo tu tas wisu warenais un wisu zinatais pasarga mani tai wien kad es pielūdzu. Ak Kungs Kungs Zebaot X Amen. (..)” Citēts fragmentāri.

Lūgšanas vārdu autors nav zināms. Spriežot pēc rakstības veida, izbalējušās tintes un papīra ar ūdenszīmēm, „flinšu vārdi” uzrakstīti pirms Latvijas okupācijas 1940. gadā, iespējams, pat Pirmā pasaules kara vajadzībām. Tomēr ir tieša saistība ar Latvijas okupācijas notikumiem. Lapiņu 1944. gada sākumā leģionā iesauktajam Voldemāram Boligo no Kuldīgas apriņķa pirms došanās uz fronti iedeva māte un tās māsa. Voldemārs atgriezās

Vārdi ka newar nošaut.

Drebrim Driimu Drebrim augu Drebrim sauvas kājas āuru Drebrim mīssas.
mani kauli. Tīnies pakaulas nevienu savienu lode ne tēvoda roben tins.
Zintu pelekai akimuni akmens tauka nemi smēne sauvi. it kimen Drebrim
pūti kavinaju Drebrim sloti sutinaju lai parvas tas pūsisit kam lēvoda korozijs
Man karoziņa new man karoziņa nau man karoziņa nau.

Trie ir svēti vārdi.

P. S. S. W. x Kristus Terus un wina tētrās watis. Tad tr. beisi dros un
samedums nekritis. K. K. M. N. E. S. Kam sis papēris klāt drosi ir ka winom
Droša un rāda nekis nekādu. šādi newar dāvit. Terus Kristus no Nāzēvēles
pusarņa mani no pērkona un ribena. no wisam nelaimem jo tu tas wisu
wavenais un wisu rinatais pasarņa mani tad vien kādes pīchūru.
Ak Kungs Kungs Lebāt Amen.

16 Flinsu vārdi.

B. x D. x Z. x 10. x K. x Z. x K. x A. x 13. x D. x Z. x 10. x K. x.

Pēz katra wājaga Terus wēri noskūtit.

Diewa apsolonans tikt tēsam kas so grāsmati tēz tas nekāis mēsiņu štādi
nēvredes un awi ne tēts.

Es apswēzinu wisus sķepus un brīzes pie ta Diewa. Diewa Dievus tas
Tēus Dievus tas Dēls un Dievus tas zēnigais swētais gausx Amen.

Šawiet wisi klāt ka newēars nāwes sķeps newar dāwit launa.

Dievus Tēus tas starves klāt wisam bedām.

M. T. D. S. L. T. P. D. N. K. L. D. F. T. A. S. W. M. D. ch. D. L. Z. L. M. ch. x Amen.

Trie ir tie wārdi ko Dievus apstiprinajis. D. x D. x Z. x K. x B. x D. x Z. x K. x.....

Šhie ir pīchis zīlwektion swēti wārdi.

Es apswēzinu wisus sķepus un brīzes pie tēd Diewa.

Tēsam es jūms to sāku kas so grāsmati tēw un raksta. Tad tas nekādu
mēsiņu slinību nezietis iēts. Diewa ta Tēwa Diewa ta Dēla Diewa ta
swēta gawa. Amen. Tūw tas gaus stow wisem klātū iēts ta wāwda.

Diewa ta Tēwa Diewa ta Dēla Diewa ta swēta gawa Amen.

Trie ir tie wārdi. B. x D. x Z. x 10. x 13. x Z. x K. x 9. x 13. x D. x Z. x x x.

Pēz katras n. mēsiņas jē nolikonas jaskaita.

e Musu Tēus Debas x Amen.

Latvijā 1956. gadā, jo pēc kara tika notiesāts ar 10 gadiem un sodu izcieta Vorkutas nometnē. „Flinšu vārdi” viņam bija līdzī arī ieslodzījumā. Tuvāku ziņu par V. Boligo nav.

Mārtiņš Centis Eņģelis, kurš dāvinājis muzejam šos lūgšanas vārdus, paskaidroja, ka līdzīgas lapiņas bijušas arī citiem karavīriem. Diemžēl konkrēti gadījumi netika minēti. Tomēr cilvēki, kuriem šādi lūgšanu vārdi bija līdzī kritiskās situācijās, tos glabāja rūpīgāk par jebkuru vēstuli vai fotogrāfiju, jo ticēja lūgšanas aizsardzības spēkam. Tas deva cerību tikt pasargātam no nāves, dzīviem sagaidīt kara beigas un atgriezties mājās pie saviem tuviniekiem, tiem, kuri devuši līdzī lūgšanu vārdus un, mājās palikuši, turpina aizlūgt.

Muzeja rīcībā ir pilns lūgšanas teksts.

3. No apcietināto vagona izmesta pastkarte.

legūšanas datums: 1999. gada 6. oktobrī. Dāvinājusi Ausma Liepniece (1929).

Izmēri: 10,1 x 14,6 cm.

Materiāls: papīrs.

Raksturojums: 1945. gada 6. novembrī Jelgavā apcietināja 17 jauniešu nelegālās pretošanās organizācijas „Trīszvaigžņu kolonna” dalībniekus: Karlīni Tenisoni (1927), Laimu Grosmani (tagad Ābelkoku) (1929), Raimonu Līci (1929), Raimonu Braževski (1928), Liliju Ziemeli (1930), Ausmu Ubarti (tagad Liepnieci) (1929), Induli Skuju (1928), Mirdzu Laugali (1929), Ilmāru Dūmu (1929), Veltu Gulbi (tagad Skuju-Šimansku) (1929), Miervaldi Taubi (1929), Ausmu Gumsku (1929), Ādolfu Paulu (1928), Georgu Tenisonu (1928), Daini Kulitānu (1929), Pēteri Gailīti (1929) un Hariju Tenisonu (1929). Visi apcietinātie bija 16 vai 17 gadus veci. Viņiem piesprieda 10 gadus ieslodzījumā un piecus gadus bez tiesībām.

1946. gada 20. jūnijā Ausmu Ubarti un Mirdzu Laugali ievietoja arestantu vagonā nosūtīšanai uz soda izciešanas vietu. Viņām izdevās izmest no vagona salocītu pastkarti ar M. Laugales vecāku adresi Jelgavā, Vidvuda ielā 29-1: „Mīļie vecāki! Mēs aizbraucam 20/VI un tagad esam jau tālajā ceļā, bet mēs ticam, ka Dievs mums palīdzēs kā līdz šim. Gaidat mūs mājās un esiet stipri. Neapgurstat, jo Jums ir jāiztur, jāiztur līdz galam. Mēs vēl arvien esam stipri un ceram atgriesties dzimtenē. Mīļie latvieši, lūdzu par šīs vēstules saturu paziņojiet mūsu vecākiem. M. Laugale. A. Ubarte.”

Kā atpakaļadrese uz pastkartes norādīta Brenguļu stacija, taču to vēlāk pierakstīja klāt cilvēki, kas atrada vēstuli, vai arī A. Ubartes māte.

Kā redzams, vēstulē nav neviena žēlabaina vai skarba vārda. Abas meitenes šķiet vairāk norūpējušās par savu tuvinieku likteņiem un viņu sirdsmieru nekā pašas par sevi. Nav pamata domāt, ka viņas neapjauš savu nākotni, jo aiz muguras jau ir ieslodzījums un pratināšanas čekas pagrabos, negulētas naktis, kameru šaurība un izmeklētāju nežēlība.

Sodu meitenes izcieta Urālos, bet vēlāk, 50. gadu sākumā – Noriļskā (Krasnojarskas novadā). Dzimtenē viņas atgriezās 1954. gada augustā.

4. Ieslodzījumā zīmēts Jaunā gada apsveikums.

legūšanas datums: 1999. gada 6. oktobrī. Dāvinājusi Ausma Liepniece (1929).

Izmēri: 14,9 x 10 cm.

Materiāls: papīrs, krāsainie zīmuli, tuša.

Raksturojums: Ausma Ubarte (tagad Liepniece) 1948. gadu sagaidīja Molotovas apgabala Vorošilovas rajona Berezņiku nometnē. No vīriešu zonā ieslodzītā latvieša Arvīda (uzvārds nav zināms) viņa saņēma pašrocīgi zīmētu apsveikuma kartīti, kas darināta 1947. gada 29. decembrī. Attēlā redzama jauna meitene, kura lūkojas pāri apsnigušiem

kalniem un meža taciņai un vēro saullēktu. Zīmējums darināts, izmantojot krāsainos zīmuļus un tušu. Apakšā rakstīts novēlējums: „Daudz laimes Jaunā gadā!” bet otrā pusē ir pašu sacerētas dzejas rindas:

„Pāri kalniem, pāri lejām,
Jaungada zvani lēnām plūst;
Cerība, ticība un mīlestība,
Lai kā saule mūsu sirdīs spoži
spīd.”

Sarakste un savstarpēji apsveikumi ieslodzīto starpā bija nometņu ikdiena. Cilvēki, ilgodamies pēc sirsnības, sapratnes, kā arī sazināšanās dzimtajā valodā, sūtīja vēstules no vienas zonas uz otru, izmantojot dažādus paņēmienus. Zīmītes noteiktās vietās meta pāri žogiem. Reizēm, par samaksu, protams, tās adresātam slepeni nogādāja sargi. Spriežot pēc tā, ka A. Ubartei domātais apsveikums nav locīts vai saburzīts, tas sūtīts ar trešās personas starpniecību. Tas atšķiras arī izmēra un krāsu bagātības dēļ. Līdz 50. gadu vidum apsveikumi visbiežāk bija ļoti mazi un zīmēti ar vienu krāsu. Nereti tajos bija vienīgi novēlējums vai dzejas rindiņa. Tas saistījās ar papīra un krāsu trūkumu, kā arī ar sūtīšanas grūtībām.

Jaunā gada apsveikums. Zīmēts Molotovas apgabala Vorosilovas rajona Berezņiku nometnē 1947. gada 29. decembrī.

VII. TRIMDA

1. Zedelhēmā (Zedelghem) izgatavota skārda kastīte.

Iegūšanas datums: 1999. gada 3. septembrī. Dāvinājusi Rūta Pūliņa.

Izmēri: 11,6 x 21,5 x 4,1 cm.

Materiāls: skārds.

Raksturojums: Talsu apriņķa Upesgrīvas pagasta iedzīvotāju Ansi Pūliņu (1926–1996) iesauca leģionā 1944. gada rudenī, 18 gadu vecumā. Viņa kara gaitas norisinājās Vācijā, un 1945. gadā A. Pūliņš nokļuva angļu gūstā. Drīzumā viņu kopā ar citiem sagūstītajiem latviešu leģionāriem aizveda uz Beļģiju un ievietoja Zedelhēmas gūstekņu nometnē. Dzīves apstākļi tur bija smagi. Daudzas sadzīvei nepieciešamās lietas nācās izgatavot

pašiem. A. Pūliņš no skārda pārtikas trauka pašrocīgi izgatavoja nelielu kastīti, kurā iespējams uzglabāt gan pārtikas produktus, gan personiskās lietas. Kastītes ārpusē ir tumši zaļā krāsā, bet iekšpusē bezkrāsaina. Uz tās nav ornamentu vai citu rotājumu, kas liecina par attiecīgu darbarīku un iespēju trūkumu. Taču, iespējams, tobrīd vajadzība bija tik liela, ka izgatavotās kastītes mākslinieciskajai apstrādei bija maza nozīme.

Ansi Pūliņu no Zedelhēmas nometnes atbrīvoja 1946. gadā, un viņš dzīvoja Vācijā. Vēlāk viņš pārcēlās uz ASV, kur tika pavadīts mūžs.

2. Latviešu bēgļi Lībekas pludmalē 1947. gadā.

Iegūšanas datums: 2000. gada 4. janvārī. Dāvinājis Aleksandrs Mētra (1911).

Izmēri: 6,2 x 9,1 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Raksturojums: desmit cilvēki, to vidū arī bērni, nofotografēti Lībekas līča pludmalē 1947. gada 6. jūlijā. Iespējams, fotogrāfijas autors ir Aleksandrs Mētra.

Gan bērnu, gan pieaugušo sejās redzams prieks par iespēju atpūsties un izklaidēties. Fotogrāfijā redzams, ka pludmalē atpūšas diezgan liels skaits cilvēku, kas vedina uz domām, ka vēlme vasarā atpūsties pie jūras nav zudusi, neraugoties uz pēckara gadu grūtībām.

Šie cilvēki ir latviešu pārvietoto personu (*displaced persons*) nometnes „Sidrabene” iemītnieki. Minētā nometne atradās Lībekā, Moislīngera ielā, Lutera skolā (*Luterschule, Moislinger Str., Lübeck*). Pirmajā rindā no kreisās: Druvvaldis Liepiņš; Jānis Maldups; Andris Šalka; Austrā Maldupa; ?. Otrajā rindā no kreisās: E. Liepiņa; R. Šalka; Antonija Maldupa. Trešajā rindā no kreisās: A. Šalka; Skaidrīte Siliņa; Kārlis Siliņš.

3. Latviešu bērni kopā ar audzinātāju Missenes (*Müssen*) muižā Vācijā 1947. gada 22. jūnijā.

Iegūšanas datums: 2000. gada 4. janvārī. Dāvinājis Aleksandrs Mētra (1911).

Izmēri: 6 x 8,9 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Majoru bērnu nama audzēkņi kopā ar audzinātāju Elzu Matisoni Missenes muižā (Vācija) 1947. gada 22. jūnijā.

Raksturojums: Majoru bērnu nama audzēkņi, kurus 1944. gadā aizveda no Latvijas uz Vāciju, tika izvietoti divās Vācijas muižās. Missenē (*Müssen*) dzīvoja tikai zēni, bet Rolstorfā (*Rolstorff*) – zēni un meitenes. Bērnu nama darbību uzraudzīja angļu okupācijas varas pārvaldes darbinieki, un tā oficiālais nosaukums bija Missenes Latviešu bērnu nams (*Latvian Children's Home Müssen*).

Attēlā redzami desmit zēni kopā ar latviešu audzinātāju Elzu Matisoni. Kopumā Missenes nometnē bija novietoti 40 zēni un sadalīti grupās pa desmit katrā. Bērnu vārdi nav zināmi. Fotogrāfijas

aizmugurē ir datums un uzraksts: „Kad tas putniņš skries?”

Fotogrāfijas dāvinātājs un iespējamais autors Aleksandrs Mētra no 1947. gada 20. oktobra līdz 1949. gada 27. decembrim šajā bērnu namā strādāja par saimniecības pārzini un vienlaikus arī par kurinātāju.

4. Latvijas Republikas karogs.

Iegūšanas datums: 2000. gada 16. maijā. Dāvinājusi Vija Cuninghama.

Izmēri: 108 x 195 cm.

Materiāls: vilnas audums.

Raksturojums: jūrniece Jānis Voldemārs Rozenbergs (1885–1957) no 1919. gada līdz 1935. gadam dzīvoja Šanhajā (Ķīna) un strādāja amerikāņu rēderejā. 1935. gadā viņš atgriezās Latvijā un tā paša gada 29. septembrī apprecējās ar Mirdzu Eleonoru Martinsoni (1911). 1944. gadā J. V. Rozenbergs ar sievu atstāja Latviju un devās uz Zviedriju. Līdzīgi viņi ņēma sadzīvei nepieciešamas lietas, dokumentus u. c., to skaitā arī Latvijas karogu, kuru J. V. Rozenbergs iegādājās Rīgā 1939. gadā.

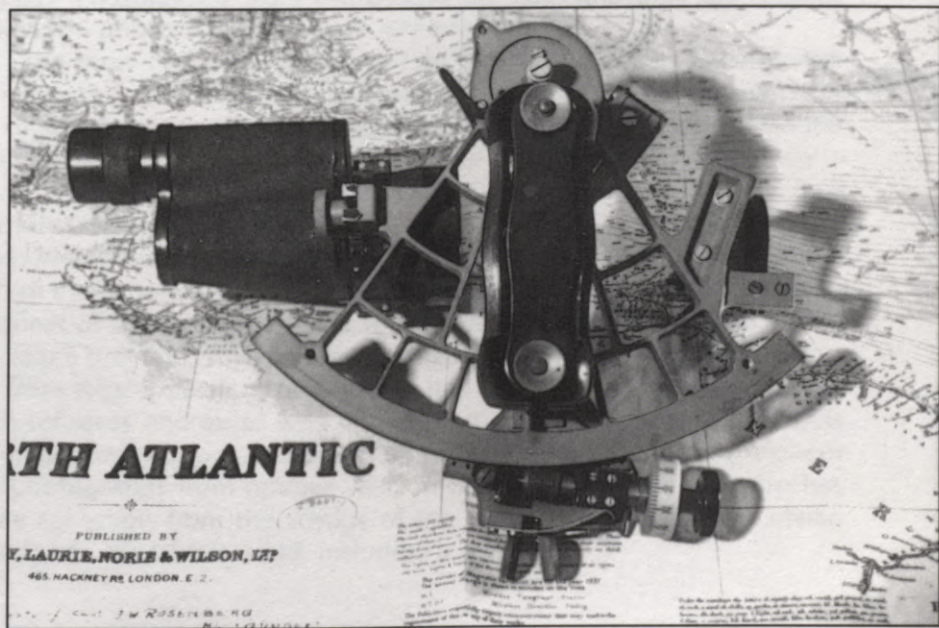
1948. gada 22. maijā šo karogu svinīgi uzvilka motorkuģa „Gundel” mastā, izbraucot no Gēteborgas ostas (Zviedrija) uz ASV. J. V. Rozenbergs bija šā kuģa kapteinis. Vēl uz kuģa atradās 28 latviešu bēgļi. Bēgļiem nebija atļaujas Latvijas karoga uzvilšanai. To pēc vairāku dienu ceļojuma Londonā J. V. Rozenbergs saņēma no Latvijas sūtņa Kārļa Zariņa.

Ceļojot zem Latvijas krāsām, Provinstaunas ostu (Masačūsetsas štats, ASV) kuģis sasniedza 1948. gada 21. jūlijā. Karogu visus turpmākos gadus glabāja Mirdza Eleonora Rozenberga.

5. Kuģa „Gundel” sekstants, ievietots koka kastē.

Iegūšanas datums: 2000. gada 16. maijā. Dāvinājusi Vija Cuninghama.

Izmēri: 24 x 30 cm.

Kuģa „Gundel” sekstants, iegādāts Zviedrijā 1948. gadā un izmantots latviešu bēgļu braucienā uz ASV.

Materiāls: metāls, ebonīts, stikls, koks.

Raksturojums: pēc Otrā pasaules kara Zviedrijā kā bēgļi nonāca vairāk nekā 4000 Latvijas iedzīvotāju. Tur viņi atrada patvērumu un aprūpi. Taču 1946. gada 25. janvārī Zviedrijas valdība izdeva Padomju Savienībai 167 leģionārus, kuru vidū bija arī latvieši. No līdzīga likteņa baidījās arī civiliedzīvotāji un meklēja iespējas aizbraukt no Zviedrijas. Divdesmit deviņi latvieši izveidoja paju sabiedrību, lai par iemaksas naudu varētu iegādāties kuģi un nokļūt ASV. Par iegādātā motorkuģa „Gundel” kapteini kļuva Jānis Voldemārs Rozenbergs. Sekstants bija viens no piederumiem, ko iegādājās reizē ar kuģi. Kuģa apkalpe to izmantoja ceļojuma laikā.

„Gundel” atstāja Zviedriju 1948. gada 22. maijā. Ceļš vispirms veda uz Doveru (Anglija), pēc tam – uz ASV. Brauciens bija sarežģīts, jo kuģa nelielo izmēru dēļ vētras bija grūtāk pārciešamas, radās tehniskas problēmas, kā arī sadzīves konflikti. Tomēr pasažieru ikdienu priecēja apziņa, ka ar katru nobraukto jūdzi palielinās cerības uz drošu un normālu dzīvi, kaut arī ne savā dzimtenē.

Kuģa sekstants, Latvijas karogs, kā arī citi „Gundel” piederumi un pasažieriem piederošas lietas, aplūkojami izstādē „Uz svešu krastu”, kas veltīta minētajam Latvijas bēgļu ceļojumam no Zviedrijas uz ASV 1948. gadā.

Summary

A Sampling of the Occupation Museum's Collections and Recent Acquisitions (1998–2000)

INESE DREIMANE

The Museum's collections have been continuously enriched by additional material. The sampling lists acquisitions of seven types.

Objects. Items from the GULAG predominate; they include both artistic items, such as a decorative wood-cut chess set and a decorative wooden case for small things, and practical items, such as a holder and whetting tool for a shaver blade and a bowl made of an American tin can.

Artwork. These items, also from the GULAG, include a decorative inkwell made by Bērtulis Buls, three small wooden sculptures and a clay sculpture by the artist Eduards Sidrabs, a clay sculpture, "Boy from the Polar Circle" made by the artist Elza Švalbe, and a portrait of Teofilis Dreimanis drawn on the cover of a notebook pad.

Documents. Perhaps the most noteworthy is a collection of a former KGB man Nikolai Veljikanov, which contains a diary, several documents and black-and-white photographs. A Certificate of Honour awarded to Ansis Didrihsons by the Israeli Yad Vashem Institute for helping Jewish countrymen escape from the Nazi Holocaust, a protest flyer entitled „Dzimtene" (Homeland), whose authors and distributors were sentenced to hard labour in 1945, and an ethics codex for „Builders of Communism" are less voluminous but nevertheless significant additions to the museum's collections.

Photographs. Photographs from the GULAG are rare, and thus the recently acquired 1940 and 1954 photographs are especially precious.

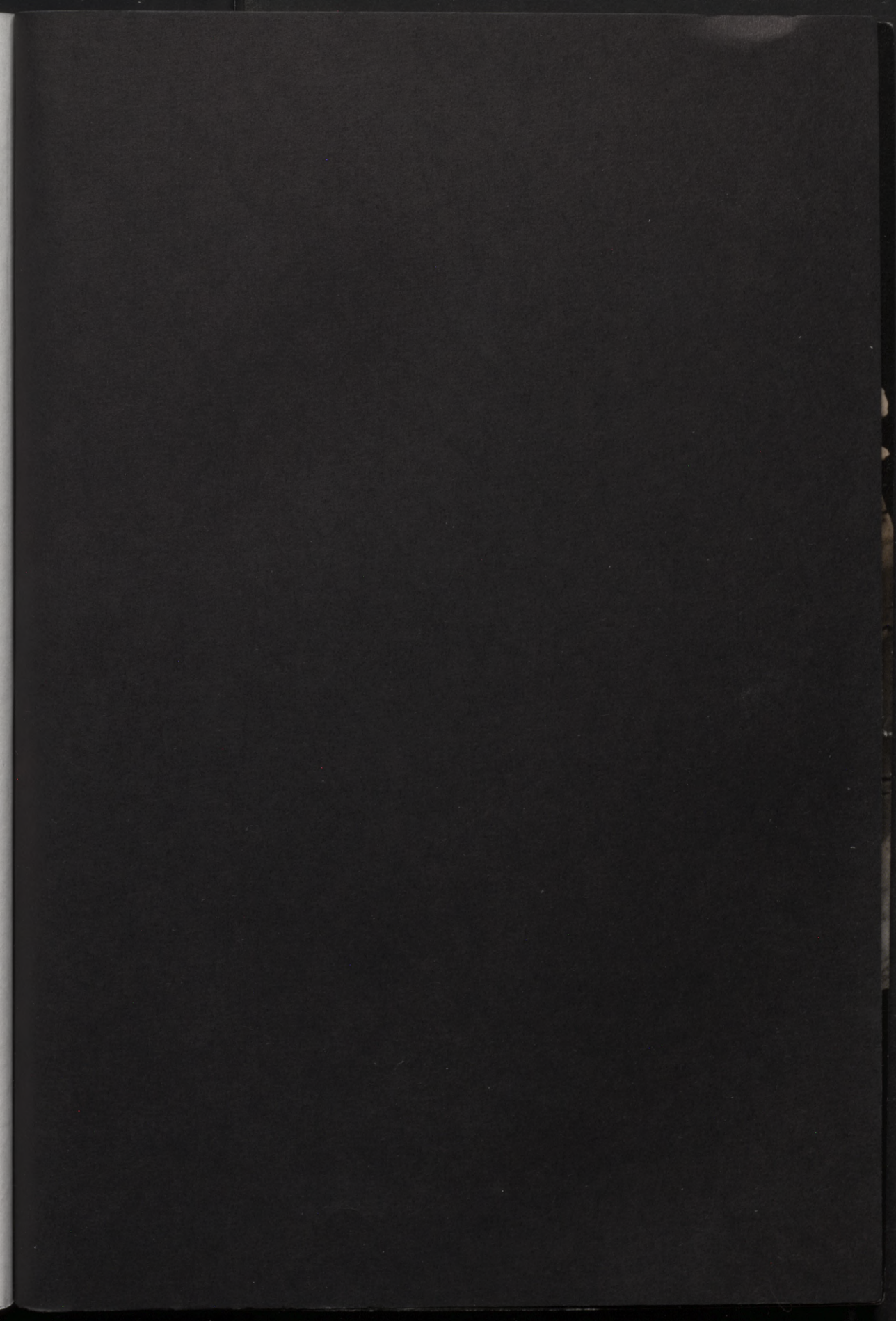
Memoirs. The three major items include two extensive memoirs dealing with the GULAG experience and one interesting 520-page manuscript written as a plea for the preservation of the memory of the Soviet-Latvian Communist leader and later Politburo member Arvīds Pelše, best remembered for his repressive anti-Latvian rule in the 1960s. It is written in Russian from the point of view of Communist ideology by a former GULAG inmate.

Letters and literary works. These items include an interesting diary written in a pocket calendar from the deportation of 14 June 1941, a postcard thrown from a deportee train, a small sheet of paper with a prayer to protect the bearer from harm, and a hand-drawn New Year's greeting, such as were exchanged by GULAG inmates.

Materials from Western Exile. The Museum has only recently begun to receive items from Latvian refugees and exiles who ended up in the West. The recent items include a tin box made from scrap material in the prisoner-of-war camp in Zedelghem (Belgium), several photographs from refugee years in Germany. The museum also has acquired a valuable collection from the voyage of the ship „Gundel" with 29 Latvian refugees from Sweden to the USA in 1948, including a sextant.

AUTORI   CONTRIBUTORS

Ainārs Bambals, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures bakalaurs, Latvijas Valsts arhīva nodaļas vadītājs	Ainārs Bambals Graduate of the History and Philosophy Faculty of the University of Latvia. Section Head at Latvian State Archive
Aivars Beika, vēstures doktors, Rīgas Centrālās bibliotēkas direktors	Aivars Beika Doctor of History. Director of Riga Central Library
Juris Ciganovs, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures maģistrs, Latvijas Kara muzeja direktora vietnieks zinātniskajā darbā	Juris Ciganovs M.A. of the History and Philosophy Faculty of the University of Latvia. Associate Director of the War Museum of Latvia
Inese Dreimane, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures maģistre, Okupācijas muzeja līdzstrādniece	Inese Dreimane M.A. of the History and Philosophy Faculty of the University of Latvia. Staff member of the Museum of Occupation
Indulis Kažociņš (1917–2000), kara vēsturnieks, publicists (Anglija)	Indulis Kažociņš (1917–2000) War historian, essayist and commentator (UK)
Jānis Krēsliņš, vēsturnieks, bibliotekārs, dzejnieks (ASV)	Jānis Krēsliņš Historian, librarian, poet (USA)
Metjū (Matīss) Kotts, Otavas Karltonas universitātes vēstures bakalaurs, Oksfordas Universitātes doktorands (Anglija), Okupācijas muzeja līdzstrādnieks	Matthew Kott B.A. in History, Carleton University, Ottawa, Canada. Ph.D. Candidate, Oxford University (UK). Staff member of the Museum of Occupation
Anda Līce, dzejniece un esejiste, Okupācijas muzeja līdzstrādniece	Anda Līce Poet and essayist. Staff Member of the Museum of Occupation
Lelde Ozola, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures maģistre, Okupācijas muzeja līdzstrādniece	Lelde Ozola M.A. of the History and Philosophy Faculty of the University of Latvia. Staff member of the Museum of Occupation
Ojārs Stepens, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures maģistrs, Okupācijas muzeja līdzstrādnieks	Ojārs Stepens M.A. of the History and Philosophy Faculty of the University of Latvia. Staff member of the Museum of Occupation
Heinrihs Strods, habilitēts vēstures doktors, emeritēts Latvijas Universitātes profesors, Okupācijas muzeja Pētniecības programmas vadītājs, LZA Goda loceklis, Valsts prezidentes vēstures komisijas loceklis	Heinrihs Strods Dr. habil. of History at the University of Latvia. Head of the Research Programme of the Museum of Occupation. Honorary member of the Latvian Academy of Sciences. Member of the Presidential Historical Commission of Latvia
Viktors Šaškovs, Krievijas Pedagoģijas un sociālo zinātņu akadēmijas akadēmiķis, emeritēts Murmanskas Valsts universitātes profesors, doktors (Krievija)	Victor Shashkov Doctor. Member of the Russian Academy of Ped- agogy and Social Sciences. Professor Emeritus of the Murmansk State University (Russia)
Dzintra Vīksna, vēstures doktore	Dzintra Vīksna Doctor of History

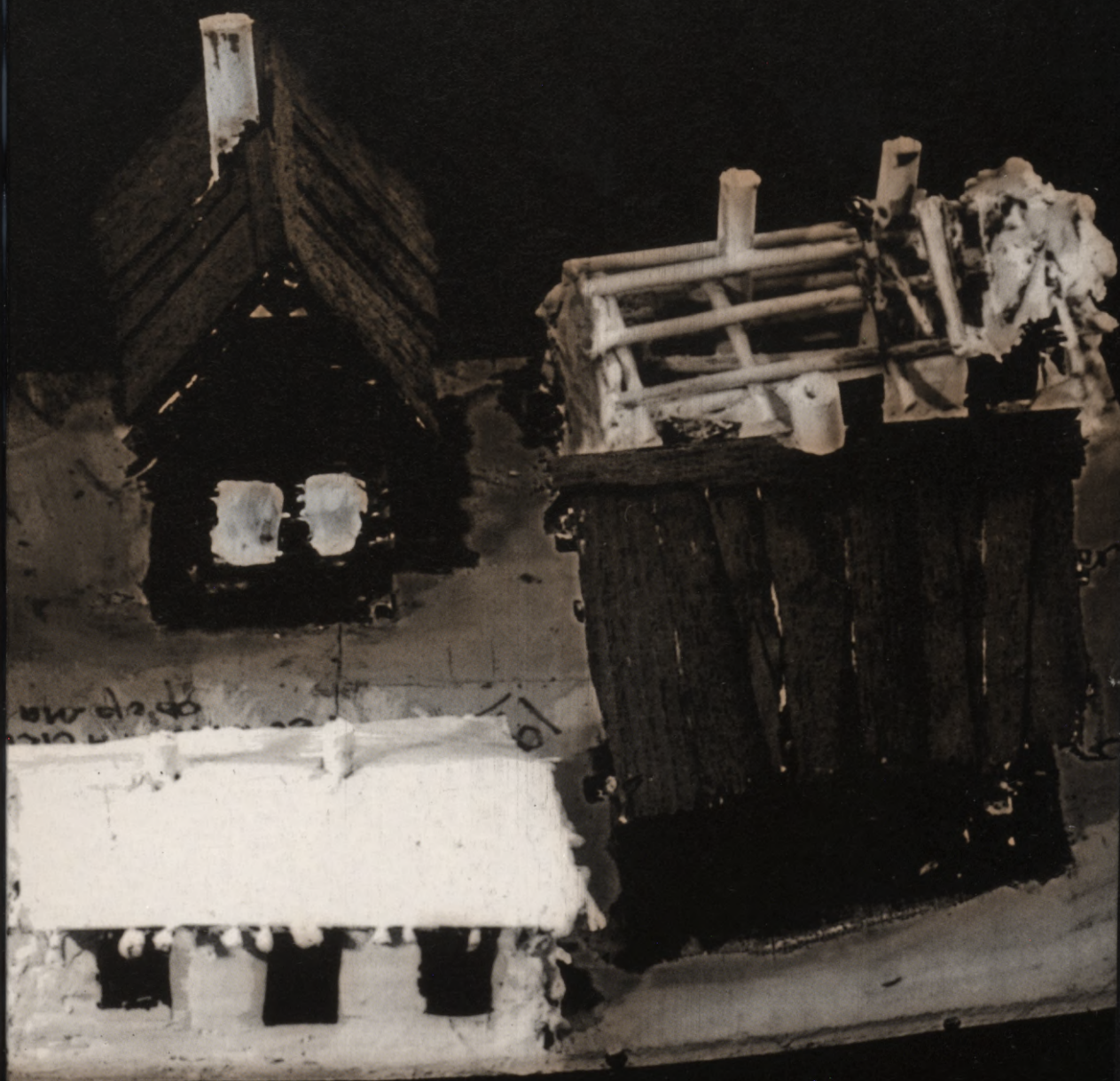
Model of Siberian farm buildings

The model depicts buildings of Cheboklinsk State Farm No. 2 in the Bolshvchensk Region of the District of Omsk to which the family of Jānis Pāparde was banished 1949–1956. The model was made by Jānis Pāparde from memory in 2000.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0301032652

OBLIGATĀIS
EKSEMPLĀRS

3.40

2004-5
261

Laikmeti saskaras: top ielina starp padomju laikā celto Okupācijas muzeju un atjaunoto viduslaiku Melngalvju namu.

A concourse for historic periods: paving a walkway between the Occupation Museum built during the Soviet era and the reconstructed medieval House of the Blackheads. (Foto: Andrejs Edvins Feldmanis/OM)

The Yearbook of the Museum of the Occupation of Latvia (1940-1991) contains scholarly articles, reviews, and information about the latest acquisitions and activities of the Museum. Articles are accepted in Latvian and English, with corresponding summaries in the other language.

The Museum of the Occupation of Latvia (1940-1991) in Riga, founded in 1993, is a learning, documentation, and research centre about the years of occupation by the Soviet Union (1940-41, 1945-91) and Nazi Germany (1941-45) and their consequences. It is dedicated as a memorial to those whom the occupying regimes persecuted, imprisoned, exiled, executed, or allowed to die by cruelty and deprivation.

Editorial and subscription address: Research Program, The Museum of the Occupation of Latvia, Strēlnieku laukums 1, Riga, LV-1050, Latvia.
Telephone: +371-7 212 715; fax: +371-7 229 255; e-mail: omf@latnet.lv;
homepage: <http://www.occupationmuseum.lv>.

